

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

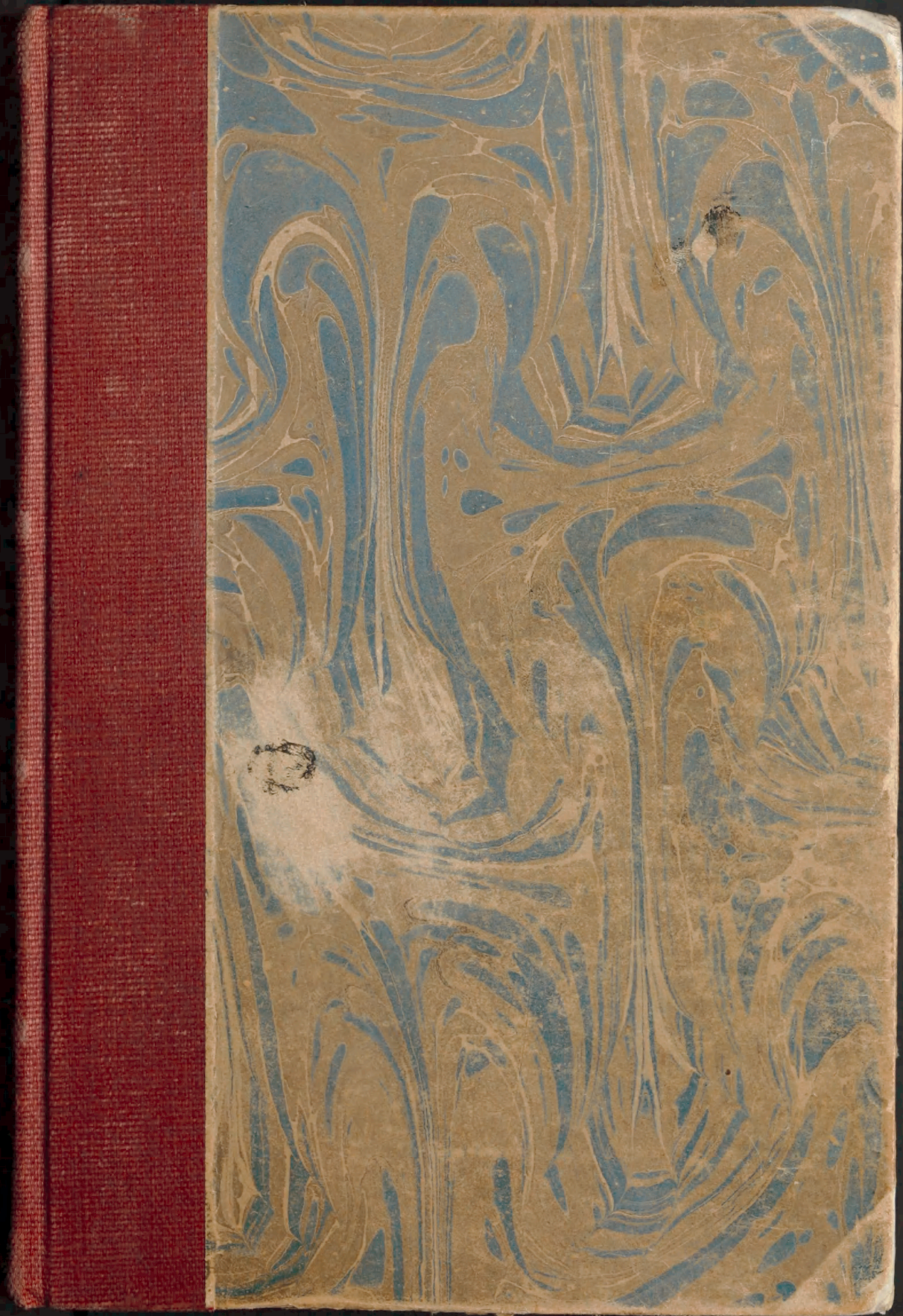
Forfatter(e) Author(s):	Hanssen, H. P.
Titel Title:	<u>Fra Krigstiden : Dagbogsoptegnelser.</u>
Udgavebetegnelse Edition Statement:	2. oplag.
Bindbetegnelse Volume Statement:	Vol. 2
Udgivet år og sted Publication time and place:	Kjøbenhavn ; Kristiania : Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1924
Fysiske størrelse Physical extent:	2 bd. :

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

VERDENSKRIGEN 1914-18

8^v

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

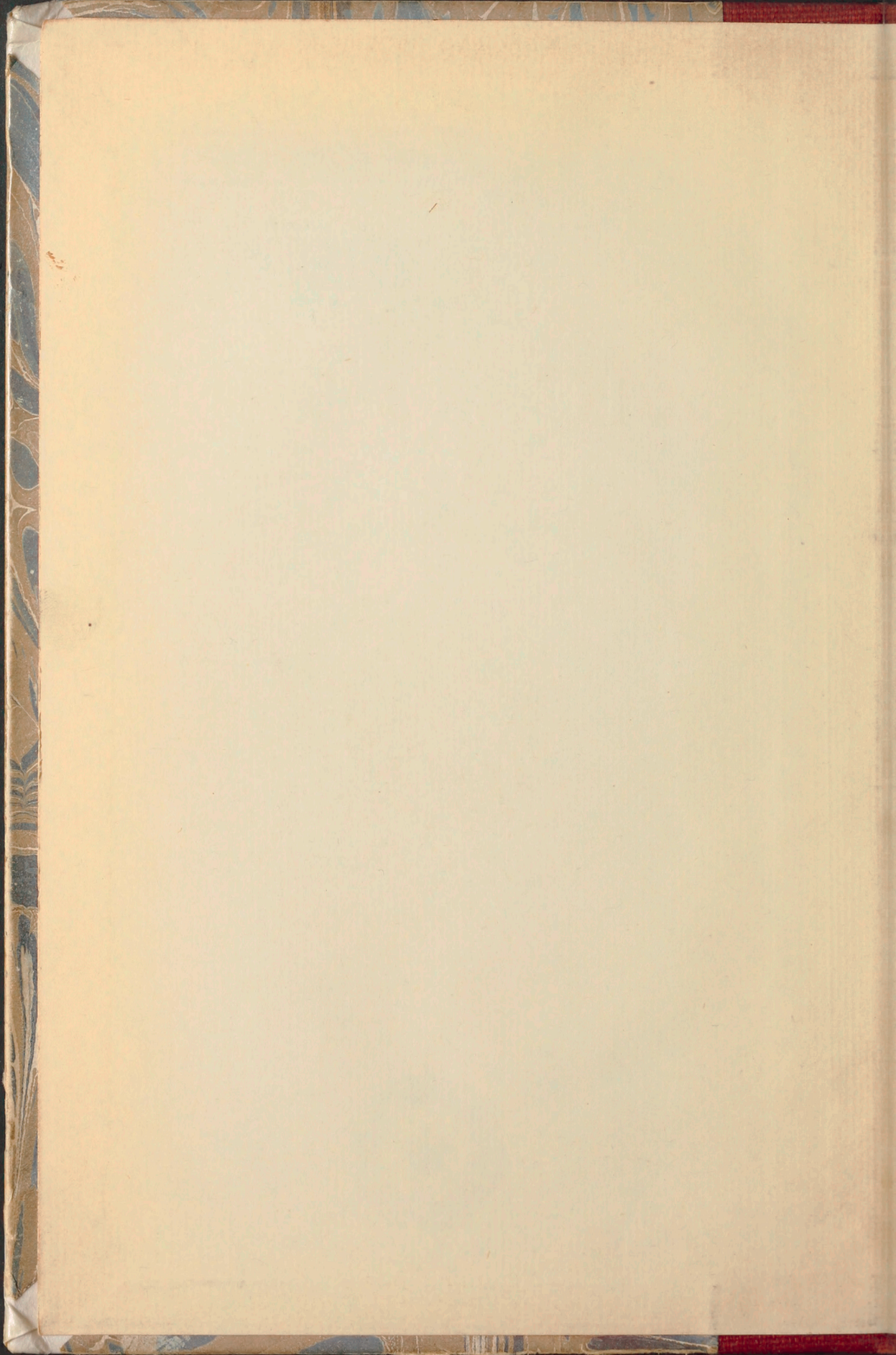

130019386008

0745

232

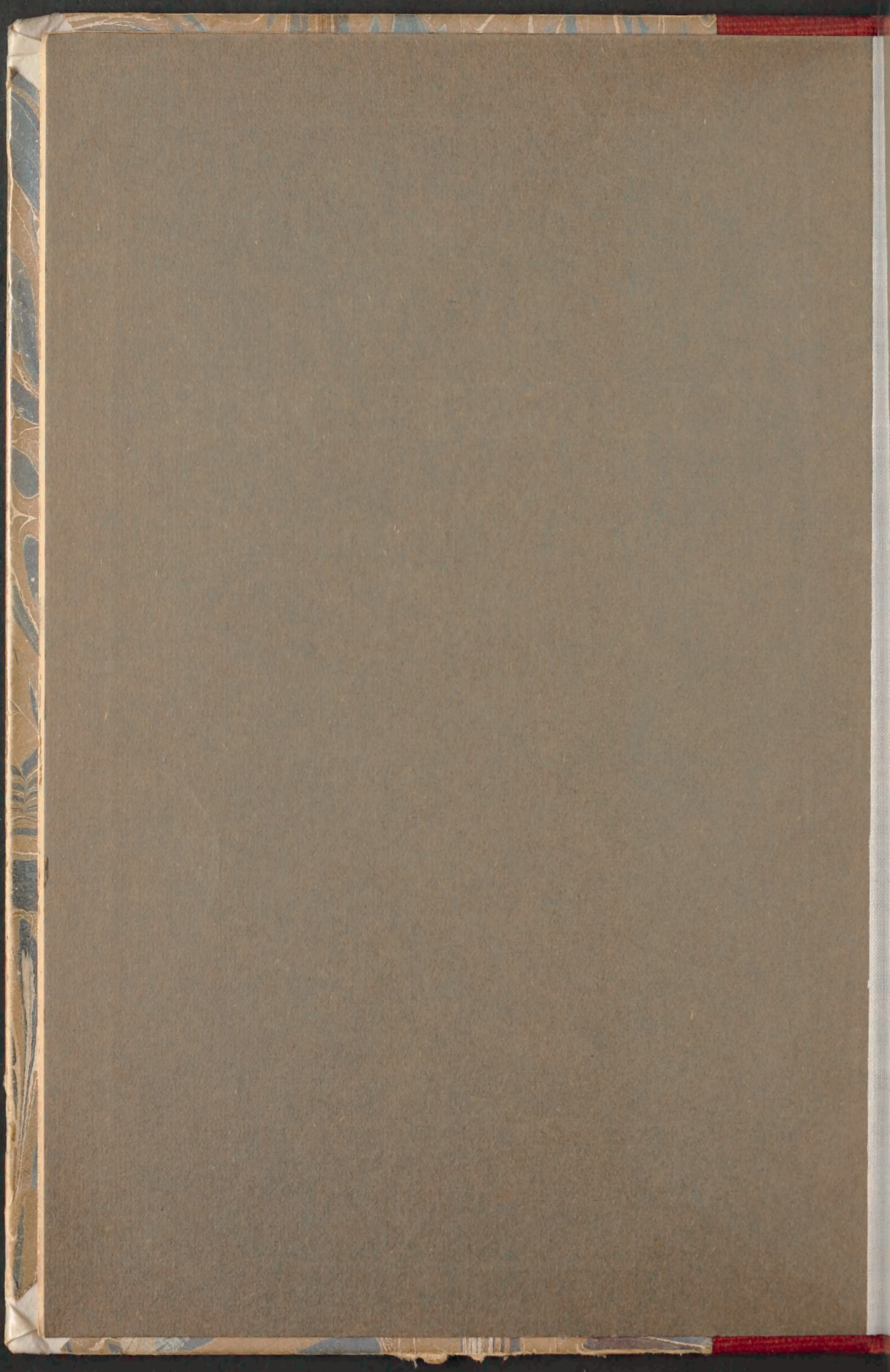
H. P. HANSSSEN
FRA
KRIGSTIDEN

DAGBOGSOPTEGNELSER

NIENDE HEFTE

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
MDCGCCXXIV

FRA KRIGSTIDEN

1925. 1711

H. P. HANSEN

FRA KRIGSTIDEN

DAGBOGSOPTEGNELSER

II

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN - KRISTIANIA
LONDON - BERLIN - MDCCCXXIV

ANDET OPLAG

—
COPYRIGHT 1924 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL, NORDISK FORLAG - COPENHAGEN

—
ALLE RETTIGHEDER TIL OFFENTLIGGØRELSE
FORBEHOLDES

—
TRYKT IALT I 2200 EKSEMPLARER

—
PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KJØBENHAVN

Berlin d. 3. Juli 1917.

Finansudvalget genoptog i Dag sine Møder. Paa Dagsordenen stod Forslaget om en ny Krigsbevilling paa 15 Milliarder Mark. Det vedtoges, at Ministrene skulde have Ordet, inden Udvalget aabnede Generaldebatten.

Finansminister Grev *v. Roedern* motiverede Forslaget. Den hidtil bevilgede Krigskredit paa 79 Milliarder Mark i Forbindelse med den til Raadighed staaende Krigsskat og forskellige Krigsfonds, ialt 81,9 Milliarder Mark vil være opbrugte inden Udgangen af Juli Maaned. Krigsudgifterne er nu rundt regnet 3 Milliarder Mark maanedlig.

Udenrigsminister *Zimmermann*: Siden Udvalget sidst var samlet, har vi faaet tre nye Fjender: *Liberia*, *Haiti* og *Grækenland*. *Brasilien* har opgivet sin Nevtralitet uden at erklære os Krig. Om *Mexikos* Holdning har der været foruroligende Rygter i Omløb. Jeg har derfor telegraferet til vor Gesandt, hvad der burde gøres for at faa Mexiko til at modstaa det stærke amerikanske Tryk. Han svarede tilbage: „Bestikkelser overflødige.“

De sidste seks Uger har været en kritisk Tid, som har voldt mig mange Bekymringer. *Spanien* har krævet Oprejsning for sine sænkede Skibe og givet sin herværende Gesandt Ordre til at afbryde den diplomatiske Forbindelse med os, indtil den var givet. Vi har svaret imødekommende. Mellemværendet er nu bilagt og Forbindelsen genoptaget. Jeg haaber, at det vedvarende skal lykkes os at opretholde dets Nevtralitet.

Hvad *Holland*, *Sverrig* og *Danmark* angaar, er der ikke noget særligt at meddele. I *Sverrig* herskede der en Tidlang megen Ophidselse paa Grund af Skibenes Sænkning, men nu har den lagt sig. *Lindemann* er os velsindet. I *Danmark* spores der ligeledes en stærk Ophidselse som Følge af danske Skibes Sænkning. Men dette kan ikke forebygges.

Norge lider mest under Undervandskrigen. Der er ikke blot bleven sænket et betydeligt Antal norske Skibe, men ogsaa

gaaet mange norske Menneskeliv tabt. Dertil kommer, at England, som har 43 Konsulater i Norge, øver en stærk Indflydelse paa Stemningen. Vi har haft det Uheld (Pech), at et norsk Skib, ladet med Hø til det nordlige Norge, er bleven anholdt og ført til Tyskland. Dette vakte en meget stærk Ophidselse. Og under den kom saa Tilfældet med *Kureren*.

Marinen har udsendt en med udenrigsministerielt Pas forsynet Kurer. Da de norske Myndigheder arresterede ham og lod hans Bagage undersøge, viste det sig, at *den indeholdt Bomber og Sprængstoffer*. Norge fandt dette urigtigt. (Tilraab fra Venstre: Og med Rette!) Jeg maatte tage ham i Beskyttelse og kræve ham udleveret. Dette er nu sket. Samtidig har jeg truffet Forholdsregler, som forebygger Gentagelser og ladet erklære overfor den norske Regering, at Sprængstofferne ikke skulde anvendes i Norge.

Hvad *Svejts* angaar, er *Hoffmanns* Fald selvfølgelig beklageligt. Det er heller ikke i vor Interesse, at *Ador* er bleven hans Efterfølger. Men Adors Myndighed er bleven meget begrænset, og han har desuden forpligtet sig til at føre en streng nevtral Politik.

Hvad *Tyrkiet* angaar, er det beklageligt, at Bagdad er falden. Tyrkerne forbereder imidlertid et Angreb, som forhaabentlig vil sætte dem i Stand til at vinde det tilbage. I Syd-Palæstina forbereder Englænderne tilsyneladende større Operationer. Indadtil er Forholdene i Tyrkiet gunstige. Høstudsigterne er gode. I Konstantinopel er Brødrationer endnu 250 Gram daglig. Tyrkerne vil holde ud med os.

Med *Bulgarien* har vi under Ministerpræsidentens Ophold her i Byen plejet vigtige Forhandlinger. Hvad Dobruscha angaar, har vi stillet os imødekommende og styrket Bulgarernes Haab uden dog at overtage Forpligtelser.

I *Grækenland* er Kong *Alexander* kun en Skyggekonige. Meget tyder paa, at der snart vil blive oprettet en græsk Republik.

Frygten for, at *Østerrig* skulde afslutte en Særfred, er grundløs. Vor Gesandt beretter, at Kejseren bestemt fastholder Forbundet med os, og at han aabent har udtalt dette overfor flere Statsmænd. Men det kan ikke nægtes, at Stemningen i Landet er os ugunstig. Tyskere, som kommer til Wien eller Budapest, anslaaer hyppigt en Tone, som krænker Østerriger-

ne. Adskillige Blade saarer dem ligeledes hyppigt. Dette bør De hjælpe med at forebygge.

Italien er skuffet over de hidtil opnaaede Resultater.

I *Frankrig* er Krigstrætheden utvivlsomt stor. Om *England* lider under Levnedsmiddelnød er tvivlsomt. Men dets Stilling bliver alvorligere. I *Rusland* har Regeringen paa *Kerenski* nær ikke megen Indflydelse. Vi har vist os meget imødekom-mende, men jeg holder det for urigtigt at akceptere det rus-siske Fredstilbud. Naar Undervandskrigen fortsættes — og den maa fortsættes — vil vi ogsaa opnaa en god og anstændig Fred. (Tilraab: Naar? Naar?! Det har vi hørt saa tidt! Det kan jo vare 10 Aar!) Vi taler for meget om Fred. Det gør et uheldigt Indtryk i Udlandet, saa meget mere som Amerikas Indgriben utvivlsomt har forstærket vore Fjenders Krigs-vilje.

Marineminister *v. Capelle*: Undervandskrigens Juniresul-tater er meget glædelige. Vi vil omtrent naa lige saa højt op som i April Maaned. At Tallene svajer noget fra Maaned til Maaned, ligger i Forholdenes Natur. Vejrliget og mange an-dre Forhold øver Indflydelse. Deraf maa man ikke drage fal-ske Slutninger. Vi har i de sidste 5 Maaneder gennemsnitlig sænket 900,000 Tons pr. Maaned. Tabene er mindre end vi ventede. Undervandsbaadenes Antal vokser vedvarende. Fjendens Forsvarsmidler forbedres. Men der er desuagtet in-gen Grund til at tvivle om Undervandskrigens militære Re-sultater.

Hvad *Bombe-Affæren i Norge* angaar, har Admiralstaben kun gjort sin Pligt. Vor Stilling er saaledes, at vi maa gribe til de mest hensynsløse Midler. Der maa her anlægges en anden Maalestok end i Fredstid. Vore Fjender gaar lige saa hensynsløst frem. Jeg behøver blot at minde om deres Anslag imod vor Høst og imod vore Sluser. Skal vi saa lægge Hænderne i Skødet? Admiralstaben har anmodet mig om at bede Udval-get om ikke at stille videre Spørgsmaal vedrørende denne Sag. Derfor endnu kun et: *Da der i Fjor udbrød Brande og Eks-plosioner i Arkangelsk, som ødelagde vældige Ammunitions-lagre og satte Russerne ude af Stand til at føre det rumæn-ske Felttog, rejstes der ingen Kritik. Men tror De, at de store Ammunitionslagre sprang i Luften af sig selv?*

Krigsminister *v. Stein*: Frankrig maa foreløbig skaane sine Kræfter. Englænderne fortsætter deres Angreb og søger at

gøre os møre, til Amerika kan gribe ind. Store Troppemasser vil Amerika ikke kunne føre til Evropa. Det vil hovedsagelig tilføre de Allierede Ammunition og Flyvere. Imod det har vi truffet vore Forholdsregler. Jeg stadfæster, at Overkommandoen sporer Undervandskrigens Virkninger. Paa Vestfronten har Fjenderne ikke længere saa megen Ammunition som før. Vor Produktion er derimod i Stigning.

Russernes Angreb stiler imod Lemberg. Angrebet er meget energisk og af betydelig Udstrækning, men Russerne har uhyre Tab.

Rumænerne er krigstrætte og hærges slemt af Sygdomme. Salonikihæren er bleven forringet. Der skulde bruges Tropper i Grækenland, og der savnes Skibsrum. Tyrkerne forbereder et Angreb paa Bagdad. I Kaukasus er alt roligt. I Palæstina forbereder Englænderne et nyt Angreb, som ikke vil træffe Tyrkerne uforberedte. Italienernes Anstrengelser har hidtil været forgæves. Den øverste Hærledning har bemyndiget mig til at sige: *Vi har mange Fjender, men ikke for mange. Vi er overbeviste om, at vi kan føre Krigen til en lykkelig Afslutning.*

Ebert: Ministrenes Udtalelser tvinger os til at kaste Blikket indad. *Befolkningens Ernæring er jammerlig.* Regeringens Løfter har kun bragt os Skuffelser. Brødrationerne blev i Foraaet nedsatte. Kartoffelforsyningen har været utilstrækkelig. I de sidste Maaneder har Arbejderne levet af tørt Brød og en Smule Kød. Underernæringen griber om sig. Sundhedstilstanden er rystet. Ved at iagttage disse Forhold maa vi sige: Vore Kræfter er snart udtømte!

Nu tales der atter om en god, ja glimrende Høst. Det er en forfejlet og forkastelig Tale. Regeringens Overvurderinger, som atter og atter gentages, maa fordømmes meget skarpt. Sandheden er den, at vi næppe vil kunne give samme Brødration ad Aare. Kød- og Fedtforsyningen vil blive meget daarligere. Hvad Grøntsager angaar, opgiver jeg ethvert Haab. Det købedygtige Publikum styrter sig som vanvittigt paa de smaa Forraad, der findes. Vestens store Industriværker sender ved Nattetid deres Lastbiler til de Distrikter, der avler Grøntsager, og køber alt, ligegyldigt hvad det koster. Saaledes er Stillingen. Udsigterne er ligefrem trøstesløse, hvad Ernæringen angaar.

Dertil kommer *Kulnøden*. Hvad har Regeringen gjort for

at forebygge, at Befolkningen ikke blot skal sulte, men ogsaa fryse i den kommende Vinter?

Og hvorledes staar det med vore militære Reserver? Det yngste Mandskab er, skønt underernæret og svagt udviklet, allerede indkaldt. Det kan ikke udholde Strabadserne, men knækker allerede sammen paa Kasernepladserne. Hvad skal der nu ske?

Og hvorledes staar det til med *Raastoffer*? Vi har lidt Skuffelse paa Skuffelse. Hvilke Forventninger sattes der ikke til Undervandskrigen. Men de er ikke gaaede i Opfyldelse. Statssekretær *Helfferich* sagde i Foraaret, at England vilde ligge og sprælle som en Fisk i Klitten inden 6 Maaneder. Marinen lovede den Gang at sænke 4 Millioner Tons i 6 Maaneder. Den har i Stedet for sænket $4\frac{1}{2}$ Millioner Tons i 5 Maaneder. Men Englands Krigsvilje er desuagtet stærkere end nogensinde. De Allierede har ganske vist lidt svære Tab, men de er mere end opvejede ved Amerikas Indgriben. Ligesom vi før har undervurderet England, saa undervurderer vi nu Amerika. Man trøster os med, at det ikke er Amerikanerne men Kanadierne, der er landsatte i Frankrig. Men har vore Fjender kunnet landsætte 10,000 Kanadiere, kan de ogsaa landsætte 100,000 Amerikanere.

Og hvorledes ser det i Virkeligheden ud hos vore Forbunds-fæller? Statssekretær *Zimmermann* indrømmer, at *Stemningen i Østerrig* er meget daarlig. Det er utvivlsomt rigtigt. Altskernes vilde Krigsagitation har fordærvet meget. Dertil kommer de tyske Officerers udfordrende Holdning. En af mine Venner skriver, at Østerrigerne ligefrem hader Tyskerne. Man paastaar dernede, at vi tapper dem for deres sidste Blodsdraabe for at opnaa altsyske Krigsmaal. Ernæringen i Østerrig er endnu elendigere, Nøden endnu større end hos os. Forholdene dernede er ligefrem utaalelige. Dette er Virkeligheden.

I de neutrale Lande bliver Stemningen Dag for Dag ugunstigere. Stillingen er alvorlig, ja farlig. Undervandskrigens sørgelige Virkninger viser sig. Hvad vi frygtede, er indtraadt. Vi har i *Danmark* Folk med stærke tyske Sympathier. Men vi har vanskeliggjort deres Position. Det er helt uforstaaeligt, hvorfor vi vedvarende sænker Skibe, som fører Foderstoffer til Danmark. Vi skader dermed os selv.

Og saa *Norge*! Tilfældet med Kureren er overordentlig be-

klageligt. Den Slags Operationer maa bedømmes fra Synspunktet: Skader eller gavner de vore Fjender! Jeg vil jo tro Admiralstaben, naar den siger, at Sprængstofferne ikke var bestemte til Norge. Men i Norge tror man det ikke. I Kristiania har Regeringen forevist Bomberne for skandinaviske Parlamentarikere. Hvorledes maa det ikke paavirke Stemningen. Mine Partifæller er enige om at fordømme denne Aktion paa det skarpeste.

Stemningen i Landet bliver Dag for Dag daarligere. Fortvivlelsen griber om sig. Al Tillid til Regeringens Løfter og Erklæringer er tabt. Derfor maa vi hurtigst muligt søge at slutte Fred. Overfor Frankrig og England er dette for Tiden umuligt. Men overfor Rusland er det stadig muligt efter Grundsætningen: Ingen Annektioner, ingen Kontributioner og Folkenes Selvbestemmelsesret. Hvad *Belgien* angaar, har Rigskansleren erklæret, at han aldrig har talt om Belgiens Annektion. Det samme gælder om Nordfrankrig. Overfor Rusland har Regeringen akcepteret Grundsætningen. Hvorfor kan den saa ikke erklære sig villig til at slutte Fred paa dette Grundlag. Tror nogen i denne Forsamling maaske endnu paa Muligheden af at opnaa en Krigsskadeserstatning?

Regeringen maa nu omsider udtale sig klart og bestemt om sit Fredsprogram. Men dette er ikke nok. Den har under Krigens talt meget om Nyorienteringen. Men den har glemt at handle. Hvorfor kæmper vi videre, hvorfor bringer vi fremdeles Ofre, naar Regeringen vedvarende modsætter sig den politiske Ligeberettigelse. Baade England og Ungarn har givet sig i Kast med demokratiske Valgretsreformer. De har forstaaet Tidens Løsen. Vor Regering foretager sig intet. Stemningen i Sydtyskland er meget bitter. Sydtyskland har faaet nok af at leve under preussisk Formynderskab. Opraabet fra Delbrück, Harnack og Fæller viser, at Kravet om den almindelige Valgret nu har Tilhængere langt ind i konservative Kredse. Regeringen maa skynde sig at handle, inden det er for sent. —

Hermed sluttede Formiddagsmødet. Jeg gik bort fra Udvalget med *Pospiech* og Dr. *v. Chlapowski*. De fortalte, at Høsten tegner daarligt i Posen og Schlesien. Deres Vælgere er yderst forbitrede over, at Militæret bortførte *Kirkeklokkerne* for at omstøbe dem til Kanoner. I Dr. *v. Chlapowskis* Valgkreds havde Polakkerne ved Nattetid taget Kirkeklok-

kerne ned af tre Kirketaarne og sænket dem i en dyb Sø for at undgaa Beslaglæggelsen. I *Pospiechs* Valgkreds rottede Folk sig ligefrem sammen og stenede de Haandværkere, Militæret udsendte for at tage Klokkerne ned. Klokkeranet havde vakt den stærkeste Ophidselse i vide Kredse.

Efter Middagspavsen gav Formanden først Ordet til *Erzberger*: Ministrenes Udtalelser kan sammenfattes i tre Sætninger:

1. Fredsudsigterne er meget daarlige.
2. Fronterne kan holdes, men ikke mere.
3. Undervandsbaadene maa afgøre Krigen.

Efter *Helfferichs* Udtalelser i Foraaret maatte vi tro, at England vilde bryde sammen, inden den nye Høst var i Lade. Dette er ikke sket, og Ministrene taler ikke længere om et Sammenbrud indenfor en bestemt Frist. Men Regeringen fremstiller vedvarende Forholdene som langt bedre, end de i Virkeligheden er. Regeringsbladet „*Nord. Allgem. Zeit.*“ skrev endnu for nogle Dage siden, at England vil være færdigt om nogle Maaneder. Derved fremkaldes en Optimisme, som kun kan udmunde i almindelig Nedslaaethed. England er helt siden Krigens Udbrud gaaet den modsatte Vej og har staaet sig derved.

De tre Sætninger paatvinger os Spørgsmaalet: Hvordan skal vi faa Krigen afsluttet? Vi kan ikke diktere Freden med Sværdet. Stat efter Stat slutter sig til vore Fjender. Stemningen i de nevtrale Lande bliver ugunstigere. Dette er Undervandskrigens Virkninger. Stemningen i Østerrig er stærkt paavirket af den russiske Revolution. Vi maa regne med, at vore Forbundsfæller kan bryde sammen før os.

Af Krigsministeren har vi kun hørt, at Fronterne kan holdes. Derimod intet om en militær Aktion, som kan afkorte Krigen. Marineministerens Udtalelser om Undervandskrigen var glædelige. Men efter alt, hvad vi har hørt fra avtoritativ Side, bekender jeg dog aabent, at jeg tvivler stærkt paa, at Krigen kan vindes ved Hjælp af den.

Hvorledes beregner Admiralstaben Sænkningerne? Hvorledes konstateres den sænkede Tonnage? Hvorledes forebygges Fejltaksationer? Jeg beder Statssekretær v. Capelle om Oplysninger.

Dernæst er det nødvendigt at understrege, at vi maa regne med *Verdenstonnagen*. Men tager vi dens 36 Millioner

Tons som Udgangspunkt for vore Beregninger, er der, selv om vi sænker 1 Million Tons maanedlig, og der kun bygges 2—3 Millioner Tons i Aarets Løb, dog endnu ved dets Slutning over 25 Millioner Tons tilbage. Dette maa vi regne med. Ellers bygger vi paa Fejlslutninger. Tror Regeringen, at vi under disse Forhold kan tvinge England til at slutte Fred i 1918? Af Svaret paa dette Spørgsmaal afhænger Folkets Stilling til Fredsspørgsmaalet.

De nevtrale Stater bliver stadig færre. Dette er en Virkning af Undervandskrigen, som end ikke seks Bismarcker vilde have kunnet forebygge. Og dertil kommer saa, at jo større de Allieredes Overmagt bliver, desto mere dragende virker den paa de Nevtrale. Fra dette Synspunkt set maa jeg afvise Marineministerens Henstilling og skarpt paatale, hvad der er sket i Norge. Det maa betegnes som helt utilbørligt, at Marinen her har misbrugt Udenrigsministeriet. Der maa skaffes Garanti for, at Gentagelser ikke finder Sted. Et norsk Skib forsvandt sporløst for nogen Tid siden. Alle norske Blade er enige om, at det skyldes en tysk Helvedesmaskine. Hvorledes paavirker det ikke Stemningen!

I Svejts er *Hoffmanns* Fald og hans Afløsning af *Ador*, som bærer Æreslegionens Storkors, meget beklageligt, da det svækker vor internationale Stilling.

Socialdemokraternes Løsen: Fred uden Annektioner og Kontributioner vil ikke kunne afslutte Krigen, saalænge Russerne lidenskabeligt hævder, at de ikke vil afslutte en Særfred. Først naar denne Mulighed er tilstede, vil vi kunne tiltræde deres Forslag.

Stillingen er den, at vi maa regne med et nyt Vinterfelttog. Intet bidrager mere til at styrke de Allierede end vor indre Splid og Strid om Krigs- og Fredsmaal. Vort første Bud maa være: Indre Enighed! Vi gik i Krig for at forsvare os. Paa denne Grundsætning tilvejebragtes Enigheden den 4. August 1914. Til dette Standpunkt maa vi tilbage, naar Enigheden skal genoprettes, og at genrejse den er denne Samlings vigtigste Opgave.

Hvad Ebert sagde om Stillingen indadtil er ikke Overdrivelser. Kulmangelen er forfærdelig. Kommer Kulden næste Vinter til Sulten, vil den slaa os ned. Vi maa derfor kræve Oplysning om, hvad Regeringen har gjort for at sikre Befolkningen de nødvendige Kulforraad til Vinter.

Statssekretær *Helfferrich*: Jeg ved, at Forholdene er vanskelige. Men Enden er ikke endnu. Kartoffelmangelen er det værste. Vi har ikke flere Kartoffler. Af Grøntsager har vi kun ringe Mængder. Tilførslerne af Korn fra Rumænien vokser derimod. Vi staar nu paa Lavpunktet. Forholdene vil snart blive bedre.

Kulforbruget er for Tiden større end Produktionen. Transportforholdene er meget vanskelige. Vi har alligevel sikret de private Husholdninger det nødvendige Kulforbrug i den kommende Vinter.

Statssekretæren uddelte derefter en Tabel, hvorefter Verdenstonnagen den 30. Juni 1916 fordelte sig saaledes:

1. *De fjendtlige Magters*:
15,302 Skibe paa over 100 Tons med 30,243,913 Tons.
2. *De neutrale Magters*:
6,253 Skibe paa over 100 Tons med 7,914,581 Tons.
3. *Centralmagternes*:
2,206 Skibe paa over 100 Tons med 4,364,732 Tons.
4. *Samlet Verdenstonnage*:
23,761 Skibe paa over 100 Tons med 43,022,244 Tons.
5. *De fjendtlige Magters samlede Tonnage*:
21,555 Skibe paa over 100 Tons med 38,157,572 Tons.

Statssekretær *v. Capelle*: Admiralstaben fastsætter den sænkede Tonnage paa Grundlag af Undervandsbaads-Kommandanternes Skibsdagbøger. Det er rigtigt, at en Del Skibe maa takseres, og jeg indrømmer, at en Del af disse Taksationer kan være for høje. Men de foretages dog paa Torpedoskuds Afstand af sagkyndige Sømænd. Erfares Skibets Navn, fastsættes Tonnagen nøje ved Hjælp af Lloyds Register.

v. Payer: Krigsministeren har sagt, at Fronterne kan holdes, men han har ikke stillet en ny Offensiv i Udsigt.

Hvad de øvrige Ministre har sagt, har ikke gjort videre Indtryk paa os. Dertil har vore Erfaringer med deres tidligere Udtalelser været for daarlige.

Stemningen i Landet er utvivlsomt slet, særlig i de store Byer og Industricentre. Alligevel mener jeg, at Ebert gaar for vidt, naar han siger, at Folket har mistet al Tillid til Regeringen. Saavidt er det endnu ikke. Men sikkert er, at mange Kredse har mistet Tilliden til Regeringen.

Vi er denne Gang over det værste, hvad Ernæringen angaar. Men efter tre Krigsaars bitre Erfaringer har vi endnu ikke lært nok til at undgaa Fejlgrebene i det fjerde Krigsaar. Der famles stadig blindt. Der udstedes daglig skadelige Anordninger. Og Stillingen bedres ikke, som Regeringen synes at tro, ved at der ansættes 10,000 nye Skrivere.

Undervandskrigen har bragt os bitre Skuffelser. Nu nævnes September som den Termin, der skal bringe os Englands Sammenbrud og dermed Krigens Afslutning. Regeringens Tal beviser ikke meget. Andre Faktorer gør sig gældende: Det engelske Folks Vilje til at bære Savn, dets Dygtighed til at fordele de Fødevarer, der staar til Raadighed.

Amerikas Indgriben i Krigen har vakt mange Bekymringer. Folket er ængstelig for den voksende amerikanske Fare.

Den norske Affære tager jeg ikke let. Den militære Vinding er for ringe til at opveje det politiske Tab. Hoffmann-Affæren i Svejts viser ligeledes, at vort Udenrigsministerium ikke har en lykkelig Haand.

Vore Forbundsfæller befinder sig i en Stilling, som kræver alle tænkelige Hensyn. Det er for mig en utaalelig Tanke, at endog Officerer i denne Situation bidrager til at fordærve Stemningen.

Vi er nødt til at kæmpe videre, indtil vore Fjender viser sig mere fredsvillige. Men vi maa søge at hæve Stemningen indadtil og nedadtil. Det kan ske ved Hjælp af *Demokratiseringen*. Men saa maa der begyndes straks.

Ligesaa maa Spørgsmaalet om *Elsass-Lothringens fremtidige Stilling* indenfor Riget snart afgøres. Det er ingen Hemmelighed, at Bajern søger at gennemføre Elsass-Lothringens Deling, og at faa den ene Del af det indlemmet i Bajern. I Württemberg og Baden har disse Delingsplaner vakt megen Misstemning. Paa Württembergernes Vegne erklærer jeg, at vi hverken kan eller vil finde os i denne Magtforskydning.

Militærcensuren overskrider nu alle rimelige Grænser. En Artikel af Professor *Max Weber*, som rent videnskabeligt sysselsætter sig med indre Forvaltningsreformer, har givet Anledning til, at „Frankfurter Zeitung“ er bleven konfiskeret og sat under Præventivcensur, — som det hedder, fordi Artiklen undergraver Folkets Tillid til Regeringen. Her hører

dog alt op. Denne Fremgangsmaade imod et Blad af „Frankfurter-Zeitung“s Rang overstiger alt, hvad vi kan finde os i. Her maa Regeringen ufortøvet skride ind. — Derpaa hævedes Mødet.

Berlin d. 4. Juli 1917.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne. Debatten aabnedes af Prins *v. Schönauich-Carolath*, som indledende tog Afstand fra Eberts stærke Udtalelser og derpaa fortsatte: Regeringsbladet „Nord. Allgem. Zeit.“s Artikler om Undervandskrigens nær forestaaende Resultater og ikke mindre om vore „glimrende“ Høstudsigter er ligefrem et Bedrageri. Den 3. September i Fjor meddelte jeg Rigskansleren, at alt tydede paa, at vi maatte regne med en daarlig Kartoffelhøst. Det blev mig ilde optaget. Man sagde, at mine Indtryk beroede paa lokale Iagttagelser, og der blev ikke taget Hensyn til dem. Nu har vi den samme Historie om igen. Der vækkes paany en falsk Optimisme, som senere udmunder i Skuffelse og Pessimisme. Kør dog en Gang ud over Landet og brug Øjnene. De vil da snart opdage, at vi desværre *ikke* har Udsigt til en glimrende Høst. Jeg repræsenterer Guben, et Distrikt, som driver udstrakt Avl af Frugt og Grøntsager og bidrager mere end Werther til Berlins Forsyning. Men i Aar har vi hverken Grøntsager eller Frugt. Der er ikke saa meget som en Kurvfuld at opdrive i Guben. Hvor bliver det af? Det forsvinder ved Nattetid, afhentes i Biler og sælges senere til ganske ublu Priser i Smughadelen.

Dr. *Roesicke*: Der tales nu, som om Undervandskrigen har skuffet alle. Men der er aldrig bleven sat en bestemt Frist, indenfor hvilken England skulde blive mør. Marinen har mere end indfriet sine Løfter. Ulykken er imidlertid, at vi har begyndt Undervandskrigen for sent. Desuagtet er England daarligere stillet end vi. (Stærk Modsigelse.)

Naar Statssekretær *Zimmermann* siger, at vi behandler Amerika, som om vi ikke var i Krig med det, staar min Forstand stille. Amerika fører for fuld Alvor Krig med os, sender os Ammunition, Tropper og især Flyvere paa Halsen, — og saa skal vi holde os passive! En Politik af den Art skal ødelægge Stemningen. Og vi har virkelig ingen Grund til at skaane Amerika.

Tilfældet med Kureren fra Norge kendte jeg ikke. Hvilke Hensigter har man forbundet dermed? Og hvorledes kan Udenrigsministeren afvise Ansvar? Han maa dog have vidst Besked. Iøvrigt er vi desværre altid rede til at tage Standpunkt imod ethvert Brud paa Folkeretten, som vi selv øver, mens vi forsoner os med vore Modstanderes Forbrydelser.

Om Høstudsigterne kan der endnu ikke siges noget afgørende. Tørre Aar bliver ofte langt bedre, end man er tilbøjelig til at antage. Det vilde være hjerteløst ikke at tilstaa, at Befolkningens Næring er meget svær. Landet er ligefrem udsuget. Bøndernes Reserver er opbrugte. De afgav ellers et elastisk Element. Foregøgler man Folket, at vi har Udsigt til en glimrende Høst, vil Tilbageslaget ikke udeblive.

Hovedspørgsmaalet er: *Hvorledes skal vi faa Fred?* Vi længes alle efter Freden. Med Parolen: Ingen Annektioner, ingen Kontributioner kan Spørgsmaalet imidlertid ikke løses. Afgørelsen kan kun træffes med Vaabenmagt. (Tilraab: Det vil være vor Ruin!) Men vi staar her under en Jernlov.

Hvad opnaar De med Deres Fredsagitation? Det stik modsatte af hvad De tilsigter. Hvis Rigsdagen godkender Parolen, har Lloyd George naaet den første Etappe paa Vejen til den Fred, han vil paatvinge os.

England er de Allieredes Brændpunkt. Af England afhænger Freden. England har fremtvunget den sidste russiske Offensiv. England behersker Frankrig. Tror De, at England vil opgive sit af Lord Kitchener fra første Færd med forbavsende Vidsyn opstillede Krigsmaal: at tilintetgøre os. Hvis Ententen sejrer, er vi et Helotfolk. Lykkes det os derimod med Undervandskrigen at gøre England mør, kan vi stille vore Fredsbetingelser og opnaa en antagelig Fred. Dertil hører Bevarelsen af den flanderske Kyst. Den er ligefrem et Livsspørgsmaal for os.

Hvis vi kunde erobre Moldau og støde frem til Odessa, vilde det hjælpe os ud over alle Næringssorger. Men om det er muligt, ved jeg ikke. — Det elsass-lothringske Spørgsmaals Ordning og lige saa Nyorienteringen maa udsættes til efter Krigen. Rejses disse Spørgsmaal nu, er det forbi med Enigheden. Og den maa vi bevare, saa vore Fjender har Indtryk af en ubøjelig Vilje.

Statssekretær *Zimmermann*: Vi maa skelne mellem Præsident Wilson, som er vor Fjende, og det amerikanske Folk,

som i hvert Fald ikke er krigsbegeistret. For ikke at ophidse det, maa vi undgaa offensive Handlinger. Amerikanske Skibe, som kommer indenfor Farezonen, behandles som alle andre Skibe. — Til Støtte for sin Opfattelse oplæste han derefter en Indberetning af *en høj amerikansk Embedsmand, som tillige er tysk Agent.*

For Bombeaffæren, fortsatte han, har jeg selvfølgelig Ansaret udadtil. Hvad jeg forsvarer mig imod er kun, at jeg maa bære Ansaret for, hvad jeg ikke forud har vidst Besked om. Jeg har derfor truffet Forholdsregler, som forebygger Gentagelser og sikrer mig imod fremtidige Overraskelser af lignende Art.

Det er farligt stadig at betone overfor Østerrig, at Krigen i Grunden er en Tvekamp mellem Tyskland og England. — At naa til Odessa er sikkert ønskeligt, om det er muligt, maa den øverste Hærledelse afgøre.

Noske: Dr. Roesicke overser, i hvilken Grad Tankegangen i Tyskland er bleven demokratiseret og socialiseret under Krigen. Regeringen har ødelagt Stemningen ved sin Holdning overfor Nyorienteringen og Freden.

I Statssekretær Helfferich ser mine Partifæller og jeg en af Hovedhindringerne for tidssvarende Reforme. Han er stor, naar han foredrager Statistik, men hans Slutninger er altfor ofte misvisende.

Vore Troppers Holdning er hævet over enhver Ros. Det er endvidere glædeligt, at Fjenden vedvarende holdes udenfor vore Grænser. Men vi maa ikke lukke Øjnene for, at Fjenderne stadig bliver flere, Fremtidsudsigterne derimod daarligere. Efter Ruslands militære Sammenbrud — som jeg trods den sidste Offensiv vedvarende tror paa — kan Frankrigs Modstand kun holdes oppe i Tillid til Amerikas Indgriben, som atter er den af os forudsete Virkning af Undervandskrigen.

Censuren har forbudt os at omtale Bombeaffæren i *Norge*, skønt den øvrige Verdens Presse har omtalt den meget udførligt. Affærens Virkninger har været yderst skadelige. Resultatet er saa daarligt, at den norske Presse dagevis har drøftet Norges Indgriben i Krigen imod os. Det er forstaaeligt, at Udenrigsministeren værger sig imod at faa saadanne Gøgeæg lagt i sin Rede. Ingen Kritik er her for skarp.

Tyrkernes Behandling af Jøderne i Palæstina har ophidset

Amerika imod os. Det er nødvendigt, at Regeringen faar Tyrkiet til at tage de trufne Forholdsregler tilbage.

I Kasernerne og ved Fronten udfoldes der en stærk altysk Agitation. Regeringen aner tilsyneladende ikke, i hvilken Grad det ødelægger Stemningen i vide Kredse. Den Lehmannske Brochure udbredes af Hærens Officerer i Titusinder af Eksemplarer. I Chemnitz har Altyskerne nylig afholdt en Forsamling, som har vakt uhyre Forbitrelse. Folk — ikke blot Socialdemokrater — kom i skarevis til mig og sagde: Vi vil ikke længere finde os i denne Agitation! Vi vil ikke finde os i, at vor fjerde Søn nu ogsaa skal ofres for saadanne Krigsmaal! Griber Regeringen ikke ind og standser denne uforsvarlige Agitation, vil den fremkalde Revolter.

I Belgien har Administrationens Deling vakt uhyre Forbitrelse. I Polen har Stemningen vendt sig imod os. Vi sporer alle Vegne en ulykkelig Haand. Hvad Elsass-Lothringen angaar, kræver vi, at Regeringen skal bekende Kulør og aabent tage Afstand fra Delingsplanerne i Stedet for at tilsløre sit Standpunkt og i al Stilhed fremme sine Planer.

Stemningen i Landet er yderst slet. Og hvorledes kan det efter de sidste Aars Savn og Lidelser være anderledes. I min Valgkreds Chemnitz er Forholdene nu saa trøstesløse, at *Kvinder og Børn i skarevis gaar ud paa Græsmarkerne og plukker grøn Kløver, som de koger for at stille deres Sult.* Jeg kan forsikre Dem, at Ebert ikke har skildret Virkeligheden for mørk. I Arbejderkredse hersker der et ubeskriveligt Mismod. (Tilraab: I borgerlige Kredse med! Smaaembedsmændene lider mest!) Ja, de med. Mellemklassen vil hellere end gerne prisgive alt, naar den blot kan komme ud af Sulteperioden. Skildringen af det sidst indkaldte Mandskabs Tilstand er heller ikke for mørk. Det kan ikke udholde Strabadserne. Det klapper sammen i Kasernerne. Alt det er Kendsgerninger, som vi ikke maa lukke Øjnene for. Det er tværtimod vor Pligt at se Forholdene, som de er.

Det kan ikke gaa videre, som det er gaaet hidtil. — Sidste Lørdag har jeg endnu med Nød og næppe hindret en almindelig Arbejdsstandsning. Næste Gang vil det mislykkes. Revolter, som dem vi i de sidste Dage har haft i Stettin, Düsseldorf og flere Steder, vil herefter blive hyppigere. Naar det ikke er gaaet værre hidtil, skyldes det — jeg siger det uden Selvros — os og vor Presse. Men nu gaar det ikke længere. —

Statssekretær *Helfferrich* flytter sig urolig paa sin Stol og er synlig nervøs. Forsamlingen lytter spændt, mens Noske fortsætter: *Smughandelen* gaar uhindret videre. Der kan overalt i Tyskland købes Æg, — men de koster 70—80 Pg. Stykket. Vi har ellers altid paa denne Aarstid Gulerødder og Kirsebær. I Aar er de sporløst forsvundne. Smughandlerne bortfører dem ved Nattetid. I Delikatesseforretningerne kan man købe Flæsk, Gaasefedt etc., — men til ublu høje Priser, som Arbejderne og Smaaaborgerne ikke kan betale. Ja, er det da saa sært, at de af Sult pinte Smaakaarsfolk en Dag rotter sig sammen, slaar Vinduerne ind og plyndrer Butikerne?

Hvad vil Regeringen gøre for at forebygge det? Den trøster os med — Rumænien. Men i Rumænien er der gaaet umadelige Værdier tabt ved Militærets Fejlgreb. Da det rykkede ind, kuldcastede det den bestaaende Organisation. Kun uniformerede kunde nu bruges. Kyndige, velskoledede Forretningsmænd, som havde arbejdet længe dernede, blev sendt hjem. Og trods alt dette søger Regeringspressen vedvarende at strø os Sand i Øjnene.

Ebert har med fuld Føje sagt, at Regeringens Erklæringer ikke længere vinder Tiltro. Hvor er det ogsaa muligt, naar den udsender Høstberetninger som den sidste. Nu hedder det, at den kun var bestemt for den nevtrale Presse, og at det var ved en beklagelig Fejltagelse, at den ogsaa blev tilstillet den tyske Presse. Hvis dette virkelig er Tilfældet, er det Udslag af en barnagtig Politik. Jeg blev, da jeg fik Beretningen, saa rasende, at jeg straks maatte give min Harm og Vrede Udtryk i en Kommentar til Beretningen.

Jeg ser overordentlig mørkt paa Fremtiden. Høstudbyttet vil blive daarligt. Har vi Høsten i Laden, staar vi overfor Spørgsmaalet: Hvorlænge kan den slaa til. Vi gaar de allervanskeligste Tider imøde. Tilførslerne vil aftage. Har Regeringen allerede truffet Forholdsregler til at indsamle Bark til Brød? — uden det kommer vi i hvert Fald ikke igennem.

Helfferrichs Udtalelser om Kulspørgsmaalet var fortrøstningsfulde, men vi stoler ikke mere paa hans Erklæringer. Stillingen er faktisk den, at Gasanstalterne standser Driften, og Gadelygterne slukkes.

Undervandskrigens Skuffelser nedslaar yderligere Stemningen. Marinen har indfriet sine Løfter, hvad den sænkede Tonnage angaar, men Løfterne om, at England vilde bryde

sammen inden Høst, er ikke blevne indfrieede. Dr. Roesicke bestrider, at dette er bleven lovet. Men det er kun faa Uger siden Hr. v. Heydebrand und der Lase forkyndte, at England, efter hvad en Admiral havde sagt ham, vilde være færdigt om to Maaneder. Og ikke blot det. Nej, her i denne Sal har Regeringens Repræsentanter højtideligt forsikret os, at England vilde være mør inden Høst. Dette var Kernen i alle Helfferichs Februar-Taler.

Men England har endnu Mod nok. Det har haft betydelige Kornforraad, da Undervandskrigen begyndte. Og det staar fast, at det er naaet frem til den nye Høst uden Vanskelighed. Kernen i Undervandskrigen er, om vi kan holde ud, til England er mør. Vi bebrejder fremfor alt Regeringen, at den ikke forbereder Freden. I Stockholm har vi i hvert Fald opnaaet, at hele Verden nu taler om Fred, og at Fredsstemningen vokser. Men hvad vi bygger op ud over Evropa, det ødelægger Altyskerne.

Da *den russiske Revolution* udbrød, gjorde Rigskansleren, hvad man med Billighed kunde forlange. En stor Offensiv imod Rusland vilde have samlet alle russiske Kræfter og sat Fredsslutningen af Dagsordenen. Men Regeringen har ikke draget de videre Slutninger af Begivenhedernes Gang. Hovedfejlen er, at Rigskansleren kun har godkendt den russiske Parole imod Øst, men ikke samtidig imod Vest.

Vi maa huske, at Rusland ikke kan slutte Særfred uden at risikere en ny Krig i Forbund med Tyskland. Overkommando Øst har ved traadløs Telegrafi opfordret den russiske Hær til at begynde Fredsforhandlingerne. I Dag har „Wolffs Bureau“ udbredt Kommentarer til Kerenskis Krigsopraab, som staar i skrigende Modsætning dertil og er utrolig dumme. Kerenski sigtes for bevidst Usandhed, uagtet Regeringen ved, at de i Opraabet omtalte Kendsgerninger faktisk foreligger.

Naar Regeringen ikke kan befri Folket fra at sulte, maa den søge at hæve Stemningen paa anden Vis. I *Tysklands Demokratisering* ser Verden en Garanti imod nye Krige. Det tyske Folk er myndigt og vil styre sine egne Anliggender. Reformerne kan ikke vente, til Katastrofen er der. Jeg undrer mig stadig paany over den Kortsynethed, der vil opsætte Nyorienteringen til efter Krigen. Ja, i hvilken Stemning tror De egentlig, at Arbejderne efter tre Aars Savn og Lidelser vil

vende hjem fra Skyttegravene? — til et ruineret Land, til udstrakt Arbejdsløshed og fortsatte Lidelser? (Helfferichs Nervøsitet tager synligt til.) Dertil en ruineret Mellestand i gærende Utilfredshed. Ved at opsætte Nyorienteringen sætter Regeringen kun Luntten til Krudtfadet. Vi advarer indtrængende imod at fortsætte denne uforsvarlige Politik. Slaa ind paa andre Baner, mens det endnu er Tid.

Statssekretær *Zimmermann*: De Forestillinger, vi har gjort Tyrkiet vedrørende dets Behandling af Jøderne i Palæstina, har forbedret Jødernes Stilling. — Han forsvarede derpaa Regeringens Kommentarer til Kerenskis Opraab.

Dr. *Stresemann*: Stemningen i Landet er ikke blot trykket af Ernæringsforholdene og de daarlige Fredsudsigter, men tillige af vore vedvarende Misresultater paa det udenrigspolitiske Omraade. Nu hører vi, at Grev *Wedels* Koffert er gaet tabt paa Vejen fra Budapest til Wien, — Guderne maa vide, hvilke vigtige Dokumenter, der dermed atter er falden i Fjendehaand!

I de nevtrale Lande bliver Stemningen os stadig ugunstigere. Er det rigtigt, at der har fundet Masseurvisninger af tyske Statsborgere Sted i Stockholm? Der paastaas, at et af vore største Dampskibes Funktionærer alle er bleven udviste af Sverrig. Er det rigtigt, at Kardinal *Mercier* atter har ophidset Stemningen imod os i Belgien? Tilstandene bliver paa denne Vis utaaelige. — Han revsede stærkt Civilmyndighedernes Slaphed overfor Militæret, paatalte, at Regeringen ikke udnyttede de af Fjenderne begaaede Grusomheder tilstrækkeligt og fortsatte derpaa:

Den russiske Revolution og den af Rusland opstillede Fredsformel har haft uhyre Virkninger i Østerrig. Det maa vi ikke tabe af Sigte. Og med Henblik derpaa er enkelte Blades vedvarende Angreb paa Østerrig helt uforsvarlige. Hvis Dr. *Roesicke* kunde tøjle Grev *Reventlow*, vilde han indlægge sig betydelige Fortjenester. Stemningen i Donauriget er os allerede meget ugunstig. Vi har den største Interesse af at forebygge, at den bliver endnu daarligere. Det er ligefrem farligt stadigt at betone, at Krigen i Grunden kun er en Krig med England, som Østerrig ikke har noget udestaaende med.

Hvad Undervandskrigen angaar, er Spørgsmaalet ikke blot: Hvorledes staar vi? men tillige: Hvorledes havde vi staaet uden den? Krigen med Amerika var vistnok kommen allige-

vel. Militært set havde vor Stilling været daarligere. Overkommandoen har jo konstateret, at Fjendens Ammunitionstilførsler aftager. Dernæst indadtil. Stemningen i Landet vilde have været endnu daarligere. Folket vilde have været trykket af Nedgangen og draget Sammenligninger med England, som ikke vilde have følt Krigens Tryk. Nu styrker det Stemningen, at vi svækker vore Fjender. Der er talt om, at der kun behøvedes 6 Maaneders Undervandskrig til at nedtvinge England. Fejlregningen skyldes misvisende Angivelser af den Tonnage, England bruger til militære Formaal. Nu taler Marinen om 45 pCt. Før var der her Tale om en langt højere Procent. Jeg maa tilstaa, at jeg i Tillid til Marinens Angivelser i god Tro har fremsat urigtige Paastande paa Møder i Landet. Tidspunktet maa nu udsættes, men vi maa fastholde Synspunktet: Englands svære Tab svækker ikke blot dets Stilling under Krigen, men forbedrer ogsaa vor Stilling paa Verdensmarkedet efter Krigen.

Hvad kan der bygges af nye Skibe i et Aar? Hvad betyder Amerikas moralske, finansielle og økonomiske Understøttelse? Kulnøden har affødt Papirmangelen. Pressens Stilling er meget vanskelig. Dens Økonomi hviler paa Annonceindtægten, som er gaaet stærkt tilbage under Krigen, for de store Blades Vedkommende til Dels paa Grund af Papirrationeringen.

Ingen ved, hvad Rigskansleren vil. Den ene af os citerer ham imod den anden. Staar han, som Socialdemokraterne mener, paa den russiske Paroles Standpunkt, maa han aabent sige det. Vi maa have klar Besked. Den nuværende Stilling er uholdbar.

Noskes Udtalelser om Nyorienteringen maa paaagtes. Efter Krigen vil Tiderne blive uhyre vanskelige. Arbejdslønnen vil falde. Verdensmarkedet vil til Dels være spærret. Hjem kommer Folk, som har ligget tre Aar i Skyttegravene. Lad os derfor hellere gennemføre Reformerne i rette Tid. Senere vil der blive krævet mere.

Statssekretær *Zimmermann*: Dr. Stresemann bebrejder Udenrigsministeriet, at England har rejst hele Verden imod os. Der maa imidlertid tages Hensyn til, at vor Krigsførelse skader de Neutrale mere end de Allieredes. Det paavirker Stemningen. I Danmark og Sverrig er den ikke saa tyskvenlig, som vi maa ønske. Der er arresteret en Del Tyskere for Spionage. Om Masseudvisninger er der derimod ikke Tale.

Statssekretær *Helfferich* giver en Del Oplysninger om Kulspørgsmaalet, omtaler i Tilslutning dertil Papirknapheden under stærk Polemik imod den store tyske Presse og vender sig derpaa imod Noske:

Deres Kritik, Hr. Noske, har jeg følt overordentlig bittert. Jeg ved, at De har indlagt Dem store Fortjenester med deres Bestræbelser for at opretholde Stemningen. Men med en Tale som den, De har holdt her i Dag, vil De kun opnaa det modsatte. Vi har intet Valg. Vi maa kæmpe videre. En Fred, som den vi kan opnaa i Dag, vil gøre os til et Slavefolk. Alle maa derfor holde ud. Intet berettiger Dem til at stemple mig som en Modstander af Nyorienteringen. Jeg staar paa Paaskebudskabets Standpunkt. Og De kan være overbevist om, at det vil blive gennemført. Vis derfor Regeringen Tillid!

Berlin d. 5. Juli 1917.

I Dag fortsatte Finansudvalget Debatten. Formanden gav først Ordet til

Gothein: Forholdene i russisk Polen er frygtelige, Nøden vedvarende stigende, Dødeligheden forfærdelig. Læger har sagt mig, at 3—4aarige Børn paa Grund af Underernæring ser ud som Pattebørn. Kun paa Tænderne kan man se deres Alder. Befolkningen har hverken Fodtøj eller Klæder. Stemningen er ubeskrivelig. Det kan ikke vedblivende gaa saaledes.

I Fredstid fik Industridistriktet *Lodz* store Tilførsler af Fødevarer. Nu bortfører man Levnedsmidler fra denne Egn til Hæren og til Tyskland. Hungersnøden er som Følge deraf allerede vidt fremskreden. Mistilstandene *kan* ikke taaes længere. Regeringen *maa* her skride ind.

Det polske Statsraad er umuligt og maa fjernes. Ulykken er, at det ikke kan ske, uden at der foretages Valg. Skrider man dertil, maa de foretages efter nationale Linjer. *Krigen maa i det hele udmunde i Anerkendelsen af de nationale Mindretals Ret. Af deres Mishandling er det værste Krigsstof opstaaet.*

Krigsministeren har paany konstateret, at vi kan holde Fronterne. Men Forsvaret af dem er forbundet med svære Tab. Det viser Russernes sidste Offensiv. De meldte, at de har taget 10,000 Fanger paa en Dag. Angrebet synes at være kommen bag paa os. Hvor var Flyverne, da Forberedelserne

foretoges? I Vesten synes vore Flyvere ligeledes at have svigtet under Angrebet paa Vimy-Højderne. Det forekommer mig i det hele, at vi atter har tabt Forspringet paa Luftkampens Omraade, og at vi ikke længere har de bedste Flyvemaskiner. I Foraaret meddelte man os, at der leveredes 800—1000 nye Flyvemaskiner til Hæren i hver Maaned. Holder dette endnu Stik?

Hvorledes staar det til med Artilleriet? De 42 cm Kanoner var et Fejlgreb. I Foraaret havde Fjenden faaet Forspringet, hvad Fabrikationen af Skyts angaar. Har de Allierede bevaeret dette Forspring? Er vort Artilleri fremdeles underlegent? Det er mit Indtryk, og deraf udleder jeg vore store Tab: *gennemsnitlig 1000 Døde og 600 Fanger daglig*. De Syttenaarige er nu indkaldt. Vi ser, hvorledes Bunden skrabes og efterskrabes efter hidtil krigsuduelige Mandskaber. Vore Reserver er snart udtømte. Hvad saa?

Hvad Undervandskrigen angaar, har baade Helfferich og Capelle erklæret, at England vilde bryde sammen, inden det kunde faa den nye Høst i Lade. Englands Vanskeligheder vokser, men intet tyder paa et nær forestaaende Sammenbrud. Regeringen har undervurderet dets Forraad. Altyskerne bearbejder desuagtet vedvarende Stemningen med deres Fabler. De fortæller paa Møder rundt omkring i Landet, at vi har 3000 Undervandsbaade, og at England er færdigt inden to Maaneder. Og den Slags Fabler opvartes der ogsaa ugenert med paa konservative Møder.

Dr. Roesicke havde i Gaar Mod til at sige: Ulykken er, at Undervandskrigen ikke er begyndt før. Dette er vildt. Var den begyndt før, vilde vi nu have haft skærpet Hungersnød i Landet, og Amerika have været langt farligere. (Modsigelse fra de Konservative.) De bluffer jo! (Stærk Indignation hos de Konservative. Heftige Fyraab.) Hr. v. Tirpitz vilde omringe og blokere England med tre Undervandsbaade! Vi kunde den Gang faktisk kun besætte tre Undervandsbaadsstationer paa Englands Kyster, hver med en Undervandsbaad. Er det ikke Bluff?

Spørgsmaalet maa ganske nøgternt stilles saaledes: Opvejer den Nytte, Undervandskrigen gør os, den Skade, den tilføjer os? Vi har altid hævdet det Standpunkt, at Skaden er større end Nytten. Det glæder mig, at baade Centrum og de National-Liberale i disse Dage har ytret Betæneligheder i samme

Retning. Under den sidste Maanedes Undervands-Krydserkrig sænkede vi 480,000 Tons, og da var der kun 12 Undervandsbaade ude, nu derimod ca. 30 pCt. af vore Undervandsbaade.

De Nevtrales Misstemning maa ikke undervurderes. I Skandinavien er Misstemningen især dybtgaaende. Det er tvivlsomt, om Regeringerne vedvarende kan holde Folkestemningen Stangen. Glipper det, er det overordentlig betænkeligt. Jeg behøver blot at minde om, hvad det vilde betyde, hvis Ertstiltførslerne fra Sverrig standses. Marinen bør ikke sænke Skibe, som bringer Tilførsler til de nordiske Lande.

Vi bør heller ikke undervurdere Amerika. Jeg regner med, at Amerika aarlig kan bygge over en Million Tons. England kan, fordi det mangler Raamaterialer, ligeledes kun bygge en Million i Aar. Overfor 2 Milioner Tons Nybygninger kan vi regne med 10 Millioner Tons sænkede Skibe. Lykkes det os at holde ud i Længden, er jeg derfor ikke i Tvivl om, at vi vil kunne tvinge England til at slutte Fred. Men der maa regnes med, at Krigen kan vare et Aar endnu. Derfor maa vi bygge saa mange Undervandsbaade som muligt. I de sidste 8 Dage er der bestilt 100 nye Undervandsbaade. Vi beklager, at disse Bestillinger kommer saa sent. At de i det hele kommer, skyldes Finansudvalgets Tryk.

Hvor længe kan vi holde ud? Høsten lader sig endnu ikke beregne. Regnen er falden strøgvis. Udbrændte Agre ses ved Siden af frodige. Vi haaber, at Høsten i sin Helhed vil falde bedre ud end Pessimisterne tror, og konstaterer med Tilfredshed, at Bulgarien og Ungarn har en god Høst.

Hvad Kullene angaar, laa der sidste Vinter store Lagre ved Gruberne. Nu er alt kørt bort. Der er ingen Reserver. I tre Krigsaar har vi forsømt alle Forarbejder. Nu lader de sig ikke opsætte længere, men maa udføres af en af Underernæring stærkt svækket Arbejderstand. Det er nødvendigt, at vi faar flere Bjergmænd tilbage fra Fronten. I Efteraaret vil Roe- og Kartoffeltransporterne lægge saa stærkt Beslag paa Jernbanerne, at de maa indskrænke Kultransporten.

Manglen paa Kobber, Nikkel og Smøreolie er yderst betænkelig. Papirnøden er trykkende. Hvor kan dog de, der kender den uhyre vanskelige Stilling, som vi befinder os i, vedvarende kræve en Hindenburgfred? Overkommandoen har befalet, at den Lehmannske Brochure skal uddeles ved Fronten. Hvad om Fjenden fik fat i denne Armébefaling? Brochuren

kræver vidtgaaende Annektioner og en Krigsskadeserstatning paa 350 Milliarder Mark. Hvorledes maa dette ikke virke i de fjendtlige Lande! — og i de nevtrale Lande! Og maa det ikke fordærve vore Forbundsfællers Stemning! I Østerrig og ligeledes i Tyrkiet er Stemningen allerede langt daarligere, end Ministrene skildrer den.

Det er nødvendigt at styrke Civilmyndighedernes Magt overfor Militæret. Belejringstilstanden maa ophæves. Censur-ens Overgreb ophøre. De kommanderende Generaler er som Censorer kun Værn for den altske Presse.

Statssekretær Helfferich beklager sig over, at han er bleven stemplet som Nyorienteringens Modstander, men hans Holdning i Forfatningsudvalget har vakt den dybeste Misstemning. Vi vil ikke længere finde os i, at Regeringen bryder sine Løfter. Vore Vælgere giver os det ene Mistillidsvotum efter det andet, fordi vi ikke gaar haardt nok frem i denne Sag. Det er nødvendigt at behandle den i Plenum.

Verden tørster efter Frihed. Den russiske Revolution har gjort Preussen til den mest reaktionære Stat i Evropa. Revolutioner kan, sagde Noske med fuld Føje, gøres fra neden og fra oven. Er det sidste ikke at foretrække? Det er i hvert Fald heldigere for Dynastiet. I Ungarn takker Folket Kong Karl for hans Indgriben. I Rusland blev Kejseren fejlet til Side. Med Talemaader som den, at vi bliver Slaver, hvis vi ikke holder ud, lader Folket sig ikke længere nøje. Det er paa Tide, at den ubeskrivelige Elendighed, som Krigen har ført over Menneskeheden, afsluttes.

Statssekretær *v. Capelle*: Dr. Stresemann spurgte i Gaar, hvor højt Marinen takserede Nybygningerne i 1917. Jeg tror med Gothein, at Amerika i det højeste kan bygge 1 Million Tons og England ligeledes 1 Million Tons. Vi havde ganske vist haabet, at Krigen var bleven afsluttet i Aar, men har dog samtidig forberedt os paa en langvarig Krig.

Ved Sænkningen kan vi ikke undtage nevtrale Skibe, fordi det vilde gennemhulle Undervandskrigen. Men vi kan og har jo frigivet de Nevtrale enkelte Dage.

Jeg har den faste Overbevisning, at Undervandskrigen vil fremtvinge Freden. For 8 Dage siden har vi bestilt 100 nye Undervandsbaade.

En *Officer* oplyste, at det tyske Flyservæsen fuldt ud stod paa Højde med Fjendens.

Hoch: Marineministerens Udtalelser stadfæster avtorativt, at Regeringen og de Mænd i ansvarlige Stillinger, der fremtvang Undervandskrigen, har forregnet sig. Nu trøster de os med en ny Termin. Alt hvad Helfferich sagde til os i Februar udmundede i, at England vilde bryde sammen inden Høst. Og nu er vi lige vidt.

Stillingen kan ikke være alvorligere, end den er. Vi kan holde Fronterne. Det har vi længe vidst. Men udover dette er der intet Haab. Undervandskrigen skulde være Redningen, men den er slaaet Klik. Regeringens Udtalelser udmunder vedvarende i, at vi maa holde ud. Holder vi længst ud, er Slaget vundet. Javel, men kan vi det? Vi er nu ved Enden af vor Kraft. Vi er midt i Revolutionen. Arbejdernes Tankegang er allerede revolutioneret. Tilliden til Regeringen er fløjten. Haabet er væk, og det kan ikke genrejses. Det tyske Folk føler sig forladt af alle, af Regeringen og af Partierne. Hvorfra skal det ogsaa øse Haab?

Flere og flere siger: Det er ligegyldigt, hvilken Fred vi faar, naar vi blot faar Ende paa Krigen. Hr. Statssekretær! Ryst kun paa Hovedet. Det er saa! (Kor af Socialdemokrater: Det er saa!) Der gør sig ogsaa en vidtgaaende Forbitrelse gældende hos Bønderne. Det er ikke sandt, siger de, at Regeringen vil det bedste. Den har taget vore Læggekartofler og givet os det værste Snavs i Stedet. Vi staar overfor en Svindele og et Bedrageri, som ikke kan tænkes værre. Saaledes er Stemningen. Hvorledes skal vi modarbejde den?

Sæt Dem ikke med let Hjerte ud over Menneskemanglen. De gør Dem ingen Forestilling om, hvor stærkt det yngste, underernærede Mandskabs Indkaldelse har virket. Stillingen er haabløs. Ulykken er ikke, at De ikke *vil* afhjælpe Nøden. Ulykken er, at De ikke *kan* afhjælpe den. Den skyldes ikke blot Krigen, men ogsaa Militarismen. De virkelig ansvarlige Mænd sidder ikke her. Det er Militærmagtens Spidser. Norge-Affæren er betegnende. Marineministeren mener, at han kan se helt bort fra de politiske Virkninger, at kun de rent militære Hensyn kommer i Betragtning. Denne Tilstand er utaaelig.

Det er beklageligt, at Rigskansleren ikke overværer Forhandlingerne. Det er uhørt, at Rigets eneste ansvarlige Statsmand ikke er her i en saa alvorlig Situation. Det er ikke nok, at hans Stedfortræder er her. Vi vil tale med Manden selv. Han skal staa os til Ansvar.

Der kan konstateres Fejlgreb paa Fejlgreb. Vi har krævet, at der skal tages Afstand fra Delingsplanerne i Elsass-Lothringen. Men vi har ikke faaet Svar. Forbitrelsen i Landet vokser stadigt. Revolterne og Strejkerne tager til. Stemningen er saaledes, at de kan ventes daglig overalt.

Sidste Søndag var jeg i Breslau. Tilfældigt hørte jeg, mens jeg ventede paa en Sporvogn, en Samtale mellem nogle indkaldte Soldater om Krigen. Den blev forbandet af hele Flokken. De omkringstaaende Civilister stemte i med. *Og der faldt under denne Samtale Ytringer om Kejseren, som jeg ikke her kan gentage*, men som modtoges med stærkt Bifald. Da jeg senere sad i Sporvognen, udtalte jeg min Forbavselse over, hvad jeg havde hørt, til en Herre, som havde staaet ved Siden af mig, „Er De forbavset over det,“ sagde han, „da skulde De blot høre, hvordan der tales om Kejseren i dannede Kredse.“

Hvad Forfatningsspørgsmaalet angaar, har Partierne større Ansvar end Regeringen. De har hidtil støttet den og fundet sig i alt. Men vi er nu naaede saa vidt, at Løfter og Tilsagn om en Bedring ikke længere virker. Revolutionen fra nedent, siger Goethe, skyldes altid Fejl fra oven.

I Breslau sagde man: Tror De, at Altskyerne, at Hr. v. Heydebrand og Konsorter turde tale saaledes om Krigsmaalene, som de gør, naar de ikke var sikre paa, at Kejseren biligede det? Uviljen og Forbitrelsen retter sig nu fremfor alt imod ham. Regeringens Svigten i Forfatningsspørgsmaalet er en Ulykke. Men jeg tror ikke, at det tyske Folk kan gaa til Grunde. Efter Krigen vil der hverken findes Besejrede eller Sejrherrer.

Erzbergers Erklæring om, at vi bør slaa til, hvis Rusland tilbyder os Fred uden Annektioner og Kontributioner, har glædet mig meget. Nøden og Elendigheden er den drivende Kraft i den russiske Revolution, og den vil ikke aftage under Krigen. I Tyskland og Frankrig driver Nøden og Elendigheden os ogsaa ind i Revolutionen. Den antager blot ikke russiske Former. I Stockholm har vi nu det Centrum, der skal give Bevægelsen Former, der forebygger Ulykker som dem, der ledsager den russiske Revolution. Og jeg er overbevist om, at vi faar Fred, inden Aaret er omme, om ikke med saa imod Regeringen.

Regeringen har paataget sig et uhyre Ansvar ved ikke at

tale rent ud, da Fredsspørgsmaalet sidst blev drøftet i Rigsdagen. Vi staar nu foran det fjerde Krigsjaar. Vi maa have ren Besked eller tage Sagen i vor egen Haand. Vi er bleven svagere med Tiden. Vore Modstandere ved nøje, hvorledes vi staar. Vi maa nu handle, som vi holder det for rigtigt, uden at tage Hensyn til Regeringen. Vi kan ikke begaa den Forbrydelse imod Menneskeheden længere at tie med, hvad vi vil. Forhandlingerne med Rusland er indledte. Et Tilbage gives der ikke mere. Regeringen maa nu bekende Kulør. Dette kan ikke siges stærkt nok og skarpt nok. Bekender den ikke Farve, maa den være forberedt paa det værste. (Stærke Bravoraab fra Socialdemokraterne.)

Statssekretær *Zimmermann*: Teksten til den Henvendelse, som Overkommando Øst har tilstillet den russiske Hær, er fastsat af den øverste Hærledelse og godkendt af Regeringen. Den er i nøje Overensstemmelse med, hvad Regeringen gentagne Gange har erklæret i Rigsdagen. Det er min Overbevisning, at en Godkendelse af det russiske Forslag vil skade os. Vi maa ikke for tidligt bortkaste vort sidste Kort.

Statssekretær *Helfferich*: Hochs Udtalelser tvinger mig til at svare. Jeg ved, hvor svære Ofre Folket maa bringe, hvor tunge Lidelser det maa paatage sig. Men jeg maatte fortvivle, hvis jeg ikke troede, at det tyske Folks store Flertal havde baade Evne og Vilje til at holde ud. I de kommende Maaneder bærer den nuværende Generation Tysklands Fremtid.

Revolverne, som vi har haft, og som truer, vil anspore mig til at anspænde mine Kræfter til det yderste, til at udrette dobbelt saa meget som hidtil.

Hochs Bedømmelse af Kejseren er falsk. Hs. Majestæt er vedvarende Fredskejseren, den ædleste, bedste Monark, der kun pønser paa at slutte en Fred, som sikrer vor Fremtid, saa snart Muligheden er der.

Det er beklageligt, at Hoch gentagne Gange har malet Revolutionen paa Væggen. Men det skal ikke afholde os fra at gaa vor tunge Gang og gøre vor Pligt. (Uro.) —

Der indtraadte en Middagspavse. Før Eftermiddagsmødet begyndte, kom *Eduard Bernstein*, der lige var vendt hjem fra Stockholmerkongressen, og overbragte mig en Hilsen fra Dr. *Anton Nystrøm*, der havde paalagt ham at sige til mig, at han paany havde paatalt det sønderjydske Spørgsmaal i en lige udkommen Brochure. Han havde givet Bernstein Brochuren

med til mig, men han maatte af Hensyn til Grænsekontrollen lade den ligge i København.

Stockholmerkongressen havde skuffet ham. Den havde, sagde han, kun ført til en Meningsudveksling, men det var selvfølgelig ogsaa af Betydning. I København havde han bl. a. besøgt *Stauning*, som helt stod paa de tyske Flertalssocialisters Standpunkt og var utilgængelig for Bernsteins Betragtninger. Mens vi talte sammen, kom *Wurm* til. Talen gled ind paa Bombe-Affæren i Norge, som de begge var oprørte over. De fortalte, at det norske Socialdemokrati havde sendt en Repræsentant til København for paa Partiets Vegne at give de fra Stockholmerkongressen tilbagevendende uafhængige tyske Socialdemokrater en udførlig Beretning om Sagen. Den var nu i deres Besiddelse.

Efter Middagspavsen søgte *Warmuth* under megen Uro at paavise Nødvendigheden af, at Tyskland fortsætter Krigen, indtil det kan paatvinge Fjenderne en Fred, som sikrer det baade Annektioner og Krigsskadeserstatninger.

Mayer-Kaufbeuren: Der paastaas, at England har opkøbt et betydeligt Antal Kanalbaade i Holland og Frankrig til Transporter over Kanalen? Hvad kan der oplyses derom?

Opgiver vi Undervandskrigen, er Krigen tabt. Men jeg tror ikke længere, at vi kan udsulte England, heller ikke efter at det har opbrugt sin nye Høst. En anden Sag er, at vi muligvis i Længden kan paaføre England saa store Tab, at det viser sig mere fredsvilligt.

Kan vi ved Hjælp af Tilførslerne fra Rumænien atter forhøje Brødrationerne, vil det mere end noget andet bidrage til atter at hæve Stemningen. Og dette maa betragtes som tvingende nødvendigt.

Kulspørgsmaalet er overordentlig vigtigt. Der er Tale om at kalde 40,000 Bjergmænd tilbage fra Fronterne for at sende dem ned i Gruberne. De vil kun kunne forhøje den nuværende Produktion med 5 pCt. Men de maa alligevel indsættes, da der er Fare for, at Produktionen ellers yderligere vil gaa tilbage.

Jeg er overordentlig betænkelig ved Industriens Sammenlægning. Ikke mindre ved Valutakursens vedværende Fald. Marken har tabt sin halve Værdi i Udlandet. Vor Laanepolitik har fejret Triumfer. Men naar vi er stolte af, at vore Krigs-laan er rejste i Indlandet, maa vi betragte Valutakursen som

Medaillens Revers. Rigsbanken søger nu at hæve Kursen ved at udføre Guld. Den burde have grebet ind før.

Efter udførligt at have talt om Elsass-Lothringens Deling, set fra et bajersk Synspunkt, naede han til den Slutning: Nu gælder kun et: *Elsass-Lothringen tysk!*

Statssekretær *Helfferich* tog af denne Tale Anledning til at holde et helt lille Foredrag om Valutakursen. Han fremhævede, at Tyskland har maattet hjælpe Østerrig med betydelige Laan for at hæve dets endnu daarligere Valutakurs og betone stærkt, at Valutakursens Fald ikke skyldtes Pengenes synkende Værdi, men Tysklands passive Handelsbalance.

Efter Mødets Slutning kom Dr. *v. Chlapowski* hen til mig og sagde, at han kunde fortælle mig en interessant Nyhed: I Aftes er der afsluttet et Valgretskompromis mellem Konserervative, Frikonservative og Centrum, hvorefter der i Oktober skal forelægges et Valgretsforslag i Landdagen, som indfører Pluralvalgret i Preussen. — Jeg meddelte dette videre til Hr. *v. Payer* og Dr. *Südekum*, for at Oppositionen i rette Tid kan være underrettet om Arbejdet bag Kulisserne.

Berlin d. 6. Juli 1917.

Inden jeg i Dag kom tilstede i Finansudvalget, havde Præsident *Batocki* gjort Rede for Høstudsigterne og stillet en Forbedring af Ernæringen i Udsigt.

Böhle talte derefter imod Elsass-Lothringens Deling. Dr. *Pfleger* stillede forskellige Spørgsmaal til Udenrigsministeriet.

Statssekretær *Zimmermann*: Mellem Japan og Rusland er der afsluttet en Overenskomst, som sikrer Japan store Forretligheder i Nord-Manshuriet. Som Vederlag faar Rusland store Vaaben- og Ammunitionsleveringer. Da Overenskomsten blev afsluttet, var Forholdet mellem de to Magter meget intimt. Senere har der været Tale om, at Japan skal falde Rusland i Ryggen, hvis det afslutter en Særfred. Men jeg tror ikke, at dette er Tilfældet.

Forholdet mellem Japan og Amerika beherskes af gensidig Mistillid. I April Maaned er der ankommen 200 Japanere til Mexiko med Maskiner til Gevær- og Maskingeværfabrikation. Dette viser klart, hvorledes Stillingen er.

Dr. *Pfleger* betonedede, at Stemningen i Holland er bleven

mere tyskvenlig. Dette er ogsaa mit Indtryk. Vor Imødekommenhed i Sagerne vedrørende de torpederede Skibe har virket gunstigt. Holland har tegnet betydelige Summer paa det sidste Krigslaan. Englænderne modarbejder os stærkt. Men vi er paa vor Post. I den sidste Tid har vi blandt andet sendt en anset Bankier til Haag, for at han der skal virke ubemærket i vor Interesse.

Erzberger: Kreditbevillingen er denne Gang overordentlig vigtig. Den betyder, at Krigen gaar et Aar videre. Dette fjerde Krigsjaar vil koste os mindst 50 Milliarder Mark. 36 Milliarder direkte med 3 Milliarder maanedlig og mindst 14 Milliarder indirekte. Og hvad betyder det ikke for vor Folkemagt! Det vil sikkert koste os over 200,000 Døde. Folkeernæringen vil ikke blive bedre. Det staar fast. Kulmanglen vil blive større. Det staar ogsaa fast.

Saaledes er Stillingen. Regeringen siger: Vi maa holde ud! Det er rigtigt. Men vi kan og skal kun holde ud, naar der er Udsigt til, at næste Aar kan bringe os en bedre Fred, end den vi kan faa nu.

Der tales om en „*tysk Fred*“, om en „*Forsoningsfred*“, om en „*Scheidemannfred*“. Jeg spørger blot: Er der rimelig Udsigt til, at vi ad Aare kan faa en *bedre* Fred, end vi kan faa nu?

Dette er Spørgsmaalet, og det vilde være en uhyre Pligtforømmelse af Rigsdagen, hvis den ikke overvejede det alvorligt. Jeg viger ikke tilbage for at sige: *Jeg tror ikke, at vi kan faa en bedre Fred ad Aare.* Jeg holder det for min Pligt at sige dette ganske aabent.

Det staar fast, at vi kan holde Fronterne. Men det bliver stadig sværere. Angrebene vokser i Styrke. Men inden de fører til Resultater, vil Undervandskrigen have gjort England mere fredsvilligt, siger Regeringen.

Marinen har indfriet sine Løfter, hvad den sænkede Tonnage angaar. Men de Løfter og Tilsagn om, at seks Maaneders Undervandskrig vilde gøre England fredsvilligt, som man har givet os, er ikke bleven indfrie. Vi kan derfor ikke længere møde Regeringens Erklæringer med samme Tillid som før. Det staar, som Hoch sagde, ogsaa fast.

Vi maa have de største Betæneligheder med Hensyn til Østerrigs fremtidige Holdning. Ogsaa det har stolet paa, at seks Maaneders Undervandskrig vilde bringe os Freden. Undervurder ikke Betydningen deraf!

Kan vi nu stole paa Helfferichs Beregninger? Efter Lloyds Register beløb *Verdenstonnagen* sig den 30. Juni 1914 til

a Dampskibe	45,403,877	Brutto	Register	Tons
b Sejlskibe	3,685,675	—	—	—

Tilsammen 49,089,552 Brutto Register Tons

Hertil kommer af Nybygninger i Aarene fra den 30. Juni 1914 til den 31. December 1917 ialt 8,561,285 Brutto Register Tons. Den samlede Verdenstonnage skulde derefter den 31. December 1917 være 57,650,837 Br. Reg. Tons.

Derfra gaar nu:

1) Tabene ved almindelig Søfare $3\frac{1}{2}$ Aar à 1% =	1,400,000	Br. Reg. Tons
2) Tabene, som den tyske Marine efter Admiralstabens Beretninger har tilføjet og vil kunne tilføje de fjendtlige og nevtrale Handelsflaader til den 31. December 1917.....	15,600,000	— — —
3) Tabene af tyske og østerrig-ungarnske Handelskibe ved Miner, Torpedering etc.....	450,000	— — —
4) Tabene af fjendtlige og nevtrale Handelskibe ved Miner etc. til den 31. December 1917	2,000,000	— — —

Tilsammen 19,450,000 Br. Reg. Tons

Derefter vil Verdenstonnagen endnu den 31. December 1917 beløbe sig til 38,200,837 Tons eller 77,82 pCt. af Verdenstonnagen den 30. Juni 1914. For at gaa helt sikkert vil jeg nu yderligere regne med et Tab af 3 Millioner Tons udover, hvad der er sandsynligt. Der er da 35 Millioner Tons tilbage. Og deraf har Fjenderne og de Nevtrale tilsammen 30 Millioner Tons.

Disse 30 Millioner Tons staar til Raadighed for en dygtig Organisator: *England*. Losning og Ladning kan forceres, unødvendige Fragter bortfalde o. s. v. Hvad nytter det saa, at vi ogsaa i 1918 vil kunne sænke 1 Million Tons i hver Maa-
ned?

Dertil kommer yderligere, at England har en betydelig Reserve af Flodpramme. I Maj er der ført 600 franske og belgiske Flodpramme over til England. Ved Hjælp af dem føres der nu store Mængder af Ammunition og andet Krigsmateriel over Kanalen — fra Dover til Calais, 36,000 Tons samtidig over en Strækning paa faa Kilometer. Med denne Reserve maa vi ogsaa regne.

Hvilke Varemængder kan der nu transporteres med 30 Mil-

lions Skibstonnage? Hvert Skib gør gennemsnitlig 4—5 Rejser aarlig. Det bliver 4 eller 5 \times 30,000,000 Tons. Men Englands aarlige Forbrug af Levnedsmidler og Raastoffer var kun 32 Millioner Tons, Frankrigs kun 10 Millioner Tons i Fredstid.

Hvorledes vil Forholdene nu udvikle sig i 1918? Der kan sænkes 12 Millioner Tons og bygges 3 Millioner Tons. Der vil saa endnu være 24 Millioner Tons tilbage den 31. December 1918, og de kan atter transportere 4 eller 5 \times 24 Millioner Tons Varer.

Kan vi under disse Forhold tvinge England til Fred indenfor en Frist, hvor der er Rimelighed for, at vi kan holde ud? Det er Spørgsmaalet.

Regeringen regnede før med, at 70 pCt. og endnu med, at 43 pCt. af den engelske Handelsflaade bruges til Militærfragter. Med den Slags Beregninger kommer vi ud paa gyngende Grund. Kan vi, naar vi ser Virkeligheden, som den er, have Tillid til, at vi kan nedtvinge England, før vi selv bryder sammen? Det er Spørgsmaalet, som det er vor Pligt at overveje.

Verdenspressen staar under Censur. Intet Blad i de krigsførende Lande kan skrive, hvad det vil. Af Pressens ledende Artikler kan man derfor ikke drage rigtige Slutninger. Men en Del af Pressen er endnu ret uafhængig af Censuren. Det er *Annonceafdelingen*. Denne Afdeling har jeg studeret indgaaende. Og hvad har jeg fundet? I den tyske Presse falbyder man nu kun „Ersatz“, Erstatning for alt. I den franske og engelske Presses Annoncespalter finder man endnu ikke dette Ord. Vore Fjender har endnu Smør, Fedt, Flæsk, etc. etc. I deres Presse falbydes endnu saa at sige alle Fødevarer og Livsfornødenheder til taalelige Priser. Hos os gaar det derimod stadigt nedad. Et Studium af Kundgørelserne vil lære Dem mere end alle Artikler om Tingenes virkelige Tilstand.

Men et endnu bedre Barometer har vi, naar vi opkaster Spørgsmaalet: Hvorledes stiller England sig til det russiske Forslag? Trængte det til Fred, vilde det have grebet Forslaget. Men ingen Tegn peger i den Retning. England kræver, at Rusland skal erobre Polen. Større Haan overfor Fredstilbudet kan jeg ikke tænke mig.

Dernæst *Hoffmann-Affæren*. Naar England saa energisk

har forlangt Hoffmann fjernet, viser det, at det ikke trænger til Fred, at det ikke vil slutte Fred.

Deraf slutter jeg, at vore Beregninger vedrørende Undervandskrigen har været urigtige. Lad os ikke gentage Fejlene. Det er nødvendigt, at vi nu gaar sikkert. Regeringens Beregninger er fulde af usikre Faktorer. Vi maa først og fremmest gaa ud fra *Verdenstonnagen*. Vi maa dernæst beregne: Hvad bruger Ententen allermindst af Fragtrum. Deraf maa vi drage vore Slutninger. Paa dette Standpunkt maa Rigsdagen stille sig.

Helfferich siger: Vi kan ikke opnaa en Forstaaelsesfred, vi kan ikke opnaa en Scheidemannfred. Det er ikke det afgørende. Jeg spørger kun: *Er der Udsigt til, at vi kan faa en bedre Fred i 1918?* Det er Spørgsmaalet.

Er der Mulighed for at opnaa en bedre Fred i 1918? Det er Spørgsmaalet, som vi maa have besvaret. Det nytter ikke, at vi spørger: Kan vi bære Skattebyrderne? Næste Aar vil vor Gæld vokse med 50 Milliarder. Næste Aar staar vi foran vor Ruin, hvordan Krigen saa end ender. Derfor skal vi ikke tale om vor Ruin nu.

Hvorledes kan vi nu faa Krigen afsluttet? Vi maa stille os paa det Standpunkt, som vi indtog, da Krigen udbrød. Det er sikkert svært for mange af os at give Afkald paa mangt og meget, som vi gerne vilde have haft. Men der er ingen anden Udvej.

Jeg har ikke den Opfattelse, at Kejseren nærer altyske Anskuelser. Der er for meget, der peger i modsat Retning. Saaledes den bekendte Brevveksling med Fyrst *Solm-Horstmar*. Saaledes andre Breve, som nu udbredes under Haanden, deriblandt særlig en kejserlig Haandskrivelse til Admiral *v. Knorr*, som gør Admiralens Forsvinden af den altyske Agitation forstaaelig.

Men det udelukker ikke, at der i vide Kredse spores en stærk Misstemning imod Kejseren. Fra den ene Side hører vi Udraab som *Graefes*: Kejser, hør Dit Folk! Og indenfor Venstrepartierne gaar alle Beretninger ud paa, at der maa konstateres en vældig Aftagen af de monarkiske Følelser.

I *Østerrig* modtager den unge Kejser hver Dag Folkets Repræsentanter. Hos os hersker der dybtgaaende Uvilje over, at Kejseren ikke er i Forbindelse med Folket. Under Krigen er han traadt i Baggrunden. Men nu og da offentliggøres

hans krigerske Taler til Soldaterne, og de virker ugunstigt, især i en Tid som denne, hvor Folket er optaget af Fredsdrøftelser.

Dette maa meddeles Kejseren. Det er Rigsdagens Pligt at sørge for, at det sker. Hvis Kejseren af Rusland ikke havde levet saa afsondret fra sit Folk, vilde Revolutionen have været undgaaet. Der maa sørges for, at Kejseren i Tide kommer ud af den Isolering, hvori han nu befinder sig. Det er, gentager jeg, en stor Uret at paastaa, at Kejseren nærer altsynske Anskuelse. Det er sikkert ikke Tilfældet.

Hvad kan vi nu gøre? Vi maa søge at finde en Basis, som kan muliggøre Fredsslutningen i Aar. Krigsførelsen maa fortsættes som hidtil. Men hvilken Betydning vilde det ikke have, hvis et stærkt Flertal i Rigsdagen kunde blive enig om atter at stille sig paa Standpunktet fra 4. August 1914: Krig er kun en *Forsvarskrig*. Vi vil ikke noget ud over Forsvaret af vort Land og er rede til at slutte Fred paa dette Grundlag.

Overfor en saadan Sammenslutning vil de 30—40,000 Al-tyskere, der findes i Landet, ikke betyde noget.

Hvis det er muligt at samle et saadant Flertal, maa vi fatte en Beslutning, i hvilken vi overfor Regeringen udtaler, at vi er villige til at slutte Fred paa denne Basis. Men *Bethmann* har ikke noget at sige i Tyskland, siger man, det har kun *Hindenburg*. Tvespaltningen i de øverste Kredse er den værste Hindring for Fredsslutningen. Men det maa ikke holde os tilbage.

Jeg gentager: Kan vi vente en bedre Fred ad Aare? Vore Kolonier er engelske. Mesopotamien er engelsk. Vi kan fremfor alt ikke skaffe et eneste Handelsskib ude fra den store Verden Adgang til vore Kyster. Dette er Stillingen. Derfor spørger jeg: Kan vi ikke enes om sluttede at sige til Regeringen: Paa det antydede Grundlag er vi villige til at slutte Fred? (Stærk Bevægelse. Indignerede Tilraab: Hvor er Rigs-kansleren.) *Wahnschaffe* iler til Telefonen.

Under Krigen 1870—71 søgte *Bismarck* tre Gange at opnaa Vaabenstilstand for at indlede Fredsforhandlinger. Hvor der var en lille Mulighed for at faa fat, søgte han at gribe den. Ingen kan kalde dette Svaghed. Ingen kan beskyldte os for Svaghed, fordi vi udstrækker Haanden.

Jeg har talt aabent. Det vil være mig kært, hvis man kan

bevise mig, at mine Beregninger er urigtige. Men indtil det er sket, holder jeg dem for rigtige. —

Talen var bleven fulgt med den største Spænding. Da Erzberger sluttede, rejste *Ebert* sig og bad om Ordet til Forretningsordenen. „Jeg tror,“ sagde han, „at med denne Tale er vi naaet til det afgørende Punkt under vore Forhandlinger. Det er nødvendigt, at Partierne faar Lejlighed til at tage Standpunkt til Forslaget for eventuelt at affatte Erklæringen. Jeg foreslaar derfor, at vi udsætter Mødet.“

Udenrigsminister *Zimmermann*: Erzbergers Forslag er utvivlsomt meget interessant. Han har selv vægret sig imod, at man opfatter det som et Tegn paa Svaghed. Det springende Punkt er: Vil det bringe os Freden nærmere? Her staar jeg skeptisk. Jeg vil ikke tage Standpunkt for Regeringen. Med vore hidtidige Erklæringer har vi gjort daarlige Erfaringer. Jeg frygter for, at det vil gaa ligesaa med denne Erklæring. Den vil blive opfattet som et Tegn paa Svaghed og forlænge Krigen.

Statssekretær *Helfferrich*: Jeg slutter mig til Udenrigsministerens Udtalelser. (Tilraab: Hvor er Rigskansleren? *Noske*: Det er en Skandale, at han ikke er her!) Regeringen har aldrig forladt Standpunktet af 4. August. Vi har ført en Forsvarskrig, ingen Angrebskrig. — Han forsøgte derpaa uden Held at imødegaa og modbevise Erzberger.

Ebert: Paa mine Partifællers Vegne maa jeg udtale den dybeste Beklagelse over, at Rigskansleren ikke er tilstede. Situationen er saa bitter alvorlig, at Rigskansleren maa lade Talerne virke umiddelbart paa sig. Vi har det Ønske, at den øverste Hærledelse ogsaa kommer her tilstede. Alle andre Spørgsmaal: Ernæring, Kul etc. træder i Baggrunden for det Forslag, der nu er stillet.

Dr. Roesicke: Erzbergers Udtalelser, som Socialdemokraterne selvfølgelig har hilst med Bifald, kan vi ikke tiltræde. —

Hr. v. *Heydebrand* og Grev *Westarp* er bleven tilkaldt og drøfter ivrigt Stillingen med deres Partifæller. Mødet hæves. Medlemmerne spredes under stærk Bevægelse. Partiførerne samles i Grupper. *Fehrenbach*, *Schiffer* og *Scheidemann* drøfter ivrigt gestikulerende Situationen. *Wahnschaffe* bearbejder v. *Payer*. *Cohen*, *Reuss*, som sidder lige overfor mig, udbryder: „Det er paa høje Tid, at vi siger Stop. Jeg har fyldigt Materiale fra Rusland. Næste Aar vil vi være tilintet-

gjorte. Hoffmann i Svejts var, som alle ved, instrueret af Regeringen. Rusland, Frankrig og England ved det. Zimmermann fremstiller bevidst Sagen falsk.“ Hr. v. Payer staar i en Gruppe, som jeg slutter mig til. „Ingen tror længere paa Helfferichs Talkunster,“ siger han stilfærdigt, „ingen gider længere høre paa ham.“ „Denne fordømte Talleg,“ sekunder *Cohen. Hildebrand* søger at bearbejde v. Payer. Dr. *Müller-Meiningen* retter overordentlig skarpe og bitre Angreb paa Helfferich, hvem han stempler som en ærgerrig Stræber af første Rang. „Hans egen Fader,“ siger han, „som var en tro Frisindet til sin Dødsdag, har advaret mig imod at stole paa ham som Politiker.“ *Naumann* gaar stille om i dybe Tanker og ser som altid i alvorlige Situationer lidende ud. *Helfferich* er synlig nervøs: Han drøfter ivrigt Stillingen med *Zimmermann. Junck* og Friherre v. *Richthofen* gestikulerer meget ophidsede. Dr. *David* gaar forbi. Da jeg vender mig om, siger han paa sin stilfærdige Maade til mig: „*Dette er en historisk Time!*“

Salen tømtes. I Forhallen traf jeg Dr. *Blunck*. „Erzbergers Tale var en Daad,“ sagde han. Polakkerne *Korfanty* og v. *Trampczynski* kom, og jeg sluttede mig til dem. „Høsten modnes,“ sagde *Korfanty*. „Man vil have os til at underskrive Erklæringen,“ tilføjede Hr. v. *Trampczynski*, „men vi skal nok vogte os. Vi gaar ikke med til at godkende Stillingen, som den var i 1914.“

I Læsesalen traf jeg *Ahlhorn*, som var uhyre bitter: „Jeg vil ikke, efter at Staten først har udplyndret mig, trælle for England, Frankrig og Rusland,“ udbød han. „Hellere skyder jeg mig en Kugle for Panden. De Aar, jeg endnu har tilbage, sætter jeg ikke saa megen Pris paa, at jeg ikke kan afslutte mit Liv paa denne Vis.“

Næppe havde jeg sat mig ned for at læse de sidste Aviser, før *Pospiech* kom, tog Avisen fra mig, greb mig under Armen og førte mig ud i en stille Krog for at faa en fortrolig Samtale. Han havde talt med *Mayer-Kaufbeuren*, som havde sagt, at *Erzberger* havde foretaget Fremstødet uden i Forvejen at underrette Fraktionen om sit Forehavende.

Pospiech udtalte sig som sædvanlig med hensynsløs Skarphed. Hans Krav er meget vidtgaende. „I russisk Polen,“ sagde han, „vokser den tyskfiendtlige Stemning stærkt, ikke 5 pCt. af Befolkningen sympatiserer med Tyskland. Rege-

ringen tør ikke danne en polsk Hær. Universitetet i Warschau er atter lukket.“

Derpaa talte vi om *Grænsespørgsmaalene*. Hans Program er et Kongerige Polen, som ogsaa omfatter Øvreschlesien og grænser til Østersøen vest for Danzig. Vi gik hen til et Kort, hvor han drog Grænsen. Som vi stod der, kom *Peirotés* fra Strassborg. „Nu,“ sagde han, „er De ved at drage de nye Grænser?“ Vi bekræftede det. „Ja,“ fortsatte han, „en status quo-Fred faar Tyskland ikke mere. De Tider er forbi. De Allierede vil nu stille videregaaende Krav. Man vil forlange baade dette og hint. Rimeligvis vil vi falde tilbage paa Selvbestemmelsesretten. Men der vil selvfølgelig blive krævet Garantier for en virkelig fri Afstemning: Ingen Tropper i Landet, ingen Embedsmænd faar Stemmeret o. s. v.“

Jeg spurgte: „Hvorledes vil Afstemningen falde ud i Elsass-Lothringen?“ „Ikke 10 pCt. af Befolkningen vil stemme for at blive ved Tyskland,“ svarede han, „men iøvrigt vil Stemningen dele sig. Vi vil komme til at staa overfor Ønsker om Tilslutning til Frankrig, Tilslutning til Svejts og Opretelse af en selvstændig Stat. Men faar vi kun Valget mellem Tyskland og Frankrig, vil et knusende Flertal stemme for Frankrig.“

Jeg ytrede min Forbavselse over, at Dr. *Ricklin* kunde tale, som han havde gjort i den elsass-lothringske Landdag. „Han kan ogsaa tale anderledes,“ sagde *Peirotés*, „med sine sidste Taler har han fordærvet det med sine Vælgere.“

Derefter gled Talen ind paa *Erzbergers* Aktion. *Peirotés* mente, at Regeringen stod bag, og at det hele var aftalt Spil. I hvert Fald stod der mægtige Kræfter bag ham, thi han hører ikke til de Rotter, der forlader en synkende Skude. Sagen var rimeligvis aftalt med Rigskansleren, der vilde lade sig voldtage af Hensyn til de Konservative.

„Muligvis staar ogsaa Hærledelsen bag,“ ytrede jeg, „thi *Ludendorff* har, efter hvad der paastaas, erklæret, at Kampen ikke med Udsigt til Held kan fortsættes ud over Nytaar!“ *Peirotés* vidste af sikker Kilde, at han havde udtalt sig saaledes. „Tyskland kan ikke kæmpe videre,“ sagde han, „uden at Landet bliver en Ruin. Det er uforstaaeligt, at det har været nødvendigt at ofre 7 Millioner Mennesker, før man har forstaaet Situationen.“

„Indenfor Socialdemokratiet er der atter sket stærke For-

skydninger," fortalte Peirottes videre. Hvis de Uafhængige var bleven i Fraktionen, vilde de efter hans Mening nu have haft Flertallet. Paa det sidste Fraktionsmøde var der bleven „raset“.

Berlin d. 7. Juli 1917.

Da jeg i Dag Kl. 8³/₄ kom ind i Finansudvalgets Sal, var der allerede mødt mange Medlemmer. Pladserne fyldtes hurtigt. Stemningen var ophidset. Alt tydede paa et voldsomt Opgør. *Wahnschaffe* var mødt og havde som sædvanlig travlt. Med *Fehrenbach*, som har indtaget den syge *Gröbers* Plads, havde han en længere fortrolig Samtale, derefter bearbejdede han *Payer*. *Krigsministeren* traadte ind, fulgt af flere Generaler og højere Stabsofficerer. Dr. *Quessel* tog Plads ved Siden af mig. „Der er i Aftes fattet en meget vigtig interfraktionel Beslutning,“ sagde han. „Den gaar ud paa at kræve *Tysklands Parlamentarisering*. Der har allerede været en Deputation hos Regeringen for at kræve Optagelse af Parlamentarikere i Regeringen. Vi staar foran en fuldstændig Omvæltning.“

Ti Minutter over 9 kom *Rigskansleren*, hilste paa Statssekretærerne og Generalerne og bukkede til alle Sider. Hans Holdning er mere bøjet, Panden gennemtrukket af dybere Furer. Haaret er hvidt, Krigen tager synligt paa ham. *Wahnschaffe* aflægger Beretning. *Erzberger* kommer og indtager sin Plads.

Saa aabnes Mødet. *Krigsministeren* faar Ordet og oplæser et Brev fra *Hindenburg*. „Da Haabet om en hurtig Fredsslutning har maattet opgives,“ hedder det i Brevet, „er det nødvendigt at holde ud, indtil Sejren er vunden. Fronterne staar fast. Fjenden holdes udenfor Rigets Grænser. Der er Fødevarer og Raastoffer nok i Landet til at fortsætte Kampen. indtil Undervandskrigen har fremtvunget Afgørelsen. Vi kan med Sikkerhed regne paa vore Fjenders Fredsvillighed, naar de indser, at Tyskland vil holde ud. Vor Ernæring vil ikke blive daarligere i det kommende Aar. Men enhver Fredsdrøftelse bidrager til at forlænge Krigen.“ (Uro). For egen Regning tilføjede *Krigsministeren*: I alle militære Forhold er der Usikkerhed tilstede. Et er vi imidlertid sikre paa: *Giver vi efter nu, er vi fortabte!*

Statssekretær *v. Capelle*: Erzberger har i Gaar rettet et skarpt Angreb paa Marinen og specielt paa mig. (Modsigelse.) Hvem der hørte hans Tale, maatte tro, at Finansudvalget i Februar havde truffet Afgørelsen paa Grundlag af mine Udtalelser, som atter udmundede i Slutningen: 6 Maaneders Undervandskrig, saa er England færdig. Da dette Løfte ikke er bleven opfyldt, har Marinen og specielt jeg mistet al Tillid.

Sagen ligger helt anderledes. Afgørelsen var den Gang allerede truffen. Jeg udtalte kun i Tilslutning til mine Meddelelser om Undervandskrigen, at den forhaabentlig vilde føre til et Resultat inden 6 Maaneder. Men samtidig var vi indenfor Marinen enige om, at vore Beregninger kunde slaa fejl, og vi traf vore Forholdsregler under denne Forudsætning.

Det er rigtigt, at vi er bleven skuffede. Men hvor mange Skuffelser har vi ikke paa andre Omraader lidt under Krigen? Erzberger har i sin Mistillid ogsaa søgt at rokke Tilliden til de offentliggjorte Tal. Nøjagtigt kan vi, som jeg før har sagt, ikke fastsætte den sænkede Tonnage. Men Misvisningerne kan ikke være store, da Taksationen foretages af sagkyndige Sømænd paa Torpedoskuds Afstand. Desuden opvejes eventuelle Overvurderinger af minesprængte Skibe, som unddrager sig vore Jagttagelser.

Erzberger er derefter gaaet ind paa Delingen af Tonnagen i Krigs- og Civiltjeneste. Det er en beklagelig Fejl, at der i Pressen er bleven angivet, at 70 pCt. af Englands Tonnage staar til Marinens Raadighed. Men dette Tal har Helfferich og jeg straks rettet til 42 pCt. Erzberger mener, at England kan tage en hel Del af de Skibe, der gør Krigstjeneste, til Civiltjeneste. Jeg indrømmer, at dette er rigtigt. Men Tilførslerne til Saloniki, Palæstina og Mesopotamien kan i hvert Fald ikke standses, uden at Krigen indskrænkes.

Erzberger har derefter henvist til, at vi maa regne med *Verdenstonnagen*. Men fra den gaar først Centralmagternes Tonnage. Derefter Japans. Derpaa Amerikas. Japan har tilrevet sig Sejladsen paa det stille Ocean og vil sikkert fastholde den. Amerika har praktisk talt ikke stillet Tonnage til Raadighed for England. Og en betydelig Del af dets Tonnage er bundet til de større Søer.

Paa Mistilliden til Marinen har Erzberger derefter opbygget sit Forslag. At gaa ind paa det, hører ikke til mit Ressort. Derimod føler jeg mig forpligtet til at protestere imod den

Paastand, at Undervandskrigen ikke byder flere Chancer. Hidtil er den gaaet glimrende. Udbyttet overtræffer langt vore Forventninger. (Statssekretæren hæver Stemmen, men intet Bifald høres, kun en misfornøjet Mumlen.) Og vi kan fortsætte videre. Om den økonomiske og politiske Effekt deraf har Helfferich givet saa udførlige og slaaende Meddelelser, at den efter Marinens Mening ikke kan betvivles. I alle fjendtlige Lande frygter man Undervandskrigen. Det er beklageligt, at vore Fjender vurderer dens Virkninger højere end Erzberger. (Bifald fra de Konservative.)

Erzberger: Det er unødvendigt at gaa nærmere ind paa Hindenburgs Brev. Jeg er helt enig med ham om, at vi vil sejre, hvis vi kan holde ud, til Undervandskrigen har nedtvunget England. Men det rammer ikke Sagens Kerne. Vor Pligt er at prøve, om vi kan holde ud saa længe. (Stærkt Bifald.)

Statssekretær v. Capelles Polemik er ikke heldig. Da Regeringens bestemte Løfter og Tilsagn ikke er bleven indfrie, er det vor Pligt at undersøge, hvori det ligger. Det er derfor vi er her. Statssekretæren maa ikke sige, at jeg angriber Marinen. Hvor og naar er det sket? At jeg konstaterer den Kendsgerning, at vi har mistet Tilliden til Statssekretærens Erklæringer, er dog ikke at angribe Marinen. Hr. v. Capelle sagde gentagne Gange i Foraaret, at Amerika militært set var lig Nul. Naar han fremsætter saadanne Paastande, maa han ikke forlange ubegrænset Tillid. (Meget rigtigt.)

Statssekretæren siger nu, at han kun har talt om Haab. Jeg har ganske vist opfattet det som Løfter. Endog Dr. Stresemann har sagt, at han er bleven vildledt af disse Erklæringer, og som Følge deraf har han fremsat falske Paastande paa offentlige Møder, hvad han meget beklager.

Der er ikke blot arbejdet med Haab, men ogsaa med Løfter overalt, hvor det gjaldt om at bekæmpe Modstanderne. Fra Regeringsbordet har man atter og atter sagt: *Før* Amerika kan gribe ind, er Krigen endt (Meget rigtigt), *før* den nye Høst er i Lade, ligger England og spræller som en Fisk i Klitten, (Meget rigtigt) og saaledes videre. I et Brev fra Ludendorff til en Regeringsraad, som for Tiden udbredes i massevis ved Fronterne, hedder det: Marinen indestaar for, at England er færdigt inden Udgangen af August!

Jeg forstaar godt Statssekretærens Ophidselse. Hvad der

er passeret ham, er ubehageligt. Men det er ikke mig, der har gjort Beregningerne. Jeg har talt om, hvorledes Marinen fastsætter den sænkede Tonnage. Vi ved, at Udlandet angiver lavere Tal. Ogsaa her er det vor Pligt at undersøge: Hvori ligger det?

Statssekretæren taler om Pressens Fejltagelser med de 70 pCt. Krigstonnage. Jeg konstaterer, at Angivelsen findes i en Artikel, som kun har kunnet offentliggøres med Marinens Samtykke. Det er beklageligt, at andre ligesaa notorisk urigtige Tal vedvarende fastholdes af Marinen.

Af den nevtrale Tonnage er Grækenlands 800,000 Tons nu gaaet over til vore Fjender. Tilbage er 6,2 Millioner nevtral Tonnage som en engelsk Reserve. De taler altid om *engelsk* Tonnage, men de skal regne med *Verdenstonnagen*. Det er jo ligegyldigt, om Kornet transporteres under engelsk eller under norsk Flag. Sikkert er, at England i de kommende Tider hverken vil sky Pengeofre eller Magtanvendelse for at faa den nevtrale Tonnage i sin Haand. Hvad der er sket med Grækenland, kan ogsaa ske med Holland og Skandinavien. Derfor maa den nevtrale Tonnage betragtes som Englands Reserve.

Min Beregning er rigtig, naar vi regner med Verdenstonnagen og fradrager, hvad der sænkes. Naar jeg fra dette Synspunkt set vægrer mig imod Fejlregninger, er det min Pligt. — Til Slut tilbageviste Erzberger endnu en Gang i overordentlig skarpe Udtryk Capelles Angreb.

Statssekretær *v. Capelle*: Det har ikke været min Hensigt at bringe en personlig Brod ind i Ordskiftet. Jeg har det Indtryk, at Erzberger mener, at et Aars Undervandskrig mere ikke vil forbedre vor Stilling. (Tilraab: Et Aar! Hør! Hør! Stærk Uvilje).

Statssekretær *Helfferich*: Mine Udtalelser fra i Gaar har jeg ladet trykke og omdele. England maa hjælpe sine Forbundsfæller med sin Tonnage. I 1916 stod kun 11 Millioner Tons af Verdenstonnagen til Englands Raadighed. Det maa vi regne med. Naar vort Haab er bleven skuffet, vil det dog kun sige, at det vil vare noget længere, inden Katastrofen indtræder. (Stærk Modsigelse. Heftige Tilraab: Stadig Usikkerhed! Folket dør af Hunger!)

Scheidemann: Hindenburg advarer i sit Brev imod at tro paa Krigens snarlige Afslutning. Kernepunktet i det er: Naar

Undervandsrigen fortsættes til England er fredsvilligt, har vi sejret!

I Efteraaret 1916 betegnede Helfferich endnu Undervandskrigen som *vanvittig*. Senere har han opgivet os Tal, som beviste det modsatte. Og nu siger han: Det vil vare saa og saa længe, inden England bryder sammen, hvis vi ikke forinden mister Aandedrættet.

Ja, det er Sagen!

Statssekretær v. Capelle har med fuld Føje henvist til, at der er sænket flere Skibe, end Marinen havde lovet. Men hvad nytter det, naar det samtidig viser sig, at Fjenden er langt stærkere, end den havde beregnet. Vi har sikkert alle det Indtryk, at Statssekretæren ikke har kunnet rokke Erzbergers Beregninger. (Meget rigtigt!)

Alle Rigsdagsmænd, som pligtmæssigt har fordybet sig i Spørgsmaalet, mødes i den Opfattelse, at vi ikke kan fremtvinge en militær Afgørelse. Hele Verden staar imod os. Og vi har kun svage Forbundsfæller. Lad os endelig se Stillingen, som den er. *Naar vore Modstandere regner med vort Sammenbrud, regner de sikkert.* Nøden og Fortvivlelsen er grænseløs. Det maa vi regne med. Der kan naar som helst udbrude Revolter. Sker det, saa sørg for Guds Skyld for, at der ikke falder et Skud, thi den Dag, det sker, er Produktionen i hele Landet standset. (Meget rigtigt! Stormende Tilslutning hos Socialdemokraterne.)

Østerrigs Stilling er fortvivlet. Kejser Karl vil og maa have Fred. Afsluttes den ikke indenfor en rimelig Tidsfrist, bryder Østerrig Forbundsfølleskabet.

Vi maa have Mod til at se Virkeligheden, som den er. Vi maa være klare over, at vi ikke kan mere. Vi maa gøre Slut. En Vinter til holder vi ikke ud. Naar Regeringen siger, at vi skal „bide Tænderne sammen“ etc., er det kun Talemaader. Vi maa nu have en Afslutning. Og tilbage er kun en *Forstaaelsesfred*.

Hvad bør vi da gøre for at opnaa den? Vi maa erklære, at vi er rede til at slutte Fred uden Annektioner og Kontributioner. Det vil falde mange svært, men det er tvingende nødvendigt, hvis vi vil værgе vort eget Land.

Formlen betyder i Virkeligheden, at de andre maa prisgive mere end vi. Hvad maa specielt England ikke give tilbage, hvis der opnaas Enighed paa dette Grundlag! Desuagtet

misunder jeg ikke de tyske Statsmænd, der skal slutte Fred.

Det er paa høje Tid, at Regeringen klart og bestemt erklærer sig rede til at slutte en saadan Fred. Jeg har altid haft det Indtryk, at Rigskansleren er villig dertil. Hvis nu Rigsdagens store Flertal stiller sig paa dette Standpunkt, vil det gøre et stærkt Indtryk baade indadtil og udadtil.

Der gives ikke længere et reaktionært Rusland. Rigskansleren har taget Afstand fra Belgiens Annektion og aldrig talt om at annektere Nordfrankrig. Hvorfor saa ikke tage aabent Standpunkt? I Rusland vil det gøre dybt Indtryk. Afviser Ententen saa Forslaget, har vi dermed banet Vej for en Særfred med Rusland.

Nøden, Sulten og Fortvivlelsen er uhyre stor. De Familier, der ikke har mistet nære Paarørende under Krigen, bliver stadig færre. Det maa siges klart og tydeligt, at vi ikke vil annektere, at vi ikke vil træde andre Folks Ret for nær, og der maa tages klart og bestemt Afstand fra Altskyerne, som med deres giftige Vaaben har ophidset hele Verden imod os.

Ingen vil Fred for enhver Pris. Hvad vi vil, er en Forstaaelsesfred. Den umuliggør ikke Ombytningen af Landstrækninger, og Krigsskadeserstatning er alligevel uopnaelig for os. Regeringens Formaninger gaar alle ud paa, at Folket skal holde ud. Men det kan ikke længere holde ud. Vore Modstandere ved det meget nøje. De har Spioner alle Vegne. I de nevtrale Lande er der 3—4 Spioner mellem Opvarterne i hvert af de store Hoteller. Enten spionerer de for Ententen eller for os. Og desuden: Rationeringen, som meddeles i „Nord. Allgem. Zeitung“, giver jo vore Modstandere tilstrækkeligt Indblik i Forholdene. Folket bryder sammen. Derfor: *Forstaaelsesfred!*

Samtidig maa Stemningen hæves indadtil. Efter tre Aars Tale om Nyorientering er det absolut nødvendigt, at Tyskland hurtigst muligt demokratiseres. Vi er isolerede i Evropa. De aner ikke, hvor uheldigt det virker i Udlandet. Det er en Ulykke, at Regeringen ikke er beslutningsdygtig. Vi maa piske og piske for at naa frem. Tro ikke, at jeg her taler som Partimand. I den Situation, som vi befinder os i, træder Parti-formaalene i Baggrunden. Da maa og kan vi kun tale som Fædrelandsvenner.

Grev *Westarp*: Mine Venner og jeg har indgaaende drøf-

tet Erzbergers Forslag, og jeg er derefter bleven bemyndiget til at udtale følgende: Vi nedlægger bestemt Indsigelse imod og udtaler vor dybeste Beklagelse af Erzbergers Fremstød. Det betyder mere end et tabt Slag, det er en Forbrydelse imod Fædrelandet.

Et Par Timer efter, at vi her havde ført vore fortrolige Forhandlinger, vidste hele Berlin, hele Tyskland Besked om, hvad der var forefaldet. I Dag drøftes det i Paris og London.

I Gaar opfattede vi en Ytring af Spahn saaledes, at Erzberger ikke havde talt paa Centrums Vegne. I Dag har han været Partiets første Taler. Er hans Standpunkt Partiets Standpunkt? Her maa der skaffes Klarhed.

Erzberger opfattes som Regeringens Tillidsmand. Jeg anerkender fuldt ud hans opofrende Arbejde under Krigen. Men efter hvad der nu er foregaaet, maa vi betragte en Fortsættelse af hans intime Samarbejde med Regeringen som umulig. Det Maal af Mismod, Nedslaaethed og Forsagthed, der her har givet sig Udtryk i disse Dage, svarer ikke til Virkeligheden. (Modsigelse.) Dette er ikke preussisk, heller ikke tysk Sæd og Skik. Uhland har sagt:

„In Fahren und in Nöten
Zeigt erst ein Volk sich recht.“

Ved at give en saa misvisende Fremstilling af Stemningen i Landet vil man øve et dobbelt Tryk paa Regeringen for at opnaa Fredsvillighed udadtil, Reformer indadtil. Hvis man forsøger noget lignende i Plenum, vil vi svare klart og skarpt.

Erzberger antydede Muligheden af at fatte den foreslaaede Beslutning her i Finansudvalget. Dette er utilladeligt. Der maa tages Stilling i Plenum.

Vor militære Stilling er langt fra saa daarlig, som man giver det Udseende af. Ved at høre Udtalelser som dem, der her er faldne, skulde man tro, at vi var i Paris og ikke i Berlin. (Latter.) Har De glemt, at vort kraftige Fremstød imod Øst har fremkaldt den russiske Revolution? — at vi holder et Omraade næsten lige saa stort som Tyskland besat? — at Østerrig, Bulgarien og Tyrkiet vedvarende staar paa vor Side? — at vor Hærledelse vedvarende kan holde Fronterne og vore Undervandsbaade tilføjer Fjenden Slag paa Slag?

Berettiger alt dette til en Stemning som efter Jena?

(Indignerede Tilraab: Vi sejrer os til Døde!) *Ja, vi vil hellere sejre os til Døde end give efter.* (Stærkt Bifald fra de Konservative.)

Vor Kamp er en Forsvarskamp. Det er rigtigt, at vi ikke længere er i Stand til at føre en Offensiv til Lands. Men at vi holder Fjenden udenfor Landets Grænser, virker alligevel som en Offensiv. Og vor egentlige Offensiv er Undervandskrigen.

Nu skal Undervandskrigen være en Skuffelse. Haab og Løfter skal ikke være opfyldte. Jeg finder, at de er overtrufne. Helfferichs Udtalelser har gjort et overbevisende Indtryk paa mig. Tallene er imidlertid ikke ene afgørende. Det viser Tanenberg og meget andet.

Det staar fast, at Undervandskrigen skader England uhyre. Overkommandoen har konstateret dens heldige Indvirkning paa Landkrigen. Et Tab paa 900,000 Tons maanedlig kan England ikke udholde i Længden. Det er derfor kun et Tidsspørgsmaal, naar det bryder sammen.

Erzberger har spurgt, om vi kan vente militære Resultater i det kommende Aar. Jeg svarer Ja! Frygten derfor har fremkaldt Ententens rasende Angreb i Flandern og den russiske Offensiv. Tiden arbejder med os. Paa min Fraktions Vegne har jeg at erklære, at Krigens Fortsættelse efter vor Mening vil føre til en militær Afgørelse indenfor en overskuelig Fremtid.

Ligesaa falsk som det Billede, man her har oprullet af vor militære Stilling, er Billedet af Stemningen indadtil. Ganske vist tynges Folket af en Fylde af Bekymringer og Savn. Særlig har det været Tilfældet i de sidste Maaneder. Men i Folkets Sjæl lever endnu den gamle Beslutsomhed fra August 1914. Opgaven er blot at hæve Modet og Begejstringen. Vore Forhandlinger er ikke egnede dertil. Folket bør oplyses om de virkelige Tilstande. Krigsministerens Tale bør udbredes. Folket tror mere paa Hindenburg end paa hele Rigsdagen. (Indignerede Tilraab: De Tider er forbi!) Der bør endvidere udbredes Oplysning om, hvad der staar paa Spil ved Fredsslutningen, at det ikke drejer sig om Øjeblikket, men om Folkets Fremtid.

Angrebene paa den altyske Presse retter sig tillige imod den konservative Presse, skønt de ikke er identiske. Skønt jeg ikke er enig med den altyske Presse i alle Enkeltheder, bi-

falder jeg dog det Oplysningsarbejde, som den øver, og lige-
saa det Arbejde, der udføres af „Uafhængigt Udvalg for en
tysk Fred“. Derfor viser jeg Angrebene tilbage.

Scheidemann og endnu tydeligere Hoch har malet *Revolutionen* paa Væggen. Jeg ved, at der har fundet alvorlige Uro-
ligheder Sted. Der fortælles, at der er store Strejkebevægelser
i Gang i Øvreschlesien og i Vestfalen. Men ogsaa her drejer
det sig først og fremmest om at udbrede Oplysning, om at
appellere til den Offervillighed og Patriotisme, der findes i
Arbejderkredse, og om at der staar en fast Vilje bag. Disse
Trusler er kun et Spøgelse, som maa manes ned. (Heftig
Modsigelse. Lidenskabelige Tilraab fra Socialdemokraterne.)
Sammenligningen mellem Kejseren og Czaren tilbageviser
jeg som utilbørlig.

Alle er enige om, at Undervandskrigen skal fortsættes. Alle
er enige om, at der ikke gives et Tilbage. Derfor er Kritiken
overflødig. Der kræves, at Rigskansleren eller Rigsdagen skal
tiltræde det russiske Standpunkt. En Erklæring af den Art
vil fremkalde den skarpeste Protest, ikke blot fra de 30,000
Altyskere, som man har talt om, men fra det samlede konser-
vative Parti. Og bag det staar atter i denne Henseende det
helt overvejende Flertal af det tyske Folk, som ikke vil have
ført Krigen omsonst. (Latter. Tilraab: Vi har over en Mil-
lion Døde.) De, der har kæmpet og lidt allermost, vil især
ikke have en saadan Skændselsfred.

Fredstilbudet er ikke formaalstjenligt. Har De allerede
glemt Fjendernes haanlige og forsmædelige Afvisning af
Fredstilbudet af December 1916? Stockholmeraktionen er lø-
bet ud i Sandet. Lloyd Georges og Ribots Taler er, som
Helfferich har sagt, rettede til det tyske Folk. Fredsforslaget
vil kun kunne forlænge Krigen. Jeg haaber, at Rigskansleren
energisk vil vise det tilbage. Men jeg gaar videre: For mig
er en status quo-Fred uantagelig.

Et Aars Krig mere vil, som Erzberger har sagt, yderligere
koste os 50 Milliarder Mark. Men opnaar vi efter et Aars
Krig en tysk Fred, er den ikke for dyrt købt. Vi maa nu
regne med en aarlig Renteudgift paa 10 Milliarder. Vi staar
overfor Skattebyrder, som vil gøre vort Folk til et Slavefolk.
Uendelig vigtigere er Blodofrene, som Krigen kræver. Men
hvorfor er vi gaaede i Krig, hvis vi skal afbryde med en
Fred, som betyder Tysklands Undergang? Den Mand, der

— Ribot

har ført vor Hær — (Heine: Hvorhen? Hvorhen?) — til Sejre, som Verden ikke kender Mage til — han siger: Vi maa kæmpe videre. Og ham følger det tyske Folk sluttet som hidtil.

Det har været mig ukært at tale med saa stor personlig Skarphed, men det har været min Pligt. Rigsdagen kan og bør ikke sige andet end: Med Tak til Hæren og Flaaden forbinder vi en urokkelig Tro paa, at vore Vaaben vil være sejr-
rige!

Spahn: Erzberger har ikke forud underrettet Fraktionen om sit Forehavende. Efter Mødet i Gaar har vi drøftet Sagen. Vore Forhandlinger er endnu ikke afsluttede. Jeg kan derfor endnu ikke udtale mig om Fraktionens Standpunkt.

Gothein: Kan vi ikke faa en ærefuld Fred, maa vi kæmpe videre, det er alle enige om. Men vi kan ikke længere hjælpe os med Talemaader. Dertil er Tiden for alvorlig. Vi maa med koldt Hoved se Virkeligheden under Øjne. Lykkes det os ikke at faa Fred i Efteraaret, maa vi regne med et Krigsjaar til. Kan vi udholde det? Jeg ser ikke fuldt saa mørkt paa Forholdene som Erzberger. Men Underernæringen er allerede stærk. Arbejdsevnen aftager. Kulspørgsmaalet er overordentlig alvorligt. De kan nok tvinge Arbejderne ned i Gruberne, men de kan ikke tvinge dem til at arbejde energisk. Jeg beundrer det Mod, de Mænd lægger for Dagen, der i en saa alvorlig Situation tør opstille utopiske Krigsmaal.

Tiden arbejder ikke med os. Jo længere Krigen varer, desto større er Faren for, at endnu flere Nevtrale slutter sig til vore Fjender. Dette er en af Undervandskrigens Følger: Jo længere den varer, desto større bliver Forbitrelsen i de nevtrale Lande. Det er rigtigt, at England maa slutte Fred, naar vi blot kan holde ud. Men har Hærledelsen lovet os mere end at holde Fronterne? Vi kender ikke Englands Forraad. Deres Størrelse har skuffet os. Vi tør ikke stole paa, at vi kan holde længst ud.

Vi gik ikke i 1914 i Krig for at erobre, men for at forsvare vort Fædreland. Tiden bliver stadig alvorligere. De Allierede har nu fire Gange saa meget Skyts som vi. Det koster os meget dyrebart Blod. Vi har daglig over 1000 Døde og 600 Savnede. Dertil de Saarede. Det ene med det andet svækker vor Folkekraft. Fødslerne aftager stærkt. Dødeligheden tiltager.

Det er rigtigt, at vi vil sejre os til Døde, hvis vi fortsætter paa den Vis.

Jeg frygter ikke for Gældsbyrden efter Krigen. Vi kan arbejde os op paany. Naar Grev Westarp mener, at et Aars Krig til ikke er for dyrt købt med 50 Milliarder Mark, fordi vi dermed vil kunne spare 10 Millioner Mark i aarlig Rente, spørger jeg: Hvor har vi Garantien for, at vi vinder Krigen, naar vi bringer dette Milliardoffer?

Hæren er krigstræt. Krigstrætheden er enorm. Jeg har talt med baade Officerer og Mandskaber, som i de to første Aar var krigsbegeistrede, som har været saarede og atter begejstrede er gaaede til Fronten. Men nu spørger de kun: Naar faar vi Fred? Folket raser imod de altyske Krigsmaal, som det tror, at Regeringen og Hærledelsen billiger. Uddelingen af den Lehmannske Brochure har især vakt dybtgaaende Mistemning. Hvad maa vore Fjender ikke tro, naar de faar fat i den Armébefaling, der anordner Uddelingen.

I det franske Parlament er der lige saa stor Fredstrang som her. Med fortsat Sænkning af Handelsskibe skærer vi os i vort eget Kød. Efter Krigen har vi Brug for en stor Tonnage. Vi har hverken Klæder eller Fodtøj. Hvorledes skal vi holde Vinteren ud uden Kul?

Grev Westarp citerede Uhland, men han glemte Fortsættelsen:

„Drum solle man es nicht nehmen
Sein altes gutes Recht.“

Dermed sigter Digteren ikke til den preussiske Valgret, thi den skyldes et Statskup. Udlandets Tillid vil vokse med Tysklands Demokratisering. Alle andre krigsførende Lande regeres allerede parlamentarisk.

Mine Partifæller vil drøfte Erzbergers Forslag alvorligt og indgaaende. Vi afviser bestemt de altyske Krigsmaal, som de Konservative har givet deres Tilslutning, og søger at opnaa en Forstaaelse med vore Modstandere, som kan sætte os i Stand til atter at opbygge, hvad der er bleven nedbrudt.

Prins *Schönaich-Carolath*: Hvis vi vedtager Erzbergers Forslag, vil Fjenden sige: Nu kan Tyskland ikke mere! Det er nødvendigt at slutte Fred. Derfor er jeg betænkelig ved at tiltræde det. (Uro.)

Vi forbeholder os vort endelige Standpunkt, men henstiller,

at der tages Afstand fra en Tilkendegivelse af den samlede Rigsdag, som konstaterer en stærk indbyrdes Uenighed, thi hvilket Indtryk vil det ikke gøre i Udlandet.

Rigskansler *v. Bethmann-Hollweg*: Jeg vil ikke gaa ind paa Undervandskrigens Enkeltheder, men paa Erzbergers Tale. Da der endnu ikke foreligger et bestemt formuleret Forslag, kan jeg kun klarlægge Regeringens Standpunkt.

Efter de Beretninger, jeg har modtaget, har Erzberger sagt, at det var paa høje Tid at gaa tilbage til Standpunktet fra 4. August 1914.

Regeringens Standpunkt er og har altid været Standpunktet fra August 1914. Om enkelte Partier har fraveget det, vil jeg ikke undersøge. Kejseren har ligeledes hele Tiden energisk hævdet, at det er en Forsvarskrig, vi fører. Jeg har sagt, at vi ikke vil føre Krig en Dag længere for at gøre Erobring. Jeg har sagt, at det gælder om at sikre vor Fremtid. Jeg tror ikke, denne Tanke kan udtrykkes klarere, end det er sket i vort Fredstilbud af 12. December 1916, som forud var billiget af alle vore Forbundsfæller.

Nu kræver man, at vi skal fremsætte et nyt Fredstilbud. Jeg holder dette for urigtigt. Hvorledes er Stillingen: Rusland har søgt om at faa Fred. Ententen har sat Bom for og udlagt Fredstilbudet til vor Skade. Dette er en Haan. Af Troppernes Samkvem i Skyttegravene ved vi, at det russiske Folks store Flertal ikke vilde fortsætte Krigen. Ententen har tvunget dem dertil. Nu staar vi overfor en ny russisk Offensiv. Angrebet er meget voldsomt. Men vore Tropper har hidtil afvist det med uforlignelig Tapperhed.

Et nyt Fredstilbud vil ligeledes blive afvist med Haan. Og hvilken russisk Regering skal vi henvende os til? *Kerenski*? Han arbejder for Ententen. *Arbejder- og Soldaterraadet*? Det er yderst tvivlsomt, om det kan realisere sine Fredstanker. Og paa de Allierede vil Virkningen være højst uheldig.

Hvorfor fører vi Undervandskrig? For at gøre vore Fjender fredsvillige. Tror De, at England, naar det ser Kapitulationens Øjeblik nærme sig, vil slutte Fred, inden Øjeblikket er der? Nej! derfor maa vi støtte alt, hvad der kan gøre vore Fjender mere fredsvillige. Og dertil hører: Undervandskrigen maa fortsættes energisk. Fronterne maa holdes. Stemningen maa ikke nedtrykkes indadtil og ikke ophidses udadtil af Agitation for vidtgaende Krigsmaal. Vil Fjenderne

saa Fred, kan de komme til os. Vi staar fast paa vort Tilbud af 16. December.

Vi maa ikke lade det Indtryk fæstne sig, at England vedvarende kan holde ud. Jeg siger ikke, at kun Modløshedens Aand behersker dette Udvalg, thi det er ikke og maa ikke være Tilfældet. Men trods alle de Vanskeligheder, som vi staar overfor med Hensyn til Menneskemateriale, Raastoffer, Fødevarer, maa ingen Tysker sige: Et Vinterfelttog mere holder vi ikke ud! (Larmende Modsigelse.) Tænk paa de Feltgraa derude! (Dem tænker vi netop paa!) Et saadant Ord skal i hvert Fald ikke komme over mine Læber. Vore Forhandlinger er fortrolige, men herfra vil Modløsheden desuagtet brede sig ud over Landet. (Stemningen er slaaet herind udefra!) Javist, men desto mere skal vi vogte os for at forstærke den. De Folk, der lider, skal opildnes, men ikke gøres forsagte. (Modsigelse. Dr. *David*: Hvorfor rejser Regeringen saa ikke Stemningen?) Vi maa se vor Stilling dristig under Øjne. (Hør! Hør!) Vi maa ikke lade os skuffe. (Meget rigtigt!)

Naar Rigsdagen nu kunde blive enig om at udtale: Vi fører ingen Erobringskrig, vi værner Hjem og Arne, faar vi desuagtet ikke Fred, er det Fjendens Skyld, naar han vil smede os i Slavelænker, vil vi kæmpe til sidste Mand — vilde det utvivlsomt styrke Stemningen. Men vi skal ikke binde os til et bestemt Middel.

Krigsministeren har klarlagt den militære Stilling. Jeg er vedvarende af den faste Overbevisning, at Undervandskrigen er i Stand til at gøre England fredsvilligt. Jeg holder det for urigtigt at nedsynke i Haabløshed, fordi Løfter og Tilsagn, som muligvis er givne, ikke er bleven indfrieede. Jeg har ikke givet saadanne Tilsagn og har ogsaa været forsigtig med at udtale Forhaabninger. Jeg har fra første Færd af haft mine Betæneligheder ved Beregningen af Undervandskrigens Resultater. Thi mange andre Faktorer spiller ind med. Folkets Vilje til at bære Savn etc. Tallene er kun en Sandsynlighedsberegning.

Jeg gentager, at fordi 1. Juli er gaaet og 1. August vil gaa, inden der foreligger et Resultat, er der ingen Grund til Modløshed. Modløshed fører aldrig til Resultater. Jo alvorligere Tiderne, desto lysere maa mit Mod være, og dette Mod vil og maa jeg bevare.

Rigskansleren, som havde talt myndigt, bukkede og forlod sin Plads. Efter en kort Samtale med Understatssekretær *v. Stumm* vekslede han nogle Bemærkninger med *Scheidemann*. Derefter forlod han sammen med Understatssekretær *Wahn-schaffe* Udvalgsværelset.

Marineminister *v. Capelle*: Fra flere Sider er jeg bleven opfordret til at tage Standpunkt til *Erzbergers* Paastand om, at Englænderne har sat sig i Besiddelse af 600 franske og belgiske Kanalpramme, som de anvender til Transporter over Kanalen.

Hverken Marineministeriet eller Admiralstaben, som jeg har sat mig i Forbindelse med, kender noget til denne Sag. Hvis Efterretningen desuagtet er rigtig, vil disse Slæbepramme dog kun være i Stand til at føre Mandskaber og Ammunition til Fastlandet, men ikke til at skaffe England Tilførsler. Iøvrigt vil disse Pramme være „gefundenes Fressen“ for vore Undervandsbaade.

Dittmann: Marineministeren betegner Prammene som „gefundenes Fressen“. For et Par Maaneder siden udtalte han sig ligesaa overlegent affejende om de amerikanske Troppe-transporter. Men nu er det en Kendsgerning, at der er ført 40,000 Mand amerikanske Tropper til Frankrig, uden at Undervandsbaadene har haft Held til at sænke et eneste Transportskib.

Rigskansleren har erklæret, at Regeringen aldrig har forladt Standpunktet af 4. August 1914. Dette er ikke sandt. Rigskansleren erklærede i 1915, da *Spahn* paa de borgerlige Partiers Vegne krævede Erobringer, at vore Fjender efter denne Krig hverken maatte raade over Udfaldsporte i Øst eller Vest. Og der foreligger (som han paaviste) flere Udtalelser af denne Art.

Et demokratisk Tyskland, som tager bestemt Afstand fra ethvert Voldsregimente og sætter Retten i Magtens Sted, vil hurtigt bryde Ententens Krigsvilje. Reaktionen forlænger derimod Krigen. Der maa regeres *med*, ikke *imod* Folket.

Naar *Erzberger* og de, der slutter sig til ham, ikke længere taler om Annektioner, Skadeserstatninger, Sikkerhed for Fremtiden, et større Tyskland o. s. v., er det simpelthen, fordi Rønnebærene er sure. Vi staar derimod principielt paa Retsstandpunktet.

Rigskansleren afviser *Erzbergers* Forslag. Deraf følger, at

Krigen vil gaa videre. Hærledelsen siger, at vi kan holde Fronterne. Men vi bryder sammen indadtil. Hungersnøden og Kulnøden er ubeskrivelig. Skaffes der ikke Hjælp, styrter vi med lukkede Øjne i Afgrunden.

I den russiske Offensiv ser jeg Forsøget paa at tvinge Østerrig bort fra os. Angrebet i Galizien føres med vældig Kraft. De russiske Hære bryder ind i Evropa for at sønderrive Lænkerne.

Derfor bør Regeringen resolut slutte sig til Forslaget: Fred uden Annektioner og Kontributioner paa Rettens Grund.

Berlin d. 8. Juli 1917.

I Dag havde de fire store Fraktioners Tillidsmænd langvarige Forhandlinger i Rigsdagen. Om Aftenen var jeg sammen med en Del frisindede Kolleger i „Hotel Habsburger Hof“. Her meddelte *Gothein*, at *Fehrenbach* fra første Færd af havde støttet *Erzberger*, og at Centrum nu med alle imod 2 — eller som andre paastod 3 — Stemmer havde sluttet sig til hans Forslag. Alle var enige om, at dette var overordentlig betydningsfuldt. Professor *Liszt* fortalte, at han under Mødet i Fredags havde siddet lige bag en høj Officer, der var i ivrig Samtale med et Medlem af Forbundsraadet. De var begge meget oprørte over *Erzbergers* Fremstød. „Hvor tør han vove dette,“ sagde det paagældende Medlem af Forbundsraadet. „Paa egen Haand gør han det ikke. Fyrst *Bülow* maa staa bag ham.“

I Tilslutning dertil meddelte Professor *Doormann*, at *Erzberger*, da han i Efteraaret 1914 var bleven sendt til Rom som politisk Agent, straks havde opsøgt Fyrst *Bülow*, der paa dette Tidspunkt var tysk Gesandt i Rom, og at der under dette Besøg havde fundet en Udsoning Sted. De troede alle, at *Bülow* havde en Finger med i Spillet.

Iøvrigt drøftedes det kommende Koalitionsministerium. Man regnede med *Spahn*, *Rieszer* og *v. Payer* som kommende parlamentariske Ministre.

Berlin d. 9. Juli 1917.

I Dag var Tilstrømningen til Rigsdagen atter meget stærk. Da Finansudvalget genoptog sine Forhandlinger var Rigskansleren, alle Statssekretærer, de fleste Medlemmer af For-

bundsraadet og talrige høje Embedsmænd fra Ministerierne tilstede.

Haase kom hen til mig og hilste. Han er lige vendt tilbage fra Stockholm, hvor han har haft rig Lejlighed til at udveksle Meninger med Russerne. Da jeg spurgte ham, hvad Indtryk han havde faaet af dem, svarede han: „Mit Indtryk er i det hele gunstigt.“ — Formanden gav Ordet til

Dr. *Stresemann*: Da Udlandet i Dag sysselsætter sig stærkt med vore Forhandlinger, maa jeg sige, at jeg hellere havde set, at Erzberger havde holdt sin Tale for den snævrere Kreds, der var samlet hos Rigskansleren. Jeg beklager dybt, at Fortroligheden her brydes, og at den tyske Presse ikke øver bedre Disciplin.

Rigskansleren burde have vidst, at Stemningen i Landet er overladet med Elektricitet og derfor have handlet i Tide. Han burde have vidst, at 110 Rigsdagsmænd denne Gang vilde have stemt imod Krigsbevillingen.

Erzbergers Tale er slaaet saa stærkt an, fordi den udtrykker det brede Folks Følelser. Det siger sig selv, at det nu lakker mod Enden. Et Par Ord derom. Jeg tager *Bratianus* Ord til Udgangspunkt: *Centralmagterne er Sejrherrer, men de kan ikke fremtvinge Freden.*

Det er af den største Betydning, at vi fører Krigen i Fjendeland. Jeg deler ikke Erzbergers Pessimisme overfor Undervandskrigen. Der vil komme en Tid, hvor England ikke kan mere. Spørgsmaalet er blot, om vi ikke taber Aandedrættet forinden.

Grev Westarp har betegnet Erzbergers Tale som et tabt Slag. Men vi maa holde os for Øje, at det koger i alle Parlater. Det er den pinte og plagede Menneskeheds Reaktion imod en truende fjerde Krigsvinter!

Misstemningen i Landet skyldes ikke blot Ernæringsvanskeligheder, Kulmangel og andre Savn, men tillige i vid Udstrækning en Politik, som fører os fra det ene uheldige Resultat til det andet. Der er ikke længere noget, der lykkes for os.

Vore Fjender faar atter og atter ny Tilslutning. Vi indkredses mere og mere. Misstemningen imod os vokser vedvarende i de nevtrale Lande. Grækenland har nu ogsaa sluttet sig til vore Fjender. I Norge er Misstemningen overordentlig stærk. Forhandlingerne med Rusland er mislykkede. Vort Diplomati gaar fra Nederlag til Nederlag. Vor

polske Politik er bankerot. Det vil ingen vove at bestride. I Svejts har *Ador* overtaget det politiske Departement. I Belgien staar vi ligeledes overfor en Fiasko. Alt det har skabt en Misstemning i Landet, som maa ledes ud igennem en Ventil, hvis en Eksplosion skal undgaas.

Naar en Tale af en Rigsdagsmand er nok til at fremkalde en Krise som den nuværende, er det et Sammenbrud af Regeringens Politik. Efter den Stemning, der slog os i Møde under de fortrolige Forhandlinger hos Rigskansleren, nærede jeg ikke Tvivl om, hvorledes det vilde gaa. Rigskansleren burde have forstaaet Situationen og grebet ind i rette Tid. Men han talte ikke. Han hørte kun til. Han havde tilsyneladende intet Initiativ. Derfor maa Partierne nu tage Affære.

Undervandskrigen har spaltet os i to Lejre, fordi vi ikke vidste, i hvad Retning Regeringen styrede. Vi har her i Udvalget i ét og samme Møde oplevet, at Marineminister *v. Capelle* har sagt: Alt er rede til at føre Undervandskrigen, og Marinen vil føre den med Begejstring, mens *Rigskansleren* har sagt: Det er et *va banque* Spil, som jeg ikke vil gøre med, og Statssekretær *Helfferich* med et stort Talmateriale har bevist os, at Undervandskrigen vilde være Tysklands Ruin!

Vor indre Politik! Indenrigspolitikken kan ikke skilles fra Udenrigspolitikken? Der maa være Balance. Rigskansleren vil give os Nyorienteringen draabevis. Men det er det uheldigste af alt. Paa den Vis tilfredsstiller han ingen.

Paaskebudskabet! Ja, hvorledes vilde det ikke have virket, hvis Kongen af Preussen den Gang havde proklameret den preussiske Valgretsreform. Hvorledes vilde det ikke have styrket Monarkiet. Det ødelægger Stemningen, at vi maa tilkæmpe os Reformerne Stump for Stump.

Stemningen af August 1914 er borte. Men *Kejseren* ved det ikke, og hvorledes skulde han vide det naar han afsondres fra Folket? Det er Rigskanslerens Pligt at sige til *Kejseren*, at han bør modtage alle Folkets Tillidsmænd fra Westarp til Scheidemann. (Stormende Tilslutning). Vi maa nu skaffe os Sikkerhed for, at *Kejseren* virkelig underrettes om Folkets Stemning.

Hindenburg og *Ludendorff* har lige været her i Berlin. Finansudvalget har udtalt Ønske om at drøfte den militære Stilling med dem. Jeg spørger Rigskansleren, om han ikke har meddelt Hærledelsen Udvalgets Ønsker? Jeg tror, at

Hindenburg beredvillig vilde have opfyldt dem. Der bør gives Rigsdagsmænd af alle Partier Adgang til at stille Spørgsmaal til Hærledelsen. Der siges, at Ludendorff har fremtvunget vor polske Politik. Men Rigskansleren har Ansvarret. Kan han ikke sætte sin Vilje igennem, bør han tage Konsekvenserne og gaa. Der siges ligeledes, at det er den øverste Hærledelse, der modsætter sig den almindelige Valgrets Indførelse i Preussen. Det er uheldigt, at den øverste Hærledelse efter den almindelige Mening støtter Reaktionen indadtil. Jeg spørger Rigskansleren, om dette ikke er en Legende? Man har delt det tyske Folk i Annektionister og Ikke-Annektionister. Jeg indrangeres blandt de første. Gothein har allerede i Slutningen af August 1914, da der meldtes Sejr paa Sejr, erklæret: Hvordan end Udfaldet bliver, saa maa vi ikke annektere. Jeg har ikke staaet paa dette Standpunkt, men sluttet mig til de seks store økonomiske Organisationers Krav. Men vi har udtrykkelig udtalt, at Krigsmaalene afhænger af den militære Stilling.

Erzbergers Forslag gaar ud paa, at Rigsdagen slutter sig til Kravet om en *status quo*-Fred. Resolutionen har kun Betydning, naar Rigsdagens Stilling samtidig ændres. Ellers vil Udlandet kun sige: Rigsdagen har ingen Magt. Kejseren og Regeringen gør alligevel, hvad de vil. Ændres Forholdet mellem Rigsdagen og Regeringen derimod i parlamentarisk Retning, saa er Sagen en anden.

Fædrelandets Stilling nøder os til at sætte alle personlige Hensyn tilside. Rigskansleren er arvelig belastet. Ingen er daarligere egnet til at indlede Fredsforhandlinger. Baade i Amerika og i Rusland vil han møde overordentlig stærk Modstand. Dette maa siges helt aabent.

Vi tror endnu paa Undervandskrigens Resultater, men vi undervurderer hverken Betydningen af vor militære Stilling eller af Vanskelighederne indadtil. Jeg spørger Grev *Westarp*: Hvis der i Dag kom et Fredstilbud, som viste, at vore Fjender er villige til at forhandle paa Grundlag af *status quo ante*, kunde vi saa forsvare at afvise det? Jeg siger aabent: Som Stillingen nu er, tør jeg ikke overtage Ansvarret. Havde jeg Tro til, at vi kunde tvinge England ned i Løbet af nogle Maaneder, vilde Stillingen være en anden. Men det tror jeg ikke.

Til Slut spørger jeg: Er det ikke i en Situation saa uhyre

alvorlig som den, vi befinder os i, nødvendigt at gøre Parlamentet medansvarligt? Vi er ikke Fagpolitikere, men hvis dette kan ske, vil mangt og meget udvikle sig bedre. Dette er min Mening.

Rigskansleren: Jeg maa først vende mig imod den personlige Brod i Dr. Stresemanns Tale. Hvis Aktionen er rettet imod mig personlig, hvis Maalet er min Tilbagetræden, saa beder jeg Dem: Indret det saaledes, at Fædrelandet ikke lider Skade! Jeg skal ikke gøre Vanskeligheder. Min Person er lige gyldig, hvor det gælder Fædrelandets Vel.

Dr. Stresemann siger: Med den nuværende Regering kan det ikke gaa længere. Han bebrejder mig, at *Ador* har overtaget det politiske Departement i Svejts: Jeg kan dog ikke tilstille Svejts et Ultimatum, fordi det vælger en Embedsmand, som vi ikke synes om. Vort Forhold til Svejts er saa godt, som det kan være.

Dr. Stresemann gør mig ansvarlig for, at *Grækenland* omsider har maattet give efter for Ententens Tryk. Men det er dog et militært Tryk, som kun kan afpareres med *militære* Magtmidler, og de staar ikke til vor Raadighed.

Dr. Stresemann betegner os som uduelige, fordi vi ikke har tilbudt *Rusland* en Særfred. Men Rigsdagen har hidtil været enig med mig om, at vi netop *ikke* burde tilbyde Rusland en Særfred.

Dr. Stresemann siger, at vor *polske* Politik er falsk. Jeg beder: Kom saa med et positivt Forslag. Han siger, at vor nuværende polske Politik er farefuld. Ja, det ved jeg. Men Spørgsmaalet er overordentlig vanskeligt. Jeg staar vedvarende paa det Standpunkt, at den Vej, vi er slaaet ind paa, er den bedste af dem, der kunde være Tale om. (Grev *Westarp*: Donnerwetter!) Donnerwetter! — jeg maa virkelig bede Dem om at holde Deres Tilraab indenfor parlamentarisk tilladelige Grænser. Man siger, at vi mangler Beslutningsdygtighed. Vor polske Politik viser det modsatte.

Dr. Stresemann siger, at vor *belgiske* Politik er en Fiasko, — ja, hvad skal jeg svare. I al Almindelighed maa De dog indrømme, at vor Okkupationspolitik har ført til værdifulde Resultater, skønt den har maattet kæmpe med betydelige Vanskeligheder.

Dr. Stresemann siger, at Forholdet til vore Forbundsfæller er bleven daarligt. Det bestrider jeg meget energisk. Baade

Kejseren og Regeringen i Østerrig viser mig stor Tillid. At Forholdene i Østerrig er bleven vanskeligere ligger i Sagens Natur. Det skyldes den russiske Revolutions Virkninger, det spændte Forhold mellem det tyske og de slaviske Folk og adskilligt andet, som vi ikke er i Stand til at ændre.

Dr. Stresemann siger, at mine fortrolige Samtaler med Partiførerne før Samlingen har været betydningsløse, fordi jeg ikke har taget Del i Ordsiftet. Før er der bleven klaget over, at jeg var Enetaler under disse Sammenkomster. Derfor sagde jeg denne Gang udtrykkelig, at jeg kun vilde indlede med en kort Tale og derefter overlade Ordet til Partiførerne.

De viser mig ingen Tillid. De stiller mig uforberedt overfor store Overraskelser. Jeg ønsker selv en intimere Forbindelse med Rigsdagen. Jeg har gentagne Gange sagt, at jeg til enhver Tid staar til Disposition for enhver Rigsdagsmand. Dr. Stresemann har endnu aldrig benyttet sig deraf.

Jeg har sagt, at vor Politik har fulgt samme Linje siden Krigens Udbrud. Det kan ikke modbevises. Jeg har ikke opstillet et bestemt indenrigspolitisk Program. Paaskebudskabet er bleven opfattet som et Løfte, ikke som en Handling. Dette er forkert. Valgretsreformen er dermed indledet. Forarbejderne vil forhaabentlig snart kunne afsluttes.

Dr. Stresemann siger, at jeg har ført en svajende Politik med Hensyn til Undervandskrigen. Sandheden er, at jeg har værget mig imod den, saalænge jeg var overbevist om, at dens Fordele ikke kunde opveje dens Skade. Men fra det Øjeblik jeg kom til den modsatte Overbevisning, blev den ført. Det kan man ikke med Rette kalde en svajende Politik.

Dr. Stresemann siger, at jeg giver det tyske Folk Reformerne draabevis. Vi var fra første Færd af enige om at udsætte alle Reformen til efter Krigen. Senere har vi fundet det nødvendigt at ophæve Undtagelseslovene, fordi Krigen trak i Langdrag. Jeg handler i denne Henseende, som jeg holder det for rigtigt.

Dr. Stresemann klager over, at jeg afspærre Kejseren fra Folket, eller at jeg i hvert Fald er Skyld i, at han ikke taler med Parlamentarikerne. Jeg vil hilse en nøjere Forbindelse mellem Rigsdagen og Kejseren med Tilfredshed, og jeg er rede til at udvirke Sammenkomster mellem Rigsdagsmænd og Kejseren, hvis det ønskes.

Hindenburg og Ludendorff! Til Finansudvalgets Ønske om at høre Hindenburgs Mening om Krigssituationen har Krigsministeren taget Standpunkt. De var kun her i Berlin en halv Dag. Jeg ved ikke, om Udvalgets Ønske er bleven dem forebragt.

Hærledelsens Indflydelse paa vor Politik — specielt Valgretsreformen — er Genstand for mange Legendedannelser. Politiske og militære Spørgsmaal berører sig tidt under Krigen. At der som Følge deraf stundom opstaar Rivninger ligger i Sagens Natur. Det var ogsaa Tilfældet i 1870—71 mellem Bismarck og Moltke — De behøver blot at slaa op i Bismarcks Erindringer. Jeg betragter det imidlertid som min Opgave, og jeg har det Indtryk, at den øverste Hærledning ligeledes betragter det som sin Opgave, af al Evne at søge disse Rivninger fjernede, for at vi kan staa sluttede.

Vor polske Politik er bleven bestemt af Baron *Burian* og mig, — selvfølgelig med de to Kejseres Billigelse. Efter Hærledelsens Ønske er Programmets Udførelse bleven udsat til et efter deres Mening passende Tidspunkt. Offentliggørelsen af Proklamationen er sket i Overensstemmelse med deres Ønske.

Dr. Stresemann sagde i sit personlige Angreb, at jeg burde overveje, om jeg ikke var en Hindring for Fredsslutningen. Han forstod ikke, hvorledes jeg kunde sidde ved Fredsbordet sammen med Wilson og Ruslands Repræsentanter, efter hvad der var sket, og henviste bl. a. til Kerenskis Udtalelser. Jeg tror ikke, at disse Udtalelser er fremsatte af Fjendskab til mig, men derimod som Følge af Englands og Amerikas finansielle Tryk. Iøvrigt kan De være overbevist om, at jeg vil træde tilbage i det Øjeblik, jeg faar den Opfattelse, at min Person hindrer en lykkelig Udvikling udadtil eller indadtil.

Krigsmaalsagitationen! Dr. Stresemann betonedede, at han gav sit personlige Standpunkt Udtryk. Jeg tror heller ikke, at den national-liberale Fraktion deler hans Standpunkt. Rigsdagens Regie kan jeg ikke betragte som mønstergyldig. Naar store Aktioner sættes i Gang af Enkeltmand, uden at Fraktionerne underrettes derom, saa maa jeg i al Beskedenhed sige, at er min Regie mangelfuld, saa er Rigsdagens heller ikke fejlfri.

Hvor vidt er De ikke gaaet med Fastsættelse af Deres Krigsmaal? Jeg har været forsigtig med at udtale mig om dem. Jeg har ment, at det var tidligt nok at overveje dem, naar

Krigen var endt med et afgørende Resultat, naar Fjenden var kastet saa fuldstændigt til Jorden, at vi ikke behøvede at frygte for kommende Krige. Kun Socialdemokrater og Konservative har en Presse, hvis Udtalelser falder sammen med Fraktionernes Standpunkt. I den frisindede, i den national-liberale, saavel som i Centrums Presse finder jeg vidt forskellige Meninger. Kun Modstanden imod min Person synes at svejse Pressen sammen. Man raaber paa Klarhed. Men der kan ikke skaffes Klarhed over Fredsmaalene, før Fredsforhandlingerne aabnes.

Dermed staar jeg ved det foreliggende Forslag. Jeg advarer indtrængende imod at binde de Mænds Hænder, der skal føre Fredsforhandlingerne. Om jeg er iblandt dem, ved jeg ikke. I vort Fredstilbud af 12. Decbr. 1916 har jeg udtalt: Vi er vilige til at slutte en Forstaaelsesfred. Kommer de i Morgen, vil og maa jeg søge at opnaa det mest mulige for mit Land. Bind derfor ikke mine Hænder. Ingen af os vil fortsætte Krigen for at opnaa noget, som ikke er et Livsspørgsmaal for os. Efter tre Aars Ødelæggelse maa vi tænke paa at bygge op paany. Jeg tror, at efter den Blodsudgydelse, der har fundet Sted, vil hele Verden vaagne op med Tømmermænd. (Meget rigtigt). Jeg maa sikre vor Fremtid, ikke blot med strategiske Grænser, men ogsaa økonomisk. Ellers arbejder vi os ikke op igen. Men at det vil lykkes, tvivler jeg ikke om.

Der siges: Vi kan ikke udholde et fjerde Vinterfelttog. Mine Herrer! Naar alt staar paa Spil, kan vi udholde mere end det. Jeg hilser med Glæde, at Udvalget søger at se ædrueligt paa Forholdene, men jeg beklager meget, at Udvalgets Forhandlinger ikke holdes strengt hemmelige. Vedtag fremfor alt ikke en slap Erklæring. (Tilraab: Altyks?) Nej — ikke en altyks Erklæring med Storpralerier, men heller ikke en Erklæring, som siger: *Vi kan ikke mere!* (Modsigelse.) Lad Indtrykket deraf ikke bane sig Vej til Udlandet. I det franske Deputeretkammer er der ikke Tale om Fred, kun om Kamp og Tilintetgørelse. I det engelske Parlament ligesaa. Naar vi efter disse Forhandlinger paadrager os Skin af, at vi ikke kan mere, skader vi os selv. Jeg er vis paa, at De indser dette.

Kan De derimod med en Udtalelse af Rigsdagen vække det modsatte Indtryk, vil De gøre vort Land den største Tjeneste. Om min Stilling drejer det sig ikke. I en Tid, hvor der daglig falder Hundreder i Skyttegravene, tjener tyske Mænd tidt de-

res Fædreland bedst ved at falde under Kampen. Jeg er selv overbevist om mine Evners Utilstrækkelighed. Men hvor findes den Mand, der kan mestre en saadan Krig?

Ved som Lloyd George at oppiske Krigslidenskaberne indtil, kan man synes stærk. Ved som jeg at søge Krigen standset, kan man synes svag. I Tyskland kan en ledende Statsmand ikke støtte sig paa et Venstre eller Højre. Da Bismarck sigtedes for at føre en svajende Politik, sagde han: Hvad kan jeg gøre andet end at styre Statsskibet uskadt gennem Skærene? En ledende Statsmand bliver, for atter at tale med Bismarck, let i en Situation som den foreliggende Uglen, som Kragerne slaar ned paa, baade fra Højre og Venstre.

Dr. Stresemann ønsker det parlamentariske System indført. Jeg ved ikke, om vi skal være saa længselsfulde efter parlamentariske Tilstande, som dem vi har i Amerika, England, Frankrig og Italien. Jeg beklager, at der ikke bestaar en intimere Forbindelse mellem Rigsdagen og Regeringen. Men De maa ikke give Regeringen hele Skylden. Jeg tror, at det parlamentariske System er uanvendeligt i Tyskland. (Modsigelse). Men der maa findes andre Former for et Samarbejde, som gør Rigsdagen medansvarlig for Regeringens Førelse.

Jeg vil slutte med, hvad jeg allerede har sagt indledende: Lad Dem i Deres Beslutninger ikke lede af Sagens personlige Side, af Ønsket om at faa mig fjernet. Dertil er vor Stilling for alvorlig. Vi er alle besjælede af samme Fædrelandskærlighed, men der er Fare for, at den Uvilje, der i Dag har givet sig saa kraftigt tilkende her, kan indvirke paa det, der beslattes. Sørg for, at det ikke sker. Jeg gentager: Min Person betyder intet, Fædrelandet alt!

Dr. David: Den altyske Presses Behandling af vore Forhandlinger er perfid og infam, en Forbrydelse imod Fædrelandet. Den skriver, at Erzbergers Tale har fremkaldt Panik i Udvalget. Den søger at ophidse Kejseren imod Folkerepresentationen. Vor første Opgave er at tage klart og bestemt Afstand fra en Gruppe, som ødelægger os. Sker dette ikke, saa er vi fortabte.

Ingen vil standse Undervandskrigen. Men vi maa opgive Haabet om at tvinge England til at slutte en for os antagelig Fred, inden den ny Høst er i Lade. Regeringens Beregninger er forkerte. Helfferich har et stort Ansvar. Capelle mener nu, at det maaske er muligt at gøre England fredsvilligt i

Løbet af 3, 6 eller 12 Maaneder. Saaledes ser Regnestykket ud.

At fortsætte paa denne Vis er den største Forbrydelse imod det tyske Folk, er at styrte det i Afgrunden. Helfferich sagde endnu i Lørdags: Vi kan sikkert bringe England saa vidt, at det ligger og spræller som en Fisk i Klitten. Han nikker! Men det er Bluff.

Naar vi om seks Maaneder er brudt sammen, vil England endnu ikke ligge og sprælle som en Fisk i Klitten. Tyskland vil derimod ligge paa Valen som en til Døden saaret Løve. Der skal ikke blot Vilje, men ogsaa Kraft til for at sejre. Og hvorledes staar det med den? Tiden arbejder ikke med os, men med vore Fjender, som endnu har ubegrænsede Reserver af Mennesker, af Kapital, af Raastoffer og Fødevarer.

Kan vi holde ud med den daarlige Ernæring, vi har, med den Kulnød, der truer? Kan vi sulte os igennem endnu en Vinter? Forholdene bliver stadig værre. Hvorledes staar det med Mandskab, med Raastoffer, med sjælelig Kraft hjemme som ude? Kunde Regeringen se det, vilde den ængstes. Men Regeringen ser det ikke, fordi den ikke har Føling med Folket.

Rigskansleren omtalte Lloyd George som en Oppisker af Krigslidenskaberne. Aah — han kan meget mere end det. Al Respekt! Hvad har han ikke organiseret i England? I disse Dage holder han 13 store Arbejderforsamlinger. Paa denne Vis opretholder han Forbindelsen med Folket og styrker det til at holde ud.

Hvorfor taler vore Ministre aldrig til Folket? (Tilraab: Fordi Generalerne ikke tillader det!) Ja, Generalkommandoens Tilladelse maa naturligvis indhentes. (Munterhed.) Men iøvrigt skal vi garantere for, at de kan tale roligt i ordnede Forsamlinger.

Hvorledes staar Hærledelsen til den ydre og indre Politik? Det er en Gaade. Mange siger, at den øverste Hærledelse staar paa det altyske Standpunkt. Den læser fortrinsvis altyske Blade. Hr. v. Oldenburg gaar ud og ind i Hovedkvarteret. Rigskansleren siger, at vi skal holde Hærledelsen udenfor Politiken. Men holder den sig selv udenfor? Hver Dag modtager *Hindenburg* Telegrammer fra altyske Organisationer. Enhver Dumhed besvares. Derved styrkes den altyske Agitation. Andre paastaar, at Hærledelsen ikke er altysk. Men hvad er sandt? Vi ved det ikke, thi Rigskansleren er vor eneste For-

bindelse med Hærledelsen, og han gaar frem og tilbage som en Perpendikel.

Jeg spørger ligesom Dr. Stresemann: Hvorfor er Hærledelsen, som var her i Forgaars, ikke traadt i Forbindelse med os? Jeg spørger: Har Rigskansleren ikke forelagt Hindenburg og Ludendorff vore Ønsker? Og har de ikke villet forhandle med os, føler han sig saa ikke forpligtet til at meddele Kejseren det? Vi beder om Svar.

Den nuværende Tilstand rummer de største Farer. Rigskansleren vil mægle mellem Rigsdagen og Kejseren. Det ønsker vi slet ikke. Vi kræver en umiddelbar Forbindelse og Forstaaelse som i de parlamentarisk regerede Lande. Anden Vej gives der ikke.

Hærledelsen har Ansvar for vor polske og vor belgiske Politik. Men hvem har Ansvar for vor amerikanske Politik? Wilson besværer sig med Rette over, at vi har ført en underfundig Politik. Han er gentagne Gange bleven opfordret til at optræde som Fredsmægler. Saa kom Fredstilbudet i Decbr. 1916 og derpaa Undervandskrigen. Gaar det videre ad den Vej, vil det tyske Folk gaa til Grunde. Fortsættes Krigen til næste Sommer, staar vi ikke bedre men daarligere, — hvis vi da i det hele staar! Ligger vore Forbundsfæller saa allerede paa Jorden, eller — staar de i vore Fjenders Rækker? Vi ved, at de bygger dem gyldne Broer. Vi ved, at Ententen ikke uden Held arbejder paa at isolere os, at undertvinge os. Disse Faktorer er betydningsfulde nok til at bestemme vort Standpunkt. Og her siger jeg atter: Al Respekt for Ententens Diplomati!

Tøjlerne slæber paa Jorden. Rigsdagen maa derfor tage Affære. Hvad vil vi? Vi vil tage bestemt Afstand fra Al-tyskerne. Vi vil med Kølleslag banke ind i Udlandets Bevidsthed, at deres Politik ikke er det tyske Folks Politik.

Man siger, at vor Erklæring vil blive opfattet som Svaghed og forlænge Krigen. Det er falskt. Det modsatte er Tilfældet. Endnu er vi militært set stærke nok til at værne os imod den Antagelse, at vi ligger paa Jorden og beder om Fred. Griber vi ikke ind nu, vil der komme en Dag, hvor vi ikke kan gøre det, og derefter en Dag, hvor man vil svare os med en Haanlatter. Derfor ud af en Situation, som fører til vor Ruin.

Rigskansleren maa tale klart. De Erklæringer, han hidtil har afgivet, har haft uhyre bitre Virkninger, fordi de tillod

alle mulige Fortolkninger. Vi har gjort vore Erfaringer i Stockholm. Aha, sagde man, han sympathiserer med Altskerne. Nu maa der tales klart. Gør Rigskansleren ikke det, maa Parolen være: Rigsdagen i Fronten!

Rigskanslerens Taler tilfredsstillende os ikke. Fjenden maa først vise sig fredsvillig, siger han, saa vil vi formulere vore Betingelser. Dette er forkert. Vi maa først søge at lokke Fjenderne til Fredsbordet, og vægrer Statsmændene sig derved, maa Folkene tvinge dem dertil.

Hvis det ved Fredsslutningen lykkes Tyskland at sprænge eller opløse den imod os bestaaende Koalition, har vi ikke ført Krigen forgæves. Rigskansleren paastaar, at han aldrig har talt om at annektere Belgien, heller ikke om at annektere Nordfrankrig. Overfor Rusland har Regeringen erklæret sig villig til at slutte Fred uden Annektioner og Kontributioner. Hvorfor siger den nu ikke kort og klart, at den er villig til at slutte Fred paa dette Grundlag? Mindst 90 pCt. af det tyske Folk ønsker Altskerne og deres Annektionsplaner ad Helvede til. Vi kæmper kun for Hus og Hjem. Regeringen staar nu foran Afgørelsen. Rigsdagen ligesaa. Skæbnetimen er inde. Træffer vi ikke vort Valg, styrter vi i Afgrunden. Der maa skabes en Tilstand, som bringer alle ledende Steder i Riget i indbyrdes Kontakt. Der maa tilstræbes et aabent og ærligt Forhold mellem Folket, Regeringen og Kronen. Lykkes det ikke, er alt Haab ude. Vi truer ikke med Revolution. Vor Politik er indstillet paa at forebygge en Revolution. Følger Regeringen de Konservative, er vi fortabte. Følger den os, opfylder den Pligten imod vort elskede Fædreland.

Erzberger: Vi vil alle opfylde Pligten imod vort Fædreland. Tre socialdemokratiske Førere har efter hinanden meget udtrykkeligt erklæret: Vi har ikke længere Tillid til Regeringen. Det betyder, at de ikke uden videre vil bevilge en ny Krigskredit. Og dette Standpunkt indtager de paa det Tidspunkt, hvor vi staar overfor Spørgsmaalet: Er det nødvendigt, at vi gennemlever en fjerde Krigsvinters Lidelser og Nød?

Det er den klare Tankegang, som jeg først gav Udtryk i Spørgeform. Regeringen bør ærligt indrømme: Vi har forregnet os! Det vilde være Indledningen til et ærligt Samarbejde. I Stedet for kommer den blot med nye Beregninger. Den er ikke klar over Stillingens Alvor, men tror endnu, at den kan klare alle Vanskeligheder med Raabet: Hold ud!

Regeringen maa imidlertid ikke tage Sagen for let. Den maa ikke tro, at det kun drejer sig om et Ordskifte, og at vi saa atter gaar hjem. Tvespaltningen paa de ledende Steder er farlig og krigsforlængende. Derfor maa vi tilbage til Udgangspunktet af 4. August 1914. Vi fører ingen *Erobringskrig*. Det maa fra i Dag af staa klart for alle. Grev Westarp har aabent erklæret, at de Konservative afviser en *status quo-Fred*. De staar altsaa paa det Standpunkt, at Forsvarskrigen fra et bestemt Tidspunkt af er bleven en Erobringskrig (Modsigelse fra de Konservative). De siger: Vi vil hellere sejre os til Døde end afslutte en *status quo-Fred*.

Helfferichs Beregninger gælder kun paa Papiret. I Øvreslesien strejker 60—70,000 Bjergmænd. Landet er erklæret i Belejringstilstand. I Rhinprovinsen og Vestfalen strejker 30—40,000 Arbejdere, deriblandt ogsaa talrige Ammunitionsarbejdere. Gæringen er saa stærk, at vi maa frygte for det værste. Vi har intet Fedt. Vi har ingen Kul til Husholdningsbrug til Vinteren. Vi har kun 13 Millioner Par Støvler og Sko til 65 Millioner Mennesker. Kirkeklokkerne er allerede omstøbte til Kanoner. Jævne Folk siger: Hvad skal vi gribe til, naar de ogsaa er bortskudte? Saaledes er Situationen. Jeg maler ikke for mørkt.

Og saa paa den anden Side: Kan Undervandskrigen fremtvinge Englands Ruin i Løbet af 12 Maaneder? Det benægter jeg. Kan vi da forsvare at lade Udviklingen løbe videre? Det bestrider jeg. Westarps stærke Ord skal ikke vildlede mig. Han taler om et tabt Slag, — jeg har villet hidføre det: for de altyske Førere! Det er under den nuværende Situation en Forbrydelse imod Fædrelandet at afvise en *status quo-Fred*.

Vort Folk vil værne Hus og Hjem, men ikke mere. Dette maa vi give klart Udtryk. Der er Fare for store Arbejdsnælgelser. Paa mine Partifællers Vegne opfordrer jeg indtrængende Regeringen til ikke at bruge Maskingeværer under Strejker. Sker det, er Følgerne helt uberegnelige. (Meget rigtigt!) Udtaler Rigsdagen: Vi vil ingen Erobringer, styrker det alle fredsvillige Elementer i Evropa.

Hvorledes vil det virke paa vore Forbundsfæller? I et Forbund er den Svage altid den stærkeste. Den Stærke er den ydende. Vi ved, hvorledes Stillingen er i Østerrig, hvorledes den russiske Revolution virker. Naar Østerrig nu snart erklærer: Vi kan ikke mere, vi er nødt til at slutte Fred, —

skal vi saa lade os tage paa Slæbetov? Er det ikke bedre, at vi fremdeles er ledende?

De Konservative vil diktere Freden, de vil ikke en Retsfred, men en Magtfred. Men hvilke Vanskeligheder vil vi ikke staa overfor efter Krigen, hvis vi ikke opnaar en Forstaaelsesfred: Fortsatte Rustninger, Afspærring fra Raastoffer, Vanskeligheder for Skibsfarten. Et Lithauen, som de Konservative tilstræber, er et nyt Makedonien lige udenfor vore Grænser. Et selvstændigt Lithauen er derimod vort bedste Grænseværn. Det er vigtigere at sikre vort økonomiske Livs videre Trivsel end at skaffe os nye Landomraader.

Det er nu Rigsdagens Pligt at tale til Offentligheden. Sker det ikke, er det en national Ulykke. (Stormende Bifald). Regeringen maa derefter fast og bestemt stille sig paa Resolutionens Grund. Der maa ikke her være Mulighed for Fortolkninger.

Rigskansleren siger, at han ønsker nærmere Føling med Rigsdagen. Det opnaas ikke ved Samtaler med enkelte Rigsdagsmænd. Men det kan opnaas ved, at Fraktionernes Tilidsmænd faar Sæde i Regeringen og arbejder med den. Jeg spørger nu: Er Rigskansleren villig til at stille sig paa dette Standpunkt? Uklarhed vil her virke skadeligt.

Det er meget beklageligt, at Hindenburgs og Ludendorffs Nærværelse her i Berlin ikke blev benyttet til Meningsudveksling mellem dem og os. Forholdet mellem Kejseren og Rigsdagen er heller ikke saaledes, som det kunde ventes efter Kejserens Udtalelser den 4. August 1914. Den Sag kan ikke klares med, at Rigskansleren skaffer os Foretræde. I min Fraktion, der som bekendt er meget loyal, klages der stærkt over, at den monarkiske Følelse og med den Sympathien med Kejseren i vide Befolkingskredse aftager paa en afskrækkende Maade. Det er vor Pligt at konstatere dette her i Udvalget og at bringe det til Kejserens Kundskab.

Helfferich: Regeringen kan ikke godkende en Resolution, som den ikke kender (Uro, stærk Uvilje). Forhandlingerne har stillet Rigskansleren og Regeringen i et falskt Lys. Dr. David sigter mig for „Schönfärberei“, men mine Beregninger er rigtige. Det er ikke Bluff, men min ærlige Overbevisning, at England snart vil sprælle som en Fisk i Klitten.

Jeg holder vedvarende Undervandskrigen for rigtig. Den er vort eneste Offensivvaaben, det eneste Vaaben, som Fjen-

den frygter. Vi kan ikke tage Standpunkt med lukkede Øjne, men jeg haaber, at Rigsdagen maa kunne enes om en Resolution, som vi kan bifalde.

Grev *Westarp*: Den Skade, Erzberger har anrettet ved at vække Tvivl til Undervandskrigen, er overordentlig stor. Socialdemokraternes Stilling til Krigskreditten giver ikke os Anledning til at fravige vor Holdning.

Vi billiger heller ikke Rigskanslerens Politik. Indadtil er han ikke villig til at tage Hensyn til konservative Ønsker. Hvad Udenrigspolitikken angaar, slutter jeg mig i enhver Henseende til Dr. Stresemann. Undervandskrigen burde have været begyndt meget tidligere, vor polske Politik er et Fejlgreb.

Rigskansleren paastod, at han ikke havde ført en svajende Politik overfor Undervandskrigen. Det kan jeg ikke godkende. I Foraaret og i Efteraaret 1916 var Stillingen i alt væsentligt den samme som i Februar 1917. Vi staar vedvarende paa det Standpunkt, at Undervandskrigen burde have været begyndt før. Vi har allerede den Gang indtrængende advaret imod at begynde for sent, idet vi henviste til, at de indre Forhold kunde udvikle sig saaledes, at den ikke vilde kunne fortsættes. Meget tyder paa, at denne Betragtning var rigtig.

Da Rigskansleren forsvarede sin polske Politik, tænkte jeg højere end jeg vilde og fremkom derved med en ikke tilsigtet Ytring. Jeg betragter hans polske Politik som et Fejlgreb, fordi der ikke fra første Færd af var skabt Klarhed over Tysklands og Østerrigs gensidige Forhold til den. Denne Klarhed savnes endnu, og dette er skæbnesvangert. I Eden, som de polske Soldater skal sværge, er der til Troskaben imod Polen kun tilføjet en Bemærkning om, at de i denne Krig skal bevare Troskaben imod Østerrig og Tyskland. Programmet for den polske Politik stod efter Kanslerens Fremstilling fast, inden Hindenburg fik Lejlighed til at gøre sit Standpunkt gældende. Hærledelsen bad derefter blot om at afvente et passende Tidspunkt, inden Proklamationen blev udstedt. Jeg maa tilstaa, at dette ikke falder sammen med den Opfattelse, jeg har faaet af Rigskanslerens tidligere Udtalelser om denne Sag. Efter den var Hærledelsens Trang til flere Soldater afgørende, da den polske Politik blev indledet.

Man har spurgt os, om vi afviser en Fred uden Annektioner og Kontributioner, hvis en saadan tilbydes os. Derpaa

kan vi hverken svare med et bestemt Ja eller et bestemt Nej. Et vil jeg fremhæve. Vor militære Stilling er efter vor Opfattelse saaledes, at vi ikke er nødt til at gaa ind paa en saadan Fred. Vore Fronter staar fast. Offensiv til Lands kan vi ikke regne med, men Fjenderne henter sig Gang paa Gang blodige Hoveder, naar de forsøger at storme. Jeg bestrider den Opfattelse, at vor militære Stilling ikke kan forbedres. Jeg tror, at dette til en vis Grad er muligt. Dermed forbedres ogsaa vore Fredsudsigter. Hvad vor økonomiske Stilling angaar, er det utaknemmeligt at tale her efter alle de Klager, vi har hørt. Pessimismen er overvejende. Jeg holder det imidlertid for min Pligt at protestere imod Scheidemanns Ord om, at vi staar foran et Sammenbrud. Vor økonomiske Stilling er vanskelig, men den tvinger os ikke til at gøre et saadant Fredstilbud. Hvorfor da evig og altid hævde: Vi kan ikke mere! Bliver vi saaledes ved, ja saa bliver vi nødt til at slutte Fred.

Dernæst: Hvad forstaar De ved en *status quo*-Fred? Vil England atter give Afkald paa alle erobrede Kolonier, paa Mesopotamien o. s. v.? Og hvorledes vil en saadan Fred blive modtaget af vore Forbundsfæller? Hvad siger den øverste Hærledelse dertil? Er der efter dens Mening ingen Fare for, at Fredstilbudet kan svække vor militære Stilling? Alle disse Spørgsmaal maa klares, før vi kan svare med et rent Ja eller Nej. England slutter ikke Fred af god Vilje, men kun af Tvang. Gaar det ind paa et saadant Fredstilbud, er det kun fordi dets Kraft er brudt.

Freden skal sikre vor Fremtid. Hvad det kræver, bedømmer vi ikke efter Stillingen i 1914, men efter vore Erfaringer under Krigen. Rigskansleren staar paa Standpunktet af 4. August, vi derimod ikke.

Spørgsmaalet er nu: Hvad skal Rigsdagen gøre. Jeg protesterer imod Dr. Davids Udfald mod Altyskerne, som Rigskansleren har givet sin Tilslutning. Men jeg siger med Rigskansleren: Endelig ikke en slap Erklæring. Jeg konstaterer, at vi ikke har deltaget i Forhandlingerne angaaende Resolutionens Affattelse. Vi forbeholder os derfor selvfølgelig vor Stilling.

Rigskansleren: Kun to Ord. Det polske Manifest daterer, som jeg før har meddelt Dem, langt tilbage, men Hærledelsen ønskede det først offentliggjort paa et senere Tidspunkt.

Overfor Erzberger maa jeg hævde, at jeg ikke kan tage Stilling til Resolutionen, før der foreligger et bestemt Forslag.

Dr. *Fehrenbach*: Hvis vi slutter denne Samling uden at fatte en Beslutning, vilde det se ud, som om Rigsdagen hverken vidste ud eller ind.

Fredstilbudet i December virkede godt indadtil. Det er under Hensyn til Stillingen i Landet paa høje Tid, at der atter sker noget, som kan hæve Stemningen.

Med en Forstaaelsesfred giver vi ikke Afkald paa enhver Grænseforskydning og enhver Erstatning. Vægten ligger paa *tvungne* Landafstaaelser, og *voldsomme* Undertrykkelser af andre Folk. Og dette vil ogsaa gælde for vore Fjender.

Vi støttede Rigskansleren og Statssekretær Helfferich, da de kæmpede imod Undervandskrigen. Vi bøjede os for deres Afgørelse, da de senere indtog et andet Standpunkt. De Forhaabninger, der knyttedes til den, er ikke gaaede i Opfyldelse. Haabet om, at Amerika ikke vilde gribe ind, brast. Vi maa nu være forberedte paa, at Amerika, hvad Hærvæsenets Udvikling angaar, følger Englands Eksempel.

I Sydtyskland er Stemningen meget trykket. Og naar vi ser hen til Høstudsigterne, til Urolighederne i de større Byer, maa vi tilstaa, at der er Fare for, at vi ikke kan holde ud. Jeg er derfor kommen til det Resultat, at vi maa vedtage en Resolution, som Rigskansleren og Regeringen maa slutte sig til.

Der er bleven spurgt: Hvad siger Hærledelsen? Rigskansleren har forsømt at faa dette klaret. Lejligheden var der i Lørdags: Alle Faktorer var samlede: Kejseren, Hindenburg og Ludendorff, Rigskansleren og Folkets Tillidsmænd. Hvorfor blev de ikke samlede til en fælles Drøftelse. Nu anstilles der Sammenligninger mellem Hohenzollerne, Habsburgerne og Wittelsbacherne. Det vil virke godt, hvis Muren om Hohenzollerne nedbrydes.

Vi drives af Bekymringer for Fædrelandet. Vi ønsker intet Personskifte, *hvis Rigskansleren stiller sig paa vort Standpunkt og energisk søger at gennemføre det*. Men der maa tilvejebringes et andet Forhold mellem Regeringen og Rigsdagen. Det intimeste Samarbejde er nødvendigt. Rigsdagen maa virke i Regeringen. Ingen vil fra i Dag til i Morgen indføre det parlamentariske System. Men Parlamentet maa have Del i Regeringen. Og det maa ske snart. —

Da Mødet var hævet, blev jeg ringet op i Telefonen af *Hans Leusz*, som indtrængende ønskede at tale med mig. Jeg troede, at han som Redaktør af „Welt am Montag“ vilde søge at udfritte mig om, hvad der var foregaaet i Finansudvalget, og var fast bestemt paa ikke at røbe det mindste. Men hans Ærinde var af en ganske anden Art.

„Sig mig, Hanssen,“ spurgte han, da han kom, „har De ikke mange Tækkerør i Slesvig?“ „Der er vel en Del,“ svarede jeg forundret, „men hvad i Alverden vil De med Tækkerør?“ „Aah!“ sagde han meget ivrigt, „Tækkerør, det er nu en meget stor Sag! Af Tækkerør laver vi Kaffe, Sukker, Brød, og Sprit. Fem store Selskaber her i Berlin søger at udnytte denne glimrende Opfindelse, og jeg er Opkøber for dem.“

„Kaffe!“ — sagde jeg og smilede tvivlende.

„Ja, det er den bedste Kaffe, jeg endnu har smagt,“ svarede han. „Kom ud til mig i Charlottenburg, saa skal jeg servere Dem en Kop Kaffe, som De ikke har smagt Mage til!“

„Det bliver maaske en Kaffepunch,“ svarede jeg, „da De jo ogsaa laver Sukker og Sprit af Tækkerørene.“ Men han talte ufortrødent videre. Der var ikke Tale om Spøg. Det drejede sig om at faa fat i størst mulige Flader, saa Rørene kunde tages op med Bagger, thi det var især Rødderne, der var værdifulde. Jeg mente, at han saa maatte sondere Terrænet ved Slien og Ejderen, hvor jeg ikke var nøjere kendt med de lokale Forhold.

Samtalen gled ind paa Politiken. „Der kommer næppe noget ud af dette Tilløb,“ mente han. „Men Nøden vil tiltage stærkt i de kommende Tider. Om tre Maaneder vil Krisen vende tilbage i skærpet Form, og saa er det et Spørgsmaal, om man kan tøjle Bevægelsen.“

Berlin d. 10. Juli 1917.

Før Finansudvalget i Dag gik over til Dagsordenen, gav Formanden *Ebert* Ordet til Forretningsordenen:

Aviserne meddeler, at Kronraadet har drøftet den politiske Situation. Jeg spørger Rigskansleren, om han er i Stand til at meddele os, hvad Resultat det er kommet til?

Rigskansleren: Jeg er forbavset over Morgenbladenes fantasifulde Beretninger, som ikke har noget at gøre med Virke-

ligheden. Der har fundet et Kronraad Sted. Om Resultatet kan jeg endnu ikke meddele noget.

Ebert: Saa har vore videre Forhandlinger ingen Betydning. Jeg foreslaar, at Mødet udsættes.

Forslaget blev enstemmigt vedtaget. Formanden, *Spahn*, forbeholder sig Fastsættelsen af Udvalgets næste Møde. Medlemmerne rejser sig i stærk Bevægelse og samles i ivrigt diskuterede Grupper. Rigskansleren taler først med Understatssekretær *v. Stumm*, derefter gaar han hen til Dr. *David* og *Ebert* og drøfter med tiltvungen Ro men dog synlig nervøs Situationen med dem. *Helfferich*, *Zimmermann* og *v. Stumm* bearbejder *Erzberger*. Der danner sig en ny Gruppe omkring *Spahn*, *Schiffer* og *Wahnschaffe*, hvortil Grev *Roedern*, *Helfferich* og derefter ogsaa *Rigskansleren* slutter sig.

Da jeg forlod Salen med *Wurm*, fortalte han mig, at han i Søndags helt uventet var bleven indbudt til et Møde i Ernæringsraadet. Det viste sig senere, at han var bleven tilkaldt efter indtrængende Anmodning af *Sachse* og *Giesberts*, som er Medlemmer af Raadet. Til Drøftelse stod *Kulstrejken i Øvreschlesien*. 50—60,000 Kularbejdere strejker. Hele Øvreschlesien er erklæret i Belejringstilstand. Regeringen er yderst betænkelig. Raadet vidste hverken ud eller ind. I Westfalen strejker der én Dag 3000, den næste 5000, — saa optager de atter Arbejdet, men det ulmer overalt. Bjergmændene nærer dyb Mistillid til Fagforeningernes Bestyrelser. De tillader ikke længere, at de leder deres Møder. De katolske Arbejdere er fremfor alt bleven ustyrlige, de er langt mere ophidsede end de socialdemokratiske. Han havde det Indtryk, at han kun var bleven indbudt til Mødet, fordi man var bange for, at de uafhængige Socialdemokrater stod bagved Bevægelsen.

Vi skiltes i Foyeren, hvor jeg kom i Samtale med den frisindede Rigsdagsmand *Gunszer* fra Württemberg. „Stemningen i Sydtyskland er meget ophidset,“ sagde han. „Kommer Kejseren ind i en Landsby i min Valgkreds, vil han næppe komme levende ud af den. Det vil først bryde løs i München, derefter i Wien, og saa vil det hurtigt gaa videre.“

Berlin d. 11. Juli 1917.

Da jeg i Dag kom hen i Rigsdagen, havde der samlet sig en Gruppe omkring *Noske*, som jeg sluttede mig til. *Noske* meddelte, at Kejseren var træt og nedtrykt. Overfor

Kravet om Tysklands Parlamentarisering forlangte han Udsættelse. „I min Alder,“ havde han erklæret, „kan jeg ikke træffe saa dybt indgribende Afgørelser, som der her er Tale om, uden at tage min Efterfølger med paa Raad. Personlig kan jeg gaa med til, hvad der forlanges.“ Kronprinsen er derfor bleven tilkaldt og er ankommen med Ekstratog i Morges.

„Den russiske Revolution,“ fortalte Noske videre, „har gjort et overvældende stærkt Indtryk paa Kejseren og maa-ske endnu mere paa hans nærmeste Omgivelser. Han har ikke længere Kraft og Mod til at modsætte sig Tysklands Demokratisering. Det er imidlertid en Ulykke, at Regeringen kun lader sig tvinge Skridt for Skridt i Stedet for frivillig med en stor Gestus straks at skride til dybt indgribende indre Reformier. Socialdemokraterne staar nu fast paa deres Krav. For dem gives der intet Tilbage!“

I et Hjørne af den store Foyer sad Hr. *v. Heydebrand und der Lase* i fortrolig Samtale med *Freiherr v. Zedlitz og Herold*. Kronprinsens Adjudant Hr. *v. Maltzahn* raadførte sig med de konservative Førere og havde bl. a. en lang fortrolig Samtale med Grev *Westarp*. Demokratiseringens Modstandere er tydeligt nok i Færd med at planlægge Modaktioner.

Dr. *Blunck* foreslog mig en Spaseretur i Tiergarten. „Rigsdagen har faktisk Magten,“ sagde han. „Regeringen er nødt til at give efter. Gør den det ikke, har vi Generalstrejken. Derfor er den, selv om den endnu kan stole paa Hæren, nødt til at give efter.“

De National-Liberale har ved Dr. *Stresemann* og *Junck* afgivet følgende Erklæring i det interfraktionelle Udvalg: „Den national-liberale Fraktion vil først og fremmest have Sikkerhed for et Rigskanslerskifte. Naar det foreligger, er Fraktionens Tillidsmænd villige til at indtræde i en Regering, som stiller sig paa det foreslaaede Program og er villig til at afslutte Fred uden Annektioner og Kontributioner.“

Henimod Aften stødte jeg i Foyeren sammen med den østerrigske Journalist Dr. *Hofrichter*, som nu skriver Udenrigspolitikken i „Vorwärts“. „Welche Wendung durch Gottes Fügung,“ udbød han med et Citat af den højsalige Kejser Wilhelm, da han saa mig. „Hvilken Forskel mellem Stillingen nu og Stillingen, som den var for 8 Dage siden!“

Jeg ledede Samtalen ind paa Forholdene i Østerrig. Han mente, at der var god Udsigt til et Koncentrationskabinet

med den særlige Opgave at gennemføre en Ordning af de nationale Spørgsmaal. „Kejseren er,“ sagde han, „meget afholdt og villig til at gennemføre indgribende Reforme.“

De økonomiske Tilstande i Østerrig er frygtelige. Hans Kone er for Tiden hos sine Forældre i Mähren for at vinde Kræfter efter en Operation. Folk dernede dør allerede af Sult. Graveren i hendes Fødeby blev for et Par Dage siden funden død paa en Eng. Lægen udstedte en Dødsattest, som indeholdt de betegnende Ord: Død af Sult!

Berlin d. 12. Juli 1917.

I Morges bragte Aviserne det kejserlige Reskript angaaende den lige Valgrets Indførelse i Preussen. Reskriptet var ventet og vakte derfor ikke særlig Overraskelse. Venstrebladene noterede det som et betydningsfuldt Skridt i den rigtige Retning. Den konservative Presse forkyndte derimod, at Reskriptet betød det gamle Preussens Undergang.

Ved Middagstid udbredtes Efterretningen om, at Kronprinsen havde udbedt sig Samtaler med en Del fremragende Parlamentarikere. Meget tyder paa, at Valget af disse Parlamentarikere er bleven bestemt af de konservative Førere Hr. v. Heydebrand og Grev Westarp under deres Samtale med Kronprinsens Adjudant Hr. v. *Maltzahn*. Naar Payer, som man ikke godt kunde undgaa, undtages, er det helt igennem falden paa Hr. v. *Bethmann-Hollwegs* afgjorte Modstandere, ja, til Dels paa hans bitre Fjender. Til de sidste hører Grev Westarp og Dr. Stresemann, mens Dr. David maa betegnes som den indenfor de socialdemokratiske Rækker, der er ham mindst velsindet.

Ud paa Eftermiddagen traf jeg *Keil* i Rigsdagen. Han fortalte mig, at Kronprinsen havde gjort et udmærket Indtryk paa Dr. David, med hvem han havde underholdt sig i over en Time. Hans Spørgsmaal havde været forstandige, og hans Intelligens betydelig større, end Dr. David havde ventet.

Senere fortalte Dr. *Müller-Meiningen* mig, at Kronprinsen ligeledes havde gjort et over Forventning godt Indtryk paa Payer. Samtalen havde hovedsagelig drejet sig om Hr. v. *Bethmann-Hollweg*, og han havde direkte spurgt Parlamentarikerne, om de mente, at Rigskansleren var egnet til at

afslutte Freden. Samtalerne vil, efter den almindelige Mening i parlamentariske Kredse, resultere i Hr. v. Bethmann-Hollwegs Fald.

De National-Liberale, som tilsyneladende er fast bestemte paa at smede, mens Jernet er varmt, har i en særlig Skrivelse til Hr. v. Valentini hævdet Nødvendigheden af, at Hr. v. Bethmann-Hollweg straks træder tilbage, og samtidig sendt en Afskrift af denne Skrivelse til Statssekretær Helfferich, for at han kan gøre Rigskansleren, der forleden mente at kunne konstatere en Modsætning mellem Dr. Stresemann og hans Fraktion, bekendt med dette sidste Mistillidsvotum. Under det interfraktionelle Møde i Dag, som begyndte Kl. 3 Efterm. og varede til langt ud paa Aftenen, gav den national-liberale Fraktion, som Dr. Müller-Meiningen meddelte mig, officielt de øvrige Fraktioner Meddelelse om dette Skridt.

I Rigsdagen havde jeg atter en længere Samtale med *Seyda*, som efter Aftale meddelte mig den polske Fraktions Beslutninger. De gaar ud paa, at Polakkerne med en særlig Motivering vil afgive blanke Stemmesedler, naar Flertalspartiernes Resolution sættes under Afstemning.

Aftenudgaven af „Lokal-Anzeiger“, som iøvrigt er udkommen under et andet Navn, fordi den kommanderende General har forbudt Bladet paa ubestemt Tid under Henvi- sning til Ernst Zimmermanns voldsomme Angreb paa Rigskansleren, bragte Meddelelse om, at fem konservative preussiske Ministre: *Breitenbach*, *Beseler*, *Trott zu Solz*, *v. Schorlemer-Lieser* og *v. Loebell* har taget deres Afsked. Jeg var den første, der bragte Efterretningen til Rigsdagen, hvor jeg traf *Keil*, *Herman Müller*, som lige var vendt tilbage fra Stockholm, og *Meerfeld*. Herman Müller sagde straks: „Der maa falde flere, der maa ogsaa renses ud i Riget.“

Det er, som om Socialdemokraterne først nu er bleven sig deres Magt bevidste. Men de er til Gengæld nu ogsaa efter alt at dømme fast bestemte paa at bruge den. *Gerstenberg* af Centrum, som jeg havde en længere Samtale med, beklagede sig bittert over, at Partiets Formænd og betydeligste Førere *Spahn* og *Gröber* begge er syge og fraværende under denne kritiske Situation.

Udenfor Rigsdagsbygningen mødte jeg Dr. *Mugdan*. Vi talte om Krisen. „Valgretsreformen nytter ikke noget,“ sagde

han, „naar Rigskansleren bliver. Bethmann maa gaa. Bliver han, bryder Krisen atter ud i skærpet Form om tre Maaneder, og saa maa Kejseren takke af!“

Berlin d. 13. Juli 1917.

I Formiddags traadte Finansudvalget atter sammen. Jeg fulgtes med Professor *Liszt* hen i Rigsdagen. Undervejs drøftede vi Situationen. Ved Brandenburger Thor stødte *Conrad Hauszmann* til os. Han havde hørt, at Centrum havde trukket sig tilbage fra Resolutionen, og var derfor meget nedslaaet. Bajerne, sagde han, havde under Friherre *v. Hertlings* Ledelse atter vundet Overtaget indenfor Fraktionen. I Foyeren traf vi Dr. *Struwe*, *Waldstein* og flere Rigsdagsmænd, som stadfæstede Efterretningen og yderligere meddelte, at Rigskansleren havde afvist Resolutionen. Ogsaa der mente man at spore Hertlings Indflydelse.

I Udvalgsværelset kom *Hoch*, Dr. *Quessel* og Dr. *Oscar Cohn*. De havde endnu ikke hørt Efterretningen, men erklærede med stor Bestemthed, at Socialdemokraterne denne Gang vilde staa urokkelig fast. Kort efter traadte en Del Medlemmer af Centrum ind. De bestormedes straks med Spørgsmaal og erklærede til almindelig Glæde, at Fraktionen med knusende Flertal havde besluttet at stemme for Resolutionen.

Da Dr. *Spahn* var syg, overtog Dr. *Südekum* Forsædet. *Ebert* tog straks Ordet og udtalte: Situationen er til min Beklagelse endnu ikke klaret. Regeringen har endnu ikke taget Standpunkt til de afgørende Spørgsmaal. Jeg foreslaar derfor, at vi atter udsætter Mødet.

Præsident *Kaempff* oplæser en Skrivelse fra *Erzberger*, hvori han, under Henvisning til Pressens Meddelelser om Udvalgets Forhandlinger foreslaar, at det skal forbydes Pressen at bringe andre Meddelelser om Udvalgets fortrolige Forhandlinger end den officielle, af Udvalget godkendte Beretning.

Dr. *Südekum* oplæser en Skrivelse fra Bureaudirektør *Jungheim*, hvori han meddeler, at han Dagen før har kontrolleret Forsamlingen. Han havde da konstateret, at der kun sad Rigsdagsmænd paa den Side, hvor Parlamentarikerne har deres Pladser, men at der derimod sad flere Herrer, som han ikke kendte, mellem Regeringens Repræsentanter. Ved at henvende sig til en enkelt af dem fastslog han, at Vedkom-

mendes Adkomst til at betræde Salen som Regeringens Repræsentant var den, at han var ansat som Medhjælper i et Krigsselskab. (Munterhed.) Da Bureaudirektøren derefter bad ham om at forlade Salen, fik han et meget uhøfligt Svar. Det var nødvendigt, at Regeringen herefter førte skarp Kontrol med sine Repræsentanter, da Tjenerne ikke kendte dem. Bedst var det at forsyne dem med Legitimationskort. — Dr. *Helfferich* lovede, at dette skulde ske. Erzbergers Forslag faldt derefter ved Afstemningen.

Statssekretær *Helfferich* talte imod Eberts Forslag om atter at udsætte Mødet. *Dittmann* ligesaa. Men ved Afstemningen blev det vedtaget imod de Konservatives, de National-Liberales og de uafhængige Socialdemokraters Stemmer. Derpaa hævedes Mødet.

I Læsesalen kom Dr. *Oscar Cohn*, som lige er vendt tilbage fra Stockholm, og overrakte mig en Pakke svenske Aviser, som indeholdt Artikler om Bombeaffæren i Norge, deriblandt flere Artikler af *Branting*. Han bad mig om at læse dem og at sammenstille ham de vigtigste Uddrag i tysk Oversættelse. Dette lovede jeg.

Vi talte derefter om hans Indtryk fra Stockholm. Pludselig siger han: „Kender De en Bog, som hedder „Den tavse Dansker?““ „Den er forbudt her i Landet,“ svarede jeg, „jeg har derfor ikke haft Lejlighed til at læse selve Bogen, men jeg har læst flere Anmeldelser af den. Hvorfor spørger De om det?“ „Jo, for den Bog har *Branting* indtrængende opfordret mig til at læse.“

Dagen har været meget bevæget. Det viser sig, at Centrum staar fast. Da jeg traf Dr. *Belzer*, sagde han til mig, at det ikke længere lader sig rokke, hvad Fredsresolutionen angaar. I Rigsdagen var der stærkt Rykind med ideligt skiftende, ivrigt diskuterende Grupper. Ud paa Eftermiddagen kom *Pospiech*, v. *Grabski* og *Seyda* ind i Læsesalen og fortalte mig, at *Bethmann var falden*. „Forladt af alle!“ udbrød Hr. v. *Grabski*. „Skade,“ sagde Hr. v. *Trampczynski*, som kom til, „en bedre Kansler faar vi ikke.“ „Han var helt igennem en anstændig Karl,“ tilføjede *Seyda*.

Mens vi stod og talte videre, kom Bureaudirektør *Jungheim*, kaldte v. *Trampczynski* til Side og vekslede nogle Ord med ham. „Bureaudirektøren stadfæster,“ sagde han, da han kom tilbage til os, „at Rigskansleren er afskediget, og Hin-

denburg indbyder Fraktionernes Formænd til en Sammenkomst i Generalstabsbygningen Kl. 5 for at give os nogle Oplysninger om den militære Situation.“

Vi skiltes. *Legien* kom hen til mig og forestillede Journalist *Eidde* fra „Vestjyllands Socialdemokrat“. Jeg bragte senere *Eidde* i Forbindelse med *Bernstein*, med hvem han havde en længere Samtale i min Nærværelse. Under denne Samtale kom *Bernstein* tilbage til det Indtryk, han havde faaet af *Borgbjerg* og *Stauning* paa Hjemrejsen fra Stockholm. „*Borgbjerg*“, sagde han, „er endnu som en Staalplade, der kan sættes i Svingninger. Men *Stauning* er som en urokelig Stenplade. Hvad der staar indhugget i den, lader sig ikke ændre.“

Der var livligt omkring i Gangene og Salene. Overalt saa man Grupper af Rigsdagsmænd, som drøftede Stillingen. Mange Rygter svirrede rundt. Jeg gik ene ned ad den store Foyer, mens jeg tænkte paa *Plutarch's* Fortælling om *Themistokles's* Fader, der tog Sønnen med ned til Havet og viste ham de gamle Skuder, der stod i Strandkanten, idet han advarende sagde: „Se dette er Politikerens Lod, naar han mister Massens Gunst!“ Nu staar *Bethmann* i Havstokken.

Om Aftenen gik jeg til Stambordet i „Habsburger Hof“, hvor jeg traf Professor *v. Liszt* og *Jan Fegter*. *Fegter* havde talt med *Fischbeck*, da han og *v. Payer* kom fra *Hindenburg* og *Ludendorff*. *Wahnschaffe* havde været tilstede under Samtalen. De to Feltherrer billigede i alt væsentligt *Fredsresolutionen*. *Ludendorff* ønskede dog Slutningen „lidt mere pebret“. Om *Rigskansleren* var der ikke bleven talt. Samtalen med *Partiførerne* havde været $\frac{3}{4}$ Time.

Dr. Mugdan kom til. „*Hindenburgs* Indgriben er et stort Fejlgreb“, sagde han. „Den vil gøre et overordentlig uheldigt Indtryk udadtil. Vore Fjender vil sikkert straks slaa Kapital af den.“

Vi talte videre om den politiske Situation. Derfra gled Samtalen over paa *Ernæringsvanskelighederne* og videre til *Savnet af Fodtøj*. Professor *v. Liszt* fortalte, at han i det sidste Aar egenhændigt havde forsaalet sit sidste Par Støvler med *Læderstumper*. Det gik godt. Dog var det meget ubehageligt, at *Stifterne* nu og da traadtes igennem op i *Foden*! *Dr. Mugdan* beslog selv sine Støvler med *Jern* og holdt det for det bedste. En sær Tid!

Seniorerne havde været samlede sent paa Eftermiddagen, og det meddeltes af Kolleger, som nu kom til, at de havde besluttet at udsætte Rigsdagens Møder, til Forholdene var mere afklarede. Finansudvalgets næste Møde vilde tidligst blive afholdt næste Torsdag. Jeg bestemte mig derfor til at rejse hjem, tog afsted Lørdag Eftermiddag, kom hjem Søndag og rejste atter tilbage til Berlin Tirsdag den 17. Juli.

Berlin d. 18. Juli 1917.

I Dag gik jeg tidligt hen i Rigsdagen. Der var et stadigt Rykind. Medlemmerne kom og gik. Rigskansler *Michaelis* havde allerede modtaget sin Udnævnelse i Søndags, men ingen vidste endnu, hvad han førte i sit Skjold. *Conrad Hauszmann* udtrykte bedst den almindelige Opfattelse i Ordene: „Vi har mistet en Statsmand og faaet en Embedsmand i Stedet.“

Der er fastsat et Plenarmøde til den 19. Juli og i Bureauets Meddelelse hedder det: Den nye Rigskansler vil tale ved Mødets Begyndelse.

Polakkerne meddelte mig efter Aftale Fredsresolutionens Ordlyd straks efter, at den var vedtaget, og vi drøftede derefter indgaaende Stillingen. Elsasserne er under stærk Presion gaaet med som Forslagsstillere og vil uden Forbehold stemme for Resolutionen. De er forskræmte af Militærdiktaturet. Hr. v. *Trampczynski* fortalte mig, at han havde sagt til *Hauss*: „Jeg forstaar ikke, hvorledes De uden Forbehold kan stemme for Resolutionen?“ Hvortil *Hauss* svarede: „Jeg synes ikke, at dette er betænkeligt. Da der i Resolutionen tages bestemt Afstand fra alle Annektioner, maa vi, hvis den gennemføres, komme tilbage til Frankrig.“ Polakkerne godkender ikke denne Opfattelse og afholder sig derfor fra at stemme, mens jeg — hvad Polakkerne billiger — vil stemme for Resolutionen med en særlig Motivering, som forebygger Misforstaaelser.

Berlin d. 19. Juli 1917.

I Dag havde Rigsdagen atter en stor Dag. Alle Tribuner var overfyldte. I Hoflogen saas flere Fyrster, i Diplomatløgen de fleste af de herværende Gesandter. Forbundsraadets

Borde var besatte til Trængsel. Rigskansler *Michaelis* kom i sidste Øjeblik. Lille, spinkel, uanselig, iført stramtsiddende Diplomatfrakke, satte han sig paa Pladsen, som Bethmann hidtil har haft og unægtelig har fyldt bedre. Ved Siden af ham tager Marineminister *v. Capelle* og Krigsminister *v. Stein* Plads i fuld Uniform med klirrende Vaaben, bag dem staar Rækker af høje Officerer, en god Illustration af Militærets Overmagt over Civilmyndighederne!

Rigskanslerens Tale var i Forvejen censureret og godkendt af Flertalspartiernes Førere. Den var, hvad man var forbedt paa, en normal bureaukratisk Præstation, uden Sving og uden Flugt, men bragte en pinlig Overraskelse, idet *Michaelis* tvertimod alle Aftaler i sidste Øjeblik føjede Ordene „*saaledes som jeg opfatter den*“ til sin Godkendelse af Fredsresolutionen. Om Forhandlingerne giver de stenografiske Beretninger iøvrigt fyldige Oplysninger. Jeg fik Ordet som sidste Taler og motiverede min Afstemning med følgende Erklæring:

„Idet jeg henviser til de danske Nordslesvigeres nationale Rettigheder, som jeg har den Ære at repræsentere her, og under den Forudsætning og i fast urokkelig Tillid til, at deres nationale Ønsker og Krav efter Krigen vil blive opfyldte i fuldt Omfang, stemmer jeg af almindelige politiske Grunde for den foreliggende Fredsresolution.“

Erklæringen blev modtaget med Bifald af Flertalspartierne. Den var bleven imødeset med en vis Spænding, som gav sig Udtryk i, at mange, efter at jeg havde meldt mig til Ordet, kom til mig for at spørge, hvorledes jeg vilde stemme.

Da jeg gik ned fra Talerstolen, kom *Conrad Hauszmann* og *Fr. Naumann* og trykkede mig varmt i Haanden. De forstod mig begge og billigede mit Standpunkt.

Efter Mødet fortalte *Sivkovich* mig, at Hærledelsen vilde have haft Fyrst *Bülow* til Rigskansler. *Ludendorff* havde bragt ham i Forslag overfor Kejseren, men var bleven meget energisk afvist med et barskt „*Niemals*“. I sin Raadvildhed faldt Kejseren derefter tilbage paa sin Generaladjutant Admiral *v. Müllers* Forslag: *Michaelis*, der kun kan opfattes som Pladsholder og næppe vil kunne holde sig Vinteren over. *Ludendorff* har iøvrigt, fortalte han videre, i den sidste Tid mistet en stor Del af sin Popularitet, fordi han mere og mere afslører sig som Altysker.

Den 20. Juli havde vi et ganske kort Møde. Under Afstemningen om den ny Krigsbevilling paa 15 Milliarder tog jeg ud til „Lehrter Bahnhof“ for at modtage et Par Slægtninge. Dagen efter tog jeg hjem.

Berlin d. 21. August 1917.

Efter Flertalspartiernes Opfordring traadte Finansudvalget atter sammen i Dag. *Dr. Südekum* aabnede Mødet, bød den nye Rigskansler velkommen og sagde nogle hjertelige anerkendende Ord om Spahn, som endnu er syg. Derefter valgtes *Dr. Fehrenbach* til Formand i Stedet for Spahn. Han overtog straks Ledelsen og gav Ordet til

Rigskansler Michaelis: Overfor vore Forbundsfæller har jeg søgt at vedligeholde samme hjertelige Forhold som min Forgænger. Med Bulgarien og Tyrkiet har det hidtil kun været muligt ad skriftlig Vej. Med Østerrig har jeg ført Forhandlinger under mit Besøg i Wien og senere under Grev Czernins Besøg her. Forhandlingerne udmundede i, at vi har rakt hinanden Haanden i trofast Samarbejde. Vort Forbund med Østerrig er fast og urokkeligt.

Siden Udvalget sidst var samlet, er vore Fjender atter bleven forøgede, denne Gang med tre: *Liberia, Siam* og *Kina*, som uden at have egentligt Mellemværende med os, alle er bleven drevne frem af England.

Vi fører Krigen under enig Ledelse. Jeg har bedt *Hindenburg* om at give mig en Oversigt over den militære Stilling. Feltmarskallen telegraferer, at intet bedre beviser Undervandskrigens Virkninger end Englands og Frankrigs krampagtige Forsøg paa at bryde vor Vestfront i Flandern for at ødelægge vore Undervandsbaades Basis. Deres Angreb er strandede under de sværeste Tab. For at støtte disse Angreb har Franskmændene endvidere angrebet ved Verdun, hvor vi frivilligt har rømmet enkelte Strækninger for at forhale Angrebet, mens det er lykkedes Franskmændene at erobre enkelte andre forholdsvis betydningsløse Strækninger. Iøvrigt er Angrebene ogsaa strandede her. — Ved Østfronten har vi vundet nye Sejre, slaaet den russiske Hær og tilbageerobret vide Landstrækninger. Saavidt *Hindenburg*. *Et Blik paa vor militære Stilling viser saaledes, at den ved dette Krigsaars Begyndelse er gunstigere end nogensinde*. Dette gælder ogsaa om Stillingen til Søs. Ved at tage alt i Betragtning maa vi der-

for komme til det Resultat, at der trods alle Ønsker om at standse Blodsudgydelsen dog ikke for os er Grund til at søge en Afkaldsfred (Versichtfrieden).

Vi har nu sikre Efterretninger om, hvorledes de Allierede har i Sinde at dele Byttet, hvis de sejrer. Frankrig har forbeholdt sig Elsass-Lothringen og venstre Rhinbred, England Mesopotamien og det meste af Lilleasien, Rusland Armenien og Konstantinopel med tilstødende Landstrækninger. Palæstina oprettes som selvstændig Stat under engelsk-fransk Protektorat. Resten af Lilleasien deles i et engelsk og et fransk Interesseomraade. Italiens Indgriben i Krigen har fremtvunget Ændringer i dette Program, som vi endnu ikke har fuld Klarhed over.

Helt ind i Venstrekredse hævder den tyske Presse, at vi ikke kan fremtræde med nye Fredstilbud saa længe Fjenden er uforsonlig. Jeg lægger Vægt paa at fremhæve dette med Henblik paa Pavens Fredsnote. Pressen har gengivet Notten rigtigt. Dens Grundtanker er prægede af Pavens ophøjede Stilling. I Stedet for Krig ønsker han varig Fred, i Stedet for Vold Voldgiftsdomstole.

Vor Stilling til Pavens Forslag kan først præciseres, naar vore Forbundsfæller har taget Standpunkt. I Dag kan jeg kun ytre mig i al Almindelighed. Først vil jeg konstatere, at Notten er fremgaaet af Pavens eget Initiativ og at vi ikke har øvet nogen Indflydelse paa dens Form. (Tilraab: Form!) Dernæst, at vi hilser Notten med Sympathi, fordi den i Hovedsagen bevæger sig paa samme Linje som vort Fredstilbud. Dette vil vi give Udtryk overfor Paven, som efter min Overbevisning søger at optræde retfærdigt og upartisk. Under Former, som vi senere kan aftale, er jeg villig til at vedligeholde intim Forbindelse med Finansudvalget, indtil vort Svar foreligger.

Talen modtoges med Tavshed, og der lød intet Bifald, da Rigskansleren sluttede. *v. Payer* foreslog en særlig Debat om Pavenoten, før Udvalget gik over til en Drøftelse af den almindelige politiske Situation. Forslaget vedtoges.

Ebert: Efter Bemyndigelse af mine Partifæller erklærer jeg, at vi hilser ethvert Skridt, som er egnet til at fremskynde Freden, med Glæde. Vi hilser Pavenoten med særlig Glæde, fordi den bevæger sig i samme Retning som vore Bestræbelser. Vi beklager, at vi ikke allerede i Dag kan udtale os

om Notens Enkeltheder, men haaber, at det snart maa lykkes.

Derefter afgav *v. Payer, Mayer-Kaufbeuren, Prins Schönauich-Carolath, Grev Westarp og Warmuth* paa deres Parti's Vegne næsten ligelydende Erklæringer. Grev Westarp og Warmuth benyttede tillige Lejligheden til at konstatere, at de kunde slutte sig til Rigskanslerens Udtalelser.

Ledebour: Ved nu at tie uden at give Rigskansleren Direktiver overlader Parti'erne helt Svaret paa Pavenoten til Regeringen. De opgiver dermed paa Forhaand at øve Indflydelse paa Afgørelsen og maa nøjes med at øve Kritik, naar den er falden. Efter de sidste Aars bitre Erfaringer venter vi os intet af Regeringen. Folkene maa tage Sagen i deres egen Haand og fremtvinge Freden.

Ebert: Overfor Ledebour maa jeg hævde, at vi selvfølgelig ikke giver Afkald paa at øve Indflydelse paa Afgørelsen. Vi ønsker kun Sagen udsat, indtil vore Forbundsfæller har taget Standpunkt. Rigskansleren har udtrykkelig erklæret sig rede til at forhandle videre med Udvalget om Sagen, naar det er sket.

Ledebour: Jeg konstaterer, at Eberts Fortolkning af Rigskanslerens Udtalelser er vildledende. Rigskansleren har med Ordene: „saaledes som jeg opfatter den“ paa Forhaand afsvækket Fredsresolutionens Betydning. Derfor spørger jeg nu direkte Rigskansleren: Er Eberts Fortolkning af Deres Ord rigtig?

Ferhenbach: Der er ikke flere Talere paa Listen. (*Ledebour*: Og Rigskansleren?) Jeg foreslaar derfor, at vi udsætter Forhandlingerne til i Morgen. Forhaabentlig vil det saa være muligt at gaa nærmere ind paa Enkelthederne. Forslaget vedtoges, og Mødet hævedes.

Berlin d. 22. August 1917.

Forhandlingerne genoptoges i Dag. Efter en kort Forretningsordensdebat gav Formanden Orden til

Udenrigsminister Frh. *v. Kühlmann*: Siden den fransk-tyske Krig i 1870—71 har Ledelsen af Tysklands Udenrigspolitik været ualmindelig vanskelig. Under Krigen har dette selvfølgelig i endnu højere Grad været Tilfældet. Ved under disse Forhold at overtage Ledelsen føler jeg, at jeg har paataget mig et uhyre Ansvar.

At opretholde og uddybe Forholdet til vore Forbunds-fæller og at pleje Forholdet til de Neutrale er en af vor Udenrigs-politik's vigtigste Opgaver. Vi maa skaane deres Interesser, saa vidt Krigsfornødenhederne tillader det, og forebygge, at vi faar endnu flere Fjender.

En Politik, som udelukkende er grundlagt paa Magten, er fordømt til at lide Skibbrud. Vi maa derfor bygge vor Politik paa Magten og Retten.

Vi har ikke diplomatiske Forbindelser med vore Fjender. Men ethvert Ord, som tales i Tyskland — ogsaa her bag lukkede Døre og under strengt fortrolige Former — vil før eller senere naa ud til dem. Det maa vi lægge os paa Sinde, før vi taler.

Ethvert godt Forhold hviler paa gensidig Tillid. Af Rigsdagen maa jeg udbede mig et Forskud af Tillid til mine Evner og min gode Vilje.

Naar der rettes Forespørgsler til os i Plenum, er det Skik og Brug, at vi varskoer. Det kan vi ikke kræve her. Men det vil ligge i alle Parters Interesse, at det alligevel sker, mundtligt eller skriftligt, for at vi kan have et fyldigt Svar paa rede Haand.

Vi træder nu ind i det sidste Krigsjaar fast bestemte paa at holde ud, til vi har opnaaet en ærefuld Fred, som sikrer Tysklands Fremtid.

Referenten Prins *Schönaich-Carolath* stillede derefter en Række Spørgsmaal om Forholdet til de Neutrale, til Argentinien, til Spanien.

Fr. Naumann: Udenrigsministerens Udtalelse om, at vi maa bygge vor Politik paa Magt og *Ret*, har berørt os sympathisk. Vi er enige med ham om, at Folkenes Liv ikke kan bestemmes af raa Magt. Vi opnaar kun Fred ved at sætte *Retten* i Forgrunden.

Han udbad sig derefter Oplysninger om, i hvilke Lande der endnu er tyske Diplomater og Konsuler, krævede Nyorientering paa det udenrigspolitiske Omraade og specielt, at Folkerepræsentationerne skal have Indflydelse paa Statstraktaters Afslutning.

Endvidere udbad han sig nærmere Oplysninger om de neutrals Magters Stilling og opfordrede til Slut Regeringen til at knytte Forholdet til Forbunds-fællerne fastere ved at føre det ind i bindende, traktatlige Former.

Dr. *David*: Rigskansleren mente i Gaar, at Jordbunden for Tiden er ugunstig for Fredsdrøftelser. Han fandt denne Opfattelse stadfæstet af nogle Ytringer i den socialdemokratiske Presse. Disse Ytringer er imidlertid udelukkende rettet til de fjendtlige *Statsmænd*. Vore Fredsbestræbelser tager derimod særlig Sigte paa de fjendtlige *Folk*. Til dem har vi ogsaa rettet vor Fredsresolution. At Statsmændene vilde afvise den, var vi forberedte paa. Men paa Folkene har den virket og virker den videre.

I Indlandet drives der en vild Agitation imod Fredsresolutionen. Fyrst *Solm-Horstmar* gaar saa vidt, at han siger, at Rigsdagens Flertal bevæger sig paa Grænsen af Landsforræderi. Men hans Meningsfæller, der betegner sig selv som Nationalpatrioter, har bevæget sig paa denne Linje under deres Sammenkomst i „Hotel Adlon“. Censuren hindrer os desværre i at optræde imod dem med fornøden Skarphed.

I sidste Samling klagede vi over, at Censuren havde forbudt Udbredelsen af Scheidemanns Rigsdagstale i Brochureform. Vi fik den Gang Løfte om, at Forbudet skulde blive ophævet. Men Forbudet bestaar fremdeles. Der er endog her i Berlin bleven foretaget Husundersøgelse efter den, mens den Lehmannske Brochure og andre altsyske Agitationsskrifter vedvarende ad officiel Vej udbredes i Hæren. Her kræver vi, at Regeringen hurtigst muligt skrider ind.

„Wolffs Bureau“ arbejder ligeledes vedvarende i annektonistisk Aand. Det har paa Forhaand søgt at afsvække Fredsresolutionen overfor Udlandet. Dets Beretninger om vore Forhandlinger var i højeste Grad tendentiøse. Vi gør Regeringen ansvarlig herfor og kræver, at dette Misforhold ophæves.

Fredsresolutionen blev endvidere stærkt svækket af Rigskansleren med Ordene „saaledes som jeg opfatter den“. Vi haaber, at Rigskansleren hurtigst muligt vil skride radikalt ind imod det Misbrug, der fra altsysk og annektonistisk Side drives med disse Ord.

De Konservatives Forsøg paa at tage Rigskansleren til Indtægt har naaet Højdepunktet med Grev *Schwerin-Löwitz's* Tale i Anklam, hvis Udbredelse Censuren mærkværdig nok har tilladt, skønt den indeholder Insinuationer, som Rigskanslerens Ære kræver, at han værger sig imod. At Grev *Czernin* straks har stillet sig paa Fredsresolutionens Stand-

punkt og hævded, at dette ogsaa er Rigskanslerens, fortier Altyskerne.

Hvorfor afviser de fjendtlige Statsmænd vort Fredstilbud? Fordi vi har sat os den Opgave at styrke Fredsstemningen i de allierede Lande, og fordi det forudsætter en Afkaldsfred ogsaa for dem. Virkningen af Fredsresolutionen spores især i deres Frygt for Stockholm.

Erzberger: Naar Udenrigsministeren siger, at vi har begyndt paa det sidste Krigsjaar, er det hans Pligt at gøre alt, hvad der staar i hans Magt, for at Krigen kan afsluttes indenfor denne Frist. Naar han endvidere siger, at en Politik, som kun er baseret paa Magt, er fordømt til at lide Skibbrud, maa det betegnes som et godt Ord.

Da Udvalget sidst var samlet, meddelte man os, at Forholdet til Kina var godt. Nu har det erklæret os Krig. Hvorledes staar det med de Overenskomster, vi har afsluttet med Svejts? Jeg holder det for rigtigst, at vi lader Finland sejle sin egen Sø.

Det er nødvendigt, at der skaffes Klarhed med Hensyn til det Misbrug, Altyskerne driver med Rigskanslerens Ord „saaledes som jeg opfatter den“. Det havde været bedre, hvis Rigskansleren ikke havde udtalt de Ord. Fredsresolutionen har skuffet mange, ogsaa indenfor Centrum. Det kunde ikke være andet. Den store Masse læser kun Hærledelsens Beretninger. Den har det Indtryk, at vi altid sejrer og aldrig mister Fanger og Kanoner. Jeg vilde ønske, at Hærledelsen sagde Sandheden, ogsaa hvor den er os ugunstig. I Længden vilde det ikke svække, men styrke os.

Bortset fra disse Skuffelser har Fredsresolutionen virket godt indadtil som udadtil, ikke mindst ved Fronten, men ogsaa overfor de Neutrale og i Østerrig, hvor den mere end noget andet har hævet Stemningen. Jeg fastholder mit tidligere Synspunkt: *Den Fred, som vi kan opnaa nu, vil absolut ikke blive daarligere end den Fred, vi kan opnaa næste Aar.*

Helfferichs Undervandskrigs-Tale kan ikke ændre denne Overbevisning. Skæbnens Ironi vilde, at Lloyd George samtidig holdt en Undervandskrigs-Tale. (Munterhed.) Jeg holder det for overflødigt at imødegaa Helfferichs Tal (Stærk Tilslutning). Men det har unægtelig forbavset mig, at han har haft Mod til at hævde, at han aldrig har talt om en bestemt Termin. Jeg ser ham endnu staaende derhenne foran

det store Kort, ved Hjælp af hvilket han beviste os, at England var færdig inden Høst. (Meget rigtigt. Stærk Tilslutning.) Det er urigtigt at vække nye Illusioner. Mine Tal er desværre rigtige.

Grev Schwerin-Löwitz mener, at vi er nervøse. Et Blik paa mig og paa ham er tilstrækkeligt til at vise, hvor Nervøsiteten er stærkest. Om Fredagen, da der i Højrepartierne herskede et Virvar som i en forstyrret Myretue, samledes vi i al Ro og Mag her i denne Sal for at affatte Resolutionen. Nervøsiteten maa De derfor virkelig søge andetsteds.

Hvis „Wolffs Bureau“, som atter, specielt hvad Fredsresolutionen angaar, har gjort alt muligt for at vildlede Stemningen i Udlandet, ikke snart ændrer sin Holdning, maa vi tage vore Forholdsregler og afgive Erklæringer, som Udlandet faar Kendskab til.

Rigskansler *Michaelis*: Flere Talere har anket over, at jeg til min Omtale af Fredsresolutionen knyttede Ordene „saaledes som jeg opfatter den“. Jeg vil give en historisk Fremstilling. Fredsresolutionen blev offentliggjort den 14. Juli, samme Dag som jeg overtog mit nuværende Embede. Skønt et Stridsæble mellem Partierne kunde den en Gang offentliggjort ikke ændres. Man søgte at inddrage mig i Striden. Under Samtalerne, som jeg havde med Flertalspartiernes Førere, fik jeg det Indtryk, at der var mange Nuancer i Opfattelsen af dens Betydning. Jeg kunde ikke binde mig til en bestemt Opfattelse. Krigsmaalene, saaledes som de er angivne i min Tale, var for mig det vigtigste. Jeg udtalte da: Disse Maal kan naas indenfor Rammen af Fredsresolutionen, saaledes som jeg opfatter den. *Jeg har aldrig pure stillet mig paa Fredsresolutionens Grund.* Men De kan stole paa, at jeg vil gøre alt, hvad der staar i min Magt, for at vi hurtigst muligt kan faa Fred.

Efter at Rigskansleren, tilskyndet af Helfferich, atter havde bedt om Ordet for at udtale Ønsket om, at hans Udtalelser om Fredsresolutionen blev behandlede som strengt fortrolige, opstod der en Forretningsordensdebat.

Ledebour spottede over Rigskanslerens Ængstelse for Offentligheden. Hvad hans Tale indeholdt, kunde godt offentliggøres.

Erzberger: Jeg holder ogsaa paa Offentliggørelsen, men Rigskansleren maa her selv have det afgørende Ord.

Ebert: Erklæringen til Rigskanslerens i fuld Offentlighed holdte Tale maa vi under alle Omstændigheder kræve offentliggjort.

Hauszmann fraraadede dette. Ledebour og Noske spotter over hans Formynderi.

Ebert (meget indtrængende, alvorligt og energisk): Rigskanslerens Udtalelser er overordentlig vigtige baade indadtil og udadtil. *En Time før Forhandlingerne i Rigsdagen den 19. Juli erklærede Rigskansleren overfor mig, at han var enig med os om at tilstræbe en Forstaaelses- og Forsoningsfred.* Der var da ikke Tale om den Eftersætning, som han senere indflettede. Den er bleven tilføjet i sidste Øjeblik, har derefter været Stikordet for en vild Agitation indadtil og virket højst uheldigt udadtil. Talen i Dag er saa vigtig, at Fortroligheden ikke kan besluttes nu bagefter. Vi maa bestemt kræve, at denne Del af Talen bliver offentliggjort.

v. Payer: Jeg havde paa Forhaand Lejlighed til at læse Rigskanslerens Tale og til at foreslaa et og andet i den ændret. *Under de Samtaler, jeg da havde med ham, var der ikke Tale om Eftersætningen „saaledes som jeg opfatter den“. Den er tilføjet i sidste Øjeblik.*

Rigskansleren sad under denne Debat stum og hjælpeløs paa sin Plads. Helfferich, som var meget bleg og nervøs, hviskede uafbrudt til ham. Der fulgte en kort, heftig Debat om, hvorvidt det efter Forretningsordenen var tilladt at offentliggøre Talen imod Rigskanslerens Vilje. Det fastsloges, at Udvalget var berettiget dertil, men at det var hævdvunden Skik, at man i saadanne Tilfælde rettede sig efter Talerens Ønske. Man enedes foreløbig om, at Rigskansleren efter Middagspavsen skulde forelægge Udvalget det Referat af Talen, som han ønskede offentliggjort, og at Udvalget derefter skulde beslutte, om det var tilstrækkeligt. Derpaa hævdedes Mødet under stærk Bevægelse.

Jeg stod da i Nærheden af Dr. Südekum. Han vendte sig om imod mig og viste mig et Ark Papir, hvorpaa han med store Bogstaver havde skrevet:

*Theobald,
Kehre bald zurück!*

Ligeoverfor os sad *Ebert*, Dr. Südekum foldede Arket sammen og rakte ham det over Bordet. *Ebert* læste Under-

skriften. „Ja“, udbød han, mens et smerteligt Drag bredte sig om Munden: „*Det er desværre kun, hvad jeg har forudset fra første Færd af!*“

Medlemmerne forlod ivrigt samtalende Salen. Da jeg sammen med flere Kolleger gik forbi Elevatoren, raabte *Noske*, som stod i den, uden at kende Dr. Südekums Plakat, til os: „*Theobald, kehre zurück!*“

Tilfældigt gik jeg ned ad Trapperne med *Haase* og *Liesching*. „Dette er dog under al Kritik,“ udbød *Liesching*. „Selv *Haase* er nu vist enig med os om at istemme Raabet: „*Theobald, kehre zurück!*“ *Haase* bekræftede det.

Endelig hørte jeg i Foyeren i Forbigaaende *Junck* sige til en Frisindet, idet han rystede paa Hovedet: „*Theobald, kehre zurück!*“ — Alle ønskede Hr. v. *Bethmann* Hollweg tilbage.

„At et stort Folk i saa kritiske Tider skal lide under en saadan Statsmandsmangel er dog sørgeligt,“ sagde Dr. *Wiemer* ved Middagsbordet i Restaurationen, hvor alle Frisindede var enige om, at Rigskanslerens Debut i Finansudvalget var en fuldstændig Fiasko.

Jeg fulgtes efter Middagspavsens op i Salen med Dr. *David*. „Det er et daarligt Bytte, vi har gjort,“ sagde han stille. „*Michaelis's* Evner er helt utilstrækkelige i den Stilling, han nu indtager. Han er uden parlamentarisk Skoling og har intet Begreb om parlamentariske Former.“

Da vi traadte ind i Salen, stod *Jan Fegter* ved Døren i Samtale med en Centrumsmand. „Der er,“ sagde *Fegter*, „som jeg fra første Færd af har forudset, samme aandelige som legemlige Misforhold mellem *Michaelis* og *Bethmann*.“ „Ja,“ svarede Centrumsmanden, „der gives en Blomst, som hedder „Rør mig ej!“

I Udvalgsværelset sad Dr. *Oscar Cohn* lige overfor mig. „Rigskansleren er kun *Ludendorffs* Kommis,“ sagde han. „Forleden var Redaktøren af „*Wiener Zeitung*“ hos mig. „Da *Michaelis* efter *Bethmanns* Fald var bleven udnævnt til Rigskansler, sagde vi,“ fortalte han, „til hinanden i Wien: *Donnerwetter!* der har vi igen et Geni. Hvor Tyskland dog har mange talentfulde Folk. Men da han senere kom til Wien, og vi saa ham med vore egne Øjne, brast vi alle i Latter!“ Saaledes er Bedømmelsen dernede. Efter min Mening egner han sig bedre til at være Kontorchef hos en Sagfører end til at være Rigskansler i Tyskland.“

Mødet skulde begynde Kl. 4. Den var bleven $4\frac{1}{4}$, og alle sad og ventede paa Rigskansleren, den blev $4\frac{1}{2}$, og Rigsdagsmændene blev urolige. „Hvis han redigerer sin Afskedsansøgning i Stedet for at omredigere sin Tale, skal Forsinkelsen være ham tilgivet,“ sagde Professor *Doormann*. „Han kommer saamænd ikke mere, han har faaet nok af Formiddagsmødet,“ tilføjede Vicepræsident *Dove*. Almindelig Latter, Haan og Spot fra alle Sider.

Regeringens Repræsentanter blev synligt nervøse. Dr. *Lewald* taler bekymret med Statssekretær *v. Capelle*. *Fehrenbach* og Dr. *Südekum* drøfter, hvad der er at gøre. Endelig — Klokkeren nærmer sig da 5 — træder *Rigskansleren* ind i Salen, ledsaget af sin Adjudant. *Fehrenbach* aabnede straks Mødet og gav Ordet til *Ebert*, som paa Flertalspartiernes Vegne afgav følgende Erklæring:

Repræsentanterne for de Partier, der foreslog Rigsdagens Erklæring af 19. Juli, konstaterer:

1. Under de Forhandlinger om Resolutionen, der førtes mellem Partiernes Repræsentanter og Rigskansleren, kunde efter de afgivne Erklæringer ingen af Repræsentanterne antage, at Rigskansleren ikke vilde stille sig paa Rigsdagsbeslutningens Grund.

2. Rigskanslerens Bemærkning om, at der var opstaaet saglig Meningsforskel om Opfattelsen af Resolutionen indenfor Flertalspartiernes Repræsentanter er urigtig. Alle de Repræsentanter, der deltog i Forhandlingerne, var fuldstændig enige om deres Beslutninger og deres utvetydige Mening dermed.

Efter en ny Forretningsordensdebat afgav Rigskansleren følgende Erklæring:

I min Erklæring i Formiddags har jeg ikke villet tage Afstand fra mine Udtalelser i min Tale af 19. Juli, hvis Indhold jeg fastholder. At jeg ikke har haft til Hensigt at fravige dette Standpunkt fremgaar af den Kendsgerning, at jeg allerede i Formiddags har ladet udsende Indbydelser til Forhandlinger, som skal forberede den af mig ønskede intime Føling mellem mig og Rigsdagen, først og fremmest vedrørende Forhandlingerne om det Svar, der skal meddeles Kureren paa Pavens Fredsnote. Dette Svar kan kun være baaret af Stræben efter en Udlignings- og Forstaaelsesfred, som det udtrykkes i Rigsdagens Resolution af 19. Juli.

Til denne Erklæring føjede Rigskansleren endnu en Bemærkning om, at Referatet af hans Formiddagstale var redigeret og senere vilde blive forelagt Udvalget.

Ledebour: Interessantest i Flertalspartiernes Erklæring er Konstateringen af, at den Meningsforskel, der er opstaaet mellem dem og Rigskansleren, ikke bestod oprindelig. Denne Meningsforskel skaffes ikke ud af Verden med Rigskanslerens Erklæring. Og Rigskanslerens Omredigering af sin Tale vil heller ikke fjerne den. Han polemiserede videre imod Flertalspartierne og stillede nogle Spørgsmaal til Udenrigsministeren.

Grev *Westarp* tilbageviste Dr. Davids Angreb paa Altykkerne. Fredsresolutionen, fortsatte han, har virket deprimerende indadtil ved at svække Troen paa vor Sejr. I Bulgarien har Afkaldet af alle Annektioner især vakt dyb Misstemning. I de fjendtlige Lande har den ligeledes virket ugunstigt. Stockholm har bragt store Skuffelser. At Fredstanken i de fjendtlige Lande vokser i Styrke, skyldes ikke Fredsresolutionen, men vore Vaabens Held i Galizien.

Hvad forstaaer Flertalspartierne ved, at de vil fortsætte deres Aktion? Jeg spørger Erzberger, om han har udtalt sig saaledes i Zürich, som Bladene beretter. Og i saa Fald: Hvad er det for et Fredstilbud, som han vil gøre Lloyd George?

Vi protesterer imod Flertalspartiernes Plan om at danne et Underudvalg, som skal øve afgørende Indflydelse paa Rigskanslerens Beslutninger. Grænsen mellem Rigsdagens og Regeringens Kompetence maa ikke udviskes.

Opfattelsen af Fredsresolutionen har ikke været ensartet inden for alle Partier. Centrum vil saaledes en Forstaaelsesfred, Socialdemokraterne derimod en Afkaldsfred. Ingen ledende Statsmand kan ved Fredsslutningen undgaa at udnytte den militære Stilling til det yderste. Vort Vaabenheld i Galizien har helt overfløjet Fredsresolutionen. (Stærk Modsigelse.)

Jeg beklager, at Erzberger har tilladt sig at kritisere Hærelsedens Beretninger. De er absolut klare og sandhedstro og fortjener fuld Tillid. Vi er de eneste, der lader vort Folk læse de fjendtlige Beretninger, uforkortede og uforfalskede. Jeg tror vedvarende paa, at vore Vaaben vil fremtvinge Krigens sejrrige Afslutning.

Understatssekretær *v. Stumm* hævder paany overfor Lede-

bour, at der ikke har fundet et tysk-østerrigsk Møde Sted i Potsdam d. 5. Juli 1914.

Ledebour svarer med at oplæse et Stykke af Fyrst Lichnowskys Skrift, hvori Fyrsten paastaar, at den østerrigske Protokol over dette Møde har været den østerrigske Gesandt i London forelagt.

v. Stumm gentager i meget bestemte Udtryk sit Dementi.

Ledebour: Er dette Skrift Dem bekendt?

v. Stumm: Ja.

Der følger en forvirret Forretningsordensdebat. Flere Talere kræver, at Mødet skal fortsættes, til Rigskansleren har forelagt Udvalget Referatet af sin Tale. Rigskansleren griber ind i Debatten, men er atter uheldig. Han sidder paany hjælpeløs og raadvild paa sin Plads. Helfferich sufflerer og søger at redde Situationen. En Legationsraad bringer et beskrevet Ark, vistnok Referatet af Talen, som Helfferich læser og korrigerer.

Bag mig stod under disse Scener Dr. *Heckscher*. „Man kan i det højeste give ham 5 —,“ hviskede han til mig. — Omsider enedes man om at overlade Godkendelsen af Referatet til et Underudvalg, og derpaa hævdes Mødet.

Berlin d. 23. August 1917.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger. *Conrad Hauszmann* fik først Ordet. Efter at have udtalt Tillid og Tilslutning til Udenrigsministeren fortsatte han: Med Fredsresolutionen har vi ydet vort Folk en stor Tjeneste. Tidspunktet for dens Fremkomst er rigtig valgt. Vi har med den trængt vore Fjender over i en moralsk Defensiv. Blandt dens Frugter noterer jeg de engelske Arbejderes Beslutning om at tage til Stockholm og den pavelige Fredsnote. Dens heldige Virkninger spores helt ind i den fjendtlige Presse.

De Konservative kompromitterer Rigskansleren ved at tage ham til Indtægt for deres Anskuelser. Deres Politik gaar ud paa intet — intet — intet at gøre for at opnaa Freden. Altykkerne har paataget sig et uhyre Ansvar ved at ophidse Udlandet imod os.

Før Rigskansleren den 14. Juli overtog Embedet, talte Flerpartispartierne Repræsentanter med ham. Vi erklærede overfor ham, at vi stod solidariske paa det Standpunkt, Fredsresolutionen præciserer, og at den betød, at baade England og

Tyskland skulde give Afkald paa deres Erobringer. Rigskansleren kunde derfor umuligt tro, at vi senere havde opgivet dette Standpunkt.

Ved ganske uberettiget at gaa ud derfra, har Rigskansleren i Gaar fremkaldt en af de aller ubehageligste Drøftelser, som vi har haft i Rigsdagen. Forudsætningen for, at Fredsresolutionen kan naa det tilsigtede Maal: at fremme Fredsviljen i Udlandet, er, at den ogsaa repræsenteres med Forstaaelse af Rigskansleren. Det Bifald, hans Særstandpunkt har vundet i annektionistiske Kredse, har i Udlandet fremkaldt det Indtryk, at han i Virkeligheden er Annekcionista.

Dr. *Stresemann*: Hærledelsen maa afholde sig fra Udbredelsen af Annektionsskrifter. Hauszmans Ros af den nye Udenrigsminister er ligesaa uberettiget som de altsk-conservative Angreb paa ham. Jeg udbeder mig Oplysninger om Virkningen af Ententes Tryk paa de nordiske Stater. Er det rigtigt, at engelske Kul betaales højere i *Danmark* end tyske? Hvilke Tab lider vi ved de nye Magters Indgriben i Krigen? I Kina vil det efter mine Beregninger dreje sig om Milliarder. Hvorledes er Stillingen i Øjeblikket i *Argentina*?

Flertalspartierne Resolution har haft en uheldig Virkning i *Bulgarien*. Jeg beklager, at Udenrigsministeren ikke søgte at modvirke dette med en Tale til de bulgarske Journalister, da de forleden var her. Udlandets Statsmænd forstaaer bedre at udnytte en saadan Situation. Hvorledes er Stillingen i Rusland?

Dr. David overser, at Tyskland er den tabende Part, selv om England ved Freden giver Afkald paa Mesopotamien og Kolonierne. Tilbage bliver nemlig, at vi i tre Aar har været afskaaret fra Verdenshandelen, som England, Amerika og Japan i den Tid har monopoliseret. Uden Krigsskadeserstatning vil vi derfor være kastet Aartier tilbage.

Erzbergers Kritik af Hærberetningerne er uberettiget. Vi giver de paalideligste Beretninger og tillader desuden Offentliggørelsen af de fjendtlige Hærberetninger.

Debatten har vist, at de uafhængige Socialdemokrater er i Besiddelse af Fyrst Lichnowskys Forsvarsskrift. Det er uhørt, at en Mand, som har indtaget en saa højt betroet Stilling, lader et saadant Skrift udsprede i Hundreder af Afskrifter. Det kan ikke undgaas, at det ogsaa bliver bekendt i Udlandet, — det er det vist allerede. Og Rigets Interesser skades der-

ved uhyre. Jeg spørger Rigskansleren: Hvilke Forholdsregler agter De at tage overfor Forfatteren?

Udenrigsminister *v. Kühlmann*: Dr. Stresemann beklager, at jeg ikke har indledet Forhandlingerne med en stor Programtale efter engelsk Mode. Jeg holder det for uberettiget. Mit Valgsprog er: Gør Ret og frygt ikke selve Djævelen.

Vi maa ogsaa her i Udvalget veje vore Ord. Der faldt i Gaar en Ytring her, som jeg maa modsige, fordi den kan gøre megen Fortrød i Udlandet. Det maa en Gang for alle fastslaaes, at hvad vi underskriver, det staar vi ved, det falder vi paa.

En fremragende Finansmand, som er bekendt for altid at opnaa heldige Resultater, sagde forleden til mig, da jeg spurgte ham om, hvorledes han bar sig ad dermed: „Sagen vindes i Reglen med det første Træk. Det gælder blot om at afvente det rette Øjeblik for allerede med det at sætte Modstanderne skak-mat.“ Englands Udenrigsminister erklærede forleden i det demokratiske Underhus, at han ikke vilde udtale sig om Krigsmaalene. Jeg maa i denne Henseende bede om Paritet.

Naumann ønsker en Traktat med Østerrig. Vi arbejder derpaa, men maa gaa forsigtigt til Værks for ikke at fremkalde farlige Modstrømninger. Hvad der hidtil er sket, kan endnu ikke meddeles.

Vort Forhold til *Sverrig, Norge, Danmark, Holland og Svejts* er godt. Vi faar, som Valutakursens vedvarende Fald viser, betydelige Tilførsler derfra. De opretholder alle en velvillig Nevtralitet. Vi er nødt til at udføre Kul for nogenlunde at opretholde Valutakursen. At visse Hærfornødenheder fremstilles i Svejts og afgives til de fjendtlige Magter, kan vi ikke hindre, da vi faar tilsvarende Leveringer fra nevtrale Stater. Den svenske Regering er traadt i Forbindelse med os og har afsluttet en Overenskomst med os om gensidig økonomisk Understøttelse.

Hvad *Argentinien* angaar, søger vi omhyggeligt at forebygge, at de store nationale Værdier, som vi har derovre, gaar tabte. Sænkningen af Skibe har skabt alvorlige Vanskeligheder. Men vi haaber at overvinde dem ved Imødekommenhed.

Om de nordiske Staters Konferencer har vi ikke nærmere Efterretninger. Det er ikke første Gang, de samles til Konference for at varetage fælles økonomiske Interesser. — Hvad *Rusland* angaar, faar vi selvfølgelig stadig Beretninger

om Forholdenes Udvikling, men de er ofte modstridende og hyppigt uklare. I den senere Tid gaar de dog alle mere eller mindre ud paa, at Reaktionen vinder Terræn.

Undervandskrigen er besluttet og maa derfor gennemføres, hvad man saa end mener om den.

Jeg vil ikke her gaa ind paa Fyrst Lichnowskys Skrift, heller ikke paa de Forholdsregler imod Forfatteren, som overvejes og forberedes.

Statssekretær *v. Capelle*: Det er urigtigt, at den Lehmannske Brochure er bleven officielt udbredt indenfor Marinen. Den er bleven os tilsendt gratis i store Mængder. Jeg har meddelt Flaadekommandoen, at Udbredelsen er utilladelig, og Gentagelser vil ikke finde Sted.

Skønt vi har lidt Tab og afgivet enkelte Undervandsbaade til Østerrig, har vi dog nu 10 pCt. Undervandsbaade flere end 1. Februar, da den hensynsløse Undervandskrig begyndte. Vi har siden Krigens Udbrud tabt 76 Undervandsbaade, siden den hensynsløse Undervandskrig begyndte 26. Vi har flere Undervandsbaade under Bygning end for Tiden i Brug. Efter Skibsværfternes Tilsagn vil vi i de kommende Maaneder faa en Tilgang af 12 Undervandsbaade maanedlig. Alle andre Fornødenheder: Personale, Skyts, Torpedoer, Olie etc. har vi i tilstrækkelige Mængder.

Undervandskrigens militære Resultater er bekendte. Vi har gennemsnitlig sænket over 900.000 Tons maanedlig. Om denne Tonnage kan opretholdes, er tvivlsomt. Der vil altid forekomme Svingninger. Forsvaret imod Undervandsbaadene er blevet virksommere. Det ytrer sig mindre i Tabet af Undervandsbaade end i aftagende Resultater. Her kommer for det første Konvoyeringen i Betragtning. Den foregaar nu i langt større Omfang, end vi fra først af regnede med. Men dermed forringes paa den anden Side Fragtrummet, fordi Sejladsen forsinkes. Dernæst tiltager Vædringen. I stille Vejr med spejlblank Sø kan Undervandsbaadene vanskeligt skjule sig. Der viser sig Oliepletter paa Vandfladen, og Englænderne afpatrouillerer de mest befærdede Strækninger med smaa Flyvere, som tilkalder Torpedobaade, saa snart de har opdaget Undervandsbaaden.

Under Vandet drives Undervandsbaadene af Elektromotorer, oven Vandet af Oliemotorer. Elektromotorerne maa fyldes, og dette kan kun ske oven Vandet. I lyse Nætter er det

forbundet med Fare. Mens vi derfor fra først af ventede, at de lyse Sommermaaneder vilde bringe os det største Udbytte, holder mange Undervandsbaads-Kommandanter nu til den modsatte Anskuelse.

Til Forsvarets videre Udvikling kommer saa Verdenstonnagens Forringelse. Vildtet er ikke saa talrigt som før. Men til Gengæld er Værdien af hvert Skib stigende. Om de økonomiske Virkninger af Undervandskrigen vil Helfferich give nærmere Meddelelser.

Lloyd George har i sine Udtalelser om Undervandskrigen hidtil holdt sig til Skibenes Antal. I sin sidste Tale gaar han ind paa Tonnagen. Men han sammenblander Brutto- og Nettotonnagen. Bruttotonnagen betyder Skibets samlede Rumindhold med Maskinrum, Kahytter etc., Nettotonnagen betyder Lastrummet. Forskellen er som 1—1,7. Ved at anføre de sænkede Skibes Nettotonnage er det, at han faar lavere Tal, end vi har angivet. De Tal, han angiver med Hensyn til Nybygning og Køb af nevtrale Skibe, kan vi ikke efterprøve, men vi betragter dem som altfor høje, thi England savner ogsaa Arbejdskraft, Raamaterialier m. m.

Efter en længere Forretningsordensdebat vedtog Finansudvalget endnu at drøfte følgende Spørgsmaal: 1) Ændringer i Regeringen, 2) Forsyningen med Raastoffer, 3) Censur og Forsamlingsret og 4) Besatte Omraader. Derpaa gik man over til Dagsordenen.

Erzberger: Det staar fast, at Rigskansleren fastholder det Standpunkt, han præciserede i sin Tale den 19. Juli. Det staar endvidere fast, at Rigskansleren er enig med Rigsdagens Flertal i at tilstræbe en Forstaaelsesfred. Det staar endelig fast, at Rigskansleren vil udarbejde Svaret paa Pavenoten i Samarbejde med Flertalspartierne, som enige og sluttede staar paa det Standpunkt, at den blodige Krig maa afsluttes med en Fred, som bringer Forstaaelse og Forsoning mellem Folkene.

Naar Grev Westarp tror, at Vaabenresultaterne i Galizien overflødiggør Fredsresolutionen, befinder han sig i en Grundvildfarelse. Vi vil paa hele Linjen optage Kampen med den Klike, der vil fortsætte Krigen — til Dels, fordi den har Fordel deraf.

Grev Westarp har taget mig det ilde op, at jeg har talt om Hungersnød og betonet, at Nøden ikke er saa følelig paa Lan-

det som i Byerne. Men dette er dog en Kendsgerning. Vi sender jo Titusinder af Børn fra Storbyen ud paa Landet, for at de kan blive bedre ernærede.

Hvis jeg havde faaet en Samtale med Lloyd George, vilde jeg — til Efterretning for Grev Westarp — bl. a. have sagt: Tro endelig ikke, at Grev Westarp og de Kredse, der staar bag ham, betyder stort i Tyskland.

Fyrst Lichnowsky burde under alle Omstændigheder have ladet sit Forsvarsskrift ligge, til Krigen var endt. Det er rigtigt, at jeg ogsaa har faaet det tilsendt, men jeg har ikke omtalt det, da jeg fandt, at det burde holdes hemmeligt.

Admiralstabens Skrift om Undervandskrigen bringer intet Nyt. Alt er udarbejdet efter det tilvante Skema. Det indeholder derfor ogsaa de gamle Fejlregninger. Jeg finder derfor ingen Anledning til at gaa dybere ind paa Spørgsmaalet, da det kun vilde være at gentage, hvad jeg før har sagt.

Statssekretær *Helfferich* holdt derefter en længere Tale, hvoraf jeg kun hidsætter følgende, som er af større Interesse:

De nevtrale Stater kan ikke undvære Kul. Vi er nødt til at levere dem Kul af Hensyn til Valutakursen. Men til Leveringerne har vi knyttet den Betingelse, at de paagældende Stater skal levere os Varer til den flerdobbelte Værdi imod Kredit til flere Aar efter Krigen. Disse Leverancer afsluttes i Form af langfristede Kontrakter. Overfor *Danmark* er dette allerede ordnet. Overfor *Svejts* er Forhandlingerne endnu ikke afsluttede. Han talte derpaa indgaaende om Handelsoverenskomsten med *Østerrig*, polemiserede imod Lloyd Georges Tale og hævdede, at den russiske, franske og engelske Offensiv er fremkaldt af Frygt for Undervandskrigen.

Scheidemann: *Helfferich* har atter malet med rosenrøde Farver, men hans Tale gør ikke længere Indtryk paa os.

Vi kan vel nu omsider fastslaa, at Rigskansleren stiller sig paa Fredsresolutionens Standpunkt. Uden at have Rigsdagens Flertal bag sig kan han intet udrette. Rigskansleren sagde i sine Udtalelser om Pavenoten, at han tilstræber en Fred som den, vi kræver. Men hvorfor erklærer han ikke dette i fuld Offentlighed?

Dr. *Südekum* (til Forretningsordenen): Da alle Ministre har forladt Salen, foreslaar jeg, at vi afbryder Forhandlingerne. (Alm. Tilslutning.)

Fehrenbach beder om at fortsætte.

Scheidemann: Naar Ministrene ikke er her, er det uden Betydning. Jeg holder det for rigtigst at udsætte Forhandlingerne, til de atter viser sig her i Salen.

Dr. *Lewald* undskylder Ministrene og lover at give dem et udførligt Referat.

Scheidemann: Saa vil jeg fortsætte. *Udbredelsen af min sidste Tale i Rigsdagen er bleven forbudt*. Siden Dr. David talte, har jeg faaet Meddelelse om, at Forbudet opretholdes. (Hør! Hør!)

Dette er mere, end vi kan og vil finde os i. Det er nødvendigt, at Flertalspartierne her siger Rigskansleren ren Besked. „*Deutsche Tageszeitung*“ kan betegne Fredsresolutionen som en Bankeroterklæring, uden at Censuren skrider ind.

Jeg har under Krigen holdt mange politiske Foredrag og i Tilslutning dertil modtaget mange Breve, dog paafaldende faa fra Officerer. Efter at Fredsresolutionen er bleven vedtaget, har jeg derimod faaet paafaldende mange Breve fra Officerer, som udtaler deres Tilslutning og opfordrer til at fortsætte Fredsbestræbelserne.

I de allierede Lande tager Fredsbevægelsen stærkt til. I England og Frankrig volder den allerede Regeringen store Vanskeligheder.

Vi kræver nu fremfor alt, at Regeringen uden Omsvøb stiller sig paa Fredsresolutionens Grund. Dernæst at den hurtigst muligt gennemfører Valgretsreformen. Vi kræver en Folkeregering i Stedet for en Øvrighedsregering.

Dr. *Roesicke*: Fredsresolutionen har trykket Stemningen indadtil og ødelagt de Nevtrales Tillid til, at vi kan sejre. Det er beklageligt, at „*Berliner Tageblatt*“ og „*Frankfurter Zeitung*“, ikke aftrykker *Helfferichs*, men derimod *Lloyd Georges Taler*.

Dermed ebbede Forhandlingerne ud. Stillingen drøftedes Mand og Mand imellem. Det er paafaldende, hvor stærkt Stemningen i den sidste Tid har vendt sig imod *Helfferich*. Man taler nu kun haanligt og ringeagtende om hans Talkunster og Spaadomme. Man er ligeledes indenfor Flertalspartierne bleven meget skeptisk overfor alle foregivne militære Resultater og har i vid Udtrækning opgivet Troen paa Muligheden af at vinde Sejr.

Berlin d. 24. August 1917.

I Dag stod Kulspørgsmaalet til Forhandling i Finansudvalget. Der udtaltes fra alle Sider alvorlige Bekymringer for, at der vil indtræde en meget følelig Kulnød til Vinters. For at undgaa den, maa der tages dybt indgribende Forholdsregler. *Mayer-Kaufbeuren* krævede paa Centrums Vegne 150.000 Bjergmænd fra Fronten. Regeringen erklærede, at Kulforbruget maatte nedsættes. I Statsfabrikerne vil det i de kommende Maaneder blive nedsat med 10 pCt.

Hoch: Tilstanden er trøstesløs. Slaar Kulnøden sammen med Ernæringsvanskelighederne, har vi Sammenbrudet. Statssekretæren betegner Kulproduktionen som et Arbejdsspørgsmaal. Arbejdsevnen er svækket af Underernæring. Bedres Ernæringsforholdene ikke, vil Strejkerne gentage sig. Der er overalt Eksplosionsfare. Hjælpes der ikke radikalt, kan Revolver ikke undgaas.

Naar vi nu ikke længere har Kul — hvad saa? Efter hvilke Grundsætninger skal der saa spares? Folk maa have Mulighed for at koge Mad. Der maa skaffes Kul til Hjemmeforbrug. Der maa skaffes Hjælp, selv om det kun kan ske paa Bekostning af Rustningsindustrien.

Wurm: Kulnøden er i sin inderste Grund et Ernæringspørgsmaal. Bjergmændene kan ikke faa varm Mad under Jorden. De maa have Fedt, Fedt og atter Fedt. Kun Fedt kan hæve Produktionen.

Bjergmændene behandles daarligt. De er endog bleven slaadede. Dertil kommer, at Lønnen ikke staar i Forhold til Prisstigningen. Belejringstilstanden hindrer Arbejderne i at fremvinge Lønstigninger.

Naar Hjemmeforbruget af Kul stiger, er det, fordi Folk er nødt til at koge Aftensmad. Kold Aftensmad kan ikke længere skaffes. Det er vildt, naar Regeringen vil spare ved ikke at udlufte Skolerne eller ved at lukke Badeanstalterne. Hvad der kan spares af Belysning er minimalt, thi i Hjemmet maa der stoppes, lappes etc. Naar Befolkningen ikke blot skal sulte, men ogsaa fryse til Vinters, vil den klappe sammen. Derfor skal og maa Produktionen hæves. Sker det ikke, er vi bankerot.

Liesching: General *Groeners* Afskedigelse har vakt almindelig Beklagelse. Vi frygter for, at Sværindustrien, som var hans bitre Modstander, har faaet ham fjernet og udbeder os

Oplysninger, hvorfor han ikke er bleven paa sin ansvarsfulde Post.

Gothein: Som Fagmand er jeg overbevist om, at Kulproduktionen ikke kan hæves. Forarbejderne er bleven forsømte under Krigen. Nu gaar det ikke længere. Militærforvaltningen har indkaldt Bjergmænd i stort Antal, fordi de er særlig brugelige under Positionskampen. Med Tallet svinder ogsaa Arbejdsevnen. Overarbejdet er forfejlet. Det er med Hensikts paa Fjendens artilleristiske Overlegenhed farligt at ned-sætte Kulforbruget i Ammunitionsfabrikerne. Det bør overvejes, om Familierne ikke kan flytte sammen til Vinters for at spare Kul.

Scheidemann: Jeg ved af bedste Kilde, at General Groener er bleven fjernet af Sværindustrien. Da han ikke vilde gaa med til en Ændring af Hjælpetjenesteloven, maatte han springe over Klingen.

Helfferrich: Det er ikke mig bekendt, at General Groener er traadt tilbage af de nævnte Grunde.

Erzberger: I kristelig-socialt Arbejderkredse er man meget bekymret, fordi man sætter General Groeners Afskedigelse i Forbindelse med Forsøgene paa at ophæve visse Arbejderrettigheder. Groener havde Arbejdernes Tillid. Det ligger i Regeringens Interesse at fastslaa, at den ikke har i Sinde at ændre Hjælpetjenesteloven.

Helfferrich: Hjælpetjenesteloven skal ikke ændres.

Slutningen af Debatten frembød ikke noget af særlig Interesse.

Berlin d. 25. August 1917.

Finansudvalgets Møde i Dag maatte udsættes i halvanden Time, fordi Rigskansleren, som har aflagt et Besøg i Hovedkvarteret, ankom med et forsinket Tog.

Rigskansleren tog straks Ordet: I min Tale af 19. Juli har jeg angivet Retningslinjerne for Indenrigspolitikken.

I Overensstemmelse dermed har jeg kaldt Mænd til Delta-gelse i Regeringen, om hvem jeg maa antage, at de har de store Partiers Tillid. Dermed har jeg opnaaet, hvad jeg ønskede. (Tilraab: Saaledes, som jeg opfatter det!)

For at opnaa nøjere Føling med Rigsdagen har jeg besluttet at oprette et parlamentarisk Raad, bestaaende af 7 Med-

lemmer af Rigsdagen og 7 Medlemmer af Forbundsraadet. I dette Raad skal Centrum og Socialdemokraterne hver have to, de Konservative, de National-Liberale og de Frisindede hver en Repræsentant. Raadet skal foreløbig medvirke ved Affattelsen af Svaret paa Pavenoten. Iøvrigt drejer det sig foreløbig om et Forsøg. Vi vil lære af Praksis.

Jeg har det Haab, at det politiske Liv vil befrugtes af dette intimere Samarbejde. Rigsdagens Rettigheder vil ikke beskæres deraf. Jeg haaber at kunne sammenkalde Udvalget næste Tirsdag. At det skulde være nødvendigt at ændre Forfatningen under Krigen, kan jeg ikke indrømme. Fr. Naumann har i en Afhandling om Friheden i Tyskland udtalt, at den engelske Statsborgers Frihed ikke er større end den tyskes. „Vi Tyskere kan med god Samvittighed sige, at vor Friheds Udvikling er lige saa hurtigt fremadskridende som andre Folks.“

Tiden er ikke til Forfatningskampe. At strides om Forfatningen under Krigen forekommer mig at være det samme som at strides om Digestatuttet, mens Stormen raser. Jeg haaber, at Forsøget, som vi nu gør, maa blive modtaget med Velvilje. Arbejdsomraadet kan jeg endnu ikke overse. Det er uhyre nu under Krigen.

Overfor Grev Schwerin fastslaar jeg, at Valgretsreformen, som den preussiske Regering forbereder i alvorligt anstrengt Arbejde, vil blive gennemført. Det kongelige Ord vil blive indfriet.

Personligt Samarbejde mellem Kansleren og de enkelte Ressortchefer er langt vigtigere nu end i Fredstid. Arbejdet er for vidt spændende til, at det kan lægges paa en enkelt Mands Skuldre. Derfor foreslaar vi Oprettelsen af en Vicekanslerpost. (Landsberg: For en Mand, som har Forstand.) Jeg beder Dem om at understøtte mine Bestræbelser.

v. Payer: Med Rigskanslerens Program vil Flertallet i al Almindelighed kunne erklære sig tilfreds. Men naar vi betragter Nybesættelserne i Regeringen med dette Program som Baggrund, forekommer det mig, at Rigskansleren ligesom Pigen fra det fremmede har stræbt efter at øse Gaver ud til alle Sider. Hans Valg har ikke været heldigt. Der findes næppe mange her i Salen, som er tilfredse med den trufne Afgørelse. Og efter de sidste Dages Oplevelser tvivler jeg stærkt paa, at Ophavsmanden selv er tilfreds.

Der er skabt Klarhed ved, at Modstanderne af Valgrets-

reformen er udtraadt af Regeringen. Det vil medføre, at den kan gennemføres hurtigere. Vi ser, at Rigskansleren har kaldt nogle nye Mænd til Embeder, som de vil fylde godt, men i hvilken Aand? Nybesættelserne svarer ikke til, hvad vi havde ventet. Man faar det Indtryk, at Regeringen har haft til Hensigt at tilsløre sine Planer. Det er meget uheldigt, at der til de højeste Stillinger kaldes Mænd, som ikke har taget Standpunkt til Tidens brændende Spørgsmaal. Jomfruelighed er ingen Dyd paa dette Omraade.

Med den daarlige Spøg at udnævne en Landdagsmand til Statssekretær for Rigsjustitsamtet og en Rigsdagsmand til preussisk Justitsminister, giver man det Udseende af, at man atter vil svække de personlige Forbindelser mellem Rigsdagen og Rigsledelsen. Vi har mistet nogle Medlemmer, som vi satte megen Pris paa og havde god Brug for, uden at vide, om deres nye Virksomhed kan opveje, hvad vi har tabt. Det er nødvendigt at ændre Rigsforfatningens § 9, for at de af Parlamentet fremgaaede Ministre vedblivende kan være Parlamentarikere.

Dannelsen af det af Rigskansleren foreslaaede Udvalg hilser jeg med Tilfredshed. Rigskanslerens Ytring om Digestattuet er helt misvisende. Vi behøver ikke at vente med Reformer, fordi der er Fare for, at Vandet kan bryde ind. Rigskanslerens gode Vilje anerkender jeg, men de Reformer, han stiller i Udsigt, er ikke fyldestgørende. Vi vil desuagtet benytte enhver Lejlighed til at tjene vort Fædreland.

Dr. *David*: Vi har faaet en ny Regering — efter det Princip, en god Familiefader anvender, naar han uddeler Julegaver. Dermed har Rigskansleren faaet sit Ønske opfyldt, men om det falder sammen med, hvad Folket ønsker, er en anden Sag. Saa let skabes der ikke Ro indadtil.

Til Generalstabschef ved Fronten udnævner man ikke en Mand, som er ukendt med militær Strategi. Til politisk Generalstabschef har man imidlertid underligt nok valgt en Mand, som er ukendt med politisk Strategi. Vi har faaet en farveløs Regering eller bedre udtrykt en konservativ Regering, isprængt med enkelte liberale Elementer. Skønt en vis Enighed er nødvendig, findes der ingen Ensartethed i Regeringen. Savnet deraf vil fremkalde Rivninger.

Om de enkelte Personers Kvalifikationer vil jeg ikke ud-tale mig. De fleste er endnu ubeskrevne Ark. Dannelsen af et

parlamentarisk Raad viser, at Regeringen ikke kan løse sine Opgaver. Det overrasker mig, at Raadet ogsaa skal omfatte syv Medlemmer af Forbundsraadet, — som i Forvejen har et Udvalg for udenrigske Anliggender. Skal Raadet maaske være et sjette Hjul til de fem, der er i Forvejen?

Vi har erklæret os villige til Samarbejde, og det fastholder vi, men det maa konstateres, at vi her staar overfor et Provisorium, som slet ikke svarer til, hvad vi har krævet.

Erzberger betonedede stærkt Centrums Enighed, beklagede *Batockis* Fald og fremhævede i stærke Udtryk Rigsdagens Magtstilling. Derpaa fortsatte han: I Rigsledelsen finder vi ikke en eneste Mand i fremstaaende Stilling, som staar os nær. Vi glæder os over Spahns Udnævnelse, men beklager, at han ikke er bleven kaldt til Deltagelse i Rigsledelsen. Vi er ikke tilfreds med, hvad der er sket, men kræver mere. I de sidste 46 Aar har ikke en eneste Statssekretær, Understatssekretær eller Ministerialdirektør tilhørt Centrum, skønt vi i dette lange Tidsrum har hørt til Regeringens stærkeste Støtter. Den politiske Paritet maa nu gennemføres. Det kræver vi. Derefter vil vi indrette vor Holdning. Dette er Centrums enstemmige Mening. Enhver Udsættelse af Valgretsreformen maa undgaas.

Debatten fortsattes uden at bringe noget af Betydning udover, hvad der findes i de officielle Referater.

Aftenen tilbragte jeg med Professor *Doormann* i „Habsburger Hof“. Vi havde en lang, fortrolig Samtale. Han var overbevist om, at Bethmann vedvarende var Modstander af Undervandskrigen, men Afgørelsen i Hovedkvarteret var gaaet ham imod, fordi Kejseren havde stemt med Hindenburg og Ludendorff. Statshensyn nødte derefter Bethmann til at blive, da hans Tilbagetræden vilde have svækket Tilliden til Undervandskrigens Gennemførelse og dermed skabt store Vanskeligheder. *Erzberger* og Prins *Schönaich-Carolath* havde udtalt samme Overbevisning i Samtaler med *Doormann*. Han stadfæstede, at Flertalspartierne sidste Onsdag havde sendt Payer til Rigskansleren for at afæske ham en bestemt Erklæring om hans Politik.

Under Partiførernes Konference med Hindenburg og Ludendorff havde, meddelte han mig, Payer og Fischbeck begge faaet det Indtryk, at Hærledelsen var tilfreds, naar den kunde opnaa en Fred paa det i Fredsresolutionen angivne Grund-

lag. De var kun tvivlende med Hensyn til det taktisk rigtige i at offentliggøre Resolutionen.

Senere kom *Jan Fegter* til. Han udtalte bl. a. at „vor Rasputin“, Admiral v. Müller, havde udpeget Michaelis, mens det i Virkeligheden var Hindenburg og Ludendorff, der havde styrtet Bethmann-Hollweg.

Berlin d. 27. August 1917.

Paa Finansudvalgets Møde i Dag stod „*Polen*“ paa Dagsordenen. Debatten aabnedes af *Naumann*: Der er Bestræbelser i Gang for at danne en *polsk Regering*. Rusland har en polsk Hær paa 300.000 Mand, som har sit eget Soldatteraad, der har besluttet at anerkende Statsraadet i Warschau som øverste Myndighed. Den polske Hær bliver dannet paa russisk Grund. Er det sket, maa vi regne med Oprettelsen af en polsk Regering udenfor Polen i Lighed med, hvad vi har i Belgien og Serbien. Den nuværende polske Stat er en Tvetulling. Kejserproklamationens Løfter er ikke bleven indfrieede. Denne Situation udnytter de Allierede. Polakkerne kræver, at Statsraadet skal have Regeringsmyndighed. Skolen kan uden Fare overgives til en polsk Regering. Vanskeligere er Spørgsmaalet om Politiet og den indre Forvaltning. Der er i det sidste Aar opsamlet meget Fængstof i Polen. Ernæringsforholdene i Byerne, især i Warschau og i Lodz, er saa fortvivlede, at Agitationen her finder en udmærket Jordbund. Polens Genoprettelse er nu bleven et internationalt Anliggende. I Stedet for at spille Tiden med Kritik af de hidtil gjorte Misgreb gælder det nu om at udvikle Statsraadet til et Ministerium og en virkelig Folkerepræsentation. Der maa tages tilbørligt Hensyn til Mindretallene. I Forvaltningen maa foreløbig tyske og polske Embedsmænd stilles parallelt ved Siden af hinanden.

Forhandlingerne mellem Østerrig og Tyskland om Polen holdes vedvarende hemmelige. Udover hvad Proklamationerne siger, ved vi foreløbigt intet om, hvorhen Rejsen gaar. I Forvaltningen sporer vi en Dualisme. I de vigtigste Stillinger indenfor den tyske Administration finder vi udprægede Hakatister,¹⁾ som er bestemte Modstandere af den med Prokla-

¹⁾ *Hakatister* kaldes Tilhængere af den polske Undertrykkelsespolitik. Navnet er dannet af Forbogstaverne af de tre Voldspolitikere *Hauszmann*, *Kennemann* og *Tiedemann*.

mationerne angivne Kurs. Hvorledes kan man uden at tilvebringe Enhed i Administrationen løse de foreliggende vanskelige Opgaver? Demarkationslinjen mellem den østerrikske og tyske Administration maa ophæves. Det kræver alle. Han fremlagde og motiverede derefter et af Erzberger, Dr. David, Gothein, Scheidemann, Dr. Wiemer og Dr. Naumann stillet Forslag om Oprettelse af et polsk Ministerium, Omdannelse af Statsraadet til en Folkerepræsentation og Ophævelse af Grænsen mellem Militærguvernementerne Warschau og Lublin.

Statssekretær *Helfferich*: Naumann har med Rette henvist til, at Forholdene i Polen er overordentlig vanskelige. Det gælder om at opbygge en ny Stat under Krigen. Og vi kan derfor ikke komme udenom Krigslovene. Østerrikske Særinteresser vanskeliggør Ophævelsen af Demarkationslinjen. Der maa her arbejdes med let og varsom Haand. Og det rigtige Tidspunkt maa afventes.

Det er rigtigt, at Situationen skærpes for hver Maaned, Krigen vedvarer. Østerrikske og tyske Repræsentanter vedtog nylig i Warschau Forholdsregler, som fører i den af Naumann ønskede Retning. Statsraadets Myndighed vil blive udvidet, det vil saaledes faa Skolen overgivet, dog med Varetagelse af tyske Kulturinteresser. Polakkerne er indbyrdes uenige. Magtstillingen mellem de enkelte Retninger kan endnu ikke overses. Foruden Skolen vil ogsaa Retsplejen blive overdraget Polakkerne. Hovedvanskeligheden ligger i Politiet. Vi drager i stor Udstrækning Polakker ind i Politiforvaltningen, men vi kan ikke overdrage hele Politiforvaltningen i Okkupationsomraadet til dem. De vil nemlig arbejde ud fra deres egne Sympathier og Interesser, mens vore Interesser maa staa i Forgrunden. Vi kan ikke gaa videre i Polen, end vi er gaaet i Belgien. Vedtager De den foreslaaede Resolution, forstærker de Polakkernes Ønsker. Overlæg derfor endnu engang, om vi ikke bør undgaa de Vanskeligheder, som den vil kunne berede os. De polske Legionærer er for største Delen Østerrigere, der kan derfor ikke med Rette indvendes noget imod, at de sendes til Fronten.

I Lørdags har Statsraadet opløst sig. Dermed er der skabt en hel ny Situation. Hvert Skridt fremad er nu dobbelt svært.

Naumann klagede over Hakatisternes Virksomhed i Administrationen. Dertil vil jeg bemærke: Tyske Embedsmænd

driver den Politik, der befales. Jeg beder Dem endnu engang: Lad det blive ved Drøftelserne, men fat ingen Beslutning.

v. Trambczyński: Der hersker en uhyre Forbitrelse i Gubernementet Warschau. Den skyldes især Landets Udplyndring, Industriens Ruining, Skovenes Ødelæggelse. Dertil Arrestationerne, som foretages i Tusindvis. Efter aarelang Arrestation er over 3000 Personer bleven løsladte i det sidste Aar, men samtidig er andre Tusinde bleven fængslede. I en enkelt By (vanskelig forstaaeligt polsk Navn) har man i den senere Tid arresteret over 100 Personer, som var over halvfjerds Aar gamle! Halvdelen af dem er døde i Arresten. Han fremdrager en Række grufulde Enkeltheder og fortsætter: Opholdet i Tugthusene er langt at foretrække for Opholdet i Interneringslejrene. I Titusindvis bortføres Arbejderne til Tyskland. Misstemningen og Ophidselsen overskrider derfor alle Grænser.

Dr. *David:* Det er meget overraskende, at vi først har faaet Regeringens Betænkning om Administrationen i Polen, lige før Debatten aabnedes, saa sent, at ingen har kunnet faa Tid til at studere den. (Stærk Tilslutning).

Vi nægter ikke, at Problemet rummer store Vanskeligheder. Hovedvanskeligheden ligger imidlertid ikke i Polen, men i Berlin. Helfferich opfordrer os til ikke at fatte Beslutninger. Men skal vi redde Situationen, gælder det om at gaa hurtigt frem. Gør vi ikke det, har vi tabt Slaget.

Proklamationen blev modtaget med Begejstring, men Stemningen slog hurtigt om. Vi har brudt Czarismen i Polen, men afløst den med et Militærdiktatur af værste Art. Ingen føler, at det polske Folk har genvundet Friheden. Det har vist sig her som saa ofte før: *Det preussiske System kan erobre Lande, men det kan ikke vinde Folk!*

I Polen og Lithauen er Frihedsbegejstringen nu afløst af stærke fjendtlige Stemninger. Unge begejstrede Polakker indtraadte, efter at Polens Genoprettelse var proklameret, i de polske Legioner. I det første Krigsaar opsøgte en Deputation for Legionærene mit Partj her i Berlin og bad os om endelig at sørge for, at det preussiske Militær ikke forhindrede Hvervningerne. Det lykkedes ikke, og nu er alt ødelagt. Befolkningen er os fjendtligsindet. Flammerne kan slaa ud, hvad Øjeblik det skal være. Det er Følgen af det preussiske System.

Jeg gentager: Hovedvanskelighederne ligger i Berlin. Al-

tysskere, Hakatister og Konservatve begyndte straks at bekæmpe Polens Genrejsning. Saa kom den russiske Revolution — for os en Guds Gave! Men den opfordrede os indtrængende til at prøve, om vi ogsaa var paa den rette Vej. Polakkernes Frygt for Rusland var borte. I Stedet for begyndte de at vente Friheden fra Øst. Hos os stod Absolutismen i fuld Blomstring. I Rusland vinkede Frihedens Sol. Hos os Formyn-deri, der Frihed. Parolen lød endnu ikke: Tilbage til Rusland. Men Kravet om et selvstændigt Polen blev stærkere. Polakkerne nedlagde deres Mandater og udtraadte af Dumaen. Den provisoriske Regering godkendte dette Standpunkt og erklærede: Polen skal have en grundlovgivende Rigsdag. Vor Regering havde gode Kort paa Haanden. Men den lod Tøjlerne slæbe og tabte desuagtet Spillet. I Dag er Parolen atter: Langsomt! Langsomt! Men der maa handles hurtigt. Igaar var der endnu Haab. I Dag hører vi, at Statsraadet er traadt tilbage.

Ententen søger at rejse et uafhængigt Polen med en Regering udenfor Polen. Der dannes en særlig polsk Hær paa 320.000 Mand i Rusland. En anden polsk Hær paa 40.000 Mand i Amerika. Det er Følgen af en Politik, som ikke fortjener Navn af Politik, af en vanvittig Tro paa Militær- og Politimagt, af det preussiske Systems Uduelighed. Situationen kan kun reddes, naar vi handler hurtigt og opretter en polsk Regering i Warschau.

Statssekretæren siger, at vi ikke kan ansætte polske Embedsmænd, fordi de er „russophile“; men der gives ingen anden Vej. De preussiske Gendarmere bliver ikke Herre over den herskende Stemning. Fortsætter vi som hidtil, vil de tyske Sympathier snart være udryddede, og Ententen staar da som Sejrherre.

De største Æsler kan regere med Belejringsstilstanden, har en Statsmand sagt. Det viser sig, at det alligevel ikke er Tilfældet. *Under Belejringsstilstanden er over en halv Million Arbejdere borttransporterede til Tyskland, og Befolkningen i Warschau og Lodz sulter.*

Det polske Spørgsmaal kan kun løses af Polakker. Regeringen kan ikke løse det ved at behandle Polakkerne som en Fader behandler sine Smaabørn. Polakkerne kan kun vindes moralsk, men ikke med Vold. Vi maa søge at overvinde Polakkernes Fjendskab ved at behandle dem anstændigt, ved at

give dem fuld statsborgerlig Ligestilling i Preussen og Selvstyre i Polen.

Opraabet om Dannelsen af en polsk Hær blev udstedt, uden at man i Forvejen havde indhentet Polakkernes Mening. De nærer derfor Mistanke om en tysk Rekruttering. Legionærer, som har kæmpet med Bravour i vor Hærs Rækker, er bleven arresterede — arresterede med al Honnør! Vi kan ikke tie hertil, men maa løfte vor Røst derimod. Vi maa udtale klart og tydeligt, hvad vi vil. Vi maa vedtage den foreslaaede Resolution.

Efter et kort Replikskifte mellem Dr. *Helfferrich*, Dr. *David*, Dr. *Lewald* og v. *Trampczynski* fik Friherre v. *Rechenberg* Ordet: Efter to Aars Forløb maa det betegnes som tvungende nødvendigt, at man endelig angiver et fast Maal, saa vi ved, hvad Regeringen vil. Der maa gives Polen Frihed, imod at det stiller visse Garantier. Vi hører, at de polske Legionærer er arresterede, fordi de har vægret sig ved at aflægge Ed til de to Kejsere. Vi kan dog ikke føre en Tredivaarskrig for at faa Tid til Overvejelser og Betænkninger. Der maa fattes Beslutninger. Spørgsmaalet kan ikke løses som et Magtspørgsmaal. Vi maa søge at forene Polakkernes Interesser med vore. Da Bulgarien for fyrre Aar siden blev befriet for det tyrkiske Herredømme, var der i dette Land mindre at bygge paa, end der nu er i Polen, og hvorledes har Bulgarien ikke udviklet sig. Der har været Tid nok til Overvejelse. Man kan ikke vedvarende administrere et Millionfolk uden at vide, hvad man vil. Da Regeringen endnu ikke er naaet ud over Overvejelserne, anbefaler jeg at stemme for Resolutionen.

Mertin: Polakkerne behandles godt. Fem Maaneder efter Erobringen havde vi allerede indrettet en mønstergyldig Administration. Hvad nu? Vedtager vi Resolutionen, vil vi blive nødt til at gaa tilbage til Militærdiktaturet. De østerrigske Legioner har raabt: Leve Polen! Ned med Østerrig!

Grev *Westarp*: Vi kan let blive enige om, at vor med To-Kejser-Proklamationen indledede Politik er bleven en stor Fiasko, men jeg protesterer imod, at Skylden tilskrives den preussiske Administration. Grunden ligger dybere. Det var forkert at stille Polakkerne en selvstændig Stat i Udsigt. Og dernæst var det en Fejl, at man ikke paa Forhaand var enig med Østerrig om Spørgsmaalets Løsning.

Hvad nu? Det ligger ikke i Tysklands Interesse at danne den nye polske Stat i Tilknytning til Østerrig. Iøvrigt maa vi afvente, hvorledes Rusland gaar ud af Krigen. Dette maa ogsaa anbefales, fordi Polen som Etappegebet maa staa under Militærforvaltning. Jeg foreslaar derfor at afvise Resolutionen. Hvis den desuagtet vedtages, maa den offentliggøres. I saa Fald forbeholder vi os Ret til ogsaa at offentliggøre vor Indsigelse imod Resolutionen.

Helfferich: Vor Administration har i Polen under uhyre vanskelige Forhold ydet noget ganske overordentligt. Hvad der findes i Landet af Selvforvaltning, har vi skabt. (Modsigelse af v. Trampczynski.) Naar vi borttager Metallerne af Fabrikerne i Polen, er det kun, hvad vi ogsaa gør i Tyskland. Friherre v. Rechenberg har især kritiseret, at vi ikke ved, hvad vi vil. Jeg spørger, om han har talt som Ordfører for Centrum. (Rechenberg: Fraktionen har endnu ikke drøftet Sagen.) Jeg konstaterer dette. Vi ved altsaa heller ikke endnu, hvorhen Centrums Rejse gaar.

Naar det, som David og Rechenberg har sagt, var rigtigt, vilde jeg skamme mig som Tysker. Det er skandaløst (slaar i Bordet), at en Polak her vover at give os Forskrifter.

Af Legionærene er de tre Fjerdedele østerrigske Statsborgere. Det er kun i sin Orden, at de, stillet under østerrigsk Kommando, anvendes ved Fronten.

At det polske Statsraad er traadt tilbage, tager vi ikke tragisk. Det var kun tænkt som et Provisorium. Men hvis De nu vedtager Resolutionen, faar Sagen et helt andet Udseende, idet Rigsdagen derved bringer Regeringen i en Stilling, som bør undgaas. Overvej endnu en Gang Sagen fra dette Synspunkt.

Keinath: Der regeres og reglementeres for meget. Vi regerer for meget paa Tysk i andre Lande. Vi burde i Stedet for gaa mere efter det engelske System. At mange af Krigsfornødenheder fremgaaede Forholdsregler har udløst tyskfiendtlige Stemninger, undrer mig ikke efter de Erfaringer, jeg har gjort med tilsvarende Forholdsregler i vore egne Industridistrikter.

Cohen, Reuss: Naar vi senere kommer til Administrationen af „Ober-Ost“, skal jeg servere Dem et saa fyldigt Materiale vedrørende Forvaltningens Misgreb, at det endog vil faa Hr. Mertin til at forstumme. Man kan efter min Mening

ikke træffe Afgørelsen overfor Polen uden samtidig at tage Standpunkt til Rusland. Det er forstaaeligt, at Ententen henviser til de preussiske Landsdele og giver Anvisning paa en polsk Stat med Adgang til Havet ved Danzig. Dette Maal vil et selvstændigt Polen aldrig opgive. Det polske Spørgsmaal er et tysk-østerrigsk-russisk Spørgsmaal. Vi kan ikke af Hensyn til Polen se bort fra en Forstaaelse med Rusland og maa derfor først have vort Forhold til Rusland klaret. Ruslands Tryk imod Vest skyldes den tyske Politik Fejl. Den sidste russisk-japanske Traktat vil atter rette Ruslands Ekspansions-trang imod Øst, imod den persiske Golf. Grev Czernin har gentagne Gange overfor en mig bekendt østerrigsk Journalist udtalt, at han betragter det som meget forkert at udskille enkelte Omraader af Rusland uden dets Indvilligelse. Gør vi det, vil vi atter for Aartier drive Rusland ind i Englands Arme.

Resolutionen vil fremme Forstaaelsen om Polen. Imod England og Amerika maa vi søge at skabe en Modsætning i det kontinentale Evropa. Krigen kan ikke afsluttes med militære Aktioner. Det er nødvendigt, at vi fæster vor Opmærksomhed paa Tiden efter Krigen.

Vor Interesse er et stærkt Rusland, som er vor Ven. Derfor maa vi bygge Rusland gyldne Broer. Sprænger vi ikke den fjendtlige Koalition med Freden, saa har vi tabt Krigen. Grænsereguleringer er ikke udelukkede. Men de maa foretages ad Forstaaelsens Vej.

Om Polen bliver selvstændig under en østerrigsk Ærkehertug, eller om det faar Tilslutning til Østerrig, er ikke afgørende. Det maa under alle Omstændigheder have vidtgaaende Selvstyre. Men for os er og bliver Forstaaelsen med Rusland Hovedsagen.

Udenrigsminister *v. Kühlmann*: Cohens Tale var et Forsøg paa at betragte Spørgsmaalet fra et højere Synspunkt. Uden selv at tage Standpunkt hilser jeg Forsøget med Glæde. Naar han gør mig medansvarlig for den Politik, der har drevet Rusland mod Vest, skylder han mig nærmere Oplysninger om, hvad han dermed sigter til.

Cohen: Statssekretæren har efter min Mening ikke drevet en selvstændig Politik, men han har lige som sin Foresatte Fyrst Lichnowsky levet i den Illusion, at en Forsoning mellem England og Tyskland var mulig.

Gothein: Den tyske Administration har paa enkelte Omraader ydet fremragende Arbejde i Polen. Men det udelukker ikke, at den ogsaa har begaaet store Fejlgreb, især fordi den ligesom i Elsass-Lothringen kun har støttet sig paa enkelte Notabler.

At give Polen Tilslutning til Østerrig er altfor farlig, thi vore økonomiske Interesser i den nye Stat er mange Gange større end Østerrigs. Det ligger derfor i vor Interesse, at Polen bliver selvstændig.

Resolutionen kræver et polsk Ministerium og polsk Selvstyre. Det udelukker ikke en stærk tysk Indflydelse under Kri-gen. Og det maa betragtes som en Selvfølge, at den polske Hær stilles under tysk Kommando.

Der er ingen Grund til at beklage det polske Statsraads Tilbagetræden. Dermed er Pladsen jævnet for Oprettelsen af en virkelig Folkerepræsentation. Ophævelsen af Demarkationslinjen mellem den østerrigske og den preussiske Administration er tvingende nødvendig, thi Hungersnøden i de polske Byer er saa stærk, at der ufortøvet maa skrides ind derimod. Efter alt, hvad vi hører, vil der ogsaa kunne opnaas en Overenskomst med Czernin.

Efter den russiske Revolution er Forholdene meget vanskelige. Det er nødvendigt at handle hurtigt. Derfor maa vi fastholde Resolutionen.

Erzberger: Kærnepunktet er, om vi skal løse det polske Spørgsmaal i Forstaaelse med Rusland. Men ogsaa fra dette Synspunkt set er det rigtigst at stemme for Resolutionen. Proklamationen er udstedt, og vi maa nu søge at udnytte Tiden. Vor Administration har udrettet meget godt: Veje, Jernbaner o. s. v. Men det gør ikke Indtryk. Polakkerne vil have deres brændende Ønske opfyldt. De vil genvinde deres Selvstændighed. Kun ad den Vej kan vi skabe positive Værdier. Da Proklamationen af 5. November ikke kan annulleres, er Spørgsmaalet: Hvorledes kommer vi videre?

Vi har forhandlet i seks Maaneder om Edsformularen. Vi kan umuligt kræve, at russiske Statsborgere skal sværge til fremmede Herskere. Det kan katholske Folk, som tager Eden alvorlig, i hvert Fald ikke gøre. Vi kan ikke lade det gaa videre paa den Vis. Vor Resolution er en tvingende Nødvendighed. Vi maa regne med et russisk Opraab, som proklamerer Provinserne Posens og Vestpreussens Indlemmelse i den

polske Stat med Danzig som Port imod Havet. Med det for Øje maa vi i Tide sikre os muligst gode Aktivposter.

Østerrig er villig til at afstaa Galizien til et Kongerige Polen, som er i Personalunion med Østerrig. Den polske Intelligens har i stor Udstrækning faaet sin Uddannelse i Krakau, som har været den polske Litteraturs Midtpunkt. Ingen af Centralmagterne indsat Konge vil kunne modstaa det Tryk, Polakkerne vil øve i Retning af Tilslutning til Galizien.

Selv om man er af den Opfattelse, at det polske Spørgsmaal kun kan løses internationalt paa Fredskongressen — og anderledes gaar det ikke — er det vigtigt nu at gennemføre de Reformer, Resolutionen kræver, og straks at offentliggøre den. Jeg beder Dem derfor om at vedtage Resolutionen.

v. Rechenberg: Statssekretæren mente, at jeg burde have sikret mig min Fraktions Tilslutning, før jeg talte. Dette er en usædvanlig Fremgangsmaade.

Ingen ved, hvad Regeringens Politik stiler imod. Tilslutning til Østerrig er at foretrække, thi Krakau er Centrum for den polske Bevægelse.

Vi vil en Forstaaelsesfred. Men det udelukker ikke, at vi ogsaa, hvad det polske Spørgsmaal angaar, har vore bestemte Maal.

Helfferich: Forslagstillerne er indbyrdes uenige. De repræsenterer f. Eks. meget afvigende Anskuelser overfor Spørgsmaalet om Polens Tilslutning til Østerrig. Friherre v. Rechenberg og Gothein staar paa stik modsatte Standpunkter, medens Cohen atter repræsenterer sit særegne Standpunkt.

Vedtager De Resolutionen, vil Indtrykket udadtil være højst uheldigt, idet den vil blive sat i Forbindelse med det polske Statsraads Tilbage træden. Polens Historie viser, at Polakkerne udmærket forstaar at udspille en Modstander imod en anden, Østerrig imod Tyskland, og den tyske Rigsdag imod den tyske Regering. Vor Stilling svækkes og vanskeliggøres, hvis De vedtager Resolutionen.

Fyrst *Radziwill*, som lige er kommen til Stede, holder en længere følelsesfuld og stemningsrig Tale om Lithauen, tilhvilken hans Slægt er knyttet med stærke Traditioner. Men da han ikke har fulgt Forhandlingerne, falder Talen udenfor Rammen.

Dr. *Oscar Cohn* motiverer et Forslag om Indførelse af en Folkerepræsentation, valgt med almindelig Stemmeret af alle

over 20 Aar gamle Mænd og Kvinder. Misfornøjelsen, udvikler han, er almindelig, Korruptionen større end i den russiske Tid. Ordene staar i Modstrid med Handlingerne. Fremfor alt bliver Jøderne undertrykte.

Folkenes Selvbestemmelsesret maa gennemføres og bestemme Polens Skæbne. Forstaaelsesfreden aabner Udsigt dertil. Debattens Resultat er, at Politiken af 5. November er bankerot.

Helfferrich: Vort højeste Synspunkt kan kun være at føre Krigen til en lykkelig Afslutning. Dr. Cohns Udtalelse om Korruptionen viser jeg paa det skarpeste tilbage. De polske Soldaters Edsaflæggelse er fuldt forsvarlig.

Dr. *David:* Teknisk set er Administrationen god, politisk set miserabel.

Hvad vil der ske, hvis vi nu ikke griber ind? Fra dette Synspunkt skal vor Resolution bedømmes. Indsætter vi ikke en polsk Regering, vil Ententen snart gøre det.

Legionærerne er dels internerede, dels overførte til Østerrig. Dermed er den polske Hær opløst, dens Saga endt. Men endnu staar der polske Hære i Rusland og Amerika. Det er sælsomt, at man forpligter Polakkerne paa en kommende Konge.

For hen ved fire Uger siden erklærede Rigskansleren, at han vilde behandle det polske Spørgsmaal saaledes, at de Løfter, der er givet i Proklamationen, blev indfrie. Nu siger Statssekretæren: Som Forholdene ligger i Østerrig, kan Resolutionen kun skade. Ja hvorledes ligger da Forholdene i Østerrig. Det ved vi ikke, og derfor kan vi heller ikke tage Hensyn til dem. Det er i sin Orden, at vi tager Initiativet og giver Direktiverne. Resolutionens Vedtagelse foregriber ikke den endelige Ordning. Det er en Indfrielse af de af de to Kejseres givne Løfter, bestemt til at styrke de tyskvenlige Stemninger i Polen. Vi griber ikke ind i det polske Folks Selvbestemmelsesret. Polakkerne bør selv bestemme, hvorledes deres Folkerepræsentation skal sammensættes.

Det polske Spørgsmaal er et gammelt Spørgsmaal, som vi ofte har behandlet paa Partikongresserne. Sidst har vi præciseret vort Standpunkt i Stockholm. Vi hævder, at Kongrespolen og Finland bør være selvstændige Stater. De andre Folk bør, saa vidt Selvstændigheden ikke kommer i Betragtning,

have udstrakt Selvstyre. Alle Socialdemokrater er enige om Polens Genoprettelse. Der bestaar kun Uoverensstemmelse med Hensyn til de territoriale Grænser. Vi vil ikke foregribe noget. Polakkerne maa selv bestemme, om de vil slutte sig til Rusland, til Østerrig, eller være helt selvstændige. Ententen vil et Storpolen. Vi vil lade det polske Demokrati raade, men det er en Selvfølge, at en international Sanktion er nødvendig.

v. Trampczynski: Jeg protesterer imod Statssekretæren og Mertins Fremdragelse og Udnyttelse af enkelte formentlige Overgreb fra polsk Side. Cohen og Grev Westarp bør række hinanden Haanden, De har i Virkeligheden samme Program. Men Russerne afviser den Foræring, som Cohen tilbyder dem.

Efter et Par korte Repliker af Cohen og Erzberger besluttede Flertalspartierne at udsætte Afstemningen om Resolutionen, da Regeringen lægger megen Vægt derpaa.

Berlin d. 28. August 1917.

I Dag fortsatte Finansudvalget sine Forhandlinger. Paa Dagsordenen stod „Lithauen“. *Erzberger* aabnede Debatten ved at forelæse og motivere et af Flertallet stillet Forslag om at opfordre Rigskansleren til at oprette Folkerepræsentationer og indføre Civiladministration i Lithauen og Kurland. Man har sagt, udviklede han, at hvad Sværdet vinder, det fordærver Pennen. Men det kan ogsaa gaa omvendt. Lithauen er overordentlig vigtigt. *Det lithauiske Spørgsmaal* er det vigtigste af de russiske Problemer. Lithauen hører, baade hvad Religion og Kultur angaar, til de vestlige Folk. Derfor blev det tyske Indtog hilst med Begejstring. Men nu staar vi overfor Spørgsmaalet: Har vi derefter søgt at vinde Sympathi i Lithauen? Dette Spørgsmaal maa desværre besvares med Nej. Alle Lithauere er nu enige om, at de havde det langt bedre under det russiske Herredømme, end de har det nu under det preussiske. De længes tilbage til Rusland. Rigsdagen har her vist en Taalsomhed, som ikke kan forenes med dens Ansvar. Den maa nu tage Initiativet og Ledelsen, thi Regeringen lader alt gaa sin egen skæve Gang.

Vi kan ikke bestemme Statens Grænser, thi det vilde være at stikke Fingrene mellem Møllestene. Hvad skal vi da gøre? Kærnepunktet findes i vor Resolution. Vi maa give Lithauen Selvstyre, vi maa forberede Oprettelsen af en lithauisk Natio-

nalforsamling, hvis vi ikke vil miste de sidste Sympathier. Folket kræver ikke Velgørenhed, men Ret. Det er nødvendigt at bryde de tyske Officerers Formynderi. Udenrigsministeren sagde forleden: „En Politik, som bygger paa ren Magt, maa strande“. Dette er rigtigt, men derfor maa vi ogsaa drage Konsekvenserne deraf.

Vi staar nu overfor en dybtgaaende Misstemning i Landet. Jeg forstaar ikke, hvorfor man ikke for længst har givet Lithauerne de mange katholske Kirker tilbage, som Russerne har frataget dem i Aarenes Løb. Jeg forstaar heller ikke, hvorfor man vedvarende holder saa mange Lithauere internerede i Tyskland.

Det ligger i vor Interesse at oprette et selvstændigt Lithauen. Landet er agrarisk. Det maa sælge til og købe af Tyskland. Landet er katholsk. Det føler sig frastødt af Rusland og tiltrukket af Tyskland. Ved højmodigt at imødekomme og opfylde Folkets Ønske, kan mangt og meget endnu rettes. Her er, paastaar man, ingen lithauiske Embedsmænd. Men selv om en Lithauer kun udretter en Tiendedel af, hvad en tysk Embedsmand udretter, vil Folket dog være bedre tilfreds med ham.

Et selvstændigt Lithauen er vort bedste Grænseværn. Derfor beder jeg Regeringen om hurtigst muligt at udføre vor Resolution og oprette en lithauisk Folkerepræsentation.

Helfferich: Forholdene er ikke saa enkle, som Erzberger forudsætter. Rechenberg henviste igaar til Bulgariens Befrielse fra det tyrkiske Herredømme. Men skønt Befrielsen blev foretaget af Rusland, har det ikke forebygget den nuværende Konstellation. Vi forbereder Reformer i Lithauen, deriblandt Oprettelsen af et Landsraad bestaaende af Repræsentanter for den lithauiske Befolkning.

Oberst *Wriesberg:* Hærledelsen staar paa det Standpunkt, at en Ændring af den nuværende Ordning er umulig, thi Lithauen kan atter blive Krigsomraade. Fronten vil svækkes, hvis Forslaget vedtages. Og det vil De dog ikke. At have store Etappeomraader er en militær Fordring, som Hærledelsen ikke kan fravige. Af Hensyn dertil og til Statssekretærens Erklæring om Oprettelsen af et lithauisk Landsraad beder jeg Dem om at forkaste Resolutionen.

Cohen, Reuss: Sidst da vi forhandlede om Lithauen, forelagde jeg et betydeligt Materiale, som ikke er bleven modbe-

vist. Et og andet er senere bleven bedre, men der er saare mange Mistilstande tilbage. Lige før jeg gik ind i Salen, fik jeg af Regeringens Repræsentanter fire Betænkninger vedrørende Lithauen paa tilsammen hundrede trykte Kvartsider. Jeg har ikke haft Tid til at se i dem, og nedlægger en bestemt Protest mod den Metode, der her anvendes. Dr. Lewald ved, at jeg sysselsætter mig indgaaende med disse Spørgsmaal, hvorfor venter han saa til sidste Øjeblik med at overgive mig dette Materiale?

I Lithauen stranguleres Civilbefolkningens Ret. Jeg har Beviser ved Haanden. I Gaar betegnede David Skatteopkrævingen i Polen som en Konfiskation. Det samme er Tilfældet i Lithauen. Man tager simpelthen, hvor der er noget at faa. Man opkræver Skat af ethvert Fremspring af Bygninger. Man opkræver Skat af Personer, som gaar paa venstre i Stedet for paa højre Side af Gaden. Byerne afspærres helt fra Landet. Ernæringsforholdene er elendige. Rationerne langt mindre end her. Hvem der endnu har Penge, kan købe til høje Priser, men de Fattige sulter. Prins *August Wilhelm* fratog forleden en fattig Kone, som han mødte paa Landevejen, da han kom kørende i sin Bil, et Par Pund Kartofler. Byernes Afspærring fra Landdistrikterne afføder vidtgaaende Bestikkelser. Hele Tropeafdelinger er bleven forflyttede, fordi de var bestikkelige. Vi staar faktisk overfor en vidtgaaende Korrupktion. Krigsfangerne lider skrækkeligt af Sult. I Fortvivelse undviger de, skaffer sig Vaaben og samler sig i Bander i de store Skove. Det hører til Dagens Orden, at Banderne overfalder og nedskyder Gendarmer og Politimyndigheder.

Gendarmerne konfiskerer, hvad de har Brug for, eller hvad der passer dem hos Bønderne. Der har udviklet sig en „Feldwebelwirtschaft“, som er Udtryk for den værste Korrupktion.

Der er indført Tvangsarbejde for alle Personer, Mænd saavel som Kvinder fra 14—16 indtil 70—75 Aars Alderen. Folk tvinges til Arbejde. Man griber dem, hvor man kan faa fat paa dem. Gendarmerne trænger om Natten ind i deres Boliger og slæber dem bort. I Bilz lokkede man Beboerne hen paa Torvet, hvor der var Militærkoncert. Under Koncerten blev de omringede af Soldater og bortførte. I Razin har man tvunget unge Piger til Tjenergerning hos Officererne. Pigerne

har forsøgt at skjule sig, men man har derefter tvunget Mødrene til at udlevere dem. Man har borttaget Lærlinge og stukket dem ind i Tvangskolonnerne.

Disse Tvangsarbejdere, som for det meste anvendes til haardt Vejarbejde, faar 28—30 Pennig i Dagløn. De anbringes i Fangeleje, hvor Forholdene er frygtelige. Ernæringen er ussel, Sanitetsforholdene elendige, Prygl hører til Dagens Orden. Fortvivlelsen er ubeskrivelig. Mange, som ikke kan udholde dette elendige Liv længere, paafører sig selv ækle Sygdomme for at komme paa et Lazaret. Disse Forhold har avlet et ubeskriveligt Had til Tyskland.

Tvangsarbejdet er baade overflødigt og uøkonomisk, men det opretholdes desuagtet. Militærmyndighederne begyndte med at ansætte frivillige Arbejdere imod en Dagløn af 4—5 Mark. Pludselig erklærede de, at Daglønnen var nedsat til 50—60 Pennig. Og de, der saa vægrede sig ved at arbejde, blev uden videre ansat som Tvangsarbejdere mod den halve Dagløn. Man har dermed indpodet disse Folk en Tyskfjendtlighed, som vi aldrig mere vil faa Bugt med.

Jeg sagde, at Overgrebene er meget talrige, ja talløse. Man kan imidlertid tilkøbe sig Begunstigelser. Jeg kan nævne Dem Navne paa Damer, som lever i intimt Forhold med de paa-gældende Militære og ved Siden af agerer Mellemmænd. Dette er Systemet, som Militærforvaltningen vil opretholde. Og det i en Befolkning, hvoraf mange græd Glædestaarer, da de tyske Tropper rykkede ind i Landet!

Det er paa høje Tid, at vi bryder med dette System ved at give Landet et Parlament.

Oberst *v. Wriesberg*: Vi staar paa det Standpunkt, at der gives andre Midler, som kan fjerne disse foregivne Tilstande. Statssekretæren har allerede henvist til Oprettelsen af et Landsraad. Det er rigtigt, at *Bandewæsenet i Lithauen er bleven en Landeplage*. Banderne har Tilhold i de store Skove. Derfra røver og plyndrer de vidt og bredt. Men det skyldes ikke udelukkende de anførte Forhold. Banderne begrundet omvendt Nødvendigheden af at opretholde Militærforvaltningen.

Hvad den paastaaede Korruption angaar, udbeder jeg mig Enkeltheder. Findes der daarlige Elementer indenfor Militæret og Embedsstanden, skal de udryddes med Ild og Sværd.

Vi har i Sinde at begrænse Tvangsarbejdet til straffede Personer. En dertil sigtende Anordning, som vil afhjælpe Cohens Klage over dette Forhold, er under Udarbejdelse.

Gothein: Cohen har skildret mørkt, men ikke *for* mørkt. Jeg har før talt endnu skarpere her. Adskillige af de revsede Tilstande er bleven afhjulpne, men Militærforvaltningen har behandlet Lithauerne med en Uduelighed, som har vendt Velviljen imod os til Had. Naar Folk ikke gaar paa den forekrevne Side af Gaden, eller naar de ikke hilser paa Officerer eller Embedsmænd, straffes de og føres til Tvangsarbejde.

Hungersnøden i Wilna er ubeskrivelig. Rationerne er efter vor sidste Besværing bleven noget forhøjede, men de er vedvarende utilstrækkelige. Ogsaa paa Landet er Ernæringsforholdene elendige. Indførelse af Selvstyre er nødvendig.

De Tilstande, Militærforvaltningen har skabt, har, som allerede nævnt, fremkaldt Bandedannelser. At de, som Oberst v. Wriesberg synes at mene, skulde kunne begrunde Militærdiktaturets Opretholdelse, er en Vildfarelse. Naar vi indbydes til Rejse i de besatte Omraader, faar vi altid militære Førere. Men Rejse under Militærledsagelse i Etappeomraadet har intet Værd for den, der vil sætte sig ind i de virkelige Tilstande.

Keinath: Efter de Meddelelser, mit Parti har modtaget, maa jeg desværre stadfæste, at der hersker svære Mistilstande i Lithauen. Vi kan kun konstatere, at Militærforvaltningen her har været særlig uheldig. Det er derfor nødvendigt at ændre Forholdene ved at foretage et stort Skridt, som er synligt uadtil. I Kurland var Forvaltningen til at begynde med god, men nu ophober Klagerne sig ogsaa derfra, endog fra Tyskerne i Kurland. Dette er overordentlig pinligt, thi denne Del af Befolkningen har afbrudt Broen bag sig for at tjene os.

Helfferich konstaterer, at der bestaar fuld Overensstemmelse mellem ham og Oberst v. Wriesberg.

Mertin: Cohen almindeliggør de enkelte Tilfælde af Bestikkelse, der foreligger. Tvangsarbejdet maa betragtes som fuldt forsvarligt under de foreliggende Forhold. Efter Oberst v. Wriesbergs Udtalelser er det umuligt at vedtage Resolutionen.

Fyrst *Radziwill:* Ved min Families Traditioner er jeg nøje knyttet til Lithauen. Kun min Bedstefaders Ægteskab med en tysk Prinsesse skylder jeg den Ære, at jeg sidder her.

Hvad Forholdet mellem Nationaliteterne i Lithauen angaar,

maa De ikke stole paa den russiske Folketællings Resultater. De trænger til en Korrektur. I mange Aarhundreder har Lithauen staaet i intim Statsforbindelse med Polen. Forholdet mellem de to Nationaliteter har været venligt og godt. Det er urigtigt, naar den russiske Statistik kun regner med 20 pCt. Polakker. Socialt set staaer Polakkerne ikke tilbage for den lithauiske, ruthenske og jødiske Befolkning. Undervurder derfor ikke Polakkernes Betydning i Lithauen. De polske Godsejere har været Fremskridtsmænd. Wilna er en overvejende polsk By. Universitetet i Wilna var polsk, og har sat dybe Spor i Landets Kultur. Intelligensen er helt overvejende polsk, Litteraturen ligeledes. Det polske Sprog er Kultursproget, mens det lithauiske Sprog, etnografisk set, er et Unikum. Overse ikke det.

Nehbel: Cohen har til min Beklagelse øvet en overordentlig skarp Kritik. Den maa jeg som staaende i Lithauens Administration vise bestemt tilbage. Vi staaer i Lithauen overfor en Militærforvaltning som 1) arbejder for Hæren, 2) arbejder for Hjemmet, 3) arbejder for Civilbefolkningen. Byernes Afspærring fra Landet er paabudt af Rationeringen. Tvangsarbejdet har været nødvendigt af Hensyn til den Arbejds mængde, der her har maattet udføres. Naar der er talt om Jagt paa Folk, bestrider jeg, at noget saadant har fundet Sted. Jeg tror ikke paa Meddelelsen om Militærkoncerten i Bilz. (Tilraab fra Fyrst *Radziwill*: Men det er en Kendsgerning!) At Krigsfangerne løber bort af Sult for at slutte sig til Banderne, bestrider jeg ligeledes. Derimod er det rigtigt, at Bandeduæsenet flourer. Dannelsen af Bander begunstiges af det uvejsomme Land med de store Skove og Sumpe, og de har lidt efter lidt naaet et Omfang, som gør Opretholdelsen af Militærforvaltningen tvingende nødvendig. Hvad Bestikkelsesvæsenet angaar, beder jeg Cohen om at komme med Enkeltheder. Vi er stærkt interesserede i, at det bekæmpes. Jeg kan kun ønske, at Fyrst Ysenburg og Hr. v. Gossler vedvarende bliver staaende i Spidsen for Forvaltningen.

v. Trampczyński: Naar Cohen har paastaaet, at et stort Antal Militære og Embedsmænd i Lithauen er bestikkelige, saa er dette rigtigt, men jeg beder Regeringen om ikke at skride ind derimod, thi denne Bestikkelighed er Befolkningens Redning. Den er en Ventil overfor den Ondskabsfuldhed og de Mistilstande, der præger Forvaltningen.

Ernæringsforholdene er elendige. Rationerne er altfor smaa. Befolkningen sulter. Desuagtet har Fyrst Ysenburg forsøgt at forhindre, at der sendes Børn fra Wilna til polske Landmænd. En Mængde Godser er sat under Militærforvaltning. Ejerne har ikke længere Ret til at nyde Indtægterne af dem. Skovene lægges fuldstændig øde. Gamle, herlige Alleer omhugges fuldstændigt.

Oberst v. Wriesberg siger, at herefter skal kun de, der overtræder Love og Anordninger, sendes paa Tvangsarbejde. Efter den Grundsætning har vi sikkert alle med hverandre de bedste Udsigter til at blive indrullerede i Arbejderkolonnerne. Masser af Arbejdere fra Lithauen transporteres tvangsvis til Tyskland.

Oberst v. *Wriesberg*: Militærforvaltningen maa sørge for en ordningsmæssig Drift af Landejendommene, thi det gælder om at producere mest muligt.

— Jeg blev kaldt ud, da der var en, som vilde tale med mig. Imens fik Dr. *Oscar Cohn* Ordet. Han skærpede yderligere Cohens Kritik og rettede meget voldsomme Angreb paa Militærforvaltningen. I Talens Løb henviste han til, at Dødelighedsprocenten var steget frygteligt i Wilna. Da jeg atter kom ind i Salen, fortsatte han: Militærforvaltningen har udplyndret Landejendommene og borttaget Kreaturbesætningerne. Paa Landejendomme indtil 150 Hektars Størrelse maa der kun holdes 1 Hest, 1 Ko, 1 Ged og 1 Faar, Resten har Militæret taget. Det er tvingende nødvendigt, at Militærregimentet brydes.

Dr. *David*: Rigskansleren har kendt alle disse Klager siden Foraaret, men der er desværre ikke sket noget af Betydning for at afhjælpe dem. I Wilna er Dødelighedsprocenten nu 4—5 Gange saa stor som i tyske Byer af lignende Størrelse. Og den er dobbelt saa stor i Aar som i Fjor, — en frygtelig Anklage imod Forvaltningen. Vi har indleveret Materialet skriftligt, men vi har ikke hørt noget fra Regeringen siden den Tid.

Et Ord om Fyrst *Ysenburg*. Hvad der især kan bebrejdes ham, har jeg personlig sagt, da jeg var i Wilna. Det er fremfor alt, at han ikke har søgt Forbindelse og Samarbejde med Befolkningen. Han har endog ligefrem nægtet at tage imod Besværinger fra ansete Borgere i Byen.

Der var allerede for to Maaneder siden Tale om at oprette et Landsraad. Men det er ikke sket. I Dag proklameres det

atter, men nu er vi ikke længere tilfredse med Løfter, der maa ske noget. Der maa handles hurtigt. Vi vil atter prøve Spørgsmaalet, naar vi samles. Byerne sulter, Brødrationen er kun 125 Gram daglig. Saaledes kan det ikke gaa længere.

Den politiske Opgave er forsømt. I Stedet for at vinde Sympathi har vi mistet alle Sympathier. Lithauerne kræver Selvbestemmelsesret. Det ligger i vor Interesse, at de faar den. Men Forvaltningen savner al Forstaaelse for Betydningen deraf. Vi opfordrer indtrængende Regeringen til at redde, hvad der endnu kan reddes.

Siehr: Ernæringsforholdene i Lithauen er meget sørgelige. Man kan ride milevidt udover Landet uden at se en eneste dyrket Ager. Arbejdsforholdene er vanskelige. Bønderne mangler fremfor alt Saakorn. For at stille deres Sult, bager de Brød af Kløverblomster og Halmmel. Administrationen vilde have kunnet afhjælpe dette ved at give dem lidt Saakorn. De vilde da have kunnet dyrke Brødkorn nok til deres eget Forbrug. Ved at unnlade dette har Administrationen paataget sig et tungt Ansvar.

Efter et Par korte Repliker afsluttedes Debatten, og Forslaget blev enstemmigt vedtaget. Derpaa genoptoges Debatten om *Udenrigspolitikken*.

Dr. *Oscar Cohn:* Jeg har før omtalt Mødet i Potsdam i Juli 1914. Krigsministeren har ikke dementeret mine Udtalelser. Hr. v. Stumms Dementi var utilstrækkeligt. Bagefter har han korrigeret sin Tale, før den indførtes i Protokollen. Enkelte Ord er strøget, andre ombyttede og nye tilføjede. I det hele er hans Udtalelser derved bleven afsvækkede og mere udflydende.

Om Mødet har været i Potsdam eller Berlin, vil jeg lade staa hen. Af Hotellisterne fra de Dage, som findes aftrykte i Aviserne, fremgaar det, at Konrad v. Hötendorff og flere andre høje østerrigske Officerer og Embedsmænd har været i Berlin paa det angivne Tidspunkt. Under Henvisning til den østerrigske Protokol, gaar Fyrst *Lichnowsky* i sit Skrift ogsaa ud fra, at Mødet har været afholdt. Jeg ved ikke, om Udenrigsministeriet kender Skriftet? (Udenrigsminister v. Kühlmann nikker).

Skriftet er ikke udbredt af Fyrst *Lichnowsky*, men af en Kaptajn i Generalstaben, som havde laant det en Aften og tog en Afskrift af det om Natten. Han mangfoldiggjorde se-

nerne denne Afskrift og udsendte den i tolv Eksemplarer til ansete Politikere af alle Partier og høje Statsebedsmænd for dermed at tjene sit Fædreland. Sidste Fredag er han nu af den Grund bleven arresteret. Den paagældende Officer, Hauptmann *v. Beerfelde*, fortjener ikke Straf. Af Scheidemann venter jeg, at han ogsaa aflægger et personligt Vidnesbyrd til Fordel for *v. Beerfelde*. Han er en Idealist, som kun tænker paa at tjene sit Fædreland.

Understatssekretær v. d. Busche: Understatssekretær *v. Stumms* Udtalelse var et fuldstændigt Dementi. Mødet har ikke fundet Sted, hverken i Berlin eller i Potsdam.

Gothein: Fyrst Lichnowskys Skrift har jeg endnu ikke læst, men jeg vil senere komme tilbage til det. Krigen skyldes ikke Englands økonomiske Bekymringer, men den tyske Flaadepolitik. Den truede England, og har drevet det over til vore Fjender. Jeg har stemt imod Flaadeloven, fordi jeg forudsaa, hvad den bar i sit Skød. Efter Krigen kan vi ikke fortsætte Rustningerne. Vi maa derfor søge at opnaa en Forstaaelsesfred.

Grev Westarp: Jeg spurgte forleden Erzberger, hvad han mente med sin Tale i Zürich. Derpaa svarede han, at jeg jo ikke havde læst Talen. Nu har jeg et Referat af den. Jeg tillader mig at oplæse, hvad han har sagt, (gør det) og gentager nu mit Spørgsmaal. Vi har Krav paa et Svar, thi den politiske Aktion, som han her har foretaget, maa ses i Forbindelse med Flertalspartiernes Fredsresolution.

Dr. Oscar Cohn: Som Bevis for min Fremstillings Rigtighed vil jeg oplæse det paagældende Stykke af Fyrst Lichnowskys Skrift. Fyrsten stadfæster, som De hører, at Mødet den 5. Juli virkelig har fundet Sted. (Professor *Doormann* hvisker over til mig: „Jetzt haben sie sich festgelogen!“).

Dr. David: Regeringen vil tilsyneladende ikke svare, men vi kan ikke lade Sagen staa saaledes hen. Hvis Fyrst Lichnowskys Udtalelser er rigtige, betyder det, at Tyskland er Skyld i Krigen. Imod hans Opfattelse taler imidlertid den Kendsgerning, at Regeringen utvivlsomt i Juni Maaned har søgt at holde Østerrig tilbage fra Krigen. Det er Regeringens Pligt at opklare Sagen, thi Alverden tror nu, at Tyskland er Skyld i Krigen.

Efter nogle korte Repliker og en længere Forretningsordens-Debat afsluttedes Debatten om Udenrigspolitikken.

Om Aftenen var jeg i „Habsburger Hof“, hvor jeg havde en længere fortrolig Samtale med Professor *Doormann*. Vi var enige om, at Udenrigsministeriet havde løjet sig fast med Hensyn til Mødet den 5. Juli.

Om Rigskanslerens Optræden forleden sagde han: „Man kunde have hylet af Fortvivlelse, hvis Sagen ikke havde været saa komisk!“ Om Debatterne om Polen og Lithauen sagde han: „Hver Gang jeg hører disse Klager, føler jeg mig sønderknust. Det samme sagde Dr. Wiemer til mig, da vi gik bort fra Mødet.“ Vi drøftede iøvrigt Forholdene ved Krigens Udbrud, specielt Personerne Bülow, Bethmann og Helfferich.

Da jeg ved Midnatstid gik hjem, drog atter det sædvanlige Tog af overlæssede Soldater fra Banegaard til Banegaard. Trætte og mødige, snavsede og udslidte kom de fra Fronterne, slæbende sig frem gennem ligeegyldige Masser med deres tunge Byrder — et trist Billede paa Krigens knugende Tryk.

Berlin d. 29. August 1917.

Før Finansudvalget i Dag begyndte sine Forhandlinger, sluttede jeg mig til en Gruppe, bestaaende af *Erzberger*, *Noske*, Dr. *Südekum* og flere, som drøftede Stillingen. Der herskede dyb Utilfredshed med den politiske Censur. *Erzberger* oplyste, at Militærforvaltningen havde lejet en Bygning i Potsdamerstrasse, hvor 200 Officerer daglig foretog Censuren. I samme Omfang arbejdedes der ved alle 25 Generalkommandoer. Der var flere Censur-Officerer i Berlin, end der var Redaktører. Alle Breve til Østerrig er under Censur. *Noske* fortalte, at han en Tid lang var bleven stillet under Forcensur. Alt bestaar iøvrigt uforandret. Det bliver snarere være end bedre. Utilfredsheden med de bestaaende Tilstande gav sig meget drastisk Udtryk.

Erzberger erklærede, at Rigsdagen nu kun burde give Militæret en 3 Ugers Naadefrist. Blev det saa ikke bedre, maatte Rigsdagen vise, at den havde Magten. Stærk Tilslutning af *Noske* og Dr. *Südekum*. „Blot Russerne gaar nogle Kilometer tilbage,“ sagde *Erzberger*, „saa melder Overkommandoen atter „Sejre“, og alt kipper paa ny om. Det er nødvendigt, at vi nu viser, hvad vi vil.“ *Noske*: „Ubetinget! Ellers gør vi os

direkte latterlige. Her at tale og tale og dog at lade dem egenmægtig raade det gaar ikke længere.“

Der var Enighed om, at Udvalget atter skal træde sammen den 25. September. Derefter Plenarmøde den 27. September. Om Mandagen og Tirsdagen skal der saa afkræves Regeringen korte Beretninger, om hvorledes den har udført August-Samlingens Beslutninger. Og er de ikke tilfredsstillende, skal der gaas saa skarpt frem, at Regeringen føler, hvem der har Magten.

Derefter havde jeg en Samtale med Dr. *Oscar Cohn*. Han oplyste, at det var *Hauptmann v. Beerfelde*, der havde taget Afskrifter af *Lichnowskys Skrift*, som en af Fyrstens nære Venner havde laant ham til personlig Information. Hr. v. Beerfelde er Idealist og personlig overbevist om, at Tyskland er Skyld i Krigen. Afskrifterne havde han tilstillet *Kejseren*, *Kronprinsen*, *Hindenburg*, *Ludendorff*, høje Regeringsmyndigheder og fremragende Parlamentarikere, deriblandt ogsaa *Erzberger*, *Scheidemann* og *Ebert*. Fyrst *Lichnowsky* har nu været i Forhør i Udenrigsministeriet, og v. Beerfelde er arresteret. Da man førte ham bort, sagde han: „Jeg har været ved Fronten. Om jeg falder for Fjendens Kugler eller her, er mig ligegyldigt. Jeg vil bryde Sandheden Vej og dermed bevæge Tyskland til at opstille rimelige Krigsmaal, saa vi kan faa Fred.“

Mødet aabnedes, og Formanden gav Ordet til Vicepræsident Dr. *Dove*: Vi vil ikke gaa ind paa de enkelte Tilfælde, men kræve en principiel Afgørelse vedrørende *den politiske Censurs Afskaffelse*. Adskillige af de Anordninger, Generalkommandoerne har udstedt, er direkte retsstridige. Vore Klager har hidtil været forgæves. Alt er fremdeles, som det har været siden Krigen Udbrud. Værst er Militærmyndighedernes Tagen Parti i den indrepolitiske Strid. Her hjælper kun et: Den politiske Censur maa helt afskaffes.

Dittmann: Talmæssig set er Altyskerne og deres Tilhængere kun en lille Klike, men de behersker Militæret og dermed ogsaa Regeringen. *Michaelis* udøver Magten efter *Ludendorffs* Direktiver. De kommanderende Generaler er alle Annektionister. Censurmyndighederne umuliggør ethvert Arbejde for Freden. Altyskerne kan derimod skrive, hvad de vil. Han oplæser et Par hemmelige Reskripter fra Krigsministeriet i *Württemberg*, *Generalkommandoen* i *Stettin* og Gene-

ralkommandoen i Frankfurt am Main, som viser, hvorledes Militæret alle Vegne modarbejder Fredsbewægelsen og Tanken om at opnaa en Forsoningsfred. Endvidere et hemmeligt Cirkulære fra Generalkommandoen i Breslau om Haandhævelsen af Forsamlingsretten. Derpaa forelægger han altyske Brochurer og Flyveblade, som uddeles ved Hjælp af det officielle Apparat. I Pommern agiteres der endog fra Prædikestolene imod en Forstaaelsesfred.

Overfor mit Parti, fortsatte han, er Forsamlingsretten saa godt som ophævet. Talerne maa i Forvejen indlevere Manuskriptet til deres Tale og nøje holde sig til det. Mangfoldige Møder forbydes. Saaledes er det mig forbudt at udgive Blade i Hamborg, Königsberg, Brunsvig og flere Steder. Den største Partiskhed kan her konstateres. Rigsdagsmændenes Immunitet brydes uden videre. Det er sket overfor Kuhnert, Henke, Geyer og mig. Besværinger er frugtesløse, skønt der foreligger aabne Retsbrud. Flere af mine Partifæller har man forbudt al politisk Virksomhed.

Der foreligger en Militæranordning, hvorefter der indadtil skal kæmpes imod en raadden Fred. I den Retning agiteres der ogsaa indenfor Hæren. Enkelte Afdelinger har forbudt Mandskaberne at holde de socialdemokratiske Blade. Adskillige er bleven anklagede for socialdemokratisk Propaganda. Ved en enkelt Afdeling er tolv Mand bleven idømte tolv Aars Tugthus for Mytteri, fordi de vedvarende læste socialdemokratiske Blade. „Leipziger Volkszeitung“ og „Düsseldorfer Zeitung“ har man søgt at standse ved at indkalde Redaktørerne til Militærtjeneste. Andre Redaktører har man holdt maanedsvi i Varetægtsarrest, fordi de har udbredt Flyveblade. Derefter er de bleven indrullerede i Hæren. Belejrings-tilstanden har affødt et sandt Rædselsherredømme, derfor maa den ophæves.

Helfferich: Dittmann har paastaaet, at den nye Rigskansler er et Redskab i Ludendorffs Haand. Dette Rygte er ogsaa udbredt i Udlandet. Men Rigskanslerens Person staar for højt til, at det kan gøre Indtryk.

Heine: Vi har klaget i Aarevis, men trods alle Løfter er Forholdene bleven værre, Censuren dristigere og samvittighedsløserere. Vi maa derfor nu kræve, at Belejrings-tilstanden ophæves.

Der udbredes altyske Skrifter i Hæren. Naar man siger, at

man misbilliger det, saa er det ikke sandt. De berygtede Lehmannske Brochurer udbredes saaledes i alle Kaserner. Militærmyndighedernes Indskriden imod Fagforeningsførerne er direkte selvmorderisk. Forbudet imod, at de Krigsbeskadede stifter en Forening, er en grov Retsstridighed. Vi kræver energisk, at der skrives ind herimod. Militæret staar endnu paa det Standpunkt, at kun en politisk Retning, den konservative, er berettiget. Det vil undre sig over Stemningen, naar Hæren vender tilbage.

Jeg er enig med Dittmann om, at det ikke er tilstrækkeligt at ophæve den politiske Censur. Alt vil kun saa blive kaldt militært. Flertalspartierne er enige om, at der nu maa ske noget. Med Løfter kan Rigskansleren derfor ikke længere klare Stillingen. Politiske Spørgsmaal maa ikke underkastes Censur, Tidsskrifter maa ikke forbydes. Jeg protesterer imod, at man har forbudt at udbrede Scheidemanns Rigsdagstale i Brochureform, thi det er retsstridigt.

Det er en Kendsgerning, at Overkommandoen har styrtet *Bethmann*, skønt han var i Besiddelse af Kejserens Tillid. Men det maa ikke omtales i Pressen. I 1908 gav Fyrst *Bülow* os bestemt Tilsagn om, at Kejseren skulde afholde sig fra politiske Udtalelser. Det synes nu at være glemt. Det er slemt nok, at Kejseren taler til et Regiments eller en Brigades Officerer. Kan det ikke undgaas, maa det officielle Apparat i hvert Fald sørge for, at Talen ikke udbredes videre. Kejserens sidste Tale i Flandern vil modvirke Fredsbevægelsen. Vi maa endnu ikke omtale Gerards Afsløringer, eller Brevet til Kongen af Grækenland, skønt det her er nødvendigt at tale aabent og frit. Forbudene imod Professor Försters Bog og Maximilian Hardens „Zukunft“ har vakt uhyre Forbitrelse indadtil og Opsigt udadtil. Försters Bog er præget af sædelig Alvor, dyb Religiøsitet og Mod. Men han — forsvarer i Slutningskapitlet *Bethmanns* Politik, derfor maa den ikke udbredes. „Die Zukunft“ var det i Udlandet mest kendte Tidsskrift. Hvilket Indtryk har det ikke gjort, at det glat væk forbydes, saalænge Krigen varer. Det er latterligt, at et saadant Tidsskrift kan forbydes af en eller anden gammel „Haudegen“, som ikke har mindste Forstand paa det. Men Forbudet passer godt ind i den almindelige Aktion imod alle dem, der vil Freden og bekæmpe den vilde Bersærker-gang, der præger den altsyske Publistik. Vi vil ikke længere

finde os i disse Forhold. Her maa skaffes Orden, inden Rigsdagen samles paany. Thi vore Censurtilstande er værre end Nederlagene paa Valen. Sker det ikke, vil det gaa ud over det kommende Krigslaan.

Statssekretær *Wallraff*: Jeg har endnu kun været 14 Dage i mit nye Embede og kan derfor ikke overse alt. Spørgsmaalet er, om Rigets Stilling tillader den krævede Ændring. Forslaget om Belejringstilstandens Ophævelse beder jeg Dem om at forkaste. Den politiske Censur kan heller ikke helt ophæves. Jeg behøver kun at henvise til vore Forbundsfæller. Hvad Indenrigspolitikken angaar, kan der derimod muligvis gives yderligere Lettelser. Rigsledelsen vil overveje Sagen.

Erzberger: Efter disse Udtalelser kan vi vente, at vore Forslag vil blive overvejede, og saa kan de gennemføres. Hvad Censuren angaar, er Loven om Landsforræderi tilstrækkelig. Vi har i Berlin flere Censorer end Medarbejdere ved samtlige Blade. Følgerne deraf er uhyrlige. Han udtaler sig videre i samme Retning som foran refereret.

Helfferich forsvarer Censuren. *Udenrigsministeren* hævder Nødvendigheden af Censur paa det udenrigspolitiske Omraade. Dr. *Stresemann* kræver den politiske Censur ophævet. Et Par Officerer forsvarer den militære Censur. Grev *Westarp* forlanger den politiske Censur stærkt begrænset, men advarer imod helt at ophæve den. Efter yderligere Debat vedtoges Flertalspartiernes Resolution, hvorefter Censuren skal begrænses til Krigsførelsen, mens Drøftelsen af Krigs- og Fredsmaal ikke maa underkastes Censur, og Aviser og Tidskrifter kun maa forbydes med Rigskanslerens Samtykke, og naar militære Aktioner bringes i Fare. Forhandlingerne udsattes derefter til sidst i September.

Aabenraa d. 10. September 1917.

I en Mængde tyske Byer udfoldes der i denne Tid en meget stærk Propaganda for at faa Folk til at aflægge det saakaldte Guldløfte, der lyder saaledes:

„Ved de allerede Faldnes dyrebare Blod og ved de endnu for vort Fædreland kæmpende Sønners elskede Liv forsikrer og lover jeg paa Ære og Samvittighed, at der *ingen Guldpenge* findes i min og mine Slægtnings Besiddelse, og at jeg ogsaa senere hen til Krigens Ende vil bringe ethvert Guld-

stykke, der eventuelt endnu kommer i min Besiddelse, til Omveksling ved de offentlige Kasser.“

Den, der aflægger Guldløftet, skal aflevere en skriftlig Erklæring, naar han næste Gang afhenter sine Brødmærker. Han vil da faa sit Navn indføjet i „Kommunens Æresbog“, som skal opbevares i Kommunens Arkiv. De, der ikke aflægger Guldløftet, vil derimod faa deres Navne indførte i „den sorte Liste“, som vil blive offentlig bekendtgjort. „Derfor,“ hedder det i Opfordringen, som er bleven mig tilsendt, „herud med det sidste Guldstykke, for at De kan underskrive paa ærlig Vis og blive indført i Kommunens Æresbog!“

Berlin d. 26. September 1917.

I Gaar rejste jeg atter hened til Berlin, fra Hamborg af i Selskab med nogle Officerer. De længtes alle meget efter Freden. En af dem sagde, at Mismodet bredte sig stærkt ved Fronten. Alle var de enige om, at Krigen varede for længe.

I Rigsdagen fortalte Dr. *Blunck* mig i Dag, at han vilde have afholdt et politisk Møde i Tønder for et Par Dage siden. Alt var ordnet, og han var allerede rejst derop. Men i sidste Øjeblik forbød Militærmyndighederne ham at tale i Valgkredsen.

Jeg har lige haft en længere Samtale med *Seyda* og *Korfanty*. *Seyda* refererede sin Samtale med *Ludendorff* og *Hindenburg* den 13. Juli, da de forhandlede med Fraktionernes Førere. *Ludendorff* indledede Forhandlingerne med en Oversigt over Stillingen ved de forskellige Fronter, som udmundede i, at Fronterne kunde holdes. Da han sluttede, spurgte *Seyda*, direkte henvendt til *Hindenburg*, hvorledes Overkommandoen tænkte sig Afgørelsen hidført, thi det var jo ikke nok, at Fronterne blev holdt. *Hindenburg* svarede, at Positionskrigen førtes under Former, som umuliggjorde Afgørelsen ved et stort Slag. Krigen var for Tysklands Vedkommende bleven defensiv, og vilde for Landkrigens Vedkommende vedblive med at være det. Dette udelukkede naturligvis ikke, at der lejlighedsvis kunde føres offensive Stød paa Østfronten, men de kunde ikke bringe Afgørelsen. Den tænkte han sig fremtvungen ved Undervandskrigen, som i Løbet af

saa og saa mange Maaneder vilde tvinge England til at slutte Fred. Dermed havde vi saa Afgørelsen.

Alle Kolleger, som jeg har talt med, venter Krigen fortsat Vinteren over.

Berlin d. 27. September 1917.

Finansudvalgets Forhandlinger drejede sig i Dag om Efterbevillinger til de nye Statsembeder, til de nye Statssekretærers og Vicekanslerens Løn. Debatten aabnedes af Grev *Potsdowsky*, som i strængt saglige Former rettede et heftigt Angreb paa den af Regeringen trufne Nyordning. Referatet af de derpaa følgende Forhandlinger findes i Aviserne, her skal derfor kun nævnes, at *Ledebour* vakte almindelig Munterhed, da han betegnede *Helfferich* som den virkelige Redaktør og *Michaelis* som Straamanden. Stemningen var tydelig nok meget stærkt imod *Michaelis* og *Helfferich*. Kun *Payer* søgte at tage dem i Forsvar. Han er faktisk den, der med størst Virkning forsvarer Regeringen og dens Handlinger. Saaledes var det under *Bethmann-Hollweg*, og beklageligt nok synes han nu ogsaa at have overtaget Rollen som Defensor for *Helfferich* og *Michaelis*.

Berlin d. 28. September 1917.

Finansudvalget vedtog i Dag efter en kort Forretningsordensdebat, at „Reichsamt des Inneren“ herefter skal affatte de for Offentligheden bestemte Beretninger om Finansudvalgets fortrolige Forhandlinger, og at Beretningerne derefter skal forelægges et Tremandsudvalg, bestaaende af Grev *Westarp*, *Erzberger* og *Noske*, til Godkendelse, før de udsendes.

Rigskansler *Michaelis* tog derefter Ordet. Han havde Talen nedskrevet og læste den op, ja følte sig i den Grad slavisk bundet til det skrevne Ord, at han ikke løftede Øjnene fra Papiret. Under Talen hørtes der ikke en eneste Bifaldsyttring. Den blev hørt med isnende Kulde, som kun nu og da blev afbrudt af spydige Tilraab. Da han saaledes i sin mørke Skildring af Tilstandene i Rusland nævnte, at Rublen mere og mere mistede sin Købekraft, raabtes der fra flere Sider: Og Marken! Marken! Atter og atter hørtes uvillige Tilraab som: Det har vi allerede læst i „Lokalanzeiger“! Det er jo

et Citat af „Tägliche Rundschau!“ Jeg sad lige overfor Professor *Doormann* og havde *Böhle* paa min højre Side. Da Rigskansleren sagde nogle nedsættende Ord om Kerenski, udbrød *Doormann*: „Det er maaske sandt, men Kerenski er dog en ganske anden Karl end du!“ „Aa Herre Gud,“ udbrød *Böhle* stille for sig selv, „hvor har man dog kunnet gøre saadan en Undermaaler til Rigskansler!“ — Dette var den almindelige Stemning. Selve Talen er offentliggjort i Uddrag. Den bragte intet af Betydning udover, hvad der er offentliggjort.

Udenrigsminister *Kühlmann*, som atter gjorde et sympathisk Indtryk, tog derefter Ordet. Talen, som er offentliggjort i sin fulde Ordlyd, blev gentagne Gange afbrudt af Bifald. Den vandt især Tilslutning hos Centrum, mens Venstre fandt den lidt for filosofisk. Hovedindtrykket var, at *Kühlmann* stærkt føler Nødvendigheden af, at der brydes Vej for en ny Tid.

Noske: Rigskanslerens Tale har ikke bragt noget nyt for dem af os, der læser Aviser. I Spidsen for mine Udtalelser vil jeg stille Spørgsmaalet: *Kan vi vente Freden inden Jul, eller maa vi føre et nyt Vinterfelttog?*

Tyskland maa gøre alt, hvad der staar i dets Magt, for at afslutte Krigen. Vi vilde have været Rigskansleren taknemmelig, hvis han havde præciseret dette langt stærkere i sin Tale.

Vi anerkender, at vor militære Stilling er god, men jeg maa meget eftertrykkeligt henvise til, at Ernæringsforholdene ikke er bleven bedre. De bliver tværtimod stadig daarligere, og dermed skærpes vore indre Vanskeligheder. Med Henblik derpaa er det Regeringens uafviselige Pligt at sætte alt ind paa at opnaa en ærefuld Fred, det vil sige en Forstaaelsesfred.

Rigskansleren gav en Oversigt over Stillingen i de enkelte Lande. Det er rigtigt, at Fredsbevægelsen vokser i Frankrig. Det skyldes en voksende Erkendelse af, at det tyske Folk er besjælet af ærlig Fredsvilje. Hvad Rigskansleren iøvrigt har sagt, er ikke nyt. I Udlandet siger man det samme om os. Til Tildragelserne i Turin har vi Sidestykker i Tyskland. Deraf kan man ikke slutte til et Sammenbrud. Rigskansleren henviser til den italienske Regerings Agitation for Krigen. Og saa i den Henseende maa vi sige: Ligesaa hos os. I September har Krigspresseamtet saaledes, for blot at nævne en enkelt Ting, opfordret alle Generalkommandoer til at paalægge Hærens Læger at paavirke alle syge og saarede Soldater i Retning af Krigens Fortsættelse!

for, er Klarhed over Spørgsmaalet, om vi med Krigen kan fremtvinge en Afgørelse. Svaret paa Pavenoten opfattedes af mange som en Fortsættelse af Fredsresolutionen af 9. Juli. Vi vil være taknemmelige, hvis Overkommandoens selvfølgeligelige Overensstemmelse med Regering og Folk i Dag faar klart Udtryk.

Bismarck har lejlighedsvis sagt: Jeg er Europæer. Dermed har den mest nationale Tysker, som vi har haft, Rigets Grundlægger, taget Standpunkt imod Tysklands Isolering. Svaret paa Pavenoten præciserer, hvad vi hilser med Tilfredshed, et lignende Standpunkt.

Med Henblik paa vore Forbundsfæller sagde Rigskansleren: Det er lykkedes os at opnaa en fuldstændig Overensstemmelse i alle de Spørgsmaal, der har været drøftede. Det samme har vi hørt, hver Gang Centralmagternes ledende Statsmænd har haft en Sammenkomst. Men han fortæller os ikke, hvilke Spørgsmaal de har drøftet. Sagen er den, at vigtige Spørgsmaal, som bydende kræver en Løsning, slet ikke er bleven drøftede, jeg behøver blot at minde om Polen. Saalænge vi imidlertid ikke er naaet frem til fuld Enighed med vore Forbundsfæller i alle vigtige Spørgsmaal, indsætter vi vore Fjender til Voldgiftsdommere.

Herold: Det er af den allerstørste Betydning, at der opnaas fuld Enighed mellem Rigsdagen, Regeringen og Hærledelsen. Overfor de enkelte Spørgsmaal maa Regeringen have frie Hænder. Borgfreden maa opretholdes, og Folket maa stille sig sluttet paa det Standpunkt, der er præciseret i Svaret paa Pavenoten.

Ledebour: Rigskansleren har kun givet os en rosenrød Skildring af den militære Stilling. Han har derimod ikke givet os nogen som helst Oplysning om Regeringens Krigsmaal. Fredsforhandlingerne betragter han som Regeringens Monopol. Intet er saa vigtigt, som at tone klart Standpunkt overfor Belgien. Ved utvetydigt at give Afkald paa enhver Annektion af belgisk Omraade vil vi fremkalde en stærk Fredsbølge i de nevtrale saavel som i de krigsførende Lande. Vi kræver fremfor alt Klarhed og Aabenhed.

Grev Westarp: Naar Udenrigsministeren sagde, at Svaret paa Pavenoten havde fundet enstemmig Tilslutning af Syvmandsudvalget, maa jeg dertil bemærke, at jeg har taget Forbehold overfor den paatænkte Afrustning efter Krigen. Jeg

beklager endvidere, at Rigsdagens Fredsresolution er bleven nævnt i Svaret. Det er nemlig bleven opfattet, som om vi dermed havde givet fuldstændig Afkald paa Annektioner.

Naar Rigskansleren i Dag har erklæret, at han holder det for forfejlet at udtale sig om Regeringens Krigsmaal, billiger jeg helt dette, hvad de negative Krigsmaal angaar. Derimod synes jeg, at Regeringen godt kan udtale sig om sine positive Krigsmaal. Mine Venner er af den Mening, at et uafhængigt Belgien er utænkeligt efter Krigen. Belgien har kun Valget mellem tysk eller engelsk Protektorat, og vi maa beherske det for at bryde Englands Herredømme paa Søn.

Iøvrigt takker jeg Rigskansleren for hans tillidsfulde Tale. Enighed udadtil er tilvisse ønskelig, men umuligt paa det af Herold angivne Grundlag. Det glæder mig imidlertid, at der hersker fuld Enighed om Elsass-Lothringen, og ligeledes om, at en antagelig Fred ikke kan opnaas for Tiden. Stillingen er dermed klar: *Vi maa kæmpe videre.*

Dr. *Stresemann*: Naar Rigskansleren har udtalt, at det franske Krigskabinet snart vil bryde sammen, vil denne Udtalelse gøre samme Indtryk i Frankrig, som Wilsons Note har gjort her. Jeg foreslaar derfor, at den stryges i Rigskanslerens Tale, før den offentliggøres (Tilraab: For sent! for sent! Almindelig Munterhed. Ledebour: Vi maa have en Rigskansler, som ikke begaar saadanne Dumheder!)

Rigskansleren oplæste derefter en kort Erklæring, som er offentliggjort, derpaa hævdedes Mødet.

I Vestibulen traf jeg Dr. *Heckscher*. „De ser saa tungsindig ud,“ sagde jeg. „Jeg er ikke tungsindig, men bedrøvet,“ svarede han, „og kan man være andet efter at have hørt en Tale som den, Rigskansleren har holdt i Dag. Sikken Tale“ — han ry-stede paa Hovedet — „hvor er det trist med en saadan Undermaaler paa denne ansvarsfulde Post!“

„Hvem har i Grunden fundet ham,“ forskede jeg, „Overkommandoen?“ „Nej,“ svarede han meget bestemt, „det paa-staas, men det er ikke Tilfældet. Det ved jeg af bedste Kilde. Hindenburg og Ludendorff var lige saa overraskede som alle andre.“

„Kronprinsen — Maltzahn —“ forskede jeg videre. „Nej, det ved jeg bestemt,“ fortsatte han. „Jeg kender Maltzahn personlig og har oven i Købet talt med ham. Han deltog i Kampen imod Bethmann-Hollweg og var med til at udvælge de

Parlamentarikere, Kronprinsen talte med, men han har ikke haft noget at gøre med Udnævnelsen af Michaelis.“ „Er det rigtigt,“ spurgte jeg videre, „hvad „Vorwärts“ har meddelt, at Kejseren ikke havde tænkt paa Michaelis tre Timer før Udnævnelsen fandt Sted?“ „Ja, det er sikkert rigtigt,“ svarede han. „Men hvem har da trukket i Snorene og foreslaaet Michaelis,“ spurgte jeg videre. „Ja, det er en fuldstændig Gaade, som jeg ikke har kunnet faa oplyst,“ sluttede han Samtalen.

Jeg talte derefter med Kolleger af forskellige Partier. Der herskede almindelig Utilfredshed med Rigskanslerens Tale. Udenrigsministeren fik en noget bedre Note. Iøvrigt er Stemningen træt og mat. Flertalspartiernes Energi er ebbet stærkt ud. En almindelig Haabløshed synes at brede sig. Stemningen kan maaske bedst udtrykkes ved, at man er nødt til at lade Regeringen „fortwursteln“. Da jeg gik op til Eftermiddagsmødet, fulgtes jeg med *Erzberger*. Af hans Udtalelse til mig fik jeg det Indtryk, at hans stærke Ros over Rigskansleren nærmest var Taktik. Han regner med Modstrømningerne i Centrum og haaber rimeligvis at kunne afsvække dem ved at konstruere en større Enighed mellem Rigsledelsen og Rigsdagens Flertal, end der i Virkeligheden findes. Om Angrebene, som han er udsat for, sagde han, at han nu havde taget det Standpunkt helt at ignorere dem, fordi et Replikskifte var frugtesløst og derfor kun Tidsspilde.

Debatten aabnedes af *Hoch*: I en Henseende har Rigskansleren i Dag skabt fuld Klarhed. Der er ikke længere Tvivl om, at han vil holde Rigsdagen hen med smukke Ord. Den militære Stilling er, sagde han, gunstig. Altsaa kan vi roligt se Tiden an.

Vi har tidligere sagt: Tilvisse! Den militære Stilling er gunstig, men dog kun, hvad Krigens Fortsættelse, derimod ikke hvad dens Afslutning angaar. Rigskansleren stiller sig nu, som om Julisamlingen og dens Beslutninger ikke var til. Fredsresolutionen har imidlertid virket godt, især ved at styrke Fredsbevægelsen i Ententelandene. Jeg har hverken Tillid til Rigskansleren eller til Regeringen, og endnu mindre til Diplomaterne. Hans Tale udmundede i en stærk Kritik af det tyske Diplomati.

Seyda: Pavenotens moralske Betydning anerkendes af hele Verden, deri ligger dens faktiske Betydning. Selv om Kanonerne og Maskingeværerne endnu fører det store Ord, faar de

Tanker, Paven har givet Udtryk, dog stadig større Raaderum hos Folkene. Fra flere Sider har man udtalt, at Begrebet „Evropa“ trods Krigen vedvarende er af Betydning. Det er ogsaa vor Mening. Og indenfor denne Ramme haaber vi, at det polske Folk, som tæller 25 Millioner, vil faa den Plads, der tilkommer det. Vi stoler paa, at Freden, som maa komme før eller senere, vil give det polske Folk dets Ret.

Ledebour: Regeringsskiftet er endnu ikke afsluttet. — Han angriber derpaa heftigt Rigskansleren, fordi hans Udtalelse tyder paa, at han ønsker Czardømmet genoprettet, og beklager i høj Grad Rigskanslerens Udtalelse om, at Regeringen forbeholder sig frie Hænder overfor Belgien.

Erzberger: Regeringen har stillet sig paa det Standpunkt, der er præciseret i Svaret paa Pavenoten. Det maa vi fastholde og ikke afsvække. Ved i dette Svar at indflette Sætningen: „I Overensstemmelse med Rigsdagens Resolution af 19. Juli“ har Regeringen afbrudt Broen bag sig. Udenrigsministeren har konstateret, at Regeringen, som daglig arbejder i intim Forbindelse med Hærledelsen, fører og kun kan føre Politiken i nøje Overensstemmelse med Folkerepresentationen. Dette er en uhyre Vinding, indadtil som udadtil. Svaret paa Pavenoten betegner den store Vending i vor indre og ydre Politik. Bag det staar ikke blot Folkets, men ogsaa Hærens store Flertal. Der er dermed skabt fuld Klarhed med Hensyn til Hovedlinjerne i vor Politik. I Enkelthederne kan vi, som Herold allerede har sagt, give Regeringen frie Hænder.

Der fulgte en kort Debat om *Udenrigspolitikken*. Efter at Statssekretær *v. Kühlmann* havde gjort Rede for *Luxburg-Affæren*, blev den kritiseret meget skarpt af *Ledebour*, til hvem Ordførerne for de andre Partier med Undtagelse af de Konservative sluttede sig. *Gothein* spurgte, om det var rigtigt, at der, efter at Krigen med Rumænien var erklæret, var bleven fundet *et Lager af Sprængstoffer og Miltbrandbaciller i det tyske Gesandtskabspalads i Bukarest*.

Understatssekretær *v. d. Busche* oplyste, at Lageret var bleven fundet. Det havde dog ikke været bestemt for Rumænien, men for Rusland. Hvad der var tilbage af Lageret ved Krigens Udbrud, var bleven nedgravet i Gesandtskabets Have. Her havde Rumænerne desværre opdaget og opgravet det.

Kreth rettede et skarpt Angreb paa den socialdemokratiske

Kulcentral i København, som Erzberger og Scheidemann forsvarede. De oplyste, at De samvirkede Fagforeninger i Danmark fik Kullene, men til Gengæld havde de forpligtet sig til at holde de danske Arbejdere rolige med Hensyn til Udførslen til Tyskland af Smør, Fedt, Flæsk etc., som fordyrede disse Artikler i Indlandet.

Berlin d. 29. September 1917.

I Finansudvalget behandlede i Dag en Række socialdemokratiske Forslag om militære Lettelser af forskellig Art, deriblandt Forslag om Hjemsendelse af Aargangene 1869—70, og om, at Far og Søn ikke maa tjene samtidig, med mindre en af dem melder sig frivillig.

Krigsministeren og Oberst *v. Wriesberg* talte imod alle disse Forslag og betonedede meget skarpt, at Mandskaberne var uundværlige. Paa Østfronten savnede man Reserver. Der var Steder, hvor man ikke længere havde en eneste Mand i Reserve.

Forhandlingerne gled derefter ind paa forskellige økonomiske Spørgsmaal og fortsattes 1. og 2. Oktober uden at bringe noget nyt af særlig Betydning.

Berlin d. 3. Oktober 1917.

I Dag genoptog Rigsdagen sine Plenarmøder. I Foyeren havde jeg en Række interessante Samtaler. Først traf jeg *Fr. Stampfer*, som jeg nu ser sjældent, fordi han er overordentlig stærkt optaget som politisk Leder af „Vorwärts“. Han stadfæstede paa min Forespørgsel, at „Vorwärts“s Meddelelse om, at Kejseren endnu ikke 3 Timer før Michaelis' Udnævnelse til Rigskansler forelaa, vidste, hvem der vilde blive *v. Bethmanns* Efterfølger, var rigtig. Hvem der havde bragt Michaelis i Forslag og sat hans Valg igennem, vidste han ikke med Bestemthed. Der var Tale baade om *Ludendorff* og Admiral *v. Müller*, „vor Rasputin“, som Dr. Struve kalder ham. Da jeg henlede Tanken paa Østerrig, spottede Stampfer blodigt over, at *Czernin* i Slutningen af sin store Fredstale havde truet med at gøre Erobringer.

Medens vi talte sammen, kom *Scheidemann* og spurgte mig, om jeg havde været udsat for særlige Forfølgelser i den senere Tid. Jeg svarede nej. — „Kun er Censuren atter bleven mere nærgaaende, men hvorledes kommer De til at stille dette Spørgsmaal?“ „Vor Forretningsfører,“ svarede han, „viste mig

imorges en lang Depeche om Dem, som vi har modtaget, og hvori De sigtes for Landsforræderi, Parlamentsspionage med meget mere.“ Jeg svarede, at saa var det rimeligvis atter Strackerjan, der var paa Krigsstien. Scheidemann lovede at undersøge Sagen nærmere, og at komme tilbage til den i Morgen.

Da jeg senere sad og talte med en Del polske Kollegaer, kom *Eduard Bernstein* og vinkede mig til Side. Han var lige kommet tilbage fra København, hvor han havde besøgt flere danske Socialdemokrater. Under disse Samtaler havde han blandt andet søgt at paavirke *Borgbjerg* i Retning af en international Opfattelse af Stillingen. *Borgbjerg* havde svaret, at han betragtede det som Partiets Hovedopgave at fastholde Danmarks Neutralitet. For at danne en Modvægt imod Krigspartiet holdt han det for nødvendigt at indtage et tyskvenligt Standpunkt. *Bernstein* havde svaret, at han fuldt ud forstod at vurdere Nødvendigheden af, at Danmark opretholdt sin Neutralitet. Men derfor var det ikke nødvendigt ensidigt at betragte Verden fra et tysk Regeringssynspunkt. I England var *John Burns* under Boerkrigen optraadt imod den engelske Regering, og saaledes holdt han det ogsaa for nødvendigt ud fra højere Synspunkter nu under Verdenskrigen i flere Retninger at optræde skarpt imod den tyske Regerings Fejlgreb og Misgreb. Han vilde ønske, at det danske Socialdemokrati vilde stille sig paa det samme Standpunkt. Da *Bernstein* efter et Par Timers Forløb afbrød Samtalen for at tage Afsked, havde *Borgbjerg* udbrudt: „Det er godt, at De gaar, ellers vilde det nok have endt med, at De omvendte mig til Deres Standpunkt.“

Bernstein regner med en langvarig Krig. Amerika gør kæmpemæssige Anstrengelser, og England og Frankrig opgiver ikke Ævret, selv om det skulde vise sig, at Tysklands forestaaende Offensiv imod Italien forløber heldigt og ender med, at det erobrer Lombardiet.

Jeg sluttede mig atter til Polakkerne. *Korfanty*, *Pospiech* og *Dr. v. Chlapowski* indtager en afventende Holdning. Vi var som sædvanlig ret enige i vor Opfattelse af Stillingen og med Hensyn til den Holdning, vi bør indtage. De paastod med stor Bestemthed, at Offensiven imod Italien vil blive begyndt en af de første Dage. *Pospiech* havde fra en Nevø, som er tysk Officer paa Vestfronten, erfaret, at Englænderne i et

halvt Aar har tappet det tyske Elektricitetsværk i Lille, uden at Tyskerne har opdaget det.

Da jeg nogle Timer senere vilde gaa hen i Læsesalen, kom *Kulerski* og tog mig under Armen for at faa en fortrolig Samtale. Han vilde høre min Mening om det polske Spørgsmaal. Selv er han ligesom *Dombek* tilbøjelig til at understøtte Regeringens polske Politik, mens jeg holder Hr. v. *Trampczynskis* Politik for den eneste rigtige. *Kulerski* mente, at der burde arbejdes videre paa den af de to Kejserriger skabte Basis. Det gjaldt nu først og fremmest om at redde det mest mulige af Lithauen. Wilna, Grodno og det meste af Suwalki maatte lægges til Polen. Dette var Øjeblikkets vigtigste Opgave. Senere, mente han, vilde Galizien, Posen og Vestpreussen af sig selv tilfalde det nye Polen. Han var afgjort Tilhænger af en polsk Hær, og da jeg ytrede Betæneligheder, søgte han at fjerne dem med en Henvisning til, at den ikke vilde komme til at kæmpe imod Rusland, men kun blive benyttet som Grænseværn. „Vi maa ønske,“ udbrød han, „at Krigen endnu maa vare et Par Aar. Det er bittert, det er tragisk, men saavel for Dem som for os er det desuagtet det bedste.“

Jeg var under Samtalen meget forsigtig i mine Ytringer, da han for Tiden vedligeholder ret intime Forbindelser med tyske Regeringskredse, og nøjedes med at udtale Haabet om, at det selvstændige Polen, der allerede var oprettet, maatte blive Kernen, hvorefter den kommende polske Stat krystalliserede sig.

Berlin d. 4. Oktober 1917.

Da jeg i Formiddags vilde gaa ind i mit Hotel, stødte jeg uventet paa *Bjørn Bjørnson*, som efter fire Maaneders Ophold i Norge atter er vendt tilbage til Berlin.

Han hilste hjerteligt og udbrød straks: „Overalt hvor jeg kommer sammen med fremstaaende Tyskere prædiker jeg, at de skal give Nordslesvig tilbage til Danmark! — jeg elsker jo Danmark, og bryder mig fa'en om, hvad der skete forleden, da jeg var i København. Da jeg sidst talte med Statssekretær v. *Kühlmann*, viste han sig meget forstaaende og var velvillig stemt for en fredelig Løsning af Spørgsmaalet. Det samme gælder om Grev *Brockdorff-Rantzau*. Han sagde til mig, at de halvandet Hundrede Tusinde Danske ikke betød noget vi-

dere for Tyskland. Da min Bror var her forleden, rejste jeg ogsaa Spørgsmaalet overfor Agrarernes Førere og fandt ligeledes Forstaaelse hos dem. Syv Ottendedele af de Tyskere, som jeg taler med, ønsker Udsoning med Danmark, selv om den kun kan opnaa ved Nordslesvigs Afstaaelse.“

„Det glæder mig,“ svarede jeg, „at De minder Tyskerne om Spørgsmaalet, naar Lejlighed tilbyder sig, og saaledes varetager vore Interesser. Jeg haaber, at De vil vedblive dermed.“

„Det kan De trygt stole paa,“ fortsatte han, „jeg bor i Hotel „Am Zoo“, der kan De raabe mig op hver Formiddag ved Titiden, hvis De har særlige Opgaver til mig.“

„Tak,“ svarede jeg, „jeg vil gøre Brug deraf, naar jeg holder det for nødvendigt. Der vil før eller senere komme et Tidspunkt, hvor det gælder for os om at sætte alle vore Venner i Bevægelse. Da vil vi kalde paa alle Kræfter, som er egnede til at støtte os i vore Bestræbelser, og saa vil De ogsaa faa Bud.“

„Jeg skal med Glæde staa til Tjeneste,“ svarede han. „I den Sag kan De trygt stole paa mig.“ Han gav mig et kraftigt Haandslag, og vi skiltes.

I Rigsdagen traf jeg *Wendel*. Jeg spurgte ham, hvad han som særlig Sagkyndig mente om Forslaget om at afstaa Metz og de omliggende fransktalende Distrikter til Frankrig, hvad *Schöpflin* nylig i en Tale i Heidelberg har betegnet som diskutabelt. Han svarede, at det havde han altid været stemt for. Uden det vilde Krigen heller ikke blive afsluttet. Dertil havde Frankrig sat for meget ind paa Elsass-Lothringen. Men Afstaaelsen af disse Distrikter vilde vække en vis Tilfredshed og blive følt som en Slags Æresoprejsning af mange Fransk-mænd.

Jeg spurgte: „Hvorledes er *Stemningen i Elsass-Lothringen?*“ Han svarede: „De vil have svært ved at opdrive Hundrede indfødte Elsass-Lothringere, som ikke paa deres Knæ vil takke Vorherre, hvis Franskmændene imorgen rykker ind og besætter Landet. Befolkningen er grebet af et umaadeligt Had til alt, hvad der er tysk. Da Krigen udbrød, viste det sig til min Overraskelse, at mange Elsass-Lothringere blev revet med af Folkebevægelsen og optraadte som tysksindede, men under Forfølgelserne, som fulgte med Militærdiktaturet, drev det snart over. De fortsatte Plagerier har gjort Resten.“

Folket holder sig for sig selv. Det er meget svært for Udenforstaaende at erfare dets Mening. Men der er slet ingen Tvivl om, at Stemningen i hele Elsass-Lothringen er uhyre tysk fjendtlig.“

„Hvorledes kan det,“ spurgte jeg, „nu forenes med de elsass-lothringske Repræsentanters Optræden her i Rigsdagen?“ „For det første er de alle forskræmte,“ svarede han, „thi under Militærdiktaturet maa de være forberedte paa alt. Dernæst drejer *Dr. Ricklin* sig for meget efter den Vind, der blæser i de højere Regioner. Han har ved sine Loyalitetserklæringer mistet al Indflydelse i Landet, og vil hverken blive genvalgt som Præsident eller som Landdagsmand. Stemningen er i det hele ikke Repræsentanterne gunstig, men det maa indrømmes, at deres Stilling er overordentlig vanskelig under Militærdiktaturet.“ Samtalen blev afbrudt, da han blev kaldt til Telefonen.

Noget efter slog jeg mig ned i Foyeren ved Siden af *Peirotes*, som sad og læste i „*Le Temps*“. Han stadfæstede i et og alt, hvad *Wendel* havde sagt, og fortalte, at han samme Formiddag havde udtalt sig lige saa drastisk i den socialdemokratiske Fraktion. Under vor paafølgende Samtale udtalte han sig overordentlig ømt, stemningsfuldt og bevæget om Frankrig: „Alverden skylder Frankrig Tak,“ sagde han, „fordi det standse den tyske Militarismes Sejrstog ved Marne. Det er Gud ske Lov kun en ringe Del af Frankrig, Tyskland har besat, de rigeste og smukkeste Landsdele har de endnu ikke sat deres Fod paa. — — — Allerede nu er det givet, at det System, vi har lidt under, vil bryde fuldstændig sammen, og varer Krigen længe, saa vil med Freden ogsaa Frihedens Dag oprinde for de undertrykte Folk.“

Bernstein kom og slog sig ned hos os, idet han spøgende sagde, at han altid befandt sig vel i internationalt Selskab.

Præsidentens Tjener kom og overrakte mig en grøn Mappe, hvori jeg fandt følgende Anordning af Præsidenten:

„Rigsdagen Z u I 2302.

Hoslagte Depeche af Forfatteren *Karl Strackerjan* skal forelægges Hr. Rigsdagsmand *Hanssen*.

Berlin d. 4. Oktober 1917.

Dr. Kaempf,
Præsident.“

Med Anmodningen fulgte et bændelormagtigt Telegram fra Hr. Strackerjan med svære Anklager imod mig.¹⁾

¹⁾ Depechen, som havde følgende Ordlyd, aftrykkes her for at vise Hr. Strackerjans ikke ufarlige Kampmaade under Krigen:

Haderslev, den 29. September 1917.

Rigsdagspræsidiat,

Berlin!

Den 11. Juli 1917 skrev jeg herfra ordret følgende til Rigsdagsmand Hanssen, Rigsdagen:

„Hermed beskylder jeg Dem for, at De i Aartier har øvet politisk Bedrag imod den preussisk-tyske Stat og imod det tyske Folk til Fordel for den danske Irredenta og vore Fjender i den nuværende Krig, og at De specielt dermed har sat Dem i Stand til under Krigen at drive politisk og militærpolitisk Spionage i Rigsdagen til Fordel for de Allierede. Gives der en højere Retfærdighed, saa vil De, der i saa udstrakt Grad har misbrugt Religionen til Fremme af Deres illoyale, almenfarlige Formaal, en Gang komme til at aflægge Regnskab for de frygtelige Blodofre, som De nu ved Deres Meddelagtighed i den evropæiske Brandstiftelse har hjulpet med at hidføre ligesaa vel som for den Troskabsed, som De har svoret Kongen af Preussen, men koldblodig har brudt.“

Paa denne Skrivelse fik jeg intet, heller intet retsligt Svar af Hanssen. Derefter sagde jeg ved et tilfældigt Møde paa Søndertorv i Haderslev den 27. Juli 1917 — tilfældig samme Dag, paa hvilken den konservative tyskfejndlige „Nationaltidende“ i København, som er Livorgan for de to høje danske Damer i Rusland og England, i en ledende Artikel fremstillede Hanssens Erklæring i Rigsdagen den 19. Juli som en dansk Stordaad — ham ordret følgende lige i Ansigtet: „De har gjort Dem skyldig i Mened imod Kongen af Preussen!“

Denne Sigtelse hjalp heller ikke. Takket være hans ved politisk Krigslist den 4. August 1914 opnaaede tyske private Begunstigelse og officielle Beskyttelse har han uafbrudt kunnet fortsætte det samme ejderdanske Hadets og Havnens Værk imod vort Rige og vort Folk. Helt aabent hjælper han i Indlandet saavel som i Udlandet med Bistand af det guleste Danmark ved Opretholdelse af sit Partis, specielt ogsaa den feltgraa Del af sit Partis chauvinistiske Uforsonlighed, ved at gennemkrydse det danske Socialdemokratis forsonlige Arbejde, ved rent personligt at opmuntre de svenske Socialdemokrater til at fortsætte med at bistaa Britterne i Kampen imod den foregivne tyske Militarisme, saavel som ved aarelang skammelig Fremme af den engelske Hungerkrig imod vore Hustruer og Børn, Ententen med at besørge dens Forretninger og specielt dens drivende Kraft med sit politiske Dobbelt- og Falskspil. Overfor alle disse Beskyldninger er Hanssen, der i København gælder for og fejres som en Nationalhelt, bleven ethvert, ogsaa det svageste Svar skyldig.

Formodentlig mindes han endnu følgende: Da han for otte Aar siden som Rigsdagsmand lod Statsadvokaten anlægge Sag imod mig, fordi jeg havde kaldt ham en Landsforræder, dømte Landsretten i Flensborg mig ganske vist den 29. November 1909 til at betale en Pengebøde, men samtidig dømte den Anklageren endnu haardere ved ordret at bevidne, at jeg havde handlet i berettiget Vrede over Hanssens retsnotorisk, illoyale og moralsk tvivlsomme Forhold under et Arbejde, hvis Maal er Slesvigs Genforening med Danmark. Endvidere vil Hanssen formodentlig mindes, at den samme Landsret i Flensborg den 6. September 1905, da han sendte en af sine intimeste politiske Medarbejdere, Landdagsmand Julius Nielsen ud imod mig med en Privatklage, ganske vist atter idømte mig en Pengebøde, men samtidig ordret atte-

Efter at have læst og afskrevet Depechen, i hvilken de fremhævede Sætninger var understreget med blaa Blyant, sendte jeg den straks med en Tjener tilbage til Præsidenten, ledsaget af følgende Svar:

„Til Hs. Excellence

Rigsdagens Præsident

Dr. Kaempff!

Til Depechen, som Deres Excellence har forelagt mig, bemærker jeg følgende:

Hr. Karl Strackerjan i Haderslev har, som han selv konstaterede ham, at han havde krænkede sin Ed, hvorfor den anklagede havde været berettiget til at foreholde ham dette, og mig, at jeg som Tyskhedens Forkæmper nær ved den danske Grænse hørte til de Personligheder, der i første Linje var kaldede til at fremskaffe Oplysninger om det danske Partis, dets Føreres og dets Presses statsfjendtlige Bestræbelser, og som havde opfyldt denne nationale Pligt. Endvidere udtalte Retten ordret, at jeg udelukkende havde handlet af ædle Bevæggrunde.

I denne min Egenskab som retslig anerkendt Forkæmper imod en Agitator, som retsnotorisk udfolder illoyale og moralsk tvivlsomme Bestræbelser i Udlandet, supplerer jeg endnu Hanssens stiltiende Anerkendelse af hans Skyldighed med følgende: Hanssen begyndte for en Menneskealder siden som Askovit sin politiske Løbebane med, at han sammen med en rigsdansk Barde, der indtil sin Død kort før Verdenskrigens Begyndelse med Hanssens Hjælp under den tapre Landsoldat og Istedløvens Hævnsymboler udstrakte sit Roderi til det tyske Slesvig Amt, paa sine Rejser personlig ophidsede vide Kredse i Danmark og Norge i ejerdansk Retning imod vort Rige og dermed drev disse Lande over i vore Fjenders, specielt over i Englands Lejr med deres Sympathier. Med Forsønningsmine imod Syd, men med ægte Krigsgestus imod Nord, Øst og Vest har Hanssen sammen med sine ligesindede Hjælpere, Landdagsmændene Nissen og Skrumsager, ubetinget været en af den ejerdanske Irredentismes, den franske Revanchismes, den russiske Zarismes, og den britiske Imperialismes allerfarligste Haandlangere. Derfor er han ogsaa i allerhøjeste Grad mistænkt for at fremme disse Bestræbelser *ved Hjælp af Parlamentsspionage* til Fordel for vore Fjender for at naa det længselsfuldt ventede Maal: Slesvigs Befrielse ved at understøtte vort Riges og vort Folks krigeriske Underkuelse og varige statslige Lamelse.

Hidindtil har jeg under mit imod disse Bestræbelser rettede fædrelandske Oplysningsarbejde været lænket til Hanssens Fordel. Men nu har jeg lige uimodsigelig fastslaaet, at Hanssen og hans Parti allerede 1905 var medskyldig i den i Kejserdepechen af 2. August beklagede Opvigling af det danske Folk og Indvirkning paa Kong Christian imod Tyskland og for England, under hvilket i det videre Forløb det intime Samarbejde mellem Nordslesvig og England gik saa vidt, at Kong Edward den VII's Dronning allerhøjest personlig den 17. Febr. 1906 paa Kong Christians Kiste nedlagde en Krans med uforsonlig, ejerdansk, irredentisk Indskrift, som var bestemt til at paavirke det samlede danske Kongehus. *Denne Konstatning vil ligefrem gøre ethvert videre Forsøg paa at fastholde mig i mine Censurlænker til en Forbrydelse. Derfor drager jeg hermed uførtøvet de nødvendige Slutninger, idet jeg meddeler Rigets højeste Embedsmænd og øverste Raad Resultatet af mine Efterforskninger.*

Karl Strackerjan,
Forfatter.

staterer i Depechen, i Aarevis før Krigen rettet lignende Sigtelser imod mig og mine Partifæller i den preussiske Landdag og er som Følge deraf gentagne Gange bleven retslig straffet, sidst ved Dom, afsagt af Landsretten i Flensborg den 6. September 1905 med en Pengebøde paa 500 Mark. Dette var hans 13. — trettende — Straf for Presseforsøelser. Siden da har jeg ignoreret hans Fornærmelser, og det agter jeg vedvarende at gøre. Hans Sigtelse imod mig for at drive Parlamentsspionage tilbageviser jeg med Foragt. Hvis han er i Besiddelse af Materiale mod mig, saa er det hans Pligt som Patriot at overgive det til Statsadvokaten, respektive Rigsadvokaten. De vil da sikkert foranledige det fornødne. Enhver Tanke om paany at indlade mig i Privatprocesser med en Mand, som notorisk er Kværulant, afviser jeg derimod meget bestemt.

Med udmærket Højagtelse

Deres ærbødige

H. P. Hanssen.

Hr. v. *Grabski* er i Dag kommen tilbage fra et Ferieophold i Svejts. Han fortalte, at alle, med hvem han der var kommen i Berøring, var overbeviste om, at Tyskland ikke kunde holde Stand i Længden. Jeg sad en Stund hos Polakkerne. De var meget stærkt optaget af Tyrkernes Nederlag i Mesopotamien, som endnu holdes hemmeligt af Censurmyndighederne her i Berlin, mens de officielle engelske Beretninger allerede er naaet hertil med den skandinaviske Presse. —

Fedtmangelen bliver mere og mere følelig. I de sidste Dage har en Del Kolleger fra Storbyerne meget indtrængende anmodet mig om at skaffe dem Smør eller Fedt under en eller anden Form, hvis det paa nogen Maade er mig muligt. Fra en Bondekone i Nordslesvig modtog jeg igaar en lille Postpakke med et Par Æg og et Par Skiver Skinke. Jeg glædede mig til en lukullisk Frokost og overleverede egenhændigt Æggene og Skinken til en Tjener med Bøn om at gaa ned i Køkkenet for at faa en Ret „ham and eggs“ lavet til mig. Men Fristelsen var for stor, Æggene og Skinken forsvandt sporløst undervejs til Køkkenet og mine energiske Protester var frugtesløse. Sulten sætter Moralen ud af Spil.

Berlin d. 5. Oktober 1917.

I Finansudvalget kaldte *Heine* mig i Dag ud til en Konference med ham og *Landsberg* om en Resolution vedrørende Hjemløses Militærpligt. *Heine* bad mig først om at gøre Rede for de danske Hjemløses Stilling. Jeg sagde, at den Sag var ordnet, men gav ham en Fremstilling af de *svenske* Hjemløses Stilling. Han viste mig derefter et Udkast til den paa-tænkte Resolution, som gik ud paa, at Personer, som ikke var fødte i Tyskland, og før havde haft Statsborgerret i fjendtlige Lande, skulde hjemsendes, hvis de var indrullerede i den tyske Hær. Jeg betegnede den som ikke vidtgaaende nok, idet jeg særlig henviste til de i Tyskland fødte Efterkommere af andre Landes Statsborgere, der var fødte indenfor den i Reglen ti-aarige Frist, der forløb, før Faderen og med ham ogsaa det mindreaarige Barn mistede sit Statstilhørsforhold.

Efter at vi havde drøftet Sagen indgaaende, formulerede *Heine* derefter en ny Resolution, hvorefter alle Personer, som før har haft en anden Statsborgerret, skal løslades af Hæren, og en Eventual-Resolution, hvorefter alle Personer, som før har haft Statsborgerret i krigsførende Lande, skal hjemsendes. Det lykkedes senere at faa Resolutionen vedtaget i Finansudvalget, oven i Købet med betydeligt Flertal. Som Følge deraf vil en hel Del Efterkommere af *Svenskere*, ikke blot fra Nordslesvig, men ogsaa fra Landene langs med Østersøkysten, blive fritagne for Militærpligten og hjemsendte. Under Debatten om Forslaget henviste *Kunert* til, at jeg havde indlagt mig den Fortjeneste først i Rigsdagen under Behandlingen af Loven om Statstilhørsforholdet at have henledet Opmærksomheden paa dette vigtige Spørgsmaal. Erfaringerne i Dag har atter indskærpet mig, hvor nødvendigt det er, at jeg altid er paa min Post.

Aftenen tilbragte jeg med to nordslesvigske Soldater, som er afkommanderede her til Berlin. Den ene, *Sørensen* fra Kristiansfeldegnen, fortalte en morsom Historie om en Mand fra hans Egn, der var kommet hjem fra Fronten efter derude at have tabt 45 Pund i Vægt. En Dag gik han ind til Slagteren paa Kristiansfelt, som har Monopol paa at faa Kød fra Danmark, og spurgte, om han havde 45 Pund Kød. Slagteren svarede Ja. Men det skulde være i et Stykke. Vel, svarede Slagteren, skilte et stort Stykke fra en Bagfjerding, afvejede det, og lagde det paa Disken. Manden stod tavs, og betragtede det

nøje. „Hvor maa jeg bringe det hen?“ spurgte Slagteren. „Ja, jeg vil ikke købe det,“ svarede Manden, „jeg vil kun se, hvor meget det er, jeg har tabt. Det er i Grunden et stort Stykke. Farvel og Tak!“ —

Berlin d. 6. Oktober 1917.

I Dag stod Socialdemokraternes Interpellation vedrørende den altske Agitation paa Dagsordenen i Rigsdagen. Den blev med fremragende Dygtighed motiveret af *Landsberg*, som holdt en baade hvad Form og Indhold angaar glimrende Tale. *Krigsministeren* var meget uheldig i sit Svar og stødte straks paa stærk Modsigelse, da han ytrede, at det „med megen Møje var lykkedes *Landsberg* at samle et Par ubetydelige Tilfælde“. Jeg stod lige foran Tribunen, da *Krigsministeren* talte. Bag mig stod *Schöpflin*, som lidenskabelig oprørt helt ubehersket Gang efter Gang raabte: *Krigsministeren* holder Huset for Nar! Lignende Tilraab hørtes fra alle Sider. Ministeren maatte holde inde, medens Præsidenten uafsladeligt svingede Klokken uden at kunne skaffe Ro. Lidt efter lidt lagde Larmen sig dog saa meget, at *Krigsministeren* kunde afslutte sin korte Tale. Men den satte atter i, da *Helfferich* tog Ordet og begyndte sin Tale med, at han ikke havde stort at tilføje til det, *Krigsministeren* allerede havde sagt. Tilraabene gjorde fra nu af *Helfferich* mere og mere nervøs, og det endte med, at han forlod Talerstolen med den Bemærkning, at hans Tale jo var værdiløs, naar Rigsdagen ikke længere havde Tillid til ham. Bagefter fortalte Professor *Neumann-Hofer* — der havde fungeret som Sekretær under disse Scener — at Statssekretær *Wallraff* havde meldt sig til Ordet og skulde have talt efter *Krigsministeren*, men at han atter frafaldt Ordet, da han mærkede, hvorledes Stemningen var.

Debatten gik videre under stærk Spænding. I Gangene drøftedes Situationen ivrigt af interesserede Grupper. Der var Kriseluft overalt. Ud paa Eftermiddagen hed det sig, at *Helfferich* allerede havde indgivet sin Demission. Flertalspartierne Førere traadte sammen og blev hurtigt enige om, at Debatten skulde afbrydes og udsættes til Mandag for at faa Tid til interfraktionelle Forhandlinger og give Rigskansleren Lejlighed til at tage Standpunkt.

Kort efter at Mødet var hævet, afrejste jeg med Nattoget til Königsberg for at besøge Kr. Refslund Thomsen.

Königsberg d. 7. Oktober 1917.

I Morges ankom jeg til Königsberg, hvor jeg blev modtaget paa Banegaarden af mine Paarørende. Det viste sig, at Kr. Refslund Thomsen har tilkæmpet sig en anset Stilling, idet han nu er Leder af Kulcentralen i Königsberg. I Centralen er der ansat ca. 100 Personer, som arbejder i tre Afdelinger. Første Afdeling foretager de med Kulforsyningen forbundne statistiske Beregninger. Anden Afdeling udsteder Kulkortene og tredje Afdeling fører Kontrol og Revision. Alt er i udmærket Orden, Centralen mangler, som *Bartschatt* allerede havde sagt mig i Berlin, kun en Ting — nemlig *Kul!* Kulmangelen i Byen er allerede meget følelig. Alle Butiker lukker Kl. 4 om Eftermiddagen for at spare Lys. Sporvognene standser deres Fart Kl. 5 Eftermiddag. Kaféer og Restaurationer holdes lukkede fra Kl. 4—7¹/₂, aabnes derefter atter fra Kl. 7¹/₂—10¹/₂, men dermed er det Slut. Alt for at spare Lys og dermed Kul. Thomsen mente, at en Katastrofe senere hen var uundgaaelig. Ernæringsforholdene er iøvrigt bedre end i Berlin. — Jeg rejser tilbage med Nattoget.

Berlin d. 8. Oktober 1917.

Da jeg i Morges kom hen i Rigsdagen, fik jeg hurtigt Rede paa Situationen. Efter at der i Gaar var blevet ført interfraktionelle Forhandlinger, var det bleven besluttet, at saavel Plenarmødet som Finansudvalgets Formiddagsmøde i Dag skulde bortfalde for at give Fraktionerne Tid til paa særlige Møder at godkende de fattede Beslutninger. Disse gaar hovedsagelig ud paa, at tredje Behandling af Bevillingen til Vicekanslerposten skal udsættes, indtil Regeringen har afgivet tilfredsstillende Erklæringer.

Kl. 10 aabnede Dr. *Fehrenbach* Finansudvalgets Møde. Der var mange Medlemmer til Stede. Imod de Konservatives Indsigelse vedtoges det straks at hæve Mødet og at fastsætte et nyt til Kl. 3 Eftermiddag. Der er vedvarende tung Kriseluft. Morgenaviserne, især „*Vossische Zeitung*“, har atter bragt overordentlig skarpe Angreb paa Helfferich.

Ved Middagsbordet i Rigsdagens Restauration, som var tæt besat, drøftedes Situationen meget livligt. Meningen i fri-

sindede Kredse var noget delt. Dr. *Blunck* og andre med ham vilde have Hovedangrebet rettet mod Krigsministeren. Adskillige mente derimod, at det burde rettes mod *Helfferich*, og nogle, at man maatte gaa direkte løs imod Rigskansleren. Fra alle Sider beklagede man *Payers* voksende Moderation.

Det oplystes af *Fischbeck* og Dr. *Blunck*, som sad lige overfor mig, at Rigskansler *Bethmann-Hollweg* havde fastholdt sit Standpunkt imod Undervandskrigen til det sidste, og at han, da han i første Halvdel af Januar var bleven overstemt i Statsraadet, den 16. Januar 1917 skriftlig havde indgivet sin Afskedsbegæring. Den blev imidlertid ikke modtaget af Kejseren, som hævdede, at hans Tilbagetræden paa dette kritiske Tidspunkt vilde gøre et overordentlig uheldigt Indtryk baade i Indlandet og i Udlandet og paa Forhaand svække Tilliden til Undervandskrigens Resultater. Under stærkt Pres lod *Bethmann* sig derefter bevæge til at blive i Embedet og forsvare den hensynsløse Undervandskrig.

Salen var stærkt besat, da Dr. *Fehrenbach* Kl. 3 aabnede Finansudvalgets Møde. *Rigskansleren* tog straks Ordet og søgte i en mat Tale at berolige Flertalspartierne — et Par forbindtlige Buk til alle Sider, nogle undskyldende Ord med Hensyn paa Lørdagens Begivenheder, fremsatte med en vis højtidelig Salvelse, det var alt. „En moralsk Søndageftermiddags-Prædiken,“ sagde *Antrick*, som sad hos mig, da *Michaelis* sluttede.

Under den følgende Debat viste det sig hurtigt, at Centrum og Frisindede hellere end gerne vilde bygge Rigskansleren og Statssekretærerne gyldne Broer. Flertalspartierne gik dermed til Junkernes store Glæde atter ud af Fugerne, og Socialdemokraterne stod isolerede. Det er stadig den gamle Elendighed og Bedrøvelighed: *I kritiske Situationer har Flertalspartierne ikke Mod til at overtage Ansvar!*

Iøvrigt forelagdes der under Debatten et supplerende Materiale, tildels af meget graverende Art, og Regeringen saa sig derfor nødsaget til forsigtigt at tage Afstand fra den altsynske Agitation. *Helfferich* undskyldte sin Optræden i Lørdags, men fandt ingen Sangbund. Han staar nu helt alene. Ingen har længere Tillid til ham. Forgyldningen er gaaet af St. Gertrud.

Om Aftenen var jeg hos Kaptajn *Ramm*, senere kom Grev *Schack*.

Berlin d. 9. Oktober 1917.

I Dag stod Bevillingen af Vicekanslerens Gage paa Dagsordenen. Bevillingen blev givet imod Socialdemokraternes Stemmer, som Polakkerne og jeg sluttede os til.

Dermed var den Pynt klaret, men Rigskansleren manede hurtigt et nyt Uvejr frem, da han som Svar paa Dittmanns Tale søgte at sætte de uafhængige Socialdemokrater udenfor Lands Lov og Ret. Ophidselsen steg, da Marineministeren derefter meddelte, at der havde fundet Mytterier Sted paa et Par Krigsskibe, og at Ophavsmændene dertil havde ført Forhandlinger med *Haase*, *Dittmann* og *Vogtherr* i de uafhængige Socialdemokraters Fraktionsværelse i Rigsdagen. Da Rigskansleren sluttede, sagde *Seyda* til Erzberger, som sad i min Nærhed: „Atter en sort Dag for Regeringen. Det er mærkeligt, at en saadan Undermaaler kan holde sig som Rigskansler!“

„Naa,“ svarede Erzberger, „hans Dage som Rigskansler er allerede talte, Afløseren staar ved Døren.“

Den almindelige Opfattelse var, at Regeringen paany havde bevist sin Uduelighed. „Nederlaget i Dag betyder mere end tre tabte Slag for Tyskland,“ sagde en frisindet Kollega til mig. „Rigskansleren har atter haft Lejlighed til at vise sin politiske Evneløshed. Sørgelige Dage for Tyskland!“

Berlin d. 10. Oktober 1917.

I Dag beherskes Stemningen helt af Uviljen over Rigskanslerens og Marineministerens Fremstød imod de uafhængige Socialdemokrater. Skandalen er langt større end Offentligheden ved, sagde Dr. *Blunck* til mig. Materialet, som Marineministeren henviste til, var nemlig før Mødet paa *Rigskanslerens Foranledning* bleven prøvet af *Justitsminister Spahn*, *Statssekretær v. Krause* og *Overrigsadvokaten*, som alle tre havde været enige om, at der umuligt kunde bygges en Anklage paa det. Og efter at det var konstateret af disse tre fremragende Jurister, indleder Rigskansleren saa Aktionen i Rigsdagen!

Efter at Angrebet i Gaar var sket, traadte, fortalte Dr. *Blunck* mig videre, Flertalspartiernes Førere straks sammen til en interfraktionel Drøftelse. Det vedtoges her, at Flertalspartierne straks overfor Rigskansleren skulde nedlægge en

energisk Indsigelse imod, at han havde indledt en saadan Aktion uden i Forvejen at underrette dem derom og samtidig udtale en skarp Misbilligelse af hans Optræden.

Jeg havde blandt andet en længere Samtale med *Kalisky*, en af Socialdemokraternes betydeligste Journalister, som ankede stærkt over, at Flertallet nu ikke omsider tog Magten. „De er bange for Ansvaret,“ svarede jeg, og han gav mig Ret.

Berlin d. 11. Oktober 1917.

I Dag rejste jeg hjem i Selskab med *Nis Nissen*. Togene er nu stærkt ramponerede, ofte gaar de istaa midt paa Linjen. Vi havde tre Timers Forsinkelse, da vi kom til Hamborg, og maatte derfor overnatte i Flensborg. Alt gaar i Forfald.

Aabenraa d. 20. Oktober 1917.

Jeg har atter begyndt at afholde fortrolige Møder med Tillidsmændene paa de forskellige Egne. Den 18. Oktober havde jeg en Sammenkomst med Tillidsmændene fra Als Nørreherred i *Nordborg*. Den 19. Oktober med Tillidsmændene fra Als Sønderherred i *Augustenborg*, hvor jeg tillige fik Fru Moldts Testamente bragt i Orden. Fru Moldt, som gentagne Gange har skrevet til mig om at komme over til hende for at ordne denne Sag, var livlig, frisk og munter. Hun testamenterede 4000 Mark i lige Parter til Vælgerforeningen, Skoleforeningen, Sprogforeningen og Jernfondet. Da vi havde denne Sag ordnet, var hun meget glad og gav mig, som en af dem, der havde staaet hendes afdøde Mand nærmest, to Bind af hans efterladte Digte, skrevne med hans smukke Haandskrift. Da jeg Dagen efter kom hjem, laa der Telegram, som meldte, at Fru Moldt om Natten brat og uventet var afgaaet ved Døden!

Vore Tillidsmænd paa Als er alle enige om at anslaa Høsten til under Halvdelen af en normal Høst. Mælkeudbyttet mener de, kan ikke sættes højere end til en Tredjedel af det normale. Oplysninger, som jeg har indsamlet fra Sundeved og Aabenraa Amt, gaar i samme Retning.

Alle Oplysninger, som jeg indsamler, viser, at de utallige Forordninger, som Myndighederne udsteder, virker fuldstændig demoraliserende. Frygten for Kontrollen er forduftet. Ingen bryder sig mere om at holde sig Forskrifterne efterrette-

lige. Der males, bages og slagtes uden Tilladelse. Paa Als solgte Amtsforsander W. under Haanden Byg til Gryn. I Nordborg gik Hvedekværnen uafbrudt. Der kjærnes i Smug paa de fleste Bøndergaarde. Da jeg en Aften sad mellem en Flok Bønder, drøftede de meget alvorligt og sagligt, hvorledes man bedst kunde tage Livet af et Svin, uden at det skreg for meget. En slog det for Hovedet med en Hammer, en anden skød det med en Revolver, en tredje brugte Øksen, men J. C. fra S. fortalte, at det probateste var rolig at klø Grisen, medens man stod med en Kniv i Ærmet, saa hurtigt give det Dødsstødet og derpaa roligt fjerne sig. Grisen løb da rundt uden at sige et Kvæk, medens Blodet løb af den, indtil den stille dejsede om.

Et andet Sted hørte jeg en Samtale mellem nogle Bønder, der var meget indignerede over, at en navngiven Mand, som havde faaet Tilladelse til at slagte et Svin, misbrugte den og slagtede fem. De var enige om, at man altid burde nøjes med at slagte et foruden det, man havde Lov til, ellers fordærvede man kun Forretningen.

Gendarmerne betragtes ikke længere som farlige. De trænger til Levnedsmidler, til Foder til deres Grise, til Høsekorn, faar det hos Bønderne og lukker Øjnene. Man fortalte mig om to Gendarmere i R., som havde slagtet Grise i Smug, om en Overvagtimester, der fik Gryn af en Møller, som iøvrigt ogsaa malede Hvede i Smug for Stedets Amtsforsander. I Sundeved kunde alle faa Brødkorn og Svinekorn malet hos enkelte Møllere, og Mejerierne solgte Smør under Haanden. Mest frygter man daarlige Tjenestefolks Angiverier. Men mod dem er der ogsaa Raad: Man siger ligefrem, at man har Lov til at slagte, og slagter saa ved højlys Dag uden Forlov. Alle er enige om, at Landbruget vilde have været i Staa, hvis Forordningen om, at hver Hest kun maa faa 3 Pund Havre daglig, var bleven overholdt. „Det er haardt nok, at jeg skal stjæle min egen Havre,“ sagde en gammel Bonde til mig, „men jeg er nødt til det, hvis jeg skal have mit Arbejde gjort.“ — Huderne af det Kvæg, der slagtes under Haanden, ombyttes i Garverierne med Saalelæder. For Fødevarer kan Landmændene faa Manufakturvarer etc. uden at forelægge de foreskrevne Anskaffelsesbeviser. Uden at afgive Fødevarer kan de ikke faa en Lampe istandsat. Af Jernbaneembedsmændene kan man købe dansk Smør (12 Mark Pundet) Chokolade (20 Mark

Pundet), Sæbe, The etc., som de indsmugler fra Danmark. Bagerne leverer Brød for Kød, Vildt etc. Slagterne leverer Kød for Brød, Smør, Sæbe. Byttehandelen flourer vidt og bredt. Løsenet er Vare for Vare. I Flensborg havde en Politiebedsmand to Svin. Det ene blev snigmyrdet om Natten, indsvøbt i et Lagen og bortført i en Vogn. „Hvem kan staa for det,“ sagde Politimanden, „naar man kan faa 1000 Mark for et Svin.“ Amtsdommer W. i Aabenraa faar Hvede fra Løjt. En anden Amtsdommer sagde en Dag i Pigens Paahør, da han satte sig til sit velbesatte, sammenhamstrede Bord: „Det er næsten Synd at sætte sig til et saadan Bord, umiddelbart efter at man har idømt et Par stakkels Djævle høje Bøder for Hamstring.“

Klagerne over Angiverier og Chikanerier mod Danske er værre end nogen Sinde. Dyr læge *Dan* er, 58 Aar gammel, bleven indkaldt til Civiltjeneste, og er bleven ansat som Jernbanearbejder. Paa Orlovsansøgninger fra Fronten skriver lokale Myndigheder regelmæssigt Notitser om det politiske Sindelag. Klagerne er mangfoldige, Stemningen ganske overordentlig bitter. „Hjemmetyskerne bærer ikke deres Navn for-gæves,“ siger man — „de bliver hjemme!“ Dette er saaledes Tilfældet med Brødrene Jacobsen fra Gammelgaard, Brødrene Eriksen fra Ketting og mange flere.

Aabenraa d. 24. Oktober 1917.

I Dag var jeg i Sønderborg til Fru Moldts Begravelse. Jeg talte med en Del Tillidsmænd fra Byen og Omegnen. Efter Begravelsen fik jeg udbetalt 4000 Mark til de nationale Foreninger. I en Nekrolog i „Hejmdal“ havde jeg skrevet, at Fru Moldt havde truffet testamentariske Bestemmelser til Fordel for de store nationale Foreninger, som hun omfattede med megen Interesse. Censor strøg Ordene „de“ og „nationale“, saa der kom til at staa „til Fordel for store Foreninger, som hun omfattede med megen Interesse“. Saa smaalig er Censuren.

Aabenraa d. 25. Oktober 1917.

I Dag modtog jeg den skandinavisk-hollandske Komité's Fredsmanifest, som er rettet til Socialdemokrater i alle Lande og opstiller Betingelserne for en Forstaaelse. Det hedder bl. a.

i Manifestet, at Verden nu endelig synes at forstaa, at Magt-systemet maa vige for Retssystemet, og internationale Trætter afgøres ved Voldgiftskendelser. Der hævdes videre, at det belgiske og det elsass-lothringske Spørgsmaal danner de værste Hindringer for Fredsslutningen. Manifestet kræver Belgiens Selvstændighed genoprettet, Løsning af det elsass-lothringske Spørgsmaal ved en Afstemning, Serbiens Uafhængighed genoprettet, Oprettelsen af et frit og uafhængigt Polen, Finlands Uafhængighed m. m., og at de bestaaende Spørgsmaal skal løses i Forstaaelse med de paagældende Folk. Der kræves en venskabelig Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal ved en Overenskomst mellem de deri interesserede Stater paa Basis af en Grænseregulering i Forstaaelse med Beboerne. Manifestet er for Hollands Vedkommende underskrevet af 5 Repræsentanter, deriblandt af *Trollstra*, for Sverrigs Vedkommende af *H. J. Branting*, *E. Søderberg* og *G. Møller*, for Danmark af *F. J. Borgbjerg* og *Nina Bang* og for Norge af *J. Vidnis*.

Jeg har straks ladet tage Afskrifter af Manifestet, da det er meget brugeligt under mit Arbejde hernede.

Aabenraa d. 5. November 1917.

I Gaar var jeg i Haderslev, hvor jeg havde en Sammenkomst med Tillidsmænd for Byen og Omegnen og ordnede forskellige Spørgsmaal vedrørende Nordslesvigske Kvindeforening og den Hjort-Lorenzenske Indsamling. Jeg traf endvidere Aftale med Redaktør N. Svendsen om en almindelig Abonnementsforhøjelse for den samlede danske Presse og overbragte Foreningerne Arven efter Fru Moldt.

Aabenraa d. 9. November 1917.

Jeg bestormes stadig af Folk, som klager deres Nød og vil have Raad og Vejledning i alle mulige Anliggender. Her en Stikprøve fra i Dag: Først mødte Skomager Warners Kone: Sønnen blev borte i Flandern for 4 Uger siden og staar i Tablisterne opført som savnet. Klager sin Nød, trænger til Understøttelse. H. J. Efsen, Kassø, søger om Hjælp til et gammelt dansk Guldrudepar. Derpaa Fru Ingemann-Schmidt fra Tiset og Sørensen fra Østerlindet. Fru Schmidt har siddet arresteret i Rødding Amtsret i 13 Dage, sigtet for at have hjulpet sin Mand over Grænsen. Han er rømt, da han var

hjemme paa Orlov. I Forvejen havde han siddet fængslet i 4 Maaneder i Fjor, fordi han i Arnum Kro havde sagt, at Italien havde erklæret Østerrig Krig, nogle Dage før det virkelig var Tilfældet. Fru Schmidt var forskræmt, maatte raades og trøstes. Gendarmen var optraadt meget brutalt imod hende. Han havde blandt andet sagt, at hun kunde overgive sit Barn til Fattigvæsenet, og at hun i Grunden burde trækkes i et Reb til Rødding. I Modsætning dertil havde Amtsdommeren behandlet hende høfligt og humant. Saa kom Enke Cathrine Riis fra Kristiansfelt. Hun har mistet sin Mand og 4 Børn af Tuberkulose og maa tjene sit Brød med sine Hænders Arbejde. Sønnen Morten Riis, som skulde ernære hende, sidder i Centralfængslet i Neumünster, idømt 2 Aars Fængsel, fordi han har hjulpet to Soldater over Grænsen ved Kristiansfelt. Nu ængstes hun for, at han kan faa Brystsyge i Fængslet. Maa hjælpes. Senere kom Fru Frahm, Aabenraa. Hun havde faaet Afslag i anden Instans paa en Ansøgning om at faa Pas til Danmark for at besøge sin Søster i Aarhus. Der foreligger Lægeattest for, at Søsteren, Fru Nommensen, er syg (Nerve-svækkelse, Blindhed paa højre Øje og meget svækket Syn paa venstre), hvorfor hun trænger til Pleje. Fru Nommensens eneste Søn er faldet paa Østfronten, men desuagtet har Regeringspræsidenten afslaaet Fru Frahms Ansøgning. Jeg af-fattede en Besværing til Overpræsidenten. Fru Frahm kom fra Adserballeskov, hvor hun i nogle Dage havde besøgt Gaardejer Blads, en særlig haardt ramt Familie. Af Blads Søn-ner er en, den haabefulde Landbrugskandidat Blad, falden, en anden blev sindssyg ved Fronten og er senere død paa Sinds-sygeanstalten i Slesvig. En tredje Søn har været haardt saaret og faaet et Stykke taget af Skulderen. Han er nu hjemme. En Svigerson Nielsen er falden, der er Sørgegudstjeneste over ham i Morgen, men Blads ældste Søn, som ligger paa Sild, kan ikke faa Orlov hjem, fordi han er dansk!

Derefter var Fru Wolff hos mig. Hendes Svigerson, Hol-lensen, som har ligget 3 Aar ved Fronten og været baade syg og saaret, kunde ikke faa Orlov hjem for at deltage i en nær Paarørendes Jordefærd. Han kunde ikke faa Orlov længere end til Flensborg, fordi han var dansk. Saadan er en Formid-dags Billede, og saadanne Billeder oprulles i denne Tid for mig hver Dag, fordi man i sin Nød søger Raad og Bistand hos mig fra alle Egne af Nordslesvig.

Aabenraa d. 10. November 1917.

I Dag var P. C. hos mig. Han fortalte, at i hans By, som kun er lille, var der sidste Uge bleven slagtet 5 Stk. Hornkvæg uden Tilladelse. Da han ikke havde Hvedejord, havde han faaet Hvede fra Nabosognet. Hans Ven derovre havde skrevet til ham, om han vilde afhente Kyllingerne, da de var gaaet fra Moderen. Saa vidste han Besked, spændte for, og hentede sin Hvede. Han kom lige fra Skomager Christiansens. Der stod et Par gode, kun lidet brugte, brune Snørestøvler til Salg. Desværre var de for smaa til ham, skønt det var Nr. 47, ellers vilde han gerne have haft dem. De var stillet til Salg af en Handelsrejsende fra Hamborg og skulde koste 40 Mark og 10 Pund Flæsk.

K. H., S. var herinde og fortalte mig, at Gendarmen i Forgaars har været hos hans Nabo. Det var bleven meldt, at han havde tærsket uden Anmeldelse. Nu skulde han opgive, hvad han havde tærsket. Han svarede: Rug til Saakorn, lidt Byg til Gryn og lidt Kogearter. Da han nævnede Ærter, trak Gendarmen hurtigt en Lærredspung op af Lommen og sagde: Aah! — De kan vel ikke lade mig faa et Par Pund! Dem fik han, dertil en Kop Kaffe, og der blev ikke talt mere om Tærskningen. Idet han gik, sagde han: „Jeg skulde i Grunden ogsaa have været hos Deres Nabo for at tage Gummien af hans Cykle, men nu kommer jeg først paa Torsdag.“ Naboen fik Bud, og da Gendarmen kom, var Cyklen borte. Det undrede ham ikke. Han fortalte da, at det i Kliplev og Omegn var meget slemt med Faaretyverier. „I Gaar,“ sagde han, „var jeg hos en Bonde i Kliplev, som har anmeldt et Faaretyveri, der skal være begaaet for henved 4 Uger siden. Jeg spurgte ham, hvorfor han ikke havde meldt det før.“ „Fordi,“ svarede han, „jeg troede, at der dog ikke kom noget ud af det.“ „Men de Folk,“ fortsatte Gendarmen, og rystede paa Hovedet, „gør mig det virkelig for grovt, thi da jeg gik om bag Laden, var der et frisk Faareskind opslaaet paa Porten! Jeg gør dem jo ikke noget, men de burde dog ikke gøre mig det saa svært.“

Aabenraa d. 18. November 1917.

I Gaar var jeg i Rurup, hvor jeg hos Gaardejer N. J. Hørlick havde en Sammenkomst med Egnens Tillidsmænd. Jeg blev afhentet ved Stationen i Branderup. Paa Vejen derfra

spurgte jeg min Kusk, en Gaardejer fra Rurup om, hvorledes de klarede sig med Belysning. „Aah,“ svarede han, „det gaar helt godt. Vi kan faa Petroleum fra Militæret. Forleden, da jeg var i Toftlund, kom der en Soldat og spurgte mig, om jeg ikke vilde give ham et Pund Smør for 10 Liter Petroleum. Jeg slog til, mødte næste Dag med Smørret og en Dunk, og fik de 10 Liter Petroleum.“

Indtrykket af mine Samtaler var ogsaa her: Almindelig Lovløshed. Ingen bryder sig længere om at holde Anordningerne. Der slagtes, males og bages paa alle Bøndergaarde, og Bestikkelser hører til Dagens Orden. „Det er meget svært at være ærlig i denne Tid,“ havde den fromme Præst i Bevtoft sagt. Præstekonen fra Nustrup var kommen til Gram for at faa Hvede malet, som hun og Børnene havde samlet paa Marken. Aks, som er samlet paa Stubmarkerne, maa nemlig males uden Kort. Kommuneforstanderen skal blot attestere, at Kornet stammer derfra. „Akksamling“ er senere bleven almindelig i velstillede Kredse, som ikke har egen Avl. Gendarmerne var ogsaa paa denne Egn meget modtagelige for Bestikkelse. De fik Pølse, Flæsk, Smør og Gryn, og lukkede Øjnene. — Stationsforstanderen stillede forskellige Folk Vogne til Raadighed til Roetransport. Men Fru P. kunde ingen faa. Da opdagede hun, at hendes Naboer tog Flæsk og Gryn med, naar de tog til Stationen. Hun fulgte Eksemplet, og nu kan hun altid faa Vogne, naar hun har Brug for dem. Huden af Kvæg, som „forulykker“, sælger Bønderne for Læder til Garverierne i Løgumkloster og Aabenraa. Denne Trafik er helt almindelig. Der kan ogsaa faas Læder for Havre, Høsekorn, etc.

Myndighederne har øvet en stærk Pression overfor Bønderne paa Toftlundegnen for at faa dem til at tegne Krigs-laan. De er enkeltvis bleven kaldte til Toftlund, hvor de bag lukkede Døre har faaet Valget mellem at tegne Krigs-laan eller gaa til Fronten, og man har angivet dem de Summer, som de skulde tegne for fremdeles at blive hjemme og passe deres Gaarde. „Det var,“ sagde en Gaardmand fra denne Egn til mig, „da man spurgte mig, om jeg vilde tegne 3000 Mark Krigs-laan eller gaa til Fronten, som om en Røver greb mig i Brystet og sagde til mig: Pengene eller Livet! og jeg skyndte mig at svare: Pengene!“ — Paa denne Maade tegnes der Krigs-laan.

Hjemmetyskerne paa Toftlundegnen har været mismodige, men har atter begyndt at rejse Hovedet efter de sidste Frem-

stød i Rusland og Italien. „Nu tror e pinte te de gær!“ sagde Hoff i Agerskov til sin Nabo. „Ja, do ska' se, te de gær!“

H. havde haft Straffefanger i Arbejde, blandt dem var der en Marcussen fra Dyndt, som havde været 4 Gange saaret. Da han femte Gang skulde sendes til Fronten, vægrede han sig ved at tage af Sted. Som Følge deraf blev han idømt 3 Aars Fængsel, som afsones med haardt Tvangsarbejde paa Befæstningslinjen fra Hoptrup til Skærbæk. Men han sagde, at hvor haardt han end blev behandlet, saa skulde de ikke mere faa ham til Fronten. H. fik ham i Forbindelse med Konen, som ikke vidste, hvor han opholdt sig.

Hos Gaardejer P. Madsen i Roost var der kommen to Finner i Arbejde. Den ene var Student, den anden Malkerøgter. De havde begge meldt sig som Frivillige ved Krigens Udbrud, men havde forlængst faaet nok af det, og havde meldt sig fra. Derefter var de bleven internerede, og havde senere faaet Lov til at tage Arbejde under Kontrol. Paa et Arbejdseftervisningsbureau i Flensborg havde de faaet Anvisning paa Roost, hvor de nu hver Dag tog Roer op. Magistraten i Flensborg havde først forlangt, at Arbejdsgiveren skulde være ansvarlig for, at de ikke flygtede. Dette havde P. Madsen nægtet, men de var saa komne alligevel. De længtes nu snart efter at komme hjem. De talte med megen Uvilje om Rusland, men de vilde ikke længere slaas for Tyskland.

De fleste Gaardejere paa denne Egn fra 35 Aar opad synes at være hjemme for at passe deres Gaarde. En Del har i Sommer dyrket Hvidkaal for at have en bedre Reklamationsgrund. Angiverierne florerer dog stadig. M. Refslund Poulsen ligger saaledes, 44 Aar gammel, i Skyttegravene i Rumænien. Flere andre er ligeledes bleven indkaldte efter at være bleven denuncerede. Et anonymt Brev synes at kunne klare det.

Der er gaaet mange over Grænsen i den senere Tid. Man sagde, at de fleste, som paa denne Egn kom hjem paa Orlov, nu gik over. Fronten virker saa afskrækkende, at de sætter alt paa Spil for at bjærge Livet. Hvad de økonomiske Forhold angaar, var Tillidsmændene enige om, at Kvægbesætningerne paa denne Egn er bleven reducerede med $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{3}$, og de smeltede mere og mere sammen. Desuagtet var der Fodermangel mange Steder, og man vilde derfor lade Plagene gaa ude hele Vinteren, hvis den ikke blev for haard.

Da jeg rejste tilbage, blev jeg i Toget Ørenvidne til en

Samtale, som et Par Bønderkoner førte om en bekendt Gaard-ejer. Den ene fortalte, at han nu omsider var kommen hjem for at passe sin Gaard. „Ne—ej!“ udbrød den anden, „er han nu kommen hjem. Naa, saa hæ' han da omsi'e funden det rigte Smøegaf!“

Aabenraa d. 16. November 1917.

I Dag var jeg i Sundeved, hvor jeg ligeledes havde en Sammenkomst med Tillidsmændene. Man stadfæstede ogsaa her, at Jernbanepersonalet lod sig bestikke med Fødevarer. Paa anden Vis kunde man ikke faa Jernbanevogne til Roetransport sydpaa.

I Ullerup kom en ung Knøs paa sytten Aar forleden ind til sin Madmor og sagde nok saa flot: „Ja, næer e no faar min Papirsskjort' og min Nældebovs og en Jerngroschen i e Fik, saa kan e rigte kom langs.“

I Avnbøl havde Bønderne sidste Høst sat igennem, at Folk fra Byen, som arbejdede paa deres Gaarde, kunde sættes paa Gaardmændenes Malekort for Byg og saaledes faa Gryn. Dette er senere udbygget videre. En enkelt Gaardmand havde nu 40, en anden 24 og en tredje 20 Smaakaarsfolk paa Malekortet. Paa de andre Gaarde var Forholdet lignende. Paa denne Vis har man paa denne Egn hidtil været i Stand til at forsyne Smaakaarsfolk med Gryn og dermed afhjælpe megen Nød. Malekortet, som gælder for 6 Uger, gav forrige Gang Ret til at faa 7 Kilo, denne Gang til at faa 6 Kilo malet pr. Person, henholdsvis ombyttet med Gryn. Det stadfæstedes ogsaa her, at de fleste Gendarmere nu lader sig bestikke med Fødevarer.

En Jagtforpagter i Sundeved var blevet opfordret til nøje at angive, hvor mange Harer han havde skudt aarlig i de sidste tre Aar. Han vilde, hvad der var meget lavt, skrive 15, men Gendarmen, som kom med Kortet, sagde: „Sæt hellere 10, — for vi andre vil jo ogsaa gerne have en Hare en Gang imellem.“

Da J. Zachariassen, Dybbøl, for nogle Uger siden tærskede med Damptærskværket, kom der en ung velklædt Dame fra Sønderborg og bad om at tale med ham. Hun hørte øjensynligt til den bedre stillede Mellemstand, og da hun kom i Enrum med ham, bad hun meget undseligt om lidt Byg. „Ja,“

sagde han, „men det er jo os forbudt at afgive Korn.“ „Blot til lidt Kaffe,“ sagde hun. „Jeg har ikke Byg i Dag,“ sagde han, „men De kan faa lidt Rug, Byg faar jeg først i Morgen.“ „Maa jeg saa komme igen —?“ spurgte hun. Næste Dag kom hun igen med en lille Lærredspose, og den fyldte han med Byg. Det var en Snes Pund. „Kan de bære saa meget?“ spurgte han. „Det kan jeg sagtens,“ svarede hun glad, fik den paa Nakken og gik.

For et Par Dage siden kom hun igen, græd og sagde, at hun skammede sig dybt ved atter at tigge om Korn, men hun saa ingen anden Udvej. Hendes Mor var syg, og de havde slet intet at spise. „Men De kan da ikke have brugt alt det Korn til Kaffe,“ sagde han. „Nej,“ svarede hun, „vi maler det paa Kaffemøllen, men koger saa Grød af det.“ „Hvordan faar De Skallerne fra det,“ spurgte Zachariassen. „Vi spiser det med Skallerne,“ svarede hun.

Vi er altsaa nu saa vidt, at man i tidligere velstillede Familier i vore Byer maler sammentigget Byg til Svinekorn paa Kaffemøller og koger det i Vand for at opretholde Livet!

L. fra F. var her i Dag. Han fortalte mig, at Degnen, som ellers var meget patriotisk og uhyre pligttro, havde faaet en Sæk Hvide af ham. Amtsdommeren fik under Haanden Æg af ham. Stationsforstanderen og Gendarmerne lod sig bestikke med Fødevarer. Fra anden Side hørte jeg i Dag, at Fiskerne fra Genner Strand, som har tjent godt i den senere Tid, havde købt en Stud i Løjt og slagtet den uden Tilladelse.

Fru Friis fra Kopsholdt havde for et Par Dage siden haft Besøg af to Jernbanefunktionærer, som vilde købe et Svin. Da hun ytrede Betæneligheder, sagde de: „De behøver ikke at være bange for Gendarmen, thi han ved Besked. Han har selv slagtet uden Forlov.“

Sognepræsten i et af Sognene ved Aabenraa slagtede i Forgaars et Svin uden Tilladelse. Om Natten blev det stjaalet, og nu er han i Kattepine, fordi han ikke tør melde Tyveriet.

Fra mange Sider meddeler man mig, at Landsbyerne i Omegnen hjem søges stærkt af Tiggere, mest Kvinder og Børn fra Aabenraa.

Aabenraa d. 21. November 1917.

I Dag havde jeg et kort Besøg af J. F., som er hjemme paa Orlov. I Rendsborg, hvor han for Tiden ligger, slagtes der mange Svin i Smug af Landstormsmændene. Afsætningen er rivende. Der regnes med, at et jævnt, godt Svin kan omsættes til 2000 Mark.

I Dag skulde hans nordslesvigske Kammerater modtage en Mand fra Mastrup, som har siddet et Aar i Tugthuset. Han blev indkaldt ved Krigens Udbrud, nogen Tid efter saaret og, næppe udskrevet af Lazarettet, atter sendt til Fronten. Det blev ham for meget, og da de atter skulde storme, trykkede han sig. Saa dømte Krigsretten ham til et Aars Tugthus. Efter 6 Maaneders Forløb fik han Tilbud om at blive sat paa fri Fod, hvis han vilde erklære sig villig til at storme, naar han atter blev sendt til Fronten. Det vægrede han sig ved at tage imod, og nu er han af den Mening, at han som tidligere Tugthusfange er uværdig til at tjene i Hæren og derfor kan komme hjem!

Paa en Mølle i Nærheden af Aabenraa kan der nu købes baade Mel og Gryn. Det hele gaar aabenlyst til. Min Hjemmelsmand spurgte Mølleren: „Hvor tør De vove det, er De ikke bange for Gendarmerne?“ „Gendarmerne —“ svarede Mølleren, „aah, de er nu saa tamme, at de æder af min Haand.“ Forleden blev han alligevel angivet og maatte møde paa Politikontoret. „Har De solgt Mel og Gryn,“ spurgte man ham. „Ja,“ det kunde han ikke nægte. „Til hvem da?“ spurgte Politimesteren videre. „Til Amtsdommer Winther,“ svarede han. Forhøret blev afbrudt, og Sagen er tilsyneladende hævet.

Forleden kom der en Dame fra Hamborg rejsende til Sønderborg, hvor hun opsøgte en Bekendt af mig. Damen var gift, og hendes Mand var i Felten. I Hamborg var det lykkes hende at opdrive et halvt Pund Tobak. Hun havde hørt, at der var stor Mangel paa Tobak i Nordslesvig, og nu var hun rejst den lange Vej herop for at købe Levnedsmidler for sin Tobak!

Fra Hamborg kommer Slagtere og andre Forretningsfolk ud til Bønderne for at købe Svin. De byder et Par Tusind Mark for Stykket, vil yde kontant Betaling og afhente dem om Natten „uden Ejerens Vidende“, saa det kan tage sig ud, som om de var stjaalne.

I Branderup og Moltrup Sogne har man budt 15 Mark pr. Pund levende Vægt for Svinene.

Mølleren i Over-Jersdal maler for Smaakaarsfolk, som ikke har Malekort. Forleden kom Gendarmen fra Vedsted ind paa Møllen for at revidere. Han gik lige hen til et Af-lukke og trak 5 Poser ud af det. Sagen var øjensynlig bleven meldt. Men da Gendarmen vilde fjerne sig med Poserne, mødte han en Jernbanearbejder, som saa paa Poserne og raabte: „Holdt! den ene Pose er min, kom hid med den.“ „Nej,“ svarede Gendarmen, „De har ingen Malekort, og Poserne er derfor konfiskerede.“ „Sørg du hellere for,“ sagde Jernbanearbejderen, „at Loven bliver overholdt i din egen By, thi der slagter Folk Svin med 8 Ben.“ Gendarmen blev tavs, og rakte ham Posen. Han havde selv haft Tilladelse til at slagte ét Svin, men havde saa slagtet to!

Midt under den voksende Nød og Elendighed fortsættes Germaniseringsbestræbelserne. En indvandret Tysker, som ejede en lille Landejendom i Tyrstrup, gik for nogle Maanedere siden over Grænsen. Amtsretten erklærede Manden for Desertør, beslaglagde Ejendommen og stillede den til Auktion. Konen fik Tilslaget, og en Tysker blev indsat som hendes „Pfleger“. Kort efter blev Konen ked af Ejendommen og solgte den til en Mand fra Vojens. Hendes „Pfleger“, som efter Amtsrettens Ordning havde faaet en Forkøbsret for Regeringen indført paa Ejendommen, indvilgede i Salget, og Køberen overtog den. Imidlertid skred Amtsretten, repræsenteret af Jaspersen, ind og erklærede, at Manden fra Vojens atter maatte opgive Ejendommen, da „han var dansksindet.“ Den skulde nu overdrages til Brødremenigheden i Kristiansfelt, som var repræsenteret af Schmidt, Tyrstrupgaard.

Der foreligger et lignende Tilfælde fra Gaansager, og vi staar tydelig nok overfor en almindelig Anordning, som bestemmer, at Desertørers Ejendomme ikke maa afhændes til danske Folk.

Berlin d. 28. November 1917.

I Dag rejste jeg atter her til Berlin. Fra Hamborg af rejste jeg med Dr. *Blunck*, som har deltaget i Konferencen i Bern. Han var i det hele veltilfreds med Resultatet, kunde iøvrigt ikke fortælle meget udover, hvad der allerede er bekendt gennem Avisernes Referater. Payer er stadig syg. Dr *Blunck*

beklagede meget, at Fischbecks Sundhedstilstand ikke tillader ham at overtage Vicekanslerposten i Payers Sted. Vi talte bl. a. om Ernæringsspørgsmaalet, og han fortalte en Del Træk, som viser, at Demoraliseringen paa dette Omraade ikke er mindre i Holsten end i Nordslesvig. Forleden havde en Amtsforsander saaledes tilbudt ham en Side Flæsk til 14 Mark pr. Pund.

Berlin d. 29. November 1917.

I Dag var det en stor Dag i Rigsdagen. Rigskansler Grev *Hertling* holdt sin Tiltrædelsestale, som var betydningsfuld, fordi den bragte Efterretningen om, at Russerne tilbyder Vaabenstilstand, og en dertil knyttet Erklæring, hvorefter Regeringen opfatter det russiske Forslag som diskutabelt.

Selvbestemmelsesretten vil nu blive proklameret i Polen, Lithauen og Kurland. I Foyeren havde jeg en længere Samtale med min tidligere polske Kollega, Redaktør *Brejski*, som i disse Dage gæster Berlin. Han kom fra et stort Folkebiblioteksmøde i Posen, hvor de fleste polske Biblioteksforeninger havde været repræsenterede. De har genoptaget Arbejdet og opkræver deres Medlemsbidrag ligesom før.

I Westfalen, hvor *Brejski* nu har sin Virksomhed, er Ernæringsforholdene meget daarlige, men Demoralisationen er vidt fremskreden, og for Penge kan man alligevel under Haanden skaffe sig Fødevarer.

Den polske Deputation, som er kommen til Berlin i disse Dage, bestaar efter *Brejskis* Sigende af Mænd uden Indflydelse, som det tyske Militær og Bureaukrati har skudt frem.

Derefter havde jeg en længere Samtale med I Samtalens Løb fortalte han mig, at Dr. *Helphand* (Parvus) har tjent mange Millioner som Krigsspekulant. Sine første Millioner tjente han ved at proviantere Konstantinopel. Andre Millioner kom senere til. Han har ringe Tanker om *Helphand*, baade som Menneske og som Karakter. Desuagtet havde den socialdemokratiske Partibestyrelse officielt sendt ham til Stockholm for at forhandle med russiske Revolutionære.

De Mænd, som Dr. *Helphand* derefter har forhandlet med i Stockholm, staar som Repræsentanter for de radikale russiske Socialdemokrater. *Radek* og *Goniecki* er polske Jøder

og ligeledes Spekulanter. *Fürstenberg* er ligeledes Jøde. Stampfer omtalte dem alle som Mænd, der drev Krigsspekulationer, og som man ikke kunde stole paa. Desuagtet be-
tragtede han dem som brugelige Redskaber under den fore-
liggende Situation.

Berlin d. 30. November 1917.

I Dag genoptog Finansudvalget sine Forhandlinger. Efter at Prins *Schönaich-Carolath* som Ordfører for Udenrigsministeriets Budget havde aflagt en skriftlig Beretning, tog Statssekretær v. *Kühlmann* Ordet. Han indledede med at betegne de Meddelelser, som han vilde give, som strengt fortrolige. Af Rigskanslerens betydningsfulde Meddelelser, udtalte han, vil De have erfaret, at vi forbereder Underhandlinger med Rusland, som vil være af stor Rækkevidde. Med Hensikts derpaa er vi betænkelige ved momentant at inlde os i en Debat om Øst-Problemerne. Jeg beder derfor indtrængende Rigsdagen om ikke at berøre disse Spørgsmaal under de forestaaende Forhandlinger. Vi vil føre vor Politik i nøje Overensstemmelse med Rigsdagens Vilje, men der gives Situationer og Forhold, under hvilke der maa handles med den største Varsomhed.

I de russiske Beretninger er der Tale om en Konference, som internationale Finansmænd nylig skal have afholdt i Bern. Efterforskninger, som jeg har foretaget, viser, at tyske Finansmænd ikke har deltaget i en saadan Konference. Den engelske Regering har udstedt et lignende Dementi. Jeg konstaterer derfor, at den russiske Beretning som saa mange andre russiske diplomatiske Indberetninger hviler paa løs Sladder og utilstrækkelige Informationer.

Vort Blik er i disse Dage især rettet mod Øst. Den Mobilisering, der har styrtet Evropa i Krig, er bleven fremtvungen overfor en svag Selvhersker. Under den nuværende Krise vil vi fastholde en maadeholdende og besindig Politik, som bygger paa Kendsgerninger, og det er mig en Tilfredsstillelse at vide, at vi kan føre denne Politik i nøje Overensstemmelse med vore Forbundsfæller og med Flertallet i dette høje Hus.

Kampene i Italien er endnu ikke afsluttede. Deres politiske Virkninger kan derfor ikke overskues. I et blomstrende Sprog talte Hr. v. *Kühlmann* videre om det tyske Fremstød og om

den glimrende Udvikling i Tyskland. Han var meget højt oppe, men Ordene havde en hul Klang. I Modsætning til dette straalende Billede af Stillingen i Tyskland opridsede han et meget mørkt Billede af Tilstandene i Frankrig og England. England bevægede sig i Retning af Diktaturet. Han udtalte sig især meget nedsættende om Lord *Robert Cecil*. Tyskland, sluttede han, staar fremdeles paa det i Svaret paa Pavenoten præciserede Standpunkt. Hvis vore Modstandere virkelig ønsker det, er det let for dem at lære vore Krigsmaal at kende. Men vi maa regne med, at Vestmagterne ikke vil besvare Pavenoten, men fortsætte Krigen.

Dr. *David*: Statssekretæren har formanet os til at øve stor Tilbageholdenhed i Behandlingen af Øst-Problemerne for ikke at skade tyske Interesser. Vi er ogsaa af den Mening, at hvad der i Øjeblikket siges om Forholdene i Øst er af stor Rækkevidde. Vi vilde derfor kunne paalægge os den ønskede Reservation, hvis vi følte os overbeviste om, at de civile Myndigheder vilde have det afgørende Ord ved de forestaaende Forhandlinger, thi Statssekretæren har jo sagt, at Rigsledelsen vil føre Politiken efter Flertalspartierne Vilje. Naar der alligevel hersker en vis Uro hos os, en vis Ængstelse for, at den af os opstillede Rettesnor ikke vil blive fulgt, er det, fordi vi frygter Hærledelsens Indgriben. Dette maa vi tage Hensyn til, thi vi har Medansvaret, og Tilbageslaget vil blive meget stærkt, hvis vort Standpunkt fraviges. I Rigskanslerens Erklæring i Gaar lagde jeg Mærke til, at han sagde, *jeg* er villig osv. Denne stærke Betoning af hans forfatningsmæssige Stilling hilser jeg med Glæde. Rigskansleren har Ansvaret, han maa ogsaa have Afgørelsen.

Krigspresseamtet har opfordret os til ikke at skrive noget om *Vaabenstilstanden*. Rigskansleren har i Modsætning dertil i sin Tale taget Afstand fra dette Forbud. Han har Ledelsen, og vi haaber, at han ikke senere lader sig den fratage. Naar Forhandlingerne strander, vil det være en stor Skuffelse for Tyskland og ligeledes for det russiske Demokrati. Dets Dage vil da være talte. Hvor saa meget staar paa Spil, maa der kun tages Sigte paa det store Maal. Alle mindre Maal maa træde i Baggrunden.

Rigskansleren har proklameret Selvbestemmelsesretten i *Polen, Lithauen og Kurland*. Statssekretær *Kühlmann* har tilføjet, at der ogsaa maa tages Hensyn til Ruslands Interesser.

Polakkernes, Lithauerne og Kurlændernes Interesser kan der kun tages tilbørligt Hensyn til, naar der oprettes virkelige Folkerepræsentationer, bag hvilke Folkets store Masse staar. I Lithauen har der, efter hvad vi erfarer, fundet en Konference Sted, paa hvilken Deltagerne har kunnet udtale sig frit. Der er dernæst valgt et Landsraad, som imidlertid ikke har kunnet træde sammen, skønt Medlemmerne ønskede det. Vi holder det for nødvendigt, at Landsraadet hurtigst muligt sammenkaldes. Under Særkommissionens Forhandlinger om Lithauen, hvori ogsaa Militærforvaltningens Repræsentanter deltog, og som varede i 2 Dage, blev der givet mange Løfter om Forbedring. Løfterne er imidlertid ikke bleven indfrie. Tvangsarbejdet, Rekvisitionerne m. m. bestaar vedvarende. I disse Dage fratages der saaledes atter Lithauerne 30,000 Heste. Vi har gentagne Gange henvist til de elendige Ernæringsforhold, til den overordentlig store Dødelighed i disse Lande. Befolkningen kan ikke leve af de Rationer, som den faar tildelt. Og medens den sulter, udfører vi Levnedsmidler til Tyskland. Vi er som Kristne og som Tyskere forpligtede til at drage Omsorg for, at Befolkningen ikke gaar til Grunde.

Lithauerne lider vedvarende usigeligt under Tvangsarbejdet og Underernæringen. Sundhedstilstanden er skrækkelig. Folk gaar i Massevis til Grunde. Bandeuvæsenet tager vedvarende til og hænger yderligere Landet med Ild og Sværd. Plyndringer hører til Dagens Orden. Banderne rekrutteres stærkt af Tvangsarbejderbataillonerne. Lithauerne maa ikke selv væge sig imod dem. Det er strengt forbudt. Og Gendarmerne kan ikke væge Befolkningen imod Banderne, som er en sand Landeplage. Der er ingensinde under det russiske Regimente bleven plyndret saa meget i Lithauen som nu under det tyske Herredømme. Dette er sørgeligt, men sandt. Der paatvinges Befolkningen obligatorisk tysk Undervisning, hvad der vækker den største Uvilje og Mistillid.

For alle disse Mistilstande, som ødelægger os alle Sympathier, er Militærforvaltningen ansvarlig.

Det polske Spørgsmaal maa løses af Polakkerne, med hvem vi vil og maa leve i god Forstaaelse. Kurland og Livland har lidt overordentlig stærkt under Russificering. Russerne søgte at tilintetgøre saavel Tyskerne som Lithauerne. Vor Militærforvaltning har nu oprettet Gymnasier og Mellemskoler med rent tysk Undervisningssprog. Folkeskolerne er ligeledes ble-

ven germaniserede. Der findes dog lettiske Paralelklasser. Kun en Sjettedel (Tilraab: En Sekstendedel) — ja, nøjagtige Tal foreligger ikke — af Befolkningen er tysktalende. Skønt det helt overvejende Flertal er lettisk, har Militærforvaltningen med haard Haand ødelagt den bestaaende nationale Undervisning. Dette er et kolossalt Fejlgreb. Med Glæde hilser jeg derfor Civilforvaltningens Proklamering af det modsatte Princip: *Folkenes Selvbestemmelsesret!*

General *v. Wriesberg* forsvarede Militærforvaltningen i Lithauen, idet han paany betonedede, at det er en Krigsnødvendighed at slaa saa meget som muligt ud af Landet, først til Hæren, og dernæst til Hjemmet.

Fr. Naumann: Hvorledes er Stillingen i Tyrkiet? Der paa-
staas, at vi maa være forberedte paa, at *Jerusalem* gaar tabt. Skulde det ske, vil det gøre et uhyre Indtryk i den angelsaksiske Verden. Det vil være et Tab, som man ikke kan maale efter dets militære Betydning.

Rigskansleren talte om Nødvendigheden af, at vore Forbundsfæller holder sammen med os, til Sejren er vundet. Det kan misforstaas. Det er ogsaa nødvendigt, at vi holder sammen under Fredsforhandlingerne og efter Freden. Skønt jeg gaar ud fra, at dette ogsaa er hans Mening, har jeg dog holdt det for nødvendigt at præcisere dette kort og bestemt.

Dr. Stresemann: Dr. David har sagt, at hvis Forhandlingerne med Rusland skulde strande, vilde det give et stærkt Tilbageslag i Tyskland. Det bør imidlertid betones, at Tilbageslaget vil være endnu stærkere i Rusland. Det er forkert at give Militærforvaltningen Skyld for den Haardhed og Uretfærdighed, som man paa-
staar, at der øves imod Befolkningen i Lithauen. Nøden tvinger os til at gaa haardt frem, derude som herhjemme. Han forsvarede Militærforvaltningen og erklærede, at han følte sig overbevist om, at Civilmyndighederne vil arbejde i nøje Forstaaelse med Militærmyndighederne.

Erzberger: Ruslands Tilbud om Vaabenstilstand gør det til en uafviselig Pligt for os alle nu at sætte alt ind paa Freden. Det er meget heldigt for os, at Tilbudet er kommet. Tiden er ikke inde til at tale om Modsætningen mellem de militære og de civile Instanser. Jeg gaar ud fra, at de begge vil Fædrelandets Bedste.

Af vort Forhold til Lithauen, Kurland og Polen vil man i Rusland slutte, hvilken Aand, der raader i Tyskland. *Vi maa*

anerkende Selvbestemmelsesretten aabent og uden Omsvøb og gennemføre den lige saa ærligt og redeligt, som Russerne har tænkt. Strander Forhandlingerne, vil Tilbageslaget være katastrofalt, thi dermed vil vi udlevere Rusland til Ententen.

Vi har al Grund til at vise os imødekommende overfor Rusland. Dette er for mig ogsaa Hovedpunktet i Dr. Davids Tale. Meget i Lithauen maa afhjælpes. Uden at gaa nærmere ind paa Skyldspørgsmaalet konstaterer jeg, at alle Lithauere er enige om, at Fyrst Ysenburg ikke er egnet til at administrere Landet. I Modsætning dertil har Belgierne villigt anerkendt General v. Bissings Dygtighed. Ved at imødekomme Lithauerne og afhjælpe deres Klager, medens det er Tid, vil vi kunne vinde uhyre meget.

Men hvorledes skal vi kunne faa Klarhed over Lithauernes Stilling uden at lade en Folkerepræsentation træde i Funktion. At vi har anlagt Veje og bygget Sygehuse i Landet er anerkendelsesværdigt, men vil ikke blive honoreret politisk. Endnu svæver Landsraadet helt i Luften. Det er tvingende nødvendigt, at det hurtigst muligt sammenkaldes. Vi staar her overfor Undladelsessynder, som absolut maa afhjælpes. Rusland har gjort Finland langt større Indrømmelser.

Man har sagt, at inden to Aar skal Lithauen være en kejser-tro tysk Provins. Derfor undertrykker man det lithauiske Sprog! Derfor opretter man tyske Undervisningsanstalter — uden Lærere! Denne kulturelle Haardhed maa forsvinde. Jeg gentager: Skaf hurtigst muligt i en virkelig Folkerepræsentation et Instrument, som kan give Folkeviljen klart Udtryk. Dette er en tvingende Nødvendighed, og det vil give det russiske Tilbud Indhold og Kraft. Lad os endelig ikke glemme, at de nuværende russiske Magthavere er fulde af Mistillid til Tyskland.

Grev *Westarp*: Dr Davids Udtalelser maa ikke staa uden Modsigelse. Den russiske Regering kan simpelthen ikke fortsætte Krigen, den er nødt til at slutte Fred. Med os er det derimod en helt anden Sag. Derfor maa vi ganske nøgternt varetage vore egne Interesser og ikke handle efter idealistiske Grundsætninger. Opnaar vi ikke nu Grænser, som sikrer os bedre imod Overfald end dem, vi havde i 1914, maa vi regne med et stærkt Tilbageslag. Hvis Erzberger havde udtalt sig saaledes i Øst-Preussen, som han har gjort her, vilde han som Württemberger faa haarde Ord at høre. Thi der sætter man

Grænsesikringen langt over Folkenes Selvbestemmelsesret. Overkommandoen, hvem de store Resultater skyldes, maa nu ogsaa have det afgørende Ord ved Fredsslutningen.

Ved at voldføre nevtrale Stater skal England have sat sig i Besiddelse af 1—2 Millioner Tons. Hvis dette er rigtigt, vil det i væsentlig Grad bidrage til at forlænge Krigen. I saa Tilfælde beklager vi meget, at Udenrigsministeriet ikke har hindret det. Jeg udbeder mig Oplysninger.

Ledebour: Uden at gaa nærmere ind paa det sidste Spørgsmaal vil jeg advare indtrængende imod at øge Misstemningen blandt de faa tiloversblevne Nevtrale. Det vil være en stor Fordel for os at opnaa Fred med Rusland, men skrider vi til Annektioner, vil de afføde nye Revanchebevægelser. At de Konservative har saadanne Planer, viser deres Kortsynethed. Statssekretær Kühlmanns Tale var mere et blomsterrigt følge-tonistisk Causeri, end en kort, klar Besvarelse af konkrete Spørgsmaal. Jeg maa bede ham om at holde sig mere til Sagen. I Lithauen staar vi overfor en meget stærk Korruption. Uden at gaa ind paa Enkeltheder konstaterer jeg paany, at Opretelsen af Tvangsarbejderkolonner strider imod Folkeretten. Hvis vi afslutter Vaabenstilstanden med Rusland, bør den ogsaa omfatte Rumænien. Regeringen bør ikke blot søge at afslutte en Særfred med Rusland, men hurtigst muligt at opnaa en almindelig Fred.

Gothein: Jeg kan helt slutte mig til Erzbergers Udtalelser. Det gælder om at opnaa en Forstaaelse med Rusland, som er økonomisk gunstig for os. Krigen har økonomisk set kastet Rusland 100 Aar tilbage. Det kan ikke undgaa en stor Statsbankerot, og er derefter henvist til at søge Kredit i Udlandet.

Selvbestemmelsesretten maa ikke udføres saaledes, at de nationale Mindretal voldføres. Deres Rettigheder maa sikres. Klagerne fra Lithauen og Kurland er stadig lige stærke. Løfterne om, at de vilde blive afhjulpne, er ikke bleven indfrie. Fyrst Ysenburg er fuldstændig uskikket til at lede Administrationen. Det er nødvendigt, at han hurtigst muligt afløses af en bedre egnet Personlighed.

Efter korte Repliker af General *v. Wriesberg* og Dr. *David*, forsvarede *v. Gossler* Administrationen i Kurland, som han staar i Spidsen for. Oprettelsen af tyske Gymnasier og Mellemkoler fandt han fuldt forsvarlig. I Folkeskolerne var Undervisningsproget lettisk, men der var naturligvis overalt,

hvor der stod Lærere til Raadighed, indført tyske Sprogtimer. Iøvrigt var Undervisningen ikke tendentiøs.

Selvbestemmelsesretten bør kun gennemføres, saavidt som det kan ske uden at skade tyske Interesser. Taleren kunde ikke tænke sig, at der i Rigsdagen kunde næres andre Anskuelser om den Sag.

Ledebour: General Wriesbergs Oplysninger viser, at Tvangsarbejderkolonnerne vedvarende opretholdes. Hans Forsvar for Fyrst Ysenburg var mislykket. Dødeligheden i Wilna er dobbelt saa stor i Aar som i Fjor. v. Gosslers Udtalelser var meget interessante. Han mener, at Selvbestemmelsesretten kun maa gennemføres, hvor det ikke strider imod tyske Interesser. Vi kræver den imidlertid gennemført i hele Verden. Ved at stille os paa dette principielle Standpunkt vil vi kunne genvinde en Del af den Sympathi, Regeringen har tabt ved hidtil at ignorere Selvbestemmelsesretten. Den historiske Udvikling vil nu ligefrem tvinge Selvbestemmelsesretten frem, og det vil de Herrer, der leder Administrationen i de besatte Landsdele, ikke kunne forhindre.

Seyda: De Løfter, der er bleven givet med Hensyn til Brugen af det polske Sprog, er ikke bleven indfrieede. Hvad David og Gothein har sagt om Forholdene i Lithauen, kan jeg kun stadfæste. Det er ingen Overdrivelse, men en sørgelig Kendsgerning, at Tusinder er døde af Sult. Det skyldes især, at Forvaltningen har udført alt for mange Levnedsmidler, fordi den følger Grundsætningen: Først Hæren, dernæst Hjemmet og saa Landets egen Befolkning. Men det kan hverken forenes med Folkeretten eller med Menneskeligheden at tage Brødet fra de besatte Landsdeles Befolkning. I Lithauen er Brødrationen kun 100 Gram daglig. Den er bleven nedsat samtidig med, at Brødrationen i Berlin er bleven forhøjet. Med saadanne Midler vinder man ikke Sympathier. Forholdene er ikke bleven bedre i de sidste Maaneder. Naar man siger, at Dødeligheden i Wilna ikke er en Følge af Underernæringen, er det urigtigt. Den skyldes simpelthen Sult. Efter Okkupationen er Dødeligheden vokset til ca. 9%.

Det er paavist, at der ligefrem afholdes Menneskejagter for at indfange Arbejdere til Tyskland. Soldaterne har omringet Gaarde og Byer, indfanget alle arbejdsdygtige Personer og sendt dem til Tyskland som Tvangsarbejdere. De besatte Landsdele i Østen er et stort Fængsel, af hvilket ingen kan

komme ud. I Lithauen er især Polakkerne udsatte for haarde Forfølgelser. Alle kulturelle polske Foreninger er opløste. Polske Bøger maa ikke indføres, polske Aviser er forbudte. Og dog er der ifølge Tyskernes sidste ved Nytaarstid 1917 optagne Statistik 75,000 Polakker, 50,000 Jøder og kun 2,000 Lithauere i Wilna. I Guvernementet Wilna er der ifølge Statistikken 150,000 Polakker og 60,000 Lithauere. I Guvernementet Grodno 154,000 Polakker, 51,000 Hvid-Russere, 90,000 Jøder og kun 6,000 Lithauere. Naar Forholdene nu skal ordnes efter Selvbestemmelsesretten, er det uforstaaeligt, at man ignorerer Polakkerne i disse Egne. Her maa gaas frem efter andre Grundsætninger.

Friherre v. *Rechenberg*: Folkenes Selvbestemmelsesret maa nu gennemføres. Regeringen maa vaage over, at Myndighederne respekterer den. Ved som Hr. v. Gossler at gøre den afhængig af tyske Interesser gør man den illusorisk. (Modsigelse af Dr. *Stresemann* og Dr. *Kreth*). I Subkommissionen har jeg spurgt Administrationens Repræsentanter, om Hungersnøden i Wilna ikke kunde have været undgaaet. „Havde De ingen Reserver?“ spurgte jeg. „Jo,“ svarede Hauptmann v. Geill, „men de maatte ikke anvendes.“ De nuværende Forhold i Lithauen er uforenelige med Selvbestemmelsesretten. Godejernerne er fordrevne fra deres Godser. Det er dem forbudt at inspicere dem, og det er Inspektørerne forbudt at give Godejernerne Meddelelse om Tilstandene. Vi er her inde paa et helt forkert Princip.

Nehbel: Dødeligheden i Wilna er kun 7—8 pro mille (Stor Uro) (Tilraab fra Dr. David: Kun? — og det er de maanedlige Tal!) Overfor Seyda maa jeg hævde, at hans Tal er urigtige. Vi anerkender kun Selvbestemmelsesretten, hvor den ikke træder hindrende i Vejen for vore Grænsers Sikring. Angrebene paa Fyrst Ysenburg beklager jeg. Han er en klog, praktisk og energisk Mand, som i første Linje varetager tyske Interesser.

Dr. *Cohn*: *Nehbel* forveksler *Maanedstallene* med *Aarstallene*. Det er et Fif, som Administrationen bruger. Dødeligheden er, som Seyda rigtig har sagt, 8—9 % aarlig.

Er det Udenrigsministeriet bekendt, at Hærforvaltningen, repræsenteret af Fyrst Ysenburg, overfor Nationalraadet har erklæret som sin „Hærvilje“, at alt Land indtil Linjen Grodno —Düneberg, det vil sige omtrent Halvdelen af Lithauen, skal

annekteres for at faa en Bro fra Tyskland til Kurland? Den politiske Betydning deraf er let at opdage. Lithauen vil dermed blive delt og forsvinde fra Kortet. Fastholdes denne „Hærvilje“, som strider afgjort imod Rigskanslerens Erklæring, er en Fred med Rusland umulig.

Dr. *David*: Udenrigsministeriet maa straks tage Standpunkt til disse Meddelelser, da de eventuelt vil nøde os til at sætte hele vor Indflydelse ind paa disse Planers Kuldkastelse.

Øvrigt har jeg kun meldt mig til Ordet for at paavise, hvorledes Hr. Nehbel omgaas med Kendsgerningerne. Han angriber vore Tal fra Wilna, som slaaende viser, hvorledes der ikke bør administreres. Dødeligheden i Wilna er faktisk fordoblet siden i Fjor. Den sagkyndige Hr. Nehbel regner med en Dødelighed af 7—8‰ p. a. Dette vilde give en Gennemsnitsalder af 125 Aar, hvad der er tilstrækkeligt til at vise, hvor falske hans Tal er. *I Virkeligheden er Dødeligheden i Wilna naaet til det skrækkelige Tal af 7—8‰ maanedlig, det vil sige 9,6% p. a.*

Nehbel: Jeg indrømmer aabent, at jeg har taget fejl. Tallene, som jeg har nævnt, er faktisk Maanedstallene. I August Maaned var det nøjagtige Tal 7,90‰.

Statssekretær *v. Kühlmann*: Forholdet mellem Overkommandoen og den politiske Rigsledning er bleven drøftet af flere Talere. Jeg konstaterer, at Udenrigsministeriet staar i daglig intim Forbindelse med Hærledelsen for at forebygge ethvert Forsøg paa at skabe indbyrdes Mistillid.

Der er her bleven citeret en Ytring af Fyrst Ysenburg om „Hærviljen“. Det er ogsaa bleven mig meldt, at en saadan Ytring er falden. Om det er rigtigt, ved jeg ikke. Derimod kan jeg fastslaa, at Overkommandoen og den politiske Ledelse er enige om ikke at dele Lithauen.

Den tyrkiske Hær er bleven tvungen til et Tilbagetog. Forsyningen, som sker fra Tyskland, er meget vanskelig. Den tyrkiske Generalstab, i hvilken der ogsaa findes fremragende tyske Officerer, mener imidlertid, at *Jerusalem* kan holdes. Jeg kan ikke uden videre anbefale Byens Skaansel, men den rummer ogsaa store Helligdomme for Tyrkerne, og jeg tror, at de vidtskuende tyske Stabsofficerer i den tyrkiske Hær i Tide vil træffe alle nødvendige Forholdsregler. Rygtet om, at der foreligger et rumænsk Fredstilbud, er ikke bleven stadfæstet. Der er Mulighed for, at Rumænien kan føre Krigen videre paa egen Grund.

Spørgsmaalet om, hvilken Tonnage de nevtrale Stater har stillet til Ententens Raadighed, kan jeg kun besvare efter Samraad med Marinen. Skulde der midlertid i Spørgsmaalet ligge en Bebrejdelse imod Udenrigsministeriet for ikke at have gjort sin Pligt, maa jeg energisk vise den tilbage.

Dr. *Cohn*: Statssekretæren siger, at Fyrst Ysenburgs Ytring om „Hærviljen“ ogsaa er bleven „meldt“ ham. Det fremgaar deraf, at Militærforvaltningen kan fremsætte den Slags Udtalelser uden i Forvejen at underrette Udenrigsministeriet derom. Med andre Ord: Chefen for Administrationen i Lithauen kan støttet paa høje Steder arbejde imod Rigsledelsen. Dobbelt graverende er det, at „Hærviljen“ er bleven Lithauerne meddelt i selve Udenrigsministeriet. Stillingen er saaledes den, at *Overkommandoen driver sin Særpolitik i selve Udenrigsministeriet, bag Rigskanslerens og Udenrigsministerens Ryg.*

Statssekretær *v. Kühlmann*: Naar Dr. Cohns Fremstilling er rigtig, har han Ret i sine Slutninger. Jeg har som sagt endnu ingen avtentiske Efterretninger, men vil nu indlede en Undersøgelse. Overkommandoen har imidlertid saa ofte udtalt sin Overensstemmelse med os i dette Spørgsmaal, at jeg maa holde det for helt udelukket, at den staar bag ved.

Scheidemann: Dr. Cohns Meddelelser er meget vigtige. Vi maa kræve nærmere Oplysninger, thi et Dobbeltspil af den Art vil vi ikke finde os i. Jeg har Grund til at tro, at Overkommandoen staar bag ved Fyrst Ysenburg. Men vor Politik skal ledes fra Wilhelmstrasse og ikke fra Hovedkvarteret.

Erzberger: Jeg kan stadfæste Rigtigheden af Dr. Cohns Meddelelser. Da Lithauerne var her i Berlin, blev de i Udenrigsministeriet ført ind i et Sideværelse, hvor en General gav dem den omtalte Meddelelse. Det var General *v. Lorringhausen*, der her i Fyrst Ysenburgs Nærværelse erklærede, at Overkommandoen vilde beholde Lithauen til Linjen Grodno, men ikke havde Interesse af mere. Dette blev, som Lithauerne senere har meddelt mig, gentaget to Gange. Jeg svarede dem, at Tysklands Svar paa Pavenoten bestemte vor Politik. Det forekom nu og da, at militære og politiske Synspunkter kolliderede, men jeg var overbevist om, at hvor det var Tilfældet, vilde den nuværende Rigskansler være stærk nok til at sætte sin Vilje igennem.

Fischbeck: Erzbergers Meddelelse viser, at Sagen har en

meget alvorlig Side. Lithauerne kom her til Berlin for at forhandle med de afgørende Instanser. De burde have forhandlet med Udenrigsministeriet. Vi protesterer energisk imod, at der afgives saadanne Erklæringer fra militær Side.

Dr. *Stresemann*: Da det var Overkommandoen, der havde indbudt Lithauerne, er det kun naturligt, at de har udvekslet Meninger med Overkommandoens Repræsentanter. Jeg har ikke opfattet Rigskanslerens Ord saaledes, som Erzberger tyder dem.

Præsidenten foreslog derefter at udsætte de videre Forhandlinger om denne Sag til Mandag for at give Udenrigsministeren Tid til at indhente de i Udsigt stillede Oplysninger.

Derefter forhandlede der videre om Militærets Lønningsforhold.

Berlin d. 1. December 1917.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger.

Statssekretær *v. Kühlmann*: Jeg har nu faaet Sagens Sammenhæng opklaret og kan derefter meddele følgende: Ordlyden af de Meddelelser, der i Udenrigsministeriet er givet Lithauerne, har de to Rigsdagsmænd i alt væsentligt gengivet rigtigt. Overkommandoen har ved sine Repræsentanter meddelt Lithauerne det rent militære Standpunkt, den er ikke dermed gaaet ud over den Linje, der betegner Grænsen for dens Competence. Overkommandoen har ydermere meddelt mig, at den ikke har tænkt paa en Deling af Lithauen. Den har telegraferet, at den vedkender sig Rigskanslerens Politik, og at den ikke vil drive Politik paa egen Haand, men loyalt støtte Rigskansleren.

Dr. *Cohn*: Overfor de konkrete Spørgsmaal er Udenrigsministerens Svar ikke fyldestgørende. Ordningen af det lithauiske Spørgsmaal er en ren politisk Opgave, derfor burde ikke Overkommandoen, men de politiske Organer, Rigskansleren og Rigsledelsen, have ført Ordet overfor Lithauerne.

Efter en kort Debat om Kulspørgsmaalet, under hvilken navnlig *Hoch* og *Wurm* meget stærkt pointerede, at der var Udsigt til, at Befolkningen ikke blot maatte sulte, men ogsaa fryse i den kommende Vinter, indledede *Ebert* en Debat om Havrespørgsmaalet, som bragte forskellige Oplysninger af videregaaende Interesse.

Ebert: Vi mangler 1,600,000 Tons Brødkorn til næste Høst, og ingen ved endnu, hvorfra vi skal tage dem. Naar Havreprisen nu forhøjes til 40 Mark, betyder det, at meget Brødkorn vil blive fodret op i de kommende Maaneder, thi vi har endnu ca. 11 Millioner Svin.

General Owen: Vor Havrehøst var i Aar totalt mislykket. Vi har avlet 3 Millioner Tons Havre mindre end i Fjor. Af Halm og Hø har vi ligeledes kun avlet ringe Mængder. Overkommandoen har allerede i to Aar maattet arbejde med stærkt nedsatte Havrerationer. Mange Heste er døde af Underernæring. Fra alle Sider modtager Krigsministeriet lange Telegrammer om, at snart denne, saa hin Kolonne er brudt sammen af Mangel paa Foder. I Foraaret slog vi Hestene paa Græs i hver en Fritime, som vi kunde skaffe dem. De kom sig da og blev runde, men i Efteraaret, da de maatte arbejde strengt, røg Kødet atter hurtigt af dem. I August var vi allerede nødt til at angribe den nye Havre, medens vi ellers fodrer med gammel Havre til i Oktober. Efteraaret bragte meget Arbejde, Roer og Kartoffler maatte transporteres, men Havren udeblev. I den senere Tid har vi kun faaet 1400—2000 Tons daglig, mens vort maanedlige Forbrug er 183,000 Tons. Alle Magasiner og Lagre tømtes, Hærens Kampkraft stod derefter paa Spil. Vi overvejede længe og nøje, hvad der var at gøre, før vi bestemte os til den Nødaktion, der førte til Fastsættelsen af en Præmie paa 70 Mark for hurtig Levering. Det var et sidste fortvivlet Hjælpemiddel, alle andre Midler var allerede forsøgte. Vi havde anvist Hæren 70,000 Tons Majsskørt og næsten lige saa meget Bygskørt. Vi havde anlagt Kraftmel-Fabriker, som lavede Hestefoder af Halm, Kadaverfedt og Melasse. Men Kulmangelen har standset deres Drift. Vi har ikke længere Lud til at udbløde Halmen og gøre den brugelig til Foder. Normalt skal vi aarlig bruge $2\frac{1}{2}$ Millioner Tons Havre til Hæren. I Aar vil vi næppe kunne opdrive 1 Million Tons, og det er det allermindste, som vi kan klare os med til Foraaret.

Understatssekretær *Brown:* Det økonomiske Aar gaar normalt fra og til den 15. Oktober. Men i Aar har vi set os nødsaget til at begynde det den 15. August. Havrehøsten gav i Fjor 6,700,000 Tons, i Aar vil den efter vor Beregning kun give 3,350,000 Tons. Vi har faaet Kartoffler transporteret til Vinterforbrug, og Vinterforbruget, som vi regner til 1. April,

vil være helt dækket den 10. December. Indførelsen af Havrepræmien var en Nødvendighed, fordi det ikke var muligt at skaffe Havre paa anden Vis.

Kreth: Er det rigtigt, at Præmien skal efterbetales for den Havre, der allerede er leveret?

Wurm: Ja, dette er allerede anordnet. Præmierne skal efterbetales. Vi er dermed inde paa det tænkeligst daarlige System.

Statssekretær *Wallraff:* Det er meget beklageligt, at vi har maattet indføre Havrepræmien, men det var uundgaaeligt, da Krigsministeren erklærede, at Hærens Slagfærdighed var afhængig af, at den fik mere Havre. Vi stod derfor overfor en Krigsnødvendighed, som vi maatte bøje os for.

Bauer: Regeringen savner en stærk Haand og en stærk Vilje overfor Landbruget. Det behandles med Silkehandsker. Arbejderne maa slide og lide Nød. Præmierne koster Staten 100 Millioner. De er straks rede. Til de fattige Invalider har man derimod ingen Penge. Man favoriserer Landbruget, men udpiner den øvrige Befolkning. Hvad Under, om den en Dag rejser sig derimod. Det er mig uforstaaeligt, at man har kunnet træffe en saa betænkelig Forholdsregel. I Fjor var Arbejderne i maanedsvis fordømte til at æde Kaalrabi-Svinefoder. Elendigheden skyldes især Krigsamtets forfejlede Forholdsregler. Vi mangler 1,800,000 Tons Brødkorn for at naa igenem til næste Høst med den nuværende Brødration. Hvorledes skal de tilvejebringes? Dette har Hr. v. Brown glemt at meddele os. Ændrer Krigsøkonomisamtet ikke sin Politik, vil vi hurtigt komme til at staa overfor svære indre Katastrofer. De aner ikke, mine Herrer, hvor stærkt Folket knurrer, i hvilken Grad store Masser venter paa det Øjeblik, i hvilket de kan rejse sig. Vi har kun de smaa Rationer af daarligt Brød, knappe Kartoffler og Roer, ingen Grøntsager, ingen Frugt og Udsigt til at fryse. Naar Krigsøkonomisamtet fortsætter denne forfejlede Politik, vil vi standse Arbejdet og trække vore Repræsentanter tilbage. Vi afviser ethvert Ansvar for, at det er bleven til et Ressort til Varetagelse af agrariske Særinteresser.

Kreth: (yderst heftigt): Med Angrebene paa Landbruget maa det nu snart være Slut. Vi frabeder os meget bestemt den Slags Agitationstaler. Naar Landbruget sælger i Smug, fordømmes det af os alle. Men Køberen er ikke et Haar bedre end Sælgeren. Det er oprørende med disse usande Angreb paa

Landbruget. De skulde hellere tie om Forhold, som De dog ikke har Forstand paa, saa meget mere, som Mangelen paa Forstaaelse er parret med Mangelen paa god Vilje.

Berlin d. 2. December 1917.

I Dag aflagde jeg en Visit hos Fru T., som er gift med en Socialdemokrat. Hun sagde, at hendes Partifæller nu betragtede Stillingen som trøstesløs. I Storbyerne bredte Lungetuberkulosen sig forfærdeligt, især blandt Børnene. Fra Fronterne forplanter Kønssygdommene sig ind i Familierne, hvor de allerede har fundet meget stor Udbredelse. Kulmangelen er allerede meget følelig. Arbejderne er gennemgaaende Modstandere af Gadedemonstrationer, fordi de ikke har Vaaben, men der er megen Stemning for Strejke. „Tyskerne er et meget ejendommeligt Folk,“ tilføjede hun bittert, „de lader sig kommandere til alt.“

Berlin d. 4. December 1917.

For at samle Indtryk fra flere Sider aflagde jeg i Eftermiddag en Visit hos en anden Dame af mit Bekendskab, Fru v. S., hvis Mand, en konservativ Stabsofficer, ligger ved Fronten. Fruen fortalte mig, at hun Aftenen før havde været i Selskab med en General, som kom lige fra Hovedkvarteret. Han havde betegnet den militære Stilling som glimrende og tilføjet, at den ikke blot forbedredes fra Dag til Dag, men fra Time til Time. Hvis vi blot holder ud, havde han sagt, skulde alt nok blive godt. Skønt meget oplivet af denne Samtale, klagede hun dog stærkt over Mangler og Savn. Lejligheden var ikke opvarmet. Hun havde ganske vist endnu et Par Centner Kul, men turde ikke bruge dem, da der var ringe Udsigt til ny Forsyning. Derfor sad hun og frøs. Med Levnedsmidlerne var det meget skralt. Dagen før havde en Smughandler tilbudt hende et Pund Smør for 22 Mark, men hun kunde ikke overvinde sig til at benytte Smughandelen. Fra Belgien, hvor hendes Mand for Tiden stod med sit Regiment, fik hun et og andet, men desuagtet maatte hun baade sulte og fryse. Hun resignerede imidlertid med Ordene: „Men det maa hjælpe sig, — vi har det jo dog godt imod de Stakler, der ligger i Skyttegravene.“

Ikke alle stiller sig til Smughandelen som Fru v. S. Om Aftenen var jeg indbudt hos Fabrikant C. Vi fik Andesteg

med Rødkaal. Derefter koldt Bord med røget Aal, Pølse, Smør og Ost, ovenpaa Æblekage. Dertil fine Vine, Kaffe, Cognac, Likører. Der var ingen Smalhans, men alt var, som Fruen sagde, købt „hintenherum“. En Del Fødevarer havde de tilbyttet sig for Petroleum. „Hintenherum“ kunde man i det hele faa alt, sagde Fruen, naar man blot ikke spurgte om Prisen. Og de var heldigvis saa velsituerede, at de ikke behøvede at spørge om den. Smughandlerne kom listende ad Bagtrappen med deres Varer. Og de bestod ikke blot af Levnedsmidler. I de sidste Dage var der ogsaa bleven tilbudt dem Cheviot og Saalelæder i deres eget Hus.

Fabrikanten spottede bittert over „den store Tid“, som vi skulde leve i. Alverden længtes nu efter Fred. Han havde været med i Rusland og var bleven saaret der. Da han i Fjor var bleven helbredet, var de bleven krigsviede. I de Kredse, hvor de færdedes, var alle krigstrætte. Løsenet var: Fred, Fred for enhver Pris.

Berlin d. 5. December 1917.

I den preussiske Landdag stod Valgretsformen i Preussen i Dag til første Behandling. Regeringsforslaget afskaffer Klassevalgretten til Deputeretkamret (Folketinget). Der indføres lige, direkte og hemmelig Stemmeret, Valgret med 25, Valgbarhed med 30 Aars Alderen. Valgkredsinddelingen, som i høj Grad begunstiger Landdistrikterne, bliver bestaaende. Den privilegerede Valgret til Herrehuset (Landstinget) bliver opretholdt, men noget begrænset. Mens Kronen saaledes hidtil har haft en ubegrænset Udnævnelsesret, bliver den ved det foreliggende Forslag begrænset til 150 Medlemmer, Adelsens Repræsentation til 96 Medlemmer. Da dets Gennemførelse vil være af den største Betydning baade indadtil og udadtil, fulgte jeg med Friherre *v. Richthofen* hen i Landdagen for personligt at iagttage, hvorledes det blev modtaget af Junkerne.

Rigskansleren, som ogsaa er preussisk Ministerpræsident, forelagde Forslaget. Grev Hertling viste sig atter her trods sin høje Alder som den velskoledede, overlegne Parlamentariker og betydelige Statsmand. Stillingen var ikke let for ham som Bajrer. Men han kunde indledende henvise til, at han havde haft Bopæl i Preussen i 18 Aar. Forslaget, sagde han, indleder et Vendepunkt i Preussens Historie. For en statsopholdende

Politik er det ikke nok at konservere det bestaaende, den maa modig og bestemt byde Haanden til en Nyorientering, naar Folkelivets Udvikling kræver det. Jeg forstaar, at Opretholdelsen af det fra Fædrene nedarvede — fortsatte han med et høfligt Buk for Junkerne — for mange af Dem ikke blot er en Folkesag, men ogsaa en Samvittighedssag. Men et Valg-system, som Bismarck allerede brød Staven over for 50 Aar siden, kan nu ikke længere opretholdes. Han sluttede med en indtrængende og kraftig Appel til Huset om at vedtage Valgretsreformen for dermed at fremme Statens Trivsel og i Tide forebygge svære indre Rystelser.

Da han sluttede, udbrod Friherre v. *Richthofen*, som sad ved Siden af mig: „Hvor virker det dog befriende, at vi atter har faaet en Statsmand til Rigskansler!“

„Ja, det er et vældigt Fremskridt fra den bornerte Bureaukrat Michaelis,“ svarede jeg. „Men skal Valgretsreformen føres igennem, vil Grev Hertling ogsaa faa Brug for alle sine Statsmandsevner.“

„Det vil han sikkert,“ svarede v. *Richthofen*, „thi Junkerne forstaar ikke deres egen Besøgelsestid. De vil sikkert, hemmelig støttede af Militærmyndighederne, sætte sig til Modværge af al Kraft.“

„Og saa,“ fortsatte jeg, „kommer det an paa, om Rigskansleren føler sig stærk nok til at appellere til Rigsdagen eller til at bruge Magt.“

Vi forlod Huset og fortsatte Meningsudvekslingen paa en Spadseretur i Tiergarten. Vi var enige om, at Grev *Hertling* ganske vist indsaa, hvad der var nødvendigt, men at den 76-aarige Politiker, som selv nærer konservative Anskuelser, næppe vil være stærk nok til at bryde Junkernes Modstand.

Aabenraa d. 6. December 1917.

I Dag tog jeg atter hjem. Udviklingen gaar nu i en Retning, som gør det nødvendigt, at vi forbereder os paa i givet Fald at kunne foretage en hurtig Aktion. Jeg har derfor truffet Aftale med mine to Kolleger om at sammenkalde Bestyrelserne for vore store nationale Foreninger i en nær Fremtid.

Aabenraa d. 16. December 1917.

For otte Dage siden modtog jeg fra Felten et Telegram, som kun indeholdt Ordene: „Befinden leichte Besserung, Zu-

reise gestattet, Depesche dient als Ausweis, Regiment 86.“ Der var tydelig nok gaaet et andet Telegram forud for dette, men Depechen viste, at der maatte være tilstødt min Søn noget meget alvorligt. Et Par Timer efter rejste jeg sammen med hans Forlovede sydpaa. Da vi om Aftenen naaede Altona, henvendte jeg mig straks til Jernbanekommandanturen for at faa opspurgt, hvor hans Regiment for Tiden var at finde. Kommandanten henviste mig først til Generalkommandoen, men da jeg forelagde ham Depechen, og indtrængende bad ham om at give mig de Oplysninger, han raadede over, for at vi hurtigst muligt kunde komme videre, sagde han: „Vi maa ingen-ting sige, men privat kan jeg meddele Dem, at Regiment 86 ligger ved Hartmannsweilerkopf nær Mühlhausen i Øvre-Elsass. De vil sikkert finde Deres Søn, naar De rejser derned.“

Vi tog da med Nattoget til Frankfurt a/M. og videre over Strassborg til Colmar, hvor vi ankom næste Aften. Fra Strassborg gik Toget meget langsomt. Vi var 5 Timer om at køre en Tur, som tager 45 Minutter i Fredstid. Undervejs delte vi Kupé med Passagerer fra Colmar, som fortalte, at Fransk-mændene i de sidste to Dage havde rettet stærke Luftangreb imod Byen. I Colmar havde vi et længere Ophold. Klokkeren ni kørte vi omsider videre. Toget var nu blændet og gik overordentlig langsomt. Ved alle Stationer blev der rangeret. Turen gik ned med Fronten. I Vest saa vi hele Tiden Lyskugler stige op. Naar Toget standsede, hørte vi Kanontordenen. Ved Rapportswiler blev vi omhyggeligt reviderede. Over det blaa elektriske Lys ved Stationerne var der anbragt store sorte Skærme for at værne Jernbanen imod Flyverangreb. Det var bidende koldt. Henad Kl. 3 Nat naaede vi omsider Mühlhausen. Da vi traadte ud af Banegaarden, laa Gaderne i et spøgelsesagtigt Skær. De elektriske Lyspærer var alle mørkeblaa og dækkede opad med sorte Skærme. Over den hvide Asfalt laa der derfor et mat blaaligt Skær. En Jernbanearbejder bar vor Bagage til Centralhotellet, hvor jeg havde faaet opspurgt, at Kommandanturen havde sit Kvarter. I Hotellet var alt endnu livligt. Patruljer kom og gik. Officerer i Krigsudrustning sad ved Bordene, parate til at rykke ud. Vi fik Plads og gik til Ro. Næste Morgen gik jeg ind til Kommandanturen, som var i en stor Dansesal, forelagde Depechen og udbad mig Oplysninger om, hvor jeg kunde finde min Søn. Den vagthavende Underofficer søgte at faa Forbindelse med et Feltlazaret, men

Forbindelsen var allerede optaget. I det samme ringede det udefra. „Ferngespräch!“ Der meldes, at Grenader Bacharat, som havde haft Orlov til Mühlhausen i Øvre-Elsass, ikke var vendt tilbage til sin Afdeling, skønt han skulde have været der for to Dage siden. Der skulde straks foretages Efterforskninger. — — —

Vi fik Forbindelse med Lazarettet og blev henvist til Feltlazaret Nr. 36. Da jeg meldte mig til den vagthavende Underofficer, var han yderst høflig. Bataillonsstaben havde anmodet ham om straks telefonisk at melde min Ankomst. Jeg spurgte, om min Søn var hårdt saaret. De sagde, at han havde — jeg forstod et svært „Schenkelbruch“ — men da der kom en Sygeplejerske, sagde hun, at det var et svært „Schädelbruch“, altsaa Brud paa Hjerneskallen. Det var meget betænkeligt, men Sygeplejersken sagde, at han efter at have ligget bevidstløs i 48 Timer nu havde det noget bedre. Cheflægen blev tilkaldt, og han førte os noget efter ind i Sygestuen. Jeg kunde først ikke kende min Søn, saa ilde tilredt var han, men han var ved fuld Bevidsthed og kunde tale forstandigt med os i de faa Minutter, vi maatte opholde os hos ham. Om Eftermiddagen maatte vi komme igen. Paa Vejen derhen blev vi pludselig tiltalt af en Soldat paa godt Aabenraa-Dansk, nogle Skridt videre mødte vi min Søns Kammerat, Løjtnant Holdt fra Løjt-Kirkeby, med hvem vi senere tilbragte Aftenen. I Restaurationen, hvor vi opholdt os, kom flere Officerer og udtrykte deres Deltagelse. Dagen efter blev jeg kaldt til Divisionslægen, som udtalte sig meget anerkendende om min Søn, der som Bataillons-Forplejningsofficer bl. a. ogsaa havde sørget for, at Divisionens Lazaretter altid var velforsynede med alle Fornødenheder. Han trøstede os med, at Faren nu var overstaaet, om 4 Maaneder vilde han forhaabentlig atter kunne sidde i Sadelen!

Da jeg kom tilbage til Hotellet, kom Regimentsadjudanten og overbragte mig en Indbydelse fra Bataillonschefen, Grev Blücher, til Middag hos Staben. Jeg vilde blive afhentet Kl. 12. Da vi kørte opad Dalen, var Vejen dækket med Kulisser, ved begge Sider af Vejen var Markerne fulde af Granathuller. Officeren, som ledsagede mig, sagde: „Naar Franskmændene skaaner Mühlhausen, er det sikkert kun, fordi de regner bestemt med at faa den ved Fredsslutningen.“

Ved Bordet spurgte Officererne mig meget ivrigt, hvorfor

der ikke blev bygget Tanks, og jeg mærkede hurtigt, at de nærede en meget stærk Frygt for dette nye engelske Angrebsvaaben. Jeg svarede: „Alt hvad Tyskerne kan skrabe sammen af Arbejdskraft og Materiale anvendes til Bygning af Undervandsbaade. Det betragter Hærledelsen som vigtigere.“

En enkelt Ytring af Bataillonskommandøren, Grev Blücher, kastede et skarpt Strejflys over mange Officerers Tænkemaade. Greven udtalte sin stærke Misbilligelse af en ny Regimentsbefaling, hvorefter det var bleven Officererne forbudt at medtage „Souvenirs“ og mere brugelige Ting fra de besatte Landsdele. „Vi laa,“ sagde han, „forleden indkvarterede paa et smukt monteret fransk Slot. Jeg fandt der det dejligste Sèvres Porcelæn og Krystal. Men maatte nu lade det staa. I Grunden er det jo ganske meningsløst, nu bliver det dog slaaet i Stykker, og hvor megen Glæde kunde jeg ikke have haft af det hjemme i Tyskland.“ — Kommentarer er overflødige.

Staben laa en Mils Vej fra Mühlhausen og en tre Fjerdingvej fra den yderste Frontlinje. Bataillonskommandøren spurgte mig, om jeg havde Lyst og Mod til at tage en Tur med ham ud til den. Jeg svarede ja. Vi fik et lille Ponykøretøj og kørte af Sted. Først ud ad den samme, med malede Kulisser og Straaforhæng overdækkede Vej, som skjulte al Passage for Franskmændene. Et Stykke ude maatte vi stige ud og gaa videre til Fods. Markerne var nu helt øde, oprevne af Granater og overgroede med Ukrudt fra forrige Sommer. Vi kom ind i den forreste Artilleristilling, hvor den kommanderende Officer, en Kaptajn, med Stolthed viste os, at hans Dækning Dagen før havde modstaaet en svær Fuldræffer. I Luften over os svirrede fire franske Flyvere, paa hvem de tyske Batterier vedligeholdte en livlig Kanonade. Smaa hvide Shrapnellskyer omgav dem paa alle Sider, men det generede øjensynligt ikke Flyverne. Det store Rum var udenom. Jeg blev præsenteret som tysk Rigsdagsmand og Artilleriofficerens første Spørgsmaal til mig var atter: „Hvorfor bygger vi dog ikke flere Tanks? Ser De Marken derovre,“ fortsatte han, „ad den vil der en Dag bryde Tanks frem. Vi kan sende dem et Par Salver, paa det indøver jeg mit Mandskab, men naar de er affyrede, er vi i Virkeligheden værgeløse. Det er absolut nødvendigt, at Hæren faar Tanks.“ Under mine følgende Samtaler med Officerer gentog det samme sig Gang

efter Gang. „Tanks! Tanks! Tanks!“ lød det fra alle Sider. Det var tydeligt nok, at Englændernes sidste Angrebsvaaben er meget frygtet.

Efter endnu at have aflagt et kort Besøg i de forreste Infanteristillinger, kørte et Par Officerer mig tilbage til Mühlhausen. Paa Gaden stødte jeg uventet sammen med Byens Repræsentant i Rigsdagen, *Emmel*, som saa meget mørkt paa Situationen. Dagen efter rejste jeg hjem.

Aabenraa d. 19. December 1917.

Paa en Rejse i Haderslev Amt erfarede jeg i Dag følgende om en tidligere i mine Dagbøger omtalt Sag: I Tyrstrup nær ved Grænsen havde en indvandret Tysker for nogle Aar siden købt en Landejendom. Da han frygtede for at blive indkaldt, gik han til Danmark. Efter Amtsrettens Anordning blev hans Ejendom derefter stillet til Auktion. Konen købte nu Ejendommen. Kort efter solgte hun den til en Mand i Vojens, som overtog den. Da Køberen skulde have Skøde paa Ejendommen, skred Amtsretten i Haderslev imidlertid ind og erklærede, at han ikke kunde blive Ejer af den, fordi han var dansksindet. Amtsretten havde besluttet, at Brødremenigheden skulde have Ejendommen. Forgæves protesterede den tysksindede Gaardejer H. Dall i Seggelund, der var indsat som Værge for Konen, imod denne Fremgangsmaade. Amtsdommeren fastholdt sit Standpunkt, og da Dall talte med Advokat Vogelgesang i Haderslev, sagde denne: „Er det allerede kommet saa vidt, jeg har hørt om det, men holder det for retsstridigt. I Flensborg vil De alligevel tabe Sagen, i Kiel ligeledes, men jeg vil antage, at den kan vindes i Berlin.“ Derefter opgav Dall Tanken om at føre Proces, og Brødremenigheden har faaet Ejendommen.

Det passer godt til Systemet. Efter Forbudene imod at tale Dansk og Nægtelsen af Orlov, vil man nu ogsaa under Krigen, hvor man kræver, at Danskerne daglig skal ofre Liv og Lemmer for Tyskland, spærre dem Adgangen til paa lovlig Maade at erhverve sig fast Ejendom i deres Hjemland!

Aabenraa d. 22. December 1917.

Bestyrelserne for vore store nationale Foreninger og enkelte andre af vore særlig fremtrædende Tillidsmænd mødte i Dag efter særlig Indbydelse til en Konference her i mit Hjem.

Indbudte var: Vælgerforeningens Bestyrelse J. N. H. Skrumsager, Peter Grau og Martin Simonsen, af Skoleforeningens Bestyrelse H. Jepsen Christensen og Anders Lebeck, for Sprogforeningen Kaptajn C. C. Fischer, for Nordslesvigsk Kreditforening J. H. Schmidt, Vojensgaard, for Landeværnet Grev Schack, for Fælleslandboforeningen P. J. Refshauge, for de lokale Landboforeninger J. Høyer, Billeslund, Chr. Hansen, Tinggaard, Andreas Blad, Augustenborg, for Pressen N. Svendsen, Haderslev og Andreas Grau, Sønderborg, for Haderslev Østeramt Jørgen From, Fjelstrup, for Haderslev Vesteramt N. J. Hørlück, Rurup, for Flensborg Amt Carsten Gregersen, Frøslev, for Sønderborg Amt Johan Andresen, Ullerup, for Aabenraa Amt Falle Lildholdt, Løjt, Vælgerforeningens tidligere Sekretær Nis Nissen, Nordborg og Landdagsmændene Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen.

Af disse 22 indbudte var Skrumsager, Schmidt, Vojensgaard, Svendsen, Haderslev og Grev Schack forhindrede, de andre var alle mødte. Efter at jeg havde aflagt en kort Situationsberetning med stærk Fremhævelse af, at vi nu maatte træffe Forberedelse til, hurtigt at kunne træde i Aktion, stillede jeg Forslag til følgende Dagsorden:

1) *Foreningernes Virksomhed:*

- a. Bestyrelses- og Tilsynsraadmøde,
- b. Opkrævning af Medlemsbidrag,
- c. Brug af Kundgørelser,
- d. Revision af Tillidsmands- og Medlemslisterne.

2) *Pressen:*

- a. Kraftigere Kamp imod Censuren,
- b. Kort Forespørgsel til Rigsdagen,
- c. Fællespetition om Ophævelse af de særlige Bestemmelser vedrørende Censuren af den danske Presse.

3) *Parlamentarikerne:*

- a. Kort Forespørgsel i Rigsdagen angaaende Censuren,
- b. Erklæring i Landdagen med Henviisning til vor principielle Hævdelse af Selvbestemmelsesretten saasnt der tilbyder sig en Lejlighed,
- c. Nødvendigheden af, at vi ved enhver given Lejlighed minder Danmark, Norden og Evropa om vor Tilværelse.

4) *Forberedende Arbejde:*

- a. Nedsættelse af et Udvalg, som skal indsamle brugbart Materiale til Slutningskampen,
- b. Forberedelse til eventuel hurtig Udgivelse af Tryksager, Petitioner etc.,
- c. Valg af Personer, som i givet Fald kan assistere Vælgerforeningens Sekretær som Hjælpesekretærer.

Dagsordenen vedtoges. Drøftelsen viste en glædelig Enighed om, hvad der burde gøres, og Beslutningerne affattedes i nøje Overensstemmelse med det af mig stillede Forslag. Til Udvalget, som skal indsamle Materiale, valgtes A. Lebeck og A. Grau, til Hjælpesekretærer Nis Nissen, Nordborg, N. Andersen, Aabenraa, A. Lebeck og A. Grau, som sammen med M. Simonsen danner Centralledelsen. I Tilslutning til disse Forhandlinger førtes der en livlig Diskussion med indgaaende Redegørelse for hver enkelt's Opfattelse af Stillingen. Under denne Drøftelse spurgte Jørgen From Kloppenborg Skrumsager, om det var rigtigt, at han i den senere Tid ved flere Lejligheder havde sagt, at vi maatte opgive Haabet om at komme tilbage til Danmark, naar Krigen var endt.

Kloppenborg Skrumsager bekræftede dette og udtalte sig meget pessimistisk om Stillingen. Jørgen From hævdede, at selv om han beklageligt nok nærede saadanne Anskuelse, burde han beholde dem for sig selv.

Dette Replikskifte gav mig Anledning til at sige, at jeg be-
tragede Tysklands endelige Nederlag som uundgaaeligt, fordi
dets Reserver var udtømte, mens de Allierede endnu havde
rige Hjælpekilder, og deres Kræfter voksede fra Dag til Dag.
Jeg tvivlede derfor heller ikke om, at vi ved Fredsslutningen
vilde naa vore Ønskers Maal, hvis vi var aarvaagne paa vor
Post og rede til modigt at gribe ind i det rette Øjeblik.

Før Forsamlingen skiltes, vedtog Vælgerforeningens Bestyrelse at indkalde Tilsynsraadet til et fælles Møde i Borgerforeningen i Flensborg den 2. Januar for at fatte videre Beslutninger om Foreningens Reorganisation og forberede dens hurtige Indgriben, saa snart Forholdene kræver det.

1918

Berlin d. 3. Januar 1918.

I Gaar afholdt Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad et Møde i Flensborg. Jeg kunde desværre ikke personlig deltage i Mødet, da Finansudvalget genoptager sine Forhandlinger i Eftermiddag og et meget vigtigt Spørgsmaal: Fredsforhandlingerne med Rusland, staar paa Dagsordenen.

Mødet var imidlertid vel forberedt. I Gaar Morges ved 6-Tiden rejste jeg hjemmefra. I Røde-Kro stødte *Anders Lebeck* efter Aftale til mig og paa Banegaarden i Flensborg blev vi modtagne af *Andreas Grau*. Vi gik derefter til Borgerforeningen, hvor Landdagsmand *Nis Nissen* sluttede sig til os. Her drøftede vi først indgaaende det nedsatte Udvalgs Arbejde, og jeg gav Lebeck og Andreas Grau en Fortegnelse over det Materiale, de som Hælpesekretærer skal tilvejebringe til Brug for vor Propaganda i Berlin. Jeg aftalte endvidere med Lebeck, at han skal anlægge et Par Scrapbøger med Samlinger for det første af Udtalelser om det nordslesvigske Spørgsmaal, som fremkommer i Danmark, for det andet af internationale Udtalelser om det nordslesvigske og andre nationale Spørgsmaal, som fremkommer i Pressen.

Vi drøftede i Tilslutning dertil Bestyrelsesmødet i Vælgerforeningen. Jeg indskærpede stærkt Hælpesekretærene Nødvendigheden af hurtigst muligt at faa Rammerne i Orden. Tilsynsraadet maa, da Valg ikke kan foretages, indtil videre supplere sig selv, og der maa straks af Bestyrelsen udnævnes nye Tillidsmænd, hvor de tidligere er døde eller staar i Felten og derfor ikke er i Stand til at varetage Forretningerne. Et Hefte med Fortegnelse over Tilsynsraadets Medlemmer, deres Stedfortrædere og Tillidsmændene skal trykkes. Efter yderligere at have truffet forskellige Aftaler maatte jeg rejse videre ved 8-Tiden. Paa Banegaarden fik jeg endnu Lejlighed til at hilse paa forskellige Medlemmer af Tilsynsraadet, hvem

jeg indskærpede Nødvendigheden af, at vor Kamp vedvarende holdes strengt indenfor Forfatningens og Lovens Rammer.

Paa Nedrejsen var Togene overfyldte. De Rejsende talte kun om Mad, om Nød og Savn og Snyderier. En Rhinlænder drog Slutningen med de Ord: „Vi overtræder *alle* Forordningerne, *alle* uden Undtagelse, og gik det efter Lovens Forskrifter, maatte vi alle i Fængsel, hver og en.“

I Formiddags var jeg i Rigsdagen, hvor jeg havde en Samtale med *Fishbeck* om Fredsforhandlingerne med Rusland. Han meddelte mig, at det er Regeringens Hensigt at knytte Lithauen og Østersøprovinserne fastere til Tyskland, økonomisk, saavel som militært, og billigede tilsyneladende Regeringens Standpunkt. „Der er ganske vist“, tilføjede han, „givet Tilsagn om, at der skal foretages Folkeafstemninger i disse Landsdele. Men hvad Løfter om Afstemninger betyder, det har De jo,“ sagde han smilende, „haft Lejlighed nok til at erfare for Nordsløvigs Vedkommende.“

I Læsesalen stødte jeg ret haardt sammen med Dr. *Blunck*. Han var lige ankommen fra Riga efter et 14 Dages Ophold i Østersøprovinserne. Alle derovre var, sagde han, enige om, at en Folkeafstemning vilde falde ud til Fordel for Tyskland, men alle burde ikke have Stemmeret. Der var specielt i disse Landsdele en høj Procent af Analfabeter, som maatte udelukkes fra Afstemningen. Da dette vilde give Tyskerne uberegtigede Fordele, fordi Analfabeterne særlig falder paa de indfødte estniske og lithauiske Befolkninger, erklærede jeg, at det var en uretfærdig Fremgangsmaade, idet jeg samtidig mindede ham om, hvorledes Tyskland havde sveget sine Løfter overfor os. Han hævdede, at vi aldrig havde haft Ret til Genforening med Danmark paa Grundlag af en Folkeafstemning. Hvad Tyskland og Østerrig var bleven enige om, det vedkom ikke os. Jeg sagde ham da min Mening skarpt og hensynsløst.

I Finansudvalget var Medlemmerne meget talrige til Stede. Der var Uro i Luften. Stemningen var meget spændt og stærkt bevæget. Rigskansleren kom præcis, ledsaget af Grev Roedern.

Efter at Formanden, Dr. *Fehrenbach*, havde udtalt Ønsket om, at det nye Aar maatte bringe Tyskland en ærefuld Fred, gav han Ordet til

Rigskansler, Grev *Hertling*: Jeg forstaar, at De i disse Dage, hvor hele Verden spændt følger Fredsforhandlingerne

i Brest-Litowsk, føler Trang til at træde i nøjere Forbindelse med Regeringen. Statssekretær *v. Kühlmann* er atter i Gaar afrejst til Brest-Litowsk og kan derfor ikke aflægge Beretning. I hans Sted vil Understatssekretær *v. d. Busche* give Dem Meddelelse om de hidtilværende Forhandlinger. Hvad han kan meddele, gælder for Tiden, som ligger bag os og for i Dag, men om ogsaa for i Morgen, ved vi ikke, thi Forholdene i Rusland er helt uberegnelige. Vi haaber imidlertid trods alle Vanskeligheder at føre Forhandlingerne til en heldig Afslutning.

Understatssekretær *v. d. Busche*: Maa jeg først oplyse, hvorledes Forholdene historisk har udviklet sig. Efter at den nuværende russiske Regering havde tilrevet sig Magten i November Maaned, udsendte den et Opraab til alle Magter om at slutte Vaabenstilstand for derefter at indlede Fredsforhandlinger. Den 29. November meddelte Rigskansleren i sin Tiltrædelsestale Huset, at vi havde modtaget den russiske Regerings Tilbud, da det indeholdt et brugbart Grundlag for videre Forhandlinger. Paa Fronterne var der allerede dengang indledet Vaabenstilstandsforhandlinger her og der, kort efter blev der indledet almindelige Forhandlinger af Militæret, repræsenteret af General *v. Hoffmann*, som er Dem bekendt. Under disse Forhandlinger var saavel Udenrigsministeriet som vore Forbundsfæller repræsenterede. Forhandlingerne gik hurtigt og glat. Den 15. December blev Vaabenstilstanden afsluttet. Kort efter aabnedes Fredsforhandlingerne, som føres af Statssekretær *v. Kühlmann* som tysk og Grev *Czernin* som østerrigsk Befuldmægtiget. *Bulgarien* og *Tyrkiet* er særligt repræsenterede, og Overkommandoen er repræsenteret af General *v. Hoffmann*. Forhandlingerne er meget vanskelige. Paa vor Side forhandler fire Magter, og det nødvendiggør atter indbyrdes Forhandlinger. Russerne har det lettere, fordi de staar ene. Om Forhandlingernes Forløb er Offentligheden blevet langt bedre underrettet, end det ellers sker i slige Tilfælde. Dette er ikke uden Betænkelighed, da Ententen vedvarende er repræsenteret i Rusland og gør alt tænkeligt for at forstyrre Forhandlingerne. Sidst i December afgav Russerne en i 6 Punkter affattet Erklæring, som er Dem bekendt. Paa denne Erklæring fandt vore Delegerede det nødvendigt at give et almindelig holdt Svar, som ogsaa er Dem bekendt. Derpaa rejste Russerne Territorialsørgsmaalet, idet de be-

stemt fastholdt, at det skulde ordnes paa Grundlag af *Folkenes Selvbestemmelsesret*. De erklærede sig villige til at lade alle Folk i det store russiske Rige selvstændigt afgøre ved frie Afstemninger, om de vil skilles fra Rusland. Som De vil have set, har de senere konsekvent anvendt dette Princip paa Finland. At de vilde handle saaledes overfor Finland, havde de paa vort bestemte Spørgsmaal forud meddelt os.

Vi har meddelt Russerne, at flere Folk, saaledes Lithauerne og Kurlænderne, allerede har besluttet at skilles fra Rusland. Herpaa har Russerne svaret, at disse Beslutninger ikke tilfredsstillende dem, fordi de ikke er Resultatet af Folkeafstemninger. Hvis de derimod senere stadfæstes ved Afstemninger paa bredt folkeligt Grundlag, er de villige til at anerkende dem. Der er bleven talt frem og tilbage om Spørgsmaalet, om sider opnaaedes der Enighed om den Erklæring, der offentliggjordes den 28. December og hvori der udtales, at Spørgsmaalet foreløbigt overvises til en Kommission.

I Forbindelse med Fredsforhandlingerne er der bleven ført indgaaende Forhandlinger om økonomiske Spørgsmaal. Russerne var betænkelige ved at genoprette den gamle Handels-traktat, som de holder for ufordelagtig for Rusland. Men de erklærede straks, at Vaabenstilstandsforhandlingerne ogsaa skulde udstrækkes til de økonomiske Omraader. Der er opnaaet Enighed om at tilstaa hinanden Mestbegunstigelsesret. Vi foreslog for en længere Aarrække, men Russerne holdt paa en kortere. Der er opstillet Rettesnore for Krigsskadeserstatning til Private. En Kommission af Sagkyndige i økonomiske Spørgsmaal er under Ledelse af Grev Mirbach afrejst til Petersborg for at forberede Ordningen af vigtige økonomiske Spørgsmaal og i Forbindelse dermed af Fangernes Udveksling. Dette er, hvad jeg kan meddele.

Formanden, Dr. *Fehrenbach* foreslog at dele Debatten saaledes, at Forhandlingerne først skulde omfatte det politiske Spørgsmaal, dernæst Spørgsmaalet om Fangernes Udveksling, saa det retslige Spørgsmaal og til Slut de økonomiske Spørgsmaal.

Under en derpaa følgende Forretningsordensdebat forlangte Flertalspartiernes Ordførere indgaaende Oplysninger om de økonomiske Spørgsmaal. De klagede stærkt over Censuren Undertrykkelse af den russiske Regerings Publikationer. *Mens de er tilgængelige for Offentligheden i de fjendtlige og nev-*

trale Lande, gives der ikke den tyske Rigsdag Adgang til at kende dem. Ebert krævede bestemt, at alle Publikationer af den russiske Regering og ligeledes af de af Landsraadene i Livland og Kurland fattede Beslutninger skal forelægges Rigsdagen.

Understatssekretær v. d. Busche: Vi har ikke let ved at samle disse Publikationer (Uro, — Tilraab: Udflugter!).

Ledebour: Regeringen har opfordret Dr. Rohrbach og Professor Schiemann til at affatte en Betænkning til Brug for Tysklands Repræsentanter i Brest-Litowsk. Da den utvivlsomt vil være meget ensidig, foreslaar jeg, at den ogsaa forelægges Rigsdagen.

Understatssekretær v. d. Busche: Om dette er der absolut ikke mig noget bekendt.

Ledebour: Ikke destomindre trykkes Betænkningen i Rigstrykkeriet.

Erzberger: Hvis dette er rigtigt, maa jeg slutte mig til Ledebour. I Fjor affattede Admiralstaben en lignende Betænkning om Undervandskrigen, med hvilken der senere blev drevet stærke Misbrug. Rigsdagens Kontrol med saadanne Betænkninger er derfor nødvendig. Vi billiger i det store og hele de hidtil foreliggende Resultater af Forhandlingerne i Brest-Litowsk. Under vore Samtaler med Rigskansleren den 20. December blev vi enige om, at vi maatte bevilge en Udsættelse af Fredsforhandlingerne paa indtil en Maaned, hvis det krævedes. Vore Repræsentanter fik Fristen nedsat til 10 Dage. I Morgen udløber nu Fristen. Vi ønsker, at Forhandlingerne med Russerne fortsættes uden Hensyn til Ententen, for at vi kan opnaa en Forstaaelses- og Forsoningsfred ikke blot med Bolshevikerne, men med hele Rusland. Vi ønsker, at Forhandlingerne maa forløbe saaledes, at der ikke er Fare for Tilbage-slag. En varig Forstaaelse med Rusland er Hovedsagen. Naar de Tilsagn, Rigskansleren har givet i sin Tale, indfries ærligt og redeligt, vil dette Maal kunne naas. Dette gælder især med Hensyn til *Selvbestemmelsesretten*.

Vi har den Opfattelse, at de nationale Mindretal i Tyskland, *Danskerne* og *Polakkerne*, ikke falder ind under Punkt 3, men under Punkt 4 i det russiske Forslag, som omfatter Mindretallenes Værn. Hvis Punkt 3 skal gennemføres, vil Østerrig og Tyrkiet komme i stor Forlegenhed.

Vi er alle enige om, at Selvbestemmelsesretten skal gennemføres. Der bestaar kun Uenighed om, hvorledes den skal gennemføres, men vi haaber ogsaa at naa til Enighed om dette Punkt. Hvad Russerne forstaaer ved *Polen, Lithauen og Kurland*, ved vi endnu ikke. Disse Lande maa afgrænses, og indenfor Grænserne maa der saa senere foretages Folkeafstemninger. Disse Afstemninger maa være ærlige, redelige og klare. Af Kühlmanns Udtalelser har vi forstaaet, at Russerne slaar sig til Ro med Landsraadenes Afstemninger, (Modsigelse) — men kun vil sikre sig imod Militærets Tryk. (Modsigelse fra Regeringens Repræsentanter.) Paa flere Forespørgsler erklærede Statssekretær v. Kühlmann dog i Gaar overfor os, at Russerne allerede har anerkendt Landsraadenes Afstemninger som gyldige Udtryk for Folkeviljen, og at de kun kræver dem stadfæstede paa bredt folkeligt Grundlag, naar Militæret er borte.

Der føres stærke Klager over Militærets Behandling af det lithauiske Landsraad, som det endog har hindret i at træde sammen i Wilna. Da Deputationen kom tilbage fra Berlin, erklærede Militærmyndighederne, at de Aftaler, som den i Berlin havde truffet med Rigskansleren, var uden Betydning i Lithauen. Landsraadets her foreliggende Beslutning er, efter hvad jeg erfarer, kun taget paa et Privatmøde af en Forsamling paa 20 Medlemmer.

Naar Freden er sluttet og den russiske Hær demobiliseret, kan vi rømme Landet. En grundlovgivende Rigsdag kan da sammenkaldes og overtage Styret. Gaar vi ærligt og redeligt frem, vil vi ad denne Vej hurtigt kunne opnaa en god Fred med Rusland. Men det maa være Alvor, at vi vil gennemføre Folkenes Selvbestemmelsesret ærligt og redeligt. Enhver Underfundighed og Uredelighed vil her hævne sig. Vi vil i enhver Henseende staa os ved at være ærlige og redelige. England vovede dette overfor Boerne og har Grund til at være tilfreds med Resultatet.

Af forskellige Officerer, med hvem jeg har drøftet Situationen, har jeg faaet det Indtryk, at de kun betragter Freden som en ubehagelig Afbrydelse af den normale Tilstand, Krigens er for dem. Dette præger deres Planer med de besatte Lande. De viger ikke tilbage for at skabe Tilstande, som bærer nye Krige i deres Skød. Vi søger derimod at opnaa en varig Fred. Om det lykkes, afhænger helt af, *om vi ærligt og redeligt*

udfører Folkenes Selvbestemmelsesret og bøjer os for dens Afgørelse.

Grev Roedern: Overfor Erzberger maa jeg konstatere, at Militæret og Udenrigsministeriet staar enige overfor det lithauiske Landsraad. Naar Raadet ikke allerede er traadt sammen, skyldes det særlige Forhold. Det er nu indkaldt til den 8. Januar.

Dr. David: Ingen af de Tilstedeværende vil kunne modsige mig, naar jeg hævder, at Understatssekretæren absolut ikke har meddelt os noget nyt. Indledende maa jeg derfor desværre konstatere, at vi endnu ikke er underrettede om, hvad der i Virkeligheden er foregaaet i Brest-Litowsk. *De fjendtlige saavel som de neutrale Folk er langt bedre underrettede om de virkelige Tilstande end den tyske Rigsdag.* Vi lider vedvarende under Diplomatiets Hemmelighedskræmmeri. Afskaf det hurtigst muligt. Russerne har gjort det og høstet gode Erfaringer. De vil blive nødt til at følge Eksemplet.

Folkenes Selvbestemmelsesret bekæmpes lidenskabeligt af Altyskerne. Og dog er den et lige saa simpelt som udmærket Middel til Løsning af vanskelige Spørgsmaal. Mens Russerne kræver Selvbestemmelsesretten, vil Altyskerne og med dem de Konservative slutte en Magtfred, diktere Fredsbetingelserne og hensynsløst udnytte den militære Situation paa Østfronten.

Ad den Vej vil der kun kunne opnaas en Fred, som afføder Revancheplaner og nye Krige. De Tider er forbi, hvor man kan behandle Folkesamfund som Faarehjarde. Jeg tror ikke, at jeg kan omvende de Konservative, mellem dem og os kan kun Magten, udøvet af Folkets Flertal, træffe Afgørelsen. *Anerkendelsen af Folkenes Selvbestemmelsesret er den eneste mulige Fredsbasis.* Sluttes Freden paa dette Grundlag, er de følgende Regeringer bundne, naar Bolshevikerne styrtes. For Tyskland er Selvbestemmelsesretten den eneste Garanti imod kommende Skuffelser. Vi ønsker at leve i varig Fred og varigt Venskab med alle de Folk, der hidtil har været samlede i det russiske Rige. At opnaa dette er vort eneste Krigsmaal imod Øst, en Afslutning af Krigen, som vi ikke kan ønske os bedre. Den aabner os Handelsperspektiver fra Hamborg til Wladivostok. I Sammenligning dermed er det altske Standpunkt et middelalderligt Standpunkt.

Naar det ikke er rigtigt, at Russerne har anerkendt Lands-

raadene og erklæret sig tilfreds med, at deres Votum senere stadfæstes paa bredt folkeligt Grundlag, er Modsætningerne langt større, end vi hidtil har troet. Tyskland har overfor det russiske Forslag forlangt, at Rusland skal anerkende de Beslutninger, Landsraadene har fattet, som Resultat af Folkeafstemninger. En Følelse af Beskæmmelse greb os, da vi læste dette uden Anelse om, at der i det hele taget var fattet Beslutninger. Jeg konstaterer, at den tyske Rigsdag faktisk ikke kender de Beslutninger, som Tysklands Repræsentanter i Brest-Litowsk kræver, at Rusland skal anerkende. Det ser næsten ud til, at de russiske Repræsentanter — „Schnorrer und Verschwörer“ — som Fyrst Bülow kaldte dem — forstaar den diplomatiske Kunst adskilligt bedre end Fagdiplomaterne. Vi kræver nu fremfor alt et, og det er *Ærlighed og Redelighed, saa Folkets virkelige Vilje kan faa Udtryk.*

I Ententelandene angribes vi vedvarende, fordi vi ikke i vor Politik er oprigtige, men tvetungede og underfundige. Rigsdagens Ære er her medengageret. I vor Resolution af 19. Juli har vi anerkendt Folkenes Selvbestemmelsesret. Vi er derfor ogsaa forpligtede til at vaage over dens ærlige og redelige Udførelse.

Tager vi Selvbestemmelsesretten ud af det lufttomme Rum og drager den ned paa den politiske Arena, maa der være en Instans, som gennemfører Sagen. Tyskland har krævet den gennemført af de Landsraad, som det har indsat. Dette kan ikke kræves, omend Landsraadene danner en Kærne, hvorfra der kan udvikles en brugelig Instans. De maa i saa Fald repræsentere alle Folkeelementer og alle Partier. Er dette Tilfældet, og stadfæstes Raadenes Beslutninger senere efter Russernes Forslag paa bredt folkeligt Grundlag, maa vi være tilfredse. Denne Stadfæstelse kan ske ved en almindelig Folkeafstemning, men ogsaa ved en paa bredt demokratisk Grundlag valgt, grundlovgivende Rigsdag. Militæret maa rømme Landene indenfor en bestemt fastsat Frist. Da der bestaar meget afvigende Meninger om Grænserne mellem de enkelte Lande, specielt mellem Lithauen og Polen, maa de fastsættes af en tredje upolitisk Instans. Det politiske Liv i disse Lande holdes for Tiden nede af det militære Tryk.

De Konservative vil løse det polske Spørgsmaal paa den Maade, at de foretager en Nydeling af Polen ved at indlemme et Stykke i Tyskland og Resten i Rusland. Denne Plan har kun

faa Tilhængere i Tyskland og færre i Polen. Dens Gennemførelse vil skabe uholdbare Tilstande og betyde fortsat Revolution. Den bedste Løsning af det polske Spørgsmaal er at overlade Løsningen til Polakkerne. Sluttes de sig til Østerrig, kan vi ikke hindre det. Foretrækker de Selvstændighed, bliver det deres Sag. Til Preussen vil de sikkert ikke slutte sig.

Erzbergers Udtalelser om Lithauen kan jeg stadfæste. Da Deputationen fra Lithauen kom hjem fra Berlin, erklærede Militæret, at dens Aftaler med Rigskansleren ikke kom det ved. Grev Roedern har søgt at berolige os. Jeg haaber, at der virkelig vil indtræde en Bedring nu, efter at Landets onde Aand, Fyrst Ysenburg, endelig er bleven fjernet. Han har forbrudt sig saa haardt mod det tyske Folk, at han burde stilles for en Krigsret.

I Brest-Litowsk har de tyske Repræsentanter hævdet, at der ogsaa foreligger Beslutninger for Kurlands Vedkommende. Landsraadet i Kurland er sammensat af 80 Personer, deraf er 49 Tyskere, skønt Tyskerne kun udgør 7% af den samlede Befolkning. At en saadan Forsamling ikke kan give Folkeviljen korrekt Udtryk, er en Selvfølge. I Livland er Forholdene endnu daarligere. I Lithauen bestaar Landsraadet af 200 Personer, valgt af forskellige Partier. Efter 5 Dages Forhandlinger har det besluttet at oprette et selvstændigt Lithauen.

Østspørgsmaalene vil nu hurtigt kunne løses paa en for os overordentlig heldig Maade. Og denne Løsning vil i Fremtiden give os stor Sikkerhed. Hvad betyder strategiske Grænser i Sammenligning dermed, naar vi tænker paa Teknikens Udvikling under Verdenskrigen.

Altyskerne bestormer nu Kejseren og den øverste Hærløse med Adresser og Telegrammer. Deres Blade fører et Sprog, som trods enhver Beskrivelse. „Deutsche Tageszeitung“ kræver saaledes i en ledende Artikel en York, en Mand, som trodsende sine Foresattes Vilje gaar frem paa egen Haand. Han oplæste en Del drastiske Citater af andre altyske Blade og fortsatte: Overfor disse Udtalelser konstaterer jeg, at 99% af det tyske Folk vil stemme for en Fred som den, vi nu kan opnaa.

Under den russisk-japanske Krig opfordrede Kejseren skriftligt Czaren til at indhente Dumaens Samtykke til Krigens Standsning. Vi er medansvarlige, men stilles stadig paa-

ny overfor fuldendte Kendsgerninger, og maa saa bagefter nøjes med at øve Kritik, uagtet den tyske Rigsdag dog vil kunne kræve samme Hensyntagen som den russiske Duma. Vi kræver nu en ærlig og redelig Udførelse af Folkenes Selvbestemmelsesret, og jeg advarer indtrængende imod Konsekvenserne af den Politik, som de fører.

Understatssekretær *v. d. Busche*: Der bestaar ingen Differencer mellem Tyskland og Østerrig, hvad Svaret paa de russiske Fordringer angaar. Grev Czernin har ganske vist taget visse Forbehold, men han har senere ikke fundet nogen Anledning til at gøre dem gældende.

General *Weiss*: Krigsministeriet ved, som jeg hermed konstaterer, ikke noget om et Skrift, som Dr. Rohrbach og Professor Schiemann skulde udarbejde. I Rigstrykkeriet ved man heller ikke noget om det, og endelig ved Professor Schiemann, med hvem jeg lige har talt telefonisk, heller ikke noget om Skriftet.

Under Forhandlingerne sad jeg ved *Cohen*, Reuss, der gav mig en Artikel, som han i Gaar har offentliggjort i „Vossische Zeitung“. Han udtalte sig meget bittert om den foreliggende Situation og fortalte, at Socialdemokraterne stod i stadig Forbindelse med Russerne, fra hvem der næsten daglig indløb Efterretninger. Hvad det nu gjaldt om, var at skabe Betingelserne for et varigt Venskabsforhold med Rusland. Men hvad Hærledelsen stillede imod, var simpelt hen en „*Havre-, Gummi- og Benzinfred*“.

Polakkerne, som jeg efter Mødet havde en længere Samtale med, er meget trykkede af Situationen. „Vor Stilling er overordentlig vanskelig,“ sagde *Seyda*, „det er tvivlsomt, om vi tager Ordet i Finansudvalget.“ Jeg opfordrede dem indtrængende til at gribe ind i Diskussionen og at hævde *Selvbestemmelsesretten* klart og bestemt. Af sikker Kilde vidste de, at Tyskerne allerede har sendt 110 Divisioner fra Østfronten til Vestfronten.

Berlin d. 4. Januar 1918.

I Gaar ved Mødets Slutning overrakte en Kollega, med hvem jeg staar paa en fortrolig Fod, mig en stor Kuvert, idet han sagde: „Det vil sikkert interessere Dem meget at læse Indholdet. Men vent med det, til De kommer hjem, og bring mig saa atter Kuverten med Indhold i Morgen.“

Da jeg senere aabnede Kuverten paa mit Hotel, viste det sig, at den indeholdt en maskinskreven Afskrift af et Skrift om Krigen af den tidligere tyske Gesandt i London Fyrst *Lichnowsky*, som jeg har hørt omtale i den senere Tid. Afskriften siges at være udbredt af en Generalstabsofficer, som er træt af Krigen. Skriftet aander en mørk Pessimisme. Jeg benyttede Natten til at tage en Afskrift af det, da det er overordentlig interessant og ikke kan faas paa anden Vis.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne. Formanden gav først Ordet til

Grev *Westarp*: Vi har været meget betænkelige ved Fredsforhandlingernes Udsættelse i 10 Dage og er meget overraskede og pinlig berørte af det tyske Fredstilbud, som ingen Konservativ har holdt for muligt. Paa et Tidspunkt, hvor vor militære Stilling ligefrem er glimrende, giver vi Afkald paa alle Erobringer i Øst, paa alt, hvad vi har købt med vore Sønners dyrebare Blod.

Fristen er nu udløbet og er heldigvis ikke bleven benyttet af de Allierede. Ellers var ogsaa alt, hvad vi har erobret imod Vest, blevet sat paa Spil. Desuagtet er der begaaet et stort Fejlgreb. Ved paany at give Fjenderne et Indtryk af Svaghed har vi skadet de tyske Interesser overordentlig stærkt. Vi beklager derfor i allerhøjeste Grad Udstedelsen af Erklæringen af 25 December.

Vi er Modstandere af Selvbestemmelsesretten og ønsker den ikke anvendt. Erzberger erklærede, at Russernes Punkt 3 hverken skal anvendes paa Danskerne eller paa Polakkerne, ej heller i Østerrig. Derimod mener han, at Punkt 4, Mindretallenes Værn, skal anvendes paa dem. Men dette gaar ogsaa os for vidt.

Mine Venner har bemyndiget mig til at udtale, at den i Dag udløbne Frist under ingen Omstændigheder maa forlænges. Ententen tilsigter efter vor Mening kun en i dens Interesse liggende Forhaling af Fredsforhandlingerne, og vi frygter for, at Regeringen ikke er fast nok.

Vi ønsker nu, at Erklæringen af 25. December officielt stemples som betydningsløs, og at *den militære Situation bliver udnyttet til det yderste*. Kun ad den Vej kan vi afkorte Krigen. De Allierede ved nu, at de ikke kan naa deres Krigsmaal med militære Magtmidler. De bygger derfor deres Forhaab-

ninger paa vore indre Vanskeligheder, og dette Haab maa vi berøve dem.

Ogsaa vi ønsker, at vi hurtigst muligt slutter Fred med Rusland, en Fred, som muliggør et varigt godt Forhold. At der ogsaa er mødt Repræsentanter fra Ukraine i Brest-Litowsk er glædeligt, men om vi end er enige med Flertalspartierne om Maalet, saa er vi dog grunduenige med dem om Vejene og Midlerne. Størst er vore Betæneligheder ved den saakaldte Folkenes Selvbestemmelsesret.

Rigskansleren afbrød her Taleren for at afgive en Erklæring. Han meddelte, at *den russiske Regering havde foreslaaet at standse Fredsforhandlingerne i Brest-Litowsk for senere at fortsætte dem i Stockholm*. Helt bortset fra, fortsatte han, at vi ikke kan lade Russerne foreskrive os, hvor Fredsforhandlingerne skal føres, maa jeg henvise til, at en Fortsættelse i Stockholm vil være forbunden med overordentlig store Vanskeligheder. Jeg skal kun pege paa, at de Delegeredes nødvendige, direkte Forbindelse med Hovedstæderne Berlin, Wien, Sofia, Konstantinopel og Petersborg, som er upaa-klagelig fra Brest-Litowsk, i Stockholm vil støde paa de største Vanskeligheder. Dette er i og for sig nok til at begrunde vor Afvisning af det russiske Forslag. Dertil kommer Ententens Forsøg paa at vække Mistillid mellem den russiske Regering, dens Repræsentanter og os. Statssekretær *v. Kühlmann* er derfor bleven bemyndiget til at afvise disse Forslag. Imidlertid er der til Brest-Litowsk ankommen Repræsentanter fra *Ukraine* med Fuldmagt til at deltage i Fredsforhandlingerne. Med dem vil vi roligt forhandle videre. Fra Petersborg er der kommen Meddelelse om, at den russiske Regering ikke kan gaa ind paa de 2 første Punkter i vort Forslag. Den russiske Presse sigter os samtidig for, at vi illoyalt vil bryde vore Tilsagn med Hensyn til Folkenes Selvbestemmelsesret. Disse Insinuationer viser jeg tilbage. Iøvrigt afventer vi, støttet paa vor Magtstilling, vor Loyalitet og vor gode Ret, roligt Forholdenes videre Udvikling.

Fischbeck foreslog at udsætte Forhandlingerne, for at Fraktionerne kunde tage Standpunkt til den nye Situation.

Scheidemann sluttede sig hertil.

Haase bad om at forhandle videre. Rigskanslerens Meddelelser var ikke overraskende. Enhver som kendte de russiske Revolutionæres Tankegang, maatte være forberedt paa,

at det vilde komme saaledes. Det var derfor meningsløst at afbryde Forhandlingerne.

Gamp sluttede sig til Haase.

Erzberger foreslog Forhandlingernes Udsættelse til i Morgen Kl. 10, og dette Forslag vedtoges af Flertalspartierne. Alle Fraktioner samledes derefter til Fraktionsmøder.

Dr. *Breitscheid*, som har Orlov fra Vestfronten, aflagde mig i Eftermiddags et Besøg paa mit Hotel. Efter at have drøftet Situationen gik vi over i „Kafé Josty“ for at læse skandinaviske Blade. Det viste sig, at „Politiken“ allerede i Gaar Morges har bragt den russiske Regerings Afvisning af de tyske Krav. Skønt Regeringen saaledes har vidst Besked dermed, da Finansudvalget i Gaar begyndte sine Forhandlinger, har den ikke nævnt noget om det, da Udvalget drøftede, om Rusland havde anerkendt de allerede af Landsraadene fattede Beslutninger! Dette er dog under al Kritik. Under saadanne Forhold skal Forhandlingerne blive betydningsløse. Men finder Rigsdagen sig i denne Behandling, fortjener den ikke bedre! Paa Vejen til mit Hotel havde Dr. *Breitscheid* mødt Gehejmerraad *Witting* og fundet ham meget pessimistisk. *Witting* havde for et Par Dage siden truffet Fyrst *Bülow* paa Gaden, efter Opfordring fulgt ham til hans Bolig og talt i tre Timer med ham om den politiske Situation. I Begyndelsen havde Fyrst *Bülow* skjult sin virkelige Stemning ved at rive Vittigheder af sig, men efterhaanden var Pessimismen brudt igennem og i Samtalens Løb havde han blandt andet spurgt *Witting* om, hvad han mente om *Republikens Indførelse i Tyskland*. *Witting* havde faaet det Indtryk af Samtalen, at Fyrst *Bülow* endnu regner med at blive Rigskansler. Paa *Wittings* Spørgsmaal om, hvor længe Fyrst *Bülow* mente, at Grev *Hertling* vilde kunne holde sig som Rigskansler, havde han svaret: „*Bis zum dritten Schlaganfall!*“ — to Gange skal han allerede have haft et Slagtilfælde.

I „Kafé Josty“ kom Bankier *Simon* og tog Plads ved vort Bord. Han fortalte os, at der ogsaa raadede en stærkt voksende Pessimisme indenfor Storhandelen og Højfinansens. De gyldne Tider er forbi, og man ængstes for Fremtiden. „Selv de Taalmodige,“ sagde han, „er nu ved at tabe Taalmodigheden.“

Dr. *Breitscheid* opfordrede mig til at gaa med hen til *Witting*, men jeg kunde desværre ikke, da jeg havde vigtige

Forretninger i Rigsdagen. Her afleverede jeg i Bureauet en kort Forespørgsel angaaende Censuren og afskrev Loven af 4. December 1916, som jeg sendte hjem til Redaktionerne, ledsaget af Anvisninger til at indgive Besværinger over de i den senere Tid forekomne Overgreb.

Berlin d. 5. Januar 1918.

I Dag fik jeg de københavnske Blade fra i Gaar med de nyeste Depecher fra Rusland, før jeg gik hen i Finansudvalget. Jeg mødte som Følge heraf som den bedst underrettede af Rigsdagsmændene. Udvalgets Møde var bleven udsat fra Kl. 10 til 11¹/₂, fordi Partiførerne havde en Forhandling med Rigskansleren. I Udvalgsværelset oplæste jeg Depecherne paa Tysk for en større Kreds af Rigsdagsmænd, og de vakte megen Opmærksomhed. For *Ebert*, som skulde til Møde hos Rigskansleren, nedskrev jeg efter Anmodning Telegrammerne i Oversættelse. I Eftermiddags meddelte han mig, at han havde haft megen Gavn af dem under det fortrolige Møde hos Rigskansleren.

Senere kom Dr. *Cohn* og meddelte mig, at *Haase* havde søgt ivrigt efter mig. Jeg fandt ham i de uafhængige Socialdemokraters Fraktionsværelse. Han bad mig oversætte alle skandinaviske Blades russiske Telegrammer for ham. Vi gik ind i mit Værelse, hvor jeg havde Aviserne, og han stenograferede Oversættelserne, medens jeg dikterede. Senere aftalte jeg med Socialdemokraterne, at de straks skulde stille Andragende om, at der yderligere holdes en Række af mig nærmere betegnede skandinaviske Blade i Rigsdagens Læsesal, og jeg har efter Opfordring lovet daglig at oversætte alle vigtige Telegrammer, før Finansudvalget begynder sine Forhandlinger, imod at de stiller en dygtig Stenograf til min Raadighed.

I Udvalgsværelset var alle Rigsdagsmænd enige om, at Regeringen spillede en helt uværdig Komædie med Rigsdagen ved at lade den forhandle uden Kendskab til det nyeste Materiale, som Regeringen havde mellem sine Akter, og som kendes af Offentligheden i de nevtrale og fjendtlige Lande. Jeg fyrede kraftigt under.

Mødet aabnedes med, at Understatssekretær *v. d. Busche* afgav en Erklæring, som Rigskansleren i Forvejen havde faaet godkendt af Partiførerne. Erklæringen konstaterer:

Rigskanslerens Stilling til Folkenes Selvbestemmelsesret er uforandret, men hans Standpunkt lader sig ikke fortolke efter Ententens Interesser. Det er urigtigt, at de russiske Delegerede har afvist de tyske Forslag af 28. December som indiskutable. De har ganske vist ytret Betænkeligheder imod den foreslaaede Formulering, men samtidig erklæret sig villige til at forhandle videre om Formuleringen i en Kommission. Der er opnaaet Enighed om, at Forhandlingerne skal fortsættes 5. Januar i Brest-Litowsk, og sammen med vore Forbundsfæller har vi derfor afvist Russernes Forslag om at forlægge Forhandlingerne til Stockholm. I Gaar Aftes Kl. 10 har vi derefter modtaget et Telegram fra Petersborg, hvorefter den russiske Delegation, ledsaget af Folkekommissæren for de udenrigske Anliggender *Trotzki* i Morgen afrejser til Brest-Litowsk, hvor der i Mellemtiden paa tilfredsstillende Maade er forhandlet videre med Repræsentanterne for Ukraine.

Formanden foreslog at standse Debatten.

Scheidemann nedlagde Indsigelse herimod. Begivenhederne i Brest-Litowsk, sagde han, har vakt uhyre Opsigt i Indlandet som i Udlandet. I Gaar har Grev *Westarp* som Ordfører for de Konservative krævet saa vidtgaende Erobringer, at vi holder det for tvingende nødvendigt i Dag at protestere energisk derimod. Der kan og maa ikke opstaa Tvivl om, at Rigsdagens Flertal vedvarende fastholder Erklæringen af 19. Juli 1917, hvori vi udtaler, at vi vil en *Forstaaelses- og Forsoningsfred*, som udelukker Annektioner saavel som politiske og økonomiske Voldførelser.

Rigskansleren har lige erklæret, at han fastholder sit Standpunkt med Hensyn til Folkenes Selvbestemmelsesret. Hvis det ikke havde været Tilfældet, vilde hans Stilling ogsaa have været uholdbar. Adskilligt er endnu uklart med Hensyn til Landsraadene i Kurland, Lithauen osv. Her maa skaffes Klarhed hurtigst muligt. Og vi holder det ligeledes for nødvendigt, at Finansudvalget endnu i Dag tager Standpunkt til Grev *Westarps* Udtalelser. Der maa ikke herske mindste Uklarhed om den socialdemokratiske Fraktions Politik. *Vi forkaster enhver Erobringspolitik og bekender os til Folkenes uindskrænkede Selvbestemmelsesret.* Naar vi kræver Forhandlingerne fortsatte, er det udelukkende for at tjene Freden.

Haase: Forhandlingernes Udsættelse vil medføre, at man

end ikke i Udvalget kan sige, hvad der berører vide Kredse af Befolkningen. I Grunden burde Rigsdagens Plenum straks indkaldes. Grev Westarps Tale var en Bekendelse til de mest udsvævende Annektionsplaner og maa derfor straks modsiges skarpt. En Række Beretninger om Forhandlingerne i Brest-Litowsk holdes hemmelige for den tyske Offentlighed. *Rigsdagen maa klart og bestemt erklære, at det tyske Folk slutter sig til Grundsætningen om Folkenes Selvbestemmelsesret*, og nærmere præcisere, hvad vi forstaar ved dette Begreb. Der maa tages bestemt Afstand fra Kravet om tilslørede Annektioner. Af Hensyn til Fredsforhandlingernes gunstige Resultat er det nødvendigt, at Udvalget fortsætter sine Forhandlinger.

Formandens Forslag sattes derefter under Afstemning og blev vedtaget imod Socialdemokraternes Stemmer.

Under Mødet sad jeg mellem *Cohen*, *Reuss* og *Landsberg*. „Hvorledes er Stemningen i de borgerlige Partier,“ spurgte *Cohen*. „Meget flov,“ svarede *Landsberg*. „De tør ikke gøre Regeringen Vanskeligheder.“ — Det er stadig den gamle Historie paany: *I kritiske Øjeblikke savner Oppositionspartierne Mod til at paatage sig Ansvar!*

Finansudvalget gik over til Spørgsmaalet om Krigsfangernes Udveksling. General *Friedrichs* oplyste, at Tyskland har 13 Gange saa mange russiske Fanger som Rusland har tyske. Der er for Tiden rundt 100,000 tyske Krigsfanger i Rusland. Deraf er 1800 Officerer og 300 Officersaspiranter. I Tyskland er der derimod rundt 1,300,000 russiske Krigsfanger. Disse Tal er gunstige, men ved Fredsforhandlingerne maa der tages Hensyn til, at Rusland har 1,600,000 østerrigske Krigsfanger, mens Østerrig kun har rundt 1,000,000 russiske Krigsfanger.

I Tilslutning til en Række videre Meddelelser vedrørende de tyske Krigsfanger i Rusland udtalte han sig meget anerkendende og rosende om den svenske General *Brandström* og svenske Søstre af det Røde Kors, som i Rusland varetager de tyske Krigsfangers Interesser.

Berlin d. 6. Januar 1918.

I Rigsdagen traf jeg i Dag *Keil*. Han spurgte om de nyeste Efterretninger, og jeg oversatte ham Telegrammerne i de sidst ankomne danske og norske Aviser. Endvidere henlede

jeg hans Opmærksomhed paa „Deutsche Zeitung“s Meddelelse om, at *Ludendorff*, utilfreds med Forhandlingerne i Brest-Litowsk, havde indgivet sin Afskedsbegæring.

Vi var enige om, at Altyskerne efter alle Julemærker at dømme forberedte en Generalstorm. Paa Mødet i Eftermiddag vil Socialdemokraterne imidlertid, fortalte han mig, tage klart og skarpt Standpunkt. De var nemlig overbeviste om, at et energisk Modstød imod den altyske Agitation var tvingende nødvendigt.

I et privat Hus, hvor jeg nu og da kommer, traf jeg i Aftes sammen med Hauptmann *v. Beerfelde*, den Officer, der har udbredt Fyrst Lichnowskys bekendte Skrift. Der har i denne Anledning været rejst Sag imod ham. Anklagen lød paa, at han ikke havde adlydt militære Befalinger. Han blev arresteret og stillet for en Krigsret, men frikendt, fordi han kunde bevise, at hans Overordnede kun havde advaret Officererne imod at give sig af med politisk Virksomhed. Hauptmann *v. Beerfelde* er af gammel brandenborgsk Adel. Han har staaet ved 1. Garderregiment i Potsdam, Preussens fineste Regiment, i hvilket de hohenzollernske Prinser tjener. I 1914 rykkede han som Regimentsadjutant ud med Regimentet. Under Krigen udmærkede han sig, blev forfremmet til Brigade- og Korpsadjutant, var sidst ansat i den store Generalstab og var en af de første Officerer, der blev dekorerede med Jernkorset af 1. Klasse.

Hr. *v. Beerfelde* fortalte mig bl. a., at han havde staaet i ret intim Forbindelse med Kejseren og især med Kronprinsen, om hvem han fortalte mange Træk. I Garnisonen var Kronprinsen, sagde han, hvad man i militære Kredse kalder „ein lieber Kerl“. Han var en god Kammerat, en hyggelig Selskabsbror, men kunde være meget taktløs. Stundom havde han talt meget varmt og bevæget om Hærens svære Tab, til andre Tider havde han været meget brutal i sine Udtalelser. Han var i det hele meget uberegnelig, tilsyneladende uden Dømmekraft og derfor i sine Domme meget afhængig af sine nærmeste Omgivelser.

„Saa stemmer det vel,“ henkastede en Kollega, „hvad Vicepræsident *Dove* nylig har sagt om Kronprinsen: „Af Faderen har han Takten, af Moderen Aanden.“ „Det tør jeg ikke sige,“ svarede Hr. *v. Beerfelde* undvigende, „han er efter min Mening i hvert Fald mere taktfuld end Faderen, som nylig, da

General *v. Hoffmann* gæstede Overkommandoen, klappede ham paa Skulderen, før de gik til Taffet, og sagde: „Det havde De vel ikke drømt om, at De nogensinde skulde komme til at spise sammen med en Kejser!“

Hauptmann *v. Beerfelde* færdes nu meget i de Misfornøjedes Kredse, lige fra Fyrst Bülow og Gehejmerraad Witting til Haase og Dr. Cohn. Gehejmerraad *Witting* synes her mere og mere at blive Midtpunktet i en stor Kreds. Han lægger øjensynlig Vægt paa at samle alle Afskygninger af Oppositionen. Overfor *v. Beerfelde* havde Witting i Gaar refereret en Samtale, som han i disse Dage har haft med Fyrst Bülow. „Indrømmer De ikke,“ havde Witting spurgt Fyrst Bülow, „at den Politik, De har ført som Rigskansler, har drevet Tyskland ind i Krisen?“ „Det indrømmer jeg,“ svarede Fyrsten, „men hvis jeg havde siddet ved Roret i Juli 1914, skulde jeg nok have forstaaet at trække Hovedet ud af Slyngen i rette Tid.“ — I Samtalens videre Løb havde han sagt til Witting, at han var overbevist om, at han vilde kunne slutte en antagelig Fred, hvis han atter blev Rigskansler. Det var Wittings Indtryk, at han af al Magt stillede mod dette Maal. Forleden havde han indbudt *Scheidemann* og *Ebert*, og de aflagde ham et Besøg. Saaledes søger han Forbindelser til alle Sider.

Hauptmann *v. Beerfelde* rettede især meget heftige Angreb paa Major *Nicolai*, som ved Krigens Udbrud var Chef for Hærens Efterretningsvæsen. Det var Major *Nicolai*, der i de bevægede Augustdage havde udsendt alle de løgnagtige Svindefterretninger om franske Bombeangreb paa Nürnberg, om Guldautomobilerne, Kolerabacillerne i Danzig, Brøndenes Forgiftning m. m. Alle disse Efterretninger havde han udsendt mod bedre Vidende for at ophidse Krigslidenskaberne. Med tilsvarende Skrupelløshed var han optraadt overfor Hr. *v. Beerfelde*, som derfor nu havde sigtet ham for Løgn og Bedrageri og forlangt Sag rejst imod ham.

Hr. *v. Beerfelde* var i det hele taget i Krigshumør. Han gjorde Indtryk af at befinde sig som Fisken i Vandet under Kampen imod de militære Instanser. Meget interessant var hans Fortælling om Juliresolutionens Virkning i Generalstabskredsene. Han havde jagttaget Virkningen paa nært Hold indenfor to Generalstaber. Generalstabsofficererne lo simpelt hen af Resolutionen. De betragtede den som naiv og barnlig, men derfor ogsaa som ret uskadelig. „Lad Rigsdagen bare

snakke," sagde man. „Det er os, der fører Krigen, og naar den er ført til Ende, slutter vi den Fred, der passer os!“

Af en Kollega fik jeg i Dag et hemmeligt trykt Skrift af Dr. *Mühlton*, Medlem af Direktionen for Krupps Fabriker i Essen, om Krigens Forhistorie. Det danner et godt Supplement til Fyrst Lichnowskys Skrift. Af Dr. Breitscheid fik jeg Dr. Leonhard Franks sidste Bog „Der Mensch ist gut“, som er forbudt i Tyskland, men smuglet over Grænsen i et Antal af 3,500 Eksemplarer. Samtidig meddelte han mig, at der forberedes flere større Aktioner fra oppositionel Side.

Berlin d. 9. Januar 1918.

I Dag traf jeg atter, denne Gang hos en Misfornøjet, Hauptmann *v. Beerfelde*. Han var mødt i første Garderregiments Uniform med Jernkorset af 1. Klasse paa Brystet. Flere Medlemmer af den uafhængige socialdemokratiske Fraktion, deriblandt Haase og Bernstein, som var indbudt, havde meldt Forfald i sidste Øjeblik, fordi der var bleven indkaldt til et Fraktionsmøde i Anledning af Fredsforhandlingerne i Brest-Litowsk. Vi var derfor kun faa og havde meget interessante Samtaler. Hauptmann *v. Beerfelde* gav os først en særdeles interessant Skildring af Tilbagetoget fra Marne, som han havde deltaget i. Den tyske Hærs Tab havde været overordentlig svære.

Skønt han har indgivet sin Afskedsbegæring for flere Uger siden, er han fremdeles i aktiv Tjeneste, fordi han vedvarende rejser nye Sager, særlig imod Major Nicolai i Krigsministeriet, Chefen for Efterretningsvæsenet, som synes at være hans Dødsfjende. Han er dybt oprørt over Efterretningsvæsenets Svindel og Bedrag ved Krigens Udbrud, fuld af Kamplyst og giver sikkert ikke op.

Der blev talt en Del om en Sammenkomst af Misfornøjede, som i Gaar havde fundet Sted hos Gehejmerraad *Witting*. Misfornøjede af alle Partier havde deltaget i den, og der var bleven fattet flere vigtige Beslutninger, bl. a. om Udgivelse af Skrifter, som Censuren har forbudt. Blandt Deltagerne var tre Officerer i Uniform, endvidere *Kurt Eisner* og andre yderliggaaende Revolutionære. Jeg fik det Indtryk, at de Misfornøjede, støttet til den radikale Opposition, fra nu af vil føre en mere aktiv og hensynsløs Kamp. De nødvendige

Kapitaler er samlede og staar til Disposition. Forberedelser af betydelig Rækkevidde er truffne.

Under Krigsretssagen imod Hr. v. Beerfelde var Fyrst Lichnowskys Skrift bleven oplæst i Retten. Det havde gjort et meget stærkt Indtryk paa tre af de Officerer, der var Bidsidere. Bagefter havde de personlig sagt dette til Hr. v. Beerfelde og samtidig udtalt deres Sympathi med ham.

Vi drøftede Dr. Breitscheids Kandidatur som Stadthagens Efterfølger. Den møder stærk Modstand hos Dr. *Mehring* og nogle af hans radikale Venner, som drager Breitscheids Fortid som Demokrat stærkt frem, men den støttes af Haase, Bernstein og andre indflydelsesrige Politikere.

Dr. Stein (alias Rubinstein) er fremdeles i Tyskland. Han er bleven her, fordi han er en af de faa, der kender Rusland tilbunds. Han har fra første Færd staaet meget kritisk overfor Bolshevikerne og præget den Holdning, som Dr. Breitscheids „Socialdemokratiske Auslandspolitik“ indtager. Denne Holdning bebrejdes ham nu især af Dr. *Mehring*, som har blind Tillid til *Trotzki*.

Dr. *Cohn* fortalte mig i Gaar, at Præsidenten for den russiske Delegation, *Joffe*, er hans gamle Bekendt. *Joffe*, som dengang var cand. med., har før Krigen opholdt sig i flere Aar i Berlin og er i al den Tid kommet meget hos Dr. *Cohn*. Han har nu opfrisket Bekendtskabet.

Berlin d. 10. Januar 1918.

Ved Middagstid modtog jeg gennem en Bekendt en Invitation fra Gehejmerraad Richard Witting: Han ønskede at se mig Kl. 8¹/₂. Jeg modtog Invitationen, og vi fulgtes senere derhen. Vi blev ført ind paa hans Arbejdsværelse. Witting var meget livlig og talte næsten uafbrudt. Efter, som berlinsk Høflighed byder, at have udtalt sin Glæde over at se mig, rettede han straks et meget skarpt Angreb paa Regeringen og Hærledelsen. „Grev *Hertling* har,“ sagde han, „— det ved jeg af bedste Kilde — helt forskrevet sig til Generalerne. Det sort-hvide Statssegl staar allerede under Forskrivningen. Det er i Virkeligheden Generalerne, der regerer. De optræder som Konger og Enevoldsherskere. Jeg har kendt General *v. Hoffmann* som ganske ung Officer, jeg kender ham nøje, jeg kender ogsaa hans Begrænsning. I Dag bestemmer han i Virke-

ligheden ganske egenmægtigt, hvad der skal gøres med Kurland, Livland og Estland — et Omraade $\frac{2}{3}$ saa stort som Preussen.

Hvad er Hindenburg? *Minna Cauer*, som var her for et Par Dage siden, sagde meget rigtigt: „Et strategisk Ølfad!“ Hvis vor Tid gaar under, og der om et Par Hundrede Aar kun er de to Ansigter, Hindenburgs og Ludendorffs, tilbage som Minde om den, saa vil den Tids Mennesker sikkert sige: „Vorherre bevar os! Hvad for en Kultur maa disse Mennesker ikke have haft!“ Fyrst *Bülow* har jeg talt med i Formiddags. Vi vekslede nogle Ord i Behrenstrasse. Han var i godt Lune. Enig med Generalerne — men ogsaa rede til at føre enhver anden Politik, blot han kan komme til Magten.

Generalernes Militærpolitik er Tysklands Ulykke. Vort Fremstød i Galizien var meget forfejlet. Hvis Russerne endnu havde staaet i Galizien, havde vor Stilling været meget bedre. Det samme gælder i endnu højere Grad Fremstødet i Italien. Det har ødelagt os vort sidste Fredsaktiv: *Paven*. Pavenoten fra i Forgaars, som fører et meget skarpt Sprog overfor os, er bleven undertrykt. Det passer godt i Systemet. Vi er jo vant til at blive behandlede som umyndige Børn!

Hele Jordkloden er overbevist om, at vi er Skyld i Krigen. Alverden hader os, fordi vi fører den paa en saa brutal Maade. Og Brutaliteten tager fremdeles til. Det nye Gas, der nu skal anvendes, er det forfærdeligste, man kan tænke sig. Soldaterne, som rammes deraf, river bevidstløse Masken af sig og forbrænder helt. De dør under store Pinsler. Er det saa sært, at man kalder os Barbarer!

Vi er jo Barbarer! Jeg var i et Selskab, da Efterretningen om „Lusitania“s Torpedering indløb. Jeg saa da to Officersfruer, som ellevilde af Glæde gav sig til at danse rundt i Salen. Glem ikke, sagde jeg, at der ogsaa var Kvinder og Børn ombord! „Skader ikke,“ sagde de, og dansede videre, „jo flere der er gaaet til Grunde, desto bedre.“

Min Bekendt mindede her om, hvorledes Efterretningen om „Lusitania“s Sænkning var blevet optaget i „Kafé des Westens“: En ung Kunstner raabte Hurra, da Telegrammet blev oplæst, men i samme Øjeblik fik han en drøj Ørefigen af *Leonhard Frank*.

Witting fortsatte: „Tilvisse, vi er Barbarer, vi fører Krigen brutalt, men vi kan ikke kues, alt vil gaa videre.“ — Jeg

indkastede nogle Bemærkninger om indre Vanskeligheder og henviste specielt til de voksende Ernæringsvanskeligheder.

„Det tyske Folk finder sig i alt,“ svarede han ivrigt. „Se blot til vore Socialdemokrater, de gaar fuldstændig i Regeringens Ledebaand. De viger tilbage for enhver virkelig alvorlig Opposition. Og Manglerne? — Det tyske Folk kan ikke tvinges af Savn, det spiser Snavs (Dreck), naar det befales ovenfra. Og hvad bryder Generalerne sig iøvrigt om, at der dør et Par Millioner Mennesker af Sult? Af den Grund vil de i hvert Fald ikke standse Krigen. Nej, det hele vil gaa videre, Myrderierne vil blive fortsat, jeg ser ingen Ende paa det.“

„Hvad finansielt?“ indkastede jeg. „Finansielt,“ udbrød han — „vi har trods Papirnøden vedvarende Papir nok til at kunne fortsætte Krigen finansielt. Vort Finansvæsen er allerede den rene Svindel. Vi har i Virkeligheden allerede 140—150 Milliarder Mark Gæld, dertil kommer saa Renter og Pensioner. For „Kassenscheine“ er der i Virkeligheden ingen Dækning. Ingen aner, hvor mange der er i Omløb. Rigsbankens Ugeopgørelser er sat paa Skruer. Men som sagt — vi har Papir nok til, om saa skal være, finansielt set paa den Vis at kunne fortsætte Krigen i 10 Aar. Det store Krak kommer først efter Krigen.“

Vi spiller nu va banque. Ingen Steder mere end i Hansestæderne. De store Skibsredere og Handelsfyrster i Hamborg og Bremen ved ikke i Dag, om de er Millionærer eller Tiggere. De kræver fremfor alt Krigsskadeserstatning. Uden den er de efter deres egen Mening ruinerede. *Ballin* har selv fortalt mig, at Hamborg-Amerika-Linjens aarlige Udgifter er 75 Millioner Mark større end dens Indtægter. Saaledes gaar det nu paa fjerde Aar. Det skal ende med Ruin.“

Witting kom atter og atter tilbage til det tyske Folks Brutalitet. Han anførte Eksempler fra Nibelungenlied, Hermannslaget og op gennem Tiderne. „Slagsbrodernaturellet“, sagde han, „gaar igen i Studentermensurerne. Hensigten heliger Midlet. Jeg ved, hvorledes det ser ud i de regerende Herrens Hovede. For 3—4 Aar siden bevægede jeg mig endnu i den samme Tankegang!“

Ligesaa kom han gentagne Gange tilbage til Tysklands Skyld i Krigen, som han understregede stærkt. „Den fremgaar tydelig nok,“ sagde han, „af de brogede Bøger. Fremfor

alt af det, den tyske Hvidbog fortier. Læg Mærke til, at de andre Stater har offentliggjort omtrent dobbelt saa mange Dokumenter. Det viser, hvor meget vor Regering har undraget Offentligheden.“

Han revsede stærkt den tyske Presses Angreb paa de allierede Statsmænd. „*Theodor Wolff*“, sagde han, „maa sikkert være bleven meget slet behandlet i Frankrig, ellers vilde han næppe fælde saa nedsættende Domme om de franske Statsmænd. Saalænge vi i Tyskland maa hjælpe os med Rigskanslere som *Bethmann*, *Michaelis* og *Hertling*, med Statssekretærer som *Helfferich* og *Kühlmann*, er vi nødt til at sænke Kaarden for Mænd som *Wilson*, *Lloyd George*, *Asquith*, *Clemenceau* og *Briand*. De er jo Giganter, naar de sammenlignes med vore Statsmænd!“

Han erklærede, at han betragtede Lloyd Georges sidste Tale og endnu mere Wilsons Budskab som et brugeligt Forhandlingsgrundlag. Greb man til, vilde der paa dette Grundlag kunne opnaas en for Tyskland antagelig Fred.

Nærmere interPELLERET derom, udtalte han: „Jeg holder det for en stor Ulykke for Tyskland, hvis dets Grænser udvides ved Fredsslutningen. Om Elsass-Lothringen tror jeg, at der vil kunne opnaas Enighed paa følgende Grundlag: Elsass-Lothringen gøres til en selvstyrende Republik indenfor det tyske Riges Rammer. Om fire Aar foretages der derefter en almindelig Folkeafstemning, som afgør, om det skal forenes med Frankrig.“

Paa Balkan faar Bulgarien det meste af Makedonien. Serbien lidt af Makedonien og den nordlige Del af Albanien med Adgang til Adriaterhavet. Erstatningsspørgsmaalet er let ordnet: Med det, de krigsførende Magter sparer ved at afslutte Krigen en Maaned før, vil al privat Krigsskade kunne dækkes. Om Belgiens Genoprettelse er det iøvrigt let at opnaa Enighed.“

Han kritiserede overordentlig skarpt Regeringens polske Politik, som han i den eneste Betænkning, han af Regeringen under Krigen var bleven opfordret til at afgive, havde fra-raadet meget stærkt. „Polens Tilslutning til Østerrig er den tænkeligst daarlige Løsning,“ udviklede han, „Øvreschlesien vil dermed blive omklamret af Østerrig. Irredentaen vil være uundgaelig, og Polakkerne vil blive os helt uimodstaaelige.“

I Tilslutning til denne Kritik fremdrog han en hel Del

Træk fra sin Virksomhed som Overborgmester i Posen. De preussiske Polakker havde efter hans Mening ingen fremragende Fører, deres betydeligste Mænd sad i den højere Gejstlighed.

I Samtalens videre Løb fortalte han, at der i Berlin i Løbet af et Par Dage var bleven samlet en Sum af 30,000 Mark til Udgivelse af en hemmelig illoyal Korrespondance, som skulde optage Kampen imod Generalerne og støtte Fredsbestræbelserne. Endvidere var der tegnet en større Sum til Startning af et Forlag efter Krigen. Til Udgivelse paa dette Forlag havde han lige modtaget et Skrift om de sidste 10 Dage før Krigen Udbrud, forfattet af en ung Docent ved et vesttysk Universitet. Fremstillingen i dette Skrift var efter hans Mening god. Selv havde han i disse 10 Dage haft Lejlighed til at følge Udviklingen paa nært Hold.

Samtalen var fra først til sidst meget interessant. Wittings Udtalelser var nu og da saa voldsomme, at vi uvilkaarligt saa os tvungne over i et Slags Forsvar for Regeringen.

Berlin d. 15. Januar 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne om *Krigsfangernes Behandling*. *Erzberger* stillede en Række Spørgsmaal om Fangernes Antal m. m.

General *Friedrichs*: Fangerne behandles daarligst i Frankrig, men den tyske Regering vil ikke lade dem i Stikken. Bedres Forholdene ikke snart, griber vi til Repressalier. Vi har allerede bortført 600 Franskmænd og 400 franske Kvinder fra de besatte Omraader. Mændene er førte til Wilna, hvor de ankom den 6. Januar, Kvinderne er bortført til Rusland den 13. Januar. De vil blive fastholdt i Rusland, indtil Frankrig har udleveret den sidste ikke værnepligtige Elsass-Lothringer.

Jeg har forhandlet med Englænderne i Haag og med Russerne i København og mindes disse Forhandlinger med Glæde, da de førtes uden Mislyd. Forhandlingerne med Franskmændene i Bern var derimod overordentlig vanskelige. Vi sad hver i sit Værelse og benyttede Svejtsere som Tolke og Budbringere. Vi foreslog Udveksling af 60,000 Fanger, Hoved imod Hoved, men Franskmændene stillede større Fordringer. Omsider opnaaede vi dog en Overenskomst, hvorefter der i

Marts Maaned efter forudgaaende Undersøgelse af svejtsiske Læger skal udveksles 5000 franske imod 4000 tyske Familie-fædre.

Flugtforsøg straffes haardt i Frankrig, nemlig med ikke mindre end 14 og med indtil 200 Dages Fængsel. Vi har opnaaet Enighed om en mildere Straf. Vi har 410,000 franske Fanger, deraf er 7000 Officerer. Franskmandene har mellem 210,000 og 220,000 tyske Fanger, deraf er 3000 Officerer. Vi kan saaledes gaa videre med Repressalier, hvis det er nødvendigt. —

Begge Landdagsmænd er nu ankomne til Berlin, og jeg havde i Dag indbudt dem til et Møde paa mit Værelse for at tale om Udførelsen af de Beslutninger, vi fattede paa Tillidsmandsmødet. Jeg oplæste for dem den Forespørgsel, som jeg havde stillet i Rigsdagen, og vi blev enige om, at Landdagsmændene ved den første Lejlighed skulde afgive en Erklæring i Landdagen, og at denne Erklæring skulde afgives af Kloppenborg Skrumsager, da Nis Nissen sidst havde haft Ordet. Jeg gjorde et Udkast til Erklæringen, som blev vedtaget. Socialdemokraterne har lovet at støtte vor Aktion om ikke paa anden Vis saa ved at give kraftigt Bifald tilkende. Erklæringen skal afgives, naar Landdagen ved Finanslovens Behandling naar til de hemmelige Fonds, som anvendes til Bekæmpelse af Danske og Polakker. Erklæringen, som udtaler en skarp Protest af denne Bevilling og i det hele den Behandling, der er bleven os Danske til Del under Krigen, slutter saaledes: „Med Glæde hilser vi, at *Nationernes Selvbestemmelsesret* er bleven rykket i Forgrunden i Brest-Litowsk. Om dette store retfærdige Princip drejer sig jo alle Forhandlinger. Vi har stadigt været Tilhængere af Selvbestemmelsesretten, og vi haaber, at naar denne Ret nu bliver anerkendt af det tyske Rige og det tyske Folk, saa vil det ogsaa bringe os Opfyldelsen af vore kæreste Ønsker.“

Berlin d. 17. Januar 1918.

I Finansudvalget indledede *Gothein* i Dag en *Censurdebat*, som blev ført med overordentlig stor Skarphed. Udførlige, omend meget afdæmpede Referater findes i Dagbladene og gentages derfor ikke her. *Gothein* oplyste bl. a. at alle Telegrammer uden Undtagelse blev censurerede af Militæret, inden de blev ekspederede. Af den Grund var en Depeche ofte

8—10 Dage undervejs. Tirpitz maatte efter de bestaaende Anordninger ikke kritiseres, han er hellig og ukrænkelig (livlige Tilraab: Unfug, Idioter!) Under stærk Tilslutning truede han med skaanselsløst at fremdrage alle disse Forhold i Plenum, fordi det tyske Folk ikke længere vilde finde sig i denne Behandling.

Berlin d. 18. Januar 1918.

Censurdebatten fortsattes i Dag med en voldsom Tale af *Ebert*, som ligeledes skarpt betonedede Nødvendigheden af nu at fremdrage disse skandaløse Forhold i Offentlighedens fulde Lys. Stemningen var meget ophidset, om det saa var den tyske Hr. Graefe, stemte han med i de Misfornøjedes Kor.

Berlin d. 19. Januar 1918.

I Dag fortsattes Censurdebatten med et overordentlig skarpt Angreb af Centrums Ordfører *Trimborn*. Den ellers saa beherskede, fremragende Sagfører talte sig op i den største Ophidselse og erklærede tilsidst lidenskabeligt, at han vilde have følt sig drevet til at øve korporlig Vold imod Censorer, der misbrugte deres Myndighed i en Udstrækning, som den der i disse Dage var fremdraget talrige Eksempler paa, hvis han personlig var bleven ramt af dem.

Mens jeg stod i Nærheden af *Trimborn* for bedre at høre hans Tale, kom *Wurm*, med hvem jeg før Mødet havde talt om de spændte Forhold i Østerrig, og kaldte mig til Side: „Haase“, sagde han, „er lige kommen ind i Salen, han har over den østerrig-bayerske Grænse faaet sikkert Bud om, at der er udbrudt Generalstrejke i Østerrig-Ungarn. Jernbanerne staar stille, Broen mellem Ofen og Budapest er besat af Socialdemokrater, men Censuren her undertrykker alle Efterretninger. Dernede handler man, her taler vi.“

Wurm lod mig forstaa, at man ønskede disse Efterretninger udbredt. Jeg kaldte da Dr. *Struve*, som sad i Udvalget, til Side og meddelte ham Nyheden. „Hvor har De Efterretningen fra?“ spurgte han ophidset. „Det kan jeg ikke sige,“ svarede jeg, „men den er sikker og sand.“

Efter en kort Konference med *Gothein* og de øvrige tilstedeværende Partifæller kom han atter hen til mig og spurgte: „Er De ogsaa sikker paa, at Efterretningen er rigtig, den er

jo af højeste Vigtighed.“ „Min Kilde er god,“ svarede jeg, „og i enhver Henseende paalidelig. Men det udelukker naturligtvis ikke, at et og andet kan overdrives.“

Imidlertid var Rygtet naaet videre, og der mærkedes en stærk Uro i Salen. *Nehbel* gik hen til en af Understatssekretærene i Udenrigsministeriet og talte ivrigt med ham. Dr. *Struve* drøftede Sagen med Generalstabens Repræsentanter. Lidt efter kom *Nehbel* tilbage, kaldte nogle Kolleger til Side og vinkede efter mig. „De har jo bragt Rygtet,“ sagde han, „men Sagen er betydningsløs. Melrationerne i Wien er bleven nedsatte som Følge af øjeblikkelig Mangel, og det har affødt lokale Arbejderuroligheder. Men vi har allerede sendt to Tog derned med Mel, og dermed vil den Sag være endt.“

Jeg smilede og gik. En af Generalstabsofficererne gik til Telefonen og bragte kort efter Dr. *Struve* en lignende Besked, som han ogsaa lod gaa videre til mig. —

I Henhold til Beslutningerne, som vi fattede paa Tillidsmandsmødet den 22. December, har jeg den 7. Januar stillet følgende Forespørgsel:

„Siden Krigens Udbrud staar den danske Presse i Nordslesvig under *Præventivcensur*, som øves af Officerer. Bestemmende for Censurens Udøvelse er de af den stedfortrædende Generalkommando i Altona optillede „Grundsætninger for Censuren af den indenlandske danske Presse i Nordslesvig“ af 10. September 1916, som ikke blot omfatter Stoffet, men tillige den ydre Ordning af Stoffet uden Hensyn til Læsekredsens Interesser eller til Pressens tekniske Drift. Senere Anordninger af Generalkommandoen bestemmer, at det ellers Pressen i hele Riget tilladte Aftryk af Telegrammer, som udsendes af „Wolffs Bureau“ og af Artikler, som allerede har været trykte i Blade, som udkommer i Berlin, kun er den danske Presse tilladt med Censors Samtykke.

Er denne Tilstand, som har givet Anledning til de stærkeste Klager, og hvorved den danske Presse stilles betydeligt daarligere end alle øvrige Blade indenfor Rigets Omraade, Rigskansleren bekendt, og hvad agter Rigskansleren at gøre, for at fjerne denne Undtagelsestilstand, for at ophæve de af den stedfortrædende Generalkommando i Altona udstedte Særbestemmelser og dermed give den danske Presse i Nordslesvig samme Bevægelsesfrihed, som alle andre Blade indenfor Rigets Omraade?“

Berlin d. 20. Januar 1918.

Adskillige Blade bringer i Dag Efterretninger om Generalstrejken i Østerrig-Ungarn. Bladene er bleven forbudte af Censuren, men Efterretningerne kan ikke længere undertrykkes. Det er nu klart for alle, at det drejer sig om en mægtig Bevægelse. Taler, som *Victor Adler* og borgerlige Repræsentanter i de sidste Dage har holdt i Wien, og hvoraf Referater er naaede hertil med østerrigske Blade, viser tydeligt nok, at det drejer sig om en meget dybtgaaende Bevægelse. I Gaar stod Arbejdet stille i Østerrig-Ungarn, og Regeringen i Wien gik ind paa det væsentligste af Arbejdernes Krav.

Berlin d. 21. Januar 1918.

Kloppenburg Skrumssager afgav i Dag den føromtalte Erklæring i Landdagen. Socialdemokraterne indfrie deres Løfte og ledsagede Erklæringen med kraftigt Bifald. Landdagsmand Johannsen fra Holsten tog senere Ordet, men vandt ikke megen Ørelyd.

Berlin d. 23. Januar 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger. Før Mødet aabnedes, havde jeg en Samtale med *Hildenbrand*. Han meddelte mig, at Dr. *Ellenbogen* i Aftes var ankommen fra Wien med særligt Ærinde til de tyske Socialdemokrater. Han var, mens vi talte sammen, i Rigsdagsbygningen, hvor han havde vigtige Forhandlinger med *Ebert*, *Bauer*, *Scheidemann* og andre socialdemokratiske Førere. Socialdemokraterne i Østerrig var rasende paa den tyske Militarisme, saaledes som den atter havde givet sig Udslag i General v. Hoffmanns Tale i Brest-Litowsk. Arbejdermasserne var meget ophidsede. Paa Ringgade i Wien havde der fundet store Demonstrationer Sted. Masserne havde raabt: „Ned med Wilhelm, med Hindenburg og Ludendorff!“ Men efter at Regeringen havde afgivet tilfredsstillende Erklæringer og opfyldt Arbejdernes vigtigste Fordringer, var Arbejdet atter bleven genoptaget.

Under Forhandlingerne sad jeg ved Siden af *Landsberg*. Vi talte videre om Forholdene i Østerrig og i Tyskland. „Der er kun en Trøst tilbage, og det tilmed en daarlig Trøst,“ sagde han meget alvorligt: „*Vi driver uundgaaeligt henimod en stor Katastrofe.*“

Ved Forhandlingernes Begyndelse var Ebert og Scheidemann ikke i Salen. Forhandlingerne med Dr. Ellenbogen fortsattes øjensynligt. Da de kom tilbage, var de begge meget opheidsede. Debattens videre Forløb viste, at de var bleven stærkt skærpede.

Dittmann klagede over, at en Beretning om Finansudvalgets Forhandlinger, som et uafhængigt socialdemokratisk Blad havde aftrykt, var bleven undertrykt af Censuren, fordi det havde refereret Eberts Udtalelse om, at Arbejderne eventuelt ikke vilde vige tilbage for at anvende de yderste Magtmidler.

Erzberger støttede *Dittmann* og protesterede med Loven i Haanden yderst heftigt imod Censurens Optræden. Rigsdagen, erklærede han, vilde og kunde ikke finde sig i et saa aabent Forfatningsbrud, sandhedstro Beretninger maatte ikke undertrykkes, da de efter Forfatningen var tilladte.

Scheidemann og *Ebert* stødte i det samme Horn. Skønt Referatet efter min Mening havde skærpet Eberts i Forvejen meget skarpe Udtalelser, erklærede Ebert dog, at det i alt væsentligt havde gengivet hans Udtalelser korrekt, og at Forbudet derfor var ganske utilstedeligt. Konferencen med Dr. Ellenbogen havde tydeligt nok sat ham i Krigshumør.

Berlin d. 24. Januar 1918.

Grev *Hertling* holdt i Dag sin længe ventede og atter og atter af den officøse Presse bebudede store politiske Tale i Finansudvalget.

Da jeg passerede Foyeren paa Vej til Udvalgsværelset, hilste jeg paa *Stampfer* og *Scheidemann*, som sad i dyb fortrolig Samtale. Jeg maatte da atter tænke paa en Kollegas Ord: *Stampfer* er *Scheidemanns* Hjerne. Det var nemlig tydelig nok, at *Scheidemann*, som i Dag skal være Socialdemokraternes Ordfører, ivrigt drøftede sin forestaaende Tale med den kloge Tænker.

I Salen kom *Pospiech* og meddelte mig, at hans Blad nu ogsaa var bleven sat under Forcensur. Han viste mig Artiklen, som havde givet Anledning dertil. Der stod i den, at Vorherre sikkert vilde hjælpe Polakkerne til at faa et frit og selvstændigt Polen, som omfattede alle Polakker!

Salen var overfyldt. De fleste Statssekretærer og preussiske Ministre var til Stede. Formanden meddelte, at Rigskans-

lerens Tale vilde blive udsendt ordret gennem „Wolffs Bureau“. Jeg undlod derfor at referere. Talen blev hørt med megen Opmærksomhed, men udløste intet Bifald. Da han sluttede, lød der ganske vist svagt Bifald fra de Konservative, men Mellempartierne var tavse, og Socialdemokraterne knurrede. Jeg sad ved Siden af *Antrick*. Efter at vi havde udvekslet nogle Bemærkninger om Stillingen i Østerrig spurgte jeg: „Hvorledes er Stemningen i Tyskland?“ „Den er yderst ophidset,“ svarede han. „Der behøves kun en Gnist, saa eksploderer Krudtfadet!“

Trimborn fik Ordet efter Rigskansleren og holdt sig imod Sædvane nøje til sit Manuskript. Det offentliggjorte Referat af hans Tale er korrekt.

Scheidemann: Tallet paa de Truselsbreve, som vi daglig modtager, stiger i denne Tid paafaldende stærkt. Dette synes at staa i en vis Sammenhæng med den konservative Presses udfordrende Sprog. „Kreuzzeitung“ kræver saaledes, at Ebert og jeg skal stilles foran en Sandhob og skydes! Jeg anfører det blot for at vise, hvor vidt Agitationen allerede gaar.

Jeg gad vidst, hvilken Djævel der har redet vore Diplomater den 27. og 28. December? Der paastaas, — blandt andet i Tirpitz' Instruks til Filialen i Köln, at Juliresolutionen er bleven kastet paa Møddingen. Rigskansleren bør tage Standpunkt hertil. Troen paa, at den tyske Politik glider længere og længere ud i det altyske Farvand, har vakt en dybtgaaende Forbitrelse i Østerrig-Ungarn. I Budapest har den tyske Konsul faaet Vinduerne slaaet ind. Paa Ringgade i Wien har man udstødt de værste Smædeord imod Kejseren. Det havde *han* ikke fortjent, Altyskerne derimod i høj Grad. Kan Regeringen ikke frigøre sig for dem, bør den gaa. (Stærkt Bifald.) Kan den ikke slutte Fred med Rusland, bør den ligeledes gaa, før den fejes bort. General Hoffmanns Tale i Brest-Litowsk er betegnende for Modsætningen mellem Hæren og Regeringen. Han er utvivlsomt en af vore klogeste og politisk mest indsigtfulde Generaler. Hvor uheldig har hans Optræden desuagtet ikke været i Brest-Litowsk. I Østerrig har den faaet Bægret til at flyde over. Det viser sig atter her, at Militæret kun kan gøre Fortræd ved at blande sig i Politiken. Det bør holde sig strengt indenfor sit eget Omraade.

Situationen er nu saa forvirret, at det er tvivlsomt, om den atter lader sig ordne. Tschernow har angrebet Bolshevikerne,

fordi de er for imødekommende overfor Centralmagterne og den tyske Imperialisme. Grev Czernins Erklæring betegner en Vending i østerrigsk Politik. Vor Forbundsfælle er rede til at afslutte Fred uden Annektioner, og Grev Czernin har i Dag yderligere erklæret, at han er rede til at indlede Forhandlinger paa Grundlag af Wilsons 14 Punkter.

Scheidemann gennemgik derefter de enkelte Punkter i Wilsons Note. Han kom til det Resultat, at af de 14 Punkter dannede de 11 et godt Forhandlingsgrundlag. Tilbage var Elsass-Lothringen. Polen maatte have Ret til at ordne sine egne Forhold. Men naar Tyskland kunde forhandle om 11 af Wilsons 14 Punkter, var der ingen Grund for det til at holde sig tilbage.

Han revsede derefter meget skarpt Forsøget paa at fremstille den kurlandske Landdag som en Repræsentation, der gav Folkeviljen i dette Land gyldigt Udtryk, og advarede indtrængende imod Hærledelsens Planer med Belgien.

„Opgiv denne Politik,“ sluttede han, „den fører os kun i Ulykke. Glem ikke, at Folkemassernes Stemning er meget opbidset. Ernæringsvanskelighederne er store. Reaktionen triumferer i den preussiske Landdag. Forholdene skærpes stadig.“

Debatten bragte ikke noget videre af Interesse udover, hvad man kan læse i de offentliggjorte Referater.

Berlin d. 25. Januar 1918.

Før Udvalgsmødet i Dag var Grev *Czernins Tale*, som i Mellemtiden var bleven bekendt, Genstand for en meget livlig Meningsudveksel i Udvalgssalen. Den blev fra alle Sider anerkendt som sjælden klar og bestemt i Sammenligning med Rigskanslerens uklare og tvetungede Tale. Jeg sad mellem *Stubbe* og *Stolten* fra Hamborg og drøftede med dem Forholdene i den gamle Hansestad. De sagde, at Stemningen var meget trykket og mismodig i hamborgske Arbejderkredse.

Forhandlingerne indlededes med en Tale af Statssekretær *v. Kühlmann*, som er ordret gengivet i det officielle Referat. Han talte som sædvanligt i de høfligste og forbindtligste Vendinger under yderst smigrende Omtale af Finansudvalgets Medlemmer og deres udmærkede Præstationer. Efter Sæd-

vane gik han atter et godt Stykke over Stregen. „Man merkt die Absicht und wird verstimmt.“

De følgende Talere bragte ikke noget af særlig Interesse. Dog nævnte flere Taler, at den nye Offensiv, som er under Forberedelse i Vest, er beregnet til at ville bringe Tyskland et Tab paa 350—400,000 Mand og de Allierede et Tab paa over 1 Million Mand.

Under Haanden blev der paastaet, at Hærledelsen var sikker paa, at de fjendtlige Linjer denne Gang vilde blive gennembrudte, og der tales meget om en ny Art giftig Gas, hvis Virkninger er rent forfærdelige. Man taler kynisk om, at alt denne Gang „wird vergast“.

Dr. *Cohn* fortalte mig, at alt var forberedt til Oprettelsen af Standretter i Berlin. Røde Plakater til Opslag paa Gadehjørnerne er trykte og ligger parate.

Mødet fortsattes efter en Middagspavse med *Ledebour* som første Taler. Som Bevis paa, hvorledes Selvbestemmelsesretten blev haandhævet i de russiske Østersøprovinser meddelte han, at 18 borgerlige lettiske Foreninger i Riga midt i December havde anmodet Overkommandoen om Tilladelse til at afholde et fælles Møde for at give Borgerskabets Ønsker Udtryk. Overkommandoen svarede, at de kun maatte samles to Dage, og paa Mødet vedtage en Udtalelse, hvortil Overkommandoen oversendte et Udkast. I denne Resolution skulde de udtale Ønsket om fremtidig Tilslutning til Tyskland. Kun en af disse 18 Foreninger, hvis Formand følte sig afhængig, erklærede sig villig til at gaa ind paa Overkommandoens Fordringer. De øvrige afviste dem bestemt. — Regeringen kunde ikke modsige denne Fremstilling.

Erzberger hævdede, at den italienske Offensiv ikke, som man havde ventet, havde bragt Italiens Sammenbrud, men derimod dræbt den allerede i Italien stærke Fredsbevægelse. *Dittmann*, som sad hos mig, raabte til ham: „Saaledes vil det ogsaa gaa i Frankrig!“ „Sikkert —,“ svarede Friherre *v. Richthofen*, som stod bag min Stol. „Caillaux er den første Faldne under den tyske Offensiv i Vest!“

Med *Stampfer* havde jeg en længere Samtale. Han lovede at staa til min Tjeneste, hvis jeg vilde have noget om Nord-slesvig frem i den socialdemokratiske Presse.

Fra Redaktør Strackerjan modtog jeg atter i Dag en længere Skrivelse med de gammelkendte Sigtelser for Lands-

forrhæderi, Parlamentsspionage, Edsbrud m. m. Han føler sig aabenbart trykket af, at jeg ignorerer hans mange Udfordringer.

Berlin d. 26. Januar 1918.

Under Finansudvalgets Møde i Dag tog jeg Plads ved Siden af *Stücklen*, og vi kom i Samtale om de elendige Ernæringsforhold i Berlin. „Jeg bor i Storberlin,“ sagde han, „men jeg har ingen Kartofler kunnet opdrive hverken i denne eller i forrige Uge. Man er simpelthen nødt til at tage sin Kuffert, stikke en Revolver i Lommen, rejse ud til Bønderne og true med at skyde dem ned, naar de ikke sælger en nogle Madvarer.“

„Jeg hævder,“ sagde han videre, „at der ikke kan opdrives en eneste Embedsmand i Berlin, som ikke i den nuværende Nødssituation overtræder de bestaaende Anordninger. Til Sulten kommer Brændselsmangelen. Mangfoldige Familier sidder og fryser. Centralledningerne opvarmes ikke længere. Nytaarsdag sad jeg med min Familie i Køkkenet, hvor vi kunde faa Ild i Komfuret. Det var det eneste Sted i Huset, hvor vi havde Varme.“

Dittmann, som sad ved min anden Side, fortalte en Historie om en Jagtforpagter i en lille By, som havde solgt Vildt i Smug og i denne Anledning var bleven stævnet for Amtsforstanderen. „Hvem har købt Vildt?“ spurgte den strenge Dommer. „Ja, skal jeg sige det?“ svarede Anklagede. „Ja“. „Borgmesterens Frue!“ svarede han. „Hvem har ellers købt Vildt af dem?“ spurgte Dommeren. „Skal jeg ogsaa sige det?“ „Ja“. „Er jeg nødt til det?“ „Ja, absolut.“ „Amtsdommerens Frue!“ Dermed standsede Dommeren Forhøret.

Efter Aftale havde jeg før Mødet oversat de nyeste Telegrammer fra Rusland for Haase og David. Begge benyttede dem under Debatten. Formanden gav først Ordet til

Dr. *David*: Statssekretær Kühlmann erklærede, at Regeringen endnu ikke har opgivet Haabet om at opnaa en Særfred med Rusland. Det har vi heller ikke, men Udsigterne er nu daarligere, og brister Forhandlingerne, vil hele Landet opkaste Spørgsmaalet: Hvis er Skylden?

Hvad vil *Trotzki*? I første Linje en ærlig Fred. Derfor taler alle saglige Grunde. *Det gælder om, at vi udfører Selvbestemmelsesretten ærligt og redeligt.* Han oplæste derefter

Trotzkis og Joffes Erklæringer, som jeg havde oversat for ham efter skandinaviske Blade, og krævede nærmere Oplysning af Kühlmann.

Ved at forfalske Selvbestemmelsesretten, som i det af Ledebour fremdragne Tilfælde, skuffer man sig selv. Strander Forhandlingerne, vil det have meget farlige Virkninger baade indadtil og overfor Østerrig, hvor det vil rejse Konflikt.

Rummet værner Rusland. Vi kan ikke besætte det. Opnaar vi ikke Fred, vil det binde vore Kræfter. Øjeblikket er derfor skæbnesvangert. Offensiven vil i bedste Fald kunne bringe os en lokal Sejr, men den vil ikke kunne bringe os en altysk Fred.

Efter et meget heftigt, paa talrige Citater støttet Angreb paa Altyskerne sluttede han: „Grev Westarps Parole betyder: Bort fra Forstaaelsesfreden! Bort fra Valgretsreformen! Vi truer ikke, men vi advarer indtrængende: Fortsætter De denne Politik, maa De regne med Generalstrejken som en Mulighed.“

Fr. Naumann rettede i en længere Tale et voldsomt Angreb paa *Tirpitz*, hvis Agitation han til de Konservatives Forfærdelse og Forbitrelse jævnstillede med *Liebknachts*. Derefter fremlagde han Spartacus-Gruppens sidste Flyveblad, der maatte opfattes som et kraftigt Varsko.

v. Kühlmann begyndte atter sin Tale med høflige Buk og stærke Smigrerier til alle Sider. Det er modbydeligt at høre hans Fraser om de vægtige og betydningsfulde Indlæg, Finansudvalgets Medlemmer har givet i Diskussionen. Hvad Ledebour havde meddelt, var ham fuldstændig nyt. Trotskis og Joffes Erklæringer forelaa endnu ikke i Original. Beretningen om Forhandlingerne i Brest-Litowsk udarbejdede Fireforbundets Repræsentanter i Fællesskab. Han troede ikke, at Trotskis Fredsvilje var saa stærk, som Dr. David mente. I Talens Løb mindede han — sikkert i bestemt Hensigt — om *Pragfredens* § 5.

Ved Ministerbordet opdukkede nu *Wallraff* og *Drews*, øjensynligt hidkaldte af Hensyn til det af Naumann forelagte Flyveblad.

Haase: Der er opkastet Tvivl om Trotskis Fredsvilje. Denne Tvivl preller af paa hans Personlighed. Til Karakterisering af hans Standpunkt oplæste han derefter de af mig oversatte Telegrammer. Vanskelighederne under Fredsfor-

handlingerne stammer fra vore Forsøg paa at gøre Folkenes Selvbestemmelsesret til en Karikatur. Krigen demoraliserer i en frygtelig Grad. Skal den virkelig fortsættes med alle dens Rædsler, naar de nationale Spørgsmaal kan afgøres ved Folkeafstemninger. Overfor de kristne Armeniere vil man ikke engang indrømme Selvstyre. Med det af Naumann fremdragne Flyveblad har vi ikke noget at gøre. Vi kender det ikke, men det er et Tidens Tegn. Regeringen spiller et farligt Spil.

Landsberg, som sad ved min Side, sagde til mig: „I dette Flyveblad stikker der en Mængde Tugthus.“ *Wurm*, som sad lige overfor os, nikkede og sagde: „Ja, det er sikkert nok.“

Wallraff holdt en Tale, som var rettet imod Strejker under Krigen og senere blev opslaaet paa alle Plakatsøjler.

Graefe replicerede til Kühlmanns Udtalelser om Pragfredens § 5. Han indledede med en længere Udvikling om Paragrafens Oprindelse og bestred, at den kunde opfattes som Bevis for, at Bismarck havde været Tilhænger af Folkenes Selvbestemmelsesret. Den var simpelthen bleven ham paatvunget, og han havde benyttet den første givne Lejlighed til at frigøre sig for Forpligtelsen.

Molkenbuhr, som stod bag min Stol, tog deraf Anledning til at indlede en længere Samtale med mig om § 5. „*Det er underligt nok,*“ sagde han, „*at den stadig dukker op paany.*“

Mumm talte om Flamlænderne og krævede Flanderns Annektion. Endvidere krævede han bestemt, at Longwy, Brien skulde annekeres af Hensyn til den tyske Storindustri. (Tilraab: De vil stjæle!) „Nej,“ svarede den fromme Præst „ikke stjæle, men udøve Verdens ældste Ret: *Erobringsretten!*“ Han apellerede til Fagforeningerne om at tage Afstand fra Strejken, men deres Førere bevarede en ildevarslende Tavshed.

I Gaar Aftes meddelte en socialdemokratisk Kollega mig, at der vilde udbryde en vidtforgrenet Strejke Mandag Morgen. Forhandlingerne i Dag har i høj Grad været prægede af den ildevarslende Stilhed, før Tordenen bryder løs.

Berlin d. 27. Januar 1918.

Efter særlig Indbydelse har jeg tilbragt Aftenen hos en Bekendt, hvor jeg traf flere Kolleger, deriblandt Landdagsmand *Hofer* med Hustru. *Hofer* en en Søstersøn af Landdagens Præsident, Grev *Schwerin-Löwitz*. Han har solgt

sit Gods i Østpreussen og har sluttet sig til de uafhængige Socialdemokrater. Baade han og hans Hustru er meget radikale i deres Anskuelse. For Tiden staar han midt i Strejkebevægelsen. Han ventede, at Strejkerne vilde tage et stort Omfang i den kommende Uge. Der forestod en Kamp paa Liv og Død med Reaktionen. Hvis den sejrede, vilde han ikke blive i Tyskland, men bosætte sig i Svejts.

Berlin d. 28. Januar 1918.

Strejken er proklameret. For at faa et personligt Indtryk af Bevægelsens Styrke, tog jeg i Formiddags med Sporvognen ud i Moabit. Jeg saa ingen Strejkende paa Gaden. Det var et mørkt, taaget Vejr. Udenfor en Torvehal, hvor en Del Kvinder, gamle Mænd og Børn, som vilde gøre Indkøb, stimlede sammen, standsede jeg. Det var magre, udtærede Skikkelser, elendigt klædte, til Dels pjaltede og halvt nøgne, med usselt, i mange Tilfælde ganske umuligt Fodtøj. Der mærkedes en vis Ophidselse i de lange sørgelige Skarer, der strømmede ud fra de dybe Baggaarde. De sluttede sig sammen i Grupper og drøftede tilsyneladende ivrigt Situationen. Jeg fulgte Strømmen ind i Torvehallen. Her var der opslaaet forskellige Boder med Kartofler. Men de udleveredes kun imod Kort. Syv Pund pr. Hoved ugentlig. Ved andre Boder kunde der faas Kød, men ligeledes kun imod Kort, et halvt Pund pr. Hoved ugentlig. Af Grøntsager fandtes der ingen, eller rettere sagt kun nogle halvt fordærvede, meget træede Kaalraber. Ved en Bod et Stykke nede i Hallen stimlede Folk sammen. Der stod henved 150 Personer i Kø. Jeg gik derhen for at se, hvad der var nyt. Det viste sig, at der solgtes *Gedeben*: Forben og Ribben skrabede for hver Trevl Kød, for 65 Pennig pr. Pund. Hver Person kunde uden Kort faa 200 Gram. Jeg stod en Stund blandt de sidste i Rækken. Det var sørgeligt at høre, hvor ængsteligt de drøftede, om Gedebenene nu ogsaa vilde række saa langt, at der blev noget til dem. Dette Billede af Sult, Nød og Elendighed hører til dem, som man aldrig glemmer. — Jeg gik hjem og arbejdede paa mit Værelse. Ved Firetiden kom Nis Nissen og Kloppenborg. Aftenaviserne meldte 100,000 Strejkende. Det var tydeligt nok, at Bevægelsen var stærkt i Gang. Fra Hamborg og Kiel forelaa der foruroligende Efterretninger.

Ved 6-Tiden blev jeg opraabt af en Bekendt, som bad mig komme ud, da han havde haft en meget interessant Samtale med en meget fremstaaende Personlighed. Jeg tog straks derud, og traf et lille Selskab, deriblandt Hauptmann v. *Beerfelde* og Frue, en statelig Dame, ikke mindre ivrig end Manden. Landdagsmand *Hofer* havde lige telegraferet, at der allerede af Strejkeudvalget var talt 250,000 Strejkende, og Bevægelsen bredte sig baade i Berlin og udover Riget. Fra München telegraferede *Kurt Eisner*, at Strejken ogsaa bredte sig der.

Det viste sig, at den fremragende Personlighed, som min Ven havde talt med, var Fyrst *Lichnowsky*. Fyrsten havde erklæret, at han i alt væsentligt var enig med Dr. *Breitscheid* i hans Opfattelse af den internationale Situation. Kun Demokratiet, havde han sagt, kan nu redde Tyskland. Kommer det ikke til Magten, vil Krigen gaa videre. Han fandt, at *Scheidemann* vilde være en brugelig Rigskansler.

Da min Ven meddelte Fyrsten, at hans Skrift blev optrykt og allerede var stærkt udbredt, spillede han den Overraskede og spurgte, om han ikke kunde gøre noget for at hindre en videre Udbredelse, — men Indtrykket var, at han i Virkeligheden var meget tilfreds med Udbredelsen.

Overfor en Ytring af min Ven om, at han burde træde stærkere frem, sagde han, at hans Forbindelse med Hoffet og tidligere intime Forhold til Kejseren bød ham at holde sig mere i Baggrunden, men han betonedede paany, at Demokratiet var Tysklands eneste Redning, og jo længere der stemtes op imod den radikale Strøm, des mere vilde den efter Fyrstens Mening rive over Ende, naar den først brød igennem.

Samtalen var meget livlig. Alle Tilstedeværendes Sympathier var hos de Strejkende. Hauptmann v. *Beerfelde* var især Fyr og Flamme. Det meddeltes, at Gehejmeraad *Witting* havde opfordret Regeringen til at indlede Forhandlinger med de Strejkende. Imod *Ledeboours* Indsigelse havde de Strejkende krævet og sat igennem, at begge socialdemokratiske Grupperes Mænd var bleven optagne i Strejkeledelsen.

Berlin d. 29. Januar 1918.

I Dag melder Morgenbladene, at Strejken vedvarende breder sig, baade i Berlin og udover Tyskland. I alle Sporvogne, paa Plakatsøjler, i Hoteller, Restaurationer etc. er der op-

slaaet Plakater med Opraab om, hvad Hindenburg mener om Strejker. Med Nis Nissen og Kloppenborg tog jeg ud til Arbejderkvartererne i Norden. Ved Schwartzkopfs store Fabriker, hvor der særligt fabrikeres Torpedoer, var der fuldt af søndagsklædte Strejkende. De spadserede, sad roligt samtalende i nærliggende Lokaler, og stod gruppevis i rolig, tilsyneladende fredelig Samtale. Enkelte spillede Kort.

Aftenaviserne meddeler, at Bevægelsen vedvarende breder sig.

Berlin d. 30. Januar 1918.

I Morges modtog jeg Brev fra min Søn med Meddelelse om, at han var bleven flyttet fra Lazarettet i Mühlhausen i Elsass til et Rekreationshjem i Schwäbisch Hall i Württemberg. Jeg bestemte mig da straks til at rejse derned, for at overbevise mig om, hvorledes han havde det.

Efter tidligere Aftale skulde Hauptmann *v. Beerfelde* besøge mig paa mit Hotel i Eftermiddags for at overbringe mig nogle Eksemplarer af Fyrst Lichnowskys Skrift, som jeg efter indtrængende Opfordring af en større Kreds af Misfornøjede af alle Partier har lovet at skaffe over Grænsen til Udlandet. Da Hr. *v. Beerfelde* kom ved 6-Tiden, viste det sig til min pinlige Overraskelse, at han havde glemt Skrifterne hos Kempinski. Det var en meget betænkelig Sag, da de er hemmelig trykte og strengt forbudte af Censuren. Han var imidlertid heldigvis i 1. Garderegiments Uniform med Jernkorset af 1. Klasse paa Brystet, og da han straks gik tilbage til den bekendte Vinstue, viste det sig, at Tjeneren omhyggeligt havde lagt Pakken med Skrifterne til Side, og alt gik godt. Det er imidlertid en alvorlig Formaning til Forsigtighed overfor den iltre Kaptajn. Iøvrigt bragte Hauptmann *v. Beerfelde* interessant Nyt. *Dittmann* er i Eftermiddags bleven arresteret, og *Scheidemann* er bleven pryglet af Politiet. Der har været stærke Sammenstød mellem de Strejkende og Politiet i Moabit. Sporvognene blev standsede og væltet over Ende. En Politibetjent blev skudt. Strejken breder sig fremdeles. *Nis Nissen* kom til. Paa Vejen til Hotellet havde han paa en Sporvogn af Konduktørens Fortællinger modtaget et stærkt Indtryk af Sammenstødene i Norden, særlig i Schönhauseralle, hvor man havde kastet Sporvognene over Ende og barrikeret Gaderne med dem.

I Köpenik, fortalte Hauptmann v. Beerfelde videre, var der bleven anvendt Kavaleri mod de Strejkende, men Husarerne havde raabt: „Hold kun ud, snart kaster vi Uniformen!“ Han var selv fuld af Iver og Kamplyst.

Kl. 8 rejste jeg med Ekspressen til Stuttgart. Jeg havde Sovevognsbillet, men Køjerne var ikke i Orden. En Herre tog Plads paa Sofaen ved Siden af mig. Han udstødte et uvilligt Udbrud, da han i „Acht Uhr Abendblatt“ læste Generaloberst v. Kessels skarpe Anordninger mod de Strejkende.

„I Byen fortæller man,“ sagde han, „at der under Sammenstødene i Dag er dræbt 16 og saaret 60!“ Vi talte videre om Strejken, og jeg mærkede hurtigt, at han i al Almindelighed delte mine Anskuelse. Han fortalte, at han var *Elsasser* og havde været interneret i Frankrig i det første Krigsjaar. Da Udveksling var mulig, var han kommen tilbage til Tyskland med Kone og Børn, kun hans ældste Søn, som nu var 20 Aar gammel, var interneret i England. Det var han imidlertid glad over, for saa var han dog bjærget. Af Samtalens videre Gang fremgik det, at han havde opholdt sig i henved 30 Aar i Frankrig og England.

Da der indtraadte en Pavse i Samtalen, spurgte jeg, om han var kendt i Omegnen af Stuttgart, og om han specielt vidste, hvor Schwäbisch Hall laa. Han studsede og sagde: „Ja, jeg skal netop til Schwäbisch Hall. Min Kone — hun er min anden Hustru — opholder sig for Tiden der med mine fem yngste Børn.“ Han sagde videre, at jeg gjorde bedst i ikke at rejse over Stuttgart, men at stige ud i Heilbronn, da jeg saa med en Sidelinje kunde naa Hall et Par Timer før.

Schwäbisch Hall d. 31. Januar 1918.

I Morges genoptog jeg Samtalen med min Rejsefælle. Kl. 9 steg vi ud i Heilbronn. Jeg spadserede først en Tur rundt i Byen — vi havde 3 Timers Ophold — derefter drak vi et Glas Vin og spiste Vafler med Spinat — det var kødløs Dag. Han havde faaet fat i Morgenaviserne og meddelte mig de nyeste Efterretninger. Talen faldt paa Erzberger, og jeg fortalte, at jeg kendte ham personlig. Dette interesserede ham øjensynligt. Da vi lidt efter dampede videre efter Hall, gav han mig sit Visitkort, hvorpaa der stod: *G. Loretz, Chef Redakteur der „Correspondance politique de l'Europe centrale“ (Zürich) und*

der Zeitschrift „La Paix“. Jeg gav ham mit Visitkort, og nu tog Samtalen Fart. Han fortalte, at han arbejdede paa Erzbergers Kontorer i Budapesterstrasse, og at den Korrespondance, som han redigerede, udkom paa Engelsk, Fransk, Spansk og Italiensk. Den udsendes to Gange ugentlig, blev trykt i Rigstrykkeriet, derefter overleveret til Udenrigsministeriet og af det sendt til et særligt Kontor i Zürich, hvorfra den forsendtes videre til de betydeligste Blade i de fire Lande. Bladet „La Paix“, som han ligeledes redigerer, udkommer ugentlig og forsendes bl. a. til 50,000 franske Krigsfanger, hvis Tankegang han mener, at det lidt efter lidt har paavirket stærkt i fredsvenlig Retning. Hærledelsen har forbudt dets Udbredelse i Elsass-Lothringen og de besatte Omraader af Frankrig. Alle Anstrengelser for at faa dette Forbud ophævet har hidtil været forgæves. Dette betegnede han som et stort Fejlgreb, som Udtryk for en utrolig Kortsynethed.

Vi talte om Erzberger, hvem han roste i høje Toner. Hans Arbejdskraft og Arbejdsevne var utrolig. Han mødte paa Kontoret Kl. 7 Morgen og gik sjældent derfra før Kl. 10 Aften. Paa Kontoret har han tre Damer, som stenograferer og skriver paa Maskine, til sin personlige Raadighed. Han dikterer sine Artikler, som de er fuldt optagne af at nedskrive og renskrive.

Loretz fortalte videre, at Erzberger for 7 Maaneder siden havde været i *Stockholm*, hvor han havde haft fortrolige Samtaler med den daværende russiske Ministerpræsident Stürmers Tillidsmænd. En tysk-russisk Særfred laa da indenfor Mulighedens Grænser, ja var i Hovedsagen bleven aftalt. At den ikke blev afsluttet, skyldtes *Bethmann-Hollweg*, som ikke havde kunnet beslutte sig til at afslutte en Fred uden Annektioner og Kontributioner. Af den Grund havde Erzberger brudt med ham og senere styrtet ham.

Med Grev *Hertling* staar Erzberger paa en meget intim Fod. I den Tid, Hertling var bayersk Ministerpræsident, sendte Erzberger ham hver Dag en Beretning om den politiske Stilling i Berlin. Og han staar endnu paa en meget fortrolig Fod med Rigskansleren. Med *Paven* vedligeholder Erzberger ligeledes meget intime Forbindelser. Han afsender saa at sige hver Dag en fortrolig Indberetning til Paven, og øver derigennem en meget betydelig Indflydelse paa Vatikanets Stilling til Tyskland.

Endelig staar han ogsaa paa en god Fod med Fyrst *Bülow*, med hvem han sluttede Fred i den Tid, Fyrst *Bülow* var Gesandt i Rom. *Erzberger* regner med ham som kommende Rigskansler og drøfter jævnligt den politiske Situation med ham. Paa mit Spørgsmaal om, hvorledes *Erzberger* for Tiden staar overfor Hærledelsen, erklærede *Loretz*, at *Ludendorff* havde aflagt en Visit hos *Erzberger*, da han forleden var i Berlin. Hærledelsen havde tilsyneladende Respekt for hans betydelige politiske Indflydelse og søgte at stille sig paa en god Fod med ham.

Samtalen gled derefter ind paa Frankrig. *Loretz* var personlig bekendt med *Clemmenceau*, *Malvy* og *Bolo Pascha*. „*Bolo* og *Caillaux* vil blive skudte, sagde han med Bestemthed, „de er begge skyldige. *Bolo* er bleven bestukket med 10 Millioner — i denne Affære har *Erzberger* ogsaa haft Part. Tyskland har i det hele købt „*Le Journal*“ to Gange,“ meddelte han videre, „første Gang blev Bladet købt af Grev *Bernstorff*, anden Gang af Gesandten i Bern, *v. Bredow*, som betalte 10 Millioner for at det skulde skrive tyskvenligt. *Malvy* og hans levende Venner tog imod Pengene og brugte dem, men ændrede ikke Bladets Holdning. *Caillaux* har staaet i Forbindelse med Tyskland, hans Skyld er klar, han vil blive skudt som Landsforræder,“ sagde han. Paa Freden troede han ikke. Franskmændene giver ikke tabt. De vil kæmpe til det yderste.

Vi naaede Hall. Toget holdt. Da vi steg ud, stormede en yngre Dame og fem glade Børn i Alderen fra 13 til 2 Aar henimod *Loretz* og omfavnede ham med Jubel. Vi skulde efter Aftale bo paa samme Hotel. Jeg blev forestillet for Fruen, og vi fulgtes ad til Hotellet. Der var imidlertid ingen Plads, og deres ældste Datter ledsagede mig da til et andet Hotel. Forinden aftalte vi, at vi skulde mødes igen.

Jeg besøgte i Eftermiddags min Søn og fandt hans Helbredelse videre fremskreden, end jeg havde ventet. Om Aftenen var jeg ene.

Schwäbisch Hall d. 1. Februar 1918.

I Formiddags var jeg først hos min Søn, derefter aflagde jeg en Visit hos *Loretz*. Jeg traf ham og Fruen udenfor Hotellet. De var netop i Begreb med at gaa hen til mig. Vi fore-

tog da en Spadseretur sammen og aftalte, før vi skiltes, at vi vilde fortsætte vort Bekendtskab i Berlin. I Eftermiddag afrejser jeg over Heilbronn og videre til Berlin med Nattoget.

Berlin d. 2. Februar 1918.

Da Toget i Morges holdt ved Erfurt, kom Rigsdagsmand *Leutert*, der som Socialdemokrat af den gamle Retning repræsenterer Jena og Apolda i Rigsdagen, ind i min Kupé. Han var paa Vej til Berlin for at aflægge Beretning om Strejkens Forløb i Jena. Strejken var her som mange andre Steder i Riget bleven Partiet paatvunget. I Jena havde 2000 Arbejdere nedlagt Arbejdet den første, 5000 den anden Dag uden Hensyn til Partiafskygningerne. Stemningen blandt Arbejderne var meget forbitret. Da Strejken var der, var han og andre Partiførere traadt til for at overtage Ledelsen. I Gaar havde de forhandlet med Myndighederne, og efter Aftale med Overborgmesteren skulde der i Eftermiddag afholdes et offentligt Møde, paa hvilket man vilde beslutte at genoptage Arbejdet paa Mandag. „Das sind ja nur die ersten Gehversuche,“ sagde han med et fiffigt Smil, „nächstes Mahl machen wir einige Schritte, dann kommt Marsch, und sodann wird Generalmarsch geblasen.“ „Hvor der hævles,“ sagde han videre, „der falder der Spaaner, og hvorledes kan en ny Tid hævles til Rette, uden at der bringes Ofre. Men skal der bringes Ofre, hvem er da nærmere til at bringe dem, end vi gamle overbeviste Socialdemokrater!“ Ved Ankomsten til Berlin skiltes vi ad.

Efter at have gjort Toilette paa mit Hotel gik jeg hen i Rigsdagen, hvor jeg læste Aviserne. Jeg traf ingen Kolleger. Og om Eftermiddagen gik jeg derfor ud til *Eduard Bernstein* for at indhente Informationer om Stillingen.

Jeg fandt Bernstein i Færd med at skrive en Artikel om Strejken til det demokratiske Blad „*Vilag*“ i Budapest. Han hævdede meget bestemt, at Arbejderne havde fremtvunget Strejken. Deputationer af misfornøjede Arbejdere var kommen til de uafhængige Socialdemokrater og havde opfordret dem til at støtte Strejken, som var uundgaelig. Overfor Fler-talssocialisterne var det gaaet ligesaa. Stemningen er om mulig endnu mere forbitret blandt Scheidemanns Tilhængere. „Militærdiktaturet er frygteligt,“ sagde han. „Det er en uhørt Barbarisme, at der hverken maa afholdes Møder eller uddeles

Flyveblade under Strejken. *Dittmann* vil rimeligvis blive haardt straffet.“

„Den nye Offensiv, som er under Forberedelse, vil blive frygtelig, den vil koste mindst 100,000 Døde, maaske ogsaa bringe nogle Fremskridt, men ikke ændre Stillingen stort. Paa et Gennembrud af den fransk-engelske Front tror jeg ikke. Og selv om et Gennembrud skulde lykkes, er Krigen ikke endt dermed.“

I Samtalens videre Løb beklagede *Bernstein* sig meget bitert over det tyske Demokrati. „Det spiller for Tiden en meget ynkelig Rolle,“ sagde han. „*Hr. v. Gerlach* er i Grunden den eneste Borgerlige, der endnu skriver demokratisk.“

„Ved De,“ spurgte han mig pludseligt, „at Kong Edward af England i 1864 har vist en høj preussisk Orden tilbage? Han var allerede den Gang, som jeg lige har læst i en engelsk Avis, en skarp Modstander af den preussiske Politik. I Tyskland blev den offentlige Mening dengang vildledt af Slesvig-Holstenerne. Ingen vidste i Virkeligheden, hvorledes Stillingen var i Nordslesvig.“

„Fred vil nu kun kunne opnaas,“ udviklede han videre, „ved Hjælp af et stærkt Tryk af de internationale Masser. I Østerrig er Stemningen yderst ophidset imod Tyskland. „*Wiener Arbeiterzeitung*“, der ligesom *Victor Adler* altid har været meget tyskvenlig, er i denne Henseende en god Gradmaaler. I Østerrig var Strejken især rettet imod den tyske Militarisme. Paa Ringgade i Wien raabte man under Strejken: „Ned med Wilhelm, med Hindenburg og Ludendorff!“ og i Tilslutning dertil udstødte man de værste Smæderaab imod Kejseren. Østerrig maa have Fred snart, det kan ikke mere.“

I Brest-Litowsk havde *Kühlmann* udtalt, at ogsaa enkelte Folkedele skulde have Selvbestemmelsesret. Dermed havde han, som *Bernstein* straks havde noteret, stillet sig til venstre for *Scheidemann* og *Dr. David*. Det var konstateret, at over en halv Million Arbejdere havde strejket i Berlin i disse Dage. Dette var, sagde han, et meget betydeligt Resultat.

Fra *Bernstein* tog jeg til en anden Kollega for at indhente yderligere Informationer. Jeg fandt ham ene og i en meget ophidset Stemning. Han havde lige erfaret, at Fru *Dr.* var bleven arresteret i Gaar Aftes, og at Kriminalpolitiet havde beslaglagt hendes Mangfoldiggørelsesmaskine og i Forbindelse dermed vistnok ogsaa vigtige Lister m. m.

Paa Maskinen, som ved en Officers Hjælp under Haanden var anskaffet til den af Gehejmeraad Witting m. fl. startede illegale Korrespondance, havde hun efter Strejkendes Opfordring i disse Dage trykt Flyveblade. Der var Folk ude for at indhente nærmere Oplysninger. Den Arresteredes Mand var for Tiden Soldat i Krefeld, men stod lige for Hjempermittering; nu vilde han rimeligvis blive holdt tilbage. Korrespondancen var endnu ikke udsendt, men Listerne over Modtagerne var affattede.

Hauptmann v. *Beerfelde* havde i Aftes meddelt ham, at det færdigtrykte Oplag af Fyrst Lichnowskys Brochure i Gaar var bleven beslaglagt i Trykkeriet. Det var kun lykkedes at redde ganske enkelte Eksemplarer.

Dittmann skal i Morgen for Krigsretten. *Haase*, som skal forsvare ham, er meget pessimistisk, da Krigsretten er uregnelig. Han regner med, at den kan idømme *Dittmann* flere Aars, ja indtil 10 Aars Tugthus. Hans Forbrydelse bestaar i, at han, efter at *Ebert* i Forvejen havde talt, har holdt en Tale i Treptow Park, som han sluttede med, at Strejken skulde opretholdes. Under denne Tale faldt der et Skud, som, efter hvad det er lykkedes at konstatere, blev affyret af en Tilhænger af Fædrelandspartiet.

Betjentene havde ogsaa lagt Haand paa *Ledebour* for at arrestere ham, men han truede dem med al Landsens Ulykker, hvis de vovede at røre ham som Rigsdagsmand, og i deres Forfjamskelse lod de ham gaa. *Scheidemann* var faktisk bleven slaaet af Politiet.

Mens vi talte sammen, kom en ung Arbejder og bad om at faa Flyveblade til Uddeling blandt de Strejkende. Min Kollega maatte erklære, at han ikke havde Flyveblade, og heller ikke vidste, hvor der fandtes nogle, da alle Trykkerier var under Politibevogtning. Paa Spørgsmaalet om, hvorledes Stemmningen var i Arbejderkredse, svarede Manden: „I de store Fabriker fast og god, i de smaa daarlig, fordi man savner Parolen. Folk ved ikke, om de skal arbejde eller ej. Han fortalte, at Arbejderraadet paa et hemmeligt, af ca. 200 Tillidsmænd i Gaar Aftes besøgt Møde havde vedtaget, at Arbejdet ikke skulde genoptages Mandag. Kun én Tillidsmand havde haft en anden Opfattelse, men straks erklæret, at han vilde bøje sig for Flertallet. *Ebert* og *Scheidemann*, som havde deltaget i Mødet, havde begge stemt for ikke at genoptage Arbejdet.

I Eftermiddag skulde Arbejderraadet atter samles, denne Gang udenfor Berlin.

Af de Flyveblade, der er bleven udbredt under Strejken, indeholder ét et Brev fra en af de dødsdømte og henrettede Matroser. Der blev paa Grund af Mytteriet paa Flaaden fældet to Dødsdomme, og desuden idømt 400 Aars Tugthus.

Imidlertid kom en af de udsendte Tillidsmænd tilbage. Han var ogsaa synlig nervøs og ophidset. Det var ikke lykkedes ham at indhente bestemte Oplysninger om Fru, men nu havde han sendt en snild Dame til hendes Hjem. Min Kollega forlod os for at gaa hen til Dr. *Cohn* og *Haase* for at faa en af dem, som begge er Sagførere, til at overtage hendes Forsvar. Fra *Haase* vilde han gaa til Gehejmerraad *Witting*.

Vi fortsatte Samtalen efter hans Bortgang. Han fortalte, at der om Fredagen havde staaet et formeligt Slag i Köpenikerstrasse. Politiet havde stukket gamle aktive Underofficerer i Betjentenes Uniformer. De Strejkende havde haft et Tab af 16, Politiet af 10 Døde. Jægerne var bleven udkommanderede, men havde skudt i Luften. Desværre havde nogle unge Strejkende i deres Forbitrelse kastet Sten efter Soldaterne.

Arbejderne var i det hele yderst forbitrede. „Vi behandles jo som Hunde,“ havde en gammel Arbejder sagt til Tillidsmanden. „Skal vi optage Arbejdet igen, nej — det kan der ikke være Tale om.“

Jeg tog derfra for at spise til Aften. Restaurationerne var overfyldte med Folk, men tomme for Mad. Man hjalp sig med det tynde Øl. I den 4. Restauration, som jeg opsøgte, fik jeg omsider Plads, men spiselig Mad var der ingen af.

Aabenraa d. 16. Februar 1918.

Den 4. Februar rejste jeg hjem. Den 8. Februar var jeg i Haderslev for at træffe Aftale med „Dannevirke“s Redaktion om et Pressemøde i Flensborg. I de følgende Dage var jeg i Sundeved og flere Steder, hvor jeg drøftede Situationen med vore Tillidsmænd.

Berlin d. 18. Februar 1918.

I Dag rejste jeg atter til Berlin for at deltage i Finansudvalgets Forhandlinger. I Altona traf jeg sammen med Froh-

me og Waldstein, i Hamborg med Stubbe og Stolten, og rejste videre med dem til Berlin.

I Hamborg, sagde *Stubbe*, havde der strejket 25,000 Arbejdere. Strejken var bleven Førerne paatvunget. Misfornøjelsen var meget stærk. Frohme og Stolten stod, som Samtalen viste, iøvrigt meget langt til højre, og havde endnu ikke opgivet Troen paa Tysklands Sejr. Ved Ankomsten til Berlin fandt jeg Hotellet fuldt besat. Det er agrarisk Uge, og der var ikke en eneste Plads ledig, skønt jeg havde telegraferet Dagen før. Sammen med en Herre fra Rhinprovinsen fik jeg fat i en Droske, og vi kørte saa ud for at faa Husly. I Nærheden, vidste vi fra Portieren, var alle Hoteller overfyldte. Vi kørte derfor længere ud og holdt for ved 24 Hoteller, inden det lykkedes os at faa et Dobbeltværelse i et lille sølle Hotel højt oppe i Norden.

Berlin d. 19. Februar 1918.

Min Forespørgsel angaaende Censurforholdene blev i Dag opbraabt i Rigsdagen. Paa Rigskanslerens Vegne erklærede Oberst *Weiss*, at naar der var paalagt de danske Blade i Nord-slesvig visse Indskrænkninger, hvad Rigskansleren var vidende om, saa var det paakrævet af militære Sikkerhedsgrunde. Af de danske Blade havde kun „Hejmdal“ i Aabenraa indgivet Klage til den øverste militære Befalingshavende angaaende Censurens Haandhævelse. Under 8. Februar 1918 var de berettigede Besværinger bleven afhjulpne ved denne Befalingshavendes Afgørelse.

Berlin d. 21. Februar 1918.

I Dag er jeg endelig kommen tilbage til „Fürstenhof“. I Aftes spiste jeg hos „Traube“. Jeg havde taget Plads ved et længere Bord, hvor der allerede sad tre Herrer. Da jeg noget efter saa op, tog en fjerde Herre Plads lige overfor mig — det var *Loretz*.

Vi fornyede Bekendtskabet og kom snart i en interessant Samtale, som vi senere fortsatte i et andet Lokale, hvor vi kunde tale uforstyrret sammen.

Loretz meddelte mig i Samtalens Løb, at *Erzberger* i den senere Tid er bleven meget pessimistisk. Han er meget betænkelig ved det polske Spørgsmaals Udvikling og regner med store Vanskeligheder i Rusland.

Amerikanernes omfattende Forberedelser tyder paa, at de vil gøre en stor Indsats. I Svejts har Erzberger erfaret, at de med megen Energi har anlagt en firesporet Bane fra Calais til Belfort, og at de nu er i Færd med at bygge en ottesporet Bane fra Bordeaux nordpaa.

Tyrkiets Stilling betragter Erzberger som overordentlig vanskelig. Der er Hungersnød i store Dele af Landet og findes allerede 250,000 Desertører i Lilleasien. Stemningen er meget tysk fjendtlig og giver Anledning til megen Bekymring. Inden vi skiltes, traf vi Aftale om, at vi vil mødes næste Lørdag.

Finansudvalgets Forhandlinger har ikke været fortrolige i denne Uge, og derfor heller ikke bragt noget af Betydning udover, hvad der kan læses i de offentliggjorte Referater.

Berlin d. 24. Februar 1918.

Efter Aftale mødtes jeg i Dag med *Loretz*. Han er af den Mening, at Tyskland foreløbig har opgivet den store Offensiv i Vest, fordi Fremmarchen i Øst kræver mange Tropper, og man ikke kan løse begge Opgaver samtidigt. I Rusland synes man nu at ville lægge Beslag paa muligst store Panter. I Vest vil man maaske nøjes med at opkaste en Slags kinesisk Mur. Der er i Flandern truffet Foranstaltninger til at oversvømme store Strækninger i Tilfælde af, at de Allierede skulde bryde frem. Frankrigs indre Forhold, sagde *Loretz*, er desværre meget gunstige for Tyskland, thi heftige indre Kampe mellem fremstaaende Politikere afleder Opmærksomheden fra Fronten.

Han sagde, at *Erzberger* vedvarende var meget betænkelig ved det polske Spørgsmaals Udvikling. Dertil bemærkede jeg, at *Erzbergers* Indflydelse efter min Mening i Øjeblikket var trængt noget tilbage. *Gröber* trænger sig atter stærkere frem og er paany Partiets Ordfører i de vigtigste Spørgsmaal. Mit Indtryk er, at *Erzberger* ikke længere føler sig vel, og det samme gælder om *Fr. Naumann*. Det hænger vistnok sammen med, at Regeringens polske Politik, som de hidtil har støttet, har lidt fuldstændigt Skibbrud.

Berlin d. 25. Februar 1918.

I Dag arbejdede jeg ene hjemme til henimod Middag, var saa en Tur i Rigsdagen og arbejdede atter hjemme et Par

Timer om Eftermiddagen. Derefter gik jeg ud til *Eduard Bernstein*, som maa holde sig inde i denne Tid, da han lider meget af Ischias. Bernsteins Artikel om Strejken i Berlin var bleven undertrykt af Censuren i Budapest. Han betonedede atter stærkt Betydningen af „Wiener Arbeiterzeitung“s skarpe tyskfjendtlige Holdning. *Victor Adler* havde foretaget en meget betydningsfuld Svingning.

Hr. *v. Gerlach* havde været hos ham om Formiddagen, og han omtalte ham atter med megen Respekt. Han var en af de faa konsekvente borgerlige Politikere, der vilde give baade Elsass-Lothringerne og Polakkerne Selvbestemmelsesret.

Jeg blev og drak Te. Bernstein fandt, at *Ebert* havde bevæget sig ret stærkt imod venstre i den sidste Tid, og var enig med mig i, at *Noske* er den af de socialdemokratiske Rigsdagsmænd, der drager stærkest imod højre, og er ret farlig, fordi han ikke i samme Grad som Dr. *Lensch* og *Hänisch* er en Enspændernatur. Jeg fik under Samtalen stærkt Indtryk af en voksende Modsætning mellem Bernstein og Haase paa den ene Side og Ledebour og hans Folk paa den anden.

Ud paa Aftenen traf jeg tilfældigt Dr. *Stein* (Russeren *Rubin*stein). Han saa meget mørkt paa Forholdene i Rusland. Fra første Færd af har han, som før nævnt i disse Dagbøger, været en skarp Modstander af Lenin og *Trotzki*. I talrige Artikler og Mand og Mand imellem har han advaret imod deres Politik, til Dels under stærk Modsigelse af tyske Politikere. „Hvad den tyske Politik nu begaar i Rusland,“ sagde han til mig, „vil bestemme Ruslands Politik i det næste Aarhundrede. Tyskerne forregner sig, naar de gaar ud fra, at der findes betydelige Kornforraad i Ukraine. Hvad der findes, og noget findes der, ligger saaledes, at det ikke er transportabelt. Man gør derfor Regning uden Vært.“

Berlin d. 26. Februar 1918.

I Dag traf jeg i Rigsdagen *Kulerski*, som forestillede mig for Fyrst *Lobitsky*, Medlem af Herrehuset. De var begge nedslaaede, fordi den polske Politik, som de har sat deres Lid til, er ramlet sammen. „Det er frygteligt,“ sagde *Kulerski*, „alt ligger nu i Skaar, vi har ikke mere at vente af Tyskland.“ De vilde i Forbindelse med *Erzberger* og Fr. *Naumann*. Fyrsten lod en Tjener gaa ind med sit Kort til *Erzberger*, men Tjeneren kom tilbage med den Besked, at *Erzberger* ikke hav-

de Tid! Han vilde øjensynlig undgaa en Samtale, thi Forhandlingerne i Salen var paa dette Tidspunkt meget interesseløse. Jeg skaffede dem saa Forbindelse med Naumann. Polakkerne var meget ophidsede og Prælat *Stychel*, om hvem Dommes i sin Tid sagde til mig: „Er heisst Stychel und er ist stichel,“ viste atter, at dette Ord er ret rammende, idet han gav den herskende Forbitrelse og Misstemning særdeles kraftigt Udtryk. Dette fremkaldte et heftigt Svar fra *Fehrenbach*, under hvis Tale Erzberger synligt nok var meget ilde tilpas.

Baade Grev *Hertling* og *v. Payer* talte i Dag i Rigsdagen. Dagen bliver maaske en Mærkedag i flere Henseender. Hvad Rigskansleren sagde om Belgien var betydningsfuldt og kan blive Udgangspunktet for nye Forhandlinger. Vicekansler *v. Payers* Tale betegner et absolut Brud med de Konservative. Det saa næsten en Tid lang ud til at Hr. *v. Graefe*, som stod ved Siden af mig nedenfor Talerstolen, vilde gaa haandgribelig til Værks imod ham.

Efter Mødet traf jeg i Foyeren, hvor Medlemmerne samledes i ivrigt diskuterende Klynger, atter *Udgiveren* af „Nieuwe Rotterdamsche Courant“, som Dr. van Blankenstein i Gaar gjorde mig bekendt med paa „Hotel Fürstenhof“. „Hvad Hertling sagde om Belgien,“ ytrede jeg til ham, „forekommer mig at være af virkelig Betydning.“ „Ja“, svarede han, Hr. *v. d. Busche-Haddenhausen* sagde i Forgaars til mig i Udenrigsministeriet, at hvis Lloyd George ikke forstaa, hvad Hertling denne Gang siger om Belgien, saa vil han simpelthen ikke forstaa ham.“ Dr. van Blankenstein, som var til Stede, ytrede Lyst til at tilbringe en Aften sammen med mig, da han havde meget at fortælle. Han havde faaet baade Fyrst Lichnowskys og Mühlons Skrifter, saa der maa alligevel være bjerget en Del Eksemplarer fra Beslæglæggelsen.

Berlin d. 27. Februar 1918.

I Dag havde jeg en længere Forhandling med nogle af mine polske Kolleger. I Østerrig, fortalte *Seyda*, hersker der i vide Kredse ligefrem revolutionære Stemninger. Polakkerne har nu aabent sluttet sig til Tjekkerne og Sydslaverne og er traadt i den skarpeste Opposition til Regeringen. Dertil kommer Arbejderpartiets Svingning, som Bernstein gentagne Gange har paapeget. Den har skærpet Socialdemokratiets Op-

position, hvad der blandt andet giver sig Udtryk i, at de nægter enhver videre Krigskredit. *Stychel*, som holdt en overordentlig skarp Tale forleden, udtalte sig atter ved denne Lejlighed paa en ligefrem voldsom Maade og gav ligesom flere andre polske Kolleger skarpt Udtryk for den i polske Kredse herskende dybe Misstemning.

Berlin d. 28. Februar 1918.

I Dag fik jeg Besøg af Dr. *Holger Forchhammer*, som paa den russiske Regerings Vegne som Læge fører Tilsyn med de sanitære Forhold i de russiske Fangelejre i Tyskland. Han bor her paa Hotellet, opsøgte mig i Aftes ved 10-Tiden paa mit Værelse, og i en Samtale, som varede til Kl. 1, meddelte han mig mange interessante Oplysninger. I Dag var han i Rigsdagen med mig, senere spiste vi Frokost sammen hos Kaptajn Ramm. Derfra gik jeg tilbage til Rigsdagen, hvor *Erzberger* i en lang, overordentlig betydelig Tale i 2 Timer fængslede hele Huset fra yderste Venstre til yderste Højre. Talen kan bedst karakteriseres som en kraftig Appel til Samling om Rigsdagens Juliresolution. Den virkningsfulde Tale gav Centrum et Ryk imod Venstre og Socialdemokraterne et Ryk imod Højre. Da han sluttede, fulgtes jeg med Dr. *Blunck*, som var meget optaget af Talen, ud i Foyeren. „De savner en Mand som *Erzberger* i de Frisindedes Rækker,“ sagde jeg. „Ja —“ svarede han nølende, „men lad os nu afvente *Naumanns* Tale.“ „*Naumann* har ikke sine Ben plantede saa fast i Virkeligheden og spænder heller ikke saa vidt som Politiker,“ svarede jeg. „Siden *Eugen Richters* Dage har De ikke haft en saa betydelig Parlamentariker som *Erzberger* i Deres Rækker.“ Dr. *Blunck* indrømmede det, skønt noget modstræbende. „Ulykken er,“ svarede han, „at de fleste af os er altfor meget optagne af andre Ting, medens *Erzberger* koncentrerer alle sine Evner og al sin Energi paa Politiken.“ „Ja, og saa er han i Besiddelse af et fint politisk Instinkt, af en stor taktisk Evne, af en beundringsværdig Kundskabsfylde og af en umaadelig Arbejdskraft,“ tilføjede jeg.

Eduard Bernstein opsøgte mig senere i Rigsdagen for at forære mig „*Dantons Død*“ af *Büchner*, trykt paa fint Bøttepapir og forsynet med nogle egenhændigt skrevne venlige Ord til mig. Han saa meget lidende ud og gik tungt, støttet paa en Stok.

Berlin d. 4. Marts 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger. Paa Dagsordenen stod *Udenrigsministeriet*. I de danske Blade for Søndag Morgen havde jeg lige før Mødet læst „*Svenska Telegrambureau's Meddelelse om, at Tyskland havde bebudet Aalandsøernes Besættelse*, og at den svenske Regering havde nedlagt Indsigelse derimod. Jeg oversatte Telegrammerne og gav dem til Dr. David og Ledebour. Før Udvalget gik over til Dagsordenen, forlangte Ledebour Ordet for at lade Meddelelsen gaa videre med en Forespørgsel til Udenrigsministeriet om, hvorvidt Meddelelsen, som var bleven undertrykt af den tyske Censur, var rigtig. Endvidere spurgte han om, hvorvidt den af Pichon i det franske Kammer meddelte Depeche fra Rigskansleren til den daværende tyske Gesandt i Paris Hr. v. Schön om Verduns og Toul's Udlevering var rigtig.

Dr. *Fehrenbach*, om hvem Hr. v. Trampeczynski i Fredags efter hans skarpe, af Aviserne refererede Sammenstød med Stychel erklærede, at han forberedte sig til at blive Grev Hertlings Efterfølger som Rigskansler, søgte at hindre en Diskussion om disse Spørgmaal, men efter en længere Forretningsordensdebat besluttede Udvalget at stille dem til Diskussion.

Understatssekretær *v. d. Busche* erklærede da, at Ekspeditionen til Finland, som var bleven besluttet efter den finske Regerings Raab om Hjælp, nødvendiggjorde *Oprettelsen af en Etappestation paa Aalandsøerne*. Sverrig havde først nedlagt Indsigelse imod Aalandsøernes Besættelse, men senere affundet sig med Sagen, og der var derfor ikke længere Fare for en Konflikt med Sverrig.

Prins *Schönaich-Carolath* udbad sig Oplysninger om, hvorvidt den i det franske Kammer fremdragne Depeche om Udleveringen af Verdun og Toul virkelig var ægte.

Haase krævede Oplysninger om, hvad der krævedes af Rumænien og nedlagde Protest imod Interventionen i Finland. Understatssekretæren havde udtalt, at Sverrig havde „affundet“ sig med Forholdene. Dette kastede et skarpt Strejflys over Situationen. „Det er en stor Ulykke for Tyskland,“ sluttede han, „at Regeringen vedvarende rejser Mistemning imod os til alle Sider.“

Dr. *David*: Vi er ligeledes meget betænkelige ved det finske

Foretagende. Det er en Aktion af stor politisk Rækkevidde. Vi staar ikke her overfor en enkelt Regering, men overfor to store finske Partier, som kæmper om Magten. Med hvilken Ret blander vi os i disse indre Kampe. Hvilket statsretsligt Grundlag har vi derfor? Hvad her tilsigtes, er i Virkeligheden langt mere end militære Operationer.

Toul-Depechen er meget beklagelig. Det bør imidlertid fastslaas, at den er uden Betydning for Skyldsspørgsmaalet, da den ikke er bleven udført.

Overfor Fyrst Lichnowskys og Mühlons Skrifter, som spredes i stadig videre Kredse, synes Regeringen vedvarende at ville spille Strudsens Rolle. De er nu kendt i alle Kredse Landet over, og Regeringen kan derfor ikke vedvarende hylle sig i Tavshed.

Rieszer: Ifølge de sidste Efterretninger, som er naaede hertil fra Petersborg, erklærer Russerne, at de har været nødsagede til at underskrive alt, hvad man forelagde dem i Brest-Litowsk uden i Forvejen at læse Fredstraktaten. Det er helt nødvendigt, at der her straks udstedes et kraftigt Dementi. Det undrer mig, at det ikke allerede er sket. Tilsyneladende tager Regeringen sig særligt af Kongen af Rumænien. Man vil tydeligt nok bevare Tronen for ham. Dette er det tyske Folk helt uforstaaeligt.

Gothein: Mine Venner og jeg staar, hvad Finland angaar, med vore Sympathier paa Hvidgardisternes Side, men vi holder det for urigtigt at blande os i Finlands indre Kampe. Toul-Depechen har berørt os yderst pinligt. I Rumænien maa Tyskland i Henhold til tidligere afsluttede Traktater træde i Skranken for Jødernes borgerlige Ligeberettigelse.

Ebert: Vi protesterer energisk imod den finske Aktion. Baade med Henblik paa det finske Socialdemokrati og paa Foretagendets Virkning i Sverrig.

En høj Generalstabsofficer greb her ind i Debatten og meddelte, at Hærledelsen lagde den største Vægt paa, at Forhandlingerne om Aalandsøernes Besættelse og den forestaaende finske Ekspedition behandlede som strengt fortrolige.

Dr. *Fehrenbach* foreslog derpaa at behandle Forhandlingerne som strengt fortrolige.

Dr. *David:* Vi nedlægger bestemt Indsigelse imod, at Forhandlingerne skal behandles som fortrolige. Det officielle svenske Telegrambureau har udsendt den Depeche, der ligger

til Grund for Forhandlingerne. Alverden er altsaa underrettet. Kun den tyske Rigsdag maa som sædvanlig ikke faa noget at vide om Begivenheder, som er af indgribende Betydning for vort Fædrelands Fremtid. Det er ganske meningsløst her at tale om militære Interesser.

Gothein sluttede sig til Dr. David. Ved Afstemningen vedtoges det derefter med alle Stemmer mod 3 Konservative, at Forhandlingerne ikke skulde betragtes som fortrolige.

Haase: Der tales om at slutte Fred med *Finland*. Hvorledes er det muligt, vi har jo slet ikke været i Krig med Finland.

Understatssekretær *v. d. Busche*: Aalandsøernes Besættelse har endnu ikke fundet Sted. Der er kun Tale om Oprettelse af en Etappestation. Rumæniens Vederlag vil for en stor Del bestaa i Forpligtelsen til at levere os Korn og Petroleum. Dobruscha vil blive afstaaet til Bulgarien, og Ungarn vil faa sine Grænser berigtigede.

Fr. Naumann: Der paastaas, at denne Grænseberigtigelse ogsaa vil omfatte Petroleumsdistriktet.

Understatssekretær *v. d. Busche*: Grænseberigtigelsen gaar, saa vidt jeg ved, ikke saa vidt.

Berlin d. 6. Marts 1918.

I Rigsdagen holdes der nu efter min Tilskyndelse et godt Udvalg af skandinaviske Blade. Da jeg i Dag kom hen i Rigsdagen, saa jeg, at de sidste danske Aviser indeholdt vigtige Efterretninger om Virkningerne af Tysklands Indgriben i Finlands indre Anliggender. Udenfor Finansudvalgets Sal traf jeg *Scheidemann* og henledte hans Opmærksomhed herpaa. Da han var meget interesseret, tilbød jeg paany, at jeg hver Morgen vilde oversætte de vigtigste af den tyske Censur undertrykte Telegrammer i den skandinaviske Presse til Brug for Partiet, hvis det stillede mig en Stenograf, som tillige kunde skrive paa Maskine, til Raadighed. Han drøftede Sagen med *Ebert*, og de modtog Tilbudet med Tak. I Morgen Kl. 9¹/₂ kommer der en Stenograf, og jeg skal til den Tid have de nyeste Aviser læst, saa Arbejdet kan begyndes og være afsluttet, før Finansudvalget begynder sine Møder.

Berlin d. 7. Marts 1918.

I Morges gik jeg tidligt hen i Rigsdagen for at læse de nyeste skandinaviske Blade. Kl. 9¹/₂ kom en ung Dame, præsæn-

terede sig som Frk. Wissel, Datter af Rigsdagsmand Wissel, der for nogle Aar siden som Arbejdersekretær i Lübeck hjalp mig med Oprettelsen af Vælgerforeningens Arbejdersekretariat, og stillede sig til min Disposition. Vi gik op paa mit Arbejdsværelse, og Arbejdet gik flinkt fra Haanden. Hun viste sig meget dygtig og stenograferede lige saa hurtigt, som jeg kunde læse Efterretningerne paa Tysk. I Løbet af en Timestid var vi færdige, og hun gik derefter ind paa Skrivestuen og nedskrev Efterretningerne efter Stenogrammet. Der forelaa i Dag en Del vigtige Efterretninger, blandt andet af „Socialdemokraten“s Korrespondent, Marius Wulf.

Da Forhandlingerne i Finansudvalget, hvor den de Wendelske Sag stod under Debat, ikke var af særlig Interesse for mig, fulgte jeg en Opfordring af *Kulerski*, som atter er i Berlin, til at drøfte den politiske Situation med ham i et Udvalgsværelse.

Kulerski, som staar langt til højre og hidtil har ført haarde Kampe imod de polske Nationaldemokrater, erklærede, da vi var paa Tomandschaand, straks lidenskabeligt, at alle Polakker nu er enige. Han gav Ludendorff og Hindenburg og — som deres specielle Repræsentant i Øst — General v. Hoffmann Skylden for den for Polen ugunstige Vending, som Forholdene har taget med Fredsslutningen i Brest-Litowsk. Lille Aarsag — stor Virkning: „General Hoffmann er,“ fortalte han, „gift med en Datter af en rig Jøde med Navn Stern. To af denne Dames Søstre er gift med højadelige Polakker. Disse to polske Svogre har altid set General v. Hoffmann over Hovedet og sat ham til Side. Han har simpelt hen været Luft for dem, og det har krænket ham dybt. Derfor hader han disse Svogre, og dette Had har han nu overført paa Polakkerne.“ — I Modsætning til disse Generaler roste han meget stærkt General Beseler. „En klog Mand,“ sagde han „som forstaar Stillingen og er en sand Velsignelse for os.“

Napiaralski, som staar endnu længere til højre end Kulerski, er, fortalte han, som Følge af Freden i Brest-Litowsk paany traadt i skarp Opposition til Regeringen. „Ja, *alle Polakker*,“ gentog han, „er nu enige, men det er sørgeligt, at vi altid kun er enige i *Negationen!*“

„Freden, som nu er sluttet i Øst,“ fortsatte han, „kan kun opfattes som en Forberedelse til nye Krige, og i Længden vil Tyskland ikke kunne modstaa hele Verden, til Slut vil det

trække det korteste Straa." I Samtalens Løb meddelte han mig endnu, at den polske Finansminister Steczkowski, som snart vilde blive Ministerpræsident, var rejst sammen med ham til Berlin.

Berlin d. 8. Marts 1918.

Da jeg i Morges sammen med Frk. Wissel arbejdede paa mit Værelse i Rigsdagsbygningen, blev jeg telefonisk op-raabt af *Scheidemann*. Han spurgte, om der i Dag forelaa noget vigtigt, da han i saa Fald gerne vilde have det snart, fordi han i Løbet af Formiddagen skulde have en vigtig For-handling med Rigskansleren. Jeg svarede, at det foreliggende Stof var ret vigtigt, idet det blandt andet indeholdt et Inter-view, som en dansk Korrespondent i Finland havde haft med Udenrigsminister Sirola. Da Frk. Wissel kunde læse det efter Stenogrammet, vilde vi straks komme ned i Foyeren udenfor Finansudvalgets Sal, hvorfra han talte. Vi gik ned og fandt ham i en ophidset men tillige nedtrykt Sindsstem-ning. Frk. Wissel læste Stenogrammet op, og jeg tilføjede forskellige Oplysninger, da han ikke var rigtig orienteret. „Vi skal i Formiddag have en vigtig Konference med Rigskansleren,“ sagde han. „Forinden skal jeg have en fortrolig Sam-tale med *v. Payer*, som jeg venter i dette Øjeblik.“

Jeg gik ind i Finansudvalgets Sal. *Hoch* holdt en overor-dentlig skarp Tale imod Voldsfreden med Rumænien. Dr. *Cohn* sekunderede ham med heftige Angreb paa Formuekon-fiskeringerne og Likvidationerne i Bukarest.

Dr. *David* sad og arbejdede ved et Sidebord. Han saa meget lidende ud. Jeg gik hen til ham og gjorde ham opmærksom paa Sirolas Udtalelser. Han bad om at faa dem hurtigst mul-igt af Hensyn til Konferencen med Rigskansleren, da Stil-lingen var meget alvorlig. Jeg lovede at skaffe dem og gik ud for at hente, hvad Frk. Wissel allerede havde renskrevet.

I Foyeren mødte jeg Vicekansler *v. Payer*, som gav mig Haanden og spurgte, hvordan det gik. Imidlertid kom *Scheide-mann*, og efter at de havde vekslet et Par Ord, lod han en Tjener kalde paa Ebert og David. De trak sig derpaa alle fire tilbage til et Udvalgsværelse for fortroligt at drøfte Stillingen, inden Konferencen med Rigskansleren skulde finde Sted.

Jeg gik derefter til Frk. Wissel, fik Udenrigsminister Si-rolas Udtalelser renskrevne og sendte en Tjener ind til Dr.

David med dem. En Timestid efter kom Dr. David tilbage til Udvalget. Scheidemann, Ebert og Payer gik derimod til Rigs-kansleren og deltog ikke i Mødet i Dag.

Artiklerne, som *Cohen, Reuss*, har skrevet i „Vossische Zeitung“ imod den russiske Fred, og *Hermann Wendel* i „Frankfurter Volksstimme“ med Opfordring til at stemme mod den nye Krigsbevilling, har vakt megen Opsigt i Rigsdagen. Den Stemning, de har givet Udtryk, spores i vide Kredse. Da Efterretningerne om Fredsslutningen i Brest-Litowsk indløb, hejstes der saaledes næsten ingen Flag her i Berlin. Da jeg ved Middagstid gik ned ad Unter den Linden, saa jeg kun 3 Flag. Indenrigsministeriet, Kultusministeriet og andre offentlige Bygninger stod med tomme Flagstænger. Men saa kom „B. Z. am Mittag“ med Meddelelse om, at *Kejseren befalede, at der skulde flages!* Da jeg Kl. 3 gik tilbage, havde Indenrigsministeriet pareret Ordre og faaet Flaget ud, men paa Rigsdagsbygningen blev Flaget trods Kejserens Ordre ikke hejst. Rigsdagen demonstrerede. Ud over Byen saas kun ganske faa Flag, og saaledes var Stemningen vistnok over hele Riget. End ikke Tyskerne i Nordslesvig synes at have været begejstrede for denne Voldsfred. „I Haderslev var Flagningen,“ skriver „Schleswigsche Grenzpost“ bittert, „saaledes meget sørgelig, hvis der overhovedet kunde tales om Flagning.“ Billedet synes overalt at være det samme: Ingen Begejstring — Ængstelse for Tilbageslaget, det kendetegner Stemningen.

Berlin d. 10. Marts 1918.

Jeg fik i Dag et Aktstykke tilsendt, som viser, hvorledes Orlovsansøgninger fra Nordslesvigere vedvarende behandles af de militære Myndigheder. En Næringsdrivende fra Haderslev har under Henvisning til sin gamle Mor og til sin Forretning, som kræver hans Nærværelse i en kort Tid, ansøgt om at faa Orlov til Haderslev, efter at Militærmyndighederne kun havde givet ham Orlov til Flensborg. Ansøgningen er derefter af Militærmyndighederne sendt til Politiforvaltningen i Haderslev, som fortroligt meddeler, at der ikke foreligger Trang til en saadan Orlov, da Ansøgeren ikke „er pletfri i politisk Henseende.“ Derfra er Ansøgningen gaet til Militær-Politikontoret i Flensborg, som ligeledes fortroligt meddeler 1) at Ansøgerens Navn ikke findes i Kartoteket, 2) at Ansøgnin-

gen bør sendes videre til Regimentet til indgaaende Undersøgelse af hvad der foreligger imod Ansøgeren, undertegnet af en Kriminalinspektør. Derefter er Ansøgningen gaaet videre til Bataillonon i Haderslev, og af en Feldwebel forsynet med følgende Notits: „B. skal være af udpræget dansk Sindelag, og der bestaar Mistanke om, at han er virksom i tysk-fjendtlig Retning. Bevismateriale foreligger ikke. Om der foreligger virkelig Trang, kan ikke bedømmes herfra, da det ikke er os bekendt, af hvad Art de Forretninger er, som han skal udføre for sin Mor i Gram.“

Militærmyndighederne nægtede derefter Ansøgeren Orlov, Ansøgningen, forsynet med ovenstaaende Notitser, fik han under Haanden udleveret af en Kammerat, som var Skriver, og i hvis Værgе den var. Efter hvad Politisekretæren i Haderslev senere oplyste var alt, hvad der i politisk Henseende blev anført imod Ansøgeren, at han i 1914 har givet nogle sultne russiske Fanger et Par Stykker Brød! Saa hensynsløst behandles vedvarende danske Sønderjyder, som har staaet i Fronten i henved 4 Aar!

Berlin d. 12. Marts 1918.

I Rigsdagens Foyer traf jeg i Dag Dr. *Breitscheid*, som har faaet Orlov fra Fronten af Hensyn til hans Kandidatur i Oberbarmin-Kredsen. Han klagede over, at Valgagationen var overordentlig vanskelig. Regeringen og Militæret lægger alle mulige Hindringer i Vejen for Afholdelse af Møder, og det kniber meget med at faa Flyveblade trykte.

Da jeg mødte *Wendel* i Læsesalen, takkede jeg ham for hans Artikel i „Volksstimme“ og betegnede den som et Ord i rette Tid. „Desværre nytter den ikke,“ svarede han, „Regeringen fortsætter i samme Skure, og det gaar stadigt“ — han gjorde en nedadgaaende Haandbevægelse. Vi kom i Tale om Forholdene paa Balkan, som han kender nøje, da han har rejst meget dernede, har gode Forbindelser og læser baade Serbisk og Bulgarsk. „Kulturelt set,“ sagde han, „er Bulgarene et Kunstprodukt fra 1878. Før den Tid taltes der kun om en sydslavisk Stat. Sprogforskellen er kun en Dialektforskel, som ikke er større, end at de to Folk forstaa hinandens Sprog. I Makedonien er det ofte et rent Tilfælde, om en Person opfattes som en Bulgar eller som en Serber. I Dobrusha, som

Bulgarerne nu ynder at betegne som et bulgarsk Land, er de absolut i født Mindretal, mens Rumænerne danner et stærkt Flertal. Han viste sig atter i Dag som en af de faa Tyskere, hvis Sympathi er med Serberne, og som har meget ringe Tanker om Bulgarerne.

I et Hjørne af Salen stod en Gruppe, som drøftede den russiske Fred. Vi sluttede os til Gruppen, og *Cohen*, Reuss og *Wendel* bearbejdede ivrigt deres Partifæller for at faa dem til at stemme imod Freden. „Stemmer vi for den,“ sagde *Wendel*, saa er vore Dage som stort politisk Parti talte, saa degraderer vi os selv til et Fagforeningsparti, som ganske vist ogsaa kan have visse Opgaver at løse, men som aldrig vil faa større politisk Betydning.“ „Ingen vil herefter kunne tro os,“ sekunderede *Cohen*, „hvis vi stemmer for Freden. I de nevtrale saavel som i de fjendtlige Lande vil de saa med Rette kunne sige om os, at vi siger et, men gør et andet. Vi kan ikke vedblivende finde os i Alt.“

Under Samtalen oplystes det iøvrigt, at den socialdemokratiske Partiledelse i Aften skal have vigtige Forhandlinger med Rigskansleren.

Indenfor den socialdemokratiske Fraktion er Stemningen ellers, saa vidt jeg kan bedømme det, overvejende for at fortsætte den hidtilværende Taktik ved at stemme saavel for Freden som for den nye Krigsbevilling. *Fr. Stampfer*, som staar paa dette Standpunkt, sagde i Dag til mig, at det var meget bittert, men efter hans Mening uundgaaeligt. Det kom, fandt han, ikke saa meget an paa selve Handlingen som paa dens Virkninger. Og fra dette Synspunkt set var det nødvendigt at stemme med Flertalspartierne for at holde dem sammen. Han saa meget lidende og overanstrengt ud, ledte selv Samtalen hen paa Dr. Breitscheid og beklagede meget, at de nu stod i Kampstilling imod hinanden.

Kollega *Carstens* meddelte mig i Fortrolighed, at der i Svejts føres hemmelige Forhandlinger om Fredsmulighederne. *Conrad Hauszmann* er rejst derned for at deltage i Forhandlingerne. Offensivens Udsættelse stod efter hans Mening i Forbindelse dermed. Iøvrigt troede han ikke, at Forhandlingerne vilde føre til noget. „Vi maa regne med mindst et Aars Krig endnu, Hanssen,“ sagde han, „og det ender sikkert med, at vi alle bliver fattige Folk.“

Fyrst Lichnowskys Skrift er nu udkommen i Stockholm,

fortalte man i Dag i Rigsdagen, og det vil snart være udbredt i alle krigsførende Lande.

Paa Socialdemokraternes Fraktionsmøde havde Rigsdagsmand *Heine*, fortalte en socialdemokratisk Kollega mig, meddelt, at *Mühlon* forleden havde haft en interessant Samtale med *Helfferich*. „Storindustrien kan,“ havde *Helfferich* sagt til ham, „være ganske rolig, hvad den indre Orientering angaar. Ingen tænker for Alvor paa større Ændringer i den nuværende Samfundsorden.“ „Hvad da Socialdemokratiet?“ havde *Mühlon* spurgt. „Overfor det behøver vi kun at henvise til Fædrelandet,“ svarede *Helfferich*, „saa beroliger det sig hurtigt!“

Bernstein, som nu atter er rask, var i Dag i Rigsdagen. Han fortalte mig, at Fyrst *Lichnowskys* og *Mühlons* Skrifter en af de første Dage vil blive indkastet i Diskussionen saavel i Finansudvalget som i Plenum.

Berlin d. 13. Marts 1918.

I Finansudvalget gav Grev *Roedern* i Dag nogle Meddelelser om den finansielle Stilling. Indtil den 1. Marts 1918 har Krigen kostet Tyskland 104 Milliarder Mark, dertil kommer Laanene til Tysklands Forbundsfæller, af hvilke Tyrkiet har faaet 2,4, Østerrig-Ungarn 3,4 og Bulgarien 1 Milliard Mark. Regnes disse Laan med, er der ialt udgivet 110,8 Milliarder Mark til den 1. Marts 1918. I de enkelte Maaneder har Krigen kostet fra 3—4,2 Milliarder Mark. Han mente, at Højdepunktet nu var naaet, hvad de maanedlige Udgifter angik.

Sammen med *Nis Nissen* deltog jeg efter Indbydelse af den frisindede Fraktion i en Fællesspisning i Anledning af, at Landdagsmand *Dietrich* fra Thorn fyldte 70 Aar.

Efter at Bordet var hævet, havde jeg en interessant Samtale med Landdagsmand *Oeser*, som jeg altid har staaet paa en fortrolig Fod med, men nu sjældent træffer, da han ikke længere har Sæde i Rigsdagen. Jeg vidste, at *Michaelis* havde opfordret ham til at indtræde i Ministeriet, men at han havde nægtet at overtage en Portefølje, og spurgte ham af hvad Grund.

„Fordi *Michaelis* ikke havde et bestemt Regeringsprogram,“ svarede han. „Jeg forhandlede med ham i 2 Dage, men det var mig ikke muligt at udfinde, hvad Politik han egentlig vilde føre. Jeg undsløg mig derfor og raadede ham til at tage

Schwander med den Motivering, at det især vilde gøre et godt Indtryk, at han var en født Elsass-Lothringer. I Frankrig finder man som bekendt en Mængde Elsass-Lothringer i de højeste Stillinger. Da jeg senere drøftede Sagen med *Schwander*, var han betænkelig, fordi han er født udenfor Ægteskab, og hans Mor endnu lever. Han vilde helst være fri, fordi han var bange for, at dette vilde vække stærkt Anstød i de Kredse, hvori han maatte bevæge sig som Minister.

Jeg gik da paany til *Michaelis* og meddelte ham, hvordan Sagen stod. *Michaelis* svarede, at dette Forhold ikke var ham ubekendt, men at han mente, at det ikke var til Hinder for *Schwanders* Indtræden i Regeringen. Da jeg meddelte *Schwander* dette, opgav han sine Betæneligheder og overtog Stillingen.“

„Hvorfor traadte han atter saa hurtigt tilbage?“ spurgte jeg videre.

„Fordi hans Nerver var ødelagte,“ svarede *Oeser*. „Han var helt overanstrengt, kunde ikke sove her i Berlin og frygtede for, at han vilde klappe helt sammen, inden Debatteerne i Rigsdagen begyndte. Naar han traadte saa tidligt tilbage, var det af særligt Hensyn til, at hans Efterfølger kunde faa Tid til at arbejde sig ind i Sagerne, inden Rigsdagen traadte sammen.“

„Hvorfor begynder Offensiven paa Vestfronten ikke?“ spurgte jeg, „er den maaske opgivet?“ „Nej,“ svarede han, „kun militære Grunde er afgørende, hvad Udsættelsen angaar. Offensiven vil bryde løs, saa snart alle Forberedelser er trufne. Hærledelsen regner denne Gang bestemt med, at vi vil bryde de Allieredes Front og naa langt frem. Det betragtes som afgjort, at Paris og Kanalhavnene vil falde under det første Stormløb. Dermed er vi ude i Bevægelseskrigen. Men da den lange Positionskrig efter Hærledelsens Mening gør en vis Træning nødvendig, inden Bevægelseskrigen kan føres, øves Tropperne for Tiden bag Fronten med dette for Øje.“

Vi talte videre om Stillingen paa Vestfronten. Han mente, at Amerikanerne endnu kun havde 300,000 Mand i Frankrig. Det var sandsynligt, at Hærledelsen vilde rette det alvorligste Stød imod dem, da de sikkert vilde være lettest at rende over Ende.

Hvad Belgien angik, var han enig med mig om, at Tyskland nu maatte opstille et ganske klart og utvetydigt Program. Kun mente han, at Regeringen samtidig maatte kræve, at de

Allierede opstillede et klart Program med Hensyn til de tyske Kolonier og til Englands Planer med Mesopotamien og Palæstina.

Oeser ventede vigtige Afgørelser i disse Dage. Især paa Lørdag i Tilslutning til Finansudvalgets Behandling af Østspørgsmaalene. Talen gled ind paa Finland og Skandinavien, og jeg lagde ham i Forbindelse dermed *det nordslesvigske Spørgsmaal* paa Sinde og betegnede dets Løsning paa Grundlag af Selvbestemmelsesretten som den nødvendige Forudsætning for et godt Forhold mellem Tyskland og Skandinavien. I Forbindelse dermed refererede jeg tidligere Samtaler om Nordslesvig, som jeg havde haft med *Fr. Naumann*, *Dr. Neumann-Hofer* og andre liberale Førere. Oeser udtalte, at han ogsaa holdt det nordslesvigske Spørgsmaals fredelige Løsning paa Grundlag af Selvbestemmelsesretten for ønskelig. „Tiden til at handle,“ fortsatte han, „er nu inde for Dem. Naumanns Indflydelse er momentant svækket, men jeg vil indtrængende raade Dem til hurtigst muligt at tale med *Scheidemann* og *Erzberger* om Sagen. De sidder for Tiden med en meget stor Indflydelse. Jeg holder det for rigtigst, at De træffer bindende Aftaler med dem, før Offensiven bryder løs. Tidspunktet til at handle er der; er Offensiven først gennemført, vil en Overenskomst være langt vanskeligere.“

Vi fortsatte Samtalen. Jeg meddelte ham, at Gehejmeraad *Witting* for nogen Tid siden havde sagt til mig, at *Grev Hertling* fra første Færd af havde forskrevet sig til Generalerne. „Det tror jeg ikke,“ svarede han, „men Ulykken er, at Regeringen i Stedet for at inklade sig i Drøftelse med Generalerne hidtil nærmest kun har staaet stram for dem. Med *v. Payers* Indtræden i Regeringen er dette bleven bedre. Han taler principielt ganske aabent med Generalerne om alle Spørgsmaal og søger at faa dem til at forstaa Flertalspartiernes Standpunkt.“

Vi skiltes ad. Jeg opsøgte *Nis Nissen*, meddelte ham ganske kort, at Oeser havde givet mig vigtige Meddelelser og aftalte med ham, at vi skulde mødes i Morgen Formiddag for indgaaende at drøfte den foreliggende politiske Situation, og derefter fatte vore Beslutninger.

Mine polske Kolleger stadfæstede i Dag, at der, som Aviserne har meddelt, er truffet en foreløbig Overenskomst mellem Flertalspartierne og de polske Aktivister om et nyt polsk

Program. Der er opnaaet Enighed om, at den nuværende tysk-polske Grænse skal anerkendes fra begge Sider. Regerings-distriktet Cholm skal om muligt atter indlemmes i Polen, som skal have en bred Korridor ind til Rusland. Det nye selvstændige Polen skal derefter søge Tilslutning til Centralmagterne. Den polske Fraktion har lovet de polske Aktivister, at den ikke vil agitere imod denne Ordning.

Berlin d. 14. Marts 1918.

I Formiddags mødtes jeg efter Aftale med *Nis Nissen* for nøje at overveje Oesers Forslag. Jeg refererede ham Samtalen, og vi drøftede derefter indgaaende Situationen. Ingen af os delte Oesers Optimisme, hvad den forestaaende Offensiv angaar. Vi regner med, at der er langt flere amerikanske Tropper paa Vestfronten, og at de Allieredes Stilling i det hele er langt bedre og stærkere, end man for Tiden antager her i Berlin. Vi kom derfor til det Resultat, at vi *ikke* vil følge Oesers Forslag om at træde i Forbindelse med Partiførerne for at rejse de nordiske Spørgsmaal. Vi fandt, at der var saa meget mindre Grund til det, da det kun vilde være muligt at rejse Aalandsspørgsmaalet for Tiden.

I Eftermiddags aflagde jeg *Loretz* en Visit paa hans Kontor i Erzbergers Residens. Jeg fandt ham travlt sysselsat. Et Par Medarbejdere fik netop Instrukser. Den italienske Udgave af „La Paix“ laa i Korrekturaftryk foran ham paa Bordet. Han overrakte mig Eksemplarer af Bladets fire Udgaver og af hans Korrespondance, men bad mig om ikke at omtale Sagen, da ingen Udenforstaaende vidste, hvor Korrespondancen blev trykt.

Han meddelte mig i al Fortrolighed, at *Erzberger*, efter hvad han i Dag havde meddelt ham, i de sidste Dage daglig havde forhandlet med *Hertling* for at presse ham til at opgive sin Passivitet og træffe vigtige Afgørelser. Men Hertling er bleven en gammel Mand, havde han sagt, han kan ikke blive færdig med at fatte de nødvendige Beslutninger.

Loretz var iøvrigt enig med mig om, at Annektionisterne for Tiden har stærk Vind i Sejlene. Folkets brede Masse staar bag dem, tilføjede han, fordi deres Politik er saa letfattelig og egoistisk.

Vi aftalte, at vi skulde mødes Lørdag og tilbringe Aftenen sammen.

Berlin d. 15. Marts 1918.

I Gaar foretoges Rigsdagsvalget i Oberbarmin, hvis Repræsentant Stadthagen for nogen Tid siden er afgaaet ved Døden. Kandidaterne var *Breitscheid* og *Wissel*. Dr. Breitscheid er min Ven, med Wissel, hvis Datter arbejder sammen med mig som Partiets Stenograf, staar jeg paa en god Fod, siden jeg i Aarene før Krigen under hans Vejledning studerede de tyske Arbejdersekretariater. Dr. Breitscheid har i denne Valgkamp haft Vind og Vejr imod sig, intet Dagblad og mange Genvordigheder fra Myndighedernes Side. Wissel har haft en velredigeret Presse og hele Fagforeningsapparatet til sin Raadighed. Resultatet er, at Wissel har faaet 28,000, Dr. Breitscheid 18,000 Stemmer, men da der er afgivet godt 10,000 Stemmer paa de borgerlige Partier, skal der foretages Omvalg.

Mens jeg sad i Rigsdagens Læsesal og læste „Berliner Tageblatt“s Artikel om Valget, kom *Landsberg* hen til mig og sagde: „Det er et fortjent Nederlag! En Mand af Dr. Breitscheids Støbning og med hans store omfattende Intelligens maa ikke stille sig paa det Standpunkt, at et stort Parti i kritiske Tider surmulende kan trække sig tilbage i en Krog og erklære, at det ikke vil spille med. Hvis vi ikke spiller med, vil det gaa langt værre, end det nu gaar.“

„Det er muligt,“ sagde jeg, „men galt gaar det ogsaa nu.“ „Det er rigtigt,“ svarede han, „galt gaar det, men det vil sikkert gaa meget værre, hvis vi trækker os tilbage fra Flerpartierne. Den umiddelbare Følge deraf vilde være, at den nuværende Regering maatte vige Pladsen for Militærdiktaturet. Saa vil vi først faa Sammenbrudet udadtil, — dernæst indadtil. Men det vil vi ikke, dertil har vi dog Tyskland for kørt, og derfor vil vi vedvarende spille med.“

Saaledes er Stemningen — trods Kritiken fra Cohen, Wendel og flere — indenfor Partiets Spidser.

Da jeg noget efter traf *Bernstein*, spurgte jeg ham, hvad han sagde til Valgresultatet. „Jeg var forberedt paa det,“ sagde han, „efter Krigen 1870—71 mistede vi alle Valgkredse, kun Bebel, der som den flittige, fremadstræbende Smaaahaandværker havde været de Liberales Kæledægge, hævdede sit Mandat. De anede den Gang endnu ikke, hvad der boede i ham. Saaledes kan det gaa os igen. Men dertil er der kun en Ting at sige: Vi maa kæmpe videre.“

„I England,“ vedblev han, er der et stort Varehus, hvor man kan købe alt, lige fra hvide Elefanter til Synaale. En Dag, da Chefen sad paa sit Kontor, fordybet i sine Regnskabsbøger, meldtes der pludselig, at der var Ild i Huset. Uden at undersøge Brandens Opkomst og Farlighed nærmere, gav han sig straks til at tegne det nye Hus, som han vilde bygge, naar Branden havde raseret det gamle. Saaledes maa vi ogsaa tage det.“ — Han viste mig derpaa et engelsk Vittighedsblad med en Tegning af Rademacker: Trotski staaende foran en glubende Tiger, bortkastende sin Riffel, idet han sagde: „Saa dit Bæst, nu har jeg nedlagt mine Vaaben, hvis du nu gør mig Fortræd, saa protesterer jeg overfor Alverdens Kulturnationer.“ — Han fandt Billedet meget rammende.

Dr. *David* kom til mig og bad mig om at holde ham løbende underrettet om Forholdenes Udvikling i Finland ved hurtigst muligt at meddele ham alt, hvad jeg læste i den skandinaviske Presse. Han lagde især Vægt paa at faa Kendskab til alle Efterretninger om Voldsomheder og Grusomheder, øvede af Hvid-Gardister, fordi de tyske Regeringskredse var meget ensidigt informerede, og vedvarende klemte ham med Rædselsefterretninger om Rød-Gardisterne. Jeg har derefter gennemført Bladene fra de sidste Dage og tilstillet ham en Del Depecher i Oversættelse.

Berlin d. 16. Marts 1918.

Før Finansudvalget i Dag begyndte sine Forhandlinger, førtes der i Udvalgsværelset livlige Samtaler om Fyrst Lichnowskys og Dr. Mühlons Skrifter. *Cohen* udtalte, at Dr. David nu betragtede sin Bog om, hvem der bærer Skylden for Krigen, som „erledigt“. Der herskede Enighed om, at Fyrst Lichnowskys Meddelelser om den østerrigske Protokol var særligt graverende. Men samtidig betonedede man fra flere Sider, at Krigens sande Aarsager laa langt dybere.

Paa Dagsordenen stod *Udenrigspolitikken*. Formanden gav straks Ordet til Vicekansler *v. Payer*: Fyrst Lichnowskys Skrift er dateret August 1916. Det er udbredt uden Forfatterens Minde og mod hans Vilje. Fyrsten hævder, at det drejer sig om personlige Optegnelser, som ikke har været bestemte til Offentliggørelse, men til Opbevaring i Familiearkivet til Retfærdiggørelse overfor hans Efterkommere. Han

har ladet enkelte personlige Venner læse Skriftet. En af dem, Gehejmeraad Richard *Witting*, har udlaant det til en Officer i Generalstaben, Hauptmann *v. Beerfelde*, som tog 12 Afskrifter af det og sendte det til fremstaaende Personer i det offentlige Liv, deriblandt Kronprinsen, Rigskansleren, Udenrigsministeren, Erzberger, Scheidemann og flere Parlamentarikere. Da dette er sket uden Fyrstens Vidende, har han ikke kunnet hindre Udbredelsen. I et Brev til Rigskansler Michaelis beklager han den meget. Fyrsten er afskediget, og da han ikke har handlet af ond Vilje, har Regeringen taget Afstand fra at rejse Sag imod ham.

v. Payer polemiserede derefter imod Skriftet. Denne Del af hans Tale er refereret nøjagtig i den offentliggjorte Beretning om Udvalgets Forhandlinger. Derpaa fortsatte han: Dr. Mühlons Skrift er udgaaet i Brevform, til hvem det er skrevet, vides ikke. Sandsynligvis er det fra først af bestemt til at læses af et større Antal Personer. Dr. Mühlon skildres af alle som en Mand, der sikkert ikke har villet skade sit Fædreland. I Skriftet forsøger han at eftervise, at Tyskland er Skyld i Krigen.

Dr. Mühlon refererer i sit Skrift først en Samtale med Dr. Helfferich, som han senere har meddelt Krupp, der i denne Anledning har givet ham forskellige Meddelelser. Opfordret til at udtale sig om de Ytringer, der tillægges ham, har Dr. Helfferich svaret: „Forfatteren har tillagt mig Ytringer, som jeg ikke er fremkommen med paa dette Tidspunkt. Min Hukommelse maatte svigte mig, hvis jeg ikke, støttet paa mine Erfaringer under Forhandlinger med engelske og franske Statsmænd, havde faaet den Opfattelse, at der var Fare for et voldsomt Sammenstød. Dette kan jeg have udtalt, det øvrige er fri Fantasi.“

Krupp har, anmodet om en Udtalelse, svaret: „Dr. Mühlon udtraadte af vor Direktion, fordi hans Nerver var angrebne. Hans Motiver er sikkert kun patriotiske. Jeg husker, at jeg, støttet paa Ytringer af Kejseren, paa det givne Tidspunkt betragtede Stillingen som saa alvorlig, at vi maatte træffe Forberedelser til en kommende Krig. Dette kan jeg ogsaa have givet Udtryk overfor Dr. Mühlon. Men den Kendsgerning, at jeg lod min Lystyacht sejle til England i de sidste Dage af Juli, viser, at jeg til det sidste troede, at Krigen vilde kunne undgaas.“

v. Payer søgte derefter at paavise, at Dr. Mühlons Paa-stande, selv hvis Helfferichs og Krupps Udtalelser var rigtigt gengivne, dog var falske. Iøvrigt talte Sandsynligheden paa dette Tidspunkt for, at vi stod foran en stor Krig, og det var derfor forstaaeligt, at Mænd som Helfferich og Krupp havde draget Konsekvenserne deraf.

Efter Krigens Udbrud var Dr. Mühlon traadt i Udenrigsministeriets Tjeneste. Han havde især været virksom i Rumænien, men ogsaa andre Steder i Udlandet. I 1917 skrev han et Brev til Bethmann-Hollweg, hvori han meddelte, at han nedlagde sine Tillidshverv og trak sig tilbage fra Statstjenesten, fordi han havde mistet al Tillid til, at Tysklands ledende Statsmænd vilde Freden. Siden da har han opholdt sig i Svejts. Han er nervesvækket og nu under stærk Indflydelse af pacifistiske Kredse.

Gröber: Fyrst Lichnowsky er, forekommer det mig, en Mand, som er grebet af en sygelig Ærgerrighed. (Han søger at bevise dette med Citater af Skriftet.) Her maa man spørge: Hvorledes har man kunnet vælge en saadan Mand til vor Repræsentant i London? (Stærk Tilslutning) og dette tilmed i en kritisk Tid, hvor vi alle vidste, at vi drev henimod en stor Katastrofe.

Dette er Hovedspørgsmaalet. At Brochuren vil skade os, er klart, det kommer man ikke udenom, og jeg er forbavset over, at man ikke har rejst Sag imod Fyrsten. Faktisk har han dog ikke blot skrevet Brochuren, men ogsaa udbredt Afskrifter af den til sine nærmeste Venner. Der bør derfor rejses Sag imod ham. Og hvorledes staar det med den Officer, der har udbredt den? (Tilraab: „Han er frikendt!“) Der bør anlægges en Straffesag imod ham. Skal vore Forhandlinger i Dag holdes indenfor fire Vægge? Jeg siger nej. Efter at Skriftet er udbredt, skylder vi Offentligheden en Meddelelse om vore Forhandlinger om det. Jeg holder en officiel Imødegaaelse af Skriftet for uundgaaelig.

Scheidemann: Krigens Grundaarsager maa efter min Mening søges i Imperialismen. Om den paa et givet Tidspunkt kunde have været undgaaet, har selvfølgelig for en stor Del været afhængig af de Menneskers Egenskaber, der da sad i de ansvarlige ledende Stillinger. Vi har endnu ikke tilstrækkeligt Grundlag til at kunne afgøre Skyldspørgsmaalet. Her maa vi først og fremmest kræve, at den tyske Hvidbog, som

er den tarveligste af de hidtil offentliggjorte brogede Bøger, suppleres.

Det er ikke vor Pligt at forsvare Regeringen, men efter at disse Skrifter er udbredte i store Mængder, er det vor Pligt at undersøge, hvad der i Virkeligheden er sandt af de Meddelelser, som de bringer. Det er ret mærkeligt, at Regeringen paa Forhaand siger, at der ikke findes ond Vilje hos Forfatterne. Hvorfor dog? En Arbejder, som ikke er saa dannet, vilde straks faa nogle Aars Tugthus.

Fyrst Lichnowskys Skrift er allerede for Aar og Dag siden bleven udbredt i Tyskland. Jeg har saaledes efterhaanden faaet fem forskellige Udgaver af Skriftet tilsendt. Efter at det nu ogsaa er udbredt i Udlandet, er vi nødt til at sysselsætte os med det. Det er mig ufatteligt, at det tyske Diplomati omfatter Mænd af saa ringe Kvaliteter, Mænd, som bedømmer Situationen saa naivt som Fyrst Lichnowsky. Fyrsten omtaler alle vore Diplomater — sig selv naturligvis undtaget — som Faarehoveder. De fremmede Diplomater præsenteres derimod alle som udmærkede og fremragende Mænd. Vore Repræsentanter i Udlandet har været direkte blamable i flere Tilfælde. Jeg behøver blot at nævne Luxdorff og Fyrst Lichnowsky. Saa snart Krigen er afsluttet, og det maa ske hurtigst muligt, er det paatvingende nødvendigt, at vi gennemfører indgribende Reforme i vor udenrigspolitiske Tjeneste.

Dr. Müller-Meiningen: Hele Materialet har i flere Maander været kendt i Udlandet. Man har blot villet afvente det rette psykologiske Øjeblik, før man offentliggjorde det. Det er meget godt, at det nu er sket. Dommen over Fyrst Lichnowskys Handlemaade har været tilintetgørende, men dermed er Sagen ikke endt. Han var vor Gesandt i London, ja, mere end det. I min parlamentariske Ungdom henviste man altid til ham som kommende Rigskansler. Han blev betragtet som et af de lyseste Hoveder indenfor Diplomati og værdsat meget højt.

Jeg beklager, at Dr. Mühlons Skrift vedvarende udbredes i utallige Eksemplarer fra Svejts og betoner, at han i Modsetning til Fyrst Lichnowsky ikke har undskyldt sin Handlemaade. Jeg er vedvarende klippefast overbevist om, at Kejseren, Kansleren og det helt overvejende Flertal af det tyske Folk i 1914 har villet opretholde Freden.

Dr. Stresemann: Lichnowsky forherliger paa en ganske uværdig Maade den engelske Imperialisme. Jeg har spurgt

Michaelis, mens han var Rigskansler, om hvad der vilde ske med Forfatteren af dette Skrift. Svaret lød: „Der vil ikke blive skredet ind imod ham.“ Ve den, der i en anden Stilling havde gjort noget lignende. Vi kræver imidlertid, at en Mand, som beklæder en af Rigets højeste Stillinger, drages til Ansvar for sine Handlinger. Fyrst Lichnowsky har ikke blot skrevet Brochuren, men ogsaa laant den ud saa længe, at der har været god Tid til at tage Afskrift af den. At han efter at dette er sket faar Lov til at offentliggøre Artikler i tyske Blade, maa gøre det daarligste Indtryk i Udlandet.

Hvad skal der nu ske? Jeg vil ønske, at Vicekanslerens Udtalelser offentliggøres, eller at der i hvert Fald offentliggøres en Beretning om vore Forhandlinger. Vi er alle enige om at betragte Skriftet som et Makværk, lad os derfor ikke vige tilbage for den fulde Offentlighed.

Hvad Mühlön angaar, vil jeg blot betone, at Helfferich ikke var Statsmand, men kun Bankdirektør, da han fremsatte de refererede Udtalelser.

Graefe: Udvalgets enstemmige Fordømmelse af Fyrst Lichnowskys Optræden er det eneste Lyspunkt. Jeg har især glædet mig over Scheidemanns Udtalelser. Hvilke Konsekvenser skal vi nu drage? At tilsløre Sagen er betænkeligt. Der maa ikke opstaa Mistanke om, at der tages Hensyn til Persons Anseelse. Fyrst Lichnowskys Forhold giver Grund til Sagsanlæg. Undlader man at skride ind imod ham, vil det vække megen Misstemning. Jeg spørger med Gröber: Hvem har i en kritisk Tid sat denne Mand paa en saa vigtig Post? Ansvar falder paa Rigskansleren. Vi har længe før Krigen bekæmpet Lichnowsky, mens adskillige af dem, der i Dag har angrebet ham haardt, før har hørt til hans Beundrere, fordi han er Demokrat. Det bør ikke glemmes.

Hvad Skriftets Udbredelse angaar, er det oplyst, at Gehejmeraad Witting har laant Skriftet af Forfatteren og derefter imod givet Løfte laant det ud til Hauptmann v. Beerfelde. Ansvar for Skriftets Udbredelse falder derfor i første Linje paa Hr. Witting, og det maa antages, at han ogsaa har tilvejebragt de til Skriftets Udbredelse nødvendige Midler.

Det er ikke utænkeligt, at Fyrst Lichnowskys Standpunkt er bleven delt af hans daværende første Legationsraad, Statssekretær v. Kühlmann. I hvert Fald ved jeg ikke, om Udenrigsministeriet i Virkeligheden staar saa afvisende overfor

Lichnowskys Politik, som Debatten kunde give Indtryk af. Iøvrigt bør Angrebet ikke begrænses til Lichnowsky, men udvides til Systemet. Grundulykken er efter min Mening, at Gesandterne ikke kan gøres ansvarlige. Affatter de ikke deres Beretninger saaledes, som man ønsker det i Wilhelmstrasse, faar de Misstemningen at føle, og dette paavirker selvfølgelig deres Beretninger. I Modsætning hertil maa den tidligere herværende belgiske Gesandts Indberetninger betragtes som mønstergyldige. Vore Gesandter er sikkert ikke saa udygtige, som det ofte har Udseende af, men Systemet er forfejlet. Hvad Udbredelsen angaar, skal jeg endnu bemærke, at det er et paafaldende Sammentræf, at den falder sammen med Urolighederne i Berlin. Af Hensyn til de mange Rygter, der er i Omløb, holder jeg det for nødvendigt at behandle Sagen i fuld Offentlighed.

Gamp: Vi har i Aar og Dag klaget over Diplomatiets, men det bliver ikke bedre, før vi ordner Forholdene saaledes, at Valget af Diplomater ikke er begrænset til en lille snæver Kreds.

Graefe har allerede peget paa den Mand, der er Skyld i Udbredelsen: Maximilian Hardens Broder, Gehejmerraad *Richard Witting*. Hvorledes Witting har skaffet Penge til Udbredelsen, er mig en Gaade. Men det er ønskeligt, at Straffedommeren giver ham en ordentlig Huskeseddel. At Udenrigsministeriet ikke allerede er skredet ind imod Fyrst Lichnowsky er et grovt Fejlgreb.

Haase: Debatten er bleven koncentreret paa Personerne Lichnowsky og Mühlön, men den har ikke naaet sit egentlige Formaal, at skaffe Klarhed over de Forhold, som de to Personer har omtalt. Dette vil kun kunne opnaas ved, at Rigskansleren forelægger os samtlige Noter. Saa længe det ikke er sket, er Ordskiftet uden Betydning, og en objektiv Bedømmelse umulig. Jeg foreslaar derfor, at Udvalget opfordrer Rigskansleren til at forelægge os alle Noter vedrørende disse Forhold.

v. Payer: Der er fra flere Sider antydnet, at Regeringen bør rejse Sag imod Fyrst Lichnowsky. Vi har imidlertid ingen Interesse af at skaffe Skriftet videre Udbredelse gennem en ny Proces. Vi har under Sagens Overvejelse holdt det for nødvendigt at undersøge, om en Domfældelse for Landsforræderi er mulig efter den bestaaende Ret. Udenrigsministeriet har forelagt Rigsjustitsamtet dette Spørgsmaal. Svaret gaar ud

paa, at en Domfældelse ikke er mulig. Svaret paa et videre Spørgsmaal, om en Domfældelse paa Grundlag af Straffelovens § 89 er mulig, er ligelydende. Hvad en Disciplinærsag endelig angaar, da er den ikke mulig, fordi Fyrst Lichnowsky allerede var udtraadt af Statstjenesten, da han skrev Brochuren.

Der er endvidere bleven spurgt, om det ikke var muligt at rejse Sag imod Officeren, som har udbredt Skriftet. Gehejmeraad Witting har under et Forhør i August 1917 udtalt følgende: „Jeg kender Fyrst Lichnowsky og deler hans Opfattelse af Tysklands Skyld i Krigen. Jeg har laant hans Skrift og var mig bevidst, at jeg kun havde faaet det til personlig Information. Men da Fyrsten ikke forlangte det tilbage, beholdt jeg det. Under en Samtale med Hauptmann v. Beerfelde, der var mig bekendt som en tapper, patriotisk sindet Officer, der med Hæder har ført en Bataillon under Krigen, kom jeg til at nævne Skriftet. Dreven af en uimodstaaelig Trang til at søge Sandheden, bad han mig om at laane det. Og jeg laante ham det da under Henvisning til dets fortrolige Karakter. Dagen efter fik jeg det tilbage, uden at Hauptmann v. Beerfelde meddelte mig, hvad Brug han havde gjort af det. Noget senere meddelte han mig, at han af patriotiske Grunde havde taget Afskrifter af Brochuren og udsendt disse Afskrifter til militære Foresatte, forskellige Civilmyndigheder og nogle aktive Politikere. Jeg har derefter udtalt min alvorlige Misbilligelse overfor Hauptmann v. Beerfelde.“

Payer fortsatte derpaa: Der er bleven rejst Sag imod Hauptmann v. Beerfelde. Han blev arresteret, anklaget, men frikendt af to Krigsretter. Efter Udvalgets Opfordring vil vi nu rejse en Straffesag imod ham.

Regeringen er ogsaa af den Mening, at det er nødvendigt offentlig at imødegaa Skriftet med et Modskrift eller en Redegørelse, muligvis i Form af et Referat af Forhandlingerne i Dag. Men Regeringen maa indtrængende fraraade Sagens Behandling i Plenum, da det ikke er muligt forud at beregne, hvor Debatten saa ender.

Understatssekretær v. *Stumm* polemiserede først imod Graefes Angreb paa Diplomatiets og udtalte derpaa: Vi har gentagne Gange overvejet, om det ikke var rigtigt at udgive en udvidet Hvidbog. En saadan er nu under Forberedelse, men jeg kan endnu ikke sige, naar den vil udkomme.

Dr. *Oscar Cohn*: Den tyske Hvidbog er den tarveligste af alle, ingen af de brogede Bøger har flere Huller. Det er paa høje Tid, at den nu omsider, langt ind i det 4. Krigsjaar, bliver suppleret.

Hauptmann v. Beerfelde har udbredt Fyrst Lichnowskys Brochure, fordi han under Krigen havde erfaret, at der var en dyb Kløft mellem de officielle Beretninger og de faktiske Tildragelser. Der kan ikke være Tvivl om, at hans Motiver har været af ren ideel Art.

Under Forhandlingerne i Krigsretterne erklærede Hauptmann v. Beerfelde offentlig, at Chefen for Efterretningssvæsenet, Oberstløjtnant *Nicolai*, havde løjet infamt. Hr. v. Beerfelde blev frikendt af to Krigsretter, men der er mærkværdigt nok ikke sket noget i Anledning af hans ærekrænkende Sigtelser imod Oberstløjtnant *Nicolai*!

Scheidemann: Jeg ønsker ingen Proces, hverken imod Fyrst Lichnowsky eller Hauptmann v. Beerfelde, men jeg konstaterer overfor den Kendsgerning, at der ikke er rejst Sag imod dem, at Arbejdere i de sidste Maaneder er bleven idømt 4, 6, ja 10 Aars Tugthus, fordi de har udbredt Flyveblade.

Hr. v. Beerfelde er utvivlsomt en Fanatiker. Han lider baade af religiøs og af national Fanatisme og er aabenbart nervesvækket. Efter at han er bleven frikendt to Gange, maa jeg indtrængende fraraade, at der rejses Sag imod ham.

Mødet hævedes. Da vi gik ud af Salen, meddelte *Wurm* mig, at der paany er udbrudt Strejke i Wien. Brødrationerne er bleven nedsat til 125 Gram. I Jernbaneværkstederne hviler Arbejdet. Arbejderne er bleven transporterede ind i Værkstederne af Soldater, men de vægrer sig ved at arbejde.

Berlin d. 18. Marts 1918.

I Dag havde jeg indbudt *Loretz* til Middag paa „Hotel Fürstenhof.“ Efter at vi havde drøftet den politiske Situation, ledte jeg Samtalen hen paa hans personlige Forhold, og han fortalte mig da følgende: Han er Elsasser og har midt i Halvfjerdserne, seksten Aar gammel, opteret for Frankrig. Alle Elsassere hyldede den Gang Revanchetanken. Hans Far var imidlertid død, og Overformynderiet nægtede ham Udvantringstilladelse. Saa gik han over Grænsen uden Forlov.

I Frankrig uddannede han sig til Journalist, og fra 1881

af havde han Ansættelse ved „Figaro“. I 1887 udgav han i Frankrig en i Tyskland udkommen Brochure om den kommende Krig. Dette bragte ham i Forbindelse med General *Boulanger's* Adjudant og senere Svigersøn, gennem hvem han ogsaa blev bekendt med Generalen. Aaret efter overtog han Stillingen som *Boulangers Privatsekretær*, en Stilling, som han derefter beklædte i flere Aar.

General Boulanger var, sagde han, ikke Politiker, ellers vilde han med Lethed have kunnet gøre Statskup, thi 400 franske Generaler havde erklæret, at de vilde marchere, naar han kommanderede. Fra alle Sider strømmede der uden Opfordring Penge ind til ham. Der var Dage, hvor han modtog indtil 400,000 Francs.

General Boulanger, fortalte han videre, var en ualmindelig smuk Mand, Damerne tilbad ham. Hans Frue blev uden Grund skinsyg, og det førte til en Skilsmisse. Derefter knyttede han en Elskovsforbindelse med en anden Dame, — Madame Boune-main, som han tilbad. Med hende tog han til England og i 1891 til Bryssel. Her blev hun brystsyg, og efter seks Ugers Forløb døde hun. Dette tog han sig overordentlig nær. Kort efter skød han sig paa hendes Grav paa Kirkegaarden i Ixelles. Dermed var hans Samarbejde med Generalen ophørt.

Loretz har derefter været Medarbejder ved forskellige store franske Blade. I de sidste 13 Aar har han repræsenteret først „Le Matin“ og senere „Le Journal“ i London. Da han som udvandret uden Tilladelse ikke har kunnet blive løst af sit tyske Statstilhørsforhold, har han heller ikke kunnet blive naturaliseret i Frankrig. Han har altid indtaget et udpræget oppositionelt Standpunkt, og har for Presseforseelse afsonet en flere Maaneders Fængselsstraf sammen med Jules Guide og andre bekendte Mænd, deriblandt Karl Marx's Svigersøn. Han har staaet i personlig Forbindelse med mange betydelige, baade engelske og franske Statsmænd, og specielt ogsaa staaet i nær Forbindelse med det engelske Hof.

Den tidligere franske Indenrigsminister *Malvy* synes at være hans skarpeste Modstander for ikke at sige Dødsfjende. Han skildrede ham som en udygtig, letlevende og samvittighedsløs Statsmand. Derimod roste han *Clemenceau* og *Ribaud* som hæderlige, indsigtfulde og energiske Personligheder. „Clemenceau,“ sagde han, „har ingen Fornødenheder. Han bryder sig hverken om Vin eller Kvinder. Han drikker Vand.

Men han elsker Frankrig, og han vil ofre alt for dets Ære. Og Frankrig vil ikke give efter. Det kan De stole sikkert paa. Det vil fortsætte Kampen til det yderste.“

Briand, som han ligeledes kender nøje, skildrede han som en meget veltalende, men ikke særlig kundskabsrig Mand. Hans Udviklingsgang betegnede han som typisk for mange franske Politikere. Han er den unge, af smaa Forhold fremgaaede Advokat, der begynder langt til venstre for at vinde frem, bliver skolet og selskabelig afslebet af Halvverdenens intelligenteste Damer, gør Karriere, og derefter langsomt bevæger sig imod højre.

Da Kongen og Dronningen af England før Krigen vilde besøge Frankrig, fortalte Loretz videre, dannedes der forskellige Komitéer, som hver paa sin Vis vilde hædre Kongeparret. Loretz satte sig i Spidsen for en saadan Komité, og indsamlede en betydelig Pengesum. En berømt fransk Kunstner gav efter hans Anmodning Udkast til et Kunstbroderi, som indeholdt en symbolsk Fremstilling af Ententen. Broderiet blev udført af Frankrigs dygtigste Kræfter i denne Branche, og blev bestemt til en Foræring til Dronningen. Til Kongen blev der samlet en Bog, som indeholdt alle Ententen vedrørende Dokumenter med de paagældende Statsmænds Underskrifter i Faksimile og indbundet i kunstnerisk udført Sølvbind. Begge disse kostbare Foræringer skulde efter Komitéens Bestemmelse ved en Frokost i Paris overrækkes Kongeparret af Loretz.

Da Malvy, som paa dette Tidspunkt var Indenrigsminister, og hvem Loretz havde angrebet meget stærkt, fik Nys om Sagen, lod han Loretz stævne, for at han kunde afgive Oplysninger om sit Statstilhørsforhold. Og da Loretz ikke var fransk Statsborger, forpurrede han Sagen. Foræringerne blev senere overrakt Kongeparret, men Fjendskabet mellem Loretz og Malvy blev uddybet, og noget efter opstod der en ny Malvy-Konflikt, i hvilken Loretz tog fremragende Del.

Da Krigen kort efter udbrød, hævnedes Malvy sig ved at lade Loretz internere som Udlænding i en fransk Fangelejr, og her sad han indespærret i det første Krigsjaar. Hans ældste Søn var paa dette Tidspunkt i England. Hans Hustru og deres fem Børn overraskedes af Krigen under et Besøg hos Slægtninge i Tyskland.

I det andet Krigsjaar blev det bestemt, at alle over 55 Aar gamle Civilfanger skulde sættes paa fri Fod. Loretz blev da

løsladt, men samtidig udvist til Svejts. I Fangelejren havde han stiftet Bekendtskab med Rigsdagsmand, Dr. Pfeiffers Broder, hvem han havde lovet at skrive til hans Mor, naar han var ankommen til Svejts, for at meddele hende, hvorledes det gik hendes Søn. Han skrev Brevet og blev indbudt til hendes Hjem i Pfalz, hvor han stiftede Bekendtskab med Rigsdagsmand Dr. Pfeiffer, der atter bragte ham i Forbindelse med sin Ven og nære Meningsfælle, *Erzberger*.

Loretz staar paa det Standpunkt, at Krigen rimeligvis vil ende som et parti remis. Den ene Part vil ikke kunne kaste den anden til Jorden. Tysklands Styrke undervurderes af de Allierede, og ligesaa omvendt. Kampen kan gaa videre i Aarevis, og hele Evropa vil i saa Fald ødelægges under Krigen Svøbe. For at faa Krigen afkortet, gælder det derfor om at forberede Freden ved at sprede Oplysning om de virkelige Forhold. Dette Standpunkt har han klarlagt overfor *Erzberger*, og paa det hviler Samarbejdet mellem dem. For dette Formaal arbejder han baade gennem sine Korrespondancer og gennem sit Blad.

Vi gik senere til „Traubes Diele“, hvor vi fortsatte Samtalen ved en Flaske Vin. Loretz tror ikke, at den store Offensiv vil blive begyndt. Hvis det alligevel sker, er han overbevist om, at Tyskerne ikke kan gennembryde den franske Front.

Han gentog, at Caillaux er skyldig og vil blive skudt. Hans tidligere Forudsigelse om Bolo Pachas Dødsdom er allerede gaaet i Opfyldelse. „Det er vildt af Tyskland at tro,“ sagde han, „at Caillaux nogen Sinde mere kan komme til at spille en politisk Rolle i Frankrig.“

Han gentog, at Tyskland havde ofret to Gange 10 Millioner Francs paa „Le Journal“ uden at vinde Indflydelse paa det. Da Restaurationen ved Midnatstid blev lukket, fortsatte vi Samtalen paa en længere Spadseretur. Han hadede Krigen og hævdede lidenskabeligt, at hans lille Søn aldrig skulde være Soldat. Han vilde under Opdragelsen fylde ham med Afsky for Militærvæsenet. Han skulde aldrig faa en Tinsoldat som Legetøj og aldrig en litterær Forherligelse af Krigen i sin Haand under Opvæksten.

Da vi skiltes ad, blev vi enige om at fortsætte Forbindelsen, naar jeg atter efter Paaske kommer til Berlin.

Berlin d. 19. Marts 1918.

I Rigsdagen stod i Dag Fredstraktaten mellem Tyskland og Finland, som er afsluttet den 7. Marts 1918, paa Dagsordenen. Jeg benyttede Lejligheden til i Plenum at slaa et Slag for Aalændernes Selvbestemmelsesret. Efter at have henvist til Aalændernes svenske Nationalitet og med Citater af foreliggende Aktstykker til den store Enstemmighed, hvormed de fremsætter Kravet om at blive genforenede med deres Moderland Sverrig, opfordrede jeg indtrængende Regeringen til at løse Aalandsspørgsmaalet paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. I denne Forbindelse henviste jeg til, at Statssekretær *v. Kühlmann* den 14. Januar i Brest-Litowsk havde præciseret Tysklands Stilling til Folkenes Selvbestemmelsesret saaledes, at den ikke blot skulde anvendes paa Nationer, men ogsaa paa Dele af Nationer, og til, at Rigsdagsmand Dr. *Fehrenbach* som Ordfører for Centrum i Gaar havde erklæret, at det var en Ærespligt for det tyske Rige og en Prøvesten for dets ærlige Politik nu at gennemføre Folkenes Selvbestemmelsesret overalt i Verden. „Aalandsspørgsmaalet“, sluttede jeg, „er et lille Spørgsmaal, men i hele Skandinavien vil det — for at tale med Dr. Fehrenbach — blive opfattet som en Prøvesten for den tyske Politiks Ærlighed. Jeg beder derfor Regeringen om at gøre sin Indflydelse gældende, for at Aalandsspørgsmaalet i Overensstemmelse med Aalændernes eget Ønske kan blive løst paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.“¹⁾

Jeg fik dermed Lejlighed til at fastslaa min principielle Stilling overfor Folkenes Selvbestemmelsesret og til at vække Opmærksomhed for os i Broderlandene. Det gav mig endvidere Lejlighed til at yde Svenskerne en Haandsrækning for deres Sympathitilkendegivelse overfor os.

Talen blev fulgt med megen Opmærksomhed og gentagne Gange afbrudt af Bifald. Da jeg sluttede, kom en nylig valgt Welf, Grev *Bernstorff* hen og forestillede sig for mig. Han følte aabenbart, at jeg havde anslaaet beslægtede Streng. Noget tilsvarende er passeret mig to Gange før med andre Welfer.

¹⁾ Det stenografiske Referat af Talen, som Censuren i Nordslesvig forbød at aftrykke, findes i Rigsdagens stenografiske Beretninger Bind 311.

Berlin d. 20. Marts 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger. Paa Dagsordenen stod *Armenien*. *Ledebour* og *Gothein* paaviste, at Tyrkerne udstrakte deres Grusomheder til hele Lilleasien. Det stadfæstedes fra alle Sider, at de ligefrem søger at udrydde Armenierne. Efter at ogsaa Russisk-Armenien var bleven udleveret til Tyrkerne, var Faren særlig stor.

Gröber: Skrider der ikke snart alvorligt ind, vil den sidste Rest af Armenierne være udryddet.

Prins *Schönaich-Carolath*: Nedslagtningen af Armenierne er frygtelig, *Enver Pascha* har ligefrem sagt, at han til det yderste vil arbejde for Udryddelsen af den sidste Armenier. Tilstandene er rædselsfulde, og Sagen er meget pinlig for os. Fra Regeringsbordet har man før udtalt, at man har gjort Forestillinger i Tyrkiet. I saa Fald har de desværre været frugtesløse, thi Armeniernes Udryddelse skrider faktisk hurtigt fremad.

Scheidemann: Hele Verden over drives der en utrolig Agitation mod Tyrkernes Grusomheder overfor Armenierne. Det er nødvendigt, at Sløret nu omsider drages til Side, saa vi kan se klart.

Dr. *Stresemann*: Under en Samtale, som jeg nylig har haft med Enhver Pascha, erklærede han udtrykkeligt, at det ikke var Tyrkiets Hensigt at udrydde Armenierne. Myrderierne var en Følge af, at Armenierne under Krigen var faldet Tyrkerne i Ryggen i Stedet for at arbejde i Forstaaelse med dem. Spørgsmaalet maa ogsaa ses fra den Side. I Konstantinopel har man forleden spurgt vor Gesandt: „Er De i Grunden tysk, eller er De armenisk Gesandt?“

Friherre *v. Rechenberg*: Vi maa nøjes med, at Regeringen, som det er stillet os i Udsigt, gør eftertrykkelige Forestillinger i Konstantinopel, og — naar de tyrkiske Tropper rykker ind i de nye Omraader, — sender tyske Officerer med til Kontrol.

Ledebour: Jeg vil ikke spilde Tiden med at appellere til den preussiske Regerings Humanitet, thi det betragter jeg som frugtesløst, jeg vil nøjes med at henvise til, at de simpleste økonomiske Grunde burde afholde Regeringen fra ørkesløst at taale disse Grusomheder. Iøvrigt vil jeg nøjes med at konstatere, at Regeringen bærer Medansvaret for Blodsudgydelsen, hvis den ikke skrider ind.

Fr. Naumann søgte som eneste Taler at undskylde Tyrkerne.

Berlin d. 23. Marts 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne om de *udenrigsk-politiske Forhold*. Første Taler var

Friherre *v. Rechenberg*: Aalandsøernes Besættelse har vakt dybtgaaende Misstemning i Sverrig. Øerne har kun forbigaaende Interesse for Tyskland, men varig Interesse for Sverrig. Jeg haaber, at Regeringen kan give tilfredsstillende Oplysninger om, at den ikke har i Sinde at knytte dem varigt til Tyskland.

Fr. Naumann: Imod hvem fører vi i Grunden Krig i Ukraine? Udøver vi kun Politimagten i Odessa? Er der Udsigt til en Overenskomst om Aalandsøerne? Hvorledes er Stillingen i Finland? Fører vi i Grunden Krig med Rusland? Og hvordan staar vi overfor Estland og Livland?

Haase: I Ukraine finder man sig ikke godvilligt i de tyske Troppers Tvangsrekvisitioner. Der hersker allerede en dybtgaaende Forbitrelse imod Tyskerne. Mens Tropperne før løb bort fra Skyttegravene, fordi de ikke længere vilde kæmpe sammen mod os, rotter de sig nu sammen i Landsbyerne og kæmper mod vore Tropper der. I Finland er de socialdemokratiske Arbejdere traadt stærkest i Skranken for Befrielse fra det russiske Herredømme. Sverrig har rejst energisk Indsigelse imod Aalandsøernes Besættelse.

Dr. David: Kan der gives os Meddelelse om, naar Finland vil blive rømmet. De russiske Tropper har allerede rømmet Landet, og vi har derfor ikke Grund til længere at blande os i Forholdene.

Berlin d. 24. Marts 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne. Paa Dagsordenen stod *Holland*. Flere Talere udtalte Frygt for, at Tyskland skulde besvare Hollands Beslaglæggelse af Tonnagen med militære Forholdsregler. Understatssekretær *v. d. Busche* afviste dog enhver Tanke derom.

Dr. David: Understatssekretærens Udtalelser er meget glædelige. Thi kommer vi i Krig med Holland, gaar det som Ententen ønsker det. Saa har de foruden Tonnagen ogsaa den hollandske Hær til deres Disposition. Og omvendt: Slaar Holland sig til os, mister det sin Handelsflaade og sine Kolonier. Vi staar her overfor en alvorlig ny Udvikling af Under-

vandskrigen. Skandinaviens Stilling er ligeledes meget alvorlig. De nordiske Stater giver muligvis ogsaa efter for Fjendens Tryk. Aalandsøernes Besættelse har vakt megen Misstemning. Vi bør gøre alt for at hindre, at flere Magter drages ind i Krigen.

Scheidemann: Det viser sig mere og mere, at Admiralitetets Beregninger har været falske, Erzbergers derimod rigtige.

Aabenraa den 5. April 1918.

Generalkommandoen i Altona har under 2. April udstedt en Anordning, hvorefter det fremtidigt kun er tilladt at aftrykke de fjendtlige Hærberetninger, naar der principielt henvises til, at de er tendentiøse, særlig hvad Angivelsen af tyske Tab angaar, og der tilføjes, at kun de tyske Hærberetninger er troværdige. At Generalkommandoen nu griber til den Slags Forholdsregler er tydeligt nok et Tegn paa, at Stillingen ved Fronten lader meget tilbage at ønske.

Foraarsoffensiven, som man saa at sige i alle Kredse har imødeset med de største Forventninger, har allerede bragt store Skuffelser og vil sikkert bringe endnu flere i de kommende Uger.

Aabenraa den 13. April 1918.

I Gaar fejrede tidligere Landdagsmand *Julius Nielsen* sin 70 Aars Fødselsdag. I den Anledning var han Genstand for megen Hyldest. Fra den tidlige Morgenstund af strømmede der Telegrammer og Blomster ind i hans smukke Hjem paa Damager. De store Foreninger havde alle sendt pragtfulde Blomsterdekorationer, Haderslev Bank en pragtfuld Vase af københavnsk Porcellæn fyldt med hvide Syrener.

Henad Kl. 11 begyndte Gratulanterne at indfinde sig. Foruden de parlamentariske Repræsentanter var der mødt Repræsentanter for Haderslev Bank, Haderslev Handelsforening, Nordslesvigsk Kreditforening, Smøreksporforeningen, Nordslesvigsk Mejeriforening, Den nordslesvigske Fælleslandboforening, Sprogforeningen, Vælgerforeningen, Jernfondet, Skoleforeningen, Landeværnet, „Hejmdal“ og Haderslev Frimenighed. I mange af disse Organisationer har Julius Nielsen beklædt fremskudte Tillidsposter. Med dem alle har

han i Aarenes Løb staaet i mer eller mindre intimt Samarbejde.

Efter at jeg som Ordfører for disse Gratulanter først i al Almindelighed havde bragt Julius Nielsen en varm Tak for hans mangeaarige, dygtige Arbejde i Nordslesvig, rettede en Repræsentant for hver enkelt af de nævnte Organisationer i meget anerkendende Ord en særlig Tak til ham paa Foreningens Vegne. Alle var enige om at betone hans fremragende Dygtighed som Forretningsmand, hans energiske, paa mange Omraader banebrydende og fremadrivende Arbejde paa de økonomiske Omraader. Og alle var enige om at udtale de varmeste og hjerteligste Ønsker for hans og hans Families Fremtid.

Efter at Julius Nielsen gentagne Gange havde haft Ordet for at takke for Foreningernes Hyldest, tog Gæsterne atter bort, alle enige om at have oplevet en sjælden stilfuld Fest midt i den haardeste Krigstid.

Berlin den 16. April 1918.

I Dag genoptog Rigsdagen sine Arbejder. Den store *Vest-offensiv*, som begyndte den 21. Marts, er endnu i fuld Gang. Resultaterne har heller ikke denne Gang svaret til Forventningerne. Gennembrudet, som Overkommandoen havde stillet i sikker Udsigt, har endnu ikke fundet Sted, og Tvivlen nager Sindene. De første Kolleger, som jeg traf paa Vejen hened, var *Hoff* og *Carstens*. Carstens spurgte mig straks om, hvad den neutrale Presse mente om Udsigterne paa Vestfronten. Jeg svarede, at den skandinaviske Presse, som med pinlig Forsigtighed søgte at bevare sin Neutralitet, var meget varsom i sine Udtalelser, men det skinnede dog igennem, at den havde mistet Tilliden til, at Gennembrudet vilde lykkes. „Ja, det er Sagen,“ svarede Hoff, „men af Gennembrudet afhænger i Grunden alt.“ — Vi talte videre, og jeg mærkede snart, at de ikke blot var tvivlende, men allerede havde opgivet Haabet om, at Gennembrudet vilde lykkes.

I Rigsdagen traf jeg andre Kolleger. Indtrykket var det samme. Tyskland har lidt frygtelige Tab, og det trykker yderligere Stemningen.

Før jeg rejste hjemmefra, hørte jeg, at Landbrugsskolen i Tønder var bleven indrettet til at optage Saarede fra Vest-

fronten. Til Königsberg er der, skrev min Datter i Dag, allerede ankommen over 10,000 Saarede fra Vestfronten. Og *Schweikardt* meddelte mig, at der til hans Hjemby, Tübingen, var ankommen over 200 Haardtsaarede i de sidste Dage. — Saaledes udstraalet Slaget Jammeren til de fjerneste Egne af Riget.

Berlin den 18. April 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne om *Marineetaten*.

Erzberger spurgte som første Taler, hvor højt Marineministeren nu takserede Verdenstonnagen.

Admiral *v. Capelle*: Jeg holder det for ørkesløst at drøfte Verdenstonnagens Størrelse. *Erzberger* beregnede Verdenstonnagen til 38 Millioner Tons den 31. December 1917. Marinen beregnede derimod kun Verdenstonnagen til 29. Millioner Tons samme Dag, mens det amerikanske Skibsfartsbureau anslog den til 32 Millioner Tons.

Gothein: Marineministeren vægrer sig ved at angive, hvor mange Undervandsbaade vi har tabt. Da han ikke vil ud med Sproget, skal jeg meddele Dem det. *Vi har siden Undervandskrigen begyndte mistet 72 og kun bygget 81 Undervandsbaade*. Det vil altsaa sige, at vi nu kun har 9 Undervandsbaade flere, end vi havde den 1. Februar 1917, da den hensynsløse Undervandskrig begyndte.

Bygningen af nye Undervandsbaade er gaaet altfor langsomt. I det første Halvaar af 1917 skulde der efter Beregningen have været stillet 48, men der blev faktisk kun stillet 36 nye Undervandsbaade til Tjeneste. De mange Typer, der arbejdes med, sinker Bygningen stærkt. Paa Germaniaværftet bygges der 9 forskellige Typer, paa Weserværftet 8, og saa videre. Fristerne maales altfor knapt og kan derfor ikke overholdes. Marineministeriet har fastsat

* 4 Maaneders Byggefrist for 400 Tons Undervandsbaade					
8—9	—	—	—	500	—
10—12	—	—	—	800	—

Faktisk har det imidlertid gennemsnitlig taget 10—12 Maaneder at bygge de to første Typer, og 17—18 Maaneder at bygge de store 800 Tons Baade.

De helt store pansrede Undervandskrydsere med Dampturbiner, som nu er givet i Arbejde, er bestemt til Atlanterhavsfart, men vil først blive færdige om 20—24 Maaneder.

I Februar 1917 havde vi 42 Undervandsbaade i Tjeneste. Derefter var Tallet stigende til ud paa Foraaret 1917, da Højsttallet naaedes med 53 Undervandsbaade. I Oktober 1917 var det faldet til 45, og den 15. April, for tre Dage siden, var der ialt kun 40 Undervandsbaade i Tjeneste.

Vi har ved vor Pression, som blev følelig, efter at vi havde henvendt os til Rigskansleren, fremtvungen Bestillingen af 125 nye Undervandsbaade den 17. December 1917. Samtidig lykkedes det os at faa Typerne begrænsede til 5, men Fristerne for disse Undervandsbaades Bygning er atter sat saa kort, at de ikke vil kunne overholdes. De store pansrede Undervandskrydsere vil saaledes ikke blive færdige før i 1920.

De Allieredes Forsvarsmidler forbedres stadig. Vi maa derfor regne med, at der vil komme en Tid, hvor Baadenes Antal ikke vil vokse, men synke. Vi har ingen Tillid til Marineministeren. Vi ønsker en Mand i Spidsen for Marineministeriet, som har større Forstaaelse af Teknikens Krav og dybere Indsigt i Teknikens Muligheder, end Admiral v. Capelle har lagt for Dagen.

Admiral v. Capelle: Vi har aldrig krævet korte Leveringsfrister, det omvendte er tvertimod Tilfældet. Da Gothein — hvad jeg meget beklager — har angivet vore Tab, har jeg ikke længere Grund til at tie. Da hans Angivelser ikke er helt nøjagtige, maa jeg berigtige dem.

Fra den 1. Februar 1917 til den 1. Marts 1918 har vi i alt *tabt* 74 Undervandsbaade, men samtidig har vi stillet 104 nye Undervandsbaade i Fronttjeneste. — Han polemiserede heftigt videre imod Gothein og Struve uden at meddele mere af Interesse.

Noske: Ernæringsvanskelighederne er endnu langt fra saa store i England som hos os. Marineministeren har før erklæret, at Amerika militært set er lig Nul, og at amerikanske Tropictransporter vilde være et særdeles velkomment Bytte for vore Undervandsbaade. Der er desværre gaaet mange amerikanske Tropictransporter over Atlanterhavet, uden at vore Undervandsbaade har kunnet hindre det. Tonnageberegningen maa ganske vist foretages med stor Forsigtighed. Jeg ser

imidlertid ingen Tegn paa, at Undervandskrigen vil kunne bringe os Freden i en uoverskuelig Fremtid.

De Tab af Undervandsbaade, som Admiral *v. Capelle* har angivet, overtræffer vore værste Anelser. Naar — som Bethmann Hollweg har sagt — Undervandskrigen er et va banque-Spil, saa burde man have sat alt ind paa at vinde Spillet.

De frisindede Angreb paa Marineforvaltningen holder jeg ikke for berettigede. Værfterne vilde efter min Mening ikke have kunnet bygge saa mange Undervandsbaade, som de gaar ud fra.

De følgende Talere, *Kapp*, *Ledebour* og Dr. *Stresemann*, bragte ikke meget nyt. *Ledebour* kom til det Resultat, at der efter Marineministerens Oplysninger paa tidligere Møder maatte være Maaneder, hvor der var tabt indtil 15 Undervandsbaade. Overfor denne Paastand hævdede *Capelle*, at det gennemsnitlige maanedlige Tab kun var $5\frac{1}{2}$ Undervandsbaad.

Dr. *Struве* polemiserede meget skarpt imod Marineministerens Paastande og hævdede, at der var gaaet 9 Undervandsbaade tabt i Marts Maaned 1918. Den 21. Juni 1916, fortsatte han, sagde Hr. *v. Capelle*, at der kun gik $1-1\frac{1}{2}$ Undervandsbaad tabt pr. Maaned. Den 7. Oktober 1916 erklærede han, at der gik 2 à 3 Undervandsbaade tabt pr. Maaned. I August Maaned 1917 mistede Marinen imidlertid faktisk 12 Undervandsbaade. I 1917 skulde der have været 106 Undervandsbaade færdige, men der blev ialt kun afleveret 78 Undervandsbaade fra Værfterne.

Admiral *v. Capelle*: Marineforvaltningen har i al den Tid, jeg har været Statssekretær, anstrengt sig til det yderste for at bygge saa mange Undervandsbaade som muligt. Da Admiralstaben har anmodet mig om ikke under disse Forhandlinger at meddele Enkeltheder vedrørende de enkelte Tab, kan jeg kun gentage, at vi har mistet gennemsnitlig $5\frac{1}{2}$ Undervandsbaad pr. Maaned.

Grev *Westarp*: Bygningen af Undervandsbaade maa fortsættes energisk. Det er vi alle — paa de uafhængige Socialdemokrater nær — enige om. Og der maa ikke regnes med nogen Endetermin, men ved Bygningen gaas ud fra, at Krigen kan vare meget længe endnu.

Erzberger: Admiralitetets samtlige Beregninger er urigtige og hører hjemme i Papirkurven. Tabet af Undervands-

baade er foruroligende. Fjenden regner med, at Faren vil være overvundet i August dette Aar. I Fjor erklærede Marineministeren, at vi kun tabte 2 à 3 Undervandsbaade maanedlig. I Dag erklærer han, at vi gennemsnitlig taber 5 $\frac{1}{2}$ Undervandsbaad pr. Maaned. Det er en Stigning af 100 pCt. i et halvt Aar.

Admiral *v. Capelle* forsikrede endnu engang højt og dyrt, at han vilde gøre alt, hvad der stod i hans Magt for at fremme Bygningen af Undervandsbaade.

Dr. *Struwe* angreb paany Marineforvaltningen. Det er meget forkert, sagde han, at Marineforvaltningen har fortsat Bygningen af store Krigsskibe i et Tidsrum, hvor vi havde haardt Brug for alt, hvad vi kunde skrabe sammen af Arbejdere og Materiale til Bygning af Undervandsbaade. Følgen er, at vi nu atter maa brække Kobber, Messing, Nikkel og andre Materialier ud af de nybyggede Krigsskibe for at anvende det til Undervandsbaadene. —

Statssekretær *v. Kühlmann* er i Dag vendt tilbage fra Hovedkvarteret. I Rigsdagen fortalte man, at han sammen med Grev *Czernin* havde gjort sig skyldig i grove Udskejelser i Bukarest.

I Aftes var jeg i Künstlerhaus, hvor Politipræsident i Libau, tidligere Landraad i Haderslev *Becherer*, velkendt fra Køllerpolitiken, i Ostmarkenverein holdt et Foredrag om Lithauen og Kurland. *Becherer* er lille og uanselig og ikke nogen god Taler, men hans Foredrag hørtes alligevel med Opmærksomhed af den iøvrigt ret faatallige Forsamling. Der var vel knap 100 Tilhørere til Stede. Han talte som Bureaukrat og som Repræsentant for den herskende Overklasse. Hovedsynspunktet var, hvorledes Tyskland bedst kunde udnytte Østersøprovinserne. Han advarede indtrængende imod at give Befolkningen for mange Friheder. Der maatte føres en fast, konsekvent Politik, og de ikke-tyske Nationaliteter maatte styres med stramme Tøjler. Han hører aabenbart til dem, som hverken har lært eller glemt noget under Krigen.

Berlin den 21. April 1918.

Det er Søndag, men et ubehageligt koldt og vaadt Vejr, jeg holdt mig derfor hjemme. I Aften var jeg dog hos Breitscheid, hvor jeg traf et større Selskab, deriblandt Dr. *Stein*, *Minna*

Cauer, et Par unge Forfattere, en Officer, som var afkommanderet til Tjeneste i Udenrigsministeriet og flere.

Dr. Breitscheid beklagede, at jeg allerede var taget bort fra Berlin, da *Petroff* var her for at faa den tysk-russiske Fred ratificeret. Han havde aflagt Visit hos Breitscheid, og det havde vist sig, at han var gift med en Dame fra Breslau, som før havde været Medlem af den demokratiske Forening og var en personlig Bekendt af Breitscheid. Senere havde Petroff tilbragt en hel Aften hos Breitscheid, som havde ringet mig op for at indbyde mig til at være sammen med ham, men da var jeg allerede rejst hjem.

Petroff var oprindelig Arbejder, men han har opholdt sig meget i Udlandet og erhvervet sig en Del Kundskaber ved Selvstudium. I Berlin tog han som russisk Gesandt ind i Hotel Esplanade. Opvarterne bukkede yderst høfligt og titulerede ham Excellence. „Jeg er ikke Excellence,“ svarede han mut, jeg er Socialdemokrat. Er De ogsaa Socialdemokrater, saa kald mig „Partifælle“. Han var meget optimistisk og mente, at Bolshevikernes Magt var sikret indadtil. Et Par Timer efter sin Ankomst telefonerede han efter Kautsky, med hvem han samme Aften havde en længere Samtale. Breitscheid og Dr. Stein overgav han et interessant Materiale. Det fremgaar deraf, at Rusland bl. a. i Brest-Litowsk har maattet forpligte sig til at betale Tyskland 3 Milliarder Rubler i Guld som Erstatning for de ikke arbejdsdygtige Krigsfangers Forplejning. Først naar denne Sum er betalt, vil Tyskland sende de russiske Krigsfanger hjem.

Minna Cauer gav interessante Meddelelser om en ny, af Overkommandoen oprettet Organisation „Heimatsheer der Frauen“, som i Berlin ledes af Hauptmann Kauffmann. Organisationen har allerede udgivet et Propagandaskrift og et „Mærkeblad“, som opridser Opgaverne. Hver Lørdag Eftermiddag ved Femtiden møder 4—500 Kvinder i den kgl. Højskole for Musik i Charlottenborg til Foredrag og Instruktion. Paa Lørdag er de bleven opfordrede til at tage deres Tjenestepiger med.

Disse Kvinder instrueres særligt i *Spionage*. De skal paa Gader, i offentlige Lokaler, paa Sporvogne etc., kort sagt overalt, hvor de træffer sammen med Folk, lægge nøje Mærke til Samtalerne. Støder de paa Flovmageri, skal de skride energisk ind derimod. Hører de Folk fremsætte utilbørlige Ytrin-

ger, skal de straks forlange deres Personalier og angive dem til Statsadvokaten. I Lokaler, hvor der er Musik, skal de atter og atter forlange patriotiske Sange spillet, især „Heil dir im Siegerkranz“ og „Deutschland, Deutschland über alles“, selv stemme i med og opfordre andre til at synge med. De skal postere sig foran Levnedsmiddeludsalgene for at vaage over, at der ikke klages. Hører de Klager, skal de skamme de paa-gældende ud, osv. osv.

Jeg fulgtes med Minna Cauér derfra. Trods sine 75 Aar løb hun let ned ad Trapperne, og da vi kom ud paa Gaden, opfordrede hun mig til at gaa lidt hurtigere. Hun lovede at skaffe mig Foreningens Skrifter. En Veninde af hende deltagér i Møderne for at holde hende underrettet om alt, hvad der foregaar.

Indtrykket af Aftenens Samtaler med den krasseste Opposition er, at Militærmagten trods alt bliver stærkere Dag for Dag. Man fristes til at sige med Polybius:

„Snart er alle Dages Aften,
lavt er Modet, slapt er Kraften,
Tugten kun er mageløs!“

Berlin den 22. April 1918.

Det stadfæstedes i Dag fra alle Sider, at Udenrigsministrene *v. Kühlmann* og *Grev Czernin* virkelig har gjort sig skyldige i vilde Udskejelser i Bukarest. Czernin, som før har været Gesandt i Bukarest, førte straks den første Aften Kühlmann hen i en ilde berygtet Bar, hvor de begge drak sig fulde i Selskab med Halvverdenens Damer.

Dr. *Struve* bad mig i Dag om at meddele ham, hvad der fremkom i den skandinaviske Presse om Tab af tyske Krigsskibe. Han havde hørt, at den i de sidste Dage havde bragt Meddelelser om nye tyske Tab. Jeg gav ham straks de officielle engelske Beretninger om den sidste Træfning i Kattegat, hvor engelske Torpedobaade har sænket 10 tyske Trawlere, uden at tyske Krigsskibe greb ind. „Det er kun, hvad man kunde vente,“ sagde han, „thi vore store Krigsskibe løber ikke mere ud.“ I Samtalens videre Løb meddelte han mig, at „Rheinland“ endnu staar paa Grund ved Aalandsøerne.

I et privat Selskab traf jeg i Aften en Frk. Volkman, som havde to Brødre, der staar ved Fronten som aktive Officerer. Hun fortalte, at den ene laa i Flandern, den anden i Finland.

Broderen i Flandern havde i sit sidste Brev skrevet, at Englænderne var umaadeligt sejge. De havde lidt svære Tab. Paa Fronten foran dem laa de engelske Lig, skrev han, „saa tæt som Blommerne paa en Blommekage“. „Om vore egne Tab tier vi,“ sluttede han Brevet. Hun var trist og meget pessimistisk. „Man bliver sløv og opgiver alt Haab,“ udbød hun.

Berlin den 23. April 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger. Paa Dagsordenen stod *Krigsministerens Budget*. Krigsminister *v. Stein* gav en Oversigt over den militære Situation. Som sædvanlig talte han kort og knapt, idet han væsentlig holdt sig til, hvad man allerede vidste af Aviserne. Tabene af Officerer havde, erklærede han, været følelige, enkelte Regimente havde endog mistet $\frac{2}{3}$ af deres Officerer, men i det hele havde Tabene dog været mindre end ventet, fordi det engelske Artilleri havde svigtet. Dette havde yderligere haft til Følge, at manges Saar var lette, hvad der bl. a. fremgik af, at over 20,000 Saarede allerede var udskrevne af Lazaretterne og paany afgaaede til Fronten. Han fremhævede stærkt Vanskelighederne, som Tropperne havde at kæmpe med i det af Granater og Bomber helt oprevne, vejløse Terræn. Iøvrigt efterlod Talen det Indtryk, at Overkommandoen ikke havde naaet, hvad den havde ventet, men at Kampen vilde blive fortsat.

General *v. Wriesberg* gav Oplysninger om Anvendelsen af Gas og af Tanks. Tyskernes sidste Gas var bedre end Fjendens, men det vilde ikke blive brugt, før det var lykkedes at konstruere en Maske, som beskyttede Tropperne imod det. Erfaringerne viste nemlig, at Gassen, naar Vinden pludselig slog om, kunde drive tilbage over Tropperne. Fjenden fulgte skarpt efter, hvad Udviklingen af Gas angik. Under de sidste svære Angreb havde Gassen ikke spillet en saa fremtrædende Rolle som under tidligere Kampe. Tyskland havde 200 Tanks rede til at gribe ind i det store Slag. De var betydelig bedre end Englændernes. Især løb de meget hurtigere. Men Offensiven begyndte under stærk Taage, og derfor fik de ikke fuld Anvendelse. Imod de fjendtlige Tanks stod der nu Forsvarsmidler til Raadighed, som hurtigt satte dem ud af Spillet. For det første havde man Mineskyts, som ikke skød Bueskud, men med flad Bane. En enkelt af det udskudt Mine var til-

strækkelig til at ødelægge en Tank. Dernæst har man et nykonstrueret Gevær, hvoraf der allerede var mange ved Fronten, som udskyder Kugler, der slaar igennem alt Panser. En enkelt, velrettet Kugle af dette Gevær kan ligeledes ødelægge en Tank.

General *Oschmann* holdt derpaa et overordentlig interessant Foredrag om Udviklingen af Luftskebe. Der er i den senere Tid gjort vældige Fremskridt i alle Retninger. Flyverne gaar nu op i en Højde paa 800 Meter. Fra denne Højde kan de fotografere alle Enkeltheder. For at bjærge sig imod Kulden har de Dragter paa, som helt ud til Fingerspidserne opvarmes kunstigt med Elektricitet. Endvidere har de Iltindaandingsapparater med. For Tiden bygges der store Luftkrydsere, som kan have en hel Trup ombord, og er forsynede med traadløse Telefon- og Telegrafapparater, Maskingeværer og Kanoner. Af Projektilerne er hver 10. Kugle lysende, for at man fra Krydseren kan følge Retningen og indstille Skytset derefter. I den senere Tid bruges der i stor Udstrækning fosforholdige Kugler, som tænder Fjendernes Flyvemaskiner i Brand. Generalen vilde ikke paastaa, at Tyskerne var absolut overlegne paa Luftkampens Omraade. Ved Fronten udbyttedes Varerne meget hurtigt. Det kunde ikke undgaas, at Maskiner faldt i Fjendens Hænder, og de blev da naturligvis straks underkastede et meget grundigt Studium. Englænderne var især Mestre i at udnytte det Materiale, som de fik Fingre i. Dygtige Ingeniører beskrev straks i tykke Bøger alle Enkeltheder i de fundne Maskiners Konstruktion, og disse Bøger sendtes til Fabrikerne, som straks indarbejdede de nye Opfindelser. Teknisk skred Udviklingen vedvarende frem med Kæmpeskridt. Flyverne førte allerede Bomber paa 1000 Pund med sig. Under Luftkampen bestod Overlegenheden dog ligesom paa andre militære Omraader fremfor alt i Tallets Overvægt, i Koncentrationen af den største Styrke paa de rette Steder.

Der rettedes til Krigsministeren Spørgsmaal om, hvorfor Østerrig ikke greb ind med en Offensiv i Italien, og hvorfor Tyrkiet fandt sig i, at ca. 500,000 Desertører drev om i Landet, mens de tyske Tropper daglig maatte ofre deres Blod. Krigsministeren undveg Spørgsmaalene og ligeledes et Spørgsmaal om, hvilke militære Maal Overkommandoen havde sat sig i Finland og i Ukraine.

General *v. Wriesberg* gav endnu en Oversigt over Tabene

indtil Slutningen af Marts. Fra Krigens Udbrud indtil 31. Marts 1918 var der død 103,400 Mand af Sygdom. Hvor mange der var bleven hjempermitterede paa Grund af Sygdom, nævntes ikke. Af de Saarede var der siden Krigens Udbrud sendt 1,490,000 tilbage til Fronten, 629,000 Saarede var bleven hjempermitterede som vedvarende ubrugbare. Af dem er atter 70,000 Krøblinge og 19,500 Blinde. Af de i Lazaretterne behandlede Saarede er 90 pCt bleven udskrevne som tjenestedygtige, og deraf atter 70 pCt. som felttjenestedygtige.

Efter Mødet drøftedes Tabene i Gangene. Man mente, at Krigsministerens Meddelelser om Tabene under Martsoffensiven var for gunstige. Det oplystes, at der er sendt Saarede til alle østpreussiske Smaabyer, og som før omtalt over 10,000 til Königsberg. Ogsaa andre fjerntliggende Lazaretter er i de sidste Uger bleven helt overfyldte. I „Kreuzzeitung“ kunde man i Aftes læse Dødsannoncer, som meldte Tab af indtil 37 Officerer ved enkelte Regimenter.

Berlin den 24. April 1918.

I Finansudvalget besvarede Krigsministeren og General v. Wriesberg i Dag først nogle Spørgsmaal. Derefter blev der holdt Specialforedrag af høje Officerer om det lette Artilleris, det svære Artilleris, Gaskampenes og Raastoffernes momentane Standpunkt. Foredragene var overordentlig instruktive og klare. De forhøjede Respekten for de preussiske Generalstabsofficerers Intelligens og Daadskraft.

Sammen med min Søn, som efter at være udskrevet af Lazaretten havde faaet Orlov hjem, aflagde jeg i Dag et Besøg i det danske Røde Kors' Kontorer i Berlin. Hr. Schönebeck gav os, støttet paa Indberetninger fra det danske Røde Kors' Afdeling i Petersborg, flere interessante Oplysninger. Det fremgik deraf, at de østerrigske Krigsfanger i Rusland, især dem, der er af slavisk Nationalitet, er stærkt smittede af Bolshevismen. De har taget Magten i flere Fangelejer, har mishandlet og dræbt deres egne Officerer, ja, endog mishandlet danske Delegerede, som kom for at hjælpe dem. I Tyskland betragter man dette som en stor truende Fare, og der er for Alvor Tale om, at Tyskland vil tvinge Østerrig til ikke at tage disse bolshevistisk smittede slaviske Krigsfanger hjem.

Fra tysk Side har man anordnet, at de første Tog kun skal bringe sunde tyske Krigsfanger tilbage. Dette har vakt

stærk Kritik indenfor Røde Kors, som arbejder paa, at Invaliderne først skal hjem.

Manglerne bliver efterhaanden føleligere. Her paa „Hotel Fürstenhof“, hvor jeg bor, har vi ikke mere Theskeer. De er allesammen stjaalet, og nye kan ikke opdrives. Overkelneren klagede i Dag over, at Gæsterne i den senere Tid hyppigt havde stjaalet Sengebetrækkene af Sengene. I Dag blev den lige fra Vaskeriet afleverede Vask stjaalet. Paa min Seng har jeg faaet Damaskesdækketøj, et Par sammensyede Bordduge i Stedet for Lagener. I Nis Nissens Hotel blev der for et Par Dage siden stjaalet et Par Støvler fra en Gæst paa 2. Sal. Han slog Allarm og rasede. Gæsterne strømmede til for at se, hvad der var nyt, og imens stjal en anden Gæst syv Par Støvler paa 1. Sal! Af lignende Træk kunde der meddeles mange.

Berlin den 1. Maj 1918.

Efter et Par Dages Udsættelse genoptog Rigsdagen i Dag sine Møder. Under den Linden vajer — vistnok for første Gang — *den røde Fane!* Det er det russiske Gesandtskab, der fejrer 1. Maj Festen. Socialdemokraterne har derimod aflyst Festlighederne i Aar.

Berlin den 2. Maj 1918.

Eduard Bernstein fortalte mig i Dag, at den russiske Gesandt, Joffe, i Gaar havde indbudt de uafhængige Socialdemokraters ledende Mænd til at fejre 1. Maj-Dagen i Gesandtskabspalæet. Adskillige af dem, deriblandt Haase og Dr. Cohn havde modtaget Indbydelsen og fejret Dagen sammen med Russerne.

Offensiven paa Vestfronten er tydelig nok ved at ebbe ud. Der spores en dyb Skuffelse over, at Kampene, som har krævet saa svære Tab, endnu ikke har bragt det saa længselsfuldt og sikkert ventede Resultat.

Berlin den 3. Maj 1918.

I Landdagen var der i Dag stærk Bevægelse, fordi Forslaget om at indføre den almindelige, lige og direkte Valgret ved Afstemningen faldt med 235 imod 183 Stemmer, mens 4 afholdt sig fra at stemme. Udfaldet er langt daarligere, end man havde ventet. Tilbageslaget vil sikkert ikke udeblive.

I Formiddags var jeg hos Justitsminister *Spahn* for at bede ham om at anbefale et Benaadningsandragende til Kejseren fra Fru Ingeborg Jørgensen i Dybbøl. Hun er i 1915 bleven idømt 6 Maaneders Fængsel, fordi hun i et Brev, som hun sendte med en Karl over Grænsen, havde skrevet, at de russiske Krigsfanger i Fangelejren i Baistrup sultede. Skønt det var sandt nok, maatte det ikke siges. Karlen blev idømt 4 Maaneders Fængsel, og hun blev idømt 6 Maaneders Fængsel. Da der imidlertid foreligger Lægeattest for, at hun er for svag til at taale Fængselsopholdet, har hun faaet Straffen udsat 3 Gange. Nu ansøger hun efter mit Forslag om at faa den eftergivet. Jeg anbefalede Andragendet og Spahn lovede mig, at han vilde behandle Sagen med Velvilje og fremskynde den mest muligt.

Derpaa talte jeg paany med ham om Advokat *Ravns* Sag. Skønt Ravn har været saaret gentagne Gange under Krigen og er bleven dekoreret med Jernkorset baade af anden og første Klasse, har Landsretspræsidenten dog vedvarende hindret hans Udnævnelse til Notar. Jeg bad Justitsministeren om nu endelig at skride ind og gennemføre Udnævnelsen, da jeg ellers var nødt til at fremdrage Sagen i Plenum. Spahn meddelte mig, at der i Preussen bestod særlige Bestemmelser med Hensyn til Udnævnelse af Notarer i de polske Landsdele. Derefter skulde Indenrigsministerens og eventuelt Statsministeriets Samtykke indhentes, inden Udnævnelsen kunde foretages. Disse Bestemmelser fandt ogsaa Anvendelse i det foreliggende Tilfælde. Han havde imidlertid allerede talt med Indenrigsminister *Drews* om Ravns Udnævnelse. *Drews* havde ikke noget at indvende derimod, og da han personligt anbefalede Sagen, vilde Statsministeriet utvivlsomt ligeledes give sit Samtykke. Dette maatte jeg dog ikke meddele Ravn. Sagen var trukket i Langdrag, fordi Spahn havde været fraværende i 3 Uger, men han haabede nu at faa den ordnet i den aller-nærmeste Fremtid.

Berlin den 4. Maj 1918.

Jeg talte i Dag med *Ledebour*, som ogsaa havde fejret Majfesten i det russiske Gesandtskab. „Joffe er,“ sagde han, „fuldt og fast overbevist om, at Bolshevikernes Magt er stærkt befæstet, og at de vil beholde Magten længe.“ — Før Mødet traf

jeg den tidligere Chefredaktør af „Vorwärts“, Dr. *Hilferding*, der tjener som Læge i den østerrigske Hær, men i disse Dage er paa Orlov her i Berlin. Han sagde, at der er store Ernæringsvanskeligheder og megen gærende Utilfredshed i Østerrig. Ingen tvivler dernede om, at Kejser Karls Brev til Prins Sixtus er ægte.

I Finansudvalget stod *Ukraine* paa Dagsordenen. Formanden gav først Ordet til Vicekansler *Payer*: Efter Radaens udtrykkelige Ønske er vi rykket ind i Ukraine for at opretholde Ordenen. Naar vi har opfyldt Ønsket, er det fremfor alt af Hensyn til Ernæringsspørgsmaalet. Vi nærer — og dette gælder i endnu højere Grad Østerrig — et brændende Ønske om at faa Tilførsler dernedefra. Radaen forpligtede sig til at levere os en Million Tons Korn. Men Leverandørerne var uvillige, og Leverancerne udeblev. Vi maatte derfor selv se at skaffe os Tilførslerne. Tre Begivenheder i Ukraine har især tildraget sig Opmærksomheden. General v. Eichhorns Anordning om Jordens Dyrkning, Ministrenes Arrestation og Regeringens Omdannelse. Anordningerne om Jordens Dyrkning er fremkaldt af Frygt for, at en stor Del af Jorden i Ukraine vilde forblive udyrket. Den retfærdiggøres af Nøden. Iøvrigt er den ikke rettet til det ukrainske Folk, men til de tyske Kommandanter. Rigskansleren har nu anordnet, at Militæret ved dens Udførelse skal handle i Forstaaelse med vor Gesandt.

I Ukraine havde der dannet sig en Komité til Ukraines Befrielse. Komitéen, af hvilken flere Ministre var Tilhængere, var tyskfiendtlig og havde sat sig til Formaal at fordrive Tyskerne fra Ukraine. Paa et Møde havde den endogsaa drøftet Afholdelsen af en siciliansk Vesper. Under disse Omstændigheder maatte der handles hurtigt. Vor Gesandt skred ind og krævede af Ministerpræsidenten, at han skulde indlede en Undersøgelse. Det lovede han, men der skete intet. Saa maatte vi selv skride ind, da der var overhængende Fare for vore Officerers Liv. Efter Samraad med Gesandten bestemte den kommanderende General, at der skulde oprettes Standretter, og at de ledende Personer indenfor Bevægelsen skulde arresteres. Ved en beklagelig Misforstaaelse blev ogsaa Ministre og Medlemmer af Radaen, hvis Immunitet vi agter, arresterede. De er senere bleven frigivne, og der er gjort Ministerpræsidenten og Radaens Præsident en Undskyldning.

Iøvrigt opretholdes Arrestationerne, og Retten gaar sin Gang. Den nye Regering har udtrykkelig billiget, at Forbrydelserne paadømmes af Standretterne.

Statsomvæltningen er udgaaet fra Bønderne, som er utilfredse med Ekspropriationsloven. Syv Tusinde af disse Bønder har styrtet den hidtilværende Regering, og udraabt en ny Hetman. Der er derefter dannet en Regering, som har erklæret, at den i et og alt staar paa Brest-Litowsk Freden, vil sørge for, at Kornleverancerne finder Sted, og iøvrigt slutte sig nøje til Centralmagterne.

Scheidemann: General v. Eichhorns Anordning om Jordens Dyrkning har vi endnu ikke set. Jeg foreslaar, at den forelægges Finansudvalget. Den 26. April meddelte Regeringen os, at der ifølge Telegram fra vor Gesandt i Ukraine kunde ventes overraskende Begivenheder. En stærk Bevægelse fra højre var under Udvikling. Deraf slutter jeg, at Regeringen har haft sine Fingre med i Spillet.

Efter at have indhentet Informationer fra kyndige Folk, deriblandt herværende Russere, skrev jeg et advarende Brev til Rigskansleren og udbad mig samtidig nærmere Oplysninger. Jeg henviste til, at Konsekvenserne kunde blive, at vi maatte holde en meget stor Hær i Ukraine. Det var den 27. April.

Vicekansleren har henvist til Faren for et Blodbad. Jeg holder dette for Digt og smudsigt Angiveri. Af en Beretning, som jeg har modtaget, fremgaar det, at Radaen er bleven omringet. Medlemmerne blev truede til at holde Hænderne i Vejret. Derefter blev de arresterede. Ministrene ligeledes. Der blev nedlagt Protest overfor Gesandten, men han var tilsyneladende uvidende om, hvad der var foregaaet. — Der er her leveret et meget prompt Stykke Arbejde. De herværende Ukrainere kan ikke komme i Forbindelse med deres Regering, det er forbudt. Den nye Regering bestaar af en Hetmann, som er Diktator. Medhjælperne er Kadetter og Føderalister. (Han oplæser Navnene.) Hele Regeringen bestaar af Politikere, som vil det modsatte af, hvad Rigsdagen ønsker. Efterretningerne, som Wolffs Bureau udsender, er forfalskede. Der udspredes Rædselsefterretninger fra Ukraine. Hvad oplever vi daglig her i Berlin: Mord, Tyveri, Røveri. Er det saa sært, at der foregaar lignende Ting i Ukraine. Vore Tropper er i mange Tilfælde optraadte barbarisk. (Han fremdrager Eksempler

herpaa). Der er anvendt Tortur for at afpresse Tilstaaelser. Stemningen er derfor meget ophidset. Man skal ikke undervurdere Farerne. Befolkningen har Vaaben, Haandgranater i Mængde, og vi har kun faa Tropper i Ukraine. Hvad vil Regeringen opnaa? Vestoffensiven er ved at gaa i Staa, og Fredsudsigterne forringes. Da Offensiven begyndte, var Himlen lyseblaa, nu dækkes den mere og mere af Skyer. Og i Østen staar vi overfor voksende Vanskeligheder. Vi skylder efter min Mening det tyske Folks Fremtid hensynsløst at fremdrage disse Forhold i fuld Offentlighed, hvis der ikke snart indtræder en Forandring.

Vi læser i Dag om et 5 Dages Slag i Finland, hvor vore Tropper har taget 30,000 Fanger. Vore Fjender i Finland er den finske Regerings Fjender, den røde Garde, som havde Flertallet af det finske Folk bag sig, indtil den blev styrtet ved vore Troppers Hjælp. Fremtidens Historikere vil dømme dette haardt. Militærregimentet i Estland og Livland udfordrer ligeledes til den skarpeste Kritik. Man forbyder disse Folk at sende Repræsentanter til Berlin, at træde i Forbindelse med Rigsdagen. Hvorhen styrer vi egentlig? Fører vi Krig for at vinde Sejr paa Sejr eller for at faa Fred? Tror De, at vore Forbundsfæller, at specielt Østerrigerne, som synger paa deres sidste Vers, vedvarende vil føre Krig paa den Vis?

Ved De, hvor elendigt vort Folk lever? Det er mig uforstaaeligt, at det vedvarende kan holde sig oven Vande. Regeringen er degraderet til Straamand, til Sidderedaktør. Dette er uværdigt, den skulde hellere gaa.

Erzberger: Den russiske Revolution i 1917 reddede vort Fædreland, Skæbnen var os gunstig, da Østfronten brød sammen. Hele Evropa kunde vi have omformet, hvis vi havde forstaaet at udnytte Situationen. Det er ligefrem tragisk, at den Magt, der har knust Rusland, nu ødelægger alt for os. Det er derfor ikke længere muligt at holde disse Drøftelser indenfor fire Vægge. Spørgsmaalene maa behandles i Plenum, i fuld Offentlighed. Vi krænker vor Pligt, hvis vi nu ikke med Henblik paa Censuren og Forfalskningen af den offentlige Mening taler rent ud i Rigsdagen.

Af Østspørgsmaalene er Ukraine det vigtigste. Vi har begaaet store Fejl og staar i Begreb med at begaa endnu større. Billedet skifter fra Dag til Dag. Militæret har helt tilrevet sig

Magten. Men vi maa kræve, at Regeringen atter tager Tøjlerne. Nu siger man, at Militæret skal arbejde Haand i Haand med Gesandten. Det gaar ikke. Militæret skal underordne sig, men i Ukraine er det omvendt. Vi skal have Korn fra Ukraine. Men hvad giver vi til Gengæld? Papirpenge kan ikke længere klare det. Det synes man at indse i Ukraine. Befolkningen har den Opfattelse, at de tyske Soldater kun er komne for at fratage dem deres Korn. Deraf opstaar Farer.

Han kritiserede derefter indgaaende General v. Eichhorns Anordning og Militærets hele Fremgangsmaade, spottede over, at man tillagde Ukrainerne en saa skrækkelig Tanke, som at foranstalte en siciliansk Vesper blandt tyske Officerer, og forlangte Oplysninger om, fra hvem disse Røvefettertinger stammede. Han betragtede det som afgjort, at Bondekongressen var afholdt og den nye Regering dannet paa Militærets Foranledning. Regeringen bestod af Tyskerfjender, og den havde Militæret sat i Stedet for den Regering, der sluttede Fred med os i Brest-Litowsk, og som var fast bestemt paa at leve i Fred og Venskab med os. Eksperimenterne i Ukraine vilde kunne kuldkaste Operationsplanerne i Vesten, idet det kunde blive nødvendigt at sende flere Hundrede Tusinder Mand derhen.

Estland, Livland, Lithauen og Polen administreredes ligeledes rent militært. Ingen kan komme ind, og ingen kan komme ud uden Militærets Tilladelse, og denne Tilladelse nægttes f. Eks. tyske Rigsdagsmænd. Fortsættes dette Regimente i Østen, vil det faa skæbnesvangre Følger for Tysklands Fremtid.

Understatssekretær *v. d. Busche*: Fredstraktaten fra Brest-Litowsk er ikke bleven ændret, men den er heller ikke ratificeret. (Tilraab: Hvorfor?) Fordi vi først maa vide, om vi faar det i Udsigt stillede Korn. Han forsvarede Dyrkningsanordningen.

Berlin den 5. Maj 1918.

Det er Søndag i Dag. Vestoffensivens Standsning har vakt megen Uro og Bekymring i Rigsdagen. De højtspændte Forventninger er afløste af dyb og smertelig Skuffelse, Sejrsvissheden af mørk Pessimisme. For at raade Bod herpaa blev Rigsdagen for et Par Dage siden indbudt til et fortroligt

Møde, hvor en af Hovedkvarteret udsendt General skulde klarlægge os Stillingen.

Det var en General af Artilleriet, som tillige var Divisionskommandør. Han førte, meddelte han os indledende, Kommandoen paa et Frontstykke paa 6 Kilometers Bredde. Paa dette Frontstykke havde der før Martsoffensiven staaet 23 Batterier til hans Raadighed. Men den 21. Marts, da Foraarsoffensiven brød løs, havde han paa det samme Frontstykke haft 193 Batterier med hele Bjerge af Ammunition til sin Raadighed. Og Infanteristyrken, som stod under hans Kommando, var forøget i tilsvarende Grad. Tropperne, hvoraf de fleste kom fra Østfronten, var bleven udlæssede 6 Dagsmarcher fra Fronten for at trænes efter den lange Positions-krig. Af Hensyn til Flyverangrebene marcherede de kun ved Nattetid. Om Dagen havde de holdt Hvil i Bygninger, Huler og Skove for ikke at blive opdagede af de fjendtlige Flyvere.

Da Offensiven til den aftalte Tid brød løs, udspyede Tusinder af Ildsvælg langs Fronten samtidig deres Millioner af Bomber og Granater, og med Spærreilden gik der et Jerntæppe ned bag de Allieredes Linjer. Hvad der var af Tropper indenfor dette Jerntæppe, kunde hverken komme frem eller tilbage og blev under det første Stormløb enten dræbt eller taget til Fange. Saa gik Kampen videre. Men Ammunitionsforbruget var uhyre, i de tre Dage 21., 22. og 23. Marts havde de tyske Hære saaledes brugt $2\frac{1}{2}$ Gange saa megen Ammunition som under hele den fransk-tyske Krig 1870—71.

Det vidnede, sagde han anerkendende, om rigtigt strategisk Blik, at Englænderne straks havde sat deres nye Forsvarslinje langt tilbage, henimod Amiens for kæmpende at trække sig tilbage dertil, mens der samtidig førtes nye Reserver frem. Under Tilbagetøget havde Englænderne ødelagt alle Veje og Jernbaner, Broer og Tunneller, og de angribende tyske Tropper maatte derfor rykke frem over et af Bomber og Granater oprevet, helt uvejsomt Terræn med deres, til Artilleriildens Fortsættelse nødvendige kolossale Ammunitions-mængder. Dette havde været forbunden med næsten uovervindelige Vanskeligheder. Og da Fjenden omvendt blev slaet ind imod sine Reserver og sine Forraad, imod en Forsvarslinje, hvorfra han bag sig havde udmærkede Forbindelseslinjer i et tæt Jernbanenet, maatte Offensiven lidt efter lidt ebbe ud for tilsidst at gaa helt istaa paa Grund af Ammu-

initionsmangel. Men nu, fortsatte han, er vi travlt sysselsatte med atter at bringe Forbindelseslinjerne i Orden bag vor nye Front. Og saasart vi har den nødvendige Ammunition samlet, og nye Reserver til Udligning af Tabene er førte frem, vil Kampen blive genoptaget med et nyt, lige saa kraftigt Stød. Den tyske Hær maa opfattes som en Murbrækker. Stød vil følge paa Stød, indtil de Allieredes Front er brudt sammen, Frankrig besat og Englænderne og Amerikanerne drevet ud over Havet.

Fremstillingen var meget klar og anskuelig, men ikke egnet til at fjerne Bekymringerne. Efter Foredraget talte jeg med flere Kolleger. De var mismodige og havde helt opgivet Haabet om, at Offensiven kunde gennemføres.

Berlin den 6. Maj 1918.

Finansudvalget fortsatte i Dag Forhandlingerne om Ukraine. Før Forhandlingerne begyndte, kom *Erzberger* hen til vort Bord og spurgte et Par Kolleger og mig, om vi vidste hvor mange Deltagere, der i Virkeligheden havde været paa Bondekonferencen i Kiew. „Officielt meddeles der,“ fortsatte han, „at Kongressen har været besøgt af 7000 Bønder, men det er den rene Svindel, purt Opspind, der har i Virkeligheden kun været 216 Deltagere. Og alle Talerne,“ tilføjede han fornøjet, „sluttede deres Tale med et „Leve Rusland og Ukraine!““

Cohen, Reuss, som sad ved Siden af mig, stødte i det samme Horn, og kritiserede meget skarpt Generalernes Politik, som i Praksis gik ud paa at ødelægge Rusland ved at afskære det fra de vigtigste Raastoffer.

Efter at General *Friedrichs* havde givet nogle Meddelelser om en Overenskomst med Frankrig angaaende Udvekslingen af 150—160,000 Fanger fra 1914, gav Formanden Ordet til

Ebert: Beretningen om Forhandlingerne i Lørdags var ensidige og misvisende. Regeringens Repræsentanter refereres udførligt, Udvalgets Medlemmer affærdiges derimod i ti Linjer. Dette er saa meget mere forkert, som Censuren har forbudt Meddelelser om Fremgangsmaaden overfor Radaen. Jeg foreslaar derfor, at Forhandlingerne om Ukraine ikke længere skal føres fortroligt.

Ledebour og *Erzberger* støttede *Eberts* Forslag under Hen-

visning til, at Offentligheden faktisk var bleven helt falsk underrettet. Forslaget vedtoges.

Ebert forlangte nøjagtige Oplysninger om, hvad der faktisk var foregaaet. Han krævede Gesandstens Beretninger forelagt, og nøjagtige Oplysninger om Standretterne.

Understatssekretær *v. d. Busche*: Vi har rettet en Forespørgsel til Gesandten om Regeringens Sammensætning, og lige modtaget hans Svar. Den nye Hetmann, *Skoropadsky*, er ligesom hans Kone udpræget tyskvenlig. Gesandten meddeler, at det nye Ministerium er et udpræget Arbejdsministerium, som vil udelukke al russisk og al polsk Indflydelse.

Erzberger: Da *Skoropadsky* er Storrusser, vil det være af Interesse at faa oplyst, hvorpaa man støtter den Opfattelse, at han er tyskvenlig.

Haas: Vi hørte i Lørdags, at Fredstraktaten med Ukraine paa Grund af de hemmelige Paragrafer vedrørende Kornleverancen endnu ikke er ratificeret. Hvilke Forpligtelser har vi, og hvilke Forpligtelser har Ukraine overtaget i den hemmelige Traktat? Vi er alle bekymrede, fordi vi er bange for, at en forfejlet Politik ødelægger de store Resultater, som vi har naaet i Estland, Livland, Kurland, Lithauen og Ukraine. Det kan ikke vedvarende gaa, at Tøjlerne ikke føres af Regeringen i Berlin, men af militære Befuldmægtigede i de enkelte Lande. Det er nødvendigt, at Militæret atter trænges tilbage til at være Politikernes Organ. Vi kræver en fast og klar Østpolitik i Stedet for den af Militærets Fejlgreb fremkaldte, tilfældige Politik, som vi nu lider under.

Han kritiserede derefter skarpt Militærets Overgreb, Regeringsskiftet og de tyske Standretter. Bag vor Politik i Randstaterne ligger mer eller mindre tilslørede Annektionsplaner. Vi har sprængt Landdagen i Estland og drevet dens ledende Mænd til England. Overalt ser vi Hærledelsens Politik, men hvor er Rigsledelsen? Det er dog den, der har Ansvaret.

Dr. Stresemann: Med hvilken Glæde blev Freden med Ukraine ikke hilst af os, og med hvilken Beklagelse hører vi ikke om de nuværende Forhold. Jeg er enig med *Haas* i, at vi maa have en klar og fast Politik, vi maa vide, ad hvilken Vej vi bevæger os. Jeg mener, at vi bør tilstræbe Ruslands Opløsning paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, som det selv har proklameret. Men Omvæltningen i Ukraine

peger i stik modsat Retning. Freden blev baade her og i Øster-
rig hilst som en Brødfred, men Brødet udebliver.

Arrestationen af Ministrene og af Radaens Medlemmer er et overordentlig grovt Misgreb, som sikkert har berørt os alle yderst pinligt. Stemningen i Ukraine er, efter hvad jeg erfarer fra kyndig Side, nu saa stærkt ophidset imod os, at vore Tropper er i alvorlig Fare, hvis de ikke forstærkes.

De følgende Talere bragte ikke noget nyt af Interesse.

Berlin den 7. Maj 1918.

Finansudvalgets Forhandlinger fortsattes i Dag. Der blev fra konservativ Side med Henblik paa Majfesten rettet skarpe Angreb paa det russiske Gesandtskab, men Understatssekretær *v. d. Busche* forsikrede, at Joffes Papirer er i Orden.

Grev *Westarp*: Det vilde interessere os at faa oplyst, hvorfra Scheidemann og Erzberger har deres Materiale vedrørende Ukraine. Stammer det maaske fra det ukrainske Gesandtskab? — eller fra Radaen? Vi kan ikke uden videre tage det for gode Varer, naar vi ikke ved, hvorfra det stammer. Begivenhederne i Ukraine maa udelukkende bedømmes fra Synspunktet: Var de nødvendige for at sikre vor Ernæring, for at vinde Krigen? Naar det drejer sig om at faa Fredstraktaten opfyldt, holder vi et Indgreb i Ukraines indre Forhold for forsvarligt.

v. Payer udviklede i en længere Tale, som ikke refereres, da den er bleven offentliggjort, Regeringens ukrainske Program.

Haase: Vor Østpolitik har Grev Westarps fulde Billigelse — det klarer Situationen. Han er i sit Indre helt enig med den øverste Hærledelse, og den bestemmer vor Politik. Om det af *Payer* i Dag opstillede Program: Fred og Venskab med Randfolkene, kan vi let alle blive enige. Men det modarbejder vi ved at ophobe et utroligt Had til Tyskland i Masserne.

Forholdene i Finland kritiserede han derefter meget skarpt. Regeringen vildleder med Vilje Folket. Der kunde ikke være Tvivl om, at Omvæltningen i Kiew var foretaget med det tyske Militærs Medvirkning.

Berlin den 8. Maj 1918.

Forhandlingerne gik i Dag videre. Første Taler var *Noske*: *Det kejserlige Regimente* træder atter stærkere frem. Kejse-

ren taler og telegraferer paa egen Haand. Regeringen er femte Hjul paa Vognen. Kejseren er vedvarende i Hovedkvarteret, langt borte fra Regeringens Sæde. Han handler efter eget Forgodtbefindende, bagefter tager Regeringen Ansvaret. Dette er en utrolig Situation.

Vi har i Gaar — af en af vore mest glimrende Officerer — hørt, at vi — selv om det gaar godt paa Vestfronten — dog maa forberede os paa en meget langvarig Krig. Begivenhederne i de sidste Maaneder truer med at ødelægge den sidste Rest af Tillid til tysk Politik og tyske Traktater. Hvad der loves og aftales i Dag, sættes egenmægtigt ud af Kraft om et Par Dage. Løfterne, som vi har givet Estland og Livland, indfries ikke. Lithauens Behandling er ligefrem en Skandale. Sachsen, Bajern og Preussen handler om Elsass-Lothringen uden at spørge om Befolkningens Ønsker og Vilje. Militæret har indbudt Repræsentanter for Pressen til at informere sig i Riga. Samtidig har Understatssekretær Dr. *Lewald* skriftlig erklæret, at Rigsdagsmænd ikke kunde faa Tilladelse til at rejse til Riga af militære Grunde!

I Ukraine udøver *v. Eichhorn* et diktatorisk Regimente. Hans Forsøg paa at sikre Kornleveringen ved Voldshandlinger vil mislykkes. Man kan maaske med stor Møje udpresse en ringe Mængde, men samtidig vil man saa det dybeste Had til det tyske Folk. General *v. Eichhorns* Anskuelse kender vi fra hans Instruktion om Kampen imod Demokratiet. Han er ansvarlig for Fyrst Ysenburgs skandaløse Administration. Han har sendt en Løjtnant med 10 Mand ud for at arrestere Radaen. Skoropadsky er en Dukke, som regerer af hans Naade. Vor Fremfærd i Ukraine vækker et utroligt Had. Tropperne maa ernære sig selv. De bevæger sig ad Veje, hvor russiske Tropper har marcheret frem og tilbage i 4 Aar. Sulden tvinger dem til at fratage Befolkningen de smaa Forraad, den endnu har tilbage. Talrige Breve, som vi modtager, skildrer indignerede de Optrin, der finder Sted. General *v. Eichhorn* er efter vor Mening sendt til Ukraine af Kejseren for at dæmme op imod Revolutionen og værne Monarkiet i Tyskland. Vi advarer eftertrykkeligt imod denne Politik.

Friherre *v. Rechenberg*: Kornoverenskomsten med Ukraine er desværre ikke offentliggjort. Jeg beklager, at Regeringen ikke har meddelt os den. Om Radaen i Kiew hørte vi før meget godt, nu er den pludselig meget daarlig. Regeringen erklæ-

rer, at den ikke har Del i Omvæltningen, og dog har den indespærret Radaens Førere. Den nye Hetmann har tjent ved Garderegimentet til Fods og er en varm Tilhænger af det gamle czaristiske Regimente. Dette giver Anledning til alvorlige Bekymringer.

Dr. Südekum: Indenfor Administrationen i Østen kan man øjensynligt kun bruge Embedsmænd, som tilhører et bestemt Parti og et bestemt Samfundslag. I Ukraine er der sket det uheldsvangreste, der overhovedet kunde ske. Da Militæret trængte ind, og man raabte: „Hænderne i Vejret!“ svarede en af Førerne: „Nej,“ og stak Hænderne i Lommen og raabte: „Saa maa I hellere nedslagte mig!“ Men Militæret hævdede de skarpladte Revolvere og satte alligevel sin Vilje igennem.

En Behandling af den Art glemmer et Folk aldrig. Det er helt uforsvarligt, at noget saadant har været muligt. Og det er under en ganske uværdig Komædie, at en ny Hetmann derefter er bleven udnævnt. Saaledes kan det ikke gaa længere.

Erzberger: Hvorfor maa vi atter og atter sysselsætte os med disse Forhold? Simpelthen, fordi Regeringen hverken har Plan eller Maal.

Regeringen synes kun at have et Maal, at træde i Skranken for Godsejerne. Derved ophober vi et Had imod Tyskland, som fylder os med Rædsel overfor Fremtiden. Vicekansleren har sagt: Vor Østpolitik er Nationalitetspolitik, men Omvæltningen i Ukraine peger i stik modsat Retning. Ukraine er født og baaret i Udenrigsministeriet i Berlin. Men vor Politik synes nu at gaa ud paa atter at sammensvejsede den Ring i Østen, som vi har brudt. Man har grebet ind i de indre ukrainske Forhold under det Paaskud, at der forberedtes en siciliansk Vesper, men man har ikke ført Beviser for, at det virkelig var Tilfældet. Vi fandt en tidlig moden Gymnasiast egnet til at slutte Fred med os. Senere arresterede vi ham og fandt ham uskyldig. Nu siger man, at han kun er holdt i Vare-tægtsarrest. At der i Virkeligheden foreligger et klart anlagt, tysk militært Statskup, kan ikke være Tvivl underkastet. De tyske Tropper brød ind i Radaen, en Officer raabte: „I den tyske Regerings Navn: Hænderne i Vejret!“ Præsidenten satte sig til Modværge, men blev, som Dr. Südekum rigtigt har sagt, med en Revolver for Brystet tvunget til at opgive Modstanden. Derefter blev Regeringens Medlemmer arresterede.

rede. Officielt paastaar man, at den Bondekongres, der derefter udraabte General Skoropadsky til Hetmann, var besøgt af 7000 Bønder. Det er den rene Svindel, den var faktisk kun besøgt af 216 Mand. Alle Taler paa Kongressen blev holdt paa Russisk og sluttede med et Leve for Rusland og Ukraine. Pladsen var besat af tysk Militær, og Beslutningerne fattedes under Militærets Tryk. Jeg gentager, at den Politik, som vi fører i Østen, maa fylde os med de alvorligste Bekymringer. Det er tvingende nødvendigt, at Regeringen atter griber Tøjlerne og fører en klar, fast, af Rigsdagen godkendt Politik.

Berlin den 4. Juni 1918.

I Aftes ankom jeg sammen med *Nis Nissen* og *Kloppenburg Skrumsager* til Berlin, hvor baade Rigsdagen og Landdagen i Dag genoptager deres Møder. I Rigsdagen traf jeg allerede i Formiddags en Del Kolleger. Senere spiste jeg sammen med endnu flere i Rigsdagens Restauration. Der blev næsten ikke talt om den store Offensiv i Vest, og de Udtalelser, der faldt om den, var prægede af Resignation for ikke at sige sløv Ligegyldighed. Mest taltes der om — *Mad*. Nøden er stor rundt omkring i Riget. Det meddeltes, at Offensiven i den første Maaned regnet fra 21. Marts havde kostet Tyskland 60,000 Døde. Man er forberedt paa, at den snart vil gaa i Staa.

Rigsdagsmændene fra Østfrisland og Oldenburg klagede meget over Tørke og Frost. Høstudsigterne, som til at begynde med havde været gode, var nu meget daarlige. Mine polske Kolleger *Dr. v. Chlapowski* og *Seyda* fortalte mig, at Frosten ogsaa havde gjort megen Skade østpaa. Hele Kartoffelmarker stod afsvedne af Frosten, da de i Gaar rejste til Berlin. Rugen havde tegnet godt, men den var i fuld Blomstring, da Frosten kom, og *Seyda* regnede med, at $\frac{1}{3}$ af Udbyttet vilde gaa tabt som Følge deraf.

Pospiech og *Seyda* har begge taget livlig Del i Valgkampen i Øvreschlesien, hvor en Centrumsmand er afgaaet ved Døden og *Korfanty* i hans Valgkreds opstillet som polsk Kandidat. Under Valgkampen havde de mødt overraskende stærk Tilslutning, og de var overbeviste om, at *Korfanty* vilde blive valgt med stor Majoritet.

Berlin den 6. Juni 1918.

I Rigsdagen har vi i Gaar og i Dag haft endeløse Censurdebatter. Fra alle Sider rejses der stærke Klager over Censurens Overgreb, men man taber efterhaanden Interessen for disse Debatter, fordi Kritiken er ganske virkningsløs, saa længe Rigsdagen er bange for at bruge sin Magt.

Berlin den 7. Juni 1918.

I Rigsdagen traf jeg i Dag *Edmund Fischer* og *Bernstein*. Senere sluttede Dr. *Erdmann* sig til. *Bernstein* havde i Gaar været hos *Joffe*, hos hvem adskillige af de socialdemokratiske Førere hyppigt kommer. De gaar nu ud og ind i det russiske Gesandtskabspalæ Unter den Linden, hvor *Joffe* residerer.

Føreren for den transkaukasiske Delegation, som er ankommen til Berlin i disse Dage, havde aflagt *Bernstein* et Besøg. Han hedder ogsaa *Bernstein*, er Gymnasialprofessor i Tiflis, og det viste sig, at han var *Eduard Bernsteins* kødelige Fætter! De har ikke kendt hinanden før. *Eduard Bernstein* vidste, at hans Fars yngre Broder i sine unge Aar var rejst til Rusland, men Forbindelsen blev tidlig afbrudt. „Paa Grund af Hadet til den czaristiske Regering er min Fætter,“ sagde *Bernstein*, „som alle udvandrede tyske Jøder i Rusland, vedvarende pro Tysk. Dr. *Cohn* og jeg har advaret ham, thi vi Socialdemokrater kan ikke ønske den tyske Militarismes Sejr.“

Dr. *Erdmann* meddelte, at et Medlem af det russiske Gesandtskab i Aften afrejser til Svejts paa *Kurerpas*, og at der var Lejlighed til at faa Breve med derved. *Bernstein* skulde atter i Eftermiddag hen til *Joffe*. Han fortalte mange interessante Træk om Forholdene i Rusland. *Bolshevikerne* er internationalt set helt afhængige af Tysklands Naade. Indadtil har de alle imod sig, deres Stilling er overordentlig vanskelig.

Professor *Doormann* fortalte mig senere, at en stor Ammunitionsfabrik i Schlesien er sprunget i Luften. Der er talt over 800 Døde og en Mængde Saarede.

I Rigsdagen holdt *Wendel* en ypperlig Tale om Arrestationerne og Udvisningerne i Elsass-Lothringen. I Tilslutning til overordentlig heftige Angreb paa Militærdiktaturet erklærede han under stærke Hørraab fra Venstre, at mindst tre Fjerdedele af Befolkningen i Elsass-Lothringen i Tilfælde af en Afstemning nu vilde stemme for en Genforening med

Frankrig. Saa stærkt var de bleven pinte og plagede af Militæret. Før Krigen havde det været anderledes.

Udtalelsen vakte pinlig Opmærksomhed og — megen Indignation i Højrepartiernes Rækker.

Hamborg den 14. Juni 1918.

I Dag afrejste 180 Rigsdagsmænd med Ekstratog til Hamborg for efter Indbydelse af Spidserne i den hamburgske Forretningsverden, med *Ballin* som Midtpunkt, at aflægge et flere Dages Besøg i Hamborg for at studere Forholdene i den af Krigen saa haardt ramte gamle Handelsby. Paa Vejen til Hamborg serverede Indbyderne en Middag paa 4 Retter og dertil Rødvín og Rhinskvin. Senere serveredes der Drikkevarer i Vognene, og Stemningen blev efterhaanden meget livlig.

Jeg delte først Kupé med nogle højere Embedsmænd fra Ministerierne, men da det næsten var umuligt at faa en Samtale i Gang med dem, forlod jeg Kupéen for at opsøge behageligere Rejsefæller. I den følgende Vogn blev jeg straks raabt an. Den var ganske vist fuldt besat, men Kollegerne rykkede sammen for at give Plads til mig. Her sad *Westermann* af Centrum, hvis 25 Aars Jubilæum som Parlamentariker man var i Færd med at fejre. Endvidere Repræsentanten for Metz, Lothringeren *Lévêque*, som endnu er interneret i Pommern, naar Rigsdagen ikke er inde, *Strzoda* af Centrum, som er polsksinde, Polakken *Dombeck*, Socialdemokraterne *Fuchs*, som er Elsasser, *Antrick* m. fl. Dertil kom saa jeg.

Der blev drukket og sunget. Efter Opfordring istemte *Strzoda* og *Dombeck* den polske Nationalsang: „*Endnu er Polen ikke tabt, ikke saa længe dets Sønner lever!*“ — naturligvis paa Polsk. *Lévêque* sang derpaa efter Opfordring *Marseillaisen* paa Fransk. Jeg blev opfordret til at synge „*Kong Kristian*“, men mine Stemmemedler tillod det desværre ikke. Vi havde det iøvrigt morsomt og udtalte os meget frit. Ak! hvor forandret!

Hamborg den 15. Juni 1918.

I Formiddags samledes Rigsdagsmændene med en talrig Kreds af Repræsentanter for Handelen, Industrien og Skibsfarten i Hamborg til et Møde, hvor tre fremragende Ord-

førere holdt Foredrag om Hamborgs Handel og Skibsfart og Tysklands Pengevæsen. De tre Taler var alle meget aggressive, særligt rettede imod Krigsselskaberne og Centraliseringen og prægede af Frygt for, at Tvangssystemet skal fortsættes efter Krigen. Da en af Talerne sluttede med Raabet: *Løs fra Krigsselskaberne! Løs fra Berlin!* — rystede Salen af bragende Bifald, hvori ikke blot det hamburgske Borgerskab, men ogsaa en stor Del af Rigsdagsmændene istemte.

Forsædet førtes af *Ballin*. Som han sad der paa Tribunen, var det let at se, at han er en betydelig Personlighed. Efter Forhandlingerne fulgte store Festligheder. Ved Festmiddagen fik jeg Plads anvist ved Siden af *Dr. Rosenberg*, Syndikus ved Handelskamret. Han fortalte mig blandt andet, at den første Taler, *Witthoefft*, som er Chef for det ældste og største tyske Handelshus i Kina, alene har tabt 30 Millioner under Krigen. Der blev holdt Taler af *Ballin* og andre hamburgske Matadorer samt af en Del Rigsdagsmænd.

Hamborg den 16. Juni 1918.

I Formiddags blev der foretaget en Sejltur ned ad Elben med flere Dampskibe. Jeg var tilfældigt kommen til at sidde ved Siden af *Dr. Arendt* paa Kommandobroen. Lige overfor os sad *Fr. Naumann* og flere bekendte Rigsdagsmænd. Talen faldt paa Bankier *Max Warburgs* Foredrag om Valutaspørgsmaalet. *Dr. Arendt* ytrede, at han delte *Warburgs* lyse Syn paa Valutakursens hurtige Bedring efter Krigen, fordi den bar Lægekraft i sig selv. „Hvad forstaar De derved?“ spurgte *Fr. Naumann*. „Derved forstaar jeg, at den daarlige Valutakurs rent automatisk vil rette sig selv efter Freden,“ svarede *Dr. Arendt*. „Den daarlige Valutakurs fremtvinger nemlig af sig selv en stærk Begrænsning af Indførslen og en muligst stærk Forøgelse af Udførslen. Dette har til Følge, at der hurtigt sker en Udligning.“

„Det er et Held for os,“ fortsatte han, „at *Havenstein* afløste *Koch* som Præsident for Rigsbanken, inden Krigen udbrød. *Koch* havde ikke forberedt Krigen finansielt. Da *Miquel* var bleven Finansminister, udbad han sig straks Akterne vedrørende Krigens Finansiering. „Vi har ingen Akter desangaaende,“ svarede Præsidenten. *Miquel* blev meget forbavset og traf sine første finansielle Forberedelser.

Da Havenstein noget senere opgav en høj Stilling i det preussiske Finansministerium for at overtage Stillingen som Rigsbankens Præsident, begyndte han efter Miquels Opfordring, straks at forberede Krigens Finansiering. Han beregnede først, hvor mange Penge der vilde kræves, og hvad der maatte fremskaffes af Banknoter, Statsobligationer etc. ved Krigens Udbrud. Derefter lod hans Rigstrykkeriets Direktør kalde og spurgte ham, hvorlænge Rigstrykkeriet vilde være om at trykke denne Masse. Direktøren udbad sin en Frist af 3 Dage til at foretage de nødvendige Beregninger. Da Fristen var forbi, kom han igen. „Naa hvorlænge?“ spurgte Havenstein, „*Syv Aar*, Hr. Præsident,“ svarede Direktøren. Havenstein begyndte da Krigens finansielle Forberedelse med en fuldstændig Omorganisation og meget betydelig Udvidelse af Rigstrykkeriet.“

Efter Sejlturen blev vi vist rundt paa de to største Skibsværfter „*Bloehm & Voss*“ og „*Vulkan*.“ Jeg var paa det sidstnævnte. Vi saa her Undervandsbaadene, var ombord paa forskellige og hørte Foredrag om hele Indretningen. Alene paa dette Skibsværft stod der henved 30 Undervandsbaade paa Stabelen, deriblandt de største, der hidtil er bleven byggede, og som kaldes pansrede Undervandskrydsere. En saadan pansret Undervandskrydser af Mellemtypen var rede til snart at løbe ud. Den var paa 2000 Tons, 80 Meter lang og førte 24 Torpedoer. Efter endnu — ført af en Marineingeniør — at have beset Værkstederne, besteg vi „*Imperator*“, som er Søsterskib til „*Vaterland*“, et moderne Passagerskib paa over 50,000 Tons. Det har ligget stille i Havnen i 4 Aar og var stærkt mærket deraf: Malingen var borte, Rust baade her og der. I Pragtsalonen var der dækket ved smaa Borde. *Ballin* førte atter her Forsædet. I sin Velkomsttale udtalte han bl. a., at det var første Gang i de 4 Krigsaar, at han satte Foden paa sit eget Skib. Jeg havde faaet Plads anvist sammen med Rigsdagsmand *Antrick*, en Fregatkaptajn af Marinen og en Fabrikant fra Hamborg. Søofficeren havde været med i Slaget ved Skagerak. Det var den gladeste Dag, han havde oplevet, sagde han. Han var fuldt og fast overbevist om, at Slaget var endt med en stor tysk Sejr. Iøvrigt fortalte han, at Undervandsbaadene stadig var paa Jagt efter „*Vaterland*“. „Det vilde jo,“ sagde han, „ogsaa være et vældigt Kup for en Søofficer at sende den tilbunds med 10,000 Mand!“

Med Antrick har jeg tilfældigt været meget sammen i disse Dage. Han har fortalt mig, at han er født i Kowno i Rusland, men Faderen var en tysk Flodskipper. I sin Barn-dom har han kun faaet et Par Halvaar Skolegang, ellers har han sejlet med Faderen paa de tyske Floder og dybt ind i Rusland. Efter Konfirmationen lærte han et Haandværk, blev Svend og brugte nu al sin Fritid til at erhverve sig Kundskaber. „Ved Læsning om Natten ved daarlig Belysning er mine Øjne tidligt bleven ødelagte,“ sagde han. Hans Udviklingsgang har derefter været den samme som mange andre begavede Arbejders: Fagforeningsfører, Partifører, Rigsdagsmand. Atter og atter betonede han, hvor meget han skyldte *Bebel*. I Rigsdagen har Antrick vundet særlig Navnkundighed ved en 8 Timer lang Tale, som han holdt frit en Nat igennem.

Med Fællesmaaltidet paa „Imperator“ sluttedes Festlighederne i Hamborg. Ombord paa „Imperator“ forestillede Dr. *Blunck* mig bl. a. for en af Matadorerne i Forretningsverdenen, Navnet husker jeg desværre ikke. Vedkommende sagde til mig, at han altid havde holdt det for rigtigt at afstaa Nordslesvig til Danmark ved loyalt at opfylde Pragfredens § 5. Det glædede mig, at Dr. *Blunck* samtykkede. Efter Festlighedernes Afslutning tog jeg efter særlig Indbydelse med Dr. *Blunck* ud til hans smukke Landsted ved Aumühle og spiste til Aften hos ham. Jeg fik her et udmærket Indtryk af hans Hustru, Børn og lykkelige Hjem.

Med Krigsministeriet har jeg i den senere Tid gjort gode Erfaringer. Ved personlig Henvendelse til de højere Instanser er det saaledes lykkedes mig at faa en hel Del ældre Mandskaber fra Nordslesvig hjemsendt for at drive deres Landejendomme. Adskillige af dem er bleven hjemhentede helt nede fra Galizien og Rumænien.

Berlin den 24. Juni 1918.

Statssekretær *v. Kühlmann* holdt i Dag en Tale, som rejste stærke Meningskampe i Rigsdagen og sikkert vil vække megen Opmærksomhed udadtil.

Mens han i sin Tale under stigende Uro i Huset citerede Moltkes Udtalelse om, at Krigen godt kunde vare baade i 7 og i 30 Aar, kom Dr. *Struve* meget ophidset hen til de Fri-

sindedes Bænke, og fortalte, at Italienerne havde slaet Øster-rigerne og taget 60,000 Fanger. Rygtet bredte sig hurtigt i Huset og forstærkede tydeligt nok den raadende Pessimisme. Da Kühlmanns Tale senere blev drøftet i Restaurationen, udtalte Dr. *Wiesener* fra „Frankfurter Zeitung“, at Statssekretæren havde holdt sig til Sandheden, men at hans Tale sikkert vilde virke nedtrykkende udover Landet, og det var den almindelige Mening.

Davidsohn udbad sig og fik af mig de danske Avisers Beretning om Professor *Nicolajs* og de øvrige tyske Flyveres Landing og Behandling i Danmark. Senere kom *Korfanty* hen til mig i samme Ærinde. Han fortalte mig, at Professor *Nicolaj*, med hvem han stod i personlig Forbindelse, var flygtet, da han skulde sendes som Menig til Fronten. Han var derefter kommen i Forbindelse med Folk, der kendte Forholdene ved den hollandske Grænse, og var rejst dertil, udstyret med et falsk Pas. I Aachen traf han sammen med andre Desertører, blev orienteret af dem og tog ud til Grænsen for at finde et passende Overgangssted. Her blev han arresteret, angav i Forfipelse sit eget Navn, men rettede det hurtigt til det Navn, der stod paa Passet, Navnet paa en afdød Overlærer i Stettin. Officeren, som optog Forhør over ham, lod ham beholde Friheden, indtil der var indhentet nærmere Oplysninger fra Stettin. *Nicolaj* flygtede derpaa straks til Berlin, hvor han havde opsøgt *Korfanty* og meddelt ham sine Oplevelser. Af *Korfanty* havde han faaet Adresser paa forskellige Danske i København. I Neuruppin var han kommen i Forbindelse med Flyverne, og han var derefter lykkeligt naaet over til Danmark.

Da jeg senere mødte *Pospiech* var hans Ansigt et straalende Smil. *Wurms* Ord: „*Pospiechs* Ansigt er et Barometer, hvorpaa man altid kan aflæse Tyskernes Stilling“, bekræftede sig paany. Hans straalende Humør var, som det viste sig, dels fremkaldt af Kühlmanns Tale, dels af Efterretningerne fra den italienske Front.

Berlin den 25. Juni 1918.

Da jeg i Morges mødte *Pospiech* i Rigsdagen, sagde han, at Dagen i Gaar med Kühlmanns Tale og Efterretningerne fra Østerrig var den bedste Dag, han havde oplevet i lang

Tid. Vi drøftede Situationen, og han fortalte mig, at *Brandys*, som staar længst til højre indenfor den polske Fraktion, desuagtet ønskede, at Krigen maatte ende med Tysklands Nederlag, men at han ikke troede paa Muligheden deraf, og lod dette bestemme sin Politik. „Men jeg er overbevist om,“ sagde han, „at De efter Krigens Afslutning vil komme til København, og jeg til Warschau.“

Mens vi talte sammen, kom *Eduard Bernstein* og Repræsentanten for „*Neue Wiener Journal*“ *Dr. Friedegg*, som fortalte, at han lige havde haft en fortrolig Samtale med *Scheidemann*. „*Scheidemann* synes mærkværdigt nok slet ikke at glæde sig over Østerrigernes Nederlag ved Piave,“ sagde han. „Han talte som en gammel Veteran, ja søgte endog at bebrejde mig, at Østerrigerne ikke klarede sig bedre!“ — *Dr. Friedegg* fortalte videre, at der var udbrudt Generalstrejke i Budapest, og at Strejken bredte sig ud over Landet derfra.

Vi drøftede derpaa Udsigterne til en almindelig Revolution i Østerrig. „Alt er muligt, hvis Krigen fortsættes,“ sagde *Dr. Friedegg*, „thi Stemningen er yderst ophidset.“ „Men her i Tyskland,“ replicerede *Bernstein*, „gør vi først Revolution, naar det er saa vidt, at den kan indvarsles ved censurerede Plakater, som vi med Politiets Hjælp opslaar paa alle Gadehjørner. Paa Plakaterne tilføjer vi naturligvis: Hvis Vejret er godt, foregaar Revolutionen i det Fri, i Tilfælde af daarligt Vejr forlægges Begivenhederne til Salen!“

Liesching meddelte mig, at Overkommandoen i Formiddags paa Pressekonferencen har taget stærkt Afstand fra Statssekretær v. *Kühlmanns* Tale. Skønt alle indrømmer, at han kun har sagt Sandheden og konstateret det, der er, spores Misfornøjelsen med hans Udtalelser dog langt ind i de Frisindedes Rækker, hvor altsynske Stemninger efterhaanden har bredt sig.

Haase fortalte mig, at *Kühlmanns* Stilling ikke længere er holdbar, hans Afskedsbegæring vil ikke lade vente længe paa sig.

Under Forhandlingerne tog *Kühlmann* atter Ordet. Han var trist og træt, gjorde Indtryk af at være et jaget Vildt og var meget uheldig. I Stedet for at huske den gamle Kampregel, at Hugget er den bedste Parade, søgte han krampagtigt at bevise, at han i Grunden vilde det samme som — *Grev Westarp*! Opfattelsen af hans Tale var en eneste stor Misforstaaelse.

Dr. Haas sagde senere meget rigtigt: „Hvad Kühlmanns første Tale har skadet i Udlandet, har hans anden Tale ikke fjernet, derimod har den ødelagt alt det, som hans første Tale har gavnet.“ Det almindelige Indtryk var, at han ikke vandt Modstanderne, men derimod frastødte Venerne med denne Tale.

Berlin den 26. Juni 1918.

Jeg besøgte i Dag *Loretz* paa hans Kontor og traf ham i Færd med at skrive en Artikel om Kühlmanns første Tale. „Det var endelig en Statsmands Tale,“ sagde han, „som kunde have ført os et Stykke nærmere til Freden, hvis han blot ikke havde dementeret sig selv Dagen efter.“

Erzberger slider for Tiden fra Morgen aarle til Aften silde paa sit Kontor. *Loretz* var enig med mig om, at han for Tiden er i en vanskelig Stilling og har meget at kæmpe med.

Vi aftalte, at *Loretz* en Gang med det første skal afhente mig paa mit Hotel, for at vi atter kan tilbringe en Aften sammen.

Da Rigsdagens Møde er bleven udsat i en Uge, rejser jeg i Morgen hjem.

Berlin den 3. Juli 1918.

Jeg rejste atter i Dag til Berlin, denne Gang i Selskab med *Nis Nissen* og *Kloppenborg-Skrumsager*. Fra Hamborg af delte vi Kupé med Understatssekretær *August Müller*. Kornmarkerne i Brandenburg indbød til en Samtale. Understatssekretæren glædede sig over, at Høstudsigterne bedredes, men godt blev det ikke i Aar, dertil havde Tørken gjort for megen Skade. Rumænien fik ogsaa paa Grund af Tørken en meget ringe Høst. Muligvis kunde Majshøsten dog endnu reddes. I Ukraine, hvor der ikke var meget tilsaaet, havde Tørken gjort megen Skade. Dertil kom yderligere Urolighederne i Landet og de vanskelige Transportforhold. Tilførsler af større Betydning kunde derfor heller ikke ventes derfra.

Han kom fra Hamborg, hvor Ernæringsforholdene for Tiden var meget vanskelige. Forholdene var daarligere end i Berlin. Der herskede megen Nød, og Fremtiden var mørk. Han var utilfreds med Rigsdagen. Den faar den Behandling, som den fortjener, sagde han.

Berlin den 6. Juli 1918.

De danske Blade bragte i Dag Reuters Telegram om Krigsminister Botkers Brev til Præsident Wilson af 4. Juli med nøje Talangivelser om de amerikanske Troppeendinger til Frankrig. Jeg opnoterede straks, hvad der var bleven sendt til Frankrig i de første Maaneder fra 1. Maj 1917 til 1. Juli 1918 og dertil Totalsummen, 1,019,115 Mand. Disse interessante Tal meddelte jeg derpaa først *Scheidemann*, derefter *Ebert*, *Erzberger*, *Fr. Naumann*, *Haase*, *Dr. Heckscher*, *Korfanty*, *Pospiech*, *Dr. Cohn*, *Bernstein*, *Stampfer* og flere.

Scheidemann blev nervøs, Ebert betænkelig, men som altid rolig og ligevægtig, Erzberger stærkt interesseret og øjensynlig ikke ubehagelig berørt af, at hans Forudsigelser var gaaet i Opfyldelse, Dr. Heckscher tvivlende, men meget pinlig berørt, Naumann resigneret — „er, hvad jeg har ventet,“ — Korfanty meget tilfreds og noterede ligesom Pospiech Tallene for at forelægge dem for Fraktionen. Haase noterede stærkt interesseret straks Tallene. Mens jeg talte med Bernstein og Dr. Cohn, kom Stampfer. Han fik Tallene, var tvivlende og i meget trykket Stemning. Dr. Cohn stiklede paa hans Standpunkt. „Ja hvad er bedst,“ udbød han, „at fortsætte Krigen i 5 Aar eller at bukke under i nær Fremtid.“ „Holder De det virkelig for muligt, at Krigen endnu kan fortsættes i 5 Aar?“ udbød Dr. Cohn indigneret. „Det var kun et Tankeeksperiment,“ sagde Stampfer sagtmødt og lidende.

Da han var gaaet, slog Dr. Cohn sine Akter sammen: „Vi faar til Slut et stort militært Nederlag i Vesten,“ udbød han. „Det er beklageligt, det gør mig ondt som Tysker, Hanssen, men — kun ad den Vej kan den tyske Militarisme brydes.“

Om Aftenen kom *Loretz* med Frue og afhentede mig paa Hotellet. Vi spiste hos „Traube“, men Lokalet var saa overfyldt, at vi maatte tage Plads ved et Bord, hvor der i Forvejen sad et Par tyske Herrer. Dette lagde Baand paa vor Samtale. Da vi ikke kunde udtale os frit, forlod vi tidligt Lokalet og spadserede derefter en Tid lang. *Loretz* hævdede, at General *Fochs* Reservehær er i Behold. „Tyskland har militært set kulmineret,“ sagde han. „De kommer, som jeg før har sagt, ikke igennem paa Vestfronten, men Kampen vil gaa videre, og der forestaar svære Tider. Det tyske Folk finder sig i alt. Det giver heller ikke op. Der er ingen Ende at se paa Elendigheden.“

Berlin den 7. Juli 1918.

Det er i Dag Søndag. I Aftes var jeg hos en Kollega, hvor jeg traf Dr. *Rosenberg* fra Wien. Han havde været i Paris, da Krigen udbrød. Stemningen havde da været trykket, Folket vilde ikke Krigen. Det havde været betænkeligt og bedrøvet. Seks Timer før Krigserklæringen indløb, havde han forladt Paris og var taget til Bryssel. Da han heller ikke kunde opholde sig her, var han rejst videre til England, hvor han havde opholdt sig i de fire første Krigsmaaneder og var bleven meget godt behandlet. Derefter havde han gjort Tjeneste som Landstormsmand i Østerrig.

Dr. *Rosenberg* betegnede Stemningen i Østerrig som meget betænkelig, som saa ophidset, at en ringe Foranledning vilde kunne fremkalde store Begivenheder. Dr. *Otto Bauer*, der som østerrigsk Officer faldt i russisk Fangenskab, men er bleven sat paa fri Fod af Bolshevikerne, er kommen meget radikal hjem fra Rusland og har nu stor Indflydelse paa Arbejdermasserne. *Renner* staar derimod meget langt til højre, Dr. *Ellenbogen* og *Seits* midt imellem. I det hele er Masserne langt radikalere end Førerne.

Fruen i Huset leder fremdeles Pressearkivet i det russiske Gesandtskab. Hun er stærkt optaget af dette Arbejde, og har allerede en hel Stab af Medarbejdere. Hovedopgaven er at gøre Uddrag af en Mængde tyske og udenlandske Blade, som derefter registreres. De vigtigste Bladudtalelser lægger hun hver Dag til Side til en Herre, som ved 5-Tiden kommer i Gesandtskabet for paa Grundlag deraf at skrive en Dagsberetning om Pressen. Denne Beretning udfærdiges i 7 Eksemplarer, deraf faar *Joffe* et, forskellige Bureauer hver et, mens Resten to à tre Gange ugentlig afsendes med Kurer til Regeringen i Moskva. Der holdes i Gesandtskabet 7 Eksemplarer af hvert enkelt Blad, deraf gøres der Udclip af 2--4, Resten afsendes med Kurieren til Rusland. *Joffe*, saavel som hans første Sekretær, *Lorenz* betegner min Kollega som meget intelligente Mænd. De indser, at Bolshevikerne har gjort sig skyldige i mange Fejlgreb, især ved at tro paa Muligheden af en Revolution i Tyskland. I Rusland har de mange Vanskeligheder at kæmpe med, men de vil beholde Magten, fordi der ikke vil kunne dannes en anden Regering. Det er efter deres Mening umuligt at føre en ny Krig imod Tyskland, og lige saa umuligt atter at fratage Bønderne Jorden.

I det russiske Gesandtskab er der for Tiden ansat henved 100 tyske Socialdemokrater, hvoraf en stor Del er Kvinder. Gagen er for de flestes Vedkommende 400 Mark maanedlig. Mange arbejder i Gesandtskabet af rent ideelle Grunde.

Min Kollega var i Gesandtskabet, da Efterretningen om *Grev Mirbachs Mord* indløb. Det vakte almindelig Forvirring. Kort efter begyndte Telefonen at kime. Pressen bad om Oplysninger. Førstesekretær Lorenz vidste hverken ud eller ind. Han bad min Kollega om at svare, at alle Herrer i Gesandtskabet var angrebne af den spanske Syge. „Dette gaar virkelig ikke an,“ svarede han, „De maa meddele, at De er bestyrtet ved at erfare, hvad der er sket, men at De er uden alle direkte Efterretninger.“ Dette Forslag blev modtaget med Glæde, og min Kollega blev anmodet om at svare Pressen i Overensstemmelse dermed.

Berlin den 8. Juli 1918.

I Aftes ankom en Deputation for den slesvigske Bondeforening, bestaaende af *Koch*, *Mandbjerg*, *Thomsen*, *Vinnert*, *Cornelius Petersen*, *Vesteranflod* og *Thomas Thomsen*, Toghale her til Berlin. Efter Anmodning af Th. Thomsen havde jeg bestilt Værelser til dem paa „Hotel Fürstenhof“. En Repræsentant for „Deutscher Bauernverein“ mødte straks paa Hotellet for at indfange dem. Jeg satte dem imidlertid i Forbindelse med *Jan Fegter*, *Dr. Wendtorff* og *Hoff*, som alle sidder i Rigsdagens Ernæringsudvalg og fik Hoff til at gaa med dem til Statssekretær *Wallraff* m. fl. *Mens Koch* og *Thomsen*, *Vinnert* staar langt tilhøjre, er *Cornelius Petersen* Medlem af og Kandidat i Tønder-Kredsen for det tysk-frisindede Parti. De syntes alle at være veltilfredse med Besøget.

Berlin den 9. Juli 1918.

Da jeg i Dag kom hen i Rigsdagen med Deputationen fra den slesvigske Bondeforening, kom *Korfanty* meget ophidset hen til mig og fortalte, at der var udbrudt en *Kühlmann*-Krise. Statssekretær *v. Kühlmann* var bleven kaldt til Hovedkvarteret, og efter Hjemkomsten derfra har han begæret og allerede faaet sin Afsked. Gesandten i Norge, Admiral *Hintze*, er udnævnt til hans Efterfølger. Efterretningen har sat Huset i stærk Bevægelse. *Scheidemann* har saaledes be-

budet et Andragende om at tilbagevise Lovforslaget om en Bevilling af 15 Milliarder Mark til Krigens Fortsættelse til Finansudvalget.

Da jeg mødte *Landsberg*, standsede han mig og sagde: „Stillingen er nu klar. *Ludendorff* har styrtet *Kühlmann*, og saaledes vil han fjerne enhver, som vover at gøre sin egen Mening gældende overfor Militæret.“

Dr. *Blunck* kom, og jeg satte ham i en Fart ind i Situationen. Efterretningen om *Kühlmanns* Fald gjorde et saa dybt Indtryk paa ham, at han erklærede efter dette at være rede til at stemme imod Krigsbevillingen. Han vilde, sagde han, i Fraktionsmødet foreslaa, at man skulde lade Lovforslaget om Bevillingen blive liggende i Udvalget, indtil Situationen var klaret.

Professor *Doormann* sluttede sig til os. Han er i den senere Tid bleven meget kritisk overfor Regeringen og Militærmyndighederne. Da han hørte, hvordan Sagerne stod, erklærede han, at han efter dette ikke vidste anden Udvej, „*end at søge om „Bezugschein“ til en Strikke til at hænge sig i!*“ Kun paa den Maade syntes det ham muligt at komme ud af den foreliggende Situation.

Han gav os en overordentlig mørk Skildring af Stillingen i Palæstina. De tyske og tyrkiske Tropper mangler alt. Transportforholdene er uhyre vanskelige. Der findes ikke Kul i Landet, og der kan heller ikke fremskaffes Kul ad Søvejen. Pr. Bane kan Kul ikke transporteres til Palæstina, fordi Lokomotivet, inden det naar saa vidt, vil have opbrændt alt det Kul, et Tog kan føre med sig! Tropperne kan ikke længere udrette det mindste dernede.

Scheidemanns Forslag blev stillet og vedtaget. I Overmorgen vil Hertling møde personlig i Finansudvalget og udtale sig om Situationen.

Berlin den 10. Juli 1918.

I Finansudvalget stod i Dag det af *Ludendorff* oprettede Kolonisationsselskab „Westmark“ paa Dagsordenen. Forud for Forhandlingerne i Udvalget rettede Elsass-Lothringen *Hauss* i Plenum meget skarpe Angreb paa Militærforvaltningen. En enkelt Episode fra disse Forhandlinger bør noteres.

Hauss paaviste, hvorledes Overkommandoen paa den ene

Side forbyder alle Presseytringer, som gaar ud paa at indlemme Elsass-Lothringen i Bajern, men paa den anden Side ligefrem søger at fremkalde Krav om Elsass-Lothringens Indlemmelse i Preussen. I denne Forbindelse oplæste han et Telegram fra Ludendorff til en Forening af store Industridrivende i Lothringen, i hvilket han ligefrem opfordrede denne Forening til at agitere for Elsass-Lothringens Indlemmelse i Preussen.

Mens Hauss oplæste denne Depeche, stod jeg tilfældigt lige ved *Noske*, som er den mest militærvenlige Socialdemokrat. Da *Noske* hørte Depechen, blev han helt ude af sig selv, tog en Bunke Akter, som laa foran ham, huggede dem haardt ned i Pulten og raabte: „*Der Kerl, er ist doch überall! — Was hat er damit zu tun!*“ Fra national-liberal Side raabte man straks meget stærkt ophidset: „*Oho! Oho! Kerl?*“ „*Ja-wohl, Kerl! Der Kerl soll sich überall einmischen, Kerl ist übrigens jeder Soldat,*“ lød det skarpt tilbage. Det er et Tegn paa Stemningen, som den har udviklet sig i den senere Tid. Den er overordentlig bitter og retter især sin Spids imod den øverste Hærledelse, specielt imod Ludendorff.

Under Udvalgets Forhandlinger var Kritiken imod Militærmyndighederne stærkt præget deraf. Det var i Forvejen bleven meddelt, at Rigskansleren vilde møde Kl. 11. Ved den Tid var der allerede mødt talrige Ministre, høje Officerer og Embedsmænd. Da Rigskansleren traadte ind i Salen, afsluttedes Debatten om „Westmark“ med, at Regeringens Kolonisationspolitik i Elsass-Lothringen blev misbilliget og den dertil krævede Bevilling nægtet.

Vicekansler *Payer* tog først Ordet og bad Udvalget om at beslutte, at der kun maatte udsendes Referater af Forhandlingerne i Dag, som i Forvejen var godkendte af Regeringen. Dette vedtoges.

Rigskansler Grev *Hertling* tog derefter Ordet. Han indledede med en bestemt Erklæring om, at den hidtilværende Kurs vilde blive opretholdt udadtil som indadtil. *Specielt vilde han sætte alt ind paa at gennemføre den almindelige Valgret i Preussen.* Med denne Erklæring tog han Brodden af Oppositionen. Hans Tale er offentliggjort med Udeladelse af to Punkter. Det ene er, hvad han sagde om Kühlmanns Afskedigelse. Kühlmann havde allerede i Efteraaret under Fredsforhandlingerne i Brest-Litowsk, da Hoffmanns Optræden til-

drog sig megen Opmærksomhed, mødt stærk Mistillid i Hovedkvarteret. Det var den Gang lykkedes Rigskansleren at fjerne Mistilliden, men den var vendt tilbage, og det var ikke saa meget saglige som personlige Grunde, der nu havde fremkaldt hans Demission. Kansleren havde indtrængende bedt ham om at blive foreløbig, men Kühlmann havde meget stærkt vægret sig derved og erklæret, at han vilde træde tilbage straks. Indtrykket var, som en Kollega sagde til mig, at *Ludendorff ikke taaler, at Mænd i saa høje Stillinger vover at gøre en egen Mening gældende.* — Det andet Punkt var, hvad Kansleren sagde om Belgien.

Partiførernes Taler var, som en anden Kollega under stærk Bifald bemærkede, „værkbrudne“. De betegnede alle paa de uafhængige Socialdemokraters nær, en fuldstændig Indordnen under Hertlings Ledelse. Grev *Westarp* tog dog Forbehold overfor Belgien.

Efter Mødet traf jeg i Foyeren *Fr. Stampfer*. Vi tog Plads i en Sofa for at drøfte Situationen. Mens vi sad der kom *Heine* og sluttede sig til os. Paa hans Opfordring gjorde jeg rede for, hvad der var foregaaet i Udvalget, specielt for Hertlings sidste Erklæring om Belgien. *Heine* lagde ikke Skjul paa sin dybe Misfornøjelse med Kühlmanns Tilbagetræden og det Ludendorffske Regimente. „Erklæringens Offentliggørelse maa fremtvinges,“ sagde han. „I Efteraaret vil vi blive tvungne til at foretage en stor Aktion. Det gælder derfor om at forberede den i Tide.“

Scheidemann kom i det samme gaaende og sluttede sig til os. Han erklærede sig tilfreds med Hertlings sidste Erklæring vedrørende Belgien. Aftenen i Forvejen havde han sammen med andre Partiførere efter særlig Indbydelse været hos *v. Payer*, hvor han havde truffet og talt med Kühlmanns Efterfølger, Admiral *v. Hintze*.

„Hvad Indtryk gjorde han?“ spurgte *Heine*. „I Grunden et godt Indtryk,“ svarede *Scheidemann*. „Han er øjensynlig baade intelligent og verdenserfaren. Ebert og jeg søgte at overbevise ham om Nødvendigheden af at tale ganske aabent og ærligt om Belgien, men det vilde han ikke gaa ind paa. „Det kan vi ikke af Hensyn til Fjenden,“ sagde han.“

„Desto nødvendigere er det, at vi tager fat her,“ svarede *Heine*. „Vi maa fremtvinge Offentliggørelsen af Rigskanslerens Erklæring om Belgien, ellers er den værdiløs. Ved at

faa den offentliggjort binder vi v. Hintze. Og muligvis kan vi derigennem fremtvinge hans Tilbagetræden. Vi undgaar ikke en stor Aktion i Efteraaret, derfor er det nødvendigt, at vi forbereder den i Tide.“

Scheidemann ytrede Betæneligheder ved at drive Sagen paa Spidsen, men Heine pressede paa. Imidlertid ringede det til Afstemning, og vi maatte ind i Salen.

Om Aftenen havde Ebert, Scheidemann og flere Partiførere en Samtale med Rigskansleren, som resulterede i, at Erklæringen om Belgien blev offentliggjort.

Berlin den 13. Juli 1918.

I Dag blev Rigsdagen sluttet og jeg rejste sammen med flere Kolleger med Middagstoget fra Berlin. Jeg var i Kupé sammen med Dr. *Blunck*, *Stubbe* og *Stolten* fra Hamborg. I Afdelingen ved Siden af os sad *Ballin* og flere Direktører for Hamborg-Amerikalinjen. Undervejs kom *Ballin* ind i vor Kupé. Vi havde jo nylig været i Hamborg og var ved denne Lejlighed kommen i personlig Berøring med ham. Han indledede straks en Samtale om Stillingen og gav sin Uvilje tilkende over, at Statssekretær v. *Kühlmann* var bleven fjernet. „Uden Forhandling er det dog umuligt at opnaa Fred,“ sagde han. „Generalernes Storpralerier er utaalelige. Selv om vi i bedste Fald — hvad jeg iøvrigt holder for helt udelukket — sejrer paa Vestfronten, knuser Frankrig og driver Englænderne tilbage over Kanalen, er vi lige langt fjernede fra Freden. Hvad har vi saa i Virkeligheden opnaaet? Englænderne sidder saa vedblivende sikkert paa deres Øer. De vil have baade Folk og Materialer nok til Raadighed og vil kunne bygge 10 Gange saa mange Skibe, som vi er i Stand til at bygge. Verdensblokaden vil blive fortsat, og Søkrigen blive ført videre.“

Jeg noterede straks denne Udtalelse, da den forekom mig meget interessant som Udtryk ikke blot for *Ballin*'s personlige Opfattelse, men ogsaa for den Stemning, der hersker i hanseatiske Forretningskredse. Kort før vi naaede til *Bergedorf*, standsede Toget, som det nu sker paa saa at sige hver Fart mellem Hamborg og Berlin. Lokomotivet var gaaet i Stykker. Et Leje var brændt ud. Der blev telefoneret efter et andet Lokomotiv i Hamborg, og indtil det kom, gav det et ufrivil-

ligt Ophold. Ballin havde ingen Tid. Han vekslede et Par Ord med Togføreren, saa ud af Vinduet, aabnede Kupédøren og var med et Sæt ude af Toget. Idet han vendte sig om og tog Afsked med os, raabte han, at han gik til Bergedorf, hvor han haabede at opdrive en Bil, da han ikke havde Tid til at vente.

Aabenraa den 30. Juli 1918.

I Dag modtog jeg en lang Skrivelse fra et Antal tyske Soldater paa Østfronten, som vistnok havde faaet min Adresse af en dansk Sønderjyde, med indtrængende Anmodning om at tage mig af deres Klage. I Skrivelsen hedder det: „Ved vor Afdeling maa Folkene ikke blot arbejde haardt, men de bliver ogsaa slaaede, nej ikke slaaede, men direkte mishandlede, og hvorfor? Den ene Dag, fordi de ikke har hilst dybt nok paa Hr. Løjtnanten, næste Dag fordi en ung Pige ikke har villet opfylde hans Ønske. I Uger, ja Maaneder spærres han Folkene inde i mørke, fugtige Huller, hvor de tilmed maa sulte. Civilbefolkningen bliver ligeledes mishandlet af Officererne. Deres Kvæg, Smør, Æg fratages dem. De Yngre kommanderes paa Arbejde, Pigerne spærres inde, naar de ikke vil være Officererne til Vilje. Flere Piger har en Løjtnant Jennicke, som trods sin Ungdom er bleven udnævnt til Kredscheff og derfor kan optræde som Diktator, pryglet halvt ihjel. Andre Officerer, som nævnes ved Navn, har sendt Møbler, Køretøjer etc., som de har frataget Befolkningen, til Tyskland, atter andre solgt af Fødevarer, som tilhører Militæret, til polske Jøder og selv indkasseret Pengene. En Løjtnant Melnick har solgt for over 100,000 Mark Træ, som tilhørte Hæren, og stukket Beløbet i sin egen Lomme. Tilstandene er saadanne, at vi tyske Soldater spørger hinanden: Optræder vi ikke værre end Bolshevikerne?“

De beder mig indtrængende om at faa en Undersøgelse indledet og at hjælpe dem hurtigst muligt med at faa de værste navngivne Officerer fjernede. Jeg har straks overgivet Materialet til den socialdemokratiske Fraktion, som nu vil sørge for, at der indledes en Undersøgelse.

Aabenraa den 3. September 1918.

Jeg fik i Dag tilsendt første Nummer af et nyt Blad „Schleswig-holsteinische Wohlfahrtspflege“, som er Organ for alle

Velgørenhedsforeninger og Afdelinger af Røde-Kors i Hertugdømmerne. Det meddeltes i dette Blad, at Centralforeningen for de tyske Røde-Kors Foreninger efter Ansøgning af Krigsministeriet har anvist alle deres Afdelinger til ikke at modtage Kærlighedsgaver til tyske Fanger, som opholder sig i „Forræderlejre“. For *Danskernes Vedkommende henvises der særligt til Lejren i Aurillac!*

Aabenraa den 11. September 1918.

I Dag modtog jeg følgende Brev:

„Herved tillader jeg mig at oversende Dem hoslagte Bog, som i Dag blev nedkastet af en fransk Flyver ude ved Stillingen. Jeg ved ikke, om der kunde være noget deri, som De ikke har læst, men som kunde være af Interesse for Dem.

Ærbødigst

P. Andresen.“

Med Brevet fulgte et lille Hefte indeholdende Fyrst Lichnowskys bekendte Skrift og Dr. Mühlons forskellige Dokumenter, forsynede med et Forord af en tidligere Redaktør af „Berliner Morgenpost“ Dr. Hermann Rösemeier. Forordet forherliger Dr. Liebknecht, Professor Nicolaj og Dittmann, fremhæver Betydningen af Lichnowskys og Dr. Mühlons Skrifter, hvis Publikation i Svejts tyske Agenter søger at hindre, og udtaler Haabet om, at disse Skrifter maa aabne Øjnene paa det tyske Folk. Det er ret interessant, at jeg nu ogsaa har faaet disse Skrifter ad denne ejendommelige Vej. Afsenderen er mig personlig ubekendt.

Berlin den 23. September 1918.

I Dag rejste jeg atter til Berlin for at deltage i Finansudvalgets Forhandlinger. I Hamborg traf jeg sammen med Rigsdagsmændene *Hoppe* og *Hoff*.

De var begge af den Mening, at Landdagen vilde blive opløst, og at vi derfor maa regne med nye Landdagsvalg i December Maaned.

Efter Ankomsten til Berlin gik jeg hen i Rigsdagen. Alle Fraktioner holdt Møde. Læsesalen var derfor tom. Jeg vilde atter gaa, men traf i Garderoben sammen med *Fr. Naumann*. Han havde forladt Fraktionsmødet, fordi han skulde holde

Foredrag om Aftenen og opfordrede mig nu til at gaa en Tur med ham hjemad.

Vi spadserede saa sammen ud efter Lehrter Banegaard. Paa mit Spørgsmaal: „Hvad venter De?“ svarede han: „Det er ikke let at sige paa staaende Fod. Centrums Standpunkt afhænger i Øjeblikket af Brydningerne mellem *Erzberger* og *Gröber*, og det er atter afgørende for Forholdenes videre Udvikling.“

Jeg: „Det er mærkværdigt, at *Gröber*, som dog før har hørt til Partiets venstre Fløj, nu staar saa langt til højre.“

Naumann: „Og dog er det forklarligt. Hans Standpunkt under denne Krise skyldes dels from Religiositet, dels personligt Venskab overfor Grev *Hertling*, som han vil støtte. *Gröber* er en af Rigsdagens frommeste Katholiker. Med Thomas af Aquina betragter han Krigen som et nødvendigt Onde, som en Guds Straffedom over Folkene, og ud fra denne Betragtning holder han det for formasteligt at arbejde for en varig Fred.“

Jeg: „Det maa naturligvis være frygtelig svært for Centrum at lade *Hertling*, deres tidligere højtfortjente Formand, falde, selv om Øjeblikkets Alvor kræver det.“

Naumann: „Ja det er ikke let at komme udenom de personlige Spørgsmaal. Vi staar jo i en noget lignende Stilling overfor *Payer*.“

Vi vekslede nogle flere Bemærkninger om den politiske Situation. Saa vendte han sig pludselig om imod mig og spurgte: „Sig mig, er der noget om, hvad der i Dag blev hævdet i Fraktionen, at Danmark atter nærmer sig de Allierede, ja, at der er Fare for, at det i en nær Fremtid vil slutte sig til Ententen. Ved De noget om det?“

Jeg: „Nej, jeg ved absolut ikke noget om det. Og jeg betragter Rygtet som grundløst. Alle Partier i Danmark fra yderste venstre til yderste højre har hidtil været enige om at fastholde Landets Neutralitet, og der foreligger ikke mindste synlige Tegn paa, at dette Standpunkt skulde være opgivet.“

Naumann: „Kan Amerika og England ved Afspærringsforholdsregler, i det hele ved deres økonomiske Politik tvinge Danmark til at slutte sig til dem?“

Jeg: „Det er ikke umuligt, men der foreligger ikke mindste Tegn paa, at de har noget saadant i Sinde. Tvertimod er der jo lige afsluttet en Handelsoverenskomst mellem Danmark og

Amerika, som tilsikrer Danmark betydelige Tilførsler af Levnedsmidler og andre Fornødenheder.“

Naumann spurgte nu om Overenskomstens Indhold, som jeg gjorde nærmere Rede for. „Kan Overladelsen af Tonnage til Amerika forenes med Neutraliteten?“ spurgte han videre.

„Sikkert,“ svarede jeg. „Sverrig er i denne Henseende gaaet foran. Iøvrigt har Danmark jo ogsaa under Krigen afsluttet Overenskomster med Tyskland, som bl. a. har faaet 10,000 Heste til Krigsbrug imod at levere Kul, som Danmark ikke kan undvære. Alle Partier i Danmark er sikkert ogsaa enige med Regeringen om, at Overenskomsten med Amerika ligger indenfor den strikte Neutralitets Rammer.“ — Dette beroligede ham øjensynligt. Kort efter skiltes vi ad.

Om Aftenen gik jeg atter hen i Rigsdagen, hvor jeg bl. a. traf de frisindede Rigsdagsmænd *Dove* og *Kiel*, med hvem jeg havde en længere Samtale. De fortalte mig, at de Frisindede havde sluttet Fraktionsmødet uden at tage Beslutning. Der har imidlertid været fuldstændig Enighed om, at det maatte betragtes som i høj Grad ønskeligt, at Socialdemokraterne blev repræsenterede i Regeringen. Fraktionen vil iøvrigt indtage en afventende Holdning, indtil Centrums og Socialdemokraternes Beslutninger foreligger.

Da de havde forladt Salen, kom *Oeser*, som var bleven tilkaldt til et Møde i det forretningsførende Udvalg, men havde fundet Udvalgsværelset, hvor Mødet skulde afholdes, tomt.

Vi talte om Stillingen, og han udtalte sig overordentlig bittert om *Rigskansleren*. „Hertling har været en meget stor Skuffelse,“ sagde han, „og i Grunden „in allem versagt“. Han har været alt for passiv, har ladet alt gaa sin egen skæve Gang. En Forandring er nu absolut nødvendig. Han maa bort, han maa hurtigst muligt fjernes.“

Jeg: „Spørgsmaalet er saa blot: Hvem skal være hans Efterfølger?“

Oeser: „I Øjeblikket er det meget svært at sige, thi det vil helt afhænge af Forholdenes videre Udvikling.“

Jeg spurgte ham, om han endnu huskede vor sidste Samtale i Landdagen, den Dag, da Dietrich fyldte 70 Aar. „Da var De meget optimistisk.“

Oeser: „Ja, gjort meget optimistisk, thi mit daværende Standpunkt hvilede selvfølgelig paa Informationer, som jeg

havde modtaget af — som jeg dengang mente — allerbedste Kilde. Nu tror jeg imidlertid, at det tyske Folk i sin Helhed, og det gælder ogsaa Rigsdagen, er altfor pessimistisk.“

Jeg: „Det værste er, forekommer det mig, at der til Savnene og Vanskelighederne indadtil ikke blot kommer daarlige Efterretninger fra Vestfronten, men ogsaa fra Makedonien og Palæstina. Det stadige Tilbagetog kan kun virke deprimerende og maa specielt ogsaa i høj Grad paavirke Hærens Stemning.“

Oeser: „Ja, det eneste, der nu er at gøre, er at virke saa energisk som muligt for en Forstaaelsesfred.“

Jeg: „Saa maa der drages Omsorg for, at enkelte Medlemmer af Flertalspartierne ikke bryder ud, og paa egen Haand propaganderer Annektionsplaner.“

Oeser: „Det er der sikkert ikke længere Fare for. I denne Henseende er alle vore Partifæller nu grundigt kurerede.“

Berlin den 24. September 1918.

Da jeg i Morges gik hen i Rigsdagen, traf jeg i Læsesalen *Keil*. „Vorwärts“ havde lige bragt Socialdemokraternes Betingelse for at indtræde i Regeringen, og jeg udtalte min Anerkendelse af det klare og kraftige Sprog, som de førte.

„Men desværre,“ sagde han, „synes alt at skulle strande. Centrum vil ikke lade Hertling falde, og vi lader os ikke slæbe videre med ham. Iøvrigt gaar Programmet ikke mig vidt nok. Jeg vilde have flere Ændringer. Det er efter min Mening et Fejlgreb at løse Valgretsspørgsmaalet ad Landslovgivningens Vej. Landdagens Opløsning vil atter forlænge Valgretskomedien i mindst et Aar. Jeg holder det derfor for tvingende nødvendigt, at Spørgsmaalet løses ad Rigslovgivningens Vej.“

I Dagens Løb udtalte flere ledende Socialdemokrater sig paa samme Vis overfor mig. Der blæser for Tiden en meget radikal Vind indenfor Flertalssocialisterne, som kun dæmpes af *Eberts* og enkelte andre besindige Føreres Opportunisme. Fører den ikke snart til et tilfredsstillende Resultat, staar vi efter alt at dømme overfor et stærkt radikalt Gennembrud.

Udvalgssalen fyldtes hurtigt. Det meddeltes under Haanden, at Centrum ikke vilde lade Grev Hertling falde. Fraktionen havde delt sig saaledes, at $\frac{2}{3}$ af Medlemmerne var gaaet

med *Gröber* og kun $\frac{1}{3}$ med *Erzberger*. Men indenfor Centrum gaar der øjensynligt ogsaa stærke Strømninger i venstre Retning. Jeg fik et stærkt Indtryk deraf, da jeg i Morges fulgtes gennem Tiergarten med en menig bajersk Centrumsmand. Fraktionen er, fortalte han mig, helt enig om, at Socialdemokraterne bør træde ind i Regeringen. Det var i Grunden kun Spørgsmaalet Hertling, der voldte Vanskeligheder. Han hørte selv til dem, der holdt paa Rigskansleren, og næsten hele Fraktionen delte, sagde han, dette Standpunkt. En anden Sag var det naturligvis, hvis Hertling *frivillig* vilde træde tilbage.

Formanden aabnede Mødet og gav *Rigskansleren* Ordet. Da Hertling indledede med en Bemærkning om, at vide Kredse af Befolkningen var grebne af en dyb Misstemning, blev der raabt: Meget rigtigt! fra flere Sider, men iøvrigt fremkaldte Talen, som er offentliggjort, ingen Bifaldsytringer. Enkelte Afsnit af den blev endog modtaget med Knurren og ildevarslende Uro blandt Socialdemokraterne.

Uroen bredte sig, da Rigskansleren gik ind paa det belgiske Spørgsmaal. Den national-liberale Rigsdagsmand *Junck*, som stod bag min Stol, raabte: „Vi er ikke kommen her for at høre den Slags Ting,“ og fra den modsatte Side af Bordet replicerede *Landsberg*: „Bedstefader fortæller Historier!“ En anden Socialdemokrat raabte: „Han vil vise Centrum, at han ikke længere magter Stillingen.“ Der lød Raab som „Olle Kamellen“ og da han fortsatte paa samme Vis, udbrød *Landsberg* indigneret: „Hele Udvalget bør staa op og forlade Salen, det er det eneste rigtige Svar paa denne Tale.“

Uroen voksede, og der kom vrede Tilraab fra alle Sider. Da han talte om Tysklands Politik overfor Randstaterne, tog Stormen til. Der lød heftige Tilraab om Esternes, Letternes og Polakkernes Undertrykkelse. Flertalssocialisterne gik i Spidsen, mens de uafhængige Socialdemokrater holdt sig noget mere tilbage, og da Centrum ved Talens Slutning efter Sædvane tilraabte Partifællen Bravo, svarede Socialdemokraterne med en stærk Hyssen.

General *v. Wriesbergs* derpaa følgende Forsøg paa at udlægge det tyske Tilbagetog som et fjendtlig Fejlslag blev modtaget med spottende Latter og haanlige Tilraab. Stemningen blev mere og mere urolig og truende. Tabene, som Generalen angav, overraskede tilsyneladende mange ved deres

Størrelse. Fra 21. Marts til 15. Juli havde Offensiven paa Vestfronten efter hans Opgivelser kostet den tyske Hær et samlet Tab af 499,800 Mand, deraf 95,000 Døde og 32,000 Fanger. Da General Wriesberg fortsatte: „Der er bleven sagt, at der hersker en daarlig Stemning i Hæren,“ raabtes der fra flere Sider: „Meget rigtigt!“ og hans Forsikringer om, at selv om Stemningen ved Fronten havde været nedtrykt, saa var den nu, efter hvad Kejseren og Hindenburg selv havde konstateret, atter udmærket, blev modtaget med haanlig, spot-tende Latter.

Paa Marinens Vegne talte Capt. z. S. *Brünninghausen*, som indledede med Ordene: „*Vor Sag staar godt*,“ og straks høstede spydige, ironiske Bravoraab. Da han vilde fortsætte: „Undervandskrigen er det bedste Middel“, lød det vrede Tilraab: „til at føre Amerika ind i Krigen.“ Han fortsatte under megen Uro og havde meget svært ved at skaffe sig Ørenlyd.

Statssekretær v. *Hintze* formaaede heller ikke at vinde Udvalgets Øre. Hans Tale blev modtaget med sløv Ligegyldighed. *Payer* skaffede sig derimod straks Ørenlyd. Han blev ogsaa modtaget med Velvilje af Socialdemokraterne, men mødte stærk Modsigelse, da han forsøgte at forsvare Brest-Litowsk-Freden.

Alt i alt var det en meget daarlig Dag for Regeringen. Indenfor Flertalspartiernes Rækker er Utilfredsheden og Misfornøjelsen meget stor. Ved Bordene i Restaurationen var Kritiken efter Mødet skaanselsløs.

Eftermiddagsmødet er aflyst, fordi Fraktionerne vil have Tid til at drøfte Stillingen, inden deres Ordførere tager Standpunkt til Regeringens Erklæringer.

Berlin den 25. September 1918.

I Finansudvalget blev der i Dag holdt tre gode Taler af Flertalspartiernes Ordførere *Gröber*, *Scheidemann* og *Fischbeck*, og en meget mat og svag Tale af Dr. *Stresemann*, som øjensynligt er stærkt trykket af Situationen. Jeg afser fra Referat, da Talerne i alt væsentlig er bleven offentliggjorte. *Gröbers* Tale overraskede behageligt ved sin saglige Skarphed. Den blev modtaget med stærkt Bifald af Flertalspartierne, ogsaa af Socialdemokraterne, som blev glædeligt overraskede af den Svingning, som han har foretaget i de sidste

Dage. Da han talte om Krigsminister *v. Stein* og kritiserede hans Reskript angaaende Fredsresolutionen, raabte man fra venstre Side: „Krigsministeren kan gaa,“ og andre hæftige Tilraab viste, at der var almindelig Misfornøjelse med, at han var udebleven fra Forhandlingerne.

Scheidemann havde en god Dag. Hans Tale var rolig, klar og alvorlig, og den blev holdt med Myndighed.

Da General *v. Wriesberg* forsøgte at undskylde Krigsministerens Reskript om Fredsresolutionen, blev han modtaget med haanlig Latter og stormende Tilraab. Uviljen imod Militærets Indgriben i Politiken gav sig atter og atter voldsomme Udtryk under Debatten.

Fischbeck var ligeledes heldig. Skønt maadeholdende i Formen, var hans Tale ligeledes saglig skarp og saa alvorlig og indtrængende, at den gjorde et dybt Indtryk.

Under Forhandlingerne sad Rigsdagsmand *Meerfeld* fra Köln ved Siden af mig. Da *Fischbeck* sluttede, udbrød han: „Efter saadanne Taler af Regeringspartiernes Ordførere vilde enhver anden Regering ikke vente en halv Dag med at begære sin Afsked.“ Ved Regeringsbordet opstod der Uro. Grev *Hertling* konfererede ivrigt med *v. Payer* og Dr. *Friedberg*, *Friedberg* atter med *Drews*.

De officielle Referater er afdæmpede. Misstemningen brød langt stærkere igennem, end de giver til Kende.

Dr. *Stresemann*, som fik Ordet efter *Fischbeck* og altid har været meget stortalende, var i Dag — ogsaa rent fysisk set — bleven underlig lille og duknakket. Af den oppustede kalkunske Hane var der bleven en lille skikkelig Dværghøne. Han kunde ikke fængsle Opmærksomheden. Under hans Tale samledes Medlemmerne i Klynger og drøftede Situationen.

Wurm kom hen til mig og sagde: „I November-December har vi det fuldstændige militære Sammenbrud. Hvis det hele ikke var saa sørgeligt, maatte vi glæde os over, at vore Forudsigelser er gaaet i Opfyldelse.“ Han saa meget lidende ud, er underernæret og fysisk svækket. Jeg havde ikke troet, at Nationalfølelsen havde et saa stærkt Herredømme over denne Internationalist, som det viser sig i disse Dage.

Af *Stresemanns* Tale var Angrebet paa Rumænien og hans indtrængende Opfordring til Regeringen om at skride energisk ind i Jassy, inden det var for sent, det mest bemærkelsesværdige.

Eftermiddagsmødet blev aflyst, fordi General *v. Wriesberg* vilde give Fraktionsførerne fortrolige Meddelelser om den militære Stilling. „De faar intet at vide, for han ved selv intet,“ sagde Professor *Doormann*, „og selv om han vidste noget, vilde han dog ikke sige dem Sandheden.“

Mistilliden æder sig stadig dybere ind.

Bagefter viste det sig ogsaa, at han ikke havde meddelt dem noget af Betydning.

Berlin den 26. September 1918.

Før Finansudvalget i Dag gik over til Dagsordenen, afgav Rigskansleren en Erklæring, hvis Ordlyd er bleven offentliggjort. Den blev modtaget med Bravo af Centrum, men med isnende Tavshed af Venstre og afgjort Mishag af Højre. Venstre var forstemt, fordi det havde ventet, at Hertling frivilligt vilde træde tilbage. Nu opfattede de Erklæringen som et Udtryk for, at han alligevel vil blive. Han er, som det viser sig, en „Klæber“, sagde en Kollega til mig.

Dr. *Oscar Cohn* fortalte mig, at Hauptmann *v. Beerfelde* vedvarende sidder arresteret. Hans Kone og hans Sygeplejerske har ligeledes siddet arresterede i et Par Maaneder. Sygeplejersken havde bragt Breve fra ham til hans Kone ud af Arresten. Hans Kone havde atter sendt Brevene videre.

Under Partiførernes fortrolige Forhandlinger i Gaar spurgte Grev *Westarp* — efter hvad der blev mig meddelt — General *v. Wriesberg*, om den øverste Hærledelse ogsaa var sikker paa, at den nuværende Vestfront i det store og hele kunde holdes. Hvis ikke, var han og hans Venner ogsaa nødt til at revidere deres Program. Dette er et Tidens Tegn. Den trykkede Stemning breder sig daglig mere til alle Sider.

Debattens videre Forløb bragte ikke noget af særlig Interesse. Ved Middagstid blev Mødet udsat til Kl. 3¹/₂, fordi der var indløbet vigtige Efterretninger, som Udenrigsministeren i streng Fortrolighed vilde meddele Partiførerne i Forbundsraadets lille Sal.

Ved Firetiden aabnedes Mødet paany, og *Lelebour* fik Ordet for at fortsætte sin Tale. Da han havde talt i henved 5 Minutter, kom *Korfanty* ind i Salen og vinkede mig til Side. „Statssekretær *v. Hintze* har lige meddelt Partiførerne,“ hvi-skede han til mig, „at *Bulgarien* eller *Tyrkiet* vil slutte Fred

med Ententen. Der er stor Katzenjammer i Udenrigsministeriet. Men der er paabudt Partiførerne saa streng Fortrolighed, at Hr. v. *Trampczynski* ikke engang vil meddele *Seyda* og mig noget. Ved De mere?"

Jeg havde ikke hørt noget endnu. Da jeg gik tilbage til min Plads, vinkede Professor *Doormann* ad mig og spurgte, hvad Korfanty havde meddelt mig, han kunde se paa os, at det var noget meget vigtigt. Jeg fortalte ham det, og han blev meget nedslaaet. „Saa faar vi maaske Fred inden Jul,“ udbrød han, „og hvad for en Fred.“

Forhandlingerne gik videre. *Ledebour* sluttede sin Tale med at tilraabe Regeringen: „*Udviklingen skrider nu fremad med Syvmileskridt, glem endelig ikke det!*“

Efter *Ledebour* fik *Seyda* Ordet. Til Udgangspunkt tog han Hertlings Ord: „Hvad Behandling af de nationale Mindretal angaar, har vi en ren Samvittighed.“ Med Henblik derpaa citerede han en Samtale, som han i disse Dage havde haft med en Serber fra Banat, som klagede over Magyarernes Undertrykkelse. „Tænk,“ havde Serberen sagt, „vort Modersmaal er banlyst af den offentlige Skole, og vi maa opretholde Privatskolerne paa egen Bekostning.“ „Men De har altsaa Privatskoler, i hvilke der undervises paa Modersmaalet?“ havde *Seyda* svaret. „Det har vi Polakker ikke i Preussen. Oprettelsen af Privatskoler er os forbudt, al privat Undervisning er forbudt. Jorden opkøbes og udstykkes til Tyskere for Statens Regning. Vore Ejendomme kan eksproprieres. Vi maa ikke bygge nye Huse, etc. etc.“

Serberen var bleven forfærdet ved at høre, at et nationalt Mindretal paa 4 Millioner maatte leve under saadanne Kaar i Kulturstaten Preussen. Det var nødvendigt, sluttede *Seyda* sin Tale, at Regeringen her foretog et hurtigt Systemskifte.

Mødet hævedes efter denne Tale, da Statssekretær v. *Hintze* ønskede at fortsætte sine fortrolige Forhandlinger med Partiførerne.

Jeg gik hen til *Seyda* og udtalte i Korfantys og v. *Trampczynski*s Nærværelse min Tilslutning til og Anerkendelse af hans udmærkede Tale. Vi drøftede Situationen, og i Samtalens Løb undslap der Hr. v. *Trampczynski* en Ytring om, at Tyrkerne ikke kunde vente en Forstærkning i Palæstina, da Tyskland havde Brug for sine Tropper andetsteds. Han greb

sig i det og tilføjede — „Det er noget, jeg har læst i Aviserne.“

Dermed var jeg imidlertid klar over, at det er *Bulgarien*, der vil slutte Fred.

En nervøs Spænding havde imidlertid bredt sig i Salen. Partiførerne, som havde deltaget i de hemmelige Forhandlinger, bestormedes med Spørgsmaal, som de afviste under Henvisning til deres Tavshedspligt. Det rygtedes imidlertid hurtigt, at et Par af dem havde ytret, at de indløbne Efterretninger var meget daarlige.

Berlin den 27. September 1918.

Finansudvalgets Møde udsattes til Kl. 11¹/₂, fordi Statssekretær *v. Hintze* atter havde indbudt Partiførerne til fortløbende Forhandlinger.

I Udvalgssalen fortalte man, at *v. Hintze* vilde afgive en Erklæring vedrørende *Bulgarien*, før Udvalget gik over til Dagsordenen. En første Meddelelse sent i Aftes til Pressen blev, fortalte Professor *Doormann* mig, atter taget tilbage, fordi den var altfor pessimistisk.

Pospiech, som har deltaget i et stort Fællesmøde, som de polske Andelsforeninger har holdt i Posen, kom ind i Udvalgssalen og var i høj Stemning. Hans Ansigt lyste som selve Glæden. Da han kom hen til Bordet, hvor jeg sad, udbrød *Wurm* atter meget nedtrykt: „Der har vi vort politiske Barometer. Naar det gaar os daarligt, er Hr. *Pospiech* altid straalende.“ Flere Kolleger stemte i med, men det anfægtede ham ikke. Han spadserede roligt rundt i Salen og saa ud, som om han havde vundet den store Gevinst i Lotteriet.

Omsider fik Statssekretær *v. Hintze* Ordet for at afgive en Erklæring. Medlemmerne flokkede sig tæt omkring ham. Med bøjede Hoveder stod de i tætte Rækker tyst og tavst, men spændt lyttende, omkring Statssekretæren, mens han oplæste Erklæringen, og en træt, trist og trykket Stemning sänkede sig over Forsamlingen.

Flere høje Officerer fik efter hinanden Ordet for at gøre rede for Udviklingen af de forskellige Vaabenarter. De fandt ringe Opmærksomhed, og Hærledelsen blev i Tilknytning til disse Specialforedrag meget skarpt kritiseret af *Noske*, *Erzberger* og *Gothein*, som alle bebrejdede Hærledelsen, at den

havde forsømt Udviklingen af Tanksvaaben og ikke forceret Luftskibsbygningen og Flyvepladsindretningerne stærkt nok. *Erzberger* viste sig igen som den overlegne, næsten alvidende, saglige Kritiker, men Opmærksomheden var ikke stor, Udvalgets Tanker var andetsteds: Medlemmerne samlede sig i Grupper ind til Siderne og talte om *Bulgarien*.

Der er kun faa, paa hvem disse Jobposter tager stærkere end paa *Wurm*. Han lider rent fysisk, bliver lille og afmagret. I Dag klagede han sig til mig over Zionismens stærke Fremgang. Skønt Jøde, føler han sig saa nationalsindet tysk, at han ikke kan forsones sig med Zionismen. „Desværre,“ sagde han til mig, „gør den rivende Fremskridt her i Berlin. De jødiske Børn er i stor Udstrækning grebne af den, efter at Palæstina er bleven befriet fra det tyrkiske Herredømme. De bliver fremmede for os Jøder, der føler os som Tyskere og som Socialdemokrater tillige som Internationalister.“

Erzberger fortsatte imidlertid sin Kritik. Han udstrakte den til Sundhedstilstanden i Hæren og paatalte især meget skarpt det unge Mandskabs Behandling. „I Potsdam,“ sagde han bl. a., „er, som enhver ved, over Halvdelen af det sidst indkaldte unge Mandskab brudt sammen under Øvelserne. Skuf Dem ikke med Hensyn til Stemningen i Hæren, — den er yderst daarlig.“

Ved Middagsbordet sad jeg i en større Kreds af Frisindede: *Naumann*, *Doormann*, Professor *Liszt*, Vicepræsident *Dove*, *Gothein*, *Waldstein*, Dr. *Heckscher* m. fl. De hang alle med Næbet. Næppe aabnet, udsattes Mødet paany. Denne Gang til Mandag. Udvalgets Forhandlinger skulde have været afsluttede i Aften, Lørdag, men Begivenhederne i Bulgarien har kuldkastet alle Planer. Finansudvalget skal nu blive siddende, indtil Stillingen er klaret. Regeringen har lovet at holde Udvalget løbende underrettet om Forholdenes Udvikling, og at raadføre sig med Partiførerne om Sagens videre Behandling. Imens fortsætter Fraktionerne deres Møder, og jævnsides med dem løber interfraktionelle Forhandlinger mellem Flertalspartierne.

Da jeg efter at have besørget min Korrespondance ud paa Eftermiddagen vilde gaa hjem fra Rigsdagen, mødte jeg Dr. *Oscar Cohn*, ledsaget af Repræsentanten for „*Neue Wiener Journal*“, Dr. *Friedegg*, som nylig har haft en Samtale med Kronprinsen. Dr. *Cohn* vinkede ad mig. Vi tog Plads paa en

Sidebænk og drøftede Situationen. Dr. Friedegg var overbevist om, at den bulgarske Fredsaktion længe har været under Forberedelse. I Wien var man allerede forberedt paa Aktionen, da han var dernede for 10 Dage siden. Han meddelte det til forskellige Politikere, da han kom tilbage, men ingen vilde tro ham. Dr. Cohn var overbevist om, at der var opnaaet en Slags Forstaaelse mellem Bulgarien og de Allierede, inden Aktionen blev indledet. Han troede endvidere, at der allerede var opnaaet en Forstaaelse mellem Tyrkiet og de Allierede, og satte dette i Forbindelse med Tyrkernes Besættelse af Baku. Han opfattede det som en Slags Erstatning for Mesopotamien og Palæstina. Jeg modsagde denne Opfattelse, som jeg holder for urigtig, og spurgte Dr. Friedegg, hvad Indtryk han havde faaet af Kronprinsen. „Mit Indtryk var godt,“ sagde han, „Kronprinsen er intelligent og talte meget forstandigt om Stillingen. Men fire Femtedele af, hvad jeg havde nedskrevet af Samtalen, blev strøget af Censuren. Samtalen fandt Sted i hans Generalstabschefs Værelse, da han selv betegnende nok ikke har et eget Arbejdsværelse. Da jeg antog Samtalen for sluttet, tog jeg Afsked og gik ud paa Gaden. Kronprinsen fulgte mig, og paa Gaden fortsatte vi endnu Samtalen i henved 1½ Time. Dette vakte Opsigt og misbilligedes af Generalstabsofficererne. Jeg fik af Overkommandoen Ordre til straks at nedskrive Samtalen, og at forelægge Censuren Referatet. Det blev saa først censureret af 3 yngre Officerer, som hver især strøg en Del af det. Derefter blev det forelagt Efterretningsvæsenets Chef, Oberstløjtnant Nicolaj, som atter strøg en Del, og endelig fik det en sidste Afhøvling af selve *Ludendorff*, som skældte ud over, at Kronprinsen endog havde udtalt sig om politiske Spørgsmaal. Da mit Referat af Kronprinsens Udtalelser havde gennemgaaet denne Proces, var kun en Femtedel af Referatet og desværre den mindst interessante Del af det, i Behold. Kun det maatte jeg meddele Offentligheden.

Kronprinsen sagde bl. a. til mig, at hvis Tyskland kunde holde Vestfronten og den indre Front til i November, haabede han, at det vilde kunne opnaa en Forstaaelsesfred med England. Men han var bange for, at man inden den Tid kunde komme til at staa overfor et indre Sammenbrud.“

„Ludendorff,“ fortalte han videre, „gjorde i Modsætning til Kronprinsen et ubehageligt Indtryk. Han er en brutal Her-

skernatur. Hadet og frygtet af Hærens højere Officerer. Forbruget af Generaler er kolossalt. Han terroriserer alle sine Omgivelser, og gjorde Indtryk af at vide meget lidt udenfor sit militære Speciale. Med Kejseren staar han paa en meget spændt Fod. Men Kejseren føler sig magtesløs overfor ham og frygter ham derfor.“

„Ja,“ stadfæstede Dr. Cohn, „Kejsereis Følelser overfor Ludendorff er velkendte. Da Wilhelm II. saaledes sidst var i Wien, sagde han — som jeg ved af meget god Kilde — til Kejser Karl: „Bare vi dog snart kunde faa Fred, saa jeg kunde blive fri for daglig at se paa dette modbydelige Underofficersfjæs (Feldwebelfratze)!“

„Det lyder meget sandsynligt,“ fortsatte Dr. Friedegg, „thi det er almindelig bekendt, at Kejseren altid omtaler Ludendorff som Feldwebel. Da han for nogle Maaneder siden fik de første Efterretninger om Julioffensiven ved Marne, spurgte han saaledes skadefro sine fortrolige Omgivelser: „Hvad siger Feldwebelen nu?“

Dr. Cohn var af den Mening, at det hohenzollernske Dynasti er stærkt truet. Det kan efter hans Mening kun frelses, hvis Kejseren hurtigst mulig nedlægger Kronen til Fordel for Kronprinsen og samtidig lader ham slutte Fred. Dr. Friedegg delte denne Opfattelse.

Jeg spurgte Dr. Friedegg om, hvorledes Forholdene nu var i Østerrig. „De er i enhver Henseende elendige,“ svarede han, „Folket sulter og lider Nød. Der udleveres kun 1 Pund Kartofler pro persona ugentlig. Masserne er energiløse. Men snart kommer Fortvivlelsesstadiet. Vi har nu Stilstand før Stormen. I Salzburg var der forleden store Optøjer. Ruderne blev knuste, og talrige Butiker plyndrede. Det betænkeligste var, at Embedsmændene sluttede sig til de oprørske Skarer.

Da jeg forleden var i Wien, forlangte man 80 Mark for et Par Strømper og 150 Mark for et Par Sko.“

Berlin den 28. September 1918.

Finansudvalget holder ikke Møde i Dag. Det er Lørdag, og mange Rigsdagsmænd rejser hjem. Iøvrigt forhandler Partierne Tillidsmænd ivrigt bag lukkede Døre.

Stemningen er trykket. Snart meget nedslaaet, saa atter som Stemmen, Monrad hørte i de newseelandske Skove op-

flammende, raabende paa Fortvivlelsens Kraft i Folket, for at Fjenden kun kan arve Landet som en rygende Brandtomt.

Flertalspartiernes Bestræbelser fortætter sig til et Program. Hvad de vil, er en Regering, som 1) vil gennemføre den preussiske Valgretsreform, Regeringens Parlamentarisering, Tilbagevisning af Militærets Indgriben paa de civile Omraader (Forsamlingsret, Censur m. m.), Elsass-Lothringens Selvstyre og Rigets Demokratisering. Alt Reformer, som efter Flertalspartiernes Mening vil lette Fredsslutningen, der af al Kraft skal efterstræbes paa Juliresolutionens Grund; 2) vil ordne og organisere det nationale Forsvar, saa Tyskland kan føre en Fortvivlelsenskamp til det yderste, hvis Fjenden ikke vil gaa ind paa en ærefuld Fred.

Berlin den 29. September 1918.

I Formiddags gik jeg først hen i Rigsdagen. Der fortaltes, at *Rigskansleren* og Statssekretær *v. Hintze* er afrejst til Fronten. Man venter nu bestemt, at Grev Hertling vil træde tilbage.

Da jeg i Læsesalen traf Professor *Doormann* og Dr. *Heckscher*, spurgte jeg: „Hvem skal være Hertlings Efterfølger?“ „Der nævnes mange,“ svarede de. „Af Parlamentarikerne staar *v. Payer*, *Hauszmann* og *Fehrenbach* øverst paa Listen.“ „Efter min Mening er *Erzberger* den, der bedst vil kunne magte Opgaven,“ svarede jeg. „Han er den kundskabsrigeste, den behændigste, den mest energiske og den mest hensynsløse, hvor det gælder.“ Professor *Doormann* gav mig Ret. „Det er ingen misundelsesværdig Opgave,“ tilføjede han bitert, „thi den Mand, der nu skal slutte Fred, vil gaa i Graven med det tyske Folks Forbandelse.“

Vi talte videre. Udefra kom der Jobspost paa Jobspost. Flere Medlemmer sluttede sig til. Ingen bragte godt nyt. Stemningen blev stadig mere nervøs og trykket.

Kun *Pospiech* var i straalende Humør og lagde ikke Skjul paa det. „Har De hørt det nyeste?“ sagde han til mig. „Da Kejseren forleden var ved Fronten, spurgte Soldaterne ham: „Ved De, hvorfor vi gaar tilbage, Majestæt?“ „Nej,“ svarede Kejseren. Ja, ser De, Majestæt,

„Die Helden sind gefallen,
die Schlaunen sind reklamiert,
und wir Dummen können es nicht schaffen!“

Da jeg om Aftenen gik ned ad Unter den Linden, hvilede der en underlig tung og trykket Stemning over de store Kaféer. Udenfor „Lokalanzeiger“s Telegramhal var en tæt Skare stimlet sammen for at læse de sidste Telegrammer. „Hvor er det dog sørgeligt,“ sagde en ukendt Mand til mig, da jeg traadte ind i Hallen. Stemningen var under Nulpunktet.

Berlin den 30. September 1918.

Da jeg i Morges kom hen i Rigsdagen, var der kun forholdsviis faa Medlemmer i Læsesalen. Efter Opfordring oversatte jeg de nyeste Telegrammer fra Ententelandene af de lige ankomne danske Blade. Alt var i Forventning om kommende store Begivenheder.

Ved Middagstid udbredtes „B. Z. am Mittag“ med Efterretningen om, at Rigskansler Grev *Hertling* og Statssekretær *v. Hintze* var bleven afskedigede.

Finansudvalgets Møde var fastsat til Kl. 2. Da jeg vilde gaa op i Udvalgssalen, stødte jeg sammen med en Flok østerriigske Journalister. Dr. *Friedegg*, som var i Spidsen, raabte til mig: „Bulgarien er haabløs,“ og viste mig derpaa et Nummer af „Neue Wiener Journal“, som han lige havde modtaget. „Forholdene er meget alvorligere, end Offentligheden har faaet at vide,“ sagde han. „Censuren undertrykker Efterretningerne. Pressens Meddelelser er forfalskede og værdiløse.“

Erzberger kom gaaende, og jeg meddelte ham, hvordan Sagerne stod. Han bad om at faa det paagældende Nummer af „Neue Wiener Journal“ og andet Materiale, som de østerriigske Journalister var i Besiddelse af, for at benytte det under Partiførernes forestaaende Forhandlinger.

I Salen mødte jeg først *Hoch*. Vi talte om Hertlings Efterfølger. „Det bliver under ingen Omstændigheder Fyrst *Bülow*,“ sagde han, „imod ham har *vi* allerede nedlagt bestemt Indsigelse, da vi havde den sidste Kanslerkrise. Det maa være en Mand med en pletfri Fortid. Vi fastholder vort Standpunkt, om ikke efter Bogstaven, saa dog i alt væsentligt.“

Ebert gik forbi, og jeg spurgte ham, naar Udvalgets næste Møde vilde blive afholdt. „Bestemt kan jeg ikke sige det,“ svarede han, „men saasart Krisen er løst. Der vil gaa nogle Dage. Først maa vi være enige om den nye Regerings Program, dernæst maa vi være enige om Personspørgsmaalene.

De vil derfor ikke forsømme noget ved at rejse bort til den 3.“

Da Mødet aabnedes, var der forholdsvis faa Medlemmer i Salen. Vicekansler *Payer* traadte højtideligt ind, ledsaget af en Del højere Regeringsembedsmænd og Militære, deriblandt General *v. Wriesberg*, som saa meget nedbøjet og lidende ud. Understatssekretær Dr. *Kriege*, en af dem, der har Hovedansvaret for Brest-Litowsk-Freden og den rumænske Fred, og som i Foraaret var højt oppe, var ogsaa paafaldende duknakket. Formanden berigtigede kort en Meddelelse i Dagspressen og gav derefter Ordet til Vicekansleren. *Payer* oplæste derpaa med kraftig Stemme og større Myndighed end den, der har præget hans Udtalelser i den senere Tid, det kejserlige Reskript om *Grev Hertlings Afskedigelse som tysk Rigskansler*. Erklæringen blev modtaget med dæmpede Bravoraab. *Ebert* foreslog saa at udsætte Møderne, indtil Krisen var hævet. *Ledebour* og Dr. *Cohn* nedlagde Indsigelse og forlangte Rigsdagen indkaldt straks. Men *Eberts* Forslag blev vedtaget med alle Stemmer imod to.

Efter at Mødet var hævet, gik jeg ind i Læsesalen, hvor jeg efter Opfordring af *Haase* oversatte de skandinaviske Blades sidste Depecher om Bulgariens Sammenbrud. Da jeg derefter gik ind i Skriverstuen for at renskrive Oversættelsen, kom *Eduard Bernstein* hen til mig og indledte en Samtale. „Krigen vil være endt om fire Maaneder,“ sagde han, „længere vil den ikke kunne fortsættes, thi Staterne bryder sammen.“ Han var meget optaget af de amerikanske Afsløringer vedrørende den tyske Generalstabs og tyske Regeringsmyndigheders Forbindelse med Bolshevikerne. I Hovedsagen var Meddelelserne fra Washington sikkert rigtige. Han havde allerede siden December ifjor vidst, at *Lenin* og *Trotzki* havde faaet Penge af Tyskland. I Februar var dette bleven stadfæstet overfor ham af en særdeles velunderrettet Diplomat.

I Foyeren traf jeg Hr. *v. Grabski*, som kom fra Svejts. „Hvad nyt?“ spurgte jeg. „I Svejts er alle overbeviste om Tysklands nærforestaaende Sammenbrud,“ svarede han, „thi Ententens Overmagt er nu knusende. *Tyskland vil blive nødt til at antage Wilsons Fredsbetingelser*, og der vil endvidere blive krævet, at Kejseren og Regeringen skal stilles for en Krigsret, og at Freden skal sluttes i Berlin.“

Da der fra alle Sider regnes med, at Landdagen i en nær

Fremtid vil blive opløst, fordi Indførelsen af den almindelige Valgret i Preussen vil blive et af Hovedpunkterne paa den nye Regerings Program, naar Tysklands Demokratisering og Parlamentarisering nu skal gennemføres, rejser jeg i Morgen hjem for at forberede Landdagsvalgene, som vi denne Gang maa foretage under yderst vanskelige Forhold.

Berlin den 3. Oktober 1918.

Efter et Par Dages Arbejde og Forhandlinger hjemme rejste jeg atter i Gaar herved til Berlin for at deltage i de forestaaende vigtige Forhandlinger.

Paa Vejen hen til Rigsdagen, mødte jeg i Morges Professor *Doormann*. „Hvordan staar det?“ spurgte jeg. „Forhandlingerne mellem Flertalspartierne,“ svarede han, „har i Gaar og i Forgaars svinget frem og tilbage. Men de er bleven førte roligt, og under forstandige fornuftsmæssige Betragtninger har man ærligt søgt at opnaa Enighed. Personspørgsmaalene er endnu ikke løste. Det hænger sammen med fortsatte Forsøg paa at faa de National-Liberale til at slutte sig til Flertalsblokken. Momentant synes dette at skulle lykkes. Derefter vil de personlige Spørgsmaal hurtigt kunne løses. Iøvrigt er der Enighed om at gøre et energisk Forsøg paa at opnaa Fred, og man er nu fra alle Sider rede til at bringe Ofre for at opnaa den.“

Jeg gik ind i Læsesalen. *Sivkovich* standsede mig og hilste. Jeg spurgte ham, om der forelaa noget nyt fra Kronraadet. „I Fraktionen,“ sagde han, „er der bleven os meddelt, at *Hindenburg* i Forgaars har betegnet *Krigens Fortsættelse* som „*zwecklos*“, da det nu maatte betragtes som udelukket, at Tyskland kunde fremtvinge en Afgørelse. Derimod er det urigtigt, naar Rygtet paastaar, at han har sagt, at der var Fare for en Katastrofe. Han har tvertimod sagt, at Hæren endnu vilde kunne fortsætte Kampen en Tidlang.“

Mens vi talte sammen, sluttede en *national-liberal* Kollega sig til os. Til min Overraskelse udtalte han sin Glæde over, at der var sket et demokratisk Gennembrud indadtil. „Mange Folk har“, sagde han, „maattet købe deres Frihed med blodige Revolutioner og Borgerkrige. Naar Krigen nu kan bringe os Friheden, saa er det da altid noget.“ Iøvrigt var han over-

bevist om, at der indenfor den national-liberale Fraktion var overvejende Stemning for Tilslutning til Flertalsblokken.

„Men hvad nu,“ udbrød han pludseligt, henvendt til Sivkowich. „*hvis Ententen i Henhold til Wilsons 14 Punkter ogsaa kræver en Folkeafstemning i de polske Landsdele, kan vi ogsaa gaa ind paa det?*“

„Gaar vi ind paa det, vil vi miste *Posen*, og det kan vi i Grunden ikke taale,“ svarede *Sivkowich*.

„Ja, ikke blot det, men ogsaa *Vestpreussen*,“ tilføjede den National-Liberale.

At de to Kolleger kunde tale saa lidenskabsløst om disse Forhold, viste, hvor hurtigt og mægtigt Udviklingen er skredet fremad i de Dage, jeg har været borte.

Elsass-Lothringeren *Hauss* kom og sluttede sig til os. Han var bleg og nervøs. Sivkowich gratulerede ham med *Elsass-Lothringens Selvstyre*. „Det kommer for sent,“ svarede han. „Og hvorledes skal det være muligt at gennemføre Landets Selvstyre under den nuværende Situation?“

Samtalen viste mig, at der var store Begivenheder under Forberedelse, og jeg gik ud af Læsesalen for at indhente videre Efterretninger. I den store Foyer stødte jeg paa en Flok internationale Journalister med Dr. *Friedegg* i Spidsen. „I Morgen bliver det en stor Dag for den tyske Rigsdag,“ tilraabte han mig spydigt. „*Da vil den for første Gang faa den halve Sandhed at høre fra Regeringsbordet!*“ „Hvad Nyt fra Østerrig?“ spurgte jeg. „Østerrig kan og vil ikke kæmpe mere,“ svarede han. „I Wien raaber alle paa Fred. Alt bryder nu sammen. Fredsaktionen er i fuld Gang.“

I Garderoben traf jeg Dr. *Hilferding*, som havde faaet et Par Dages Orlov til Berlin. „Hvordan staar det i Østerrig?“ spurgte jeg ogsaa ham. „*I Østerrig er alt i Oplosning,*“ svarede han, „*Bulgarien har overgivet sig, og Tyrkiets Rolle er udspillet.* Alt vil nu hurtigt bryde sammen. Ententen vil sikkert ikke akceptere de Fredsbetingelser, Tyskland tilbyder. Spørgsmaalet er derefter, om de Allierede inden November kan tvinge de tyske Linjer paa Vestfronten saa langt tilbage, at Faren for et Indbrud i Tyskland er overhængende. Sker det, vil vi faa Fred i November. I modsat Fald vil Krigen blive fortsat Vinteren over, og Freden først komme næste Sommer. Det kan imidlertid allerede nu betragtes som afgjort, at Fireforbundet har tabt Krigen.“

Udenfor Rigsdagen mødte jeg Haase. „Hvad nyt?“ spurgte han, da han saa mig. „Jeg kommer lige fra Rejsen og maa derfor spørge Dem,“ svarede jeg. „Er det sandt, at *Hindenburg* i Kronraadet har erklæret, at Krigens Fortsættelse er „zwecklos“?“ „De har sagt Ordet,“ svarede han, „og det stemmer, men jeg maa ikke sige noget. Alt vil nu hurtigt bryde sammen.“ Vi talte videre om Situationen. Der kom en Flok Journalister, en af dem knipsede ham af.

Jeg gik ned ad Unter den Linden for at ordne en Pengesag hos Firmaet S. Bleichröder. Banklokalet var overfyldt. Folk stod og bladede nervøst i Kurssedlerne. Ved Bordet stod flere Kunder med Bunker af Krigslaan foran sig. En yngre, særdeles velklædt Herre optalte 30,000 Mark i Krigslaan og rakte dem hen til en Bankfunktionær for at sælge dem. „Vi køber ikke længere Krigslaan,“ svarede han. „Men De købte dog en hel Bunke af mig i Gaar,“ svarede Kunden. „Ja, det var en stor Fejl,“ sagde Chefen, som traadte til. „Men hvorfor vil De dog ikke købe?“ spurgte Kunden videre med grædefærdig Stemme. „Fordi vi ikke kan komme af med dem igen,“ svarede Chefen. „Men jeg er dog en gammel Kunde,“ udbrød han. „Derfor købte vi af Dem i Gaar,“ lød Svaret, „af Fremmede havde vi naturligvis ikke købt. De maa gaa til Rigsbanken, den hjælper Dem nok af med dem.“ Derpaa vendte han ham Ryggen og fortsatte henvendt til mig: „I Byen siger man, at vi faar Fred inden 8 Dage. Er det rigtigt?“ „Næppe,“ svarede jeg. „Men iøvrigt er jeg ikke orienteret, da jeg kommer lige fra Rejsen. I Morgen vil vi antagelig erfare nærmere om Situationen, naar Finansudvalget genoptager sine Forhandlinger.“

Jeg gik tilbage til Rigsdagen og gik ind i Restaurationen for at spise. Ved de Frisindedes Bord traf jeg Vicepræsident *Dove*, Professor *v. Liszt* og Dr. *Müller-Meiningen*, hos hvem jeg tog Plads. De talte roligt om Stillingen ud fra Synspunktet: „Skibet er strandet, saa lad os da bjærge rask igennem Brændingen alt, hvad vi kan.“ Da jeg fortalte dem, hvad jeg havde oplevet hos Bleichröder, sagde Dr. Müller, at man allerede solgte Krigslaanene til en Kurs af 70 pCt. i Bajern. Hele Bander rejste rundt i Landet og opkøbte Obligationerne til den Pris. Professor Liszt sagde, at han havde gjort tilsvarende Iagttagelser. Der var mange, som nu for enhver Pris vilde af med Krigslaanene.

I Læsesalen fandt jeg *Korfanty* og *Seyda*. Vi trak os tilbage for at drøfte Situationen. Jeg fortalte dem, hvad en national-liberal Kollega havde sagt om Muligheden af Folkeafstemninger i de polske Landsdele. „Ja, Udviklingen skrider nu frem med Kæmpeskridt,“ sagde *Seyda*. „Vil De snart gaa aktivt frem?“ „Jeg har tænkt meget paa det i de sidste Dage,“ svarede jeg. „Hvad der endnu holder mig tilbage, er kun Hensynet til en eventuel Modbevægelse, som Myndighederne vil kunne forcere samtidig med, at de ved Hjælp af Belejringstilstanden og Censuren lukker Munden paa os.“

„Ja, en saadan Modbevægelse har vi ogsaa regnet med,“ sagde *Seyda*. „Men nu tror jeg, at Bevægelsen er skredet saa vidt fremad i de polske Landsdele, at det ikke længere er nødvendigt. Vi tænker derfor paa at rejse Spørgsmaalet, saasnart der tilbydes sig en passende Lejlighed.“

„Vicepræsident *Dove* meddelte mig for et Øjeblik siden,“ fortsatte jeg, „at Rigsdagen rimeligvis vil blive sendt hjem midt i næste Uge. Det opfordrer os nu til at handle hurtigt. Jeg kan altsaa gaa ud fra, at De i den allernærmeste Fremtid vil rejse det *territoriale* Spørgsmaal?“

„Det er min Mening, at vi bør gøre det,“ svarede *Seyda*, „men Afgørelsen vil først falde paa Fraktionsmødet i Morgen Formiddag.“ Vi drøftede derpaa Fremgangsmaaden og blev enige om at gaa frem med en Fællesaktion. I Morgen vil de meddele mig Resultatet af deres Forhandlinger i Fraktionen.

Under Indtrykket af, at Handlingens Time nu var nær forestaaende, gik jeg derpaa ind i Biblioteket for at samle Materiale til en Tale Mandag eller Tirsdag. Ved Indgangen traf jeg *Welfen Alpers* lidende og nedtrykt.

„Hvad Indflydelse vil det store Skibbrud faa paa Deres særlige Sag?“ spurgte jeg ham. „Den var godt indledt før Krigen,“ svarede han, „og jeg haaber endnu, at det skal lykkes os at faa den ordnet.“

„Agter De at gaa aktivt frem nu?“ spurgte jeg videre. „Nej,“ svarede han, „vi vil indtage en afventende Holdning. Men hvordan gaar det med det nordslesvigske Spørgsmaal? Foreligger der noget?“

„De har maaske set, at det er bleven rejst af skandinaviske og hollandske Socialdemokrater paa Stockholmerkongressen og derefter optaget i Stockholmermanifestet? Overfor *Henderson* har *Ebert* derefter erklæret, at Socialdemokraterne er

villige til at forhandle paa Stockholmermanifestets Grundlag med et Par Forbehold overfor Elsass-Lothringen og Belgien. Hvis Tyskland nu vil føre en klog Politik overfor Skandinavien, bør det løse Aalandsspørgsmaalet og især det nordslesvigske Spørgsmaal. Det vil kunne sikre dem vidtgaaende Sympathier i Skandinavien.“

„Ja, det nordslesvigske Spørgsmaal burde Tyskland have løst for længe siden,“ svarede han, „vi burde have løst det i det første Krigsjaar. Det er meget sørgeligt, at vi møder saa stærke Antipathier hos de beslægtede nordiske Folk. Men vort Militær og især vort Bureaukrati fordærver jo alt,“ tilføjede han bevæget, „de har gjort os forhadte i hele Verden. Frugterne hører vi i disse Dage i Bulgarien.“

Han trak mig derefter ind i en Sideniche i den lille Foyer og fortsatte dæmpet og meget bevæget: „*Prins Max vil nu blive Rigskansler, men ikke kunne holde sig længe. Han vil kun faa Lejlighed til at løse én Opgave: At slutte Fred. Dermed vil hans Mission være endt.*“

„Tror De da, at vi faar Fred meget snart?“ spurgte jeg. „Ja,“ svarede han meget bestemt, „vær overbevist om det. Der er ingen Udvej mere: *Freden maa sluttet nu.*“ Han brast i Graad, snurrede hurtigt om paa Hælen, og forlod mig. — To Verdener ramlede sammen for ham: som Tysker led han baade sjæleligt og fysisk under sit store Fædrelands grænseløse Ulykke. Og samtidig brast alle hans Forhaabninger om Kongeriget Hannovers Genoprettelse.

Mens jeg arbejdede i Biblioteket, kom *Seyda* og *Korfanty* ind i Haandbiblioteket for ligeledes at søge Materiale. Læsesalen var tom, og vi optog atter Samtalen. Jeg viste dem Windhorsts Udtalelser fra April 1877 om Pragfredens § 5. De fandt ligesom jeg, at de sikkert under den forestaaende Debat vilde kunne benyttes med megen Virkning.

Vi kom derefter til at tale om *Elsass-Lothringen*. „Af vore elsass-lothringske Kolleger har jeg kun set *Hauss*,“ sagde Seyda. De øvrige holder det vist ikke for nødvendigt at møde. De er sikre nok paa, at de vil faa deres Ønske opfyldt.“

„For adskillige af dem,“ sagde jeg, „maa det være pinligt nu at træde aabent frem i Rigsdagen efter at de saa ofte under Krigen har afgivet Loyalitetserklæringer fra dens Talerstol.“ „Det generer ikke *Hauss*,“ svarede Seyda. „Iøvrigt har han allerede i Gaar krævet en Folkeafstemning. Understatssekre-

tær Dr. Lewald tilbød i Gaar at omdanne *Elsass-Lothringen* til en selvstyrende tysk Forbundsstat og stillede Indkaldelsen af en grundlovgivende elsass-lothringisk Rigsdag i Udsigt. „For sent,“ svarede Hauss, „nu kommer De ikke udenom et Plebiscit, det maa De risikere.“ Til os sagde han bagefter, at han var overbevist om, at over 95 pCt af Befolkningen vilde stemme for at komme til Frankrig, naar der bliver foretaget en Folkeafstemning.“

Efter at have arbejdet et Par Timer hjemme og bl. a. nedskrevet foranstaaende, gik jeg atter hen i Rigsdagen, hvor jeg traf Dr. Cohn. Vi drøftede Situationen. „Hindenburg har ikke blot sagt,“ udtalte han i Samtalens Løb, „at Krigens Fortsættelse er „zwecklos“, men han har krævet *Vaabenstilstand* og *Fred* og tilføjet: „*Es ist die letzte Stunde!*“ Han opridsede et meget mørkt Billede af Situationen. Hæren mangler alt, Folkene løber bort fra Fronten. Hærledelsen har hverken Ammunition eller Tanks. Den kan kort sagt ikke mere, den er bankerot. Regeringen søger derfor nu at faa Fred paa det af Wilson i hans sidste Tale opstillede Grundlag.

„Paa hvilke Betingelser tror De, at Tyskland nu vil kunne faa Fred?“ spurgte jeg.

Belgiens og *Elsass-Lothringens* Prisgivelse. Posens og muligvis ogsaa *Øvreschlesiens* Afstaaelse. Dertil Krigsskadeserstatning til Belgien,“ varede han.

„Og forhaabentlig *Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark*,“ tilføjede jeg. „Dermed har jeg endnu ikke regnet,“ svarede han. „Men iøvrigt ved De jo, at jeg ikke vil indvende noget imod en saadan Ordning.“

I Skrivesalen kom jeg i Samtale med Dr. *Neumann-Hofer*. „Hvad vil De nu?“ spurgte han efter et Par indledende Bemærkninger. „Jeg vil,“ svarede jeg, „aabent kræve *Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark i Henhold til Pragfredens § 5 og paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret*.“ „Det er der ikke noget at sige til,“ svarede han. „De ved, at jeg altid har holdt det for rigtigst, at det nordslesvigske Spørgsmaal bliver løst ved Fredsslutningen. Er der hidtil sket noget af Betydning?“

„Ja, de hollandske og skandinaviske Socialdemokrater har rejst Spørgsmaalet i Stockholm og i Stockholmermanifestet krævet det løst ved Fredsslutningen. Og *Ebert* har senere erklæret i „Vorwärts“, at Socialdemokraterne er villige til at

forhandle paa dette Grundlag. — Gaar De ud fra, at Freden vil blive sluttet snart?”

„Ja, vi kan ikke mere,“ svarede han. „Der er ikke andet at gøre. Hver Dag er nu kostbar. Vi er nødt til hurtigst muligt at faa Ende paa det. Vær overbevist om, at Freden vil blive sluttet snart.“

Aftenen tilbragte jeg hos Kaptajn *Ramm*. Vi drøftede indgaaende Situationen, og han lovede efter min Opfordring i de nu kommende Tider at overtage Hvervet som Mellemand mellem mig og den danske Gesandt Grev *Moltke*, med hvem jeg ikke har haft og ikke kan have direkte Forbindelse.

Underligt, som Sammenbrudet paavirker de enkelte. Jeg har i Dag set uafhængige Socialdemokrater, som helt er i deres Følelsers Vold og fuldstændig beherskes af Sorgen over deres Fædrelands Ulykke, og Kolleger, som før altid i Tide og Utide har reklameret med deres Patriotisme, men nu er sløve og ligegyldige, tilsyneladende uden Forstaaelse af Tysklands virkelige Stilling. I det hele er Stemningen meget resigneret. De fleste bøjer sig roligt for det uundgaaelige. Nogles Holdning minder om Terje Vogens, da han efter at have ligget paa Knæ for den unge engelske Kommandant tavst rejste sig og bøjede sig under den haarde uundgaaelige Skæbne, andre, og det er de fleste, tager underligt koldt og forretningsmæssigt paa Sagen og tænker kun paa at bjærge, hvad der endnu kan bjærges.

Jeg har i Eftermiddag afsendt Ilbreve med et kraftigt Varsko til Vælgerforeningens Næstformand, *P. Grau*, dens Sekretær *M. Simonsen* og dens Hjælpesekretær *Nis Nissen*, Nørborg. Ved Iltelegrammer har jeg endvidere opfordret Landdagsmændene *Nis Nissen* og *Kloppenborg Skrumager* til ufortøvet at komme til Berlin, og endelig har jeg sendt Ilbreve hjem efter Materiale, som jeg savner til den forestaaende Aktion.

Berlin den 5. Oktober 1918.

I Morges stod jeg op Kl. 5¹/₂ og skrev en Del Breve. Jeg gav først *Martin Simonsen* Ordre til at sammenkalde Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad til et Møde i Flensborg Lørdag den 12. Oktober. Telegraferede derpaa til „Hejmdal“ om videre Materiale, gennemsaa Morgenaviserne, hvoraf „Vorwärts“ taler et meget tydeligt Sprog, og gik Kl. 9 hen i Rigsdagen.

I Foyeren stod der allerede enkelte samtalede Grupper. Medlemmerne strømmede til. Nervøst uroligt drøftede man overalt Situationen. Snart rygtedes det, at Plenarmødet, som var fastsat til Kl. 1, vilde blive udsat til Kl. 5. Det hed sig, fordi der var indløbet nye vigtige Efterretninger fra Udlandet.

De første Kolleger, som jeg talte med, var *Hildenbrand* og Dr. *Quessel*. „Hvis vi havde sluttet af i 1916 i Stedet for nu,“ sagde Hildenbrand, „vilde vi have sparet 1 Million Mennesker og over 100 Milliarder Mark i Krigsomkostninger. Udviklingen indadtil gaar langsomt, men den marcherer. Alt tyder imidlertid paa en Tangefødsel, som vil gøre et meget daarligt Indtryk i Udlandet.“

„Det gaar frem og tilbage,“ tilføjede Dr. *Quessel*. „I Gaar fortalte man, at Dr. *David* allerede var bleven udnævnt til Understatssekretær i Udenrigsministeriet. Men Udnævnelsen foreligger ikke endnu. Hvis David stilles ved Siden af Dr. *Solf*, vil de imidlertid passe udmærket sammen, thi de er begge Anglofiler til Marv og Ben. De vil derfor heller ikke søge Forstaaelse med Frankrig, skønt det efter min Mening vilde være den eneste rigtige Politik. Selvfølgelig vil vi kun kunne opnaa en Forstaaelse, naar vi bringer betydelige Ofre. Først og fremmest maa vi afstaa Elsass-Lothringen, men det undgaar vi alligevel ikke, derfor kan vi lige saa godt tilbyde det frivilligt.“

Mens vi talte, kom *Scheidemann* gaaende. Han saa alvorlig og lidt for højtidelig ud i sin sorte Diplomat. Nogle Kolleger, som vilde lykønske ham til hans Indtræden i Regeringen, viste han meget pirrelig tilbage. Vi spurgte ham, hvorfor Plenarmødet var bleven udsat. „Det ved jeg ikke,“ svarede han, „jeg hører først om Udsættelsen i dette Øjeblik.“

Saa kom *Erzberger*. Han havde som sædvanlig uhyre travlt, men struttede af Sundhed og befandt sig øjensynligt som Fisken i Vandet. Da jeg saa, at han smilende tog imod Kollegernes Lykønskning, gik jeg ogsaa hen og gratulerede ham. Snart sluttede Medlemmerne Kreds om ham. Han meddelte os, at Rusland under Henvisning til Baku havde forespurgt, om Tyskland var villig til at fastholde Brest-Litowsk Freden. Spørgsmaalet vilde blive besvaret saaledes, at Afgørelsen udsattes til Wilsons Svar forelaa. Han gik, og vi optog atter Samtalen.

„Det er mig uforstaaeligt,“ sagde Dr. *Qucssel*, „at nogen kan tale om et bulgarsk Forræderi. Naar et Folk er saa døds-træt, at det taber Sværdet, er det dog ganske misvisende at tale om Forræderi. Man kan jo dog ikke forlange Selvmord af en Nation. Iøvrigt maa vi være forberedt paa, at det snart vil gaa i Østerrig som det er gaaet i Bulgarien.“

Dr. *Hofrichter* kom, drog mig til Side, og vi spadserede ned ad Foyeren. „I Østerrig,“ sagde han, „har Regeringen nu ingen anden Udvej end at søge en Forstaaelse med Tjekkerne.“ Vi slog os ned paa en Sidebænk, hvor han fortrolig og under bestemt Tavshedsløfte meddelte mig, at Tysklands militære Stilling var overordentlig slet. Den første Note, Regeringen havde afsendt til Wilson, var som Følge deraf allerede overfløjet af Begivenhederne, og en ny Note, som gik langt videre, ja, efter en Kilde, som han holdt for helt paalidelig, endog tilbød Kapitulation, var afsendt.

Jeg: „Hvem er Deres Kilde?“

Han: „Det kan jeg ikke sige, da jeg er bundet af et Tavshedsløfte. Jeg meddeler Dem det kun i dybeste Fortrolighed, men jeg gentager, at jeg holder min Kilde for absolut god. Da jeg i Tirsdags fik Presseamtets Instruks vedrørende Bulgarien, indsaa jeg straks, at Stillingen maatte være overordentlig kritisk. Pressekontoret meddelte, at Bulgariens Afslutning af Vaabenstilstanden var en Kendsgerning, som ikke lod sig rukke. Vejen til Konstantinopel var dermed afbrudt. Man vil søge at opretholde Forbindelsen med Konstantinopel over Odessa. Iøvrigt vil Tropperne langsomt blive taget tilbage fra Bulgarien. Da jeg hørte det, var jeg, som ellers ikke er sentimental, dybt rystet, thi jeg sagde mig selv: Naar den øverste Hærledelse ser sig nødsaget til at føre et saadant Sprog, er vi langt ude.“

Jeg: „De mener altsaa, at Tysklands militære Situation nu maa betegnes som overordentlig slet?“

Han: „Utvivlsomt, og den bliver stadig daarligere. Det har jeg atter i Morges faaet stadfæstet fra meget troværdig og velunderrettet Side. Man frygter for et stort koncentrisk Angreb i Forbindelse med et Angreb af den engelske Storflaade paa den flandernske Kyst. Dette Angreb, som man ikke vil kunne modstaa, søger man at forebygge med den sidste Wilsonske Note. Stillingen er uholdbar. Hæren har ikke flere Reserver. Det hele vil hurtigt bryde sammen.“

Jeg gik ind paa min Plads i Plenarsalen og nedskrev foranstaaende. Mens jeg sad der, kom *Bauer*. Da jeg i Foyeren havde erfaret hans Udnævnelse til Statssekretær, rejste jeg mig og ønskede ham til Lykke. Han takkede, men tilføjede: „I Grunden ved man jo ikke, om man ikke hellere skulde lade sig kondolere end gratulere.“

Jeg: „Momentant er det maaske svært at sige. Men der gives jo Situationer, som man ikke kan komme udenom.“

Han: „Saadan er det. Vi maa igennem, og saa maa vi iøvrigt haabe det bedste.“

Da jeg derefter gik ned ad den store Foyer, stod Dr. *Müller-Meiningen* omgivet af 7—8 frisindede Rigsdagsmænd og afgav ivrigt gestikulerende en Beretning, som de fulgte med spændt Opmærksomhed.

Mens jeg ellers altid uden videre plejer at slutte mig til de Frisindede i saadanne Tilfælde, spurgte jeg denne Gang for stærkere at betone mit Særstandpunkt, om det maaske var Hemmeligheder, der blev forhandlede.

Dr. *Heckscher* lod forstaaende Spørgsmaalet gaa videre, men uden at afvente Svaret sagde jeg, at jeg ikke vilde forstyrre og gik ind i Læsesalen. Denne Holdning vakte synlig Opmærksomhed hos Kollegerne.

Dr. *Hofrichter* kaldte mig atter til Side og fortalte mig, at det var gaaet meget haardt til i den konservative Fraktion, da den erfarede Sammenbrudet. *Hr. v. Heylebrand u. d. Lase* havde været helt ude af sig selv. Med Udraabet: „*Wir sind belogen und betrogen, und darauf haben wir unsere Politik eingestellt*“, havde han rasende slaet i Bordet med knyttede Næver. Derefter var han falden i Krampegraad.

Op ad Dagen blev Rygterne mere og mere ildevarslende. Fraktionerne samledes til Møder. Udefra kom Medlemmer, der af Hensyn til Valgene havde aflagt korte Besøg i Hjemmene, ind i Salen uden Anelse om Sammenbrudet. Da de rejste hjem, mente de, at de kun stod overfor en indre Krise, og man læste Forfærdelsen paa deres Ansigter, da de nu pludselig stod midt i Katastrofen. Indenfor de Frisindedes Rækker var der megen Misfornøjelse med, at Partibestyrrelsen ikke har holdt Medlemmerne løbende underrettet om Forholdenes Udvikling. De menige Medlemmer har nu gennemtvinget Afholdelsen af et Fraktionsmøde for at faa ren og klar Besked om Sammenbrudets Omfang.

Da *Fischbeck*, som ogsaa er indtraadt i Regeringen, dukkede op i Foyeren, gratulerede jeg ham, men fik omtrent samme Svar som af Bauer. „Jeg har ikke bejlet til Stillingen,“ sagde han alvorligt, „men jeg kunde ikke vise Opgaven fra mig. Det er alt andet end tiltalende at skulle arbejde i det Selskab.“ En Partifælle traadte til og spurgte ham om Stillingen. „*Den er meget daarlig*,“ svarede han stille.

Indtrykkene er mangfoldige, saa mangfoldige, at det ikke er muligt at fæste dem alle til Papiret. Dr. *David* kom og hilste, og vi kom straks i Samtale. Han var meget optimistisk. „Plenarmødets Udsættelse skyldes udelukkende Wilsons sidste Tale, hvis Ordlyd først nu er bleven bekendt i Tyskland,“ sagde han. „Talen er efter min Mening meget lovende. Slutningen er tydelig nok rettet til hans Forbundsfæller. Han er øjensynlig bange for, at England og Frankrig nu, da Vaabenlykken følger dem, vil stille for store Krav. Jeg haaber derfor, at vi vil opnaa en taalelig Fred.“ Efter at have udviklet dette videre, sagde han: „Efter Freden maa vi nu ogsaa se at komme i et godt Forhold til Skandinavien.“

„*Vejen dertil*,“ svarede jeg, „*gaar over Nordslesvig*. Løs det nordslesvigske Spørgsmaal, saa er Banen fri, og Muligheden for at vinde vidtgaende Sympathier i Skandinavien tilstede, især hvis det aalandske Spørgsmaal ogsaa samtidig løses paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.“

„Det nordslesvigske Spørgsmaal,“ svarede han, „er jo ikke opført i Wilsons 14 Punkter, men det vil sikkert nok blive anmeldt af Danmark, saa maa vi se, hvad der kan gøres.“

Hildenbrand, som var traadt til og med stigende Opmærksomhed havde lyttet til vor Samtale, udbrød nu: „Er det ikke tilstrækkeligt, at vi giver Dem vidtgaende Autonomi?“

„Nej,“ svarede jeg, „Spørgsmaalet maa nu, som det allerede blev bestemt i Pragfredens § 5, løses paa Grundlag af Selvbestemmelsesretten. Der maa foretages en Folkeafstemning. Kun dermed kan den Rivningsflade, som det hidtil har dannet mellem Tyskland og Skandinavien, én Gang for alle fjernes. Kun ad den Vej vil De kunne vinde de Sympathier i de nordiske Lande, som De saa bittert har savnet under Verdenskrigen.“

Dr. *David*: „Ja, Danmark maa jo anmelde Spørgsmaalet. Det vil det rimeligvis ogsaa gøre.“

Jeg: „Ja, det antager jeg. Løvrigt er det jo allerede rejst af

de hollandske og skandinaviske Socialdemokrater i Stockholm. Det findes jo opført i Stockholmermanifestet, som Ebert forleden i sit Svar til Henderson har erklæret, at de tyske Socialdemokrater med et Par Forbehold overfor Elsass-Lothringen og Belgien er villige til at akceptere som Forhandlingsgrundlag.“

Dr. *David*: „Jeg mindes ikke i Øjeblikket, at det staar opført der. Men jeg vil undersøge Sagen nærmere, naar jeg kommer hjem.“

Der havde imidlertid sluttet sig flere til os, deriblandt *Noske*, som med stigende Opmærksomhed havde hørt den sidste Del af Samtalen og nu pludselig brød ind med Spørgsmaalet: „Hvor mange Danske drejer det sig i det hele om i Nord-selsvig?“

Jeg: „Efter den sidste Statistik ca. 180,000.“

Noske (bittert): „Saa smider vi simpelthen de 180,000 Danske til Polakkerne og Elsass-Lothringerne!“ Derpaa snurrede han om paa Hælen og gik.

Samtalen blev nu afbrudt, men idet Dr. *David* vilde gaa, sagde jeg: „Løs nu Spørgsmaalet, og De vil vinde vidtgaaende Sympathier i Norden.“

„Jeg vil straks gennemse Stockholmermanifestet og derefter nærmere overveje Sagen,“ sagde han, idet vi skiltes.

Jeg gik ind i Læsesalen og nedskrev straks Samtalen. Da jeg atter vilde gaa ud i Foyeren, kom *Bernstein*. „Har De hørt de sidste Meddelelser fra Seniorskonventet?“ spurgte han. „Nej.“ „*Hærledelsen forlanger, at der straks skal dannes en ny Regering, som er i Stand til at slutte Fred. Regeringen har derefter afsendt et traadløst Telegram til Wilson med Bøn om at indlede Fredsforhandlinger paa Grundlag af de 14 Punkter, han har opstillet.*

Den militære Stilling er meget truet. Kronprins Ruprechts Hær skal næsten være helt omringet. Hindenburglinjen er flere Steder gennembrudt. Stillingen vil ikke kunne holdes længe. Alt bryder nu sammen.“

Jeg gik ind i Plenarsalen, som var tom, og nedskrev foranstaaende. Mens jeg sad paa min Plads, kom *Davidsohn* hen til mig og overrakte mig nogle Tryksager vedrørende Esterne. „Nu har de atter lavet Svinerier i Estland,“ sagde han. Jeg tog Materialet og spurgte: „Hvad mener De om Situationen?“

Davidsohn: „Vi staar overfor Sammenbrudet. Men ved De hvad?“ tilføjede han med et for en Tysker i denne Situation modbydeligt og frastødende Grin: „Jeg glæder mig over det! — Vil De ikke rejse det nordslesvigske Spørgsmaal?“ „Jo.“ „Hvor?“ „Her i Salen, saa snart Lejlighed gives.“ „Hvad vil De kræve?“ „Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark paa Grundlag af en fri Folkeafstemning.“ „Godt, men er De sikker paa Folkeafstemningen?“ „Ja.“ „Hvor mange Procent venter De at faa?“ „70—75 pCt.“ „Det er nok.“ Vi skiltes.

De socialdemokratiske elsass-lothringiske Rigsdagsmænd *Böhle* og *Emmel*, begge indvandrede fra Tyskland, traf jeg i Foyeren. De var begge meget urolige og nervøse, fordi de regnede med Elsass-Lothringens Afstaaelse. „Hvis *Wilson*“, sagde *Böhle* til mig, „ikke antager vort sidste Fredstilbud, har *Prins Max* fremfor alt en Opgave: *Han maa straks gaa til Wilhelm* og sige: *Majestæt, her er Deres Cylinderhat, vil De tage den og gaa!*“

Ved Middagstid var jeg hos Kaptajn *Ramm* og gav ham en Beretning om Situationen i Rigsdagen, som jeg bad ham om at lade gaa videre.

Da jeg atter kom hen i Rigsdagen, var Fraktionsmøderne hævede. Gangene var som en *Bikube*. Allevegne saa man ivrigt diskuterende Grupper. De nyankomne Kolleger er forfærdede over *Sagernes Stilling*, og mange af dem synligt ophidsede i første Øjeblik. Men gennemgaaende er Stemningen resigneret. Tonen, som præger Samtalerne, er: Vi er nødt til at finde os i det uundgaaelige. Det gælder nu kun om at bjærge det mest mulige, at faa Freden sluttet, inden Fjenden bryder ind i Landet og ødelægger de vigtigste vesttyske Industriomraader. Da der ikke er ringeste Udsigt til, at Tyskland senere vil kunne faa en bedre Fred, og hver Dag, Krigen fortsættes, koster store Blodofre, og mindst 150 Millioner Mark i Krigsudgifter, gælder det nu om at bevare Hovedet koldt og handle hurtigt og afgørende. Beslutningen er taget. Man maa finde sig i det uundgaaelige. Og gennem det triste Mørke, som dækker den nærmeste Fremtid, skimtes de første lyse Drag, som forkynder Frihedens Gennembrud.

Da jeg derefter gik ned ad den store Foyer, kom Rigsdagsmand *Haegy*, Præst i Øvreelsass og *Wetterlés* mest intime Ven, springende ud fra en Sideniche. Under Krigen har de elsass-lothringiske Rigsdagsmænd været meget forskræmte og

ængstelige for at give deres Følelser Udtryk, en Følge af det haarde militære Diktatur, der har hvilet over Rigslandet, og endog gjort Rigsdagsmændene retsløse. Men i Dag har Haegy faaet Tungebaandet løst.

„Hr. Kollega, hvad mener De nu?“ hviskede han stærkt bevæget og ophidset, idet han greb min Haand. „Jeg mener, at nu vil Elsass-Lothringen komme tilbage til Frankrig og Nord-slesvig til Danmark,“ svarede jeg. „Her regner alle nu med Elsass-Lothringens Afstaaelse. Tyskland vil tilbyde et Plebiscit.“

Haegy: „Det tror jeg ikke, Ententen vil gaa ind paa under den nuværende Situation, men den burde gøre det, thi da Selvbestemmelsesretten er Tidens Løsen, er det meget bedre for Frankrig at faa Elsass-Lothringen tilbage ved en Folkeafstemning. Det helt overvejende Flertal vil dog alligevel stemme for at komme tilbage til Frankrig.“

Jeg: „Haus regner med 95 pCt.“

Haegy: „Det er maaske for højt, men Udfaldet afhænger jo meget af, om Embedsmænd og Indvandrede faar Lov til at stemme med. Aah!“ udbød han varmt og bevæget: „Hvilken Glæde og Jubel vil der ikke blive over hele Elsass-Lothringen! Ingen anede endnu, da jeg i Forgaars rejste hjemmefra, at Sagen stod saaledes.“

I det samme kom *Korfanty* henimod os, lidenskabelig ophidset, med funklende Øjne og store Armbevægelser. „Nu tror jeg atter paa Guds Retfærdighed!“ udbød han patetisk, idet han sluttede sig til os.

„Har De tvivlet paa den?“ spurgte Haegy mildt bebrejdende.

„Ja,“ raabte *Korfanty* heftigt. „Da de i 1914 gik frem over Marne, da de truede Paris, da Vorherre taalte deres Grusomheder i Polen, og at Galizien blev hærgnet med Ild og Sværd, da mistede jeg Troen paa Guds Retfærdighed!“ Og derpaa i et Jubelskrig: „Men nu er det værd at leve!“

Og Haegy, som i Dag helt glemte sin Præsteværdighed, istemte lidenskabeligt: „Donnerwetter, ja!“

I det samme kom Formanden for den polske Fraktion, Hr. *v. Trampcynski*, smilende henimod os, rakte mig begge Hænder, nikkede til de andre og hilste med et højtideligt Buk: „Goddag, alle I forhenværende Herrer Preussere!“

„Det være sagt i en god Stund,“ svarede jeg.

„Aa, hvilken Jubel vil der ikke blive hjemme, hvor ingen endnu aner noget,“ udbrød Haegy atter bevæget.

„Aner man endnu ikke noget i Elsass-Lothringen?“ replicerede Korfanty. „Hos os ved alle Besked. I Warschau flager de allerede.“

Welfernes og vore Veje skilles. Ingen er synlig mere nedbøjet og oprevet af disse Dages Begivenheder end Welfen *Alpers*. Oppe i Enden af Foyeren gaar han ene og med sænket Hoved frem og tilbage, frem og tilbage, hensunken i dybe Tanker og med et lidende Ansigtsudtryk. Vi vekslede atter nogle Ord. Han var dybt nedtrykt over Tysklands Ulykke. „Vi er nu forhadte i hele Verden,“ sagde han, „endog i vore hidtilværende Forbundsfællers Lande. Saaledes har vort Militær huseret!“

Kloppenburg Skrum-sager og Redaktør *Lebeck* ankom i Formiddags, og vi spiste Middag sammen ude i Byen. Ved Middagen orienterede jeg dem og gik derefter atter hurtigt tilbage til Rigsdagen. I Foyeren stødte jeg først paa *Dombeck*, som kom fra Polakkernes Fraktionsmøde. Fraktionen havde besluttet, at *Seyda* skulde forlange Ordet til Forretningsordren for straks at præcisere Polakkernes Standpunkt til Wilsons Krav om et polsk Rige med Adgang til Havet. Han spurgte mig, om jeg ikke samtidig vilde præcisere mit Standpunkt overfor det nordslesvigske Spørgsmaal. Jeg gik med ham op i det polske Fraktionsværelse, hvor jeg blandt andet traf *Seyda*, for at drøfte Stillingen. Vi gennemgik i Fællesskab Wilsons 14 Punkter og hans øvrige Udtalelser. Men de gav ikke specielle Tilknytningspunkter for mig, og ved nærmere at overveje Sagen kom jeg ogsaa til det Resultat, at det var rigtigere ikke at rejse Sagen i Form af en Forretningsordensdebat. Hr. v. *Trampczynski* billigede helt min Holdning og sagde, at han i Fraktionen havde baade talt og stemt imod, at Polakkerne rejste Sagen paa denne Maade. Jeg var selv fuldstændig klar over, at en Tale af mig i Dag vilde blive opfattet som en udfordrende Demonstration, vække dybtgaaende Uvilje og skaffe mig unødige Vanskeligheder under mit senere Arbejde.

Da jeg gik ned, traf jeg i Sidegangen *Peirotas* i Samtale med *Meerfeld* fra Köln og andre Kolleger. *Peirotas* var henrykt. „Det elsass-lothringiske Spørgsmaal kan nu betragtes som løst,“ sagde han. „Og det nordslesvigske Spørgsmaal

vil ligeledes blive løst ved Fredsslutningen," tilføjede han henvendt til Meerfeld. „Det vil det sikkert," sagde jeg, „og det er ogsaa fra et tysk Standpunkt set det fornuftigste og det bedste, at det nu løses, thi kun ad den Vej kan man fjerne bestaaende Misstemninger og vinde virkelige Sympathier i de nordiske Lande.“ „Det er vistnok rigtigt," svarede Meerfeld stilfærdigt.

I den store Foyer fik jeg Øje paa en Kollega, der som katholsk Præst og en af Førerne for den bajerske Fløj af Centrum har spillet en betydelig Rolle i det sidste Aarstid. Han hører ligesom Alpers til den mærkværdig faatallige Kreds af Rigsdagsmænd, der er synligt mærkede af Begivenhederne. Ene vandrede han ustandseligt frem og tilbage, med sænket Hoved og i dybe Tanker, mens klare Taarer trillede ned ad hans Kinder. Jeg vilde ikke forstyrre ham i hans dybe Sorg og gik derfor stille forbi uden at hilse.

Men hvor husker jeg ikke godt den samme Mand fra Vinteren 1917, da den hensynsløse Undervandskrig var bleven besluttet. Han havde da længe staaet fremmest i Rækken af dem, der søgte at trykke den igennem, og stod nu glad, stolt og overlegent smilende ved Siden af Statssekretær Helfferich foran det store Kort, hvorpaa han med grafiske Fremstillinger beviste, at England vilde sprælle som en Fisk i Klitten inden Høst 1917! Dengang straaede Præstens Ansigt af Sejrsbevidsthed og Sejrglæde; triumferende fulgte han Helfferichs Fremstillinger, overbevist om, at Sejren nu kun var et Spørgsmaal om Maaneder. Og nu: Ak, hvor forandret! Ansvarer knuger ham til Jorden, Sorgen er tydelig nok parret med Angeren.

Længe havde jeg søgt efter *Fr. Naumann*. Nu traf jeg ham i Rotunden og drog ham straks ind i en fortrolig Samtale. Vi gik ud i Foyeren og satte os paa en af Sidebænkene.

„Da De i August 1914“, begyndte jeg, „velvilligt traadte i Skranken for os og energisk støttede mine Bestræbelser for at faa de nordslesvigske Fanger paa fri Fod og vore Aviser udgivet paany, lovede jeg Dem at optræde korrekt som tysk Statsborger eller, naar jeg ikke længere kunde holde min politiske Virksomhed indenfor Forfatningens og Lovgivningens Rammer, i Tide at advare Dem, for at De ikke skulde blive draget til Ansvar for Handlinger, som De ikke kunde billige. Derfor vil jeg nu meddele Dem, at jeg føler mig for-

pligtet til at kræve det nordslesvigske Spørgsmaal løst ved en almindelig Folkeafstemning, saasnart der her i Huset bydes mig Lejlighed til at drage Sagen frem, hvad jeg haaber at faa under den forestaaende Debat om Rigskanslerens Tale.“

Naumann sad en kort Stund tavs og eftertænkst. Derpaa sagde han stille: „*Ja, det finder jeg rigtigt, jeg har ikke noget imod, at De optræder paa denne Maade. De ved, at jeg længe har ønsket at faa Spørgsmaalet løst ad denne Vej.* De gør bedst i allerførst at tale med Dr. David om det.“

Jeg: „Det har jeg allerede gjort.“

Naumann: „Og hvad sagde han?“

Jeg: „Han stillede sig velvilligt og ventede, at Danmark vilde anmelde Spørgsmaalet. Men han var iøvrigt noget reserveret, da han aabenbart ønskede at sætte sig grundigere ind i Sagen, før han bandt sig.“

Naumann: „Det gælder nu om at faa Spørgsmaalet med ind i Debatten fra første Færd af. Men saavidt jeg ved, har den danske Regering ikke ønsket det drøftet under Krigen. — Jeg har i sin Tid baade talt og korresponderet om Sagen med vor Gesandt i København, Grev Brockdorff-Rantzau, og med Decernenten i Udenrigsministeriet, som begge har meddelt mig, at den danske Regering ikke ønskede, at Spørgsmaalet rejstes under Krigen.“

Jeg: „Naar den danske Regering ikke vilde have Spørgsmaalet rejst under selve Krigen, er det sikkert kun af Frygt for derved at faa større Vanskeligheder med Hensyn til Opretholdelsen af Landets strenge Neutralitet.“

Naumann: „Det er jeg ogsaa tilbøjelig til at antage. — Men nu maa De undskylde mig et Øjeblik, der ser jeg min Kone, og hende har jeg lovet at skaffe en Plads paa Tribunen.“

Han forlod mig, og jeg gik ind i Salen, satte mig paa min Plads og nedskrev Samtalen. Ligesom jeg var færdig dermed, kom Naumann og sagde, at han havde søgt efter mig for at fortsætte Samtalen.

„Jeg ønsker endnu engang at sige Dem,“ begyndte han paany, „*at jeg billiger Deres Forehavende. Jeg holder det for rigtigt, at De nu rejser Spørgsmaalet.* Men jeg maa sige Dem, at der er adskillige i vor Fraktion, som vil tage Dem det ilde op.“

Jeg: „Det ved jeg, men der er ogsaa adskillige i Deres Frak-

tion, som omfatter Spørgsmaalet med megen Forstaaelse og helt deler Deres Standpunkt.“

Naumann: „Hvad De nu videre bør gøre, er efter min Mening at faa Dr. *Solf* til at indflette et Par Sætninger om Spørgsmaalet i sin Tale, naar han nu snart opruller sit udenrigspolitiske Program. Han vil sikkert i denne Tale betone den Vægt, vi lægger paa Venskabet med de nordiske Nabo-folk, og idet han betoner dette, bør han tilføje, at Hensynet dertil muligvis vil medføre, at Bestemmelserne vedrørende Nordslesvig i Pragfreden og den dermed i Forbindelse staaende Traktat af 11. Oktober 1878 vil blive reviderede.“

Jeg: „Holder De det for rigtigt, at jeg personlig gaar til Dr. *Solf* for at tale med ham derom?“

Naumann: „Nej, tal hellere paany med Dr. *David*, det er bedre.“

Vi standsede Samtalen og skiltes. *Naumann* var meget alvorlig. De sidste Tider har taget haardt paa ham. Ansigtet er blevet gennemtrukket af endnu dybere Furer.

Tiden nærmede sig, da det betydningsfulde Møde skulde aabnes. Alt viste hen til, at det var en stor Dag. Adgangen til Rigsdagsbygningen var belejret en Timestid, før Mødet aabnedes. Tribunerne og Logerne blev hurtigt overfyldte. Ved Forbundsraadets Borde i Plenarsalen talte jeg over 300 Rege-ringsrepræsentanter, høje Embedsmænd og Militære. Diplo-matiets Loge var stuvende fuld. Hoflogen tæt besat. Mini-strene var mødt fuldtallige. Rigskansleren, Prins *Max*, traadte hurtigt ind i Salen, høj og slank, og Statssekretærene grup-perede sig om ham. Underligt nok var en Del Pladser i Salen, deriblandt Hr. *v. Heydebrands*, tomme.

Formanden aabnede Mødet, og *Rigskansleren* tog straks Ordet. Under lydløs Tavshed, langsomt og tydeligt, læste han Talen op. Nu og da blev den afbrudt af dæmpet Bifald. Ind-trykket var ikke betydeligt. En fremragende Taler er han ikke. De kommende Dage vil vise, om han har Mod og Mandshjerte, Energi og Handlekraft nok til at gøre sig gældende.

Efter at Mødet var hævet, var der meget livligt i Gangene. Folk samledes i Grupper og drøftede Situationen. En dansk Officer, som jeg havde skaffet Adgangskort, kom ned fra Tri-bunen, og jeg gjorde ham bekendt med forskellige Kolleger, deriblandt en Gruppe polske Rigsdagsmænd, med hvem vi hurtigt kom i Samtale. Mens vi stod der, fik jeg Øje paa

Loretz, som ensomt gik rundt og studerede Milieuet. Han hilste paa mig, og vi spadserede ned ad Foyeren. „Hvor er det ejendommeligt,“ sagde han, „at Stemningen ikke er mere bevæget. Rigsdagen forstaar øjensynligt ikke Rækkevidden, af hvad der er sket. Jeg havde ikke troet, at det tyske Folks Repræsentanter havde haft saa let ved at resignere efter alt, hvad der er gaaet forud.“

Jeg: „Mange Stemninger slaar her sammen. Krigen har i al Almindelighed afstumpet Følelserne, Krigstrætheden og Fredslængslen er stor. Glæden over de indre Reformere slaar ind med. Man bøjer sig for Magten og finder sig i det uundgaaelige. Men mærkværdigt er det alligevel, at Lidenskaberne ikke bryder igennem, at Bevægelsen ikke er større, her hvor vi dog staar ved et afgørende Vendepunkt i Tysklands Historie.“

Hvad siger *Erzberger*?“

Loretz: „*Kruset er knust*, — *der er kun Skaar tilbage*,“ sagde han til mig i Forgaars. Husker De iøvrigt vor sidste Samtale om ham? Nu er hans Aktier atter i stærk Stigning.“

Jeg: „At dette vilde ske, har jeg aldrig været i Tvivl om. Han er saa langt den dygtigste af alle Tysklands Parlamentarikere, den kundskabsrigeste, den evnerigeste, den flittigste, den modigste, den mest hensynsløse, hvor Forholdene kræver det. —

Hvad mener De, at Wilson vil svare?“

Loretz: „Han vil ikke uden videre gaa ind paa Betingelserne. Vaabenstilstand faar Tyskland i hvert Fald ikke, før Belgien og Frankrig er rømmede.“

Jeg: „Det synes Hærledelsen ogsaa at være villig til.“

Loretz: „Ja, den er nødt til at give efter. Bulgarien har opgivet Spillet, Tyrkiet er færdigt, Østerrig kan ikke mere. Da Kejsers Karl sidst var i Berlin, kom han for at meddele dette. Men i Hovedkvarteret fik man ham bevæget til alligevel at fortsætte.“

Nu er det atter galt. Udenrigsminister *Hintze* er straks efter sin Afskedigelse rejst til Wien, hvor han skal sætte alt ind paa at afholde Østerrig fra at slutte Fred paa egen Haand. Om det vil lykkes, er en anden Sag.“

Jeg: „Paa hvad Betingelser vil Tyskland faa Fred?“

Loretz: „Fredsbetingelserne vil blive haarde. Det vil ikke

gaa saa glat med Fredsslutningen, som mange her er tilbøjelige til at tro.“

Før vi skiltes ad, aftalte vi, at jeg skulde besøge ham paa hans Kontor, hvor vi kunde tale friere.

Jeg fulgte den graanende Elsass-Lothringer med Øjnene, da han gik ned ad Foyeren. En bevæget Tid laa bag ham. 16 Aar gammel var han hemmelig flygtet fra sit Fødeland for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. I en Aarrække havde han som Boulangers Privatsekretær staaet i Revanchetankens Tjeneste. Under Kampen for Elsass-Lothringens Genforening med Frankrig havde han lidt tunge Nederlag og smertelige Ydmygelser. Nu havde han omsider faaet Oprejsning. Rank og spænstig, med stolt løftet Hoved gik han ud af Døren.

Berlin den 6. Oktober 1918.

I Formiddags arbejdede jeg hjemme. Senere kom Kloppenborg Skrumsager og Lebeck, og vi gik ud sammen.

Det er Søndag. I Hotellet, paa Gaden, i Sporvognene, Kaféerne, overalt, hvor man ser jævne Folk, er Stemningen tilsyneladende oplivet. Freden er i Vente. Kun faa forstaar endnu, hvad det er for en Fred, Tyskland vil faa. Fredslængslen er saa stærk, at Stemningen nærmest maa kaldes livlig.

Om Aftenen var jeg hos Kaptajn *Ramm*, som jeg fra nu af holder løbende underrettet om Begivenhedernes Gang.

Nis Nissen ankom hertil i Morges.

Berlin den 7. Oktober 1918.

I Formiddags mødtes begge Landdagsmænd efter Aftale med mig paa mit Værelse i Hotel „Fürstenhof“. Jeg satte dem ind i Situationen, og vi planlagde et storstilet Oplysningsarbejde. Vi er enige om, at det nu gælder om at faa Interessen for det nordslesvigske Spørgsmaal vakt i de videste Kredse.

I Rigsdagen var der tomt. De fleste Medlemmer er rejst hjem for at aflægge Beretning. Forhandlingerne vil først blive genoptaget om nogle Dage. Eftermiddagen tilbragte jeg paa mit Værelse, travlt sysselsat med at forberede Oplysningsarbejdet.

Berlin den 8. Oktober 1918.

I Rigsdagen traf jeg i Formiddags *Korfanty*. Mens vi drøftede Situationen, kom *Haase* og slog sig ned hos os.

„Generalerne har,“ fortalte han, „med Støtte af altyske og konservative Kredse rejst en Modaktion mod Vaabenstilstanden. Hvis Vaabenstilstandsbetingelserne ikke tilfredsstiller dem, vil de sætte alt ind paa at faa Kampen fortsat.

Jeg: „Hvilke Vaabenstilstandsbetingelser mener De, at der vil blive stillet?“

Haase: „For det første Rømningen af de besatte Omraader. Dette Krav er man allerede forberedt paa. Det vil ikke være en Hindring for Vaabenstilstandens Afslutning. *Ludendorff* er nu klappet fuldstændig sammen. I Marts overbeviste han Kejseren, Regeringen, Præsident Fehrenbach og de fleste parlamentariske Førere om, at Sejren var vis. Paris og Kanalhavnene, hævdede han, vilde falde for det første Stød. Men saa kom Skuffelserne Slag i Slag. Den store Offensiv gik i Staa, Tilbagetoget maatte tiltrædes. Endnu stolede han paa, at Hindenburglinjen var uindtagelig, men den er nu gennembrudt paa flere Steder, og vil ikke kunne holdes ret længe. I flere Uger har han holdt Regeringen uvidende om, hvor kritisk Stillingen i Virkeligheden var. Pludselig forandrede han saa Taktik. Den 1. Oktober meddelte han Regeringen, at der maatte afsluttes Vaabenstilstand inden 24 Timer og Fred hurtigst muligt. Afgørelsen var falden, selv om Kampen kunde fortsættes 2—3 Maaneder. Men da Kampens Fortsættelse vilde kræve Ofre, som maa tælles efter Hundredetusinder, vilde den være en Forbrydelse. Hertling og Payer var, da denne Depeche indløb, endnu af den Mening, at alt stod godt ved Fronten!

Hvad der i den sidste Tid har paavirket Hærledelsen saa stærkt, er det frygtelige Tab, som vi har haft af Officerer. En enkelt Division har endog under de sidste haarde Kampe mistet alle sine Officerer. Soldaterne gaar nu kun frem, naar Officererne er i Spidsen, dette forklarer de frygtelige Tab. Skal Kampen fortsættes, vil Hæren gaa ud af den uden aktive Officerer.

„I det fortrolige Møde,“ fortalte han videre, „hvor Regeringen meddelte os Partiførere Hærledelsens sidste Depeche og erklærede, at der nu ikke var andet at gøre end at søge Fred

paa Grundlag af Wilsons 14 Punkter, udbød Grev *Westarp*: „Men det er dog forfærdeligt, det betyder jo, at vi maa give Afkald paa Posen!“ — „Hr. Greve,“ svarede Vicekansler *v. Payer*, „vi vil blive nødt til at bringe langt større Ofre!“

„En Rømning af de besatte Omraader,“ fortsatte Haase, „vil sikkert blive forlangt, men jeg gentager, at det næppe vil volde Vanskeligheder, thi det er man forberedt paa. Der er endog høje Militære, der betragter Rømningen som fordelagtig, fordi Fronten dermed kan forkortes saa meget, at Hæren atter faar Reserver. Men der vil selvfølgelig blive stillet langt videregaaende Krav.“

Haase regner med, at Wilsons Svar først vil kunne foreligge i næste Uge. Korfanty fortalte, at der var udbrudt Panik blandt Tyskerne i Posen. De søgte allerede at afhænde deres Ejendomme.

I Eftermiddags opsøgte jeg *Loretz* paa hans Kontor for at udveksle Meninger med ham om Situationen. Han var allerede gaaet hjem, men en Kontordame bragte mig straks i Forbindelse med ham. Han foreslog, at vi skulde mødes paa mit Hotel, hvor vi kunde tale uforstyrret, og en halv Time efter mødtes vi paa mit Værelse.

„Ja, nu bliver vi franske og De danske,“ indledede han Samtalen.

„Ja, det elsass-lothringske Spørgsmaal kan allerede betragtes som afgjort,“ svarede jeg. „Det er endnu ikke Tilfældet med det nordslesvigske, men jeg haaber bestemt, at det ogsaa vil blive løst ved Fredsslutningen. —

Hvilke Betingelser mener De, at de Allierede vil stille Tyskland?“

„De vil blive haarde,“ svarede han. „Wilson vil svare, at Vaabenstilstandsbetingelserne maa aftales med Ententens Overfeltherrer *Foch*, *Haig* og *Pershing*. Dernæst vil han kræve

- 1) Besættelse af Metz og Strassborg,
- 2) Rømning af Frankrig og Belgien,
- 3) Demobilisering af Hæren, saa der kun staar 4—5 Divisioner bag Rhinen,
- 4) Demobilisering af Flaaden, som stilles under de Allieredes Kontrol.

Der er megen Bitterhed, megen Hævnfølelse og meget Had i de Allieredes Rækker som Følge af det tyske Militærs Bru-

talitet. Det maa og vil der endvidere blive taget Hensyn til, naar Vaabenstilstandsbetingelserne formuleres.

Jeg er forbavset," fortsatte Loretz, „over den Maade, hvorpaa det tyske Folk tager imod dette forfærdelige Slag, som tilmed træffer det uforberedt. I Rigsdagen var alt forleden Resignation, der var ingen Lidenskab at spore. Fædrelandets Ulykke berørte tilsyneladende ikke Folkets Repræsentanter. Det tyske Folk opgiver af forstandsmæssige Grunde Kampen, skønt Fjenden endnu ikke har overskredet Grænsen, og det endnu har megen Kampkraft tilbage. Det opfører sig næsten som en Forbryder, der er brudt ind i Naboens Hus og ikke tænker paa at forsvare sig, naar han gribes paa fersk Ger-ning.

Og saa Gadebilledet! Jeg spadserede i Søndags rundt i Ga-derne. Folk var nærmest glade og veltilfredse. De spøjte og lo og gjorde Indtryk af at være bedre tilpas, end de har været i lange Tider.“

„Mit Indtryk er det samme," sagde jeg. „Her i Hotellet har jeg sonderet Terrænet hos det talrige Personale. De er alle lige fra Forretningsføreren og ned til Pagerne og Stuepigerne glade over, at Freden er i Sigte. De frygter kun for, at Freds- slutningen endnu kan glippe i sidste Øjeblik.“

„I Frankrig," fortsatte Loretz, „er Chauvinismen i Øjeblik- ket Trumf. Tyskland har endnu ikke følt Krigens hele Gru- somhed. Der er her meget Overmod tilbage, og det maa knæk- kes. Tyskerne er endnu ikke omvendt, de maa gaa i sig selv og erkende, at det ikke er nok at tage en ny Overfrakke paa, men at de maa skifte Dragt fra inderst til yderst. Hvad der nu har Overtaget her i Berlin, er nærmest en snusfornuftig Betragtning, der sætter sig som Maal at komme ud af Krigen med de mindst mulige Tab.“

Vi talte videre om Stillingen. Derpaa sagde han: „Erzber- ger meddelte mig i Gaar, at der alligevel vil blive oprettet et Propaganda- og Presseministerium. Der har særlig fra Mili- tærets Side været megen Modstand at overvinde, men nu er den brudt.

Krigen er endnu ikke endt," vedblev han, „det vil ikke gaa saa glat indadtil, som man i Øjeblikket tror, men opstaa mange Rivninger. Kommer de Feltgraa først hjem og ser Elendig- heden herhjemme, vil bolshevikiske Strømninger slaa ind over Landet. Jeg tror dog ikke, at de vil vinde Herredømmet i

Tyskland. Dertil er Arbejderorganisationerne for faste, og Arbejdermasserne for veldisciplinerede.“

Vi aftalte et nyt Møde og vil vedvarende gensidig holde hinanden underrettede om Forholdenes videre Udvikling.

Hjemmefra fik jeg i Dag et ret omfattende Materiale til Brug ved det planlagte Oplysningsarbejde.

Berlin den 9. Oktober 1918.

Det er galt med Søvn. Tankerne er for levende og arbejder for stærkt. Jeg sover kun 3—4 Timer, stundom ikke det, i Døgnet. Haase har det, efter hvad han fortalte mig, ligesaa. Under den stærke Spændings Tryk arbejder Tankerne ustandseligt med Opgavernes Løsning.

Jeg gennemgik i Formiddags Materialet, som jeg har modtaget hjemmefra, og satte straks Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen i Gang med at supplere det fra Bibliotekerne og med Indkøb fra Bogladerne. Vi køber Kort og Bøger i Propagandaøjemed og lader vigtige Aktstykker afskrive paa Maskine.

I Rigsdagen traf jeg i Formiddags Professor *v. Schulze-Gaevernitz*, hvem jeg forgæves har spejdet efter i de sidste Dage. Jeg spurgte ham, om han havde Tid til at drøfte det nordslesvigske Spørgsmaal, og hvis ikke, hvor jeg kunde træffe ham i Morgen. „Ja, det er meget vigtigt, at vi drøfter dette Spørgsmaal,“ svarede han. „Jeg er lige kommen fra Fronten, men i Morgen paa denne Tid staar jeg til Deres Disposition her i Rigsdagen.“

Hr. *v. Heydebrand* kom og gik stiltfærdigt forbi. Tilsyneladende er han atter kommen i Ligevægt. De Konservative bøjer sig for Hindenburgs og Ludendorffs militære Avtoritet, men haaber, at de Allierede vil stille saa haarde og ydmygende Vaabenstilstandsbetingelser, at Tyskland er nødt til at fortsætte Kampen.

I Middags havde vi Fraktionsmøde paa mit Værelse. Vi besluttede at begrænse vore Bestræbelser til at kræve, hvad der virkelig af Sprog og Sindelag er dansk, tilbage til Danmark. Vi drog paa Kortet en Grænselinje fra syd for Tønder, lige nord for Aventoft, med Aen og videre med Skelbækken, ind søndenom Frøslev til Padborg Station, derfra med Aaløbet ned og med en lille Bugt ved Kobbermøllen ud til Flensborg Fjord. For denne Grænse vil jeg nu arbejde under mine

Samtaler med Parlamentarikerne og Regeringens Repræsentanter. Vi aftalte Programmet for Vælgerforeningens Møde i Flensborg paa Lørdag og drøftede, hvad der videre kunde gøres her.

Ved Femtiden gik jeg hen i Rigsdagen. Lansings første Svar paa Noten til Wilson var lige ankommet og vakte megen Opmærksomhed. Det blev ivrigt drøftet af Partierne, som samlede sig gruppevis.

Dr. *Ricklin*, Præsident i den elsass-lothringske Landdag, kom og hilste. Han er lige ankommen fra Elsass-Lothringen. Mens vi talte om Situationen, kom *Haase*. Vi spurgte straks: „Hvad nyt?“ Og han meddelte os, at Regeringen lige havde besluttet at svare imødekommende paa Wilsons sidste 3 Punkter. Rømningen af de besatte Omraader havde man været forberedt paa, den var bleven glat vedtaget. „Afgørelsen er i Virkeligheden falden,“ sagde han. „Der gives nu intet tilbage mere. Hvilket Omslag i Løbet af 24 Timer. Hertling og Payer anede ingenting, da Ludendorff og Hindenburg den 1. Oktober krævede, at der straks skulde dannes en Regering, som kunde skaffe Fred paa de bedst mulige Vilkaar. De vilde ganske vist, tilføjede de, endnu kunne fortsætte Kampen i 2—3 Maaneder, men det vilde være en Forbrydelse at kæmpe videre, fordi Kampens Fortsættelse vilde kræve nye Hundre tusinder som Ofre uden at forbedre Stillingen.

Da Foraarsoffensiven begyndte, var Ludendorff,“ gentog *Haase*, „overbevist om, at Paris og Kanalhavnene vilde blive erobrede i det første Stormløb, men Offensiven gik i Staa, og saa angreb de Allierede med Tusinder af Tanks, med Hære af Luftskeibe: Flere Steder blev Fronten gennembrudt, andre Steder vaklede den. I Længden kunde den ikke holdes. Og efter at have overvejet Sagen i 3—4 Uger uden at underrette Regeringen om den kritiske Stilling, kom saa det bratte Omslag den 1. Oktober.“

Dr. *Ricklin* spurgte *Haase*, hvordan han mente, at det elsass-lothringske Spørgsmaal vilde blive ordnet, om ved en Folkeafstemning eller simpelthen ved en Desannektion.

Haase: „Der er øjensynlig meget stærke Stemninger for en Desannektion.“

Dr. *Ricklin*: „Men en Folkeafstemning vil være heldigere. Der kan regnes med, at 95 pCt af Befolkningen vil stemme for Tilslutning til Frankrig.“

Haase: „Ja, det elsass-lothringske Spørgsmaal lader sig let ordne, men hvilke Vanskeligheder vil det polske Spørgsmaal ikke frembyde! Hvis for Eksempel Danzig eller Kyststrækningen ved Danzig skal indlemmes i Polen, er Øst-Preussen en Enklave. Saa maa jeg passere Polen for at komme fra min Valgkreds til Berlin!

Men alt det maa overvindes, ligesaa Erstatningsspørgsmaalet, skønt det ogsaa er vigtigt, da det maaske vil dreje sig om 50 Milliarder Mark.“

Vi skiltes ad.

Da jeg kom tilbage til Hotellet, mødte jeg paa min Etage Forretningsføreren.

„Hvordan staar det?“ spurgte han meget interesseret. „Freden marcherer,“ svarede jeg. „Regeringen har besluttet at svare Wilson imødekommende og at rømme alle besatte Omraader, men Freden vil blive haard: Tyskland vil miste Elsass-Lothringen, de polske Landsdele og rimeligvis ogsaa Nord-slesvig og blive nødt til at betale en vældig Krigsskadeserstatning.“

Idet jeg vilde gaa videre, sagde han: „Mange Tak for den glædelige Efterretning! Man ymtede allerede om, at Freden heller ikke vilde blive til noget denne Gang, og jeg frygtede allerede derfor.“

Udenfor Døren til mit Værelse stod en Stuepige. „Hvordan staar det?“ spurgte hun. „Freden kommer. I Julen kan De maaske danse,“ svarede jeg. „Men den vil blive haard,“ og jeg gentog, hvad jeg havde sagt til Forretningsføreren.

„Gud ske Lov,“ udbrød hun. „Der er saa mange, der ikke tror, at det bliver Alvor. Hvad bryder jeg mig om Elsass-Lothringen og alt det andet, naar vi bare kan faa Fred. Men der er heller ingen, der vil kæmpe mere,“ vedblev hun. „Paa Nr. 372 bor der en Major. I Gaar sagde han til mig: „Faar vi nu ikke Fred, saa gaar jeg i hvert Fald ikke mere ud!“

Saaledes taler en preussisk Major i disse Dage til en Hotelpige.

Berlin den 10. Oktober 1918.

I Formiddags var der ret tomt i Rigsdagen. Førerne har travlt med alle Slags Møder og Forhandlinger. Mange Rigsdagsmænd er taget hjem for at aflægge Beretninger for deres Vælgere. Jeg affattede en Beretning om Situationen til Folke-

tingsmændene *J. C. Christensen* og *Neergaard*, oplæste den for de 2 Landdagsmænd, som godkendte den, og vil afsende den til København, saasnart jeg kan faa den sikkert over Grænsen. I Beretningen har jeg opfordret dem til energisk at støtte os i vore Bestræbelser.¹⁾

De to Landdagsmænd er nu efter min Opfordring flyttet herhen i Hotel „Fürstenhof“, hvor jeg har indrettet et særligt

1) Beretningen, som blev sendt sikkert over Grænsen et Par Dage senere, havde efter en opbevaret Kladde følgende Ordlyd:

Til Folketingsmændene *J. C. Christensen* og *N. Neergaard*!

I disse kritiske og for Nordslesvigs Fremtid afgørende Dage tillader jeg mig paa Nordslesvigs Vegne at rette følgende Henvendelse til Dem:

Der er nu overordentlig stor Chance for, at det nordslesvigske Spørgsmaal kan blive løst paa en i enhver Henseende tilfredsstillende Maade. Men fra dansk Side maa der handles og handles straks, ellers forspildes muligvis alt.

Stillingen:

her er følgende: Den 1. Oktober meddelte den øverste Hærledelse brat og uventet Rigskansleren, at det var nødvendigt straks at danne en ny Regering, som kunde slutte Fred. Kampen kunde, udtalte *Ludendorff*, ganske vist endnu fortsættes i et Par Maaneder, men Afgørelsen var allerede falden. Disse Maaneders Kampe vilde ikke ændre Resultatet, men koste nye Blodofre, som maatte tælles efter Hundredetusinder. Det var derfor en Forbrydelse at fortsætte.

Rigskansleren drog straks Konsekvenserne heraf. Fredsregeringen er dannet og vil strække sig overordentlig vidt for at faa Fred i en nær Fremtid. Man er saaledes her rede til at afstaa baade Elsass-Lothringen og de polske Landsdele. Man er villig til at betale Skadeserstatning baade til Belgien og til Frankrig og til at rømme de besatte Omraader, inden Fredsforhandlingerne aabnes.

Stilles der ikke Vaabenstilandsbetingelser fra de Allieredes Side, som er ganske uforenelige med den nationale Ære, vil Fredsforhandlingerne derfor snart begynde. Og skulde mod Forventning Krigen atter blive optaget, vil den dog kun kunne fortsættes i et Par Maaneder.

I *Wilson's* 14 Punkter, som Tyskland allerede har antaget som Fredsgrundlag, er Nordslesvig desværre ikke nævnt, men vi vil søge at gennemføre Spørgsmaalets Løsning paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, i Overensstemmelse med de Grundsætninger, som *Wilson* har opstillet, og med Rigskanslerens Ord om, at der skal sluttes en retfærdig Fred.

Der er da ogsaa hernede stor Stemning for Løsningen. Jeg har talt med *Dr. David*, som nu er Understatssekretær i det herværende Udenrigsministerium, og opfordret ham til at løse Spørgsmaalet. Han stillede sig velvilligt og udtalte, at han ventede, at Danmark vilde anmelde det. Dette ved den nuværende danske Regering. Om det er anmeldt, ved jeg ikke.

Socialdemokratiet er helt igennem stemt for dets Løsning. Af de Liberale har Rigsdagsmændene *Fr. Naumann*, Professor *Dr. Neumann-Hofer* og Professor *v. Schulze-Gaevernitz*, med hvem jeg i disse Dage har talt om Sagen, billiget, at jeg i denne Uge rejser det fra Rigsdagens Tribune, og udtalt, at de ønsker denne Rivningsflade mellem Tyskland og Norden fjernet en Gang for alle. Centrum vil ikke gøre Modstand, de Konservative er sat ud af Spillet, og Rigskansleren vil næppe modsætte sig Sagen. Stillingen er saaledes i det hele i Øjeblikket overordentlig gunstig for en heldig Løsning af Spørgsmaalet. De danske ansvarlige Politikere maa derfor vide, at de staar

Kontor. Vi samles nu daglig paa dette Kontor for at drøfte Stillingen og fatte vore Beslutninger. I Dag besluttede vi, at Nis Nissen skal blive paa Vagt her i Berlin og lede Arbejdet, mens Kloppenborg og jeg tager til Flensborg for at deltage i Vælgerforeningens Bestyrelses- og Tilsynsraadsmøde.

Jeg har i Eftermiddags nedskrevet et første Udkast til min Tale.

overfor et nu eller aldrig, og at Ansvarrets hele Tyngde vil falde paa dem, hvis de skyder Opgaven fra sig og ikke griber til i rette Tid.

Opgaverne,

som i Øjeblikket foreligger, er følgende: Regeringen maa hurtigst muligt rejse Spørgsmaalet ad diplomatisk Vej for at kaste det ind i Fredsdrøftelsen fra første Færd af. Tavsheden i Danmark, som misbilliges i Nordslesvig og misforstaas hernede, maa øjeblikkelig brydes. Fr. Naumann sagde i Forgaars til mig, at han allerede for to Aar siden havde søgt at rejse Spørgsmaalet. Han havde da baade talt og korresponderet med Grev *Brockdorff-Rantzau* om Sagen og ligeledes drøftet den med høje Embedsmænd i Udenrigsministeriet, men begge Steder faaet det Svar, at den danske Regering ikke ønskede, at der blev rørt ved dette Spørgsmaal under Krigen. Jeg sagde, at det sikkert udelukkende var sket af Hensyn til Landets strenge Neutralitet.

Det er nu nødvendigt, at Mundkurven hurtigst muligt tages af den danske Presse, at den Tavshed, der har hersket om Nordslesvig, brydes, at man hernede faar Indtryk af, at det danske Folk virkelig lægger Vægt paa at faa dette Spørgsmaal løst.

Det er nærmest en national Skandale, at naar *Branting* rejser Spørgsmaalet i Stockholm, saa skynder „Berlingske Tidende“ sig med at aftrykke, hvad det os fjendtligsindede „Dagens Nyheter“ siger dertil. Dette har den fjendtligsindede tyske Presse straks grebet med Begær og opfattet som et Tegn paa, at man i Danmark ikke bryder sig om Nordslesvig. Pressen maa nu roligt, hensynsfuldt, men *bestemt* tage Standpunkt og forlange Spørgsmaalet løst under Henviisning til Folkenes Selvbestemmelsesret, de Wilsonske Grundsætninger og den tyske Rigskanslers Udtalelse om, at han vil slutte en Retsfred.

Der maa dernæst sendes Folk til *Norge* og *Sverrig* for at paavirke den derværende Presse, saa det udadtil kan ses, at hele Norden er interesseret i Spørgsmaalet. Det vil i høj Grad lette dets Løsning her. Det bør endvidere under en eller anden hensynsfuld Form, Forespørgsel, Interpellation eller lignende, rejses i den danske Rigsdag, og det maa ogsaa rejses overfor Ententens Gesandter. Her i Berlin rejser jeg i den kommende Uge Spørgsmaalet fra Rigsdagens Tribune. I Nordslesvig organiserer vi en Bevægelse, der snart vil gaa som en fejende Stormvind hen over Landet. Lad os nu ikke forgæves paakalde danske Politikeres Bistand. Lad os ikke paany faa Anledning til at raabe med Henrik Ibsen:

„Vi stred en Livsens Strid for Nord,
Vort Hjemland blev en Grav.
Vi spejded' over Belt og Fjord
Førgæves dine Snekkers Spor.
Min Bro'r, hvor blev du af!“

H. P. Hanssen.

Berlin den 11. Oktober 1918.

I Formiddags traf jeg Forberedelser til Mødet i Flensborg, gik derpaa hen i Rigsdagen for at indhente de sidste Efterretninger og rejste sammen med Kloppenborg Skrumsager ud paa Eftermiddagen til Flensborg, hvortil vi først ankom Lørdag Morgen.

Aabenraa den 12. Oktober 1918.

Tilsynsraadmødet i Vælgerforeningen, som jeg havde ladet sammenkalde i Borgerforeningens Lokaler i Flensborg, begyndte Kl. 11^{1/2} og var godt besøgt, kun 3 Medlemmer var udeblevne. Næstformanden, *P. Grau* aabnede Mødet. Jeg indledede med en kort Bemærkning, gav først en Oversigt over Stillingen og klarlagde derefter Opgaverne:

- 1) Indsamling af et Fond paa mindst 100,000 Mark,
- 2) Indretning af fast daglig Kurertjeneste mellem Nordslesvig og Berlin,
- 3) Oprettelse af faste Efterretningsstationer i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg,
- 4) Forberedelse af Deputationer,
- 5) Vedtagelse af en Petition.

Under Forhandlingerne opfordrede jeg Medlemmerne til en før en at udtale sig om Stillingen og Stemningen i Nordslesvig. I danske Kredse var Stemningen løftet og god. En Undtagelse dannede kun *P. Tønders* og *Jes Mærskes* Distrikter, hvor Handelsprofitten syntes at have demoraliseret en Del danske Folk. Hjemmetyskerne vil i stor Udstrækning helst tilbage til Danmark. De yngre er gennemgaaende yderst forbitrede over den Behandling, de har døjet — det gentages fra alle Sider.

Derefter kort Drøftelse af Grænsespørgsmaalet, som gav glædelig Enighed om Flensborglinjen. Kun *P. Tønder*, som før altid har slaaet paa § 5, krævede nu Ejdergrænsen uden Afstemning, medens *Lorenz Poulsen* talte varmt for Flensborg, men indrømmede, at en Grænse lige nord for Flensborg var mulig, en Grænse lige syd for Flensborg derimod umulig.

Pengebevillingen vedtoges straks med varm Tilslutning. Man tilbød om fornødent at skaffe $\frac{1}{2}$ Million Mark. Da jeg forlangte 10,000 Mark til et hemmeligt Fond, tilbød man mig straks 20,000. Alle lovede at arbejde godt.

Til Støtte for Vælgerforeningens Sekretær, Gdr. *Martin Simonsen*, valgtes der efter mit Forslag 3 Hjælpesekretærer,

nemlig *A. Lebeck*, *Haderslev*, *Nis Nissen*, *Nordborg*, og *Andreas Grau*, *Flensborg*. Endvidere valgtes ligeledes efter mit Forslag *Fru M. Andresen*, *Aabenraa*, til *Kasserer*, for at de indsamlede Pengemidler ikke ved en *Husundersøgelse* hos *Vælgerforeningens Kasserer* skulde falde i *Politiets Hænder*.

Paa Mødet udtalte *H. Jepsen Christensen*, *Høgsbro*, at *Stemningen* i *Danmark* var meget daarlig. Der var endog *Tanker* fremme om kun at tage *Nordslesvig* tilbage, naar det danske Folk ved en almindelig *Afstemning* gav sit *Samtykke* dertil. Han fremhævede, at *Nødvendigheden* deraf bl. a. var bleven drøftet paa de store *Efteraarsmøder* paa *Højskolerne*.

Jeg sagde, at dette sikkert maatte bero paa en *Misforstaaelse*, men hans *Beretning* gjorde stærkt *Indtryk* og efter *Forslag* af *Peter Grau* besluttede *Tilsynsraadet* at opfordre *H. Jepsen Christensen* til at vove sig over *Grænsen* for at fremskaffe sikre *Efterretninger* om *Stemningen* i *Kongeriget*. *H. Jepsen Christensen* erklærede sig villig til at overtage *Hvervet*.

Mødet hævdedes, og i *Smaagrupper* begav vi os til *Stationen* for ikke at vække *Opsigt*.

Aabenraa den 13. Oktober 1918.

Jeg rejste i Aftes hjem fra *Flensborg* og opsøgte straks *Fru M. Andresen* for at træffe de nødvendige *Aftaler* med hende om *Kassererhvervet*. *Indsamlingen* af *Vælgerforeningens Fond* skal være tilendebragt i *Løbet* af 3 Dage, og *Tilidsmændene* instrueres saaledes, at de straks afleverer *Pengene* til *Fru Andresen*. Vi aftalte alt fornødent med *Hensyn* til *Pengenes Anbringelse* og senere *Udbetalinger* af *Fonden*.

I Dag har jeg truffet *Aftale* med *Den Nordslesvigske Folkebank* om, at min *Datter Astrid* faar *Orlov* for at gaa med mig til *Berlin* som min *Privatsekretær*. Hun skal der lede det daglige *Arbejde* paa vort nyoprettede *Kontor* i *Hotel „Fürstenhof“*. Endvidere har jeg i *Dagens Løb* truffet den nødvendige *Forberedelse* til, at *Kurertjenesten* mellem *Nordslesvig* og *Berlin* med *Udveksling* af *Efterretninger* i *Hamborg* straks kan blive optaget. De *Personer*, jeg har opfordret til at stille sig til *Raadighed* for denne *Tjeneste*, har alle været meget villige. *Kurere*ne skal afgaa hver *Tirsdag* og *Lørdag* fra *Aabenraa* og *Berlin* og mødes i *Hamborg*. Fra *Aabenraa* er der endvidere indrettet fast *Kurertjeneste* til *Efterretnings-*

stationerne i Haderslev, Sønderborg, Tønder og Flensborg, hvor Tillidsmændene ligesom i Aabenraa skal møde hver Mandag for at høre vore Beretninger, drøfte Stillingen, udveksle Erfaringer og fatte Beslutninger om Arbejdets videre Gang.

Berlin den 14. Oktober 1918.

I Morges rejste jeg atter til Berlin. Undervejs traf jeg efter Aftale sammen med *Kloppenburg Skrumsager*. I Flensborg mødte *Andreas Grau* paa Banegaarden med et Materiale, som han paa Tilsynsraadmødet efter Opfordring havde lovet at tilvejebringe.

Paa Banegaarden i Hamborg blev jeg tiltalt af en Skolelærer fra Sundeved. Han spurgte mig, hvor han kunde finde §§ 4, 5, 6, 7 og 8 i Pragfreden. Det var øjensynligt § 5, der havde gjort ham urolig. Jeg henviste ham til Bogsamlingen paa Margrethesminde.

Aftenen tilbragte jeg hos Dr. *Breitscheid*. Fruen fortalte, at *Kejseren* var ængstelig. Sidste Lørdag havde han tilbudt *Erzberger* Rigskanslerposten. Masserne kræver nu Fred, — de aner endnu ikke, hvilken Fred de vil faa.

Berlin den 15. Oktober 1918.

I Dag mødte Nis Nissen og *Kloppenburg Skrumsager* om Formiddagen paa vort nyindrettede Kontor. Min Datter ankom og begyndte sin Virksomhed som Sekretær. Vi begyndte med at udsende oplysende Materiale.

Om Eftermiddagen fik jeg Besøg af *Loretz*. „Tyskland vil faa meget haarde Fredsbetingelser,“ sagde han. „Trykket paa Vestfronten er overordentlig stærkt, og Foch har Reserver nok til at begynde en ny Offensiv over Mühlhausen indover Freiburg i Baden. Men denne Situation maner til Forsigtighed. Et reaktionært Tilbageslag er ikke udelukket. Vi kan have Militærdiktaturet, inden vi ser os om. Jeg maa derfor indtrængende raade Dem til ikke at gaa for hurtigt frem.“

Senere traf jeg Polakkerne *Seyda*, *Sosinsky*, *Laskowski* og Dr. *v. Chlapowski*. *Seyda* og *Korfanty* havde været hos Vicekansler *v. Payer* for at udbede sig Pas til Warschau, hvor der skulde afholdes en alpolisk Konference. *Payer* havde svaret, at han fandt det mærkeligt, at de som tyske Statsborgere søgte Pas til en Konference, der vilde drøfte Løsrivelsen af

Dele af det tyske Rige. Seyda havde svaret, at Vicekansleren befandt sig paa Vildspor, naar han troede, at Regeringens officielt fremsatte Opfattelse af Wilsons Program vilde blive godkendt af Præsidenten. „Det har jeg heller ikke paastaet,“ havde Payer repliceret, „men saalænge De er preussiske Statsborgere, paalægger det Dem efter min Mening visse Hensyn. Sagen skal blive Rigskansleren forelagt, men jeg kan ikke stille Dem i Udsigt, at De vil faa de ønskede Rejsepas.“

Berlin den 16. Oktober 1918.

Da jeg i Dag kom hen i Rigsdagen, traf jeg først de frisindede Rigsdagsmænd *Sivkowich* og Professor *Doormann*. *Sivkowich* spurgte mig, paa hvilke Betingelser jeg mente, at der kunde opnaas Vaabenstilstand.

Jeg svarede: „Metz og Strassborg besat af franske Tropper, Flaaden under engelsk Kontrol!“

„Uantagelig,“ afbrød han mig. En af mine elsass-lothringiske Kolleger sluttede sig til os. Rigsdagsmand Dr. *Blunck* kom og udbrød, da han saa os: „Aha, der har vi begge de Fraskilte!“

„Jeg hører ogsaa til dem,“ sagde Professor *Doormann*, som bor i Øvreschlesien. „For et Par Dage siden,“ fortsatte han sørgmodigt, „kørte jeg ved Fuldmaane gennem det herlige Landskab. Alt laa i Sølvglans, aldrig har jeg set det kønnere. Da tænkte jeg: Skal nu dette Land med den vældige Storindustri afstaas til Polen, saa vil Storindustrien gaa til Grunde!“

Der kom flere til, blandt dem *Waldstein* og Dr. *Müller-Meiningen*. Stemningen var trykket. *Waldstein* søgte at hæve den. „Wilson-Notens grove og uhøflige Form,“ udtalte han, „er en Indrømmelse til de chauvinistiske Strømninger i Vestlandene. Den er netop et Tegn paa, at Wilson ikke vil os ilde. Saglig set havde vi dog ikke ventet den bedre.“

Dr. *Müller* holdt det for rigtigst at afbryde Forhandlingerne og kæmpe videre, men han fandt ingen Sangbund. De øvrige var alle enige om, at det var helt nødvendigt at fortsætte Forhandlingerne.

I Rotunden blev jeg raabt an af *Loretz*, som sad i Samtale med Dr. *Pfeiffer*, *Erzbergers* nære Meningsfælle og fortrolige Ven. Han afbrød Samtalen og kom hen til mig. „Dr. *Pfeiffer* er helt sønderknust,“ sagde han, „og *Erzberger* er afrejst til Karlsruhe, hvor hans lige indkaldte, unge, haabefulde Søn

ligger for Døden. Rigsdagen er i Virkeligheden magtesløs. En Løjtnant med 6 Mand kan faktisk gaa herind og lukke hele Butiken. Der burde straks træffes Forholdsregler imod Overfald. Reaktionen er mægtig, og jeg gentager, at stærke Tilbageslag ikke er udelukkede.“

Udenfor Rigsdagen var der samlet henved et Tusind Personer, som blev holdt tilbage af en større Politistyrke, deriblandt mange ridende Betjente. De forsøgte at demonstrere, men Demonstrationerne var planløse, og Forsamlingen blev hurtigt splittet af Politiet.

Berlin den 17. Oktober 1918.

I Morges gik jeg hen i Rigsdagen. Jeg traf straks en Del Kolleger. Grundstemningen var en dump Resignation. Her og der flakkede smaa Indignationsflammer op. *Korfanty* meddelte mig, at alt gik godt i de polske Landsdele, men *Seyda* og han havde endnu ikke faaet Pas til Warschau. *Haase* sluttede sig til os. „Hele Byen,“ sagde han, „kender nu Ludendorffs Depeche. Hele Berlin ved, at han kun vilde garantere for Fronten i 14 Dage og derfor krævede, at der skulde dannes en Regering, som var egnet til straks at indlede Fredsforhandlinger. Svaret paa Noten vil muligvis blive skarpt i Formen, men det staar fast, sagligt imødekommende. Der er ingen anden Udvej. Forhandlingerne maa føres videre. General *Sixt v. Arnim* kommer hertil for at informere Regeringen med Hensyn til den øjeblikkelige militære Stilling.“

Henad Kl. 6 i Eftermiddags var jeg atter i Rigsdagen. I den store Foyer fik jeg Øje paa Dr. *David*, som kom fra et interfraktionelt Møde. Jeg udbad mig en Samtale med ham om *det nordslesvigske Spørgsmaal* og tilføjede, at jeg samtidig vilde overgive ham en Del Materiale, Tid og Sted kunde han selv bestemme, i saa Henseende stod jeg helt til hans Disposition.

Han svarede venligt, at vi helst maatte drøfte Spørgsmaalet straks, thi i de følgende Dage blev han vistnok stærkt optaget. Vi trak os derefter tilbage til et Bord i venstre Sidegang. Jeg beklagede, at jeg ikke havde Materialet ved Haanden, men lovede at sende ham det den følgende Dag. Derefter gav jeg en Fremstilling af Bevægelsen i de nordiske Lande, fremhævede, at der i Ententekredse havde været Bestræbelser fremme, som gik ud paa at nevtalitere Kanalen og lægge til

Danmark, hvad der var nord for den, men at dette havde mødt stærk Modstand i Danmark, hvor i disse Dage bl. a. Professor *Birck* havde advaret imod Forsøget paa at gøre Danmark til Kanalvogter. Den danske Regering og alle politiske Partier i Danmark var enige om kun at tilstræbe en *national Grænse*, draget af Selvbestemmelsesretten, saaledes som det allerede var stillet Danmark i Udsigt i Pragfredens § 5. Det laa i Tysklands egen Interesse at søge Spørgsmaalet løst paa denne Vis ved den forestaaende Fredsslutning. Dette søgte jeg at bevise ved at citere forskellige Udtalelser i nordiske Blade og i Stockholmermanifestet. Dr. David fulgte mine Udtalelser med megen Opmærksomhed. „Jeg har endnu ikke faaet Tid til at sysselsætte mig indgaaende med Spørgsmaalet,“ sagde han. „Der er i Øjeblikket saa mange store Spørgsmaal, som kræver min Opmærksomhed. Men jeg vil være Dem taknemmelig for det i Udsigt stillede Materiale og studere Spørgsmaalet mere indgaaende, saasnart jeg faar Tid. Er der allerede forhandlet med Regeringen om Sagen?“

Jeg meddelte ham, at *Naumann*, efter hvad han havde fortalt mig, allerede tidligere havde indledt Forhandlinger baade med Grev *Brockdorff-Rantzau* og med det tyske Udenrigsministerium, men at han havde faaet det Svar, at den danske Regering selv ønskede, at Spørgsmaalet skulde hvile under Krigen. I Tilslutning dertil fortalte jeg ham om min Samtale med Professor *Hollmann* i 1914 og refererede hans Udtalelser.

Dr. *David*: „Grev *Brockdorff-Rantzau* er her i disse Dage. Jeg vil benytte Lejligheden til at drøfte Sagen med ham. Er der ikke Tale om Kompensationer?“

Jeg: „Nej, det er stadig Retsspørgsmaalet, der er bleven skudt i Forgrunden med samtidig Fremhævelse af, at Spørgsmaalets Løsning er nødvendig, hvis Tyskland vil føre en virkelig Forsoningspolitik.“

Dr. *David*: „Hvis vi kommer for meget ind paa Retspørgsmaalet, er jeg bange for, at vi havner i Rethaveri. Hvis vi derimod nu, efter at Junkervælden er brudt, kunde opnaa økonomiske Traktater, vilde det lette os Stillingen. Vi maa, som Stockholmermanifestet kræver, se at faa Spørgsmaalet løst ved en venskabelig Overenskomst. Det er bedst ikke at rejse offentlig Diskussion, thi Stemningen i Riget er ophidset. Vi amputeres paa alle Ledder og Kanter, Elsass-Lothringen,

Polen, maaske ogsaa Lithauen og nu Nordslesvig skæres bort, og allerede lyder Skriget: Det kan vi takke Demokratiet for!

Men jeg vil som sagt undersøge Sagen nærmere og tale med Grev Brockdorff-Rantzau om den, inden han atter tager til København. Materialet er De saa venlig at sende i Morgen.“ Dette lovede jeg, og dermed skiltes vi.

Berlin den 18. Oktober 1918.

I Dag sendte jeg Dr. *David* det i Udsigt stillede Materiale. Det bestod af Max Broesickes Statistik over „Die preussischen Dänen“, den tyske Udgave af Dr. Mackeprangs „Nordslesvigs Historie 1864—1909“, Professor Dietrich Schäfers „Völkerkarte“ med Opridsning af den forhen omtalte Grænselinje, der efter vor Mening vil fremkomme som Sindelagsgrænse ved en Afstemning, endvidere Oversættelse af Professor Bircks, Ellen Keys, Dr. Friedrich Paasches med fleres Udtalelser om det nordslesvigske Spørgsmaal, Stockholmermanifestet m. m., alt ledsaget af en længere skriftlig Redegørelse.

Da jeg havde afleveret dette Materiale paa Postkontoret i Rigsdagen, traf jeg i Foyeren to østerrigske Journalister, Dr. *Goldmann*, Repræsentant for „Neue freie Presse“ i Wien, og Repræsentanten for det ungarske Blad „Az-East“. Dr. *Goldmann* meddelte mig, at Militæret atter havde foretaget en fuldstændig Svingning. „Der er indløbet optimistiske Efterretninger,“ sagde han, „Generalerne vil nu kæmpe videre — i et Par Maaneder!“

Nogle Rigsdagsmænd, deriblandt Dr. *Cohn* og *Haase*, sluttede sig til os.

Repræsentanten for „Az-East“: „Østerrig giver op, det er nødt til at give op, om 2—3 Dage kapitulerer det, det kan ikke mere.“

Dr. *Goldmann*: „Saa hurtigt tror jeg ikke, at det gaar, men Sammenbrudet er der. Vi kan og vil ikke kæmpe videre, og Tyskland maa regne med, at Fjenden staar i Landet om et Par Maaneder.“

Dr. *Cohn*: „Brügge, Gent og Antwerpen rømmes allerede —“

Dr. *Goldmann* afbryder: „og Brüssel med, jeg har sikre Efterretninger derfra.“

Dr. *Cohn*: „Og Undervandskrigen er faktisk opgivet.“

Haase: „Jeg havde Kl. 5 en Samtale med Præsidenten, Dr. *Fehrenbach*. Da vidste han endnu ikke, at Militæret havde foretaget en ny Svingning.“

Dr. *Goldmann*: „Ikke destomindre er det en Kendsgerning, min Kilde er sikker.“

Haase: „Ja, det overrasker mig ikke. Jeg har ventet Modbevægelsen. I Formiddags sagde jeg i Fraktionen, at vi maatte regne med den. De Konservative bebrejder i deres Opraab direkte Hærledelsen, at den ikke har taget skyldig Hensyn til den militære Ære. Det kan *Ludendorff* ikke lade sidde paa sig. Han maa nu kæmpe videre og — siden give Demokratiets Svigten Skylden for den daarlige Fred.“

Berlin den 20. Oktober 1918.

Da jeg i Dag vilde forlade Rigsdagen, blev jeg standset af Dr. *Friedegg*, som fortalte, at han havde en vigtig Nyhed til mig. Der var indløbet *en dansk Note* til Berlin, som rejste det nordslesvigske Spørgsmaal. Han kom lige fra Udenrigsministeriet, hvor man havde meddelt ham det. Noten var bleven overrakt af den danske Chargé d'Affaires, da Gesandten var i København. Dr. *Friedegg* havde straks ladet Meddelelsen gaaet videre til sit Blad i Wien. Jeg havde min Mappe hos mig, og da den var velforsynet med Materiale, benyttede jeg Lejligheden til at sætte ham ind i Spørgsmaalet. Han lovede at benytte Materialet, og Dr. *Breitscheid*, som kom til, fik ligeledes Materiale, som han lovede mig at benytte til en Artikel i „Leipziger Volkszeitung“.

Berlin den 21. Oktober 1918.

I Rigsdagen traf jeg i Dag *Landsberg*, som rakte mig Haanden og sagde: „Naa, Danmark anmelder ogsaa sin Fordring i det store Konkursbo! Alvorlig talt, i Deres Sted vilde jeg dog ikke gøre det. Under de nye Forhold vil De kunne faa fuldt nationalt Styre og alle rimelige Ønsker opfyldte indenfor Rigets Grænser.“

„Det kan ikke længere klare det,“ svarede jeg. „Den bestaaende Rivningsflade maa nu fjernes, og der maa drages en national Grænselinje. Har De Tid, vil jeg gerne forklare Dem Sagen nærmere.“

Vi trak os tilbage paa en Sidebænk. Jeg havde Materiale

ved Haanden og satte ham ind i Sagen, viste ham paa Kortet, hvor vi antog, at den fremtidige Grænse vilde komme, hvis der blev foretaget en Folkeafstemning, og ved Hjælp af Broesickes Statistik, hvor stærkt det danske Flertal var, paapegede de heldige Virkninger, Spørgsmaalets retfærdige Løsning vilde have for Tyskland og hele Norden, og vandt ham tilsyneladende for mit Standpunkt.

„Acht Uhr Abendblatt“ bringer i Aften Meddelelse om den af Dr. Friedegg omtalte danske Note.

Hjemmefra modtog jeg i Dag med Kurer de første uensurerede Efterretninger fra Tillidsmændene i Nordslesvig.

Berlin den 22. Oktober 1918.

Jeg har lige afsendt en Ugeberetning til Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, hvoraf jeg her citerer følgende:

„Efterretningerne om, at den danske Regering har afgivet en Note i Berlin, er urigtige og er ogsaa dementerede baade af den danske og den tyske Regering. En Note vilde ogsaa have været forfejlet. *Sagen vil ikke, som adskillige i Danmark synes at have næret Frygt for, blive løst som et dansk-tysk Mellemværende under Haanden, men som et internationalt Anliggende paa den almindelige Fredskongres.* En anden Sag er, at Spørgsmaalet søges løst i Forstaaelse med Tyskland, som rimeligvis trods Landafstaaelser i Øst, Vest og Nord vil gaa ud af Krigen forøget med 10 Millioner Tysk-Østerrigere, atter vil komme til Kræfter og i Fremtiden staa som en mægtig Nabostat.

Jeg har i Gaar afleveret et udførligt Materiale vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal til Understatssekretær David. Endvidere har jeg afleveret Materialet til flere Kolleger. Vi har udsendt trykt Materiale til flere Hundrede tyske Politikere, Journalister og i det hele Mænd i fremstaaende Stillinger. Det kan vel nok siges, at det er mange ubehageligt, at Spørgsmaalet rejses nu, der spores her og der nogen Pirrelighed, men mange ønsker mig til Lykke med, at jeg snart kan komme til at aande i et frit Land.

Hjemme maa vi nu have vor Opmærksomhed fæstet paa de sløje Strøg i Aabenraa Amt, i Slogs Herred, paa Løgumklosteregrenen og i Tønder By. Her maa gøres et energisk For-

arbejde, baade med Henblik paa Indsamling af Underskrifter og paa den endelige Afstemning.

Jeg har meldt mig til Ordet i Dag og faar det rimeligvis i Morgen, da der kun staar 4 Mand paa Talerlisten foran mig. Opgaven er vanskelig, da det er en meget broget Tilhørerskare, jeg skal tale til: Den nye, mig velvilligt sindede Regering, Rigsdagen, Nordslesvig, de forskellige Partier i Danmark og desuden Ententen. Det kan ikke godt andet end gaa ud over Talens Friskhed, naar der skal tages Hensyn til saa mange Sider.

Jeg haaber, at der nu fra i Morgen af indgaar regelmæssige Beretninger fra alle Egne af Landet, saa vi faar et klart Overblik over Stillingen. Dette er nødvendigt af Hensyn til Arbejdet, som skal gøres.“ —

I Rigsdagen traf jeg i Dag først *Hildenbrand*. „Hvad mener De om Situationen?“ spurgte jeg.

„Hvis Militæret sætter sin Vilje igennem, kæmper vi videre i et Par Uger,“ svarede han, „men saa er det Slut. Saa maa vi overgive os paa Naade og Unaade. Ingen har længere Tillid til „det nationale Forsvar“. Iøvrigt et daarligt Ord, har vi maaske ikke haft et nationalt Forsvar hidtil?“

Lidt senere stødte jeg paa *Fr. Stampfer*. „Ja, nu vil De jo snart gaa imod Nord,“ sagde han vemodigt. „Det er trist, at saa mange forlader os, men min Trøst er, at vi saa nok faar Tysk-Østerrigerne i Stedet for.“

Dernæst løb jeg paa *Hermann Wendel*. „Til Lykke!“ udbrød han, „nu kan De snart komme til at leve under virkelig frie Forhold i et virkelig frit Folk. Jeg har i Gaar i denne Anledning paany taget min „Manuel“, som De har været saa venlig at forære mig, frem for at studere Spørgsmaalet, men jeg naaede ganske vist ikke vidt.“

Vi talte videre om det *serbiske* Spørgsmaal, og jeg lykønskede ham med, at han havde faaet Ret i sin Polemik med den tidligere bulgarske Gesandt i Berlin. „Ja,“ svarede han, „jeg har skrevet min Bog om det serbisk-bulgariske Problem, før Sagen har taget den sidste hurtige Vending, men desuagtet behøver jeg ikke at ændre noget i den.“

Dr. *Blunck* kom hen til os og sagde noget forpint, men smilende til mig: „De her! — jeg troede, at De allerede stod med det ene Ben i Danmark!“ „Saa vidt er det endnu ikke,“ svarede jeg, „men det kommer nok inden ret længe.“

Wendel: „Ja, nu vil det snart vise sig, at jeg havde Ret, da jeg i Fjor her i Salen — hvad mange tog mig ilde op — sagde, at ved en Afstemning vilde 90 pCt. af Elsass-Lothringerne stemme for Frankrig. Det vil sige, Ret har jeg ikke, for nu vil ikke 90 pCt., men 110 pCt. stemme for Frankrig!“

„Det er vel dog lovlig meget,“ udbrød Dr. *Blunck*. „Nej,“ svarede *Wendel* ivrigt, „for mange vil stemme dobbelt, ja tredobbelt, hvis De blot kan se deres Snit dertil. Saadan er Stemningen.“

Jeg har i Eftermiddags meldt mig til Ordet og vil rimeligvis faa det i Morgen. *Andreas Grau* er ankommen hertil, og Bankdirektør *Hübbe* har anmeldt sin Ankomst til i Morgen.

Berlin den 23. Oktober 1918.

I Morges fulgte *Andreas Grau* med mig hen i Rigsdagen. I Foyeren blev jeg modtaget af den frikonservative Rigsdagsmand *Löscher* med Udraabet: „Naa, saa De vil ogsaa forlade os?“ „Ja,“ svarede jeg, „det kan ikke være anderledes. Men lad os skilles i Fred og Fordragelighed, maaske kan vi senere arbejde sammen under andre Forhold.“ „Hvorledes mener De det?“ spurgte han. „I Folkenes Forbund?“

Jeg blev kaldt til Side af *Hoff*. „Hvordan har De tænkt Dem Afstemningen foretaget?“ spurgte han, „og hvor langt ned mener De, at man vil stemme for Danmark?“

„Ned til Flensborg,“ svarede jeg, „men Flensborg vil efter min Mening give et Flertal af tyske Stemmer. Den er jo desværre nu en overvejende tysk By.“ Vi talte noget om Sagen. Han var forknyt, men føjelig og fordragelig.

Inde i Salen kom *Gunszer* hen til mig. „Sig mig,“ spurgte han, „er der ingen Huse at faa at købe i Nordsllesvig?“ „Jo,“ svarede jeg spøgende, „slipper vi først løst, bliver der nok Huse tilfals.“ „Men alvorlig talt,“ fortsatte han, „jeg er Liebhaber, man kan sikkert ikke gøre noget bedre end at flytte derop. Jeg misunder Dem, at De er Dansker.“

Saadan gik det videre. Der var ingen Uvilje at mærke, men der laa en forknyt, tung og trykket Stemning over Huset.

Paa Talerlisten stod jeg opført efter Polakkernes Ordfører *Stychel*. Imidlertid meldte Grev *Posadowsky* sig til Ordet, og han fik Plads foran mig. Mens *Stychel* talte, kom Dr. *Ricklin*

hen til mig paa min Plads. „Sig mig,“ spurgte han, „De vil da ikke tale i al Almindelighed?“

— „Nej.“

— „Men De vil kræve Selvbestemmelsesretten?“

— „Ja, jeg vil kræve Nord-slesvigs Afstaaelse til Danmark paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.“

— „Det er godt, saa maa og vil vi ogsaa bryde Tavsheden og præcisere vort Standpunkt!“

Elsass-Lothringerne havde af Frygt for et Tilbageslag først paa deres Fraktionsmøde bestemt, at de ikke vilde tage Ordet, men ved at se mit Navn paa Talerlisten bag Stychels, var de bleven betænkelige, og da Dr. Ricklin kom tilbage til sin Plads og havde aflagt Beretning om Samtalen med mig, ændrede de deres Beslutning. Lidt efter gik *Haegy* op til Præsidiets og meldte Dr. *Ricklin* til Ordet, og da han repræsenterede en Gruppe, blev han placeret foran mig. Hans Tale blev modtaget med knurrende Uvilje, og det kan jo ikke nægtes, at den stod i en ret skurrende Modsætning til de Loyalitetserklæringer, som han i tysk Stabslægeuniform gentagne Gange havde afgivet fra den samme Talerstol under Krigen.

Efter ham fik jeg Ordet. Huset var godt besat. Medlemmerne stod tæt omkring Talerstolen, og jeg havde fra først til sidst deres Øre. Da jeg indledende sagde: „Først et historisk Tilbageblik,¹⁾“ raabte man fra de konservative Bænke: „Behøves ikke, vi kender Historien.“ Fra Venstre lød der gentagne Gange, men især ved Talens Slutning, livligt Bifald. Midt under Talen sprang Grev *Westarp* op paa Trappen til Præsidiets, forlangte demonstrativt Ordet til Forretningsordenen og opfordrede Regeringen til straks at tage Standpunkt til mit Krav. Vicekansler *v. Payer* svarede, at det vilde ske i næste Møde, og efter at Grev *Westarp* endnu havde vekslet et Par heftige Repliker med *Formanden*, kunde jeg fortsætte min Tale. Da jeg gik ned fra Talerstolen, mærkede jeg, bortset fra de Konservative, ingen Uvilje. *Conrad Hauszmann*, som nu er Statssekretær, og *Naumann* kom atter og trykkede varmt min Haand, andre Kolleger fulgte deres Eksempel og sagde nogle anerkendende Ord om, at jeg havde forstaaet at tale saaledes, at jeg ikke saarede og krænkede deres Følelser. I Foyeren kom *Kloppenborg Skrum-sager*, *Nis Nissen*, *An-*

¹⁾ Det stenografiske Referat af Talen findes aftrykt i H. P. Hanssen: *Grænsespørgsmaalet* Side 21 o. f.

dreas Grau, Bankdirektør *Hübbe* og Købmand *Erichsen*, som havde hørt Talen fra Tribunen, og ønskede mig til Lykke. Om Aftenen fejrede vi Dagen ved et godt Glas. *Kloppenburg Skrumsager* talte for mig og gjorde mig opmærksom paa, at det i Dag var 12 Aar siden, jeg var bleven valgt til Rigsdagsmand. Han havde let ved at huske det, fordi hans yngste Søn netop var født den Dag.

Berlin den 24. Oktober 1918.

I Rigsdagen kom flere Kolleger i Dag og takkede mig for Talen i Gaar. Den første var Dr. *Meerfeld* fra Köln. „I en Artikel om Deres Tale i Gaar, som jeg lige har afsendt til mit Blad,“ sagde han, „har jeg skrevet, at De talte fint og virksomhedsfuldt. Maa jeg tilføje, at det var mig en Glæde at høre Dem.“

Lidt efter kom *Bernstein* hen til mig. „Jeg var desværre ikke til Stede i Gaar,“ sagde han, „men mine Kolleger siger, at De har talt glimrende.“

Wachthorst de Wente kom ligeledes hen til mig og sagde nogle venlige Ord om min Tale. „Som født Hannoveraner har jeg Forstaaelse for den Slags Spørgsmaal,“ sagde han. „Jeg holder det for bedst, at det løses saaledes, som De forlangte det i Gaar.“ Det glædede mig, at han, som er Formand for det tyske Bondeforbund og har sin Plads i de National-Liberales Rækker, ogsaa kunde se saaledes paa Sagen.

I Rigsdagen rygtedes det nu, at Wilsons Svar paa den sidste tyske Note var indgaaet. *Noske*, som lige havde faaet Svaret af „Wolffs Bureau“ gik op til Forbundsraadets Borde og oplæste det umiddelbart før Mødets Aabning for Statssekretærene *Conrad Hauszmann* og Dr. *David* og en hel Del spændt lyttende Ministerialembetsmænd. I Salen drøftedes det ivrigt af Medlemmerne, som samlede sig i Grupper.

Formanden aabnede Mødet. Dr. *Solf* fik Ordet og oplæste under megen Opmærksomhed Regeringens Svar til *Polakkerne*, *Elsasserne* og mig. Jeg forstod straks, at Hovedvægten ikke skulde lægges paa Erklæringens Ord om vor formelle juridiske Ret til en Afstemning, men paa, at Wilson-Programmet skulde udføres loyalt. For at faa dette konstateret meldte jeg mig straks til Ordet og gik hen paa min Plads for at formulere en Forespørgsel til Udenrigsministeren. Men næppe

havde jeg sat mig, før Understatssekretær Dr. *David* bankede mig paa Skulderen, og da jeg vendte mig om, sagde han: „*For at forebygge Misforstaaelser har jeg at meddele Dem, at Regeringserklæringens Indledning, hvorefter Wilson-Programmets Grundsætninger skal gennemføres loyalt i alle Retninger og alle Enkeltheder, ogsaa gælder for Nordslesvigs Vedkommende. Hvad Regeringen bestrider, er kun, at man fra dansk Side kan gøre en formel juridisk Ret gældende. Vor Gesandt i København vil i Dag give den danske Udenrigsminister en tilsvarende Meddelelse.*“

Jeg takkede og sagde, at saaledes havde jeg ogsaa opfattet Erklæringen, men at det var mig meget kært at faa stadfæstet fra kompetent Side, at min Opfattelse var rigtig. Derefter frafaldt jeg Ordet.

Berlin den 25. Oktober 1918.

Før Mødet i Dag aabnedes, kom *Wissel* hen til mig paa min Plads og sagde: „Jeg ved ikke, om De tillægger det nogen Betydning, hvad jeg mener, men jeg føler dog Trang til at sige Dem, at De i Forgaars har talt sagligt, fornemt og værdigt.“ — Vi talte videre om Sagen, og han fortsatte: „Jeg deler Deres Standpunkt, thi jeg finder, at det ogsaa fra et almindeligt tysk Standpunkt set er bedst, at det nordslesvigske Spørgsmaal nu bliver endelig løst.“

Gothein fik Ordet og talte meget bevæget. „Vi staar foran Skaar,“ sagde han, „og det er vor egen Skyld. Det er usigelig haardt, at vi nu skal af med Elsass-Lothringen, til hvilket der knytter sig saa mange rige Minder, tyske Minder, helt tilbage til den tidlige Middelalder.“ Da han mindede om Goethes Ophold i Strassborg, blev han saa bevæget, at han brast i Graad.

Korfanty var i Formen drillende forsonlig, men sagligt set overordentlig skarp og vidtgaaende i sine Krav.

Haegy slog paa blidere Streng, men lagde ikke Skjul paa, at Stemningen i Elsass-Lothringen absolut var for Frankrig. Mens han talte, kom *Paul Göhre* hen til mig og sagde: „Naar De og Polakkerne vil fra os, kan jeg forstaa det og forsone mig med det. De tilhører jo nu engang andre Folkestammer. Men det er for mig usigelig bittert at høre denne Mand, som dog er tysk, tale saaledes, dobbelt fordi vi maa sige os selv, at det er den tyske Politik, der driver disse Tyskere ud af

Riget. Det er dette, vor egen Skyld og Brøde, der knuger mig saa stærkt.“

Antrick kom og gratulerede mig med, at min Tale havde været saa virkningsfuld. „Det klogeste og bedste er absolut, at vi afstaar Nordslesvig,“ sagde han. „Iøvrigt er det ret ligegyldigt, hvad Regeringen mener om Sagen, thi ved Fredsslutningen vil vi dog blive nødt til at afstaa, hvad der er dansk.“

Af en Beretning, som jeg i Dag har afsendt til Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, citerer jeg følgende:

„Elsass-Lothringerne, som er bleven forskræmte under fire Aars Militærdiktatur, vilde have trykket sig i Forgaars. Men efter at Dr. *Ricklin* havde faaet Vished for, at jeg vilde tone rent Flag, blev de bange for at blive isolerede, og i sidste Øjeblik bestemte de sig ligeledes til at hæve Viziret. Dette var heldigt for mit Vedkommende, idet min Tale nu overalt saavel i Indlandet som i Udlandet bliver omtalt og kommenteret sammen med Polakkernes og Elsass-Lothringernes, og vor Sag dermed kædet sammen med deres under de internationale Fredsdrøftelser.

De almindelige politiske Forhold er meget bevægede. Der er, bortset fra altske og konservative Kredse, ringe Stemning for Krigens Fortsættelse. Kravene om, at baade *Kejseren og Kronprinsen skal træde tilbage* for at bane Vej for Freden, vokser fra Dag til Dag i Styrke. Endog i national-liberale Kredse omtaler man nu aabent deres Tilbagetræden som den bedste Løsning.

Efter hvad der meddeles os i de sidste Beretninger hjemmefra, har der i Nordslesvig været udbredt et Rygte om, at Danmark havde afsluttet en Særtraktat med Tyskland, hvorefter Haderslev Amt skulde afstaas til Danmark. Dette Rygte er uhjemlet. I Danmark udvikler alt sig meget heldigt. Regeringen og Rigsdagen — alle Partier — er helt enige om at kræve Nordslesvig ned til Afstemningslinjen og villige til at overtage alle de økonomiske Byrder, som Genforeningen med Danmark kan paaføre den danske Statskasse.

Jeg maa paany indskærpe Tilsynsraadets Medlemmer, at de hver Uge maa give mig en kort skriftlig Beretning om Stillingen i deres Distrikt, særlig om Stemningen blandt Danske og Tyske, enkelte Personers Udtalelser m. m., og navnlig straks at indberette, naar de erfarer noget om tyske Mod-

aktioner. Det er helt nødvendigt, for at jeg altid kan have et klart Overblik over Stillingen.

Saasnt Tyskerne begynder at røre sig i større Udstrækning, maa vi svare med en Modbevægelse.“

Berlin den 26. Oktober 1918.

Jeg modtog i Dag en Del Breve, som viser, at min Tale har vundet stærk Genklang i Sønderjylland. Redaktør *P. Simonsen*, Flensborg, meddeler mig, at Censurmyndighederne har forbudt de danske Blade at aftrykke den tyske Presses Udtalelser om min Tale. Han anmoder mig om at søge dette Forbud ophævet ved en Henvendelse til Statssekretær Gröber. Advokat *Ravn* takker mig ligeledes for Talen og betegner den som „de rette Ord til rette Tid og paa rette Sted.“

Berlin den 27. Oktober 1918.

Kloppenborg Skrumsager, Nis Nissen og jeg har tilbragt Aftenen hos Dr. *Breitscheid*, som lige er vendt hjem fra Felten. Vi traf her sammen med en Del Journalister og Politikere, deriblandt „*Neue Wiener Journal*“s Repræsentant, Dr. *Friedegg*, der som sædvanlig havde mange Nyheder. Blandt andet meddelte han os Ordlyden af den tyske Svarnote til *Wilson*, som endnu ikke er offentliggjort. I Aftenens Løb fortalte han mig, at han om Formiddagen havde haft en længere Samtale med Professor *Hans Delbrück*, som atter staar i daglig Forbindelse med sin Fætter, den tidligere Statssekretær *Clemens Delbrück*, der nu staar i Spidsen for Civilkabinetet. Hans *Delbrück* havde sagt, at Kejseren absolut ikke tænkte paa at takke af. Det saa ud til, at den reaktionære Modbevægelse vandt Terræn, og at dette atter øvede megen Indflydelse paa Kejserens Holdning.

De uafhængige Socialdemokrater har planlagt Udgivelsen af et nyt Dagblad. De mener, at Modstanden imod det nu kan overvindes.

Berlin den 28. Oktober 1918.

I Formiddags aflagde jeg et Besøg hos *Loretz*, som vedvarende mener, at *Wilson*s Betingelser vil blive meget haarde. I Gaar havde han forgæves søgt efter mig i Rigsdagen. Med

Erzberger havde han ikke talt i de sidste 8 Dage, thi han var overordentlig stærkt optaget og desuden dybt nedbøjet over Tabet af sin Søn. Loretz troede ikke, at Krigen vilde kunne afsluttes saa hurtigt, som man mener her i Berlin. Nye Kampe indenfor det tidligere østerrigske Monarki er langt fra udelukkede. Det vil efter hans Mening vare længe, inden Verden atter falder til Ro.

Fra Loretz gik jeg til *Eduard Bernstein*, som jeg traf hjemme. Han fortalte mig, at alt sidste Lørdag havde staaet paa Vippen. *Ludendorff* og *Hindenburg* var, uden i Forvejen at underrette Rigskansleren, pludselig ankommen til Berlin, hvor de straks havde sat sig i Forbindelse med Kejseren. De havde hævdet, at den militære Situation nu var betydelig bedre, og erklæret, at Hæren og Flaaden vilde rejse sig imod enhver Tanke om Kapitulation. Ængstelige for den demokratiske Udvikling, som end ikke veg tilbage for den kejserlige Kommandomagt, var deres egentlige Ærinde at faa den demokratiske Regering afløst af et Militærdiktatur. Kejseren havde svajet frem og tilbage, men turde dog ikke vove Springet, og Regeringen havde vist større Myndighed og Handlekraft, end man havde ventet: Inden Aften var *Ludendorff* afskediget, og Regeringen har vedtaget, at han skal arresteres, hvis han forsøger at samle Militærpartiet til Kamp.

Bernstein havde i Dagens Løb haft Besøg af en Regeringspræsident og af en Kaptajn i den store Generalstab. De kom begge — et Tidens Tegn — for at drøfte Situationen med ham. *Ledeboers* sidste Tale imod Polakkerne med hans kraftige nationale Bekendelse som Tysker, havde vakt megen Opmærksomhed i disse Kredse. De søgte nu at knytte Forbindelser med de uafhængige Socialdemokrater.

Officeren var forberedt paa meget haarde Fredsbetingelser. Under Vaabenstilstanden vilde de Allierede efter hans Mening ikke blot besætte Metz og Strassborg, men tillige Köln og Mainz. Han regnede endvidere med, at de vilde forlange Undervandsbaadene udleveret og 100 Milliarder Mark i Krigsskadeserstatning.

Under denne Samtale blev Bernstein kaldt til Telefonen. Der var en, der meddelte ham, at Dr. *Liebknecht* udfoldede en meget kras og yderliggaaende Agitation, og udtalte Belymring for, at Bolshevismen kunde bryde ind i Tyskland. Bernstein refererede mig Samtalen og udbrød: „Det gaar

hverken *Kautsky* eller jeg med til, det er vi for længst enige om.“

I Samtalens videre Løb meddelte han mig, at det Firma, der havde betalt General *Keim* fast Honorar for hans Agitation, var *Krupp*. Sagen var sikker nok. De skriftlige Beviser derfor var i hans Varetægt.

„Det tyske Folk“, sagde Bernstein, „er nu at ligne ved den gamle General i Maupassants bekendte Fortælling: Da han ikke kunde taale Modgang, fyldte hans Datterdatter ham hver Dag under Krigen i 1870—71 med Sejrsfetterretninger. I hans Forestillinger rykkede Franskmændene længere og længere frem imod Berlin, indtil saa en Dag Tyskerne stod i Paris, og den preussiske Militærmusik lød igennem Gaderne. Da gik Sandheden pludselig op for ham, og han ramtes af et Slagtilfælde. Saaledes staar det tyske Folk nu.“

Efter Besøget hos Bernstein traf jeg i Rigsdagen *Korfanty*, som meddelte mig, at Polakkerne af Hensyn til den foreliggende farefulde Situation, der naar som helst kunde udmunde i et Militærdiktatur, vilde standse deres Aktion og foreløbig indtage en afventende Holdning.

Berlin den 29. Oktober 1918.

I Dag har jeg afsendt en Beretning til Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, hvoraf jeg citerer følgende:

„Censuren har forbudt den nordslesvigske Presse at aftrykke tyske Blades Kommentarer til min Tale i Rigsdagen. Men da Forbudet, saavidt jeg kan se, ogsaa gælder for den tyske Presse i Nordslesvig, har jeg af Hensyn til Muligheden af tyske Modaktioner ikke villet henvende mig til Regeringen desangaaende. Ellers antager jeg, at jeg ved dens Indgriben kunde faa Censurforbudet ophævet. Skulde den tyske Presse imidlertid tage Affære, vil jeg straks ved personlig Henvendelse til Regeringen søge at faa Mundkurven taget af vor Presse.

— — —

Regeringens Beslutningsdygtighed og Handlekraft vokser fra Dag til Dag. Socialdemokraterne hævder med stigende Styrke, at Tanken om at organisere et sidste nationalt Forsvar maa skrinlægges. Selv om Kampen vil kunne fortsættes i et Par Maaneder, vil det, skønt det vil kræve Hundrede-

tusinder af nye Blodofre, ikke forbedre, men kun forværre Tysklands Stilling. De kræver derfor Fred paa de Betingelser, der nu kan opnaas. Betingelserne vil blive haarde. — — Naar de først bliver bekendt, kan vi vist nok regne med, at muligt planlagte Modaktioner vil miste al Kraft. Med Hensikts derpaa er det, jeg mener, at det er rigtigst ikke at røre ved Censurforbudet, saalænge den tyske Presse holder sig i Skindet. Men vi maa vedvarende have vor Opmærksomhed stærkt henvendt paa de sløje Egne og søge at paavirke Hjemmetyskerne overalt, hvor Lejlighed bydes. Der maa sørges for, at jeg ugentlig faar Beretninger fra alle Distrikter, saa jeg har et klart Overblik over Stillingen. Til næste Mandag forbereder jeg et Forslag om en almindelig, med min Tale i Rigsdagen parallelt løbende Aktion.“

Aftenen tilbragte jeg hos *Steinthal*, hvor jeg traf Professor *Hertzprung* fra det astronomiske Observatorium i Potsdam med Frue, en født Hollænderinde. Professor *Hertzprung* er ikke blot en fremragende Astronom, men tillige en overordentlig varmtfølelse dansk Mand. Fruen talte flydende dansk. Af *Steinthal* fik jeg Adresserne paa samtlige norske og svenske Journalister, hvem vi fra nu af regelmæssigt vil forsyne med Materiale vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal.

Berlin den 31. Oktober 1918.

Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen er i Dag rejst hjem for at ordne vigtige Forretninger paa deres Gaarde i Anledning af Skiftedagen.

Jeg har modtaget interessante Beretninger hjemmefra. Den tyske Modbevægelse er nu i fuld Gang. Tyskerne har afholdt Møder og nedsat Udvalg. Deres Taktik gaar ud paa at faa den kommende Afstemning, som de holder for uundgaelig, udstrakt over hele Slesvig, og Hertugdømmet opfattet som en Helhed, indenfor hvilken Flertallet er afgørende.

Da det er vigtigt at binde Regeringen, før den tyske Modbevægelse vinder større Magt, vil jeg indlede en ny Aktion med det Formaal at faa Regeringen til i fuld Offentlighed og i bindende Form at gentage de fortrolige Meddelelser, som *Dr. David* har givet mig, men som jeg endnu ikke har kunnet benytte overfor Offentligheden.

I Rigsdagen er der stille. Næsten alle Rigsdagsmænd er

rejste hjem. *Erzberger*, som staar i Spidsen for Propagandaen, har nemlig opfordret Flertalspartiernes Rigsdagsmænd til at holde Møder i deres Valgkredse for at styrke Befolkningens Tillid til Regeringen. Han har ogsaa sendt mig en saadan Opfordring, ledsaget af en Bunke Tryksager. Jeg har imidlertid andet at gøre.

Vor Kurertjeneste fungerer nu meget tilfredsstillende. Vi har sikker og hurtig Forbindelse mellem Berlin og alle Egne af Nordslesvig. I Gaar har jeg baade modtaget og afsendt talrige Breve og Beretninger.

Berlin den 1. November 1918.

I Dag har jeg haft travlt med at skrive Breve og Beretninger til Nordslesvig. I Morgen afgaar der atter Kurer. Kom næsten ikke udenfor Hotellet. Tyskerne i Nordslesvig rører sig stærkt. Den første Fælleskorrespondance fra Nordslesvig er i Dag opdukket i den tyske Højrepressen. Af en længere Beretning, som jeg har affattet til Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, citerer jeg følgende:

„Den tyske Presse har i den sidste Uge, til Dels i Tilknytning til min Tale i Rigsdagen, sysselsat sig ret indgaaende med det nordslesvigske Spørgsmaal. De fleste Blade har ganske vist kun bragt kortere Notitser, men et Antal større politiske Organer, jeg nævner „Hamb. Fremdenblatt“, „Kölnische Zeitung“, „Frankfurter Zeitung“, „Leipziger Neueste Nachrichten“, har dog ogsaa, enkelte endog gentagne Gange, behandlet Spørgsmaalet i længere Artikler. Tonen har helt igennem været saglig, beklagende, men tillige resignerende. Enkelte Undtagelser stadfæster kun Reglen.

Med Forhandlingerne i Rigsdagen er det ligeledes lykkedes paany at henlede Udlandets Opmærksomhed paa Sagen. „Times“ i England, „Temps“ i Frankrig, ja endog Bolshevikernes Hovedorgan „Prawda“ i Moskva har saaledes i den sidste Uge bragt Artikler om det nordslesvigske Spørgsmaal, og den norske og svenske Presse behandler det i samme Omfang som den kongerigske. Alt dette er glædeligt, fordi det nu gælder om at holde Opmærksomheden fæstet paa Spørgsmaalet, indtil det har fundet en tilfredsstillende Løsning.

De parlamentariske Repræsentanter fra Hertugdømmerne har ikke opponeret imod mig, ikke offentligt, men heller ikke

privat. De holder en Operation for uundgaaelig. Deres Udtalelser paa Tomandshaand er ikke prægede af Uvilje eller Bitterhed mod os, men af Medfølelse med de tyske Mindretal i de nordslesvigske Byer. Opposition af nogen Betydning kan ikke ventes fra den Kant.

Derimod begynder Tyskerne i Nordslesvig nu at røre paa sig. I Flensborg Byraad har Formanden, Justitsraad *Löhmann* stillet Forslag om Vedtagelse af en Resolution, som i stærke Udtryk protesterer mod en Genforening med Danmark. I alle Byer fra Flensborg nordpaa har Tyskerne holdt hemmelige Møder for at drøfte Situationen. Møderne har været besøgt af Repræsentanter for alle Partier. Der bevares megen Hemmelighed, men saa meget staar dog fast: Der er dannet et Hovedudvalg i Flensborg med Underudvalg i alle de øvrige Byer. I disse Udvalg har Repræsentanter for alle Partier, ogsaa Socialdemokraterne, Sæde. Formaalet er „energisk at tage Standpunkt imod Nordslesvigs Afstaaelse“ og at sprede Oplysning sydpaa. Den første Fælleskorrespondance er i Dag opdukket i tyske Blade. Det hedder bl. a. i den, at „Rigsdagsmand Hanssens Tale i Rigsdagen ikke vil blive uden saglig Imødegaaelse.“ Paa Mødet i Flensborg blev der, hvad ogsaa Justitsraad Dr. *Löhmann* har slaaet paa, besluttet, at „der skal gøres Danskerne vidtgaaende Indrømmelser paa det sproglige Omraade, saavel som med Hensyn til Forenings- og Forsamlingsretten, det kommunale Selvstyre og den politiske Frihed i al Almindelighed,“ men at Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark er udelukket. „*Skal der foretages en Afstemning, maa det hævdes, at Slesvig er en Helhed. Afstemningen maa derfor foretages i Hertugdømmet under et, og et stort Fler-tal vil i saa Fald stemme for at blive ved Tyskland.*“

Vi kan altsaa nu i en nær Fremtid vente en tysk Modaktion og maa *straks* imødegaa den. Vort første Slag maa føres gennem *Pressen*. Den har som bekendt hidtil staaet under Præventiv-Censur. Det vil sige, at hver Linje i Bladet skulde forelægges Censor, før den blev trykt. Sidste Onsdag blev denne Forcensur ophævet. Redaktørerne behøver herefter ikke at forelægge Censor, hvad de optager i Bladene. Vort Modtræk bør bestaa i, at vi udsteder et Opraab, som underskrives af saa vidt muligt *alle vore politiske, nationale og økonomiske Organisationer* uden Vedføjelse af Navne. Et Udkast medfølger som Bilag. Opraabet bør altsaa ikke blot underskrives af

vore store nationale Foreninger og Fællesorganisationer, men tillige af vore selskabelige Foreninger, lokale Landboforeninger, Kvindeforeninger, Banker, Sparekasser o. s. v. Jo flere, desto bedre. Det er Massen, der her skal virke udadtil.

Med dette Opraab vil vi vække megen Opmærksomhed og paany sætte Spørgsmaalet under Debat. Polakkerne fører en Parallelaktion. Vi maa regne med blegsottige Betæneligheder og smaatskaarne, forknytte Indvendinger. Men de maa fejles til Side og overvindes. Tiden er revolutionær. „Riger styrter sammen og Kronerne triller henad Gaden“, som det for et Par Dage siden blev sagt her i Rigsdagen. Gamle Vedtægter og Sædvaner vedrørende de enkelte Foreningers og Selskabers Virksomhedsomraader maa kastes over Bord. Vor Skæbne ligger nu i vor egen Haand og med den Ansvar for vor egen, vore Børns og Børnebørns, vor Landsdels Fremtid. Men der maa smedes, mens Jernet er varmt. Der maa handles, handles, handles!

Der maa straks paa dette Mandagsmøde optages en Fortegnelse over Organisationerne i hvert enkelt Amt. Deltagerne i Mødet maa dele dem imellem sig efter praktiske Synspunkter og skaffe Underskrifterne eller rettere de paagældende Bestyrelser Indvilligelse inden næste Lørdag. Der maa udpeges en enkelt Mand, som samler dem fra Amtet og rejser med dem til Aabenraa senest næste Lørdag for at aflevere dem til Vælgerforeningens Bestyrelse (M. Simonsen og P. Grau), som er der paa mit Kontor. Her bør der opstilles en alfabetisk ordnet Liste over Organisationerne. De Organisationer, der muligvis trykker sig af Hensyn, som bør jages til Bloksbjerg, maa have en sidste kraftig Opfordring til at slutte Trop. Og næste Tirsdag, d. 12. November, maa Opraabet samtidig kunne offentliggøres paa første Side i alle vore Blade. Vi vil dermed slaa et stort Slag. Massepetitionen maa gemmes til senere.

Under Opraabet skriver vi blot Foreningens Navn eller Selskabets Firma f. Eks. „Als Nørre-Herreds Landboforening“, „Haderslev Bank“, „Den Nordslesvigske Vælgerforening“, „Alsisk Frøavlsselskab“, Aktieselskabet „Modersmaalet“ o. s. v. o. s. v. Men vi maa selvfølgelig i hvert enkelt Tilfælde have Bestyrelsens skriftlige Samtykke. Opraabet maa derfor, trykt eller maskinskrevet, forelægges hver enkelt Bestyrelse, som underskriver det, og derefter overgives til Vælgerforeningens Bestyrelse.

Der er ikke Tid til Raadslagninger. Der maa handles hurtigt. Jeg haaber imidlertid, at Forslaget vinder almindelig Tilslutning, og at alle Tilsynsraadsmedlemmer og Tillidsmænd vil tage energisk fat, for at vi kan faa et saa smukt samlet Resultat som muligt og slaa et Slag, som vækker Opmærksomhed over hele Norden, hele Tyskland og videre ud.“

Opraabet, som er meget kortfattet, lyder saaledes:

„Den 24. Oktober erklærede Udenrigsminister, *Dr. Solf* højtideligt i Rigsdagen:

„Efter at vi har antaget det Wilsonske Program som Grundlag for Verdensfreden, vil vi i alle Retninger og i alle Punkter opfylde det loyalt og i Retfærdighedens og Billighedens Aand.“

I Henhold til dette Tilsagn opfordrer undertegnede nordslesvigske Organisationer indtrængende Rigskansleren og Rigsledelsen til ved den forestaaende Fredsslutning at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.“

Naar Opraabet er offentliggjort, har Regeringen atter Ordet.

Kejseren er i Gaar uden Regeringens Vidende og Vilje afrejst til Fronten. Kravet om hans Tilbagetræden bliver stadig stærkere. Hverken han eller Kronprinsen vil kunne holde sig ret længe. Tiden gaar frem med Stormskridt. Fredsbetingelserne vil utvivlsomt blive meget haarde for Tyskland, men ingen tør genoptage Kampen, thi den vil kræve uhyre Ofre og dog kun kunne fortsættes i et Par Maaneder.

Berlin den 2. November 1918.

I Rigsdagen er der stadig tomt. Jeg traf kun 3—4 Konservative. Noget efter kom *Korfanty*. Polakkerne vil, meddelte han mig, fremdeles indtage en afventende Holdning. Man ved endnu ikke, hvad Hærledelsen vil. Ud over Landet er der megen Uro. Der indløber Efterretninger om Strejker og Arbejderuroligheder.

Hjemmefra fik jeg Meddelelse om, at Censuren vedvarende forbyder Bladene at omtale Nordslesvigs Afstaaelse. Jeg har paatalt det overfor Regeringen og faaet Tilsagn om, at Klagerne skal blive afhjulpne.

Berlin den 3. November 1918.

Det er Søndag. Ved Middagstid var jeg i Rigsdagen. Fra Læsesalens Vinduer saa jeg, at der fandt en Demonstration Sted ved Bismarcks Statue. Jeg gik ud paa Altanen, hvorfra jeg kunde høre Talerne. Det var Altyskerne, der demonstrerede. De opfordrede lidenskabeligt til at afbryde Fredsforhandlingerne og fortsætte Kampen til det yderste. Ind mellem Talerne blev der sunget nationale Sange: „Deutschland, Deutschland“, „Die Wacht am Rhein“, „Heil Dir im Siegerkranz“. En Underofficer sprang op paa en Sokkel og protesterede imod Krigens Fortsættelse. Folkemængden blev rasende. Politiet skred ind og førte ham bort.

Da jeg gik tilbage gennem Siegesallé, faldt der en Mand bevidstløs omkuld lige foran mig. Sammen med en anden tilfældig Forbipasserende løftede jeg ham op paa Sokkelen ved Kejser Wilhelms Mindesmærke. Da han kom til sig selv, hviskede han: „Ikke faaet noget at spise siden i Gaar.“ Han var udtæret og halvdød af Sult. Vi sørgede for, at han fik Hjælp.

Der er megen Uro i Arbejderkredse. Den socialdemokratiske Presse fører et overordentlig skarpt Sprog imod Kejseren. *Noskes* Artikler i „Chemnitzer Volksstimme“ er gode at faa Forstand af. Gaar Kejseren ikke snart, vil Flertals-socialisterne faa en meget vanskelig Stilling.

Det trækker i det hele op til Storm. Da jeg i Aften spiste hos Kempinski fik jeg Plads ved et Bord, hvor der sad et Par yngre Mænd. De talte om Krigen. „I de første Aar er vi bleven godt trukket rundt ved Næsen,“ sagde den ene bittert. „Efter at jeg uafbrudt har været 37 Maaneder i Krig,“ sagde den anden, „er mine Nerver helt ødelagte. Jeg lever i Grunden kun, naar jeg faar Alkohol. Jeg har nu kun et Krav: Jeg er født som et Menneske og vil behandles som et Menneske. Men i de sidste fire Aar er jeg bleven behandlet som et Dyr.“

Der kom en nobelt klædt Herre og Dame og tog Plads hos os. Herren blandede sig straks i Samtalen. Det viste sig, at han var Rhinlænder, og at han ligesom de to andre havde deltaget i Krigen som Reserveofficer. Han havde været hårdt saaret af en Kugle, som var gaaet tvers gennem Hovedet. „Livet er forbi for mig,“ sagde han brutalt, „nu lever jeg kun, naar jeg er drukken. Kejseren bør skydes og Militæret af-

skaffes! Kaldes der til Kamp under denne Parole, saa møder jeg straks! Saa fik man dog ogsaa Lejlighed til at kæmpe for en retfærdig Sag.“ De andre gav ivrigt deres Tilslutning til Kende. Da jeg ytrede min Forbavselse over dette skarpe Sprog, sagde de i Munden paa hinanden: „Saadan er Stemningen. I Sydtyskland er den meget værre!“

Berlin den 4. November 1918.

Den tyske Modagitation sætter nu ind med fuld Kraft og giver mig meget at tage Vare paa. Den tyske Forening har udstedt et Opraab, hvori det blandt andet hedder: „Nu i Tysklands Skæbnetime, i den Time, hvor Fædrelandet er i den dybeste Trængsel, holder Nordgrænselandets Repræsentant i den tyske Rigsdag, Danskeren Hans Peter Hanssen, Øjeblikket inde til at bringe det ældgamle tyske Hertugdømme Slesvig ind under dansk Vold.“

Samtidig har „Det tyske Udvalg for Hertugdømmet Slesvig,“ som er sammensat af ledende Mænd indenfor alle Partier, ligeledes udstedt et Opraab, hvori det bl. a. hedder: „Ogsaa vi er Venner af Folkenes Selvbestemmelsesret, men der kan ikke være Tvivl om, at det overvejende Flertal i det gamle Hertugdømme Slesvig aldrig vil give frivillig Afkald paa en fast Forbindelse med det tyske Fædreland.“ Efter derpaa at have krævet samme Frihed for det danske som for det tyske Sprog i Nordslesvig, slutter det: „Vi har den faste Tillid, at vor Hjemstavn saaledes vil gaa en lykkelig Fremtid i Møde i en varig Forbindelse med det tyske Fædreland.“ Opraabet er underskrevet af 29 Mænd, en broderlig Forening af Repræsentanter for den tyske Forening og Fredsforeningen, for Konservative, National-Liberale, Frisindede og Socialdemokrater. Det gør mig ondt, at ogsaa danske Socialdemokrater, deriblandt *Waldemar Sørensen*, Flensborg, har ladet sig forlede til at underskrive dette Opraab. Men i Nordslesvig vil sikkert ikke mange Arbejdere slaa Følge med dem.

Der gaar foruroligende Rygter om, at der i Gaar har fundet et blodigt Sammenstød Sted i Kiel. I Rigsdagen fortalte man, at der var mange saarede og flere døde, og at *Hauszmann* og *Noske* er taget til Kiel for at undersøge Forholdene. Men ingen af dem, jeg talte med, vidste rigtig Besked.

Fra Student A. Thulstrup i Kiel, som efter Opfordring

stiller sig til min Disposition, har jeg i Dag modtaget et d. 2. Novbr. dateret Brev, som ikke omtaler Urolighederne. Derimod meddeler Hr. Thulstrup mig, at han har faaet Tilsagn fra de stedlige socialdemokratiske Førere om, at de principielt vil støtte Kravet om en Folkeafstemning i Nordslesvig og stille deres Blad til Raadighed for Artikler om Nordslesvig. Hr. Thulstrup vil fra nu af holde mig løbende underrettet om Begivenhedernes videre Udvikling.

Berlin d. 5. Novbr. 1918.

Udenfor Rigsdagen mødte jeg *Fr. Stampfer*, som meddelte mig Vaabenstilstandsbetingelserne. De var over Forventning haarde, sagde han. Men Regeringen har intet Valg. Den er nødt til at antage dem. Partibestyrelsen var sammenkaldt, og han havde travlt, da han skulde deltage i Mødet.

„Der tales om nationalt Forsvar,“ sagde *Hildenbrand*, da jeg mødte ham, „men det er umuligt. Det vil kun kræve unyttige Blodofre og medføre Landets Ødelæggelse. Der er ikke andet at gøre end at antage Vaabenstilstandsbetingelserne, selv om de er haarde.“

I Læsesalen traf jeg *Weinhausen*. Han fortalte mig, at han lige havde talt med en Socialdemokrat, som havde sagt: „*Det er ligegyldigt, hvad Rigsdagen i Dag beslutter, thi om 14 Dage har vi Revolutionen.*“ — *Weinhausen* frygtede for, at denne Spaadom vilde slaa til, thi Efterretningerne fra Kiel er i Dag meget foruroligende.

Om Aftenen kom *Loretz* op til mig paa mit Værelse i Hotellet. Han meddelte mig fortroligt, at Regeringen stod meget raadvild overfor de sidste Begivenheder. *Erzberger* havde i Gaar raabt ham op i Telefonen og anmodet ham om at skrive et til den franske Regering rettet Opraab om hurtig Freds slutning. Dette havde han lige gjort. Opraabet var afleveret og godkendt og vilde af tyske Flyvere blive nedkastet over de franske Linjer. I Dag havde *Erzberger* opfordret ham til at skrive et Opraab til det franske Proletariat fra det tyske Proletariat. Det skulde undertegnes af *Scheidemann* og *Ebert* og derefter ligeledes nedkastes af tyske Flyvere. Han havde paa taget sig Hvervet.

„Flertalssocialisterne sætter nu alt ind paa at tvinge Kejseren bort,“ sagde han, „men hvad saa? Det er Spørgsmaalet. Blot det ikke besvares med Anarki. *Erzberger* er betænkelig.“

I Samtalens videre Forløb meddelte *Loretz* mig, at den franske saavel som den italienske Presse i stor Udstrækning havde taget Notits af min Tale i Rigsdagen. Den havde sat det nordslesvigske Spørgsmaal under Debat i alle i Fredsslutningen interesserede Lande.

I Rigsdagen havde jeg i Eftermiddags en længere Samtale med et Par konservative Kolleger. De var meget optagne af Begivenhederne i Kiel. Den ene af dem fortalte yderst opbidset, at Matroserne, efter hvad man havde meddelt ham i Krigsministeriet, havde hejst den røde Fane paa flere Krigsskibe. De havde tilrevet sig Magten, og der var momentant stor Fare for, at en Del af Flaaden gik til Søs med ukendt Maal.

Uroen tiltager. Da Hamborgerbladene kom med Aftentoget, blev de hurtigt revet bort i Avisudsalgene. Begivenhederne i Kiel har tydeligt nok taget en meget alvorlig Vending. Alle Tegn tyder paa, at et stort Uvejr er i Vente.

Berlin den 6. November 1918.

I Morges gik jeg først hen til Kaptajn *Ramm* og informerede ham om Stillingen med Anmodning om at lade mine Meddelelser gaa videre til den danske Gesandt.

Dr. *v. Blankenstein* har nu offentliggjort en Artikel om det nordslesvigske Spørgsmaal i „Nieuwe Rotterdamsche Courant“. Han opsøgte mig i Morges paa mit Hotel for at give mig et Aftryk af Artiklen og drøfte Begivenhederne i Kiel med mig. Vi var enige om, at det drejer sig om langt mere end en lokal Matrosrevolte. Det fremgaar bl. a. af, at *Noske* er bleven udnævnt til Generalguvernør i Kiel og udrustet med vidtgaende Fuldmagt.

I Rigsdagen talte man næsten udelukkende om Oprøret i Kiel, thi om et saadant synes det at dreje sig. Stemningen var meget trykket. Næsten alle, som jeg talte med, følte sig overbeviste om, at Uvejret snart vilde bryde løs.

De uafhængige Socialdemokrater dannede dog en Undtagelse. De har øjensynlig en Finger med i Spillet. Flere af deres Førere, deriblandt *Haase*, er fraværende og leder vistnok Bevægelsen udefra. *Ledebour* holder Vagt her i Berlin. Han er endnu meget forbeholden i sine Udtalelser, men øjensynlig meget veltilpas. Naar jeg ser ham, fortæller han mig om Bevæ-

gelsens Fremskridt. Men spørger jeg, om det snart vil gaa løs her i Berlin, svarer han smilende: „Gedulden Sie sich, lieber Hr. Kollege, es kommt schon!“

Jeg indbød i Dag de herværende norske, svenske og danske Journalister samt Dr. van Blankenstein til en politisk Banket i „Hotel Fürstenhof“ den 9. November. Med Kureren fra Nordslesvig har jeg faaet fin Ost, Bønekaffe og andre gode Sager til Festen, som ikke kan opdrives i Berlin. Formaålet er at interessere dem stærkere i det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning og at forsyne dem med Materiale til Artikler i de Blade, de repræsenterer. Jeg har travlt med at ordne dette Materiale, som skal foreligge trykt den 9.

Berlin den 7. November 1918.

Da jeg i Morges ad en Omvej gik hen i Rigsdagen, frembød Gadebilledet et meget krigerisk Skue. Tropper i Feltudrustning med blanke Staalhelme marcherede forbi. Gadehjørnerne var besat med stærke Militærposter. Hvor en Gade kunde bestryges, var Vinduerne i de øvre Etager spækkede med Maskingeværer. Jeg passerede flere Batterier. Artilleriet kørte gennem Gaderne og foreviste Kanonerne i kampfærdig Stand, som for at vise Berlins Borgere, hvad der er i Vente, hvis de rejser sig. Det trækker op til blodig Kamp.

I Rigsdagen traf jeg først *Baake*. Han meddelte mig, at Arbejder- og Soldaterraadet i Hamborg i Gaar har erobret „Hamburger Echo“, som hidtil har staaet paa Flertalssocialisternes højre Fløj. Forbindelsen med Hamborg er afbrudt, — det havde man allerede fortalt mig i Morges paa Hotellet. Der er endvidere oprettet Arbejder- og Soldaterraad i Gumbinnen, Tilsit, Warnemünde og Schwerin. Mens vi talte sammen, sluttede *Doormann* og *Wagner* sig til os. Der indløber, sagde de, uafbrudt Efterretninger om Uroligheder fra alle Egne af Riget. Uvejret vil snart være over os.

Edmund Schmidt og *Keil* kom til. Regeringen frygter Udbrudet af en almindelig Revolution, sagde de, og forbereder sig derfor paa Kamp. *Noske* har hidtil forgæves søgt at faa Bugt med Oprøret i Kiel. Han har telegraferet efter Hjælp, da han er ved at bryde sammen af Overanstrengelse, og *Hermann Müller* er derfor afrejst til hans Understøttelse. Iøvrigt er Tilstanden i Kiel meget alvorlig. Bykommandanten er ble-

ven skudt. Prins *Heinrich* er flygtet fra Byen og har paa Flugten skudt en Marinesoldat, som søgte at standse hans Bil. Fra flere Krigsskibe vajer den røde Fane. — Jeg har opfordret Student Thulstrup til at komme her til Berlin for at aflægge Beretning om Stillingen, da Postgangen nu er meget usikker.

I Hamborg ser det ikke meget bedre ud. De sidste Efterretninger gaar ud paa, at Matroser fra Kiel i Gaar har fremkaldt en stærk Militærrevolte. De Revolutionære har taget en Del Officerer til Fange og holder dem indespærrede i Fagforeningsbygningen. Arbejder- og Soldaterraadet har Magten i Byen.

Da jeg kom ind i Læsesalen, kom Dr. *Pfeiffer* og meddelte mig, at *Bjørn Bjørnson* og *Fru* var ankommen til Byen og havde taget Ophold paa „Habsburger Hof“. Han havde lovet Bjørnson at overbringe mig en Hilsen og meddele mig, at han gerne vilde tale med mig. Jeg tog straks hen paa „Habsburger Hof“, hvor jeg blev meget venligt modtaget af Fruen. Bjørn Bjørnson kom og spurgte interesseret, hvorledes Stillingen var i Nordslesvig. Han oplæste derefter en Artikel for mig, som han havde skrevet i „Münchener Neueste Nachrichten“. Artiklen egner sig godt til Udbredelse i tyske Kredse. Jeg fik et Eksemplar af den, som jeg i Dag tager Særtryk af og i Morgen vil lade uddele til alle Rigsdags- og Landdagsmænd. Jeg indbød hans Fru og ham til at deltage i Banketten den 9., men han undskyldte sig. De vilde allerede i Morgen fortsætte Rejsen til København.

Ved Femtiden gik jeg atter hen i Rigsdagen, hvor jeg traf *Ledebour*. „De her,“ sagde jeg, „jeg troede, at De var i Kiel.“

Han: „Nej, vi maa dele os. Det er nødvendigt, at der ogsaa er Folk her i Byen.“

Jeg: „Hvordan staar det i Dag?“

Han: „Kiel, Rendsborg, Hamborg, Lübeck og Schwerin er i vore Hænder. Vi har Magten i Slesvig-Holsten, Mecklenborg og Hansestæderne, men vi skal videre.“

Jeg: „Hvordan gik det i Grunden til i Kiel?“

Han: „Storflaaden vilde foretage et Fremstød. Matroserne erklærede: „Det gaar vi ikke med til. Vi vil forsvare os, men vi vil ikke angribe under de nuværende Forhold.“ Derefter blev der arresteret flere Hundrede Matroser. Saa slukkede Fyrbøderne Ilden under Kedlerne, og Matroserne tog Magten.

Iøvrigt er Stillingen i Kiel endnu vanskelig, fordi Bladet, Partiembedsmændene og dermed Organisationerne vedvarende staar i Regeringssocialisternes Lejr.“

Jeg: „Hvad her?“

Han: „Vore Forsamlinger i Aften er forbudt, men det vil kun gyde Olie paa Ilden.“

Jeg: „Sker der noget i Aften?“

Han: „Nej, ikke fra vor Side. Det vilde kun give nogle Døde til ingen Nytte. Men vi faar snart Overtaget. Paa et Møde, som vi i Aftes holdt her i Berlin, opfordrede jeg Forsamlingen til at udbringe et Leve for Revolutionens Forkæmpere, de tapre Sømænd i Kiel. Næppe havde jeg rettet denne Opfordring, før Politiløjtnanten sprang op og opløste Mødet. Jeg svarede med at raabe ud over Forsamlingen: „Mødet er ikke opløst, vi fortsætter!“ Derpaa lagde Politiløjtnanten Haand paa mig og sagde: „De er anholdt, vil De straks følge med til Politiet!“ „Nej!“ svarede jeg, „jeg gaar hjem, naar Mødet er forbi,“ og henvendt til Forsamlingen: „Vil nogle af Dem sørge for, at Løjtnanten forholder sig rolig, medens vi forhandler videre!“ Mængden indtog straks en truende Holdning, og et Par haandfaste Mænd sprang op paa Tribunen. Mere behøvedes der ikke. Løjtnanten forholdt sig nu rolig, og vi forhandlede videre. Da jeg senere hævdede Mødet, tog han atter Mod til sig og sagde: „De er Arrestant, vil De følge mig til Politikontoret!“ „Nej,“ svarede jeg, „jeg følger Dem ikke, jeg gaar hjem.“ Og derpaa ud imod Forsamlingen: „Vil De nu sørge for, at den Herre bliver her, indtil jeg er borte!“ Saa forlod jeg Forsamlingen, og Politiet vovede ikke at lægge Haand paa mig. Jeg gik imidlertid ikke hjem, og det var for saavidt heldigt nok, da Politiet kort efter mødte i min Bolig for at arrestere mig. Jeg gik derimod her op i Rigsdagen, hvor det ikke vover at krænke min Immunitet.

Saaledes vil vi fortsætte. Politiet kan kun støtte sig paa en vaklende Avtoritet. Reel Magt raader det ikke længere over. Og den Rest af Avtoritet, det har tilbage, vil hurtigt blive nedbrudt. Vi taler, som vi vil, og udsatte Poster sørger for, at Politiet ikke rører os, og at vi atter uhindrede kan forlade Lokalerne.

Forholdene vil nu hurtigt udvikle sig videre. Revolutionen marcherer i Syvmilestøvler. Den sociale Republik vil snart blive proklameret. Der er ingen anden Udvej.“

Berlin den 8. November 1918.

Morgenaviserne bragte i Dag det socialdemokratiske Ultimatum. Hotelpersonalet meldte, at alle Togforbindelser var standsede.

Jeg gik straks hen i Rigsdagen, hvor jeg traf en Del Socialdemokrater, deriblandt *Hoch*, *Antrick* og *Peus*. De fleste mente, at Militærdiktaturet vilde blive proklameret inden Aften, og at det vilde betyde Borgerkrig.

Vicepræsident *Paasche* kom. Han erklærede, at Socialdemokraternes Ultimatum var uantageligt. „Gaar vi ind paa det,“ sagde han, „vil vi om faa Dage staa overfor Kravet om Jordens Deling. Der er naturligvis Grænser for, hvad en enkelt Mand bør kunne eje af Jord. Min nærmeste Nabo, Grev v. d. Schulenburg, ejer f. Eks. 40,000 ha. Det er saa meget, at han slet ikke kan overse det. Her kan der naturligvis være Tale om en Begrænsning af Jordejendomsretten.“

Jeg havde derefter en længere Samtale om Situationen med *Giesberts* og *Becker* af Centrum. De betragtede begge Revolutionen som uundgaaelig og troede, at den fra Tyskland vilde brede sig ud over hele Evropa. De forklarede mig, at der ogsaa vilde udbryde Revolutioner i de nevtrale Lande, Danmark ikke undtaget. Jeg svarede, at de politiske og sociale Forhold i Danmark var saa sunde, at der i hvert Fald ikke her var Fare for en Omvæltning. *Korfanty* sluttede sig til os. Han kom med nye Efterretninger. Arbejder- og Soldaterraadet har taget Magten i Stettin. „Revolutionen nærmer sig,“ sagde han til *Giesberts*, „men Hindenburg vil Kamp. Tropperne i Finland, der betragtes som paalidelige, er beordrede hertil. Kejseren vil ikke gaa. Militærdiktaturet er under Opsejling. Landet skal indeles i tre Distrikter med hver sin Overgeneral.“

Giesberts: „Tilspidser Situationen sig til et Spørgsmaal om at tvinge Kejseren bort, vil man kunne slaa Revolutionen ned. De kongetro Jernbanefolk, som i Gaar var hos mig, erklærede saaledes, at de vilde standse al Tilførsel af Levnedsmidler til Storbyerne, hvis man vilde styrte Kejseren. Jeg ser helst, at Kejseren frivillig nedlægger Kronen, men jeg er en bestemt Modstander af ethvert Forsøg paa at tvinge ham til at træde tilbage.“

Da jeg ved Middagstid stod og talte med Professor *Doormann* og et Par andre frisindede Kolleger, kom *Weinhausen* meget ophidset og meddelte os, at der nu ogsaa var dannet

et Arbejder- og Soldaterraad i Danzig. Togforbindelsen var afbrudt, men da han er valgt i Danzig, følte han sig desuagtet forpligtet til at tage derhen. Det var nu lykkedes ham at faa fat i en Flyvemaskine. Om et Par Timer gik han til Vejrs, og han vilde derfor sige os Farvel. Det var ikke godt at vide, naar og under hvilke Forhold vi atter saas.

Statssekretær *Conrad Hauszmann* vilde gaa forbi, men blev standset og bestormet med Spørgsmaal om Stillingen. „Der foreligger intet Nyt, mine Herrer,“ svarede han, „Rigskansleren har tilbudt sin Demission. Kejseren er underrettet om Stillingen og opfordret til at abdicere, men Regeringen har endnu ikke faaet Svar.“ Han havde travlt og forsvandt.

Dr. *Friedegg* kom farende. „Hvad venter De?“ raabte jeg til ham. „Militærdiktatur,“ svarede han, „national Desperadopolitik i 12 Timer, saa vil alle Generaler sidde bag Laas og Slaa, hvis de ikke er nedslagtede forinden.“

Jeg gik ind i Læsesalen. *Ledebour* kom mig imøde, smilende og vel tilpas. Vi udvekslede Nyheder. Han fortalte, at Stettin var erobret. „Og Berlin?“ spurgte jeg. „Gedulden Sie sich nur,“ svarede han som sædvanlig smilende, „es wird schon kommen!“ Men noget efter tog han mig til Side og hviskede mig fortroligt i Øret: „I Morgen Formiddag Kl. 9 nedlægges Arbejdet i Fabrikerne i Potsdam. Kl. 10 vil Folkeskarerne være her i Berlin, og saa vil Afgørelsen falde.“

Jeg gik derpaa hjem for at skrive en Beretning til Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad. Mens jeg sad paa mit Værelse og arbejdede dermed, kom *Loretz* og Frue og aflagde mig en Visit for at høre Nyt. De var begge meget interesse-rede, og jeg fortalte dem, hvad jeg vidste. *Loretz* talte atter om de haarde Fredsbetingelser, Tyskerne vil faa. Der vil ikke blive Tale om Forhandling, Fredsbetingelserne vil blive dikterede, og Tyskerne vil kun faa Valget mellem at antage dem eller fortsætte Krigen. „Det er mig ganske uforstaaeligt,“ sagde han atter, „at Rigsdagen ikke sikrer sig imod Overfald, thi der er stærke Kræfter i Bevægelse for at faa Militærdiktaturet gennemført.“ — Iøvrigt mente han ikke, at Militærdiktaturet vilde kunne holde sig ret længe, selv om det lykkedes at faa det proklameret. Han talte derefter om de tunge Tider, *Thiers* og *Jules Favre* havde gennemlevet efter Nederlaget i 1871, og udtrykte meget bevæget sin Glæde over Oprejsningens Dag, som nu var nær forestaaende.

Jeg arbejdede videre, spiste paa mit Værelse og gik derefter over i „Kafé Josty“, hvor jeg ved *Fr. Stampfers* Stambord traf *Dr. Fabian*, *Dr. Nestriejke* m. fl. De fortalte, at Kong Ludvig af Bajern havde takket af, Regeringen var styrtet, Republiken udraabt, og *Kurt Eisner* udnævnt til Ministerpræsident i München. Foruden ham var fem andre uafhængige Socialdemokrater traadt ind i Regeringen. *Auer* havde overtaget Indenrigsministeriet. De havde mange andre Nyheder. Fra alle Sider indløber der nu Efterretninger om Revolutionens sejrige Fremgang.

Ud paa Aftenen gik jeg tilbage til Hotellet, hvor der lige var ankommen Kurer til mig fra Nordslesvig, denne Gang Købmand Kr. Hansen fra Aabenraa, som var bleven standset af Revolutionen i Hamborg og derfor havde været to Dage undervejs fra Nordslesvig til Berlin. Han meddelte, at Flensborg, Rendsborg og Neumünster var erobrede af de Revolutionære og dækkede med røde Faner. I Hamborg rasede der blodige Gadekampe, da han passerede Byen. Foran Fagforeningsbygningen var der placeret Kanoner og flere Steder i Byen hørtes stærk Maskingeværild. Toget, som han havde benyttet fra Hamborg, var besat af 150 bevæbnede Matroser, som vilde til Berlin. De var imidlertid bleven indviklede i Kamp i Neustadt, hvor der var anbragt Maskingeværer paa Stationsbygningen og de omliggende Bygninger, hvorfra en Militærstyrke forsvarede Byen. Kampen, som kostede et større Antal Døde, endte med, at Matroserne erobrede Byen, og Toget var derefter ad en Sidelinje bleven ført til Stettinerbanegaarden, som det havde naaet for en Times Tid siden.

Næppe havde jeg modtaget disse Efterretninger, før *Dr. Breitscheid* kom for at meddele mig, at Provinsen Slesvig-Holsten var udraabt som Republik. Hertugen af Brunsvig havde nedlagt Regeringen. Magdeborg var i de Revolutionæres Vold, og i Köln rasede der blodige Gadekampe.

Ved Nitiden gik vi en Tur ud i Byen. Paa Potsdamerplatz var der saa store Menneskemængder paa Benene, at det var svært at arbejde sig gennem Trængselen. Et Regiment Infanteri i Krigsudrustning, med Staalhjelme, marcherede over Pladsen og tog Opstilling i Linckstrasse. Paa Gadehjørnerne op ad Potsdamerstrasse var der posteret Maskingeværer, i Lützowstrasse stod et Par Batailloner i fuld Krigsudrustning rede til Kamp. Jeg gik tilbage og ind imod Byens Centrum.

Alt var i bølgende Uro. Her og der samledes større og mindre Grupper om en Taler. Det var tydeligt nok, at Uvejret snart vilde bryde løs.

En Kollega, som jeg tilfældigt mødte, meddelte mig, at der var store Demonstrationer i Gang Unter den Linden. Han opfordrede mig til at gaa med derhen, men jeg var træt og gik her hjem til mit Hotel for at have friske Kræfter til Dagen i Morgen, som sikkert vil blive en historisk Mærkedag af første Rang.

Berlin den 9. November 1918.

Næppe havde jeg i Morges forladt mit Værelse, før jeg blev opringet af *Bjørn Bjørnson*. Han meddelte mig, at da Toggangen nordpaa var standset, kunde han ikke, som det havde været hans Hensigt, rejste videre i Dag. Som Følge deraf modtog han paa egne og Fruens Vegne med Glæde Indbydelsen til at deltage i Banketten i Aften.

Da jeg ved Nitiden gik hen i Rigsdagen, var Gadebilledet noget nær det samme som i Gaar. I Læsesalen fandt jeg allerede mange Kolleger af de borgerlige Partier samlede i ivrigt diskuterende Smaagrupper. Stemningen var meget trykket. Man var ikke længere i Tvivl om, at Uvejret hang lige over Hovedet, og ængstelig for, hvad der vilde komme. *Jan Fegter*, som var den første, jeg talte med, sagde, at Flertalssocialisterne vilde træde ud af Regeringen, fordi Kejseren endnu ikke havde nedlagt Kronen, og de under disse Omstændigheder ikke længere kunde holde Masserne tilbage. For Tiden var de samlede ovenpaa i deres Fraktionsværelse for at fatte vigtige Beslutninger. Inden Aften vilde Republiken sikkert blive erklæret.

Fischbeck og *Arnold*, som jeg derefter talte med, var af samme Opfattelse. Monarkiets sidste Time var inde. Fra alle Sider indløb der Beretninger om styrtede Troner og Opretelse af Arbejder- og Soldaterraad, som har taget Magten.

Korfanty kom og vinkede mig til Side. „Der staar opstillet Maskingeværer paa alle Gadehjørner,“ sagde han. „Blodige Kampe er nær forestaaende, men Udfaldet kan ikke være tvivlsomt. Republiken vil snart blive proklameret. Derefter vil der blive udskrevet Valg til en grundlovgivende Rigsdag, som skal træde sammen senest om 4 Uger. Hvordan skal vi saa forholde os? Hvad mener De? Skal vi opstille polske og dan-

ske Kandidater for at spærre Tyskerne ude, eller skal vi afholde os fra Deltagelse i Valgene?“ Jeg svarede: „Vi skal foreløbig roligt afvente Begivenhedernes Udvikling og saa handle efter Konduite, naar Tiden er inde.“

Flertalssocialisterne forhandlede imidlertid vedvarende ovenpaa, og Spændingen voksede. Et Kvarter før 10 gik jeg ud i den store Foyer for at fange en eller anden, naar Mødet var hævet. Før jeg naaede hen til Nedgangen til Garderoben, mødte jeg *Ebert*, fulgt af *Legien* og *Schöpflin*. *Ebert* var rolig og ligevægtig som altid. Idet han gik forbi mig, hilste han som sædvanlig med sit lille venlige Nik og forbindtlige Smil. Der var ikke noget usædvanligt at mærke paa ham. Støt og sindig gik han sin Gang uden at haste, men ogsaa uden at standse og uden at lade sig anfægte af Brændingens Brus. *Legien* saa derimod endnu mere overanstrengt og nervøs ud end sædvanlig. *Schöpflin* gik ned ad Trappen til Garderoben, og jeg fulgte med ham. „Saa,“ udbrød han, „nu er det forbi.“

Jeg: „Er De udtraadt af Regeringen?“

Schöpflin: „Ja, der var ikke andet at gøre. Vi var nødt til at springe ind i Revolutionen nu, hvis vi ikke vilde miste Herredømmet over Masserne.“

Da vi naaede ned i Garderoben, stødte vi paa Rigsfinansminister *Schiffer*, som lige ankom ledsaget af *Junck* og flere national-liberale Førere. Da *Schöpflin* saa *Schiffer*, tilraabte han ham: „Nu er det forbi!“

Schiffer: „Hvad mener De?“

Schöpflin: „Vi er for en Time siden udtraadt af Regeringen.“

Ved at høre det sank *Schiffer* i Knæ.

„Men det er jo forfærdeligt!“ raabte han yderst ophidset. „Var det ogsaa nødvendigt?“

Schöpflin: „Ja, det var helt uundgaaeligt, vi kan ikke holde Masserne længere. De har allerede nedlagt Arbejdet og er gaaet ud af Fabrikerne. De har nu faaet nok af Svindelen. *Den Karl, han vil jo ikke gaa!*“

Schiffer: „Vi venter hvert Øjeblik Kejserens frivillige Tilbagetræden. Foreligger den ikke inden Middag, vil han blive afsat. Udsæt for Guds Skyld Deres Beslutning i nogle Timer!“

Schöpflin: „Nej! Vor Beslutning staar fast og kan ikke røkes. Nu gælder det kun om at hindre Blodsudgydelse.“

Junck rystede paa Hovedet.

Schiffer: „Vi vil straks proklamere Kejserefs Afsættelse. Gør endelig hvad De kan, for at faa Beslutningen kaldt tilbage!“

Schöpflin: „Nej, Beslutningen *kan* ikke kaldes tilbage! *Afgørelsen er falden*. Hvad Kejseren gør eller ikke gør, er nu ligegyldigt. Men jeg maa afsted til Johannistal for paa Partiets Vegne at tage imod en Deputation fra Arbejder- og Soldateraadet i Wilhelmshafen, som ankommer pr. Luftslib.“

Vi gik ud. Schöpflin fik fat i en Bil. Jeg slog Døren i, og han suste afsted. Jeg gik derpaa en Tur ind i Byen. Store Skarer, mest unge Mænd og Kvinder, som arbejder ved den lettere Industri inde i Byen, fyldte Gaderne. Mændene havde røde Blomster, nogle ogsaa røde Tøjstykker i Knaphullet, nu og da raabes der: „Leve den sociale Republik!“ Her og der blev der stukket røde Faner ud af Husene. Enkelte Sporvogne havde ogsaa hejst den røde Fane. Ekstrablade med Meddelelse om, at Kejseren har nedlagt Kronen, spredtes til alle Sider. Gadehjørnerne var endnu spækkede med Maskingeværer. Der kørtes Kanoner op, og hørtcs Geværild flere Steder i Byen.

Jeg spiste i en Fart lidt Frokost i en Restauration ved Potsdamerplatz og vendte atter ved 12-Tiden tilbage til Rigsdagen. Stimmelen og Trængslen paa Gaderne var bleven større, de røde Faner talrigere. Op Under den Linden, ind gennem Tiergarten og op ad Königgrätzerstrasse, fra alle Sider marcherede lange Tog af kraftige Mænd taktfast frem imod Rigsdagsbygningen. Det var veldisciplinerede Folk. Næsten alle bar røde Blomster i Knaphullet. Ved Siden af gik Ordensmarskaller med røde Baand om Armene. Røde Faner, revolutionære Sange, Leveraab for den sociale Republik saas og hørtcs til alle Sider. Foran Rigsdagsbygningen var der en stærk Trængsel. Tilfældigt ankom jeg sammen med *Ebert*, hvem Masserne under stærke Leveraab gjorde Plads for. Jeg sluttede mig med et Par Kolleger til ham og naaede saaledes op paa Trappen ved Portalen ud imod Brandenburger Tor. Fra Trappen havde jeg et klart Overblik over Stillingen. En stor Lastbil kom susende og holdt foran Portalen. Foran tre Maskingeværer, bag dem en Snes Riffelskytter i skudfærdig Stilling, over dem en mægtig rød Fane. Matroser med Patronbælter over Skuldrene og Riflerne i Haanden trængte sig

frem, rede til Kamp. Fra de tyske Ingeniørers Foreningsbygning, som ligger lige overfor Rigsdagsbygningen, var der bleven fyret, og der var baade Saarede og Døde. Ilden var bleven besvaret og Bygningen stormet. Kampen var nu standset. Ved et aabent Vindue i Rigsdagsbygningens 4. Sal saa jeg *Scheidemann*, Dr. *Südekum* og flere. *Scheidemann* talte, men ingen kunde høre, hvad han sagde for de stadige Leveraab for Republiken, Suset i Tiergartens Trætøppe og den øredøvende Larm, der fyldte Luften.

Mens jeg saaledes stod paa Trappen og betragtede de bevægede Scener, der her opførtes, traadte den konservative Fører, Grev *Westarp*, ud af Rigsdagsbygningen. Han kastede et sky Blik tilhøjre, hvor Lastbilen holdt med sine kampberedte Folk og sin mægtige røde Fane, og sank fuldstændig sammen. Sky og duknakket søgte han derefter stiltørdigt at bane sig Vej gennem Masserne, som ikke kendte ham, og forsvandt efter *Dorotheenstrasse*.

Jeg gik ind i Bygningen, op i Rigsdagens Læsesal og traadte ud paa Altanen imod *Bismarcks Mindestøtte*. Herfra mente jeg, at jeg bedst kunde følge *Begivenhedernes* videre Udvikling. De foregaaende Dage havde jeg herfra iagttaget store altske Demonstrationer. Paa den mægtige Plads omkring Støtten og helt over imod *Siegessäule* samledes der nu stadig større Folkemasser. Ustandselige Leveraab for den sociale Republik fyldte Luften. Her og der saas Talere i Forsamlingen, men det var under den herskende Larm umuligt at forstaa et Ord af, hvad de sagde. Pludselig gik Døren bag mig op, og *Scheidemann*, ledsaget af Dr. *David*, Dr. *Südekum* og flere socialdemokratiske Førere, traadte ud paa Balkonen. I Følge med dem var Dr. *Friedegg*. „Men De blev jo arresteret i Gaar,“ tilraabte jeg ham, „hvorledes kommer De saa her?“ „Fangerne er allerede løsladte i Morges,“ svarede han.“

„Her maa det være,“ udbrød *Scheidemann*, „herfra lader det sig bedst gøre, men jeg maa op paa *Balustraden!*“ Idet han sprang op, saa han mig og sagde: „Aa, hold mig i Skøderne, mens jeg taler.“

Saa tog han Ordet. Larmen standsede. Og i korte velformede Sætninger raabte han ud over Forsamlingen: „Medborgere! Arbejdere! Partifæller! Det monarkiske System er brudt sammen. En stor Del af Garnisonen har sluttet sig til

os. Hohenzolleren har takket af. *Leve den store tyske Republik! Fritz Ebert* er udnævnt til Rigskansler. *Jeg* har faaet i Opdrag at danne en ny Regering, som omfatter alle socialdemokratiske Retninger. Rigsdagsmand *Göhre* er udnævnt som Tilforordnet ved Overkommandoen og vil medunder-tegne alle Forordninger. Nu maa det være vor Opgave ikke at plette den fuldstændige Sejr, som det tyske Folk har vundet, saa vi i al Fremtid kan være stolte af Dagen i Dag. Derfor beder jeg Dem: Sørg for Ro og Orden. Sørg for at Sikkerheden ikke forstyrres. Sørg for, at Republikken, som vi opretter, ikke trues fra nogen Side! Længe leve den frie tyske Republik!¹⁾

Talen blev besvaret med stormende Hurraraab.

Under Scheidemanns Tale var Folkemasserne neden under Altanen bleven trængt til Side af en stor Lastbil, hvorpaa der stod en Del uafhængige Socialdemokrater. Bilen arbejdede sig hen under Altanen, og da Scheidemann sluttede, tog Rigsdagsmand *Vogtherr* Ordet og udraabte nu ligeledes fra Lastbilen Republikken. Men Larmen var bleven saa stærk, at hans Tale druknede i Hurraraabene.

Jeg forlod nu Altanen med de socialdemokratiske Førere. I Foyeren meddelte man mig, at 1. Jægerbataillon og Kejsers Alexander-Regimentet allerede i Formiddags efter Paavirkning af Rigsdagsmand *Wels*, som i Morgenstunden modigt havde vovet sig ind i Kaserne, havde sluttet sig til de Revolutionære.

Jeg banede mig Vej gennem Masserne ud i Byen for at iagttage Begivenhederne der. Ad alle Gader, som stødte op imod Rigsdagsbygningen, bevægede sig endeløse Tog. Mænd og Kvinder bar røde Farver. Sporvognene havde nu alle røde Faner oppe. Paa næsten alle Huse var der hejst røde Faner. Guderne maa vide, hvorfra man i en saa tøjknapp Tid fik alt det røde Tøj, der her blev brugt. Store Lastbiler med Riffel-skytter og Maskingeværer suste gennem Gaderne og optog Kampen med de Tropper, der endnu gjorde Modstand. Men de fleste Tropper syntes allerede at være gaaet over til de Re-

¹⁾ *Eduard Bernstein* har i sin Bog „Die deutsche Revolution“ en noget afvigende Ordlyd af Scheidemanns Tale, specielt er Ordene: „Fritz Ebert er udnævnt til Rigskansler. Jeg har faaet i Opdrag at danne en ny Regering o. s. v. af ham gengivet saaledes: „Fritz Ebert danner en ny Regering,“ men jeg har som Ørenvidne nedskrevet Talen, umiddelbart efter at den blev holdt, og fastholder derfor ovenstaaende Ordlyd som den rigtige.

volutionære og gjorde fælles Sag med dem. Nede ved Slottet lød der Kanonade, her og der knitrede Maskingeværerne. Enkelte Steder var Gaderne afspærret, fordi Kampen vedvarede, men i det hele syntes de Revolutionære allerede nu i de første Eftermiddagstimer at have sejret over hele Linjen. Det gamle Systems Modstand var øjensynlig brudt fuldstændig sammen ved det første Stød.

Paa Königgrätzerstrasse kom en gammel hvidhaaret General kørende i aaben Droske. En Flok unge Bengler standsede Vognen og rev den gamle Mand ud af den. Han bad om at faa Lov til at køre videre. „Jeg er jo slet ikke længere aktiv,“ sagde han bønligt. „Jeg har med Hæder deltaget i tre Felttog, lad mig dog faa Lov til at køre hjem.“ Men hans Bønner var forgæves. Man rev brutalt de mange Ordner, der smykkede hans Bryst, af ham og smed dem klingrende henad Gaden. Hjelmen gik samme Vej, Kaarden blev brækket, Akselstykkerne revet af Uniformen. Barhovedet, knupset og stødt maatte den gamle Mand saa se, hvordan han kunde naa videre hjemad gennem de ophidsede Masser. Af saadanne stygge og frastødende Scener var jeg Vidne til flere. Forbitrelsen vendte sig især imod Officererne. Ved Siden af forefaldt der selvfølgelig ogsaa under Ophidselsen mange komiske Optrin.

Da jeg ved 3-Tiden vendte tilbage til Rigsdagen, stod Dr. *Südekum* paa Trappen med en vældig rød Blomst i Knaphullet og holdt en Tale til Folket. Han advarede imod at udlevere Vaaben til Civilister. Soldaterraadene maatte her holde Justits. Der forelaa allerede daarlige Erfaringer. Uheldige Elementer havde med Vaaben i Haand søgt at afpresse Civilbefolkningen Penge. Det gjaldt om at forebygge den Slags Udskejelser og opretholde Ro, Orden og Sikkerhed i Byen. Talen var sikkert velment, og Advarsler af den Art i høj Grad paa krævede. Men den druknede i Larmen. Ophidselsen var for stor til, at den Slags Henstillinger kunde finde Ørenlyd.

Da jeg kom op i Rigsdagsbygningen, var den store Foyer tæt besat af Civilister og Soldater, alle velbevæbnede. Jeg troede først, at det var Arbejder- og Soldaterraadet, der havde taget Rigsdagsbygningen i Besiddelse, men opdagede snart, at det var en Fejltagelse. Rigsdagsmand *Ewald* stod paa en Stol og forsøgte at tale. „I Formiddags,“ begyndte han, „saa det endnu betænkeligt ud. Rigsdagen var da endnu ikke besat af vore Fæller, men nu er Faren ovre, Arbejder- og Soldater-

raadene har Magten, og nu maa der sørges for Sikkerhed og Orden —“

Mere fik han ikke sagt, før han blev afbrudt af ophidsede Raab. En Militærlæge sprang op paa en Stol og raabte: „Partifæller! Vi har ingen Tillid til Rigsdagen. I fire Aar har den haft Hæftet i Haanden, men glemt at bruge Klingen. Nu har vi Magten. Vi er Folkets Repræsentanter. Det er os, der nu bestemmer, hvad der skal gøres! Ovenpaa sidder den gamle reaktionære Bande og vil endnu ikke slippe Tøjlerne. Lad os gaa op og kræve dem til Regnskab!“ Stormende Tilslutning.

Der var i det samme en, der slog mig let paa Skulderen. Jeg vendte mig om og saa den østerrigske Journalist Dr. *Hofrichter*. „Sig mig, hvad er det dog for Folk?“ spurgte jeg. „Es ist eine ganz wilde Bande,“ sagde han. Jeg kastede et Blik henover Skaren og fandt, at han havde Ret. Jeg talte 6 eller 7 Militærlæger i Uniform ved Siden af de værste Bolsheviktyper, hvem Fanatismen lyste ud af Øjnene. Henved en Femtedel af Forsamlingen var Civilister, men velbevæbnede med Karabiner og Rifler og med velspækkede Patronbælter tværs over Skuldrene.

Der taltes videre. Den ene efter den anden sprang op paa en Stol og talte. Fanatismen og med den Ophidselsen voksede. En anden socialdemokratisk Rigsdagsmand søgte at faa Ordet, men blev straks revet ned og stødt til Side. Der blev gjort Mine til at trænge ovenpaa, hvor Revolutionens Ledere med Scheidemann og Ebert i Spidsen var forsamlede i Flertals-socialisternes Fraktionsværelse. Da traadte *Ebert* frem ved Rækværket ovenpaa og skaffede sig hurtigt Ørenlyd. „Partifæller!“ raabte han, „vi kan umuligt modtage Eder alle heroppe. Men hvis I vil vælge en Deputation, som kan forebringe os Eders Ønsker, saa er vi rede til at modtage den.“

Der udspandt sig nu en hidsig Diskussion om Eberts Forslag. Taler efter Taler tog ophidset til Orde pro et contra. Men der stod bevæbnede Soldater paa Trappen. Det Argument virkede, og det blev besluttet at sende en Deputation op. Men hvorledes skulde man faa den valgt i en Forsamling, hvoraf den ene ikke kendte den anden?

Da fremstod der en Taler, som foreslog, at man simpelthen skulde udpege hver 10. Mand til Medlem af Deputationen. Dette Forslag vandt almindeligt Bifald. En kraftig Stemme raabte: „Træd an!“ Og Forsamlingen stillede sig hurtigt op

i tre Rækker og slog som veldisciplinerede preussiske Soldater Hælene sammen. Forslagstilleren traadte derefter frem og talte ned ad den første Række til 10. „Træd frem!“ sagde han derpaa. Manden traadte et Skridt frem. „Er De organiseret Partifælle?“ spurgte han. „Javel!“ „Er der nogen, der kender Partifællen?“ spurgte han derpaa henvendt til Forsamlingen. Ingen svarede. „Er der nogen, der har noget at indvende imod, at han træder ind i Deputationen?“ Ingen svarede. „De er valgt,“ sagde han derpaa, træd til Side!“ Derpaa talte han atter op til 20. „Træd frem!“ Samme Spørgsmaal og samme Svar. Og saadan gik det videre de tre Rækker igennem, indtil man havde faaet en Deputation paa ca. 30 Mand sammensat. Alle var organiserede Partifæller, ingen kendte hinanden, men ingen havde noget imod, at de Udpegede tiltraadte Deputationen, og saaledes kom man over det vanskelige Spørgsmaal. Da Deputationen derpaa tog Affære, vendte Dr. *Hofrichter* sig smilende om imod mig og sagde med det bevingede Ord, Kong Wilhelm efter Slaget ved Sedan sendte til Dronning Augusta: „Welche Wendung durch Gottes Fügung!“

Jeg trængte mig frem til Læsesalen. Den var tom. Kun min gamle Ven *Jan Fegter*, den djærve østfrisiske Bonde, stod i en Vinduesniche i dybe Tanker. Jeg spurgte ham: „Hvad tænker De paa?“ Han saa op paa mig og svarede: „Jesus Sirach 21, Vers 5.“ Jeg spurgte: „Og hvad staar der i det?“ „Voldsomhed og Haan ødelægge Rigdom, saaledes skal den Hovmodiges Hus ødelægges!“

Da jeg noget efter arbejdede mig ud paa Gaden, var der overalt fuldt af jublende Menneskemasser. Leveraab for Republiken fyldte vedvarende Luften. Folk vinkede til hinanden og viftede med røde Faner. Smaa Trups Soldater marcherede gennem Gaderne med Musik i Spidsen, hilst af Arbejderskarerne med Arbejdermarseillaisen.

Kvinderne, som allevegne fyldte stærkt op i Gaderne, syntes at være ovenud begejstrede. De regnede vel sagtens med, at Krigen og med den Nøden nu var forbi.

Jeg gik hjem paa Hotellet, nedskrev ovenstaaende og skal nu have alt ordnet til Banketten, hvortil vi i Aften har indbudt danske, svenske, norske og hollandske Journalister. Med Kureren hjemmefra har jeg faaet Ost, Smør og ægte Bønnekaffe, Sukker og andre gode Ting, som ikke er til at opdrive

her i Berlin. Jeg er spændt paa, om Gæsterne vil møde, men jeg vil under alle Omstændigheder have alt rede.

Jeg havde faaet en lille Sal paa „Hotel Fürstenhof“ til Raadighed. Bordet var festlig dækket og ved 7-Tiden mødte vore Gæster, overanstrengte og trætte efter en travl Dag, sultne og tørstige, med Trang til at være sammen og udveksle Meninger om Dagens store Begivenheder. Fra Norge mødte foruden *Bjørn Bjørnson* og Frue Professor *Holtermann* og fire andre Journalister, fra Sverrig mødte seks. Fra Danmark mødte Hr. *Steinthal*, den danske Presses eneste Repræsentant i Berlin paa dette kritiske Tidspunkt. Fra Holland mødte Dr. *van Blankenstein*.

Jeg førte Fru Bjørnson til Bords og overrakte hende en Buket røde Roser, som det under Tummelen var lykkedes mig at faa i en nærliggende Blomsterhandel. Ved Bordet omdelte jeg forskellige Tryksager vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal og bød Gæsterne velkommen, idet jeg indtrængende bad dem om nu energisk at støtte os i vore Bestræbelser for at faa det nordslesvigske Spørgsmaal løst paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. Jeg sluttede med at udbringe et Leve for Nordens Folk. *Bjørn Bjørnson* talte som Norges og *Torelius* som Sverrigs Repræsentant for Sønderjylland, idet de begge paa deres Landsmænds Vegne tilsagde os kraftig Bistand til Arbejdet, vi endnu har tilbage. Der var allerede, inden vi gik til Bords, faldet Skud udenfor Hotellet paa Potsdamerplatz, hvor Trængslen var særlig stor. Hotellets Vestibule var bleven fyldt af flygtende Masser, og det samme gentog sig flere Gange i Aftenens Løb. Skuddene knaldede uafbrudt nær og fjern, nu og da knitrede Maskingeværilden, fra Slotskvarteret drønedes Kanonerne. Men inde i Salen havde vi det hyggeligt, og Stemningen var høj. *Kloppenborg Skrumager*, Dr. *van Blankenstein* og de fleste af vore Gæster havde Ordet. *Nis Nissen* var ikke naaet frem til Berlin og deltog derfor ikke i Gildet. Hotellet havde om Eftermiddagen faaet Ordre til at lukke alle Lokaler Kl. 10 Aften, og vi havde indrettet os derefter. Men paa Slaget 9 mødte en Militærpatrouille og forlangte, at Restaurationslokalerne skulde rømmes. Vi maatte derfor lade vor med saa stor Møje og Besvær fremskaffede Kaffe og vore gode danske Cigarer i Stikken og bryde op. Men før Gæsterne tog Afsked med os, udtalte de alle deres Glæde over at have afsluttet denne begivenhedsrige,

historisk mindeværdige Dag med en saa ejendommelig Fest.

Efter at Gæsterne havde forladt os, gik jeg ud paa Potsdamerplatz. Den var endnu fuld af Folk. De stod mest samlede i Smaagrupper og drøftede Dagens Begivenheder. En Soldat eller væbnet Civilist optraadte i Reglen som Foredragsholder og foredrog ikke blot, hvad han selv havde set og oplevet i Dagens Løb, men ogsaa hvad han havde hørt af andre, og det var tidt vidunderlige Ting. Skønt det var sent paa Aftenen, saas der ogsaa mange unge Kvinder af god Type blandt Folkeskarerne. Jeg spadserede rundt og lyttede til Samtalerne. Alle var stærkt optagne af Dagens Begivenheder og spændte paa, hvad der endnu vilde følge. Saa kom der Militærpatrouiller, som opfordrede Folk til nu roligt at gaa hjem. De fleste var trætte og fulgte villigt Opfordringen. Af og til brødes Stilheden endnu af nogle Skud. Men ellers var alt roligt. Kejserdømmets Dage var forbi.

Berlin den 10. November 1918.

Da jeg ved Titiden gik hen i Rigsdagen, var Rigsdagsbygningen atter belejret af store Folkeskarer. Foran Portalen stod Militærposter. Men da jeg foreviste mit Legitimationskort som Rigsdagsmand, traadte de straks til Side og lod mig villigt passere. Jeg gik op i den store Foyer. Den var nu rømmet af Gaardsdagens „vilde Bande“. Men den saa frygtelig ud. Det samme var om muligt i endnu højere Grad Tilfældet med Plenarsalen. Man skulde ikke tro, at det havde været muligt at tilsmudse de smukke, prægtige Rum saaledes, som det her var sket i Løbet af et Døgn. Det drev paa Gulvet med snavsede Papirer og alle Slags Madlevninger. Uniformstykker, Vaaben, Patronbælter m. m. laa kastede Hulter til Bulter. Rundt om paa Tæpperne havde Folk forrettet deres Nødtørft. Det hele var en ubeskrivelig Vederstyggelighed. I Læsesalen kamperede en Flok Soldater og Matroser, som havde Kvinder med sig. Deres Vaaben stod opstillede ved Siden. Rester af Mad- og Drikkevarer stod paa Bordene og paa Gulvet. De havde tydeligt nok tilbragt Natten her. I Plenarsalen var der rejst en mægtig rød Fane over Præsidiets. Da jeg gik derfra, begyndte man at gøre rent i Foyeren. Det hed sig, at Arbejder- og Soldaterraadenes Repræsentanter er indkaldte til Møde i Rigsdagssalen i Eftermiddag.

Adgangen til Lokalerne ovenpaa var atter spærret af Militærposter, men mit Legitimationskort banede mig Vej. I Socialdemokraternes Fraktionsværelse sad Revolutionens Ledere. Alt var heroppe idel Travlhed. En Ordonnans kom og udbad fra Chefen for de kæmpende Tropper tre Kompagnier til Forstærkning ved Slottet, hvor Kampen paany var blusset op, og en betydelig Militærstyrke fremdeles forsvarede den kejserlige Marstal imod de Revolutionære. *Schöpflin*, som i Dag har overtaget Overkommandoens Funktioner i Berlin, gav Ordre til, at Forstærkningerne straks skulde afsendes.

Mens jeg stod her, kom *Karl Kautsky*, med hvem jeg gentagne Gange havde haft Lejlighed til at drøfte det nordslesvigske Spørgsmaal. Han havde fra første Færd af vist sig særdeles velunderrettet og udtalt sin afgjorte Sympathi med mine Bestræbelser. Nu meddelte han mig, at han var indtraadt som Understatssekretær i Udenrigsministeriet. Jeg benyttede Lejligheden til at lægge ham vor Sag varmt paa Sinde, og han tilsagde mig beredvillig sin Understøttelse.

Mens vi talte sammen, kom *Hauptmann v. Beerfelde*, som har udbredt Fyrst Lichnowskys Skrift og under sin Kamp imod Militærregimentet var bleven fængslet, men for hvem Fængslets Porte ogsaa havde aabnet sig i Gaar, mig i Møde og rakte mig begge Hænder. „Nu ser det bedre ud!“ sagde denne ejendommelige Officer af gammel brandenborgsk Adel, der var rykket ud i Krigen som Regimentsadjutant ved Preussens fineste Regiment, 1. Garderregiment i Potsdam. „Men jeg hører, at De vil bort fra os.“ „Ja, det kan ikke være andet,“ svarede jeg. „Saa Held og Lykke med Friheden,“ sagde han, trykkede endnu en Gang min Haand og gik.

Dr. *Breitscheid* kom med rødt Bind om Armen. Han fortalte mig, at han allerede i Gaar paa Partiets Vegne havde ført Forhandlinger med *Scheidemann* og *Ebert* om en fælles Optræden. Personlig tilstræbte han af alle Kræfter Enighed og mente, at det var nødvendigt straks at bryde med Spartacusgruppen, hvis den modsatte sig Sammenslutningen. Vanskeligheden laa i Øjeblikket især i, at *Ebert* ikke havde faaet sit Mandat som Rigskansler af Revolutionen, men af de gamle Myndigheder.

Der agiteres stærkt fra begge Sider. Valgene af Repræsentanter for Arbejder- og Soldaterraadene er foretagne. Resultatet vil foreligge i Eftermiddag. Spørgsmaalet er saa,

hvorledes den nye Regering skal sammensættes, og hvorledes man skal stille sig til Spørgsmaalet om Ebert som Rigskansler.

Jeg hilste paa *Bauer* og *Schmidt*, Berlin og fik i det samme Øje paa *Wurm*, som havde været syg i hened tre Uger. Jeg udtalte min Glæde over paany at se ham rask. „Ja,“ sagde han, „nu vil jeg være rask. I saadanne Tider kan man ikke ligge til Sengs. Jeg er enig med *Bernstein* om, at vi nu maa gøre alt for at opnaa Enighed, saaledes at de socialdemokratiske Rækker atter kan sluttes. Men Stillingen er vanskelig, og vi har megen Modstand at overvinde.“

Jeg talte endnu med *Cohen*, *Reuss*, *Antrick* og flere Rigsdagsmænd, der alle mødte med røde Baand om Armen.

Saa kom der en Afdeling Soldater med Maskingeværer. De havde Ordre til at besætte Rigsdagsbygningens Hjørnetaarne, for derfra at sikre Bygningen mod ethvert Forsøg paa Overfald og Overrumpling udefra. De kunde ikke finde Indgangen til Hjørnetaarnene og bad mig om at vise Vej, et Hverv, som jeg villigt paatog mig.

En ældre Herre, som jeg før havde truffet i et privat Selskab i Berlin, men hvis Navn jeg ikke huskede, kom hen til mig og opfordrede mig til at hjælpe ham med at blive ansat som Tolk. „Jeg taler udmærket Engelsk,“ sagde han, „og der maa være megen Brug for engelske Tolke, nu da Englænderne har besat Kiel!“

„Hyad siger De,“ spurgte jeg, „er Kiel besat af Englænderne?“

„Ja, det paastaar man,“ svarede han. I det samme kom *Hans Leusz*. „Har De hørt noget om, at Kiel er besat af Englænderne?“ spurgte jeg. „Jeg har hørt det fortælle,“ sagde han, „men det er sikkert et løst Rygte.“ Han fortalte mig derpaa, at han af Revolutionens Hovedkvarter havde faaet Ordre til at rejse til Mecklenborg, hvor han var velkendt, for paa de store Godser at rekvirere Levnedsmidler til Berlin.

Der kom stadig flere Rigsdagsmænd. Jeg talte flygtigt med *Dr. David*, *Landsberg*, *Dr. Oscar Cohn* og flere. De havde alle meget travlt. Men alle forstandige Rigsdagsmænd tilstræber nu Enigheden. De uafhængige Socialdemokrater har imidlertid megen Modstand at overvinde, især af *Spartacus*gruppen. Jeg talte med *Eduard Bernstein*, som var meget betænkelig ved Situationen. „Vi maa slutte os sammen,“ sagde han, „selv om vi skal bryde med de Grupper, der staar tilvenstre.“

Scheidemann og hans Folk fører i Øjeblikket den eneste rigtige Politik. Vor Stilling er dobbelt vanskelig, fordi vor Fraktion ikke er samlet. Mange af vore dygtigste Folk er ude i Landet, hvor de leder Revolutionen. Og af dem, der er her til Stede, vil Flertallet ikke arbejde sammen med Scheidemann og Ebert. Jeg haaber imidlertid, at *Haase* og andre af vore indflydelsesrigeste Folk snart vil være her, da de jo nu maa have hørt, hvad der er foregaaet i Gaar.

Da alle Indgange til Rigsdagsbygningen nu var besatte med Militærposter, holdt jeg det for nødvendigt at skaffe mig et nyt, af Revolutionens Ledere udstedt Legitimationskort. Takket være et Par Kollegers velvillige anbefaling lykkedes det mig ogsaa uden Vanskelighed at faa udstedt et rødt Legitimationskort, som viser, at jeg „staar i Arbejder- og Soldaterraadets Tjeneste og derfor har fri og uhindret Passage alle vegne.“

Jeg gik hjem og affattede Beretningerne og Posten til Nord-slesvig, som jeg derefter afsendte med Kurer, med hvem jeg endvidere afsendte Indbydelserne til Vælgerforeningens Bestyrelses- og Tilsynsraadmøde paa Folkehjem den 16. og 17. November.

Mens jeg sad paa mit Værelse og arbejdede, blev jeg op-raabt i Telefonen af *Nis Nissen*. Han var nu omsider naaet til Berlin efter i tre Dage at have været fastholdt ved Wittenberge af blodige Kampe mellem Matroser fra Kiel og Infanteritropper fra Berlin. Nu sad han i et Hotel i Nærheden af Lehrter Bahnhof og kunde ikke naa ned til mit Hotel, fordi der rasede en heftig Kamp Under den Linden, som blev bestrøget af stærk Maskingeværild. Han vilde imidlertid søge at naa frem ad en Omvej og naaede ogsaa ned til mig i Løbet af Eftermiddagen, tidlig nok til at han kunde gennemlæse, godkende og medunderskrive min Beretning af 9. November til Vælgerforeningens Bestyrelse, inden Kurieren tog afsted.

Ud paa Eftermiddagen opsøgte Dr. *Breitscheid* mig og fortalte med megen Tilfredshed, at der nu var opnaaet Enighed mellem de to socialdemokratiske Partier. Rigskansleren træder derefter tilbage, og Regeringen overtages af seks ligestillede Ministre, som skal føre Navn af Folkekommissærer. Flertalssocialisterne har dertil valgt *Ebert*, *Scheidemann* og *Landsberg*, de uafhængige Socialdemokrater *Haase*, *Dittmann* og

Barth. Dr. Breitscheid havde arbejdet meget stærkt paa at opnaa dette Resultat. Flertalssocialisterne havde under Forhandlingerne stillet sig paa det Standpunkt, at hvis de uafhængige Socialdemokrater ene vilde overtage Regeringen, saa vilde de ikke modarbejde den. Hvis omvendt Flertalssocialisterne skulde overtage Regeringen, saa maatte de uafhængige Socialdemokrater yde Garanti for, at de ikke vilde organisere Gadekampe. Efter lange Forhandlinger, paa hvilke bl. a. Eduard Bernstein og Dr. Breitscheid har øvet ikke ringe Indflydelse, opnaaedes der Enighed. Dette glædelige Resultat lettedes meget ved, at Dr. *Liebknecht* viste sig langt mere maadeholdende i sin Opposition, end man havde ventet.

Vi fulgtes ad til Rigskanslerens Palæ, hvor jeg vilde søge at opnaa en Samtale med Folkekommissærerne om det nordslesvigske Spørgsmaal. Palæet var under streng Bevogtning. Men mit røde Legitimationskort banede mig straks Vej. I Forhallen traf jeg flere Bekendte. *Baake*, som er indtraadt i Udenrigsministeriet, kom og hilste. Vi vekslede nogle Ord, men han havde travlt og forlod Palæet i Krigsministeriets Bil.

Da de øvrige Folkekommissærer afholdt Møder, bad jeg en Tjener om at melde mig hos *Dittmann*, som straks kom ud i graa Jakke med rødt Bind om Armen. Han modtog mig meget venligt, men var stærkt optaget, hørte dog paa mig, besvarede roligt, klart og kortfattet mine Spørgsmaal og tilsagde mig sin Bistand.

Fr. Stampfer, som leder Udenrigsministeriets Presseafdeling, kom ud, og jeg havde en kort Samtale med ham. Han fortalte mig, at Dr. *Nestriepke* ligeledes er indtraadt i Presseafdelingen. Det glæder mig, at Stampfer og Breitscheid, som længe har staaet i adskilte Lejre, nu atter føres sammen.

Mens jeg endnu talte med Stampfer, kom *Landsberg*. „Med hvem ønsker De at tale?“ spurgte han mig. „Med Folkekommissærerne,“ svarede jeg. „Jeg ønsker en Forhandling vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal.“ „Det lader sig næppe gøre i Dag, da vi alle er meget optagne af presserende Spørgsmaal,“ svarede han. „Men kom igen en af Dagene.“

Jeg nedskriver dette, mens Indtrykket endnu er friskt, i en stor Sal i Rigskanslerens Palæ, hvor jeg ofte har været og oplevet adskilligt af Interesse i Rigskanslerne Fyrst Hohenhohes, Fyrst Bülow's og Bethmann-Hollweg's Kanslerperioder.

Første Gang jeg var her — og havde Oplevelser, som jeg aldrig vil glemme — fortalte Polakkernes daværende Fører *Motty* mig, at han i Fyrreerne i sin Ungdom, da Palæet tilhørte Fyrst Radziwill, havde danset i denne Sal med den polske, for Polens Genrejsning begejstrede Ungdom. I Sandhed: Tiderne skifter!

Paa Gaderne er der stadig megen Bevægelse. Kanonierstrasse er afspærret, fordi der er bleven skudt paa revolutionære Tropper fra et Hus, som blev stormet. Der kører stadig Lastbiler med væbnede Tropper og røde Faner gennem alle Gader for at opretholde Ordenen. Tidligt paa Aftenen blev Folk kommanderet til Ro.

Noget efter fik jeg Meddelelse om, at Togforbindelsen til Hamborg atter var aabnet, og ved Midnatstid afsendte jeg saa vor Kurer med Betænkninger og Breve til Aabenraa.

Berlin den 11. November 1918.

Da jeg i Morges gik ud af mit Hotel, var Gadebilledet atter roligt. I Rigsdagen hørte jeg, at Professor *Hollmann* er her i Byen og har udtalt Ønske om at komme i Forbindelse med mig. Jeg har haft mange Besøg i Dagens Løb. Paa Hotellet havde jeg først i Formiddags længere Forhandlinger med *Kloppenborg Skrumsager* og *Nis Nissen*. Jeg betonedede Nødvendigheden af, at vi fik den nye Regering til *offentligt* at vedkende sig Wilson-Programmets Anvendelse paa det nordslesvigske Spørgsmaal, inden Møderne paa Folkehjem afholdes, for dermed at skaffe os den nødvendige Basis for et videregaaende, maalbevidst Arbejde. Vi blev enige om, at jeg skulde gøre et nyt Forsøg paa at opnaa en saadan Anerkendelse ved direkte Henvendelse til Folkekommissærerne.

Loretz og Frue besøgte mig paa Hotellet. De var begge forbavsede over det Flegma, hvormed Befolkningen fandt sig tilrette under de nye Forhold. Han ønskede at træde i Forbindelse med de nye Magthavere, og jeg tilsagde ham min Assistance.

Da jeg senere gik hen i Rigsdagen, traf jeg først *Ledebour*. Han var i straalende Humør, men saa hæs som en Ravn; iøvrigt særdeles veltilfreds med Begivenhedernes Gang. *Dittmann* kom ud af de uafhængige Socialdemokraters Fraktionsværelse. Han hilste paa mig, og jeg udtalte min Glæde over

den Enighed, der nu var opnaaet mellem Partierne. „Det er en Lykke, at begge Retninger nu kan optræde sluttet,“ sagde jeg. „Om det er en Lykke, vil Tiden vise,“ svarede han, „men foreløbig var der i hvert Fald ikke andet at gøre.“ Den Maade, hvorpaa han betonedede disse Ord, viste, at han ikke var helt tilfreds med Resultatet.

Mens vi vekslede disse Bemærkninger, kom *Haase*. Endskønt han som sædvanlig havde meget travlt, standsede han dog et Øjeblik. „Jeg havde ikke ventet, at det var gaaet saa hurtigt og saa let,“ sagde han. „At det gamle Styre uden nævneværdig Modstand er brudt sammen, viser imidlertid, hvor pilraaddent det var.“

I det samme kom *Büchner* og bragte en hel Bunke Nyt. „Der er udbrudt Uroligheder i Frankrig,“ fortalte han, „og der foreligger et traadløst Telegram om, at fem engelske Krigsskibe med det røde Flag har udvekslet Broderhilsen med vore Skibe udfør Wilhelmshafen. Revolutionen lader sig nu ikke længere standse, den vil gaa sejrrig hen over hele Verden.“

Dr. *Breitscheid* kom og tog mig til Side. Han fortalte mig, at han i Gaar havde faaet den ærefulde Opfordring at overtage Stillingen som Statsminister i Gotha, men at han havde afvist Opfordringen. Her stiller Sagen sig nemlig saaledes: Dr. *Solf* ønsker at træde tilbage. Der er Forslag fremme om at sætte *Kautsky*, Dr. *David* og *Breitscheid* ind i Udenrigsministeriet, og det vil han eventuelt foretrække, da Udenrigspolitikken er hans egentlige Speciale. *Kautsky* kom til, gik straks ind paa det nordslesvigske Spørgsmaal og ønskede mig til Lykke. „Die Sache ist ja jetzt erledigt,“ sagde han. Jeg takkede ham og mindede om en Samtale, som vi havde for et Par Aar siden, under hvilken han overraskede mig behageligt, fordi han havde Pragfredens § 5 paa rede Haand og vidste grundig Besked om det nordslesvigske Spørgsmaal.

Jeg benyttede under Henviisning til de mange Afskedigelser af højere Embedsmænd og Nybesættelser af vigtige Embedsstillinger, der i disse Dage fandt Sted, Lejligheden til at indskærpe dem Nødvendigheden af, at Landraadsemederne i de nordslesvigske Amter nu ogsaa blev besat med Mænd, som Befolkningen havde Tillid til.

Berlin den 12. November 1918.

I Formiddags havde jeg først en længere Forhandling med *Kloppenborg* og *Nis Nissen* angaaende Arbejdet her fra Berlin. Jeg havde derefter Besøg af *Loretz*, som tilbød mig sin Tjeneste, i Fald jeg havde Dokumenter, som jeg ønskede af-fattede paa ulasteligt Fransk, eller senere havde Brug for en paalidelig Tolk. Jeg takkede ham for Tilbudet og lovede at gøre Brug af det, hvis Situationen skulde udvikle sig saa-ledes, at vi vilde henvende os direkte til de Allierede.

Efter Aftale mødte *Kloppenborg-Skrumsager* og *Nis Nissen* atter hos mig om Eftermiddagen. Vi drøftede indgaaende Situationen. Jeg foreslog, at vi skulde søge at udvirke følgende:

- 1) Nordslesvigs Besættelse med danske Tropper saasnart Præliminærfreden er afsluttet.
- 2) Administrationens samtidige Overdragelse til de af Vælgerforeningen udpegede Tillidsmænd.

De gav straks dette Forslag deres Tilslutning, og vi traf derefter foreløbig følgende Aftale: Landraad *v. Löw* bør, da han er optraadt forholdsvis anstændigt under Krigen, blive siddende som Landraad i Haderslev, indtil Afstaaelsen finder Sted, men have Gdr. *P. J. Refshauge* som Tilforordnet, hvis Underskrift paa alle Anordninger er nødvendig. Landraad *Siemon* i Aabenraa og Landraad *Schönberg* i Sønderborg bør straks fjernes, cand. polit. *Kr. Refslund Thomsen* derefter overtage Landraadseembedet i Aabenraa og Kredsmand *Andreas Blad* Landraadseembedet i Sønderborg. Tønder Kreds bør deles saaledes, at Landraad *Dr. Böhme* overtager den sydlige tyske og *Grev Schack* den nordlige danske Del af Kredsen. Amtsforstanderne og Kommune-forstanderne skal træde tilbage, og Embederne derefter besættes efter Samraad med de nye Landraader. Der bør ufortøvet sørges for Tilførsler af Levnedsmidler og udstedes Forbud imod Udførsel af Levnedsmidler til Tyskland.

Da vort Møde var hævet, forsøgte jeg paany at komme i Forbindelse med Folkekommissærerne. Men paa en Henvendelse i Rigs-kancelliet blev der svaret, at de endnu i Dag var saa stærkt optagne af tvingende nødvendige Forretninger, at de først kunde modtage mig i Morgen.

Rigsdagsbygningen er nu under stærk Bevogtning. I Foyeren var der fuldt af Soldater. Geværerne stod i Pyramider, og

der var opstillet Maskingeværer, som kunde bestryge Adgangene. Malproperheden er vedvarende stor. Vor gamle Fraktionstjener Klein kom og hilste paa mig med Taarer i Øjnene. Han klagede over al den Urenlighed, Uorden og Vandalisme, som han her maatte være Vidne til, og var desuden meget bekymret for sin Fremtid.

Da jeg havde hørt, at Dr. *Breitscheid* nu var udset til Indenrigsminister, opsøgte og fandt jeg ham i de uafhængige Socialdemokraters Fraktionsværelse. Vi trak os derefter tilbage til mit Arbejdsværelse i Rigsdagsbygningen for at tale i Ro. Her anbefalede jeg ham efter Tilskyndelse af *Hans Leusz* at sikre sig en paalidelig Støtte ved at faa Hr. v. *Gerlach* udnævnt til Understatssekretær. Hr. v. Gerlach kender nemlig som tidligere Regeringsreferendar og Regeringsassessor i Slesvig Preussens indre Forvaltning meget nøje og er dertil en paalidelig og vederhæftig Mand, som han kan stole paa. *Breitscheid* meddelte mig, at Sagen vistnok blev afgjort saaledes, at *Hirsch* og han i Fællesskab skulde overtage Indenrigsministeriet og det preussiske Statsministerium. Hvis det skete, vilde han søge at faa Forretningerne saaledes delt, at *Hirsch* overtog Statsministeriet og han Indenrigsministeriet. Han var helt enig med mig om, at det vilde lette ham Arbejdet meget, hvis Hr. v. Gerlach blev udnævnt til Understatssekretær. Vi talte derpaa om Forvaltningen af Nordslesvig, og jeg foreslog ham at ordne Forholdene saaledes, som jeg havde aftalt med *Kloppenborg* og *Nis Nissen*. Han erklærede sig enig med mig i Grundtrækkene, da Selvforvaltningen nu skulde gennemføres overalt, og aftalte med mig, at jeg skulde formulere vore Ønsker i et skriftligt Forslag, som jeg skulde indsende til Indenrigsministeriet. Da jeg derefter fortalte ham om vore planlagte Møder paa Folkehjem i Aabenraa, erklærede han, at han eventuelt vilde rejse med mig til Aabenraa paa Søndag for under Mødet paa Folkehjem at præcisere Regeringens Stilling til det nordslesvigske Spørgsmaal og i Forbindelse dermed proklamere Administrationens Overdragelse til den nordslesvigske Befolknings Tillidsmænd. I Morgen vil hans Udnævnelse foreligge, og vi vil saa aftale det nærmere desangaaende. Jeg er dog betænkelig ved Forslaget, fordi det let vil kunne give Mødet paa Folkehjem en noget anden Karakter, end jeg ønsker og tilsigter.

Da vi gik tilbage til Udvalgsværelset, mødte jeg en national-

liberal Kollega, Bankier *Schwabach*. Han var øjensynlig glad ved at se mig i disse revolutionære Omgivelser, hvor han følte sig ene. Vi drøftede Situationen, og han sagde, at vel var hans Parti meget nationalistisk, *men der havde alligevel paa det sidste Fraktionsmøde været Enighed om, at det nu var klogest at afstaa Nordslesvig*. Han var glad over, at alt hidtil var gaaet saa roligt af, men holdt det for nødvendigt, at Rigsdagen atter traadte sammen for at bevilge 15 Milliarder. Ellers havde Regeringen ingen Penge! De finansielle Forholds videre Udvikling vilde være afhængige af de politiske Forholds videre Udvikling, men før eller senere vilde Tyskland atter komme i Vejret, hvis det blot fik Raastoffer nok til, at Industrien kunde komme i Gang. Vi skiltes meget venkabeligt, og idet han gav mig et varmt Haandtryk, sagde han: „Hvis De ønsker Oplysning om finansielle Spørgsmaal af større Rækkevidde, vil jeg altid staa til Deres Tjeneste.“ — Revolutionens Betydning er øjensynlig endnu ikke gaaet helt op for ham.

Ved Udgangen af Rigsdagsbygningen mødte jeg Dr. *Friedegg*. Jeg vidste, at han den 9. November havde samlet en Trup Soldater paa Gaden og i Spidsen for dem „erobret“ Regeringsbladet „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“¹⁾, besat Bygningen, kastet Redaktionen ud, omdøbt Bladet til „Internationale“ og indsat sig selv som Chefredaktør, og spurgte ham derfor smilende, hvorledes det gik ham med „Internationale“. „Jeg er efter at have holdt Stillingen i tre Dage atter frattraadt som Redaktør,“ sagde han. „Jeg kunde ikke holde Bladet længere. Sætterne strejkede, og jeg havde ingen Støtte af Regeringen.“ Han var iøvrigt veltilfreds og spaaede, at Revolutionen snart vilde brede sig til Frankrig og England. Folkene vilde nu allevegne befri sig.

I Sporvognen traf jeg *Stücklen*. „Alt er hidtil gaaet glat,“ sagde han. „Men der er et frygteligt Virvar i Rigsdagen. Jeg har overtaget Ledelsen af de militære Anliggender, der staar i Forbindelse med Demobiliseringen, men det er næsten ikke muligt at overse Forholdene og at overkomme Forretningerne. Soldaterne strømmer nu til Berlin fra alle Sider. De løber bort fra Fronterne, arbejder sig frem gennem Landet og an-

¹⁾ Paa samme Vis samlede Dr. *Liebknecht* den 9. November en Flok Soldater paa Gaden, „erobrede“ i Spidsen for dem „Berliner Local-Anzeiger“, kastede Redaktionen ud, indsatte sig selv som Chefredaktør og omdøbte Bladet til „Die Rothe Fahne“!

kommer i store Skarer til Berlin, hvor de kræver Fødevarer m. m. Vi belejres ligefrem af Masserne, og jeg afrejser derfor nu til Hovedkvarteret for at faa gennemført Forholdsregler imod den voksende Opløsning.“

Jeg: „Hindenburg arbejder altsaa stadig Haand i Haand med Regeringen?“

Stücklen: „Ja, de Rygter, der siger andet, har ikke noget paa sig.“

Vi skiltes ad ved Krigsministeriet, hvorfra han leder sine Forretninger.

Da jeg kom tilbage til Hotellet, var der ankommen en ny Kurer med Breve og Beretninger hjemmefra, som jeg lige har læst. Revolutionen er sejrende over hele Nordslesvig. *Andreas Grau* og *P. Kaad, Vollerup* giver udførlige Meddelelser om Revolutionen i Flensborg, henholdsvis Sønderborg. Ty-skerne er tilsyneladende nu helt modløse.

Jeg har modtaget flere Breve fra Student *Thulstrup* i Kiel, har i Dag telegrafisk anmodet ham om at komme her til Berlin for at aflægge Beretning om Forholdene i Hertugdømmerne og har lige modtaget en Depeche, hvori han meddeler, at han kommer, saasnt Forbindelsen er i Orden.

Berlin den 13. November 1918.

Jeg kom først i Seng Kl 2¹/₂ og sov derefter til Kl. 5. Tan-kerne arbejdede stærkt med de vigtige Afgørelser, der nu fo-restaar. Jeg stod op og nedskrev Programmet for Bestyrelses-mødet den 16. og 17. November og i Forbindelse dermed et Forslag om Arbejdets Fordeling i de kommende Tider. Der-efter vækkede jeg *Kloppenborg Skrumsager* og *Nis Nissen* og fastsatte et Møde med dem til Kl. 8¹/₂ her paa mit Værelse. De mødte begge til den fastsatte Tid. Vi drøftede indgaaende Programmet og Forslaget. Begge Dele blev godkendt af dem med et Par personelle Ændringer.

Derefter fastsatte vi følgende Dagsorden:

- 1) H. P. Hanssen: Redegørelse for det nordslesvigske Spørgsmaals nuværende Standpunkt.
- 2) Drøftelse af Grænsespørgsmaalet.
- 3) Vedtagelse af en Resolution, som omfatter og udtryk-ker den nordslesvigske Befolknings Ønsker med Hen-syn til den forestaaende Folkeafstemning.

- 4) Valg af et Aktionsudvalg.
- 5) Foreløbige Meddelelser angaaende Oprettelsen af en blandet sønderjysk-dansk Rigskommission.
- 6) Valg af et Udvalg, som skal forberede de agrariske og finansielle Spørgsmaals bedste Ordning ved Overgangen.
- 7) Valg af et Udvalg, som skal forberede Ordningen af Skole- og Kirkespørgsmaalene efter Afstaaelsen til Danmark.

Derpaa drøftede vi Overtagelsen af Administrationen i Nordslesvig. Vi blev hurtigt enige om følgende Forslag: *Refshaug* og *Grev Schack* udnævnes til Tilforordnede hos Landraaderne i Haderslev og Tønder. Af Hensyn til Landraad *v. Löws* anerkendelsesværdige Optræden under Krigen vil vi ikke have ham afsat, men kun sikre os ved at gøre *Refshaug* til Tilforordnet, saa Landraaden ikke kan foretage sig noget uden hans Samtykke. Et lignende Hensyn har vi ikke at tage til Landraad *Böhme* i Tønder, hvis Optræden kort efter Krigens Udbrud vi ikke har skrevet i Glemmebogen. Men da Tønder Kreds efter al Sandsynlighed vil blive delt, naar den nye Grænse sættes, holder vi det for rigtigst ogsaa her at nøjes med at sætte en Tilforordnet ved hans Side. I Aabenraa og Sønderborg har vi ingen saadanne Hensyn at tage. Landraaderne *v. Schönberg* og *Siemon* er begge optraadte saa danskfjendtlige under Krigen, at de maa uskadeliggøres. Og vi foreslaar derfor, at Landdagsmand *Nis Chr. Nissen* udnævnes til Landraad i Sønderborg og cand. polit. *Kr. Refslund Thomsen* til Landraad i Aabenraa.

Haase har nu overtaget Udenrigsministeriet, og jeg gik derfor i Formiddags ud for at søge Forbindelse med ham. Det lykkedes ikke at opnaa en Samtale med ham i Udenrigsministeriet, da han var stærkt optaget af vigtige Møder. Jeg gik derfor hen i Rigsdagen, hvor jeg traf *Dr. Oscar Cohn*, som meddelte mig, at *Dr. Breitscheid* endnu ikke havde modtaget sin Udnævnelse til Indenrigsminister, men at den kan ventes i Løbet af Dagen. *Dr. Nestriepke* kom til, og jeg aftalte med ham, at han og *Dr. Breitscheid* skulde drikke Kaffe hos mig Kl. 3 for at drøfte forskellige Spørgsmaal. Imidlertid kom *Dr. Breitscheid*, som efter min Opfordring gik med hen i Rigs-kancelliet, hvor det efter nogen Ventetid lykkedes os at

faa Forbindelse med *Scheidemann* og *Haase*. De havde selvfølgelig begge meget travlt, men erklærede sig straks villige til at optage en Forhandling med mig. Vi gik gennem de store, stilfulde Rum og ind i *Scheidemanns* Værelse, hvor *Landsberg* sluttede sig til os. Jeg opfordrede indtrængende Folkekommisærerne til at udstede en Erklæring, hvori de tog bestemt Standpunkt til det nordslesvigske Spørgsmaal og aabent erklærede, at *Wilson-Programmet* ogsaa skulde finde Anvendelse paa det. Dette havde Dr. David, som det vilde være dem bekendt, paa Regeringens Vegne udtalt overfor mig den 24. Oktober under Debatten i Rigsdagen. *Scheidemann* erklærede straks, at han som Medlem af Prins Max' Regering meget vel huskede de Forhandlinger, Regeringen havde ført, efter at jeg i min Tale den 23. Oktober havde krævet Nordslesvigs Afstaaelse paa Grundlag af Folkenes Selybestemmesret, og Grev Westarp havde forlangt, at Regeringen skulde tage Standpunkt til mit Krav. Paa Dr. Solfs Forslag var man den Gang bleven enige om, at Danmarks formelle Ret i Henhold til Pragfredens § 5 skulde bestrides som ikke eksisterende, hvad Danmark allerede i 1879 har anerkendt, men at det var rigtigst nu ogsaa at anvende *Wilson-Programmet* paa Nordslesvig.

Jeg svarede: „Det er rigtigst, at Danmark har anerkendt, at det ikke kan gøre en formel juridisk Ret gældende i Henhold til Pragfredens § 5. Det udelukker imidlertid ikke, at vi *Nordslesvigere* — hvad blandt andre ogsaa *Windhorst* har hævdet — kan gøre en saadan Ret gældende. Dette er dog uden praktisk Betydning, naar Regeringen er villig til at anvende *Wilson-Programmets* Grundsætninger paa Nordslesvig.

„Dette er rigtigst,“ sagde *Scheidemann*, „og Regeringen har jo allerede principielt erklæret sig villig dertil.“

Haase, som var bleven kaldt ud, kom ind igen, sad et Par Minutter som stum Tilhører og blev saa atter kaldt ud til Konference om vigtige Spørgsmaal.

Efter *Scheidemanns* Opfordring præciserede jeg mit Ønske nærmere. „Dr. David har i Rigsdagen,“ sagde jeg, „paa Regeringens Vegne meddelt mig, at *Wilson-Programmets* Grundsætninger ogsaa vil blive anvendt paa Nordslesvig. Men han meddelte mig det under en saadan Form, at jeg ikke har kunnet benytte Meddelelsen overfor Offentligheden. Hvad jeg ønsker, er derfor, at Regeringen i en bindende Erklæring, som

den bemyndiger mig til at offentliggøre, præciserer det samme Standpunkt, saa der skabes Klarhed om Spørgsmaalet uadtil.

Scheidemann noterede mit Ønske og erklærede, at han ikke havde noget at indvende imod, at det blev opfyldt, dog maatte der selvfølgelig iagttages en vis Forsigtighed. Kun den Del af Nordslesvig, der virkelig var dansk af Sprog og af Sindelag, kunde man afstaa. Sydslesvig, som var tysk, kunde derimod ikke komme i Betragtning. *Haase* havde nu overtaget Udenrigsministeriet, og Afgivelsen af den ønskede Erklæring hørte derfor til hans Ressort. Men de øvrige Folkekommissærer vilde sikkert ligesom *Scheidemann* billige, at den blev afgivet, baade fordi det var i nøje Overensstemmelse med det Standpunkt, som *Prins Max' Regering* allerede havde indtaget, og fordi det var i nøje Overensstemmelse med de Grundsætninger, som den nye Regering vilde søge at gennemføre. *Landsberg* sluttede sig hertil.

Scheidemann spurgte, om jeg havde andre Ønsker. Jeg henviste til Landraadsregimentet i Nordslesvig og sagde, at der var et Par Landraader, som vi gerne vilde have bort saa hurtigt som muligt, fordi de havde drevet og vedvarende drev danskfjendtlig, altysk Agitation.

Scheidemann: „Det forstaar og billiger jeg. „Das kann ich Ihnen nachfühlen“.“

Jeg: „Men maaske er det Spørgsmaal, som jeg bedre kan afgøre med den preussiske Regering.“

Dr. *Breitscheid* greb ind og udtalte, at det efter hans Mening var heldigst, hvis den i Udsigt stillede Erklæring paa det forestaaende Møde i Aabenraa blev afgivet af en Befuldmægtiget for Regeringen. Naar Folkekommissærerne var af samme Mening, var han villig til at paatage sig dette Hverv.

Scheidemann: „Regeringen bør efter min Mening foreløbig ikke vove sig for langt ud i denne Sag. Om Grundprincippet er vi jo fuldstændig enige, men vi er nødt til at tage visse taktiske Hensyn.“

Jeg: „Hovedsagen er, at Regeringen afgiver en Erklæring, som kan give os et fast Holdepunkt for vor Henvendelse til Danmark, og at Sagen dermed ledes ind paa en rolig Bane.“

Haase kom atter tilbage. *Scheidemann* gav ham et kort Referat af de Forhandlinger, vi havde ført. *Landsberg* ud-

talte paany sin Tilslutning til det Standpunkt, Scheidemann havde indtaget, og de bad mig derefter om at fortsætte Forhandlingerne med Haase, til hvis Ressort Sagen hørte, da de begge var meget optaget.

Dr. Breitscheid og jeg fulgtes derefter med Haase ind i hans Værelse — Bismarcks Arbejdsværelse. Næppe havde vi taget Plads, før Rigskancelliets nye Chef, min gamle Bekendt *Baake*, mødte og kaldte Haase ud til en ny Forhandling.

Det var ejendommeligt at sidde her i Jernkanslerens gamle Arbejdsværelse, hvor saa mange store Spørgsmaal i Tidens Løb havde fundet deres Afgørelse. Et mægtigt Nøddetræskrivebord med rødt Betræk og en Sølvplade, hvorpaa Ordene „Fyrst Bismarcks Skrivebord“ var indgraveret, fyldte op i Værelset og ledte uvilkaarligt Tanken hen paa Tidernes Omskiftelighed. Nu sad Haase ved Bismarcks Skrivebord og ledede derfra Revolutionens videre Gang!

Inden vi forlod Scheidemann, havde Dr. Breitscheid udtalt, at han hellere vilde ind i Udenrigsministeriet, fordi Udenrigspolitikken var hans Speciale, end overtage det preussiske Indenrigsministerium, hvis Forretninger laa ham mere fjernt. Derfor havde han endnu ikke overtaget Indenrigsministeriet, men forlangt Betænkningstid. Nu gentog han det samme overfor Haase.

„De Stillinger, der kan komme i Betragtning i Udenrigsministeriet, er besatte,“ svarede Haase, „thi Dr. David og Kautsky er allerede udnævnte til Understatssekretærer. De hidtilværende Understatssekretærer v. der Busche-Haddenhäusen og v. Stumm flyver selvfølgelig ud. Men vi har desuagtet ikke Brug for flere højere Embedsmænd i Udenrigsministeriet.“

Haase blev atter kaldt ud. Jeg opfordrede da indtrængende Dr. Breitscheid til at overtage Indenrigsministeriet, idet jeg betonedede, at det vilde styrke hans Avtoritet indadtil som udadtil. Det vilde blive opfattet som et Duelighedsbevis af betydelig Rækkevidde. „Kautsky“, udviklede jeg videre, „vil næppe blive længe i Udenrigsministeriet, dertil er han for meget Videnskabsmand og for lidt praktisk Politiker. Men gaar han, vil der være Plads for Dem. Og endelig skal ogsaa en Del Gesandtskabsposter besættes med nye Mænd. De kan muligvis blive Gesandt i et af de nordiske Lande,“ — hvad

Scheidemann iøvrigt allerede havde slaaet paa under vor Samtale med ham.

Imidlertid kom Haase tilbage, og jeg præciserede paany mit Ønske. „Jeg fastholder mit Standpunkt overfor Nord-slesvig,“ svarede han, „saaledes som jeg har præciseret det i Rigsdagen den 23. Oktober. Jeg tvivler ikke om, at vi nu vil faa Spørgsmaalet løst paa en tilfredsstillende Maade, men vi maa jo gaa frem med nogen Forsigtighed. Vil De ikke gentage, hvad Dr. David erklærede overfor Dem?“ Jeg gentog det, og han noterede ivrigt.

Derpaa fortsatte jeg: „Hvad jeg ønsker, er altsaa, at Regeringen i en kort Erklæring, som den bemyndiger mig til at offentliggøre paa et Møde, som jeg næste Søndag afholder i Aabenraa, aabent anerkender, at Wilson-Programmet ogsaa vil blive anvendt paa Nordslesvig.“

Han noterede ogsaa dette, lovede at affatte Erklæringen og at fremskaffe de andre Folkekommissærers Godkendelse af den, saaledes at jeg kunde faa den inden Aften.

Under vor videre Samtale mærkede jeg, at han helst vilde afgive Erklæringen i sit eget Navn. Jeg ønskede imidlertid, at den skulde afgives af Dr. *Solf*, der som Udenrigsminister i Prins Max' Regering havde præciseret Regeringens Standpunkt under Forhandlingerne i Oktober, vedvarende sad i Regeringen og i disse Dage paa den nye Regerings Vegne underskrev alle til Udlandet rettede Noter. Jeg motiverede dette Ønske overfor Haase, som straks forstod det og, omend som jeg syntes lidt modvilligt, lovede mig, at Erklæringen skulde blive underskrevet af Dr. *Solf*.

Vi talte derefter videre om Stillingen. Han meddelte mig fortroligt, at han helst vilde have Dr. *Solf* fjernet. Dr. David var ham ti Gange kærere. De hidtilværende Forhandlinger havde nemlig vist, at de stod hinanden langt nærmere.

Der kom atter Bud efter ham. Vi tog Afsked og gik. Baade hans og Scheidemanns Tone havde været meget kammeratlig og kollegial. De talte aabent og uforbeholdent med mig, som før saa ofte i Rigsdagens Gange.

Da jeg gerne vilde naa noget videre med Spørgsmaalet vedrørende Administrationens fremtidige Ordning, gik jeg med Dr. *Breitscheid* til Statsministeriet for at træffe *Hirsch*. Vi blev straks ført ind til ham og havde en længere Forhandling med ham og hans Medhjælper *Eugen Ernst*. De meddelte os,

at der i Dag var udstedt en Anordning, som vilde blive Overpræsidenterne telegrafisk tilsendt og i Morgen vilde blive offentliggjort. Efter den skulde der overalt vælges Arbejder-, Soldater- og Bønderraad til at føre Kontrol med Landraaderne. Bestemmelserne angaaende Valgmaaden vilde blive udstedt i Morgen. De laa nu i Indenrigsministeriet. De var enige med Dr. Breitscheid om, at det vilde være heldigt at sende en Kommissær til Nordslesvig for paa den preussiske Regerings Vegne at foretage Udnævnelsen af de nye Landraader og villige til at overdrage dette Hverv til ham.

Dr. Breitscheid havde nu besluttet sig til at overtage Indenrigsministeriet og vilde derfor forhandle videre med Hirsch om Forretningernes Deling. Da disse Forhandlinger ikke vedrørte mig, tog jeg Afsked. Men inden jeg gik, bad Hirsch og Eugen Ernst mig indtrængende om at holde dem underrettet om alle Utilbørligheder i Nordslesvig, eventuelt ad telegrafisk Vej.

Berlin den 14. November 1918.

Jeg var som sædvanlig tidlig vaagen og laa fra Kl. 3 af og gennemtænkte Sagerne. Kl. 7 bankede det paa min Dør, og Professor *Aage Friis* traadte ind. Vi havde en længere Konference. Jeg gav ham et kort Referat af, hvad jeg havde foretaget mig, udtalte min Glæde over, at jeg i Dagens Løb vilde faa den attraaede Erklæring, men at jeg ved nærmere Overvejelse var bleven betænkelig ved at lade en Repræsentant for Regeringen proklamere Landraadernes Afsættelse paa det forestaaende Møde. Jeg var klar over, at Dr. Breitscheid ikke skulde med nu, men først senere, naar vi overtager Administrationen, da det ellers let vil gribe forstyrrende ind i den Stemning, der ganske naturligt vil beherske Mødet paa Søndag. Dernæst udtalte jeg, at jeg holdt det for nødvendigt, at vi, naar Erklæringen forelaa, støttet paa den henvendte os til Danmark gennem Gesandten i Berlin, da vi vedvarende stod som tyske Statsborgere. Vi drøftede derefter Sagen indgaaende og blev enige om, at han i Løbet af Formiddagen skulde gaa til den danske Gesandt Grev Moltke for at forespørge, under hvilke Former Gesandten fandt det heldigst, at vi foretog Henvendelsen.

Derefter skulde han se at faa en Samtale med Haase og med Dr. David, men hvem han var nøje kendt fra tidligere

Tid, for at jeg under alle Omstændigheder kunde faa den Erklæring, der var stillet mig i Udsigt, inden Aften, da jeg ikke kunde opsætte min Rejse længere, hvis jeg skulde naa til Folkehjem i rette Tid.

Student Thulstrup er ankommen og har i Morges givet mig udførlige Meddelelser om Stillingen i Kiel med en god Karakteristik af de ledende Personligheder.

I Formiddags gik jeg først op til Bleichröder Unter den Linden for at hæve nogle Penge. Mens jeg stod der, kom Chefen for Afdelingen i en Fart tilbage fra Børsen og sagde: „Vi maa lukke Kl. 12¹/₂. Vi skal til Valg for at vælge Arbejderraad. „Wir Angestellten sind alle Arbeiter!“ Sørg straks for Opslag udenfor“.

Jeg gik ned efter Rigsdagen og mødte undervejs Rigsdagsmand *König*, som repræsenterer Dortmund i Rigsdagen. „Hvordan kommer De her?“ spurgte jeg. „Jeg er kommen med Nattoget,“ svarede han, „udrustet med Fuldmagt saavel fra mit eget Parti som fra de vestfalske storindustrielle Organisationer for at bede Regeringen om hurtig Hjælp, da Dortmund befinder sig i en overordentlig farlig Situation. Vestfronten er i fuld Opløsning. I Tirsdags (12. Nov.) ankom der til Dortmund 20,000 Soldater uden Pas. I Gaar ankom der yderligere 35,000. Mange kommer susende i store Lastbiler, som de uden videre har bemægtiget sig ved Fronten. De er fuldt bevæbnede, og der er allerede forefaldet slemme Plyndringer og Røverier. Befolkningen er meget opskræmt. Der maa handles straks, skrides ind, thi Byen har kun Levnedsmidler til 8—10 Dage, og vedbliver Tilstrømmningen i samme Tempo, vil den i Løbet af faa Dage staa overfor Hungersnøden.“

Vi talte om Situationen; og da vi skiltes, ytrede han, at nu saas vi maaske ikke mere. Jeg svarede, at han jo nok ad Aare kom til København, og saa var jeg altid til Tjeneste, hvis jeg var i Byen. Han takkede og gav mig det samme Tilsagn for det vesttyske Industridistrikts Vedkommende.

I Eftermiddags fik jeg et nyt ejendommeligt Indtryk af Frontens Opløsning. Jeg gik ud af Hotellet og ned ad Fortovet udenfor „Kafé Fürstenhof“, da der atter kom en Skare Soldater med trætte, forvaagede Ansigtstudtryk, i lerede Støvler og snavsede Uniformer, overlæssede med Bylter og Pakker ud fra Potsdamerbanegaard for mødige at vandre videre

til Lehrter Banegaard og faa Forbindelse nordpaa. Pludselig brød en lille tæbygget Soldat ud af Flokken, og idet han gik lige løs paa mig, raabte han med et lykkeligt Genkendelses-smil: „Hans Peter! Hans Peter!“ Jeg standsede straks. Da han naaede over til mig, udbrød han halvt aandeløs: „No gær æ hjem!“ Det var alt, hvad han fik sagt, thi Kammeraterne gik videre, og ængstelig for at tabe Forbindelsen med dem i den store ukendte By snurrede han rundt og fulgte Trop. Hvem han var, og hvad han hed, ved jeg ikke. Jeg kendte ham ikke, og der var ikke Tid til at spørge ham derom. Men Tildragelsen er betegnende. Saadan gaar efter alt at dømme utallige Soldater i disse Dage simpelthen hjem fra Fronten!

Senere besøgede jeg min Korrespondance, som havde op-hobet sig i de sidste Dage, og gjorde alt færdigt til Afrejsen. Der kom Telegram fra Königsberg, at min Datter vilde ankomme næste Morgen med to Børn. Jeg kunde ikke afvente hendes Ankomst, men *Nis Nissen* tilbød at blive for at tage imod hende og ledsage hende videre under de vanskelige Forhold. *Kloppenborg* og jeg vilde saa rejse i Forvejen. Vi besluttede at indbyde Hr. og Fru Breitscheid og Professor Friis til at spise med os i „Traube“ om Aftenen.

Om Eftermiddagen kom Dr. Friis og aflagde Beretning. Han fortalte, at han var bleven godt modtaget af Dr. David. Dr. Solf var bleven tilkaldt og havde meddelt, at Regeringen havde besluttet at tilstille mig Erklæringen, men at det var vanskeligt at finde en passende Form. Men da Dr. Friis overrakte ham vore Organisationers Opraab, som er naaet hertil i Dag, udbrød han: „Der har vi Formen!“ Han lovede derefter at skrive den med Haase aftalte Erklæring til mig. Derpaa var Friis gaaet til Haase, som modtog ham meget venligt og straks lovede, at han og Ebert vilde underskrive Erklæringen, men da Friis mindede ham om, at jeg i min tidligere Samtale med ham havde ønsket Dr. Solfs Underskrift, bifaldt han straks dette. Resultatet blev, at Friis maatte afhente Erklæringen i Udenrigsministeriet Kl. 9 Aften.

Da vi senere mødtes hos „Traube“, kunde Dr. Breitscheid meddele, at han var udnævnt til Indenrigsminister og H. v. Gerlach til Understatssekretær i Indenrigsministeriet. Dr. Breitscheid forlod os straks, da han havde lovet at skrive en Artikel om den foreliggende Situation, og stødte først ud paa Aftenen til os paa mit Hotel. Her kom ogsaa Professor

Friis med Erklæringen fra Dr. Solf, der var formet som et til mig rettet Brev og havde følgende Ordlyd:

Udenrigsministeriet.

Berlin d. 14. November 1918.

Meget ærede Hr. Rigsdagsmand Hanssen!

Til Indholdet af det mig af Deres Højvelbaarenhed venligst overrakte Opraab fra den dansktalende nordslesvigske Befolknings Organisationer maa jeg ærbødigst henvise til den Erklæring, som jeg har afgivet i Rigsdagen d. 24. Oktober d. A.

Den tyske Regering staar derefter paa det Standpunkt, at ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal i Henhold til Præsident Wilsons Fredsprogram bør løses paa Grundlag af den paagældende Befolknings Selvbestemmelsesret.

Jeg har det tillidsfulde Haab, at der med det Standpunkt, som den tyske Regering hermed indtager, i Fremtiden sikres et for Rivninger frit, nabovenligt Forhold mellem det danske og det tyske Folk.

Idet jeg udtrykker min mest udmærkede Højagtelse

Deres Højvelbaarenheds ærbødige
(sign.) *Solf.*

Aabenraa den 15. November 1918.

Dr. Solfs Brev til mig vakte almindelig Tilfredshed. Vi blev enige om, at det, som Aftalen med Folkekommissærerne havde været, først skal offentliggøres paa det store Folkemøde paa Søndag. Vi var alle veltilfredse, da vi dermed havde fast Grund under Fødderne og god Udsigt til snart at kunne tage Administrationen i Nordslesvig i vor egen Haand. Vi drak endnu et Glas Vin sammen. Saa afrejste Kloppenborg og jeg i et frygtelig overfyldt Tog og naaede først Hamborg ud paa Morgen, mens Nis Nissen blev til den følgende Dag for at hjælpe min Datter, der kom fra Königsberg med to smaa Børn, hjem under de vanskelige Rejseforhold.

I Hamborg maatte vi i Morges vente til Kl. 10 Formiddag, før vi kunde faa Forbindelse nordpaa, rejste saa videre i samme frygtelige Trængsel og kom først til Aabenraa Kl. 9 Aften.

Fra Rødekro ind til Aabenraa rejste jeg sammen med for-

skellige Medlemmer af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, som er indkaldte til i Morgen Formiddag. Blandt dem var Grev *Schack*, som spaaede Storm. I Tønder havde Tillidsmændene paa sidste Mandagsmøde drøftet Grænsespørgsmaalet i Tilslutning til vore sidste Beretninger. Ved en Afstemning om det af os tre Parlamentarikere stillede Forslag, havde der staaet 10 Stemmer imod 10. Grev *Schack* havde sluttet sig til det Standpunkt, som vi har præciseret i vore Beretninger.

Aabenraa den 16. November 1918.

Jeg var i Dag tidligt oppe, gennemgik Dagsordenen for Bestyrelses- og Tilsynsraadsrådet i Vælgerforeningen og forberedte mig i al Hast til Forhandlingerne. I Gaar Aftes havde *A. Lebeck* meddelt mig paa Rejsen ind til Aabenraa, at Tilsynsraadsmedlemmerne i Haderslev i al Hemmelighed havde været kaldt over Grænsen, hvor de i Hejls havde haft en Sammenkomst med Rektor *H. P. Hansen*, Skotøjsfabrikant *Jørgen Pedersen*, *Oluf Volf* fra Skærbæk og flere. De stod, skønt de havde været under stærk Pression, vedvarende fast i Grænsespørgsmaalet, men ønskede en Sammenkomst med mig Kl. 11, en Timestid før Mødet, for at fremsætte nogle særlige Ønsker.

I Morges fik jeg derefter Bud om, at 5—6 Herrer fra Flensborg sammen med *P. Grau* ønskede en Samtale med mig Kl. 10. Der var altsaa ikke lang Tid til Forberedelse. Kl. 10 kom Deputationen fra Flensborg, som bestod af Advokat *Ravn*, Grosserer *Jens Paulsen*, Gdr. *P. Budach*, *Andreas Grau* og *Peter Grau*. De ønskede Afstemningen foretaget distriktsvis over hele Slesvig. Jeg klarlagde mit Standpunkt og sagde: „Der vil absolut ikke blive Tale om Voldførelse eller Overrumpling af nogen Art, men god Lejlighed til at forebringe Deres Ønsker for Forsamlingen. Resultatet af vore Forhandlinger vil blive nedlagte i en Resolution. Jeg vil optræde absolut loyalt og strække mig saa vidt, som jeg mener at kunne forsvare det. Der vil ingen Afstemning finde Sted i Dag. Naar Resolutionen er affattet, kan enhver endnu betænke sig. I Morgen Formiddag stiller vi den til anden Behandling. I Tilslutning dertil foretager vi Afstemning ved Navneopraab. Skulde et Mindretal ikke kunne stemme for Resolutionen kan det afgive en Mindretalsbetænkning, som jeg loyalt skal overbringe den danske Regering sammen med Resolutionen.“

Efter at denne Deputation var gaaet, gik jeg ud paa Folkehjem for at tage imod Direktør *Christensen*, Vandmøllen og Købmand *Valdemar Schmidt*, Haderslev, som havde ønsket en Samtale med mig inden Mødet. De havde begge efter indtrængende Anmodning vovet sig over Grænsen uden Pas for i Hejls at deltage i det foran omtalte Møde med Fabrikant Jørgen Pedersen og flere, som er Tilhængere af en sydligere Grænse og vil have den fastsat uden Afstemning. De var især bleven bearbejdede med, at *det var Ententen, der skulde sætte Grænsen*. Enhver anden Politik var farlig. Og Grænsen skulde sættes langt sydligere. Det første havde de taget for gode Varer, og var de øjensynligt bleven stærkt paavirkede af. Derimod hævdede Direktør Christensen, at han havde udtalt sig meget bestemt imod, at Flensborg, som kun havde afgivet 4 pCt. danske Stemmer ved det sidste Rigsdagsvalg, blev indlemmet i Danmark. De meddelte mig, at man paa Mødet havde udtalt en stærk Frygt for, at Danmark vilde føre en tyskvenlig Politik. Dertil svarede jeg, at denne Frygt var grundløs. Danmark vilde hverken føre tyskvenlig eller tyskfiendtlig men simpelthen *dansk* Politik, d. v. s. en Politik, som udelukkende bestemmes af danske Interesser. Og dette var efter min Mening det eneste rigtige Standpunkt.

Klokken var bleven 12, og vi maatte afbryde. Bestyrelsesmødet var fastsat til dette Tidspunkt. Der var mødt 59 Medlemmer af Bestyrelses- og Tilsynsraadet. Jeg udtalte mig indledende paa samme Maade som overfor Deputationen fra Flensborg. Der blev af N. J. Gotthardsen stillet Forslag om distriktvis Afstemning over hele Slesvig, men han tog atter Forslaget tilbage, da det stødte paa stærk Modstand. Et andet Forslag om at rykke Afstemningslinjen ned til Søholm Aa, blev ligeledes vist tilbage, efter at flere Talere havde hævdet, at dets praktiske Betydning kun vilde være, at vi vilde miste Tønder, Højer og muligvis Dele af Slogs Herred, som naturligt hørte sammen med Nordslesvig. Flensborgerne udviklede deres Standpunkt, men fandt ingen Sangbund. Stemningen samlede sig meget hurtigt og bestemt om den af os tre Parlamentarikere foreslaaede Linje.

Det fra Sønderborg Amt stillede Forslag om Afstemning i de tilstødende Distrikter blev straks tiltraadt af mig og vandt almindelig Tilslutning.

Resultatet af Drøftelserne sammenfattedes derefter i en

Resolution, og der nedsattes en Redaktionskommission, som skulde affile den stilistisk. Denne Kommission kom efter mit Forslag til at bestaa af Advokat Ravn, Andreas Grau, Peter Grau, Nikolaj Svendsen og mig. Forhandlingerne fortsattes derefter med Nedsættelsen af en Række Udvalg og Drøftelse af de Opgaver, som Udvalgene skulde søge at løse.

Om Aftenen samledes de mange Tilrejsende, der allerede var ankommet til Byen for at deltage i det offentlige Møde, med Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad paa Folkehjem, hvor Kloppenborg Skrumsager og jeg efter særlig Opfordring talte om Revolutionen i Berlin, som vi havde medoplevet.

Imidlertid var Redaktionskommissionen traadt sammen, men da Nikolaj Svendsen var taget hjem til Haderslev, og jeg havde holdt Foredrag, havde vi ikke kunnet deltage i dens Arbejde. Da vi sluttede Mødet paa Folkehjem Kl. 11, forelagde Peter Grau mig den omarbejdede Resolution til Godkendelse. Efter at have gennemlæst Forslaget erklærede jeg, at der ved Omredaktionen var foretaget *saglige* Ændringer. Da Kommissionen dermed havde overskredet sin Kompetence, var vi i Morgen nødt til at fortsætte Forhandlingerne paa Grundlag af det Udkast, der forelaa ved Mødets Slutning.

Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen, som først naaede til Aabenraa Lørdag Aften, boede hos mig, og da vi kom hjem fra Mødet, drøftede vi Stillingen. Vi besluttede at fastholde det oprindelige Udkast og at lægge det til Grund for Forhandlingerne i Morgen.

Aabenraa den 17. November 1918.

Da jeg i Morges sammen med Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen gik hen paa Folkehjem for at fortsætte de i Gaar afbrudte Forhandlinger, var jeg forberedt paa Kamp, fordi man efter Forhandlingerne i Gaar havde søgt at ændre de fattede Beslutninger. Men da vi kom derhen, var al Modstand opgivet.

Den første, jeg talte med, var Gaardejer *H. Jepsen Christensen*. Han opfordrede mig indtrængende til bestemt at fastholde Kravet om Grænsens Fastsættelse paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret og til ikke at give efter for Kravet om en Afgørelse uden Afstemning. Jeg svarede, at det havde jeg heller ikke i Sinde. Inde i Salen kom *Andreas*

Grau og sagde til mig, at han og hans nærmeste Meningsfæller kunde tiltræde Resolutionen, hvis blot et enkelt Ord blev ændret. Denne Ændring fandt jeg uvæsentlig, og jeg erklærede derfor straks, at der fra min Side ikke var noget til Hinder for at opfylde dette Ønske. Forhandlingerne genoptoges derefter. Andreas Graus Ændringsforslag blev stillet og uden Modstand vedtaget. Punkterne 1—4 blev derefter vedtagne uden videre Drøftelse. Ved Punkt 5 udspandt der sig nogen Meningsudveksling. Men det var paa dette Tidspunkt klart, at Modstanden imod den foreslaede Affattelse kun repræsenteredes af et ganske lille Mindretal, som atter henvistes til, at det vilde faa Lejlighed til at præcisere sit særlige Standpunkt i en Mindretalsudtalelse.

Det offentlige Møde var fastsat til Kl. 12, og jeg havde været saa stærkt optaget af Arbejdet nede i Berlin og i Gaar og i Dag af vigtige og betydningsfulde Forhandlinger, at jeg ikke havde haft Tid til at forberede mig paa min Tale til den store Forsamling, som allerede var mødt. Da ogsaa denne Tale maatte betragtes som meget betydningsfuld, udtalte jeg Ønsket om at trække mig tilbage for at faa lidt Ro til at samle mig, inden jeg skulde tale til den store Forsamling. Før jeg trak mig tilbage, oplæste jeg endnu Dr. Solfs Brev, som vi havde besluttet først at offentliggøre paa Søndagsmødet. Det vakte megen Glæde. Vi skred derpaa til Afstemningen, men inden den var til Ende, trak jeg mig tilbage. Jeg havde da den Opfattelse, at der ialt var fem, som vilde afgive et Mindretalsvotum. Og da jeg senere talte fra Balkonen til den store Forsamling, udtalte jeg ogsaa dette til Slut, men blev straks rettet af et Par Bestyrelsesmedlemmer, som stod bag mig, saa jeg endnu fik Tid til at rette mig selv og udtale, at Resolutionen var vedtaget enstemmigt med et Forbehold af to Repræsentanter fra Flensborg.

Vi havde fra først af ikke ventet flere Folk, end der kunde rummes i den store Sal paa Folkehjem, d. v. s. 5—600. Tilstrømningen var imidlertid saa stærk, at der, efter at Salen, Galleriet og Scenen var fyldt til sidste Plads, endnu var saa mange Tilhørere udenfor Folkehjem, at de stod tæt over hele Haven fra Bygningen ud til Chausseen. Jeg blev derfor nødt til først at tale til dem, der var forsamlede i det Fri, og derefter at gentage Talen inde i Salen. Det samme var Tilfældet med begge Landdagsmænd.

Da Mødet var offentligt og Censuren er ophævet, vil Aviserne sikkert bringe udførlige Referater. Jeg skal derfor kun notere, at jeg ingensinde har talt til en mere lydhør og mere taknemmelig Tilhørerskare og ingensinde har fundet bedre Sangbund for mine Ord.

Og jeg udløste sikkert Tusinders Følelser, da jeg sluttede min Tale med Bjørnsons Ord:

„Alt, hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
Har den Herre stille læmpet,
Saa vi vandt vor Ret!“

RETTELSER

I Bind, Side 45	o. f. Dr. Jägck	=	Dr. Jäckh
" " "	136 Cuno Cylliacus	"	Konni Zilliacus
" " "	178 Dr. Lenz	"	Dr. Lensch
" " "	181 Widdingen	"	Weddigen
" " "	229 Brusiloff	"	Brussilow
" " "	305 Ilow	"	Llow
II " "	78 Eidge	"	Eddy
" " "	104 Hauszmann	"	Hansemann
" " "	255 Ribaud	"	Ribot

Ph. Hansen & Co.

